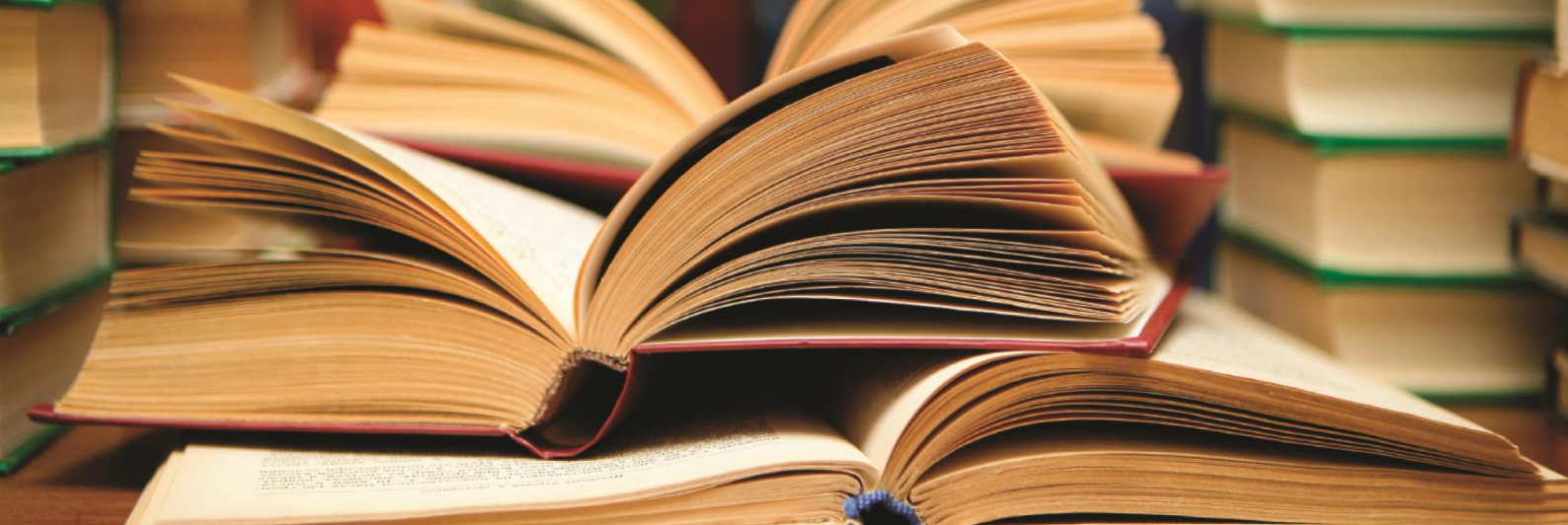

SEKUNDARNE ANALIZE PODATAKA DOBIJENIH KROZ ISTRAŽIVANJE ANKETA O PRIHODIMA I USLOVIMA ŽIVOTA (SILC)

**Program podrške razvoju istraživačkih
kadrova iz oblasti društvenih nauka**

VLADA
REPUBLIKE
SRBIJE

TIM
ZA SOCIJALNO UKLJUČIVANJE I
SMANJENJE SIROMAŠTVA

*Empowered lives.
Resilient nations.*

Sekundarne analize podataka dobijenih kroz istraživanje Anketa o prihodima i uslovima života (SILC)

Program podrške razvoju istraživačkih kadrova iz oblasti društvenih nauka

Izdavači:

Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlada Republike Srbije i
Program Ujedinjenih nacija za razvoj

Recenzent:

Biljana Mladenović

Dizajn i priprema:

Violeta Đokić

VLADA
REPUBLIKE
SRBIJE

TIM
ZA SOCIJALNO UKLJUČIVANJE
SMANJENJE SIROMAŠTVA

*Empowered lives.
Resilient nations.*

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

**Swiss Agency for Development
and Cooperation SDC**

PODRŠKA: Izrada publikacije omogućena je sredstvima Švajcarske agencije za razvoj i saradnju u okviru projekta „Podrška unapređenju procesa socijalnog uključivanja u Republici Srbiji“.

NAPOMENA: Ova publikacija ne predstavlja zvaničan stav Vlade Republike Srbije. Isključivu odgovornost za sadržaj i informacije koje se nalaze u publikaciji snose autori/ke teksta. Svi pojmovi upotrebljeni u muškom gramatičkom rodu obuhvataju muški i ženski rod lica na koja se odnose.

Stavovi izneti u ovoj publikaciji pripadaju autorima/kama i ne predstavljaju nužno stavove Ujedinjenih nacija, odnosno UNDP-a ili država članica.

Poštovani/a,

Pred vama je 11 analiza koje su nastale u okviru Programa podrške razvoju istraživačkih kadrova iz oblasti društvenih nauka koji je, u skladu sa višegodišnjom praksom, inicirao Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije, i sproveo u saradnji sa Programom Ujedinjenih nacija za razvoj.

Ovaj ciklus Programa podrške razvoju istraživačkih kadrova iz oblasti društvenih nauka bio je usmeren na sekundarne analize podataka dobijene kroz istraživanje Anketa o prihodima i uslovima života – SILC. Programom su podržana i detaljnija istraživanja Ankete o potrošnji domaćinstava i Ankete o radnoj snazi, kao i korišćenje administrativnih izvora podataka, sa ciljem sveobuhvatnijeg i celovitijeg razumevanja tematike i formulisanja efikasnijih javnih politika.

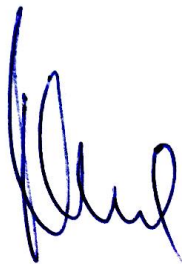
Opšti cilj Programa bio je dublje razumevanje faktora koji utiču na siromaštvo, socijalnu isključenost, materijalnu deprivaciju, rizik siromaštva, nejednakost, pristup tržištu rada i druge aspekte važne za kvalitet života pojedinaca i porodica u Republici Srbiji. Program je usmeren na podizanje kapaciteta istraživača/ica na početku karijere za realizaciju komplementarnih/sekundarnih istraživanja u onim oblastima koje nisu istraživane, a koje su od velike važnosti za formulisanje efikasnih javnih politika u ovim segmentima.

Programom se ovakvim pristupom odgovorilo ne samo na zahteve za dodatnim dubinskim istraživanjima fenomena siromaštva i uslova života u zemlji, već doprinelo i kreiranju predloga politika zasnovanih na podacima.

Program je podržao 19 istraživača/ica na početku karijere¹ kojima je bila obezbeđena kontinuirana mentorska podrška ukupno sedam mentora², kao i podrška Republičkog zavoda za statistiku i podrška nezavisnog statističara.

Za uspešno sprovođenje Programa veliku zahvalnost dugujemo kolegama i koleginicama iz Republičkog zavoda za statistiku, kako na stručnim savetima i podršci, tako i na ustupanju podataka iz relevantnih anketa kojima Republički zavod za statistiku raspolaže.

Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije i Program Ujedinjenih nacija za razvoj vas pozivaju na korišćenje predstavljenih podataka u vašem daljem radu, kao i na promociju nalaza i preporuka, sa nadom da ćemo time podstaći efikasnije unapređenje javnih politika i doprineti stvaranju inkluzivnijeg i pravednijeg društva.

Steliana Nedera, zamenica
stalne predstavnice
Program Ujedinjenih nacija za razvoj

Ivan Sekulović, menadžer
Tim za socijalno uključivanje i smanjenje
siromaštva Vlade Republike Srbije

¹ Aleksandra Anić, Aleksandra Vukmirović, Sanja Vujackov, Kaja Damnjanović, Maja Jandrić, Marko Milenković, Tatjana Milić, Natalija Mirić, Miloš Mojsilović, Ivana Savić, Dragan Stanojević, Ivana Stjelja, Jelena Stojilković Gnjatović, Svetozar Tanasković, Marko Tomašević Marijana Pantić, Dragana Paunović Radulović, Lenka Petrović i Mateja Petrušević

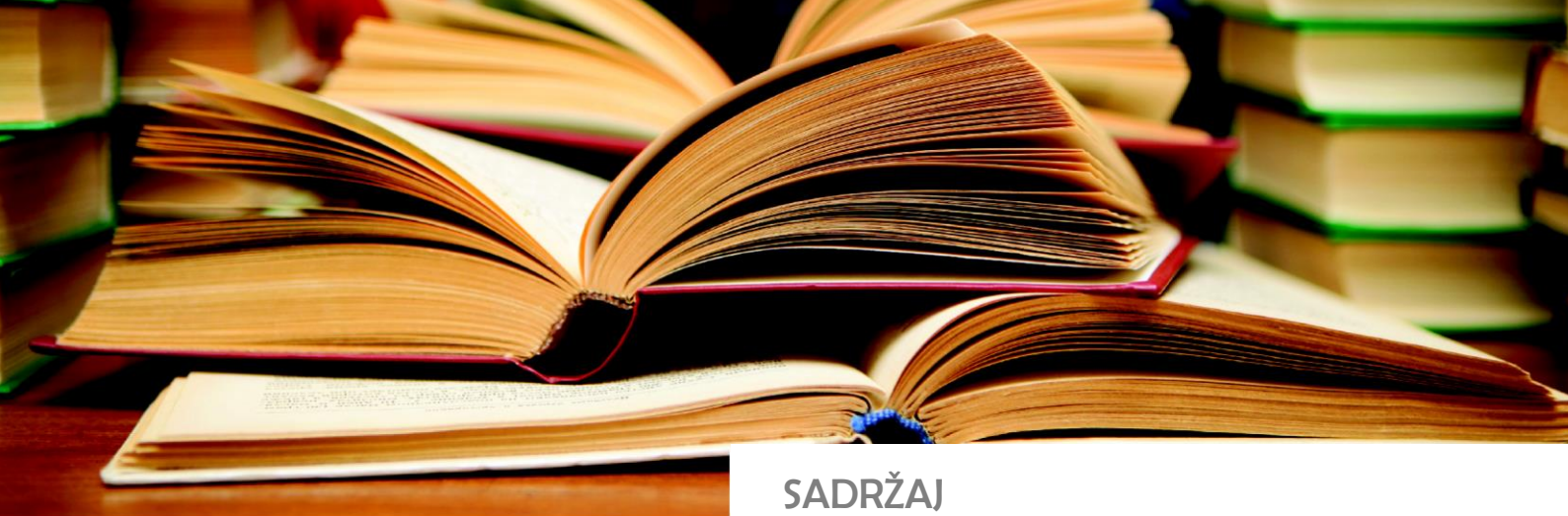
² Mentori koji su u ovom procesu pružili podršku izradi istraživanja su Devedžić Mirjana, Žarković Rakić Jelena, Krstić Gorana, Matković Gordana, Milić Branislav, Nojković Aleksandra i Stanić Katarina.

SADRŽAJ

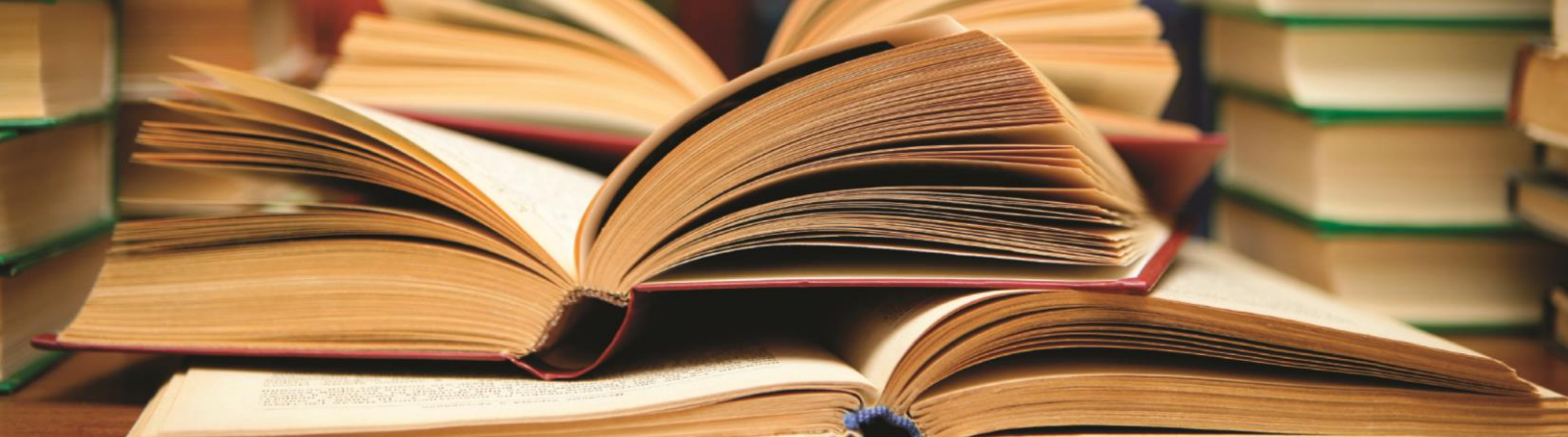
SADRŽAJ

UVODNIK	3
1. POLOŽAJ STANOVNIŠTVA IZMEĐU 50 I 64 GODINE NA TRŽIŠTU RADA U SRBIJI	6
Maja Jandrić i Svetozar Tanasković	
2. UTICAJ PRIHODA OD PROIZVODNJE DOBARA ZA SOPSTVENE POTREBE NA STOPU RIZIKA OD SIROMAŠTVA I NEJEDNAKOST U REPUBLICI SRBIJI	65
<i>Da li proizvodnja za sopstvene potrebe smanjuje siromaštvo i nejednakost u Srbiji?</i>	
Mateja Petrušević i Aleksandra Vukmirović	
3. IZRAČUNAVANJE INDIKATORA „ZAMKE NEZAPOSLENOSTI“	87
<i>Kolika je minimalna neto zarada za koju bi nezaposleni u Srbiji prihvatili zaposlenje?</i>	
Aleksandra Anić i Gorana Krstić	
4. UPOTREBA PODATAKA IZ SILC ANKETE ZA IZRAČUNAVANJE ZDRAVIH GODINA ŽIVOTA.....	109
<i>Da li se produžavanjem života produžava i život u zdravlju?</i>	
Jelena Stojilković Gnjatović, Dragana Paunović Radulović i Natalija Mirić	
5. MLADI – TRANZICIJA KA TRŽIŠTU RADA: NEJEDNAKOST I IZAZOVI.....	155
<i>Kakve su šanse mladih na tržištu rada u Srbiji?</i>	
Dragan Stanojević	

SADRŽAJ

6. PROFILI SIROMAŠTVA I MATERIJALNE DEPRIVACIJE U REPUBLICI SRBIJI U 2013. GODINI	208
<i>Ko su najsiromašniji u Srbiji i šta utiče na njihovo siromaštvo?</i>	
Sanja Vujackov	
7. ANALIZA MOGUĆNOSTI I OPRAVDANOSTI UVOĐENJA SUBJEKTIVNE DIMENZIJE (KATEGORIJE POTREBA) U KONCEPT ISTRAŽIVANJA, MERENJA I SMANJENJA SIROMAŠTVA	262
<i>Kako meriti stvari do kojih je ljudima stalo?</i>	
Miloš Mojsilović	
8. SILC I TIPOLOGIJA NASELJA: STATISTIČKA ANALIZA OPRAVDANOSTI TRIHOTOMNE PODELE NASELJA.....	296
<i>Trihotomna podela naselja kao šansa za unapređenje razvojnih politika</i>	
Marijana Pantić	
9. STRUKTURA PRIHODA I RIZIK OD SIROMAŠTVA U RURALNIM PODRUČJIMA.....	325
Ruralni predeli – od najvećeg razvojnog izazova do potencijala za rast	
Lenka Petrović i Tatjana Milić	
10. ŽIVOTNA SREDINA I PRIHODI I USLOVI ŽIVOTA U REPUBLICI SRBIJI.....	365
<i>Loše stanje životne sredine negativno utiče na uslove života ranjivih grupa stanovništva</i>	
Ivana Savić, Ivana Stjelja i Marko Milenković	
11. FORMIRANJE PREDIKTIVNOG MODELA ZA RIZIK OD SIROMAŠTVA I SOCIJALNE ISKLJUČENOSTI U SRBIJI: DOPRINOS POJEDINAČNIH INDIKATORA MERENIH SILC METODOLOGIJOM	400
<i>Indikatori koji ukazuju na različite aspekte siromaštva i isključenosti</i>	
Marko Tomašević i Kaja Damjanović	

POLOŽAJ STANOVNIŠTVA IZMEĐU 50 I 64 GODINE NA TRŽIŠTU RADA U SRBIJI

Maja Jandrić, Svetozar Tanasković

Maja Jandrić, docent, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu. maja@ekof.bg.ac.rs

Svetozar Tanasković, asistent, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu. tanaskovic@ekof.bg.ac.rs

Položaj stanovništva između 50 i 64 godine na tržištu rada u Srbiji

Maja Jandrić, Svetozar Tanasković

Analiza *Položaj stanovništva između 50 i 64 godine na tržištu rada u Srbiji* jedna je od 11 sekundarnih analiza koje su kreirane u okviru **Programa podrške razvoju istraživačkih kadrova iz oblasti društvenih nauka – sekundarne analize podataka dobijenih kroz istraživanje Anketa o prihodima i uslovima života – SILC**.

Sprovođenje Programa inicirao je i podržao Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije (SIPRU), uz podršku Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP), a u saradnji sa Republičkim zavodom za statistiku (RZS). Republika Srbija sprovodi istraživanje *SILC* od 2013. godine, čime se pridružuje članicama Evropske unije (EU) u praćenju životnog standarda, socijalne uključenosti i nejednakosti. Analizom mikropodataka iz *SILC*-a kao primarnom analitičkom izvoru, kroz 11 sekundarnih analiza daje se doprinos unapređenju procesa donošenja relevantnih politika socijalnog uključivanja, zasnovanih na podacima. Više informacija o samom Programu i kreiranim analizama možete pronaći na internet stranici Tima za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije www.socijalnoukljucivanje.rs.

Većina zemalja EU se suočava sa promenom strukture stanovništva, koja je izazvana produženjem životnog veka stanovništva i niskom stopom nataliteta. Značaj ovog problema prepoznat je u nizu strateških dokumenata Srbije i EU u kojima se ističe potreba za očuvanjem i podsticanjem radne aktivnosti starijih lica radnog uzrasta. Ipak, lica starosti između 50 i 64 godina se na tržištu rada u Srbiji susreću sa brojnim problemima. Aktivnost i stopa nezaposlenosti lica između 50 i 64 godina starosti u Srbiji je znatno niža nego u zemljama EU-28. Stopa nezaposlenosti ovih lica je viša samo u Grčkoj, Španiji i na Kipru. Pitanje položaja starijih lica na tržištu radne snage povezano je i sa reformama penzijskih sistema, koje uglavnom idu u pravcu restriktivnijih uslova za penzionisanje, kao i pružanjem podrške produženju radnog veka.

osnovu podataka iz ARS prati se promena položaja posmatrane starosne grupe u periodu 2008–2014, a prema utvrđenoj metodologiji, svi ispitanici se dele u tri osnovne grupe: zaposleni, nezaposleni i neaktivni. Na ovaj način se dobijaju podaci o objektivnom statusu na tržištu rada. Na osnovu baze podataka *SILC* ankete podela na zaposlene, nezaposlene i neaktivne se vrši prema subjektivnom statusu ispitanika (*self-declare* princip). Podaci Nacionalne službe za zapošljavanje (NSZ) daju uvid u pokrivenost nezaposlenih lica iz posmatranih starosnih grupa aktivnim i pasivnim politikama tržišta rada, dok se na osnovu podataka Republičkog fonda za penzijsko i invalidsko osiguranje (PIO fond) analizira broj osiguranika i korisnika penzija u posmatranim starosnim grupama. Izvor demografskih podataka je Popis iz 2011. godine i procene broja stanovnika RZS i Eurostat.

OBRAZLOŽENJE METODOLOGIJE

Ova analiza se bazira na podacima *SILC* ankete i *Ankete o radnoj snazi (ARS)* koji omogućavaju analizu i poređenje položaja radnika između 50 i 64 godine sa ostalim starosnim grupama na tržištu rada u Srbiji, kao i sa zemljama EU. Posebno se posmatraju grupe starosti od 50 do 54 godine i grupe od 55 do 64 godina života, odvojeno za muškarce i žene. Na

REZULTATI ANALIZE

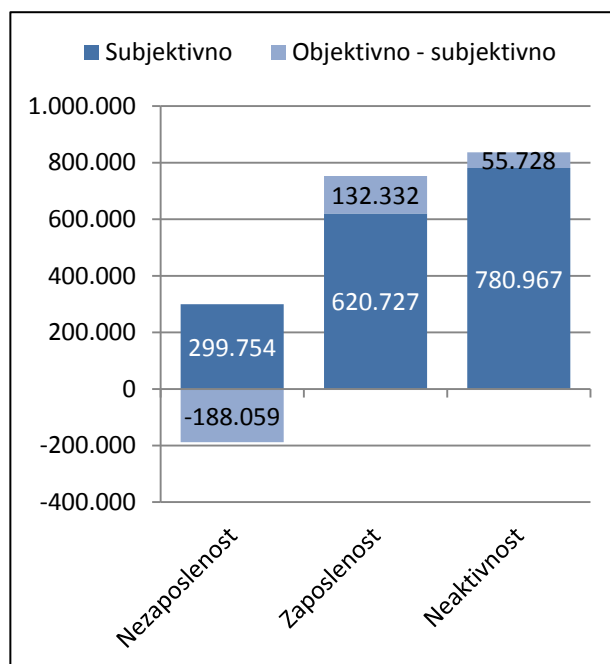
Kada posmatramo osnovna kretanja starosne grupe 50-64 na tržištu rada u periodu između 2008. i 2014. godine, razlikujemo dva perioda. Prvi, krizni period (2008-2011) karakteriše značajan pad zaposlenosti, koji je praćen padom aktivnosti i rastom nezaposlenosti. U narednom periodu (2011-2014) dolazi do oporavka, ali su osnovni indikatori tržišta rada još uvek nepovoljniji u odnosu na stanje u 2008. godini.

Stopa nezaposlenosti starijih radnika (50-64) značajno je povećana u periodu od 2008. do 2014. godine – sa 8,4% na 12,9% – ako je ona i dalje značajno niža od ukupne stope nezaposlenosti za stanovnike radnog uzrasta. Učešće lica koja nisu ni u penziji ni zaposlena u grupi 50-64 su na znatno višem nivou nego 2008. godine – 20,8% u 2014. u odnosu na 15,3% u 2008. godini. Porast učešća ove grupe se velikim delom može objasniti pooštavanjem uslova za penzionisanje. Učešće veoma duge nezaposlenosti¹ je visoko i iznosi 53% u starosnoj grupi 50-54, odnosno 59% u starosnoj grupi 55-64.

Pad stope zaposlenosti i stope aktivnosti je u periodu 2008-2011. bio veći kod starosne grupe 50-64 nego kod ukupnog stanovništva radnog uzrasta, ali je i oporavak ovih pokazatelja u periodu 2011-2014. bio nešto bolji. S druge strane, učešće ranjive zaposlenosti je veće kod starijeg stanovništva nego kod ukupnog stanovništva radnog uzrasta.

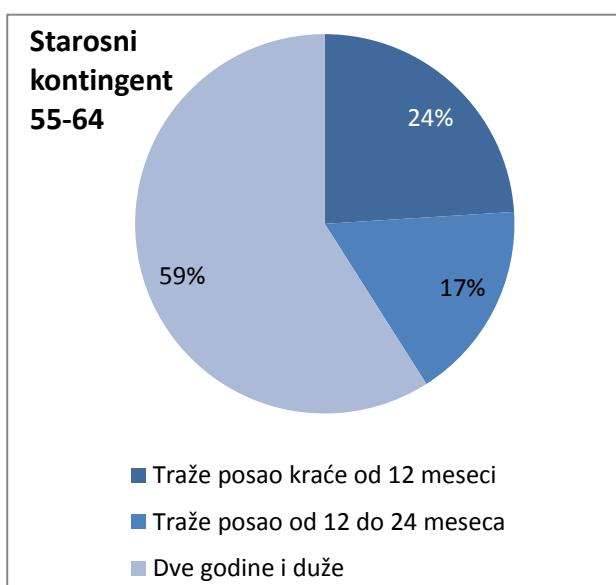
Kada su u pitanju stariji radnici (preko 50 godina starosti) i starija lica u kontekstu aktivnog starenja, treba imati u vidu neke specifičnosti Srbije u odnosu na zemlje EU. Pre svega, životni vek u Srbiji je značajno kraći nego što je to slučaj sa zemaljama EU, a u skladu s tim je definisana i starosna granica za penzionisanje žena. Drugo, opšta stopa nezaposlenosti je veoma visoka – oko 20% po definiciji Međunarodne organizacije rada (MOR), a mobilnost radne snage je veoma niska. Treće, proces privatizacije društvenih i državnih preduzeća još uvek nije završen, te se očekuje još otpuštanja upravo starijih radnika, a proces racionalizacije javnog sektora je najavljen za 2016. godinu.

Razlike između subjektivnog i objektivnog statusa na tržištu rada odražavaju se na sve tri ključne grupe: za-

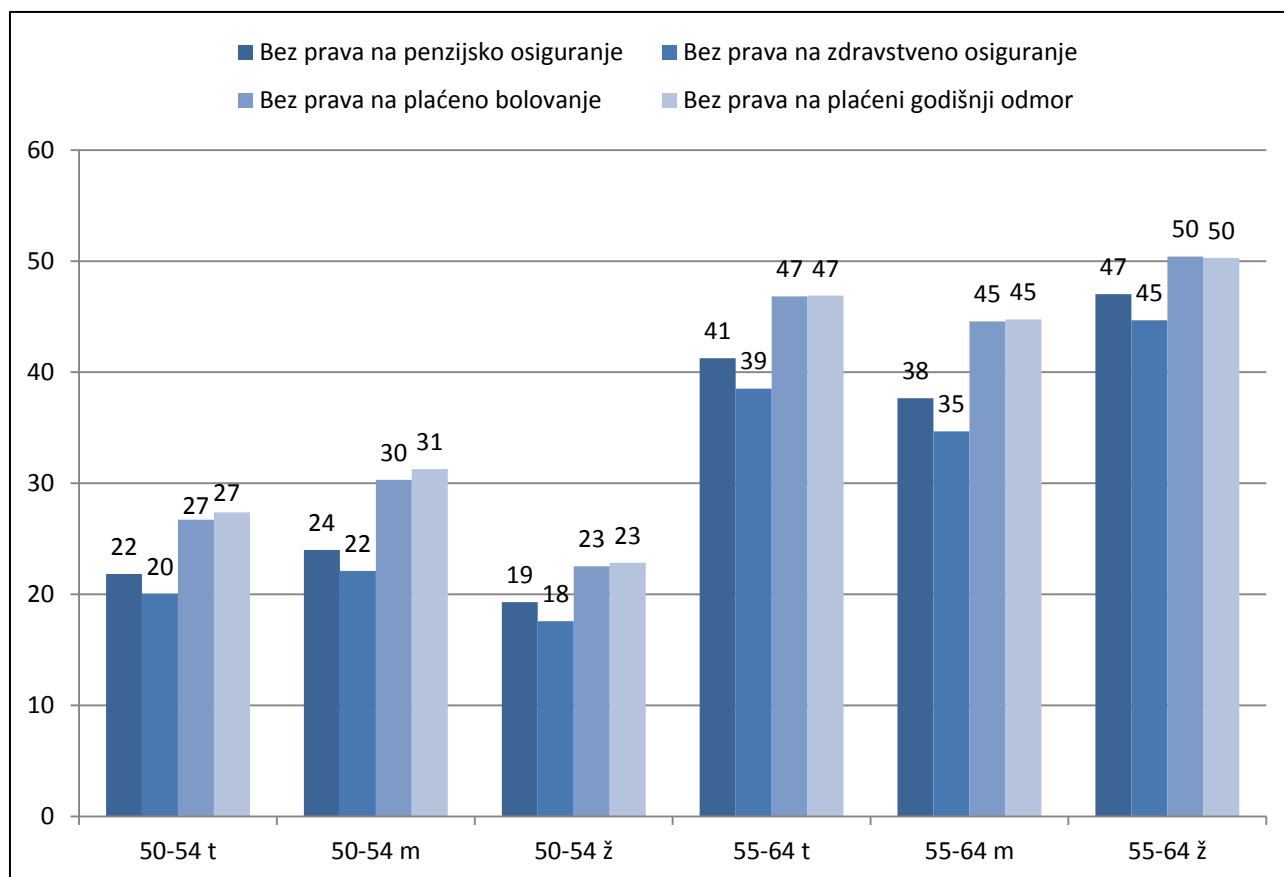
Razlike između objektivnog i subjektivnog statusa na tržištu rada, 50-64, ARS 2014.

poslene, nezaposlene i neaktivne. Ta razlika je najizraženija kod nezaposlenih lica. Veliki broj lica se smatra nezaposlenim (subjektivno je nezaposlen), ali po standardima MOR nije nezaposlen, jer ne traži aktivno posao i/ili nije spreman da počne da radi. Ova grupa subjektivno nezaposlenih lica objektivno spada u neaktiv-

Dužina traženja posla, 2014, ARS.

¹Veoma duga nezaposlenost (*very long-term unemployment*) se definiše kao nezaposlenost koja traje duže od dve godine.

Poštovanje prava iz radnog odnosa, 2014, ARS.

ne. Takođe, moguća je i situacija da lice koje smatra da je nezaposleno objektivno spada u zaposlena lica.

U 2014. godini je 45% zaposlenih radilo u privatnom registrovanom sektoru, dok je u državnom sektoru radilo 42% zaposlenih u starosnoj grupi 50-54 i 30% u grupi 55-64. *Skoro trećina zaposlenih lica starosti 60-64 godine je zaposlena u privatnom neregistrovanom sektoru svojine*, što je znatno više nego kod ukupnog stanovništva radnog uzrasta. Istovremeno, struktura zaposlenih prema profesionalnom statusu je znatno lošija, što je praćeno visokim učešćem ranjive zaposlenosti i visokom učešćem neformalne u ukupnoj zaposlenosti. Konsekventno, učešće zaposlenih bez prava na penzijsko i zdravstveno osiguranje, kao i prava na plaćeno bolovanje i godišnji odmor je visoko, posebno u starosnoj grupi 55-64. Iako učešće zaposlenih na određeno vreme, na sezonskim i povremenim poslovima nije visoko, primećuje se da se, kada se nađu u ovom statusu, zaposleni često u njemu zadržavaju dugo sa lošijim primanjima. Nepoštovanje prava u vezi sa bolovanjem i godišnjim odmorom je učestalije nego nedostatak prava na penzijsko i zdravstveno osiguranje u obe starosne grupe. U najtežoj poziciji su žene između (55-64): 47% zaposlenih iz ove grupe

nema prava u vezi sa penzijskim osiguranjem, 45% nema prava iz zdravstvenog osiguranja, a 50% nema pravo na plaćeno bolovanje i godišnji odmor.

Podaci iz ARS (2014) pokazuju da je dominantan izvor prihoda nezaposlenih starosti 50-64 godine plata ili penzija od supružnika, roditelja ili drugih članova domaćinstva (približno 60% nezaposlenih). Za manji broj nezaposlenih (oko 9%) dominantan izvor prihoda su privremeni poslovi i manja poljoprivredna proizvodnja, kao i pomoć od ostalih rođaka i prijatelja (za približno 9% nezaposlenih). Između 5 i 7% nezaposlenih iz posmatranih starosnih grupa živi prvenstveno od socijalne pomoći.

Samo 25% lica koja primaju naknadu za nezaposlene mogu da se svrstaju u kategoriju nezaposlenih prema standardima MOR-a. Čak 60% nezaposlenih koji primaju naknade za nezaposlene pripada kontingentu objektivno neaktivnih, dok je 15% njih objektivno zaposleno. Tokom vremena dolazi do smanjenja aktivnosti primalaca naknade (51% primalaca naknade je bilo neaktivno u 2011. godini, da bi njihov udeo porastao na 60% u 2014). Ovakva struktura primalaca naknade za nezaposlene govori o tome da postoji pro-

stor za poboljšanje targetiranosti naknada, kao i potreba za intenzivnijom aktivacijom primalaca naknade za nezaposlene.

Preвременa penzija kao glavni razlog prestanka rada opada između 2008. i 2014. godine, a kao razlog prestanka rada se povećava činjenica da je posao bio privremenog ili sezonskog karaktera – u posmatranom periodu se povećava udeo zaposlenih na određeno vreme kod lica starosti 50-64 godine. Takođe, u posmatranom periodu raste i obeshrabrenost u pogledu nalaženja posla. Dominantni razlozi zbog kojih su lica koja nisu zaposlena prestala da rade se razlikuju u dve posmatrane starosne podgrupe:

- u mlađoj podgrupi (50-54) najveći udeo nezaposlenih lica² je dobio otkaz (51%);
- u starosnoj grupi 55-64 redosled dominantnih razloga zbog kojih su lica iz kategorije nezaposlenih prestala da rade je isti u sve tri posmatrane godine: odlazak u redovnu penziju (56%), otkaz, odlazak u prevremenu penziju.

Promene u profesionalnom statusu u prethodnih 12 meseci (SILC, 2014) u posmatranim starosnim grupama nisu bile tako česte. Kod žena starosti 55-64 godine najčešći tokovi su bili ka penziji. Kada su u pitanju ostale podgrupe, dominira tok iz zaposlenosti u nezaposlenost. Tokovi iz nezaposlenosti u zaposlenost su bili znatno manji.

Obrazovna struktura nezaposlenih je veoma nepovoljna (oko petina je sa osnovnom školom, nepotpunom osnovnom školom i bez obrazovanja), dok je obrazovna struktura neaktivnih lica još nepovoljnija. Ovaj nalaz je u skladu sa pretpostavkom da stopa aktivnosti raste sa nivoom obrazovanja. Nedostatak radnog iskustva i niski nivoi obrazovanja kod žena (41% neaktivnih žena u starosnim grupama 50-54 i 55-64 ima najviše osnovnu školu) ukazuju na male šanse za aktivaciju i pronalaženje zaposlenja kod neaktivnih žena iz obe starosne grupe.

U starosnoj grupi 50-54 opada učešće neaktivnih koji penziju navode kao razlog netraženja posla i raste učešće neaktivnih lica koja su u tom statusu usled bolesti ili nesposobnosti za rad. Gotovo četvrtina neaktivnih lica iz posmatranih starosnih grupa se suočava sa zdravstvenim ograničenjima kada je u pitanju učešće na tržištu rada.

S obzirom na prosečnu starost novih korisnika penzija pre skorašnjih izmena *Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju*, ne očekuje se značajniji uticaj promena ovog zakona na starosnu grupu 50-54, kao ni za muškarce starosti 55-59 godina. Prosečna starost pri odlasku u penziju poslednjih godina raste, pa je za očekivati da će se trend rasta efektivne starosne granice nastaviti. Izmene Zakona iz 2014. godine će verovatno uticati na smanjenje prevremenog penzionisanja, što će uticati na povećanje prisustva lica iz ove grupe na tržištu rada. Imajući u vidu lošu situaciju na tržištu rada u Srbiji, postoji velika verovatnoća da će se većina tog novog priliva preliti u NEP (ni zaposleno ni u penziji – *not in employment or pension*), što bi značilo da se četvrtina lica iz starosne grupe 55-64 mogu naći u situaciji da nisu ni u penziji ni zaposleni. S obzirom na posebno lošu poziciju već zaposlenih žena u ovoj starosnoj grupi, postoji velika opasnost da tržište rada neće biti u stanju da obezbedi adekvatne uslove za zapošljavanje lica iz starijih starosnih kontingenata.

Podaci pokazuju da je tek između 1% i 3% zaposlenih u posmatranim starosnim grupama menjalo posao u toku prethodne godine, što govori o niskoj mobilnosti radne snage (SILC, 2014). Karakteristika *Zakona o radu* u Srbiji je to što zaposleni kome je ugovor o radu otkazan zato što ne ostvaruje potrebne rezultate rada, odnosno nema potrebna znanja i sposobnosti ima pravo na otkazni rok, dok pravo na otpremninu imaju samo zaposleni koji otkaz ugovora o radu dobijaju usled tehnoloških, ekonomskih ili organizacionih promena zbog kojih prestane potreba za obavljanjem određenog posla ili dođe do smanjenja obima posla. Navedene zakonske promene bi trebalo da smanje strah poslodavaca od zapošljavanja starijih lica u meri u kojoj su ovo bila bitna ograničenja za njihovo zapošljavanje. Ipak, nezavisno od podsticaja koje su izmene Zakona o radu donele kada je u pitanju zapošljavanje starijih radnika, i dalje postoje značajna ograničenja čija priroda nije u velikoj meri vezana za probleme koje reguliše radno zakonodavstvo. Same izmene Zakona u radu verovatno nisu dovoljne za značajnije povećanje zapošljavanja lica iz starosne grupe 50-64, te je neophodan sveobuhvatniji pristup kada je u pitanju rešavanje ovog problema.

² Ne-zaposlena lica su koja nisu zaposlena (mogu da budu nezaposleni ili neaktivni; *not-employed*).

RELEVANTNOST ANALIZE: VEZA SA POLITIKAMA EU, UN I STRATEŠKIM OKVIROM SRBIJE

Ranjiva pozicija starijih lica na tržištu rada prepoznata je u nizu strateških dokumenata Republike Srbije. *Nacionalna strategija zapošljavanja za period 2011-2020. godine* utvrđuje posebno osetljive društvene grupe na tržištu rada Republike Srbije među kojima su i starija lica (50-64). Ova strategija naglašava neophodnost uključivanja starijih lica u adekvatne mere aktivne politike zapošljavanja, formiranje odgovarajućeg sistema obrazovanja odraslih i sticanja novih kvalifikacija koje su deficitarne na tržištu rada i slično. U *Drugom nacionalnom izveštaju o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji* takođe se ističe neophodnost podrške konceptu aktivnog starenja putem podsticanja radne aktivnosti starijih ljudi, njihovog učešća u aktivnostima društva, kao i što dužeg nezavisnog života u starosti, što je preporuka i Evropske komisije. Takođe, *ESRP* posebno naglašava izazov visoke stope neaktivnosti starijih (55-64) koja je veća od 50% i potrebe za kreiranjem posebnih mera za starije radnike.

U strategiji *Evropa 2020* naglašava se da EU mora da iskoristi pun potencijal radne snage kako bi se suočila

sa izazovima starenja stanovništva i rasta globalne konkurencije. U cilju uspostavljanja balansa između perioda provedenih na radu i penziji Evropska komisija daje podršku produženju radnog veka kroz: obezbeđivanje boljeg pristupa dugoročnom učenju, prilagođavanje radnih mesta raznovrsnijoj radnoj snazi, razvijanje mogućnosti zapošljavanja za starije radnike i pružanje podrške aktivnom i zdravom starenju.

Rezultati ove analize odnose se na sledeće ciljeve održivog razvoja UN-a:

*Cilj 1 : okončati siromaštvo svuda
i u svim oblicima,*

*Cilj 3. Obezbediti zdrav život i promovisati
blagostanje za ljude svih generacija;*

*Cilj 8: promovisati inkluzivan i održiv
ekonomski rast, zaposlenost i
dostojanstven rad.*

SADRŽAJ

1. Sažetak izveštaja	16
2. Uvod: Ključni ciljevi i problemi u Srbiji i EU	18
3. Institucionalni okvir	20
4. Izvori podataka i metodologija istraživanja	22
5. Analiza položaja i kretanje osnovnih pokazatelja stanja na tržištu rada stanovništva između 50 i 64 godina starosti u periodu 2008-2014	24
6. Profili osnovnih kategorija na tržištu rada: zaposleni, nezaposleni, neaktivni	30
6.1. Profil zaposlenih lica starosti između 50 i 64 godine	30
6.2. Profil nezaposlenih lica između 50 i 64 godine	35
6.3. Profil neaktivnih lica između 50 i 64 godine	37
7. Zaključak	42
8. Aneksi	43
Literatura	63
Lista skraćenica	64

SPISAK TABELA I GRAFIKONA

Grafikon 1. Učešće starosnog kontingenta 50-64 i 55-64 u ukupnom broju lica radnog uzrasta, EU-28 i Srbija, u %.....	18
Grafikon 2. Razlike između objektivnog i subjektivnog statusa na tržištu rada, 50-64, ARS 2014.....	22
Grafikon 3. Stopa aktivnosti, zaposlenosti, nezaposlenosti i NEP (nisu zaposleni i nisu u penziji) u Srbiji (50-64), 2014.	24
Grafikon 4. NEP po starosti i polu, 2014.	25
Grafikon 5. Stopa aktivnosti, zaposlenosti, nezaposlenosti za starosnu grupu 50-64: Srbija i EU-28, 2014.	25
Grafikon 6: Razlike u stopama aktivnosti između Srbije i EU po starosti i polu, 2014.	26
Grafikon 7. Razlike u stopama zaposlenosti između Srbije i EU po starosti i polu, 2014.	26
Grafikon 8: Kretanje stope aktivnosti, stope nezaposlenosti, stope zaposlenosti i učešća NEP za lica starosti 50-64 godine u periodu 2008-2014.	28
Tabela 1. Učešće lica koja su zaposlena sa evidencije Nacionalne službe za zapošljavanje (kumulativ) u broju evidentiranih nezaposlenih lica (stanje na kraju godine)	28
Tabela 2. Ranjivost starosne grupe 50-64	29
Grafikon 9: Učešće ranjive zaposlenosti u ukupnoj zaposlenosti, 2008-2014, ARS.	30
Grafikon 10. Učešće zaposlenih u privatnoj neregistrovanoj svojini sa radnim vremenom kraćim od punog, 2014, ARS.	32
Grafikon 11. Poštovanje prava iz radnog odnosa, 2014, ARS.	32
Tabela 3. Poštovanje prava iz radnog odnosa prema obliku svojine za starosnu grupu 50-64, 2014, ARS.	33
Grafikon 12. Učešće neformalne zaposlenosti, 2014, ARS.	33
Tabela 4. Visina mesečnih primanja zaposlenih za platu u posmatranim starosnim grupama, SILC, 2014.	34
Tabela 5. Distribucija prosečnih mesečnih primanja samozaposlenih, SILC, 2014.	35
Grafikon 13. Dužina traženja posla, 2014, ARS.	36

SPISAK TABELA I GRAFIKONA

Tabela 6. Primaoci naknade NSZ i registrovani u NSZ koji ne primaju naknadu prema objektivnom statusu na tržištu rada, 2014. ARS	36
Tabela 7. Udeo objektivno nezaposlenih koji primaju naknadu NSZ i udeo objektivno nezaposlenih koji su registrovani u NSZ, ali ne primaju naknadu, 2014. ARS	37
Grafikon 14. Struktura subjektivno nezaposlenih, 50-64, ARS 2014.....	37
Grafikon 15. Stope neaktivnosti, ARS 2014.....	38
Tabela 8. Učešće lica sa ograničenjima na tržištu rada usled zdravstvenih problema u ukupnom broju objektivno neaktivnih lica, SILC, 2014.	38
Grafikon 16. Struktura subjektivno neaktivnih lica (50-64), ARS i SILC, 2014.	39
Grafikon 17. Razlozi netražnja posla neaktivnih lica starosti 50-54, % objektivno neaktivnih, 2008-2014. ARS	39
Grafikon 17a. Razlozi netražnja posla neaktivnih lica starosti 55-64, % objektivno neaktivnih, 2008-2014. ARS	40
Grafikon A1. Dostizanje Lisabonskih ciljeva – stopa zaposlenosti, EU-27	43
Grafikon A3.1. Starosni, invalidski i porodični penzioneri u posmatranim grupama - broj, RFPIO 2013.....	45
Tabela A3.2. Prosečna starost novih korisnika penzije – muškaraca, u periodu 2004 – 2014. u osiguranju zaposlenih, a u periodu 2008 – 2014. na nivou celog fonda.....	46
Tabela A3.3. Prosečna starost novih korisnika penzije – žena, u periodu 2004 – 2014. u osiguranju zaposlenih, a u periodu 2008 – 2014. na nivou celog fonda.....	46
Grafikon A4.1. Subjektivni status lica, 2014. ARS i SILC	47

ANEKS

Tabela A4.2. Odnos subjektivnog i objektivnog statusa na tržištu rada, ARS, 2014.....	48
Tabela A5. Broj nezaposlenih lica starosti 50-64 godine u 2014. godini: ARS, SILC i NSZ	48
Tabela A6. Broj nezaposlenih lica na evidenciji NSZ po starosnim grupama, 2009-2014.....	48
Grafikon A7: Obrazovna struktura zaposlenih, 2014. prema ARS.....	49
Grafikon A8: Zaposleni po sektorima svojine, 2014, ARS.....	49

SPISAK TABELA I GRAFIKONA

Grafikon A9: Zaposleni po delatnostima, 2014, ARS.....	50
Grafikon A10a: Zaposlenost po sektorima delatnosti za starosnu grupu 50-54, 2014, ARS.....	51
Grafikon A10b: Zaposlenost po sektorima delatnosti za starosnu grupu 55-64, 2014, ARS.....	52
Tabela A11. Struktura zaposlenih starosti 50–54 i 55–64 prema profesionalnom statusu, 2014., ARS.....	53
Grafikon A12. Privremeno zaposleni prema trajanju statusa u kojem se nalaze, 2008-2014., ARS	54
Grafikon A13. Struktura neformalne zaposlenosti, 2014, ARS.....	55
Grafikon A14. Obrazovna struktura nezaposlenih, 2014, ARS.....	55
Tabela A15. Prosečan broj korisnika novčane naknade po godinama starosti kojima je isplaćena naknada u odnosu na ukupan broj nezaposlenih (stanje na kraju godine)	56
Grafikon A16. Lica starosti 50-64 godine koja su u prethodnoj godini prešla iz statusa zaposlen u status nezaposlen prema dužini radnog staža, SILC 2014.	56
Grafikon A17. Obrazovna struktura neaktivnih lica starosti 50-64, 2014, ARS.	57
Tabela A18.1. Učešće penzionera u ukupnom broju neaktivnih prema različitim metodama, 2014. .	57
Tabela A18.2. Broj penzionera na osnovu podataka RFPIO u odnosu na ukupan broj objektivno neaktivnih (ARS), 2014.	58
Tabela A18.3. Procena učešća penzionera u ukupnom broju objektivno neaktivnih lica, SILC, 2014.....	58
Grafikon A18.4. Starosni, invalidski i porodični penzioneri u posmatranim grupama - struktura, RFPIO i SILC, 2014.	59
Grafikon A18.5. Struktura penzionera 50-64, SILC 2014. (primaoci penzije) i RFPIO 2013.....	59
Tabela A18.6. Distribucija primanja penzionera prema SILC u 2013. godini	60
Grafikon A19. Starosna struktura neaktivnih, 2014, ARS.....	60
Grafikon A23. Struktura ne-zaposlenih lica prema glavnom razlogu prestanka rada, 2014. ARS.....	62

1. SAŽETAK IZVEŠTAJA

U nizu strateških dokumenata Republike Srbije i Evropske unije ističe se potreba za očuvanjem i podsticanjem radne aktivnosti starijih lica radnog uzrasta. Ipak, lica starosti između 50 i 64 godina se na tržištu rada u Srbiji susreću sa brojnim problemima. Aktivnost lica starosti između 50 i 64 godine u Srbiji je znatno niža nego u zemljama EU-28. U odnosu na zemlje EU, stopa zaposlenosti je izrazito niska, dok je stopa nezaposlenosti lica između 50 i 64 godine samo u Grčkoj, Španiji i na Kipru viša nego u Srbiji.

Kada je reč o zaposlenima, uočljiv je problem loše obrazovne strukture posebno u podgrupi zaposlenih žena starosti 55-64. Učešće zaposlenih u privatnom neregistrovanom sektoru svojine je znatno veće nego kod ukupnog stanovništva radnog uzrasta, a struktura zaposlenih prema profesionalnom statusu je znatno lošija, što je praćeno visokim učešćem ranjive zaposlenosti i visokom učešćem neformalne u ukupnoj zaposlenosti. Konsekventno, učešće zaposlenih bez prava na penzijsko i zdravstveno osiguranje, kao i prava na plaćeno bolovanje i godišnji odmor je visoko, posebno u starosnoj grupi 55-64. Iako učešće zaposlenih na određeno vreme, na sezonskim i povremenim poslovima nije visoko, primećuje se da se, kada se nađu u ovom statusu, zaposleni često u njemu zadržavaju dugo sa lošijim primanjima.

Obrazovna struktura nezaposlenih je veoma nepovoljna - oko petina je sa osnovnom školom, nepotpunom osnovnom školom i bez obrazovanja. Učešće veoma duge nezaposlenosti³ je visoko i iznosi 53% u grupi starosti 50-54 i 59% u starosnoj grupi 55-64, dok je dominantan izvor prihoda nezaposlenih starosti 50-64 godine u 2014. godini plata ili penzija od supružnika, roditelja ili drugih članova domaćinstva. Obuhvat nezaposlenih naknadom za nezaposlene iz starosne grupe 50-64 je veoma nizak. Pri tome, samo 25% lica koja su prema ARS registrovana u NSZ i primaju naknadu za nezaposlene mogu da se svrstaju u kategoriju nezaposlenih prema standardima MOR-a. U 2011. godini udeo lica koja primaju naknadu u NSZ, a koja su nezaposlena pre-

ma standardima MOR-a je iznosio 33%, što ukazuje na smanjenje aktivnosti primalaca naknade.

Obrazovnu strukturu neaktivnih lica je još nepovoljnija i u poređenju sa obrazovnom strukturom i zaposlenih ali i nezaposlenih, što je u skladu sa pretpostavkom da stopa aktivnosti raste sa nivoom obrazovanja. Primetno je da u obe starosne grupe raste obeshrabrenost u pogledu nalaženja posla u periodu 2008-2014. Istovremeno, u starosnoj grupi 50-54 opada učešće neaktivnih koji navode penziju kao razlog netraženja posla i raste učešće neaktivnih lica koja su u tom statusu usled bolesti ili nesposobnosti za rad. Nedostatak radnog iskustva i niski nivoi obrazovanja kod žena (41% neaktivnih žena u starosnim grupama 50-54 i 55-64 ima najviše osnovnu školu) ukazuje na veoma male šanse za aktivaciju i pronalaženje zaposlenja kod neaktivnih žena iz obe starosne grupe.

Između približno četvrtine i trećine neaktivnih lica iz posmatranih starosnih grupa se suočava sa zdravstvenim ograničenjima kada je u pitanju učešće na tržištu rada. U periodu 2008-2014. raste učešće neaktivnih lica koja kao glavni razlog netraženja posla navode bolesti ili nesposobnost za rad. Ovakav trend ukazuje na povećanje uticaja ovog faktora na tržištu rada u ovoj starosnoj grupi. Najveće učešće lica za zdravstvenim ograničenjima se javlja kod neaktivnih.

Dominantni razlozi zbog kojih su lica koja nisu zaposlena prestala da rade se razlikuju u dve posmatrane starosne podgrupe: u mlađoj podgrupi (50-54) najveći udeo ne-zaposlenih lica⁴ je dobio otkaz (51%), dok je u grupi starosti 55-64 očekivano dominantan razlog bio odlazak u penziju (56%). U starosnoj grupi 55-64 redosled dominantnih razloga zbog kojih su lica iz kategorije ne-zaposlenih prestala da rade je isti u sve tri posmatrane godine: odlazak u redovnu penziju, otkaz, odlazak u prevremenu penziju⁵. Učešće lica

⁴ Ne-zaposlena lica su koja nisu zaposlena (mogu da budu nezaposleni ili neaktivni; *not-employed*).

⁵ Razlozi "redovna" i "prevremena penzija" dati su prema metodologiji ARS i iz njih nije jasno koje kontingente novih penzionera obuhvataju u odnosu na obavezno penzijsko i invalidsko osiguranje u Srbiji. Naime, nije jasno da li "prevremena penzija" obuhvata sve kategorije lica koja su otišla u starosnu penziju pre nego što su navršila

³ Veoma duga nezaposlenost (*very long-term unemployment*) se definiše kao nezaposlenost koja traje duže od dve godine.

kojima je glavni razlog prevremena penzija (prema ARS) opada između 2008. i 2014. godine. U grupi između 50 i 54 godine u sve tri godine dominira otkaz kao glavni razlog prestanka rada. U posmatranom periodu primetan je znatan rast prestanka rada usled činjenice da je posao bio privremenog ili sezonskog karaktera. U istom periodu primetan je blagi rast udela zaposlenih na određeno vreme kod lica starosti 50-64 godine.

Iako procene udela penzionera u ukupnom broju neaktivnih lica variraju u zavisnosti od izvora podataka, zaključuje se da u obe starosne grupe postoji značajan prostor za dodatnu aktivaciju. Ukoliko se uzme u obzir objektivna neaktivnost (umesto subjektivne procene), udeo penzionera u ukupnom broju neaktivnih se kreće od 22% kod žena starosti 50-54 do 69% u grupi 55-64.

Promene u profesionalnom statusu u prethodnih 12 meseci prema podacima SILC iz 2014. godine u posmatranim starosnim grupama nisu bile tako česte. Kod žena starosti 55-64 godine najčešći tokovi su bili ka penziji. Kada su u pitanju ostale podgrupe, dominira tok iz zaposlenosti u nezaposlenost. Tokovi iz nezaposlenosti u zaposlenost su bili znatno manji.

S obzirom na prosečnu starost novih korisnika penzija pre skorašnjih izmena Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju⁶, ne očekuje se značajniji uticaj promena ovog zakona na starosnu grupu 50-54, kao ni za muškarce starosti 55-59 godina. Prosečna starost pri odlasku u penziju poslednjih godina raste, pa je za očekivati da će se trend rasta efektivne starosne granice nastaviti. Izmene Zakona iz 2014. godine će verovatno uticati na smanjenje prevremenog penzionisanja, što će uticati na povećanje prisustva lica iz ove grupe na tržištu rada. Imajući u vidu lošu situaciju na tržištu rada u Srbiji, postoji velika verovatnoća da će se većina tog novog priliva

preliti u NEP (ni zaposleno ni u penziji - *not in employment or pension*), što bi značilo da se četvrtina lica iz starosne grupe 55-64 mogu naći u situaciji da nisu ni u penziji ni zaposleni. S obzirom na posebno lošu poziciju već zaposlenih žena u ovoj starosnoj grupi, postoji velika opasnost da tržište rada neće biti u stanju da obezbedi adekvatne uslove za zapošljavanje lica iz starijih starosnih kontingenata.

Izmene Zakona o radu iz jula 2014. godine koje verovatno najviše pogađaju lica iz starosne grupe 50-64 se odnose na promene načina obračuna otpremnine i minulog rada, kao i podsticanje raznih oblika fleksibilnog zapošljavanja. Prema novim zakonskim rešenjima, uvećanje zarade zaposlenog na osnovu minulog rada se računa na osnovu vremena provedenog na radu za svaku punu godinu rada ostvarenu u radnom odnosu kod poslednjeg poslodavca, dok se ranije to činilo na osnovu vremena provedenog na radu za svaku punu godinu rada ostvarenu u radnom odnosu kod svih poslodavaca. S obzirom na činjenicu da je kod 45% zaposlenih lica starosti 50-54 i 54% u grupi 55-64 dužina staža na sadašnjem poslu dvadeset i više godina, veliki broj zaposlenih iz ovih starosnih grupa nije značajnije pogođen ovom merom. Istovremeno, podaci SILC 2014 pokazuju da je tek između 1% i 3% zaposlenih u posmatranim starosnim grupama menjalo posao u toku prethodne godine. Karakteristično za zakonsko rešenje u Srbiji je to što, dok zaposleni kome je ugovor o radu otkazan zato što ne ostvaruje potrebne rezultate rada, odnosno nema potrebna znanja i sposobnosti ima pravo na otkazni rok, pravo na otpremninu imaju samo zaposleni koji otkaz ugovora o radu dobijaju usled *thenoloških, ekonomskih ili organizacionih promena prestane potreba za obavljanjem određenog posla ili dođe do smanjenja obima posla*. Navedene zakonske promene bi trebalo da smanje strah poslodavaca od zapošljavanja starijih lica u meri u kojoj su ovo bila bitna ograničenja za njihovo zapošljavanje. Ipak, nezavisno od podsticaja koje su izmene Zakona o radu donele kada je u pitanju zapošljavanje starijih radnika, i dalje postoje značajna ograničenja čija priroda nije u velikoj meri vezana za probleme koje reguliše radno zakonodavstvo. Same izmene Zakona u radu verovatno nisu dovoljne za značajnije povećanje zapošljavanja lica iz starosne grupe 50-64, te je neophodan sveobuhvatniji pristup kada je u pitanju rešavanje ovog problema.

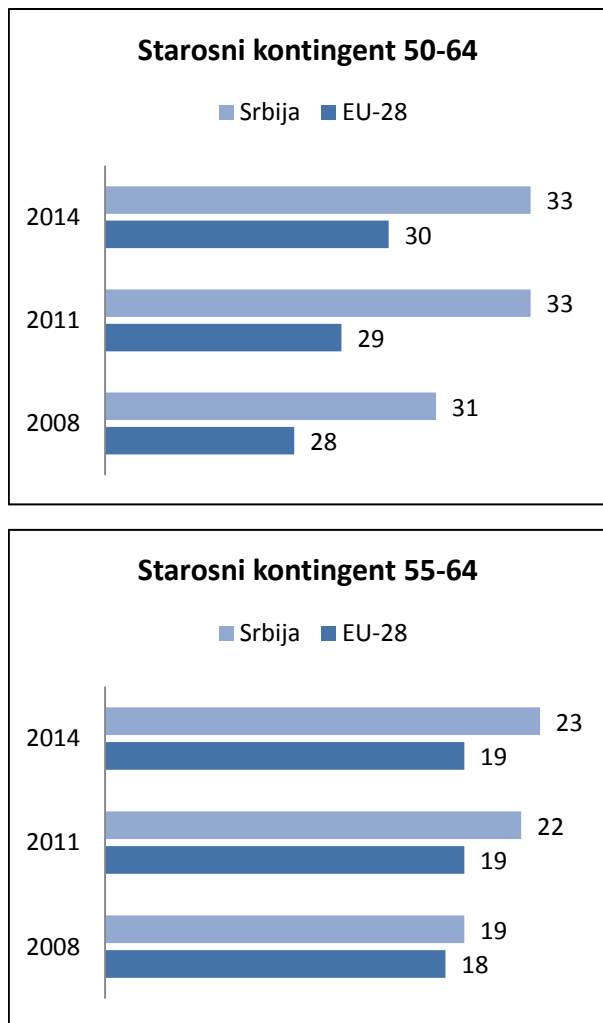
opštu starosnu granicu (2014. godine – 65 godina života za muškarce, 60 godina života za žene) ili samo neke od njih. Takođe, nije jasno da li su time obuhvaćena i lica koja su otišla u invalidsku ili porodičnu penziju, ili ne.

⁶ Osnovne karakteristike tih izmena odnose se na sledeće: 1) postepeno podizanje opšte starosne granice za odlazak u starosnu penziju za žene sa 60 na 65 godina, u periodu od 2015. do 2032. godine, tj. izjednačavanje sa uslovima za penzionisanje za muškarce; 2) pooštavanje uslova za prevremeno penzionisanje⁶, uz uvođenje penala u iznosu od 0,34% za svaki mesec prevremenog penzionisanja (4,08% godišnje, najviše do 20,4% godišnje), 3) pooštavanje uslova za penzionisanje osiguranih sa beneficiranim stažom i ukidanje beneficiranog staža za zaposlene na administrativnim radnim mestima u policiji i sličnim organima.

2. UVOD: KLJUČNI CILJEVI I PROBLEMI U SRBIJI I EU

Većina zemalja EU se suočava sa promenom strukture stanovništva izazvanom produženjem životnog veka stanovništva i niskom stopom nataliteta. Značaj ovog problema prepoznat je u EU već duži niz godina, što se ogleda i u velikom broju dokumenata koji se bave strateškim pravcima delovanja u ovoj oblasti. Lisabonska strategija za period 2000-2010. je uključivala kao cilj i stopu zaposlenosti starijih radnika (55-64) od 50%⁷. U strategiji *Europe 2020* u

GRAFIKON 1. Učešće starosnog kontingenta 50-64 i 55-64 u ukupnom broju lica radnog uzrasta, EU-28 i Srbija, u %

Izvor: Eurostat

⁷ vidi Aneks, A1.

okviru cilja „Inkluzivni rast-ekonomija sa visokom zaposlenošću koja obezbeđuje ekonomsku, društvenu i teritorijalnu koheziju“ naglašava se da Evropa mora da iskoristi pun potencijal radne snage kako bi se suočila sa izazovima starenja stanovništva i rasta globalne konkurencije. Pitanje položaja starijih lica na tržištu radne snage povezano je i sa reformama penzijskih sistema, koje uglavnom idu u pravcu restriktivnijih uslova za penzionisanje. Zbog toga, Evropska komisija, u cilju uspostavljanja balansa između perioda provedenih na radu i penziji, daje podršku produženju radnog veka kroz: obezbeđivanje boljeg pristupa dugoročnom učenju, prilagođavanje radnih mesta raznovrsnijoj radnoj snazi, razvijanje mogućnosti zapošljavanja za starije radnike i pružanje podrške aktivnom i zdravom starenju.⁸

Demografski podaci Eurostata pokazuju da je u u 2014. godini u EU-28 udeo kontingenta 50-64 u ukupnom stanovništvu radnog uzrasta oko 30%, dok je ovaj procenat je u Srbiji nešto viši i iznosi 33% (grafikon 1). Takođe primećujemo da i u EU-28 i u Srbiji u posmatranom periodu raste udeo starijih lica u ukupnom broju stanovnika radnog uzrasta.

Kada su u pitanju stariji radnici (preko 50 godina starosti) i starija lica u kontekstu aktivnog starenja, treba imati u vidu neke specifičnosti Srbije u odnosu na zemlje EU. Pre svega, životni vek u Srbiji je značajno kraći nego što je to slučaj sa zemaljama EU⁹. Drugo, opšta stopa nezaposlenosti je veoma visoka – oko 20% po definiciji MOR, a mobilnost radne snage veoma niska. Treće, proces privatizacije društvenih i državnih preduzeća još uvek nije završen te se očekuje još otpuštanja upravo starijih radnika, a proces racionalizacije javnog sektora je najavljen za 2016. godinu.

Ovo dovodi starije radnike u posebno ranjivu poziciju. Tako na primer, Mihajlović (2012) konstatuje da se najčešći oblik diskriminacije na osnovu starosnog doba nalazi u oblasti rada, odnosno nedo-

⁸European Commission: COM(2011) 815 final, *Annual Growth Survey 2012*, 23.11.2011; European Commission: COM(2012) 55 final, *White Paper, An Agenda for Adequate, Safe and Sustainable Pensions*, 16.2.2012, str. 9.

⁹ Drugi Nacionalni izveštaj, SIPRU (2014), strana 260.

stupnosti radnog mesta za osobe starije od pedeset godina.¹⁰ Isto istraživanje otkriva široko rasprostranjenu obeshrabrenost među starijim radnicima koji su izgubili posao u toku restrukturiranja ili pod uticajem ekonomske krize. Sudeći prema kretanju pokazatelja stanja na tržištu rada za ove starosne grupe, uticaj privatizacije i privredne transformacije je na ovu grupu bio razoran¹¹.

Ranjiva pozicija starijih lica na tržištu rada prepoznata je u nizu strateških dokumenata Republike Srbije. Nacionalna strategija zapošljavanja za period 2011-2020. godine utvrđuje posebno osetljive društvene grupe na tržištu rada Republike Srbije među kojima su i starija lica (50-64). U Nacionalnoj strategiji zapošljavanja za period 2011 – 2020¹² naglašava se da *"Podsticanje zapošljavanja starijih lica (50-64) ima za cilj povećavanje mogućnosti da lica koja pripadaju ovoj kategoriji, kao posebno osetljive grupe na tržištu rada Republike Srbije, ponovo nađu posao"*. U istom dokumentu se ističe neophodnost uključivanja starijih lica u adekvatne mere aktivne politike zapošljavanja, formiranje odgovarajućeg sistema obrazovanja odraslih i sticanja novih kvalifikacija koje su deficitarne na tržištu rada i slično. U Drugom nacionalnom izveštaju o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji¹³ takođe se ističe neophodnost podrške konceptu aktivnog starenja putem podsticanja radne aktivnosti starijih ljudi, njihovog učešća u aktivnostima društva, kao i što dužeg nezavisnog života u starosti, što je preporuka i Evropske komisije¹⁴.

U nastavku rada analiziramo položaj starosne grupe 50-64 na tržištu rada u Srbiji korišćenjem dostupnih podataka, kao što su Anketa o radnoj snazi i SILC.

¹⁰Mihajlović S., Mihajlović V. (2012): Stariji radnici, - neki na poslu, a neki ni posla ni penzije, Centar za demokratiju, Beograd.

¹¹Arandarenko, M. (2012): Peer Review on "Say's Law in a Declining Labour Market: Policies to Secure More Jobs and Longer Careers for Older Workers in Serbia", Mutual Learning Programme.

¹²http://www.nsz.gov.rs/live/digitalAssets/0/302_nacionalna_strategija_zaposljavanja_2011-2020.pdf

¹³<http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2014/11/Drugi-nacionalni-izvestaj-o-socijalnom-ukljucivanju-i-smanjenju-siromastva-final.pdf>

¹⁴European Commission (2013): Social policies - Social Europe guide - Volume 5.

3. INSTITUCIONALNI OKVIR

U julu 2014. usvojene su izmene i dopune Zakona o radu¹⁵ koje su u velikoj meri usmerene na povećanje fleksibilnosti tržišta rada. Izmene Zakona o radu koje verovatno najviše pogađaju lica iz starosne grupe 50-64 se odnose na promene načina obračuna otpremnine i minolog rada, kao i podsticanje raznih oblika fleksibilnog zapošljavanja.

Prema novim zakonskim rešenjima, **uvećanje zarade na osnovu minolog rada** se računa na osnovu vremena provedenog na radu za svaku punu godinu rada ostvarenu u radnom odnosu **kod poslodavca, dok je ranije to bilo na osnovu vremena provedenog na radu za svaku punu godinu rada ostvarenu u radnom odnosu.**

S obzirom na činjenicu da je prema ARS 2014. kod 45% zaposlenih lica starosti 50-54 i 54% u grupi 55-64 dužina staža na sadašnjem poslu dvadeset i više godina, veliki broj zaposlenih iz ovih starosnih grupa nije značajnije pogođen ovom merom. Istovremeno, podaci SILC 2014. pokazuju da je tek između 1% i 3% zaposlenih u posmatranim starosnim grupama menjalo posao u toku prethodne godine.

Na sličan način promenjen je način obračuna otpremnina. Naime, poslodavac je dužan da pre otkaza ugovora o radu, koji je nastao kada usled *thenoloških, ekonomskih ili organizacionih promena prestane potreba za obavljanjem određenog posla ili dođe do smanjenja obima posla*, zaposlenom isplati otpremninu.

Visina otpremnine utvrđuje se opštim aktom ili ugovorom o radu, s tim što ne može biti niža od zbira trećine zarade zaposlenog za svaku navršenu godinu rada u radnom odnosu kod poslodavca kod koga ostvaruje pravo na otpremninu. Pre ovih izmena, otpremnina se obračunavala na osnovu godina provedenih u radnom odnosu. Ovo je bio izvor najvećeg broja kritika starog zakonskog rešenja sa argumentima da se na ovaj način podsticala potencijalna diskriminacija zapošljavanja lica sa dugogodišnjim radnim iskustvom¹⁶.

Karakteristično za zakonsko rešenje u Srbiji je to što, dok zaposleni kome je ugovor o radu otkazan *zato što ne ostvaruje potrebne rezultate rada, odnosno nema potrebna znanja i sposobnosti* ima pravo na otkazni rok, pravo na otpremninu imaju samo zaposleni koji otkaz ugovora o radu dobijaju usled *thenoloških, ekonomskih ili organizacionih promena prestane potreba za obavljanjem određenog posla ili dođe do smanjenja obima posla*.

Navedene zakonske promene bi trebalo da smanje strah poslodavaca od zapošljavanja starijih lica u meri u kojoj su ovo bila ključna ograničenja za njihovo zapošljavanje.

Što se tiče **naknade za slučaj nezaposlenosti**, prema Zakonu o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti¹⁷, nezaposleni ima pravo na naknadu u trajanju od tri meseca (ako ima staž osiguranja od jedne do pet godina), šest meseci (ako ima staž osiguranja od pet do 15 godina), devet meseci (ako ima staž osiguranja od 15 do 25 godina) ili dvanaest meseci (ako ima staž osiguranja duži od 25 godina). Izuzetno, nezaposleni ima pravo na novčanu naknadu u trajanju od 24 meseca, ukoliko nezaposlenom do ispunjavanja prvog uslova za ostvarivanje prava na penziju, u skladu sa propisima o penzijskom i invalidskom osiguranju, nedostaje do dve godine. Takođe, prema Zakonu o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti novčana naknada ne može biti viša od 160% niti niža od 80% minimalne zarade utvrđene u skladu sa propisima o radu za mesec u kojem se vrši isplata novčane naknade.

Kada su u pitanju stariji radnici, na njihov položaj značajno utiče i **penzijski sistem** jedne zemlje. U tom smislu treba napomenuti da obavezno penzijsko osiguranje u Srbiji obezbeđuje 3 vrste penzija: starosnu, porodičnu i invalidsku penziju. Za invalidsku penziju ne postoji minimalna starosna granica, a starosna granica kao uslov za porodičnu penziju se postupno podiže tri godine – sa 50 na 53 godine života za udovice i sa 55 na 58 za udovce - u periodu od 2012. do 2017. godine. Kada je u pitanju uslov za odlazak u starosnu penziju, starosna granica za muškarce iznosi 65 godina života, a starosna granica za žene je značajno niža od uobičajene starosne granice u

¹⁵ Objavljen 21.07.2014. godine, stupio na snagu 29.07.2014. godine (osim izmena člana 121. Zakona, koje stupaju na snagu po isteku 30 dana od dana stupanja na snagu Zakona).

¹⁶ Arandarenko, M. (2011) (b): *Tržište rada u Srbiji: trendovi, institucije, politike*, Ekonomski fakultet, Beograd, str. 179.

¹⁷ Videti Aneks, A2.

velikom broju razvijenih EU zemalja - do 2014. iznosila je 60 godina života. Takođe, u penziju je moguće otići i pre dostizanja opšte starosne granice – po povoljnijim uslovima za pripadnike pojedinih državnih organa (MUP, Vojska, BIA i slično), zbog rada na mestima na kojima je računat tzv. beneficirani staž osiguranja ili prema navršenim godinama staža (tzv. prevremena penzija)¹⁸.

Iz ovih razloga skoro polovina tj. **42,5% starosne grupe 55-64 je u nekoj vrsti penzije** (27,1% u starosnoj, a 15,3% u invalidskoj i porodičnoj). Kada su u pitanju **žene iz starosne grupe 55-64, u penziji je 54,3%** (36,2% u starosnoj, 7,8% u invalidskoj, a 10,3% u porodičnoj). Kada odvojeno posmatramo žene koje pripadaju starosnoj grupi 60-64, njih 76,7% je u penziji.

Krajem jula 2014. godine, usvojene su **izmene Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju**¹⁹. Osnovne karakteristike tih izmena odnose se na sledeće:

- Postepeno podizanje opšte starosne granice za odlazak u starosnu penziju za žene sa 60 na 65 godina, u periodu od 2015. do 2032. godine, tj. izjednačavanje sa uslovima za penzionisanje za muškarce;
- Pooštravanje uslova za prevremeno penzionisanje²⁰, uz uvođenje penala u iznosu od 0,34% za svaki mesec prevremenog penzionisanja (4,08% godišnje, najviše do 20,4% godišnje);
- Pooštravanje uslova za penzionisanje osiguranika sa beneficiranim stažom i ukidanje beneficiranog staža za zaposlene na administrativnim radnim mestima u policiji i sličnim organima.

Ove mere bi trebalo da povećaju prosečnu starost pri odlasku u penziju, tzv. efektivnu starosnu granicu, koja je u 2014. bila 2,3 godine niža od opšte starosne granice od 65 godina za muškarce, a za žene se skoro sasvim približila opštoj starosnoj granici od 60 godina starosti. U posmatranom periodu (2008-2014.) primetan je značajan rast vrednosti ovog parametra od preko 2 godine za oba pola, što je rezultat rasta opšte starosne granice za muškarce sa 63 na 65 godina u periodu od 2008. do 2011, kao i delimičnog pooštravanja ostalih uslova za penzionisanje (godine staža za žene i sl.).

¹⁸ Za detalje pogledati Aneks, A3.

¹⁹ Službeni glasnik RS, broj 75/14.

²⁰ Pre ovih izmena, u penzijskom sistemu Srbije penzionisanje lica mlađih od opšte starosne granice nije smatrano prevremenim penzionisanjem, jer su ta lica ostvarivala pravo na starosnu penziju, bez ikakvih umanjenja njene visine, zato što su ispunila neki drugi uslov za starosnu penziju – po osnovu dugog perioda osiguranja, zato što su imali beneficirani staž tokom osiguranja, ili su pripadala posebnim kategorijama osiguranika (MUP, BIA, Vojska i slično). Izmenama zakona je ukinuta mogućnost odlaska u starosnu penziju po osnovu 40 godina staža osiguranja za muškarce ili 35 godina za žene, i zamenjena novim institutom prevremene starosne penzije, uz smanjenje njenog iznosa, primenom tzv. penala. Pritom, redovnu starosnu penziju pre navršenja opšte starosne granice i bez umanjenja i dalje može ostvariti osiguranik koji je navršio 45 godina staža osiguranja, imao je beneficirani staž ili je pripadao navednim posebnim kategorijama osiguranika.

4. IZVORI PODATAKA I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Istraživanje u ovom radu se bazira na ključnim dostupnim bazama podataka: Anketi o prihodima i uslovima života i Anketi o radnoj snazi. Podaci iz navedenih izvora daju osnovu za analizu velikog broja indikatora stanja posmatrane starosne grupe na tržištu rada, što omogućuje poređenje položaja radnika između 50 i 64 godine sa ostalim starosnim grupama na tržištu rada u Srbiji, kao i sa zemljama EU. Posebno se posmatraju grupe starosti od 50 do 54 godine i grupe od 55 do 64 godina života, odvojeno za muškarce i žene.

Na osnovu podataka iz Ankete o radnoj snazi prati se promena položaja posmatrane starosne grupe u periodu 2008. – 2014. Uzete su u obzir 2008, 2011. i 2014. godina. Prema algoritmima usklađenim sa metodologijom MOR, svi ispitanici iz posmatranih starosnih grupa se dele u tri osnovne grupe: zaposleni, nezaposleni i neaktivni. Na ovaj način se dobijaju podaci o objektivnom statusu na tržištu rada. Na osnovu baze podataka Ankete o prihodima i uslovima života (*Survey on Income and Living Con-*

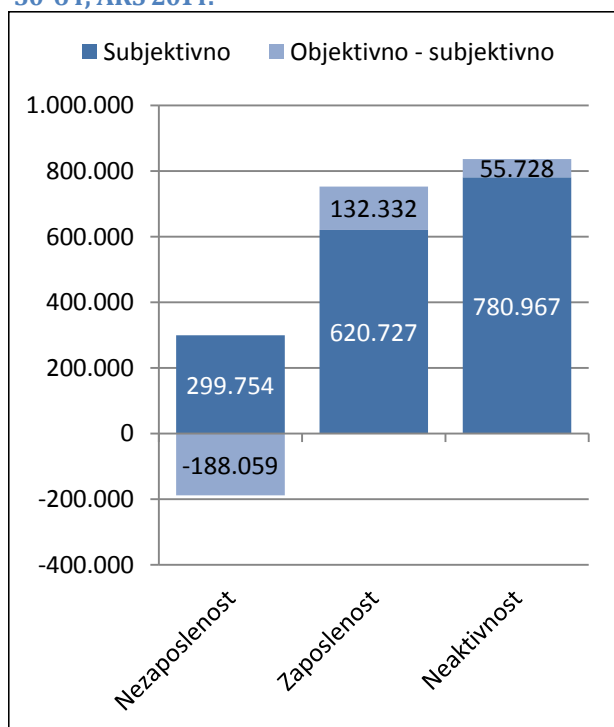
ditions – SILC) podela na zaposlene, nezaposlene i neaktivne vrši se prema subjektivnom statusu ispitanika (*self-declare* princip)²¹.

Podaci ARS daju broj nezaposlenih na osnovu *objektivnog statusa prema standardima MOR*²² (lice nije radilo u referentnoj sedmici, ali je tražilo posao i raspoloživo je za rad), dok se prema definiciji MOR zaposlenim smatra svako ko je radio bar 1 sat tokom prethodne nedelje. S druge strane, podaci SILC daju broj nezaposlenih na osnovu *subjektivnog statusa*²³ i pokazuju veći broj nezaposlenih u odnosu na podatke NSZ, što ukazuje na činjenicu da jedan broj lica koji se smatraju nezaposlenim nije prijavljen na evidenciju NSZ.

Razlike između subjektivnog i objektivnog statusa na tržištu rada odražavaju se na sve tri ključne grupe: zaposlene, nezaposlene i neaktivne. Ta razlika je najizraženija kod nezaposlenih lica. Veliki broj lica se smatra nezaposlenim (subjektivno je nezaposlen), ali po standardima MOR nije nezaposlen, jer ne traži aktivno posao i/ili nije spreman da počne da radi. Ova grupa subjektivno nezaposlenih lica objektivno spada u neaktivne. Takođe, moguća je i situacija da lice koje smatra da je nezaposleno objektivno spada u zaposlena lica. Razlike između subjektivnog i objektivnog statusa na tržištu rada za lica starosti 50-64 godine prikazane su na grafikonu 2.

Svetliji delovi stubića predstavljaju razliku između objektivnog i subjektivnog statusa. Pozitivne vrednosti te razlike kod zaposlenih pokazuju da je broj objektivno zaposlenih veći od broja subjektivno zaposlenih. Činjenica da se u posmatranoj starosnoj grupi preko 130.000 lica (17% svih objektivno zaposlenih) ne smatra zaposlenima, a objektivno to jeste, pokazuje da se ova lica **nalaze u izuzetno ranjivoj/lošoj zaposlenosti**. Razlika između subjektivno i objektivno nezaposlenih pokazuje da veliki broj lica (188.059) sebe smatra nezaposlenima, ali ne zadovoljava navedene kriterijume objektivne nezaposlenosti.

GRAFIKON 2. Razlike između objektivnog i subjektivnog statusa na tržištu rada, 50-64, ARS 2014.

²¹ U SILC se subjektivni status određuje pitanje "Koji je, po vašem mišljenju, vaš sadašnji glavni status?"

²² Videti Aneks, A4.

²³ Isto.

Broj nezaposlenih se, usled razlika u metodologiji, značajno razlikuje kada se posmatraju podaci ARS, SILC i NSZ (Aneks, tabela A5). Podaci iz NSZ u nezaposlene uključuju *sva lica sa evidencije NSZ*, bez obzira da li rade neki neformalan posao, ili su čak počela da rade i u formalnom radnom odnosu, ali u međuvremenu nisu brisana sa evidencije.

Podaci Nacionalne službe za zapošljavanje daju uvid u pokrivenost nezaposlenih lica iz posmatranih starosnih grupa aktivnim i pasivnim politikama tržišta rada, dok se na osnovu podataka Republičkog fonda za penzijsko i invalidsko osiguranje analizira broj osiguranika i korisnika penzija u posmatranim starosnim grupama. Pregled promena u penzijskom sistemu koje su značajno uticale na promene položaja posmatrane starosne grupe na tržištu rada dat je u Aneksu (A3).

Izvor demografskih podataka je Popis iz 2011. godine i procene broja stanovnika RZS i EUROSTAT.

5. ANALIZA POLOŽAJA I KRETANJE OSNOVNIH POKAZATELJA STANJA NA TRŽIŠTU RADA STANOVNIŠTVA IZMEĐU 50 I 64 GODINA STAROSTI U PERIODU 2008-2014

Osnovni indikatori stanja na tržištu rada za starosnu grupu 50-64 prikazani su na grafikonu 3. Položaj ove populacije na tržištu rada treba posmatrati u kontekstu postojećih institucija, te činjenice da je značajan deo ove populacije u nekoj vrsti penzije. Stoga nas posebno zanima status lica koja nisu u penziji.

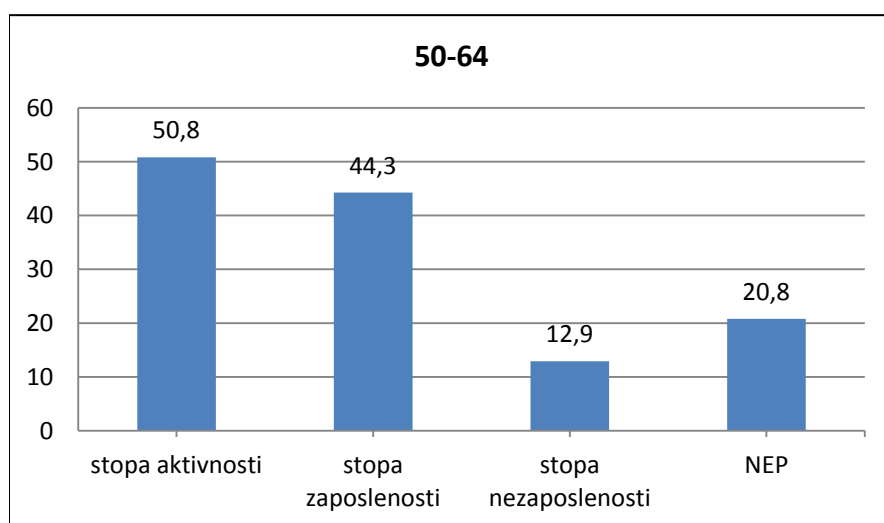
NEP (*NEP- not in employment or pension*) predstavlja udeo lica koja **nisu ni zaposlena ni u penziji** u ukupnom broju lica starosti između 50 i 64 godine. U 2014. godini čak 20,8% lica iz te starosne grupe pripadalo je ovoj kategoriji²⁴. Ovo učešće je verovatno čak i nešto veće imajući u vidu da postoje određena preklapanja između zaposlenih lica i penzionera. Naime, SILC 2014. pokazuje da jedan deo lica koja prima penziju ima subjektivni status zaposlen (prema podacima iz SILC 2014, oko 4% lica koja primaju penziju sebe smatra zaposlenima).

Ako se posmatraju **žene koje pripadaju starosnoj grupi 55-59 čak 29,7% je u NEP**, dok je u ovoj kategoriji 4,6% žena u starosnoj grupi 60-64. Tih 4,6% žena koje su dostigle starosnu granicu a nalaze se u grupi NEP su u riziku da uopšte neće ostvariti pravo na penziju, jer postoji verovatnoća da ne ispunjavaju minimalni uslov od 15 godina staža osiguranja.

Kada poredimo osnovne indikatore tržišta rada sa indikatorima EU (bez osvrta na stopu stanovništva koje je u penziji), vidimo da je aktivnost lica starosti između 50 i 64 godine u Srbiji znatno niža nego u zemljama EU.

Stopa aktivnosti posmatrane grupe je u 2014. godini u Srbiji iznosila 50,8%, što je skoro 15 procentnih poena niže od stope aktivnosti u EU-28 (grafikon 5).

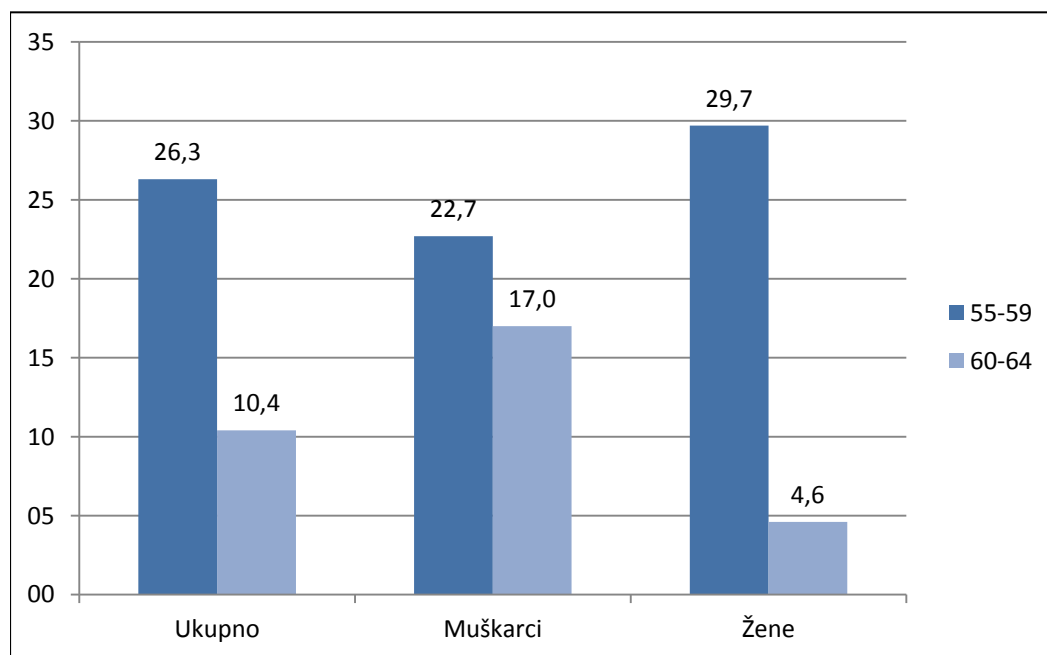
GRAFIKON 3. Stopa aktivnosti, zaposlenosti, nezaposlenosti i NEP (nisu zaposleni i nisu u penziji) u Srbiji (50-64), 2014.

Izvor: ARS, RFPIO, procene broja stanovnika-RZS

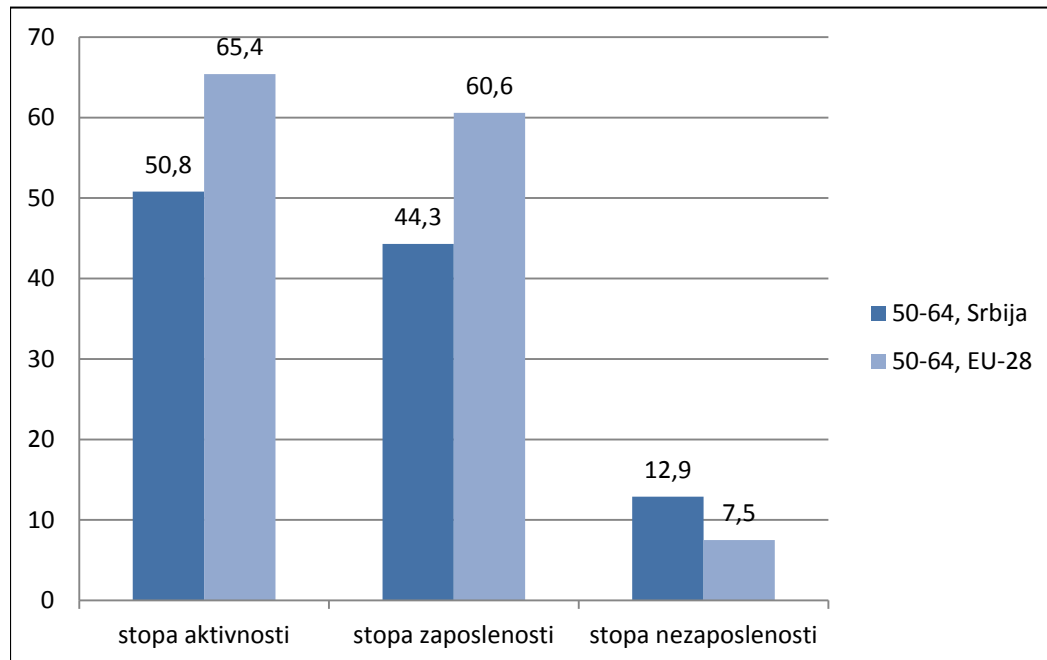
²⁴ Broj stanovnika je dat na osnovu procene RZS, broj zaposlenih na osnovu ARS, a broj penzionera RFPIO.

GRAFIKON 4. NEP po starosti i polu, 2014.

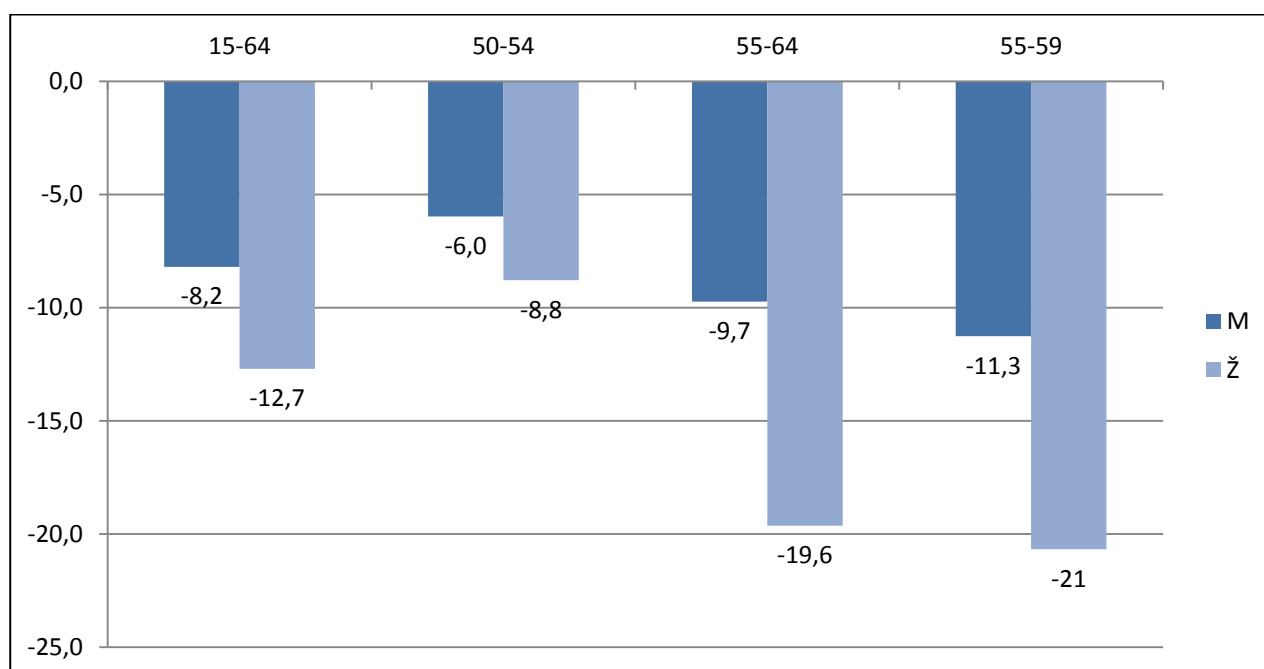
Izvor: ARS, RFPIO, procene broja stanovnika-RZS

GRAFIKON 5. Stopa aktivnosti, zaposlenosti, nezaposlenosti za starosnu grupu 50-64: Srbija i EU-28, 2014.

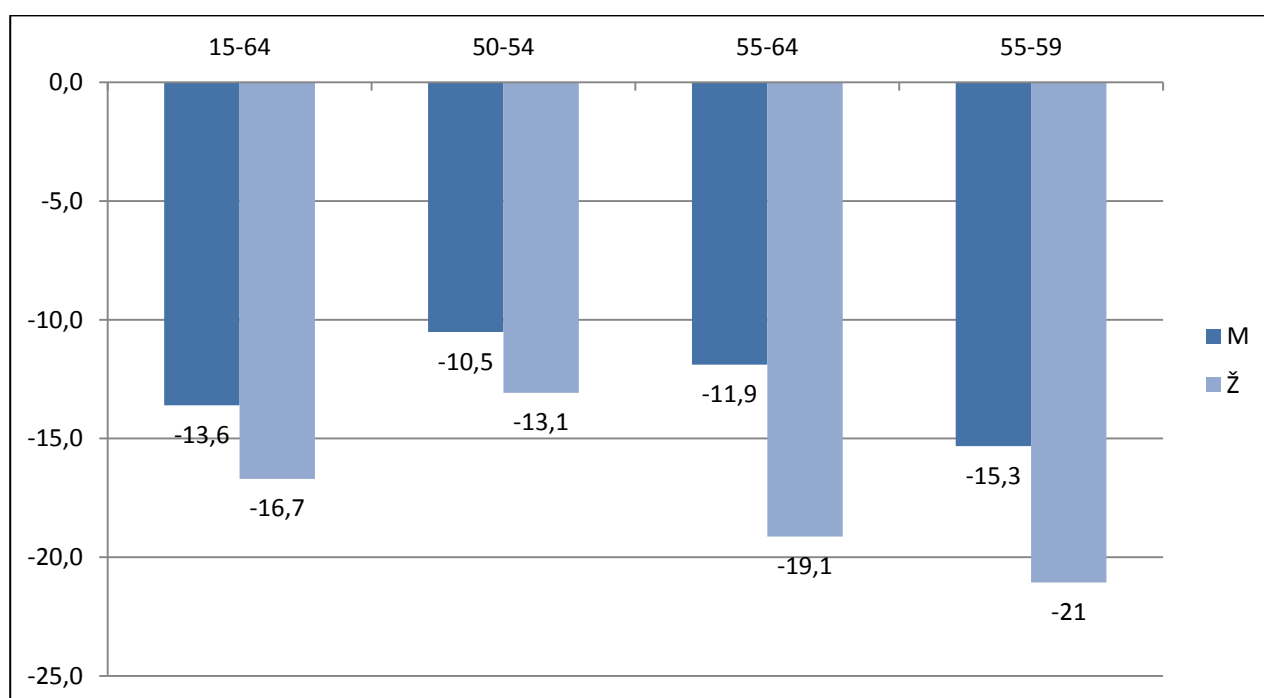

Izvor: ARS, Eurostat

GRAFIKON 6: Razlike u stopama aktivnosti između Srbije i EU po starosti i polu, 2014.

GRAFIKON 7: Razlike u stopama zaposlenosti između Srbije i EU po starosti i polu, 2014.

Izvor: ARS, Eurostat

Razlika u stopi aktivnosti između Srbije i EU-28 je veća za starije grupe stanovništva (50-64) nego za ukupno stanovništvo radnog uzrasta. Međutim, ukoliko odvojeno posmatramo starosne grupe 50-54 i 55-64, uočavamo da između njih postoji značajna razlika. U starosnoj podgrupi 50-54 razlike u stopama aktivnosti između Srbije i EU-28 su manje nego kod ukupnog

stanovništva radnog uzrasta: stopa aktivnosti muškaraca iz ove grupe je za 6 pp niža nego u EU-28, a kod žena oko 9 pp (grafikon 6). Ovaj pokazatelj kod muškaraca iz posmatrane starosne grupe je približno na nivou bivših tranzicionih zemalja - novih članica EU, sa izuzetkom Češke i Slovačke, kod kojih su stope aktivnosti u ovoj grupi više od proseka EU-28.

Slična situacija je i sa muškarcima iz starosne grupe 55-64, gde je razlika u odnosu na EU-28 na sličnom nivou kao i za ukupno stanovništvo radnog uzrasta. Aktivnost muškaraca iz starosne grupe 55-64 je za oko 10 pp niža nego u EU-28 i na sličnom nivou kao u Rumuniji, Grčkoj, Mađarskoj i Francuskoj.

Međutim, relativno veliki jaz između stopa aktivnosti u Srbiji i EU-28 u starosnoj grupi 55-64 u najvećoj meri je posledica visoke neaktivnosti žena starosti 55-64 u Srbiji: za ovu grupu razlika između Srbije i EU-28 iznosi skoro 20 pp, što je i očekivano imajući u vidu nižu starosnu granicu za odlazak u penziju za žene u odnosu na veći broj evropskih država. U okviru ove starosne grupe, razlike između Srbije i EU-28 su posebno izražene u grupi 55-59 godina.

U odnosu na zemlje EU-28, stopa zaposlenosti je izrazito niska, ali je razlika na sličnom nivou kao i kod ukupnog stanovništva radnog uzrasta. Za celu starosnu grupu 50-64, stopa zaposlenosti je u Srbiji u 2014. godini bila za oko 16 pp niža nego u EU-28, dok je za stanovništvo radnog uzrasta (15-64) stopa zaposlenosti niža za 15 pp nego u EU-28. Razlika u stopama zaposlenosti između Srbije i EU-28 je ***mного veća kod žena nego kod muškaraca*** i ona je posebno izražena kod žena starosti 55-64 godine, što je najvećim delom ***posledica niže starosne granice za odlazak u penziju*** (grafikon 7).

Što se tiče ***stope nezaposlenosti lica starosti između 50 i 64 godine***, ona se u 2014. u EU-28 kretala od najnižih 3,9% u Velikoj Britaniji do 20,3% u Španiji, dok je ponderisani prosek za svih 28 zemalja iznosio 7,5%. Stopa nezaposlenosti u posmatranoj starosnoj grupi je ***samo u Grčkoj, Španiji i na Kipru viša nego u Srbiji*** što je rezultat velikog pogoršanja stanja na tržištu rada u te tri zemlje u toku recesije.

U pretkriznom periodu stopa nezaposlenosti stanovništva starosti 50-64 godine u Srbiji je bila viša nego u bilo kojoj zemlji EU, što je bio slučaj i kod ukupnog stanovništva radnog uzrasta (15-64).

Kada posmatramo osnovna kretanja starosne grupe 50-64 na tržištu rada u periodu između 2008. i 2014. godine, razlikujemo dva perioda. U prvom, kriznom, periodu (2008-2011) vidimo značajan pad zaposlenosti, koji je praćen padom aktivnosti i rastom nezaposlenosti. U narednom periodu (2011-2014) dolazi do oporavka, ali su osnovni indikatori tržišta rada još uvek nepovoljniji u odnosu na stanje u 2008. godini. Posebno zabrinjava ***podatak*** da je ***učešće lica koja***

nisu ni u penziji ni zaposlena u grupi 50-64 na znatno višem nivou nego 2008. godine – 20,8% u 2014. u odnosu na 15,3% u 2008. godini. Porast učešća ove grupe se velikim delom može objasniti pooštavanjem uslova za penzionisanje (grafikon 8).

Kretanje indikatora u grupi 50-64 imalo je veoma sličnu putanju kao i indikatori stanja na tržištu rada za ukupno stanovništvo radnog uzrasta (15-64). Izuzetak je aktivnost žena starosti 50-54 godine, koja je u periodu 2008-2011. stagnirala. U periodu 2008-2011. u svim ostalim podgrupama (muškarci 50-54, muškarci i žene 55-64) zabeležen je pad stope aktivnosti. U svim podgrupama stopa aktivnosti je porasla u periodu 2011-2014. U odnosu na 2008. u 2014. godini stopa aktivnosti je niža samo kod muškaraca starosti 55-64 godine, dok je u svim ostalim podgrupama ona viša nego 2008. godine. Najviše je porasla aktivnost žena starosti 50-54 godine (za 5 pp).

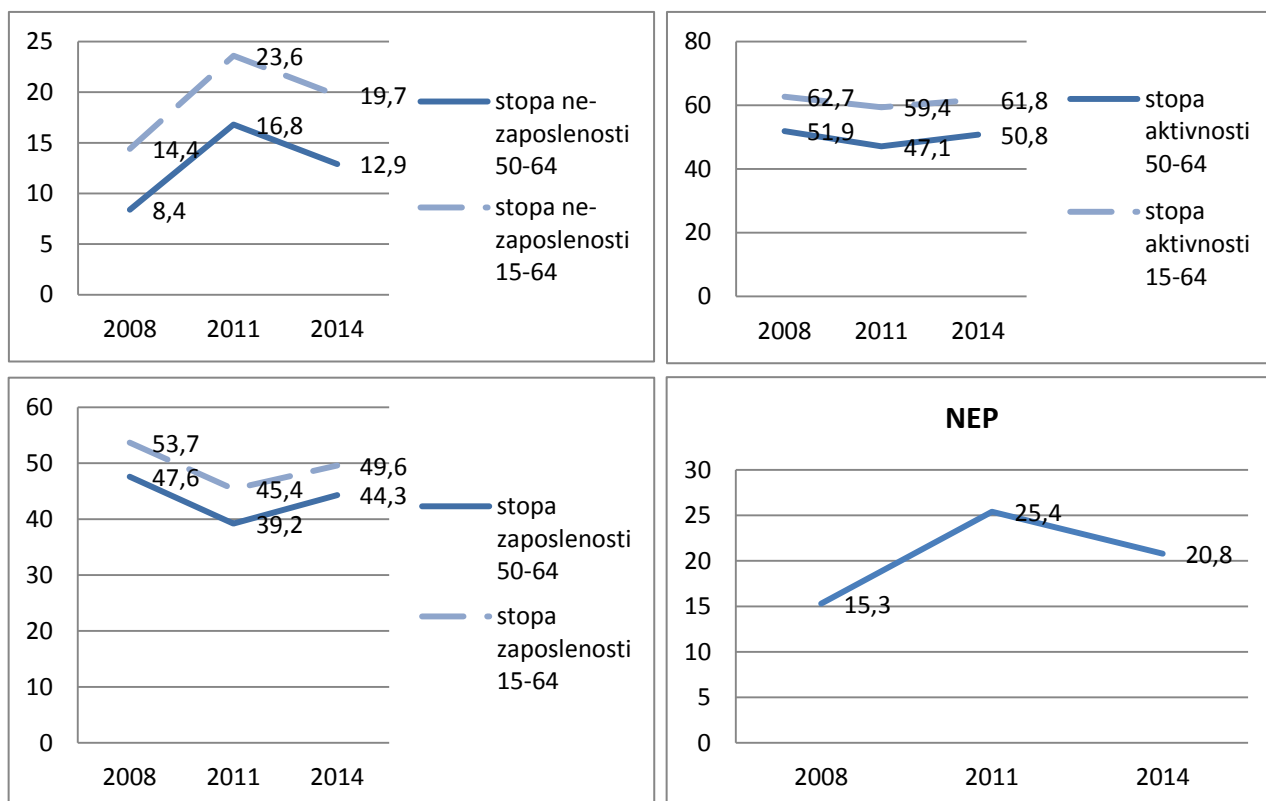
Takođe, postoje značajne razlike između kretanja stope zaposlenosti kod muškaraca i žena. Kod žena su se stope zaposlenosti oporavile nakon pada iz perioda 2008.-2011, pa su u 2014. godini na sličnom nivou kao 2008. godine. S druge strane, kod muškaraca su stope zaposlenosti niže nego 2008. godine - pad stope zaposlenosti u periodu 2008-2014. je najizraženiji kod muškaraca starosti 55-64.

Stopa nezaposlenosti starijih radnika (50-64) značajno je povećana u periodu od 2008. do 2014. godine - sa 8,4% na 12,9%²⁵. Međutim, ona je ***idalje značajno niža od ukupne stope nezaposlenosti za stanovnike radnog uzrasta*** u svim posmatranim godinama.

Prema podacima NSZ broj evidentiranih nezaposlenih lica starosti između 50 i 64 godine u periodu 2011-2014. raste za oko 5%, pri čemu se ceo porast može pripisati rastu broja nezaposlenih starosti 55-64 godine. Dok broj evidentiranih nezaposlenih u grupi 50-54 stagnira ili blago opada, u grupi 55-59 se beleži blagi rast, a u grupi 60-64 značajan rast broja evidentiranih nezaposlenih (Aneks, tabela A6). Rast broja evidentiranih nezaposlenih u starosnim grupama 55-59 i 60-64 je značajniji kod žena. Udeo žena starosti 60-64 godine u ukupnom broju registrovanih nezaposlenih je nizak (oko 12% svih prijavljenih nezaposlenih u toj starosnoj grupi).

²⁵ Prema ARS.

GRAFIKON 8: Kretanje stope aktivnosti, stope nezaposlenosti, stope zaposlenosti i učešća NEP za lica starosti 50-64 godine u periodu 2008-2014.

Izvor: ARS, RFPIO i Procene stanovništva RS prema polu, starosti i tipu naselja, RZS.

Promene u radnom statusu²⁶ u prethodnih 12 meseci prema podacima SILC iz 2014. godine u posmatranim starosnim grupama nisu bile tako česte. Samo kod žena starosti 55-64 godine 10% njih je menjalo status, dok je u ostalim podgrupama ovaj procenat varirao tek između 4% i 6% ukupnog broja lica. Kada posmatramo ukupan broj lica koja su menjala status, uočava se sledeće:

- **Kod žena starosti 55-64 godine najčešći tokovi su bili ka penziji, što je i očekivano imajući u vidu starosnu granicu.** Blizu polovine svih tokova u ovoj grupi predstavlja kretanje iz zaposlenosti u penziju, dok se 14% tokova odnosi na kretanje iz nezaposlenosti u penziju. Iz zaposlenosti u nezaposlenost je prešlo 12% žena iz ove starosne grupe koje su menjale status u posmatranoj godini.
- **Kada su u pitanju ostale podgrupe, dominira tok iz zaposlenosti u nezaposlenost** (53%²⁷ kod muškaraca starosti 50-54, 47% kod žena

starosti 50-54 godine i 39% kod muškaraca starosti 55-64 godine). Drugi po značaju, mada znatno manji, je tok iz nezaposlenosti u zaposlenost (39% kod muškaraca starosti 50-54, 29% kod žena iste starosti i 25% kod muškaraca starosti 55-64 godine).

Broj lica iz posmatranih starosnih grupa koja su zaposlena sa evidencije NSZ je u 2014. godini bio viši nego u bilo kojoj godini u periodu 2009-2014. Ipak, **učešća zaposlenih sa evidencije u ukupnom broju nezaposlenih nisu visoka** (tabela 1).

TABELA 1. Učešće lica koja su zaposlena sa evidencije Nacionalne službe za zapošljavanje (kumulativ) u broju evidentiranih nezaposlenih lica (stanje na kraju godine)

	2009.	2011.	2014.
50-54	18%	14%	20%
55-59	12%	12%	14%
60-64	9%	9%	10%
Ukupno	15%	13%	16%

Izvor: NSZ

²⁶ Posmatraju se tokovi između sledećih kategorija: zaposlen, nezaposlen, u penziji, ostali neaktivni.

²⁷ Od ukupnog broja lica koje je menjalo status.

Kada je reč o razlozima prestanka vođenja evidencije i brisanja lica starosti 50-64 godine sa evidencije NSZ, u svim posmatranim godinama (2009-2014.) **najveći procenat lica je skinut sa evidencije usled neopravdanog nejavljanja ili neodazivanja na poziv organizacije za zapošljavanje.** U 2013. i 2014. godini ovaj procenat je nešto ispod 50%, dok je u ranijim godinama on bio znatno viši. Primetno je da od 2011. godine konstantno **opada učešće lica koja su brisana sa evidencije usled nepoštovanja zakonskih odredbi.**

S druge strane, u istom periodu **raste učešće prestanka vođenja evidencije lica usled zapošljavanja na privremenim i povremenim poslovima** (18% u 2014. u odnosu na 3% u 2011. godini). Pored toga, značajniji procenat prestanka evidentiranja lica nastao je usled zapošljavanja sa punim radnim vremenom na određeno vreme (13% u 2014. godini), zasniivanja radnog odnosa sa punim radnim vremenom na neodređeno vreme (7% u 2014. godini), kao i usled činjenice da je nezaposleno lice ispunilo uslove za ostvarivanje prava na starosnu penziju, ili je ostvarilo pravo na porodičnu ili invalidsku penziju (8% u 2014. godini). Ukoliko odvojeno posmatramo starosne grupe 50-54, 55-59 i 60-64, primećuje se da je kod prestanka evidentiranja usled nekog od oblika zapošljavanja (na određeno vreme, na neodređeno vreme, ili na privremenim i povremenim poslovima) u svim oblicima zapošljavanja prisutan isti obrazac: učešća padaju sa rastom starosti. U starosnoj grupi 60-64 najčešći razlog prestanka evidentiranja (kada se izuzme nepridržavanje zakonskih odredbi) je ostvarivanje prava na penziju (21% u 2014. godini).

Ukupan broj novoprijavljenih lica starosti 50-64 godine na evidenciju NSZ je od 2012. godine u padu. Od 2011. godine prisutan je i pad učešća novoprijavljenih lica u ukupnom broju evidentiranih

nezaposlenih, što bi moglo da ukaže na usporavanje tokova ka nezaposlenosti. Podaci ARS takođe pokazuju da su i broj nezaposlenih i stopa nezaposlenosti lica starosti 50-64 godine u periodu 2011-2014. smanjeni, što je u skladu sa promenama zabeleženim u evidenciji NSZ. Ipak, u tumačenju tokova ka nezaposlenosti samo na osnovu broja novoprijavljenih lica na evidenciju NSZ potrebna je obazrivost, s obzirom na veliku razliku između broja objektivno nezaposlenih prema ARS i broja evidentiranih nezaposlenih prema NSZ. Takođe, potrebno je imati u vidu i da podaci ARS pokazuju da je učešće objektivno nezaposlenih koji su prijavljeni na evidenciju NSZ između 2008. i 2014. godine opalo, što ukazuje na produbljene razlike između objektivnog kretanja nezaposlenosti i promena na koje ukazuje evidencija NSZ.

Pregled razlika stope nezaposlenosti, stope zaposlenosti, stope aktivnosti i procenta ranjive zaposlenosti u grupama 50-64 i 15-64 prikazan je u tabeli 2.

I pored rasta stope nezaposlenosti u starosnoj grupi 50-64 u periodu 2008-2011, i činjenice da je ona u 2014. godini i dalje viša nego na početku posmatranog perioda, uočava se da su i promene i visina ovog pokazatelja u starosnoj grupi 50-64 nešto bolje nego kada se posmatra ukupno stanovništvo radnog uzrasta (15-64). **Pad stope zaposlenosti i stope aktivnosti je u periodu 2008-2011. bio veći kod starosne grupe 50-64 nego kod ukupnog stanovništva radnog uzrasta, ali je i oporavak ovih pokazatelja u periodu 2011-2014. bio nešto bolji.** S druge strane, **učešće ranjive zaposlenosti je znatno veće kod starijeg stanovništva nego kod ukupnog stanovništva radnog uzrasta.** Promene u učešću ranjive zaposlenosti (pad u prvom posmatranom periodu i rast u drugom) su znatno izražene kod starijeg stanovništva.

TABELA 2. Ranjivost starosne grupe 50-64

	Stopa nezaposlenosti 50-64 - stopa nezaposlenosti 15-64, u pp	Stopa zaposlenosti 50-64 - stopa zaposlenosti 15-64, u pp	Stopa aktivnosti 50-64 - stopa aktivnosti 15-64, u pp	Procenat ranjive zaposlenosti 50-64 - procenat ranjive zaposlenosti 15-64, u pp
ARS 2008	-6,0	-6,1	-10,8	11,0
ARS 2011	-6,8	-6,2	-12,3	7,0
ARS 2014	-6,8	-5,3	-11,0	11,0

6. PROFILI OSNOVNIH KATEGORIJA NA TRŽIŠTU RADA: ZAPOSLENI, NEZAPOSLENI, NEAKTIVNI

6.1. Profil zaposlenih lica starosti između 50 i 64 godine

U obrazovnoj strukturi zaposlenih lica starosti između 50 i 64 godine dominiraju zaposleni sa srednjoškolskim obrazovanjem, dok oko 25% njih ima završenu višu i visoku školu (Aneks, grafikon A7).

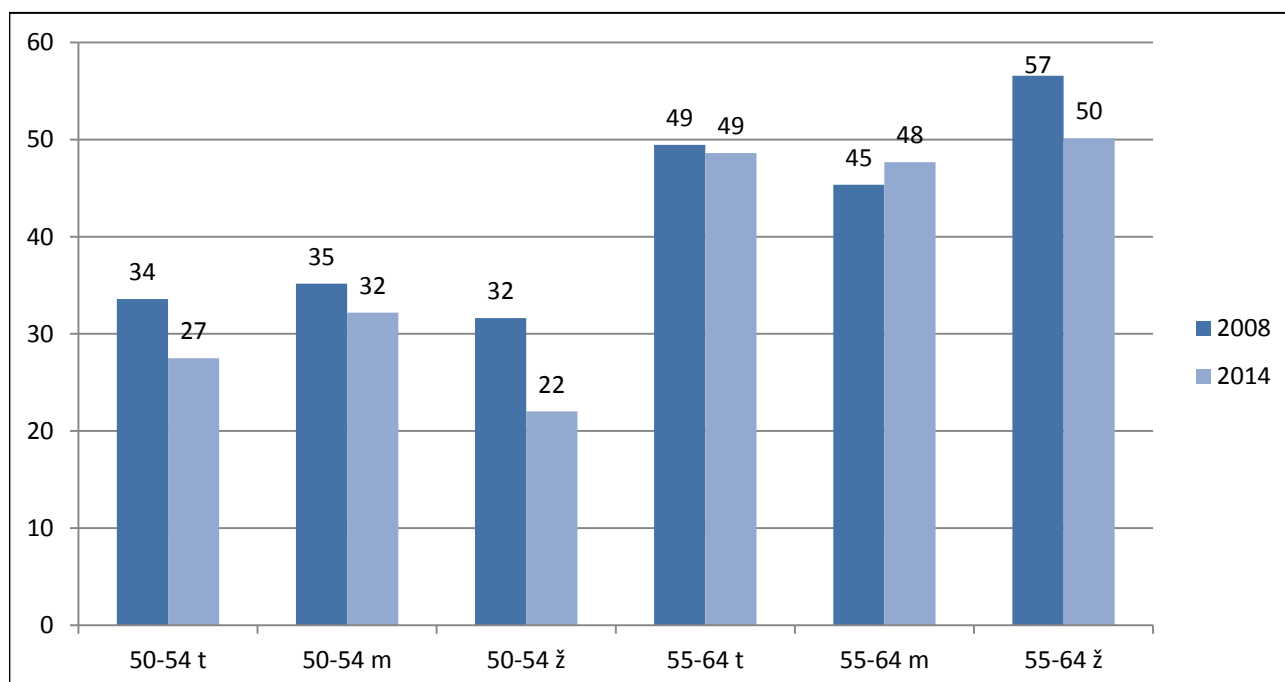
Obrazovna struktura zaposlenih iz podgrupe starosti 50-54 je slična obrazovnoj strukturi svih zaposlenih starijih od 15 godina. Prema podacima iz 2014. godine u grupi 50-54 oko 16% žena i 18% muškaraca ima osnovno i manje od osnovnog obrazovanja. Obrazovna struktura **zaposlenih starosti 55-64, posebno žena, je značajno lošija** (40% žena bez škole, sa nepotpunom osnovnom i sa osnovnom školom, kao i 26% muškaraca). Istovremeno, u obe starosne grupe je u 2014. veće učešće žena nego muškaraca sa višom školom i fakultetom.

U 2014. godini **najveći deo zaposlenih (45%) radio je u privatnom registrovanom sektoru svojine**

dok je u državnom sektoru radilo 42% zaposlenih u starosnoj grupi 50-54 i 30% u grupi 55-64 (grafikon A8). U odnosu na 2008. godinu učešće zaposlenih u državnom sektoru svojine je povećano, posebno u starosnoj grupi 50-54, što je verovatno posledica većeg broja otpuštanja u privatnom sektoru tokom krize.

U starijem kontingentu (55-64) učešće zaposlenih u privatnoj neregistrovanoj svojini je izuzetno visoko (23%) i znatno je veće nego kod ukupnog stanovništva radnog uzrasta kod kojeg ono iznosi 12,5%. To može da znači da su starija lica više primorana da prihvataju bilo kakav posao, pa i kod neregistrovanog poslodavca. Kada starosni kontingent 55-64 razdvojimo na dva dela (55-59 i 60-64), uočavamo da je učešće zaposlenih u privatnom neregistrovanom sektoru svojine više u starosnoj grupi 60-64 (31% naspram 18% u grupi 55-59). Dakle, **skoro trećina zaposlenih lica starosti 60-64 godine je zaposlena u privatnom neregistrovanom sektoru svo-**

GRAFIKON 9: Učešće ranjive zaposlenosti u ukupnoj zaposlenosti, 2008-2014, ARS.

jine. Učešće zaposlenih u privatnom neregistrovanom obliku svojine je na sličnom nivou kao 2008. godine osim kod žena starosti 50-54, gde je ono značajno smanjeno (sa 14% u 2008. na 9% u 2014).

Najveći deo zaposlenih je zaposlen u sektoru usluga (grafikon A9), pri čemu je učešće zaposlenih žena u sektoru usluga veće nego kod muškaraca. Učešće zaposlenih u poljoprivredi je veće u starijoj podgrupi (55-64), s tim da je razlika između posmatranih starosnih grupa znatno izraženija kod žena (36% zaposlenih žena starosti 55-64 u odnosu na 13% zaposlenih žena starosti 50-54). U odnosu na 2008. godinu učešće zaposlenih u poljoprivredi je u 2014. smanjeno sa 23% u grupi 50-54 i 40% u starosnoj grupi 55-64 na 17% i 33% (respektivno), s tim da je smanjenje učešća zaposlenih u poljoprivredi znatno izraženije kod žena nego kod muškaraca. Razlike u strukturi zaposlenih muškaraca i žena iz dve posmatrane starosne grupe (50-54 i 55-64) po sektorima delatnosti prikazane su u Aneksu, A10.

Struktura zaposlenih prema profesionalnom statusu (Aneks, A11) u starosnoj grupi 50-54 je slična strukturi ukupnog zaposlenog stanovništva radnog uzrasta (15-64) – dominiraju zaposleni radnici (oko 70%), samostalaca bez zaposlenih i pomažućih članova je oko 25% dok je udeo samostalaca sa zaposlenima zanemarljiv (oko 3-4%). **U starijoj starosnoj grupi (55-64) učešće zaposlenih za platu je niže (oko 50%), dok je učešće samostalnih bez zaposlenih i pomažućih članova domaćinstva značajno više (45%).** Učešće pomažućih članova domaćinstva je u obe posmatrane starije starosne grupe (50-54 i 55-64) znatno više kod žena nego kod muškaraca, dok je učešće samostalnih bez zaposlenih više kod muškaraca.

Kada se gleda celokupna starosna grupa 50-64, između 2008. i 2014. godine ne vide se značajnije promene u strukturi prema profesionalnom statusu. Ipak, ukoliko se posmatraju odvojeno periodi 2008-2011. i 2011-2014, uočava se da je **u prvom periodu došlo do poboljšanja strukture zaposlenih** (rast učešća zaposlenih za platu praćen padom učešća pomažućih članova domaćinstva i samostalnih bez zaposlenih), **dok je u periodu 2011-2014. došlo do pogoršanja strukture** (uz pad učešća zaposlenih za platu, rast učešća samostalnih bez zaposlenih i neznatan rast učešća pomažućih članova domaćinstva). Takođe, ukoliko posmatramo odvojeno pojedinačne starosne grupe, primećujemo da je u svakoj od njih došlo do rasta ranjive zaposlenosti. Ove **promene su znatno**

izraženije u starijim starosnim grupama nego kada se posmatra ukupno stanovništvo radnog uzrasta, gde su promene strukture mnogo blaže. Ovakvo kretanje u prvom posmatranom periodu može se objasniti činjenicom da je prilagođavanje na početku krize bilo u velikoj meri sprovedeno u segmentu ranjive zaposlenosti. Studija Matković et al. (2010) takođe ističe problem postojanja dualnog tržišta rada u Srbiji: sekundarni segment tržišta obuhvata individualnu poljoprivredu, samozaposlene, sivu ekonomiju i sl. – prema ovom istraživanju, upravo taj segment snosio je pretežan deo tereta prilagođavanja krizi nakon njenog otpočinjanja²⁸.

Ukoliko **ranjivu zaposlenost** definišemo kao “sve vrste zaposlenosti osim zaposlenosti za platu”²⁹, uočavamo da je **učešće ranjive zaposlenosti relativno visoko, posebno u starosnoj grupi 55-64**. Visina i promene učešća ranjive zaposlenosti prikazane su na grafikonu 9.

Iako je u periodu 2008–2014. učešće ranjive zaposlenosti smanjeno za sve posmatrane podgrupe, osim za muškarce starosti 55-64, ono je i dalje veoma visoko, posebno za starosnu grupu 55-64 (oko 50%). Učešće ranjive zaposlenosti definisane na ovaj način u EU-28 u 2014. je na znatno nižem nivou: 18% u starosnoj grupi 50-54 i 22% u grupi 55-64.

Većina zaposlenih za platu starosti 50-64 u 2014. godini zaposlena je na neodređeno vreme (90% u obe posmatrane starosne podgrupe), mada je u odnosu na 2008. to učešće smanjeno (za 5 pp za grupu 50-54 i 3 pp za grupu 55-64). U 2008. godini nije bilo značajnijih razlika između žena i muškaraca, dok se u 2014. primećuje da su ugovori na neodređeno vreme nešto češći kod žena.

Procenat zaposlenih koji imaju ugovore sa agencijama za privremeno zapošljavanje je izuzetno nizak i iznosi oko 1% za starosnu grupu 50-54 i oko 0,3% u grupi 55-64.

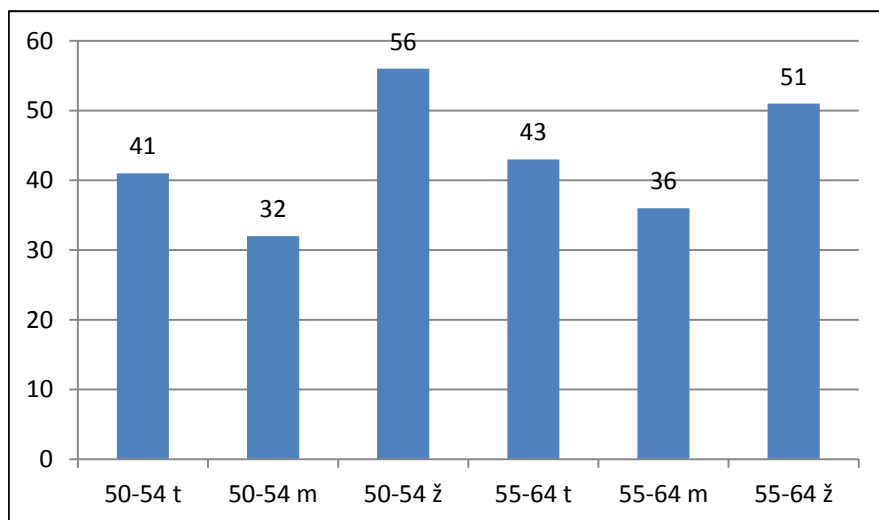
Među „**privremeno zaposlenim**”³⁰ kojih je u posmatranoj starosnoj grupi oko 10%, najčešći razlog takvog statusa je činjenica da ne mogu da nađu posao na

²⁸ Matković, G, Mijatović, B, Petrović, M. (2010): Uticaj krize na tržište radne snage i životni standard u Srbiji, CLDS str. 35.

²⁹ Alternativna definicija je učešće samozaposlenih lica bez zaposlenih i pomažućih članova domaćinstva u ukupnom broju zaposlenih. U ovom radu učešće ranjive zaposlenosti je računato kao zbir samozaposlenih i pomažućih članova domaćinstva podeljen sa ukupnim brojem zaposlenih.

³⁰ Pod *privremenim zaposlenjem* podrazumeva se rad na određeno vreme, sezonski i povremeni rad.

GRAFIKON 10. Učešće zaposlenih u privatnoj neregistrovanoj svojini sa radnim vremenom kraćim od punog, 2014, ARS.

neodređeno vreme. U starosnoj grupi 55-64 značajan razlog je i nedostatak želje za poslom na neodređeno vreme, posebno kod žena. **Od ukupnog broja privremeno zaposlenih, u obe starosne grupe nešto više od 40% se u ovom statusu nalazi duže od tri godine** (Aneks, grafikon A12). Istovremeno, oko 40% privremeno zaposlenih u obe starosne grupe je u ovom statusu godinu dana i kraće. Osim u grupi žena starosti 55-64 godine, **učešće privremeno zaposlenih koji se u ovom statusu nalaze duže od tri godine je u odnosu na 2008. godinu značajno povećano**.

U 2014. godini najveći deo zaposlenih radio je puno radno vreme. U državnom sektoru svojine učešće

zaposlenih sa radnim vremenom kraćim od punog u posmatranim starosnim grupama je zanemarljivo i kreće se od 1 do 2%. U privatnoj registrovanoj svojini 6% zaposlenih starosti 50-54 godine ima radno vreme kraće od punog, dok u starosnoj grupi 55-64 radno vreme kraće od punog ima 10% zaposlenih muškaraca i 23% zaposlenih žena.

Kod zaposlenih **u privatnoj neregistrovanoj svojini** situacija je znatno drugačija u odnosu na ostale sektore svojine - **učešće zaposlenih sa radnim vremenom kraćim od punog se u pojedinim posmatranim grupama**

kreće od 32% kod muškaraca starosti 50-54 godine do 56% kod žena iste starosti (grafikon 10).

U obe starosne grupe učešće žena sa radnim vremenom kraćim od punog u ukupnom broju zaposlenih žena je veće nego kod muškaraca.

Učešće zaposlenih bez prava na penzijsko i zdravstveno osiguranje, kao i prava na plaćeno bolovanje i godišnji odmor je visoko, posebno u starosnoj grupi 55-64 (grafikon 11). Nepoštovanje prava vezanih za bolovanje i godišnji odmor je nešto učestalije nego nedostatak prava na penzijsko i zdravstveno osiguranje u obe starosne grupe. **U najtežoj poziciji su žene između 55 i 64 godine: 47% zaposlenih iz**

GRAFIKON 11. Poštovanje prava iz radnog odnosa, 2014, ARS.

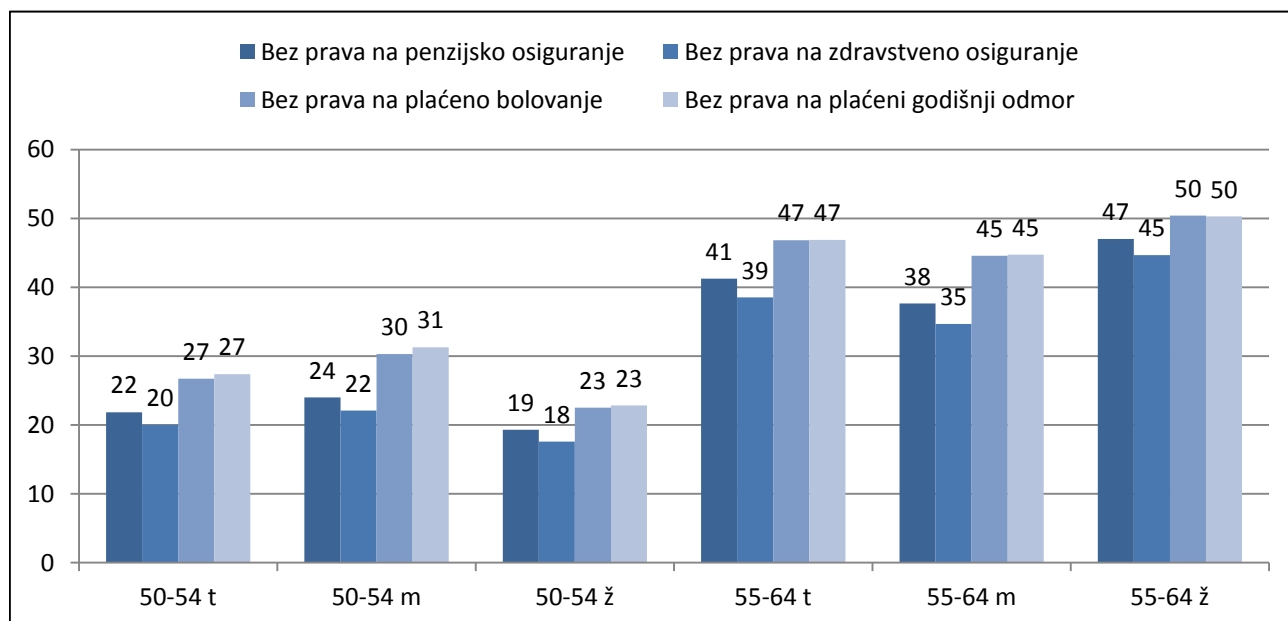
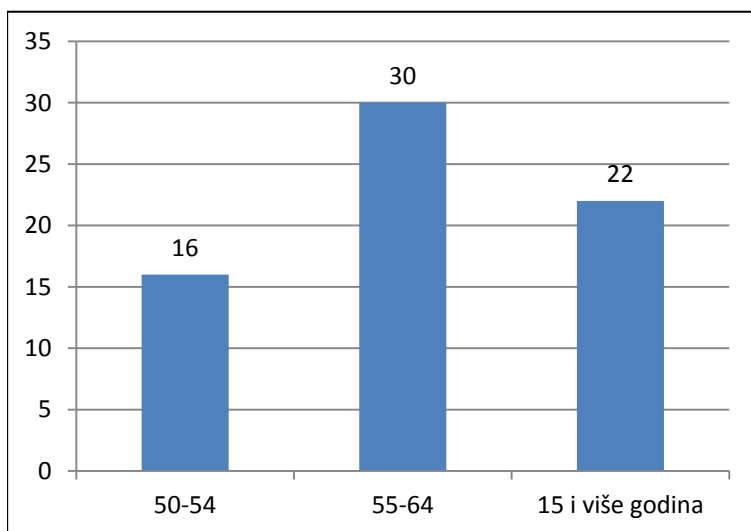

TABELA 3. Poštovanje prava iz radnog odnosa prema obliku svojine za starosnu grupu 50-64, 2014, ARS.

	% zaposlenih u određenom obliku svojine		
	Privatna registrovana svojina	Privatna neregistrovana svojina	Državna svojina
Bez prava na penzijsko osiguranje	32%	96%	0,3%
Bez prava na zdravstveno osiguranje	29%	91%	0,3%
Bez prava na plaćeno bolovanje	42%	99%	1%
Bez prava na plaćeni godišnji odmor	43%	99%	1%

GRAFIKON 12. Učešće neformalne zaposlenosti, 2014, ARS.

ove grupe nema prava vezana za penzijsko osiguranje, 45% nema prava iz zdravstvenog osiguranja, a 50% njih nema pravo na plaćeno bolovanje i godišnji odmor³¹.

Učešća zaposlenih bez prava na penzijsko i zdravstveno osiguranje, kao i plaćen godišnji odmor i bolovanje u pojedinačnim oblicima svojine prikazana su u tabeli 3. Pored očekivano visokog procenta u privatnoj neregistrovanoj svojini i zanemarljivog učešća zaposlenih koja nemaju navedena prava u državnoj svojini, **primećuje se često nepoštovanje prava zaposlenih starosti 50-64 godine u privatnoj registrovanoj svojini.**

³¹ Navedeni procenti se odnose samo na prava koja proističu iz radnog odnosa. Postoji mogućnost da zaposleni koji ne ostvaruju određena prava iz radnog odnosa (npr. pravo na zdravstveno ili penzijsko osiguranje), ove vrste osiguranja ostvare na druge načine, koji nisu vezani za radni odnos, npr. samostalnom uplatom doprinosa.

Učešće neformalne zaposlenosti³² u ukupnom broju zaposlenih u starosnoj grupi 50-54 je niže od stope neformalne zaposlenosti za ukupno stanovništvo starosti 15 i više godina (grafikon 12). Ipak, u grupi 55-64 učešće neformalne u ukupnoj zaposlenosti je znatno više i iznosi 30% u 2014. godini. Udeo neformalne zaposlenosti u ovoj starosnoj grupi je znatno veći kod žena nego kod muškaraca. U 2011. godini učešće neformalne zaposlenosti za žene je iznosilo 35% (naspram 20% kod muškaraca), a u 2014. se ovaj jaz dodatno produbio: udeo neformalne zaposlenosti kod žena starosti 55-64 godine iznosio je 40%, a kod muškaraca 24%.

Struktura neformalne zaposlenosti značajno se razlikuje kod muškaraca i žena u obe starije starosne grupe: dok kod žena najveće učešće imaju pomažući članovi domaćinstva³³, kod muškaraca dominiraju samozaposleni bez radnika, s tim da je ova razlika izraženija u starosnoj grupi 55-64 (Aneks, grafikon A13).

Ukoliko posmatramo koliko se primalaca penzija javlja u okviru ukupnog broja lica čiji je subjektivni status

³² Stopa neformalne zaposlenosti predstavlja udeo lica koja rade bez formalnog ugovora o radu u ukupnom broju zaposlenih. Ova kategorija obuhvata zaposlene u neregistrovanim firmama, zaposlene u registrovanim firmama, ali bez formalnog ugovora o radu i bez socijalnog i penzionog osiguranja, kao i neplaćene pomažuće članove domaćinstva. Pomažući članovi domaćinstva su lica koja su pomagala drugom članu porodice u vođenju porodičnog posla ili poljoprivrednog gazdinstva a da nisu bila plaćena za taj rad.

³³ S obzirom na činjenicu da je preko 70% pomažućih članova domaćinstva u starosnoj grupi 50-64 u delatnosti poljoprivrede, verovatno je najveći broj žena iz ove grupe takođe u ovoj delatnosti.

TABELA 4. Visina mesečnih primanja zaposlenih za platu u posmatranim starosnim grupama, SILC, 2014.

	50-54 m	50-54 ž	55-64 m	55-64 ž	15-64 m	15-64 ž
Plata niža od iznosa najniže penzije u decembru 2013. (13.221,9 RSD)	9%	8%	9%	7%	8%	8%
Između najniže penzije i prosečne penzije za kategoriju zaposlenih u 2013. (13.221,9 - 25.976 RSD)	21%	30%	23%	23%	26%	32%
Između prosečne penzije za kategoriju zaposlenih i prosečne zarade bez poreza i doprinosa u 2013. (25.976-43.932 RSD)	38%	36%	37%	31%	40%	37%
Više od prosečne zarade bez poreza i doprinosa u 2013. (43.932 RSD)	31%	26%	31%	39%	26%	23%

“zaposlen”, primećujemo da je taj broj značajniji samo kod žena starosti 55-64 i da njihovo učešće u ukupnom broju zaposlenih iznosi 8%. S obzirom na činjenicu da je slika zaposlenih žena starosti 55-64 godine veoma loša (visok udeo ranjive zaposlenosti, često nepoštovanje prava iz radnog odnosa i veoma visoko učešće u neformalnoj zaposlenosti), ova činjenica može da ukazuje da **“loša zaposlenost” u ovoj starosnoj grupi najverovatnije ne proističe iz aktivnosti žena koje su u penziji**, a istovremeno su zaposlene u neformalnom sektoru u cilju obezbeđenja dodatnih prihoda. Drugim rečima, 92% zaposlenih žena³⁴ iz ove starosne grupe ne prima penziju, i najveći deo ove grupe se verovatno nalazi u okviru “loše zaposlenosti”. Na isti zaključak navode i podaci ARS 2014. koji pokazuju da je oko 9% lica starosti 50-64 godine čiji je subjektivni status *penzioner* objektivno zaposleno, pri čemu je učešće zaposlenih među ženama starosti 55-64 godine čiji je subjektivni status *penzioner* oko 8%.

Distribucija visine primanja zaposlenih za platu prikazana je u tabeli 4. Većina zaposlenih za platu ima prosečna mesečna primanja na nivou između prosečne penzije u osiguranju zaposlenih i prosečne zarade bez poreza i doprinosa. U odnosu na distribuciju visine primanja svih lica radnog uzrasta, zaposleni za platu iz starijih kategorija u proseku nisu u lošijoj poziciji. Ipak, neophodno je imati na umu

da je učešće zaposlenih za platu u starijim starosnim grupama (55-64) relativno nisko: 52% za muškarce i 50% za žene iz ove starosne grupe (tabela A11).

Takođe, zabrinjava podatak da između 7 i 9% zaposlenih za platu koji pripadaju ovim starosnim grupama ima primanja niža od najniže penzije.

Distribucija prosečnih mesečnih primanja zaposlenih sa privremenim ugovorima je bila lošija nego kod zaposlenih sa ugovorima na neodređeno vreme.³⁵

Distribucija primanja samozaposlenih³⁶ po posmatranim starosnim grupama prikazana je u tabeli 5. Prema dobijenim podacima, izuzetno veliki udeo samozaposlenih ima prosečni mesečni dobitak koji je niži od 30.000 RSD, dok je distribucija prihoda lošija nego kod lica zaposlenih za platu. U svim starosnim grupama primetno je da više nivoe primanja češće imaju muškarci u odnosu na žene.

³⁵Veliki broj zaposlenih i na neodređeno vreme i sa privremenim ugovorima je prijavio prihode o.

³⁶Na osnovu varijable *Cash benefits or losses from self-employment*, SILC, 2014. Osnova za obračun su podaci na godišnjem nivou, uz pretpostavku da je zaposleni radio svih 12 meseci. Ukupan broj posmatranih lica se odnosi na zbir kategorija *Self-employed working full-time - including family worker* i *Self-employed working part-time - including family worker*, na osnovu subjektivnog trenutnog ekonomskog statusa.

³⁴Gledano prema subjektivnom statusu.

TABELA 5. Distribucija prosečnih mesečnih primanja samozaposlenih, SILC, 2014.

	50-54		55-64		15-64	
	m	ž	m	ž	m	ž
Gubitak	11%	6%	5%	1%	5%	4%
0	25%	43%	27%	54%	28%	50%
Dobitak						
Do 15.000	26%	27%	32%	26%	26%	21%
Od 15.000 do 30.000	20%	16%	18%	8%	18%	15%
Od 30.000 do 50.000	10%	6%	10%	7%	13%	9%
Više od 50.000	8%	2%	9%	3%	9%	3%

6.2. Profil nezaposlenih lica između 50 i 64 godine

U starosnoj grupi 50-54 u 2014. godini udeo muškaraca i žena u ukupnom broju nezaposlenih je na približno istom nivou. Međutim, u starosnoj grupi 55-64, udeo nezaposlenih žena je nizak i iznosi 30%. Zbog malog broja i nepouzdanje procene broja nezaposlenih žena u ARS 2014, deo analize nezaposlenih će se bazirati na ukupnim podacima za muškarce i žene.

Obrazovna struktura nezaposlenih prikazana je u Aneksu na grafikonu A14. Većina nezaposlenih u obe starosne grupe ima srednju školu, dok je procenat nezaposlenih sa višim i visokim nivoom obrazovanja nešto veći u starosnoj grupi 55-64 (grafikon A14).

Struktura nezaposlenih u posmatrane dve starosne grupe je slična. U obe starosne grupe oko petina nezaposlenih je sa osnovnom školom, nepotpunom osnovom školom i bez obrazovanja. Većina nezaposlenih u obe posmatrane grupe ima srednjoškolsko obrazovanje (preko 60%).

Učešće veoma duge nezaposlenosti³⁷ je visoko i iznosi 53% u grupi starosti 50-54 i 59% u starosnoj grupi 55-64. Učešće nezaposlenih koji traže po-

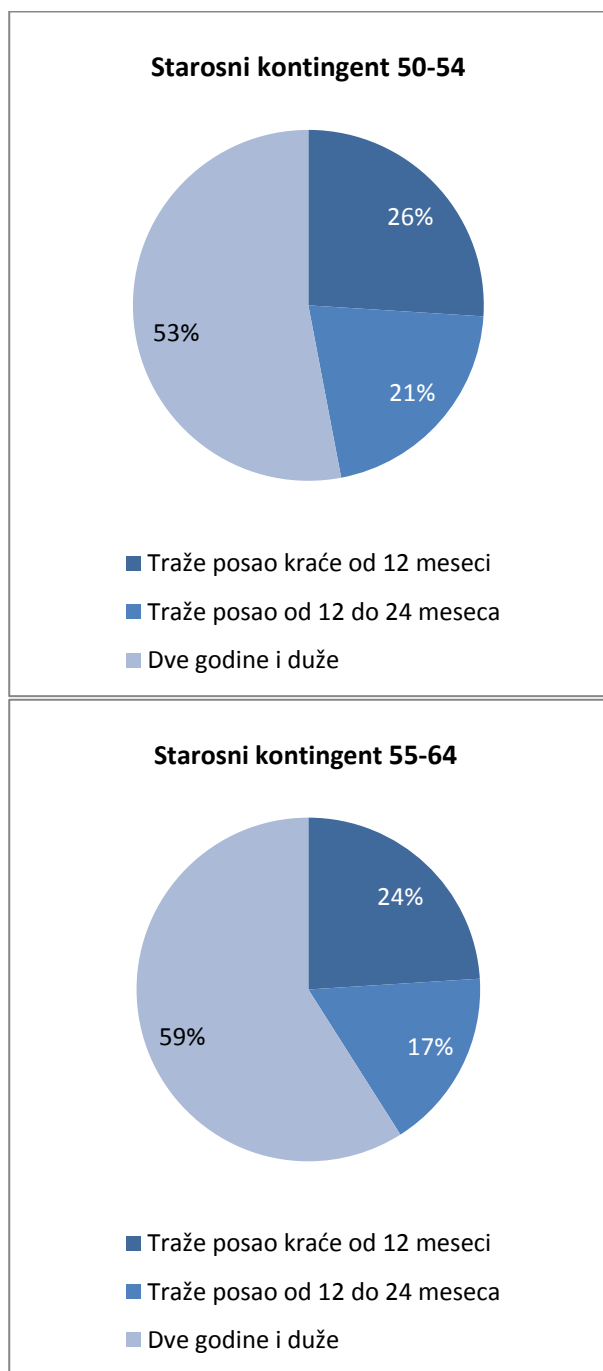
sao dve godine i duže je u periodu 2008-2014. smanjeno u starosnoj grupi 50-54 (sa 66% u 2008. na 53% u 2014.), dok je u grupi 55-64 između 2008. i 2011. ovaj udeo porastao sa 63% na 70%, a zatim opao na 59% u 2014. godini. Učešće veoma duge nezaposlenosti u celoj grupi 50-64 godine u 2014. godini iznosi 56%, dok je u isto vreme ono u EU-28 bilo za 14 pp niže.

U obe posmatrane starosne grupe većina nezaposlenih bi prihvatila posao bez obzira na vrstu radnog vremena (oko 60%). Oko 20% nezaposlenih traži isključivo posao sa punim radnim vremenom, dok bi 15% i pored toga što traži posao sa punim radnim vremenom prihvatilo da radi i sa radnim vremenom kraćim od punog. U obe posmatrane starosne grupe najveći broj nezaposlenih tražio je posao preko prijatelja, rođaka, sindikata i dr. (81% nezaposlenih starosti 50-54 i 78% nezaposlenih starosti 55-64) i preko NSZ (76% nezaposlenih starosti 55-64 i 81% nezaposlenih starosti 50-54). Minimalna zarada za koju bi pristali da rade je između 20.000 i 29.999 RSD za 58% nezaposlenih starosti 50-54 godine i 51% nezaposlenih iz grupe 55-64. Za manje od 20.000 RSD pristalo bi da radi 23% nezaposlenih iz podgrupe 50-54 i 29% nezaposlenih iz starosnog kontingenta 55-64 godine.

Samo 25% lica koja su prema ARS registrovana u NSZ i primaju naknadu za nezaposlene mogu da se svrstaju u kategoriju nezaposlenih prema

³⁷Veoma duga nezaposlenost (very long-term unemployment) se definiše kao nezaposlenost koja traje duže od dve godine.

GRAFIKON 13. Dužina traženja posla, 2014, ARS.

standardima MOR-a (tabela 6). Veliki procenat nezaposlenih koji primaju naknade za nezaposlene pripada kontingentu objektivno neaktivnih (60%), dok je 15% njih objektivno zaposleno. Ovakva struktura primalaca naknade za nezaposlene govori o tome da postoji prostor za poboljšanje targetiranosti naknada, kao i potreba za intenzivnijom aktivacijom primalaca naknade za nezaposlene.

U 2011. godini učešće objektivno nezaposlenih u ukupnom broju lica koja primaju naknadu u NSZ je iznosilo 33%, što ukazuje i na **smanjenje aktivnosti primalaca naknade** (2011. godine 51% primalaca naknade je bilo neaktivno, da bi njihov udeo porastao na 60% u 2014. godini). Među registrovanim nezaposlenim licima starosti 50-64 godine u NSZ koji ne primaju naknadu za nezaposlene udeo neaktivnih je niži (44%), a udeo zaposlenih i nezaposlenih po standardima MOR viši nego kod primalaca naknade.

Udeo objektivno nezaposlenih koji su registrovani u NSZ i primaju naknadu je 7,9%. Istovremeno, 68,4% nezaposlenih je registrovano u NSZ i ne prima naknadu za nezaposlene (tabela 7).

Obuhvat objektivno nezaposlenih naknadom za nezaposlene iz starosne grupe 50-64 je veoma nizak: prema podacima iz ARS u 2014. godini samo 7,9% objektivno nezaposlenih je primalo naknadu. U 2008. godini je prema istom izvoru obuhvat iznosio 11%, a u 2011. godini 12%. Istovremeno opada udeo nezaposlenih koji su registrovani u NSZ i ne primaju naknadu (sa 73% u 2008. godini na 68% u 2014. godini). Prema podacima NSZ, obuhvat naknade za nezaposlene je još niži (Aneks, tabela A15). Potrebno je imati na umu razlike u metodologiji i definiciji nezaposlenih u ARS i prema podacima NSZ: dok ARS obuhvata objektivno nezaposlene prema standardima MOR, podaci NSZ se odnose na sva lica koja su u NSZ evidentirana kao nezaposlena.

TABELA 6. Primaoci naknade NSZ i registrovani u NSZ koji ne primaju naknadu prema objektivnom statusu na tržištu rada, 2014. ARS

Status na tržištu rada, ARS	Registrovani u NSZ i primaju naknadu (prema ARS)	Registrovani u NSZ i ne primaju naknadu (prema ARS)
Zaposleni	15%	26%
Nezaposleni	25%	30%
Neaktivni	60%	44%

TABELA 7. Udeo objektivno nezaposlenih koji primaju naknadu NSZ i udeo objektivno nezaposlenih koji su registrovani u NSZ, ali ne primaju naknadu, 2014. ARS

	Registrovani u NSZ i primaju nadoknadu	Registrovani u NSZ i ne primaju nadoknadu
Objektivno nezaposleni	7,9%	68,4%

Prema podacima SILC iz 2014. godine prosečna mesečna visina naknade, dobijena na osnovu ukupnih godišnjih primanja po ovom osnovu, je za 45% korisnika iz starosne grupe 50-64 iznosila između 10.000 i 20.000 RSD, dok je 35% primalaca naknade imalo prosečnu mesečnu naknadu u visini do 10.000 RSD, iako ona ne može biti niža od 80% minimalne zarade. Verovatno veliki broj lica nije ostvarivao pravo na naknadu u toku svih 12 meseci u posmatranoj godini.

Na osnovu podataka iz SILC 2014, struktura lica starosti 50-64 godine koja su u prethodnoj godini prešla iz statusa *zaposlen* u status *nezaposlen* prema dužini radnog staža³⁸ prikazana je na grafikonu u Aneksu, A16. Prema tim podacima, u toku 2013. godine

GRAFIKON 14. Struktura subjektivno nezaposlenih, 50-64, ARS 2014.

trećina lica koja su prešla iz statusa *zaposlen* u status *nezaposlen* imala bi pravo na naknadu za nezaposlene u trajanju od manje od godinu dana, što donekle može da objasni činjenicu da je prosečna mesečna naknada u 2013. godini za značajan procenat lica bila ispod mesečnog zakonskog minimuma³⁹.

Podaci iz ARS pokazuju da je **dominantan izvor prihoda nezaposlenih starosti 50-64 godine u 2014. godini plata ili penzija od supružnika, roditelja ili drugih članova domaćinstva** (približno 60% nezaposlenih). Za manji broj nezaposlenih (oko 9%) dominantan izvor prihoda su privremeni poslovi i manja poljoprivredna proizvodnja, kao i pomoć od ostalih rođaka i prijatelja (za približno 9% nezaposlenih). Između 5 i 7% nezaposlenih iz posmatranih starosnih grupa živi prvenstveno od socijalne pomoći.

Tek trećina lica koja sebe smatra nezaposlenim je nezaposleno i po definiciji MOR-a, tj. nema posao, ali ga aktivno traži i spremni su da počnu da rade. Ipak, činjenica da su se izjasnili kao nezaposleni, a ne kao neaktivni ukazuje na činjenicu da verovatno nisu u potpunosti odustali od aktivnog učestvovanja na tržištu rada. Jedan deo subjektivno nezaposlenih je objektivno zaposlen, s tim da je u tom slučaju verovatno u pitanju zaposlenost na relativno lošim poslovima. **Skoro polovina subjektivno nezaposlenih iz posmatrane starosne grupe je objektivno neaktivna** (grafikon 14).

Kada je reč o aktivnim politikama zapošljavanja, najveći udeo lica starosti između 50 i 64 godine koja su evidentirana u NSZ kao nezaposleni u 2014. godini obuhvaćen je programima *karijernog vođenja i savetovanja za zapošljavanje* (65% evidentiranih nezaposlenih iz ove starosne grupe), pri čemu se najveći broj odnosi na mere *posredovanja* (63%).

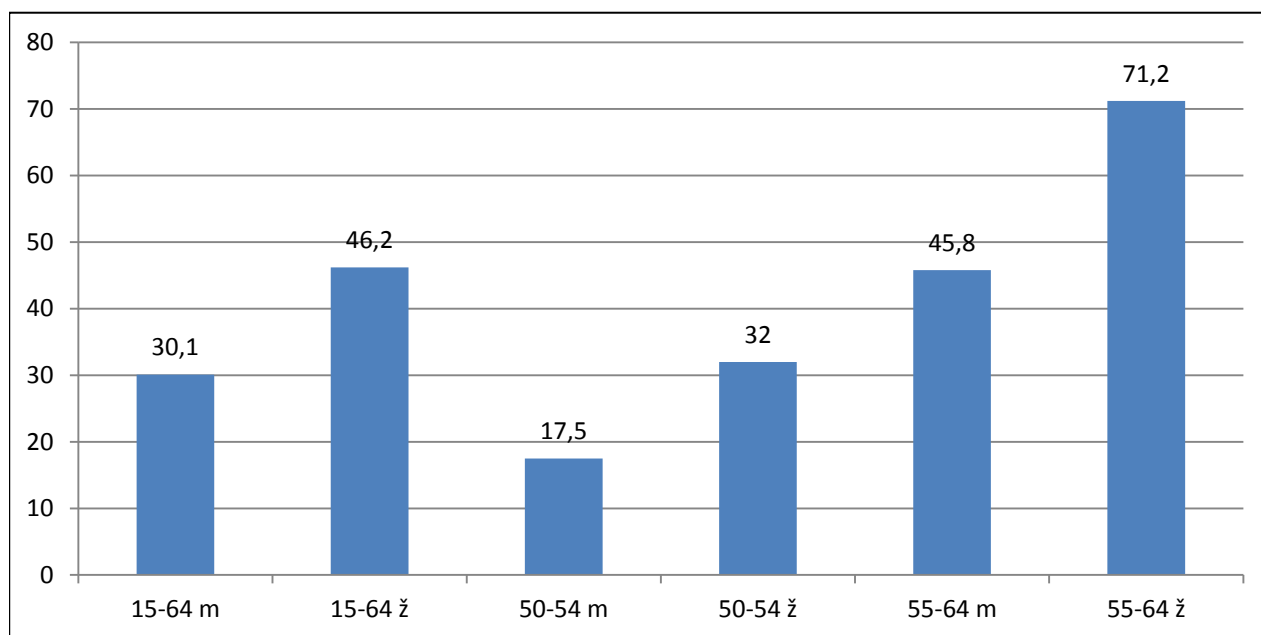
6.3. Profil neaktivnih lica između 50 i 64 godine

Obrazovna struktura neaktivnih lica je nepovoljna – blizu 40% neaktivnih je sa osnovnom ili bez škole, više od 50% sa srednjom, a samo oko 10% ima više ili visoko obrazovanje (Aneks, grafikon A17).

Obrazovna struktura je nepovoljnija i od obrazovne strukture nezaposlenih, što je u skladu sa

³⁹ Pored toga, i deo lica koja imaju pravo na naknadu 12 meseci i duže takođe nije primao naknadu u toku svih 12 meseci u posmatranoj godini.

GRAFIKON 15. Stope neaktivnosti, ARS 2014.

pretpostavkom da stopa aktivnosti raste sa nivoom obrazovanja.⁴⁰ Stopa neaktivnosti je najviša kod žena starosti 55-64 što je i očekivano s obzirom da je 2/3 njih u penziji⁴¹, dok je u starosnoj grupi 50-54 stopa neaktivnosti znatno niža (grafikon 15)⁴².

Kada je u pitanju odnos subjektivne i objektivne neaktivnosti, objektivno neaktivnih lica je više nego subjektivno neaktivnih, **osim kod žena starosti 55-64 gde je više onih koje smatraju da su neaktivne, a realno to nisu.** Jedno od mogućih objašnjenja za ovu pojavu je da verovatno sebe vide kao neaktivne (npr. u penziji su), a realno su angažovane na nekom poslu, što ih objektivno svrstava u zaposlene (aktivne).

Struktura neaktivnih lica starosti 50-64 **prema subjektivnom statusu** je slična kada se posmatraju ARS i SILC iz 2014. godine (grafikon 16). **Najviše je penzionera (oko tri četvrtine), a slede domaćin/domaćica (sa oko 20%). Učešće lica sa dugoročnim invaliditetom koja ne rade je verovatno između 2% (SILC) i 4% (ARS).**

Iako kao razlog zašto nisu tražili posao neaktivna lica starosti 55-64 najčešće navode penziju, taj pro-

cenat je niži u odnosu na procenat onih koji su zaista u penziji. Ostali više zastupljeni razlozi netražnja posla su bolest ili nesposobnost i obeshrabrenost (grafikon 17 i 17a).

Neaktivni starosti 50-54 takođe najčešće navode penziju, bolest i nesposobnost, ali i obeshrabrenost kao glavni razlog zbog kojeg nisu tražili posao. Primetno je da u obe starosne grupe **raste obeshrabrenost u pogledu nalaženja posla u periodu 2008-2014.** Istovremeno, **u starosnoj grupi 50-54 opada učešće neaktivnih koji navode penziju kao razlog netražnja posla i raste učešće neaktivnih lica koja su u tom statusu usled bolesti ili nesposobnosti za rad.**

TABELA 8. Učešće lica sa ograničenjima na tržištu rada usled zdravstvenih problema u ukupnom broju objektivno neaktivnih lica, SILC, 2014.

50-54		55-64	
m	ž	m	ž
34%	24%	29%	24%

Najveće učešće lica za zdravstvenim ograničenjima se javlja kod neaktivnih lica. U posmatranim grupama, između 24% i 34% objektivno neaktivnih lica se susreće sa ograničenjima na tržištu rada usled zdravstvenih problema⁴³.

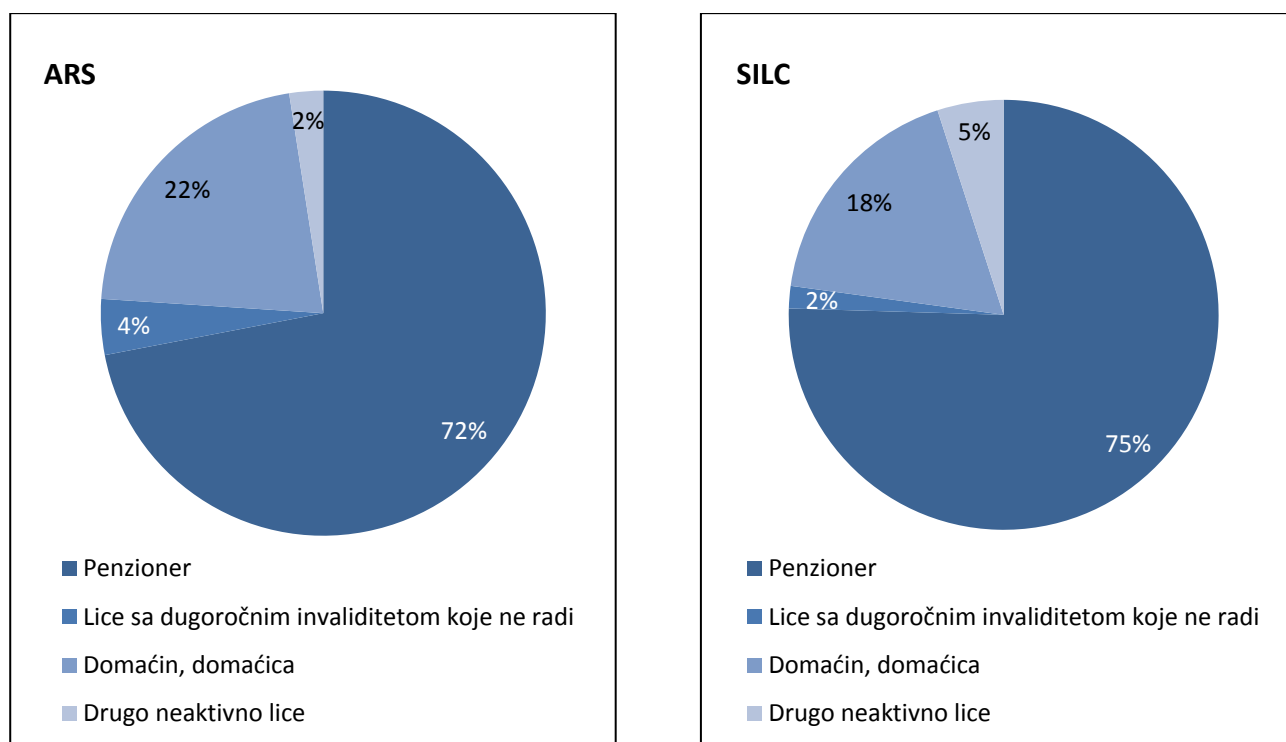
⁴⁰ Videti Arandarenko et al. (2012): *Od neaktivnosti do zaposlenosti*, SIPRU i FREN.

⁴¹ Vidi Aneks A18 za procenu broja penzionera u objektivno neaktivnim.

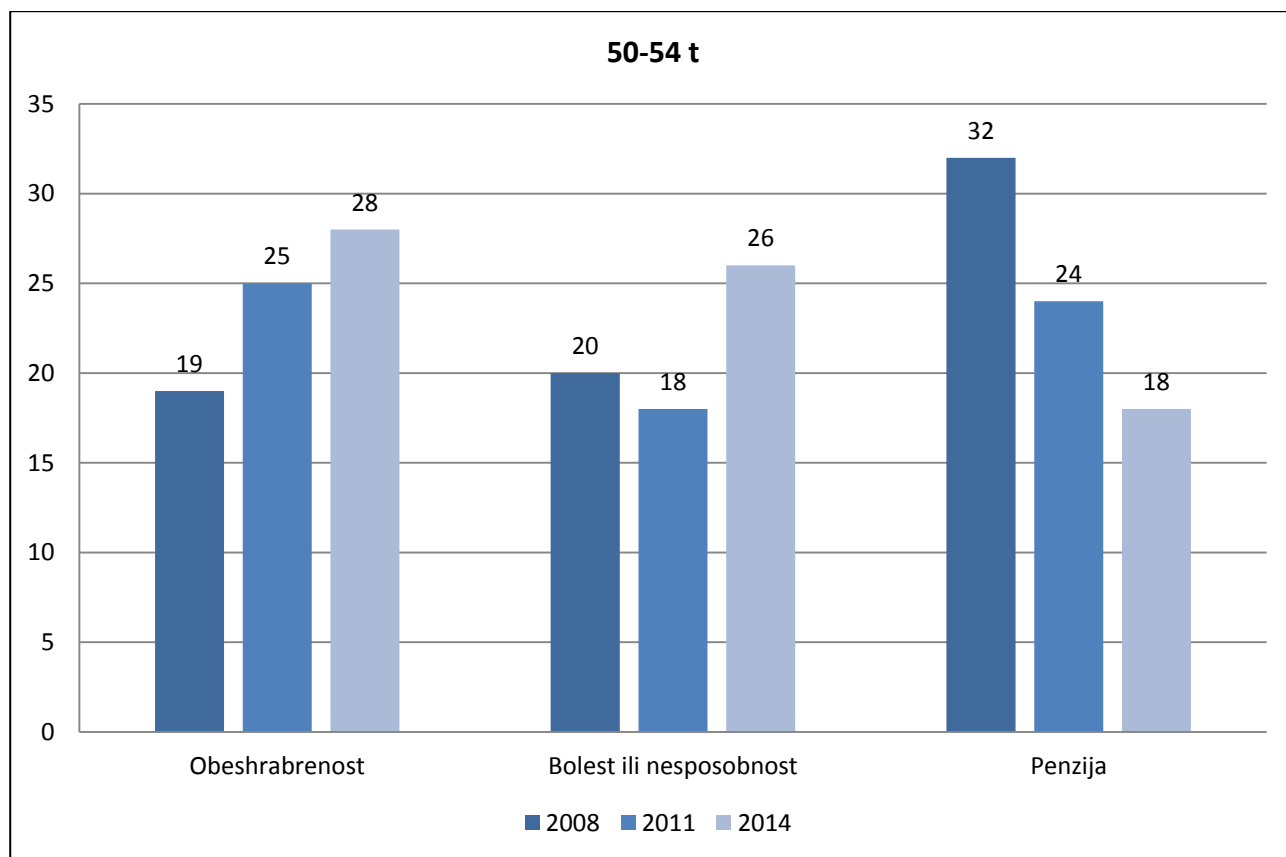
⁴² Za više detalja o kretanju aktivnosti i neaktivnosti videti tačku 4. Starosna struktura neaktivnih lica prikazana je u Aneksu, grafikon A19.

⁴³ Za metodologiju obračuna videti Aneks, A20.

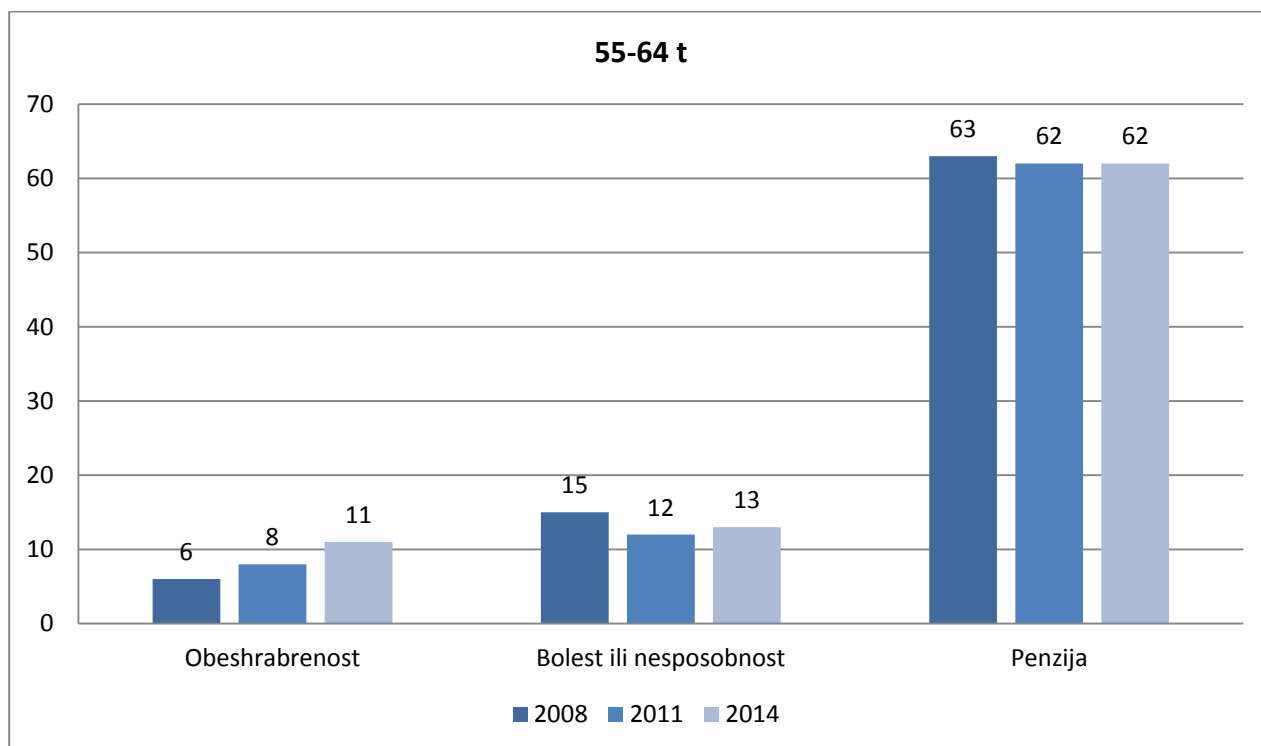
GRAFIKON 16. Struktura subjektivno neaktivnih lica (50-64), ARS i SILC, 2014.

GRAFIKON 17. Razlozi netražnja posla neaktivnih lica starosti 50-54, % objektivno neaktivnih, 2008-2014. ARS

GRAFIKON 17a. Razlozi netraženja posla neaktivnih lica starosti 55-64, % objektivno neaktivnih, 2008-2014. ARS

Kao glavni izvor prihoda neaktivna lica starosti 50-64 najčešće navode sopstvenu ili penziju supružnika ili drugih članova domaćinstva. Učešće neaktivnih lica bez radnog iskustva u starosnoj grupi 50-54 je u 2014. godini iznosilo 21%, naspram 12% u starosnoj grupi 55-64. Nedostatak radnog iskustva se češće javlja kod neaktivnih žena: 27% kod žena starosti 50-54 i 18% u grupi 55-64.

Nedostatak radnog iskustva i niski nivoi obrazovanja kod žena (41% neaktivnih žena starosti 50-54 godine ima osnovnu školu i manje, kao i 41% u grupi 55-64) **ukazuje na veoma male šanse za aktivaciju i pronalaženje zaposlenja kod žena iz obe starosne grupe.**

Učešće ne-zaposlenih lica⁴⁴ u ukupnom stanovništvu starosti 50-64 godine u 2014. godini iznosi 56%, a u odnosu na 2008. godinu je povećano za 4pp. Između 2011. i 2014. broj ne-zaposlenih lica starosti 50-64 je opao, mada je učešće u ukupnom broju stanovnika iz ove starosne grupe i dalje više nego u 2008. godini. S obzirom da je učešće neaktivnih u grupi ne-zaposlenih lica starosti 50-64 godine u

svim posmatranim godinama veoma visoko (kreće se između 87% u 2011. i 92% u 2008. godini), **kretnanje ove grupe prvenstveno je određeno promenama vezanim za neaktivno stanovništvo.**

Dominantni razlozi zbog kojih su lica iz grupe ne-zaposlenih prestala da rade (Aneks, grafikon A21) se razlikuju u dve posmatrane starosne podgrupe: dok je u grupi starosti 55-64 očekivano dominantan razlog bio odlazak u penziju (56%), **u mlađoj podgrupi (50-54) najveći udeo ne-zaposlenih lica je dobio otkaz (51%).** U starosnoj grupi 55-64 redosled dominantnih razloga zbog kojih su lica iz kategorije ne-zaposlenih prestala da rade je isti u sve tri posmatrane godine: **odlazak u redovnu penziju, otkaz, odlazak u prevremenu penziju.** Učešće lica kojima je glavni razlog prevremena penzija opada između 2008. i 2014. godine (sa 16% na 8%), što je u skladu sa izmenama uslova za penzionisanje. U 2011. je poraslo učešće lica iz ove starosne grupe koja su dobila otkaz, dok se 2014. njihov udeo vratio na nivo sličan kao u 2008. godini.

U grupi između 50 i 54 godine u sve tri godine dominira otkaz kao glavni razlog prestanka rada. U 2014. godini drugi najvažniji razlog je činjenica da je posao bio privremenog ili sezonskog karaktera. U 2008. 2011. udeo lica koja su privremenost posla navela kao

⁴⁴ lica koja u referentnoj sedmici nisu radila, niti su imali posao sa kojeg su odsustvovali (nezaposleni ili neaktivni, tj. svi koji nisu zaposleni)

glavni razlog za prestanak rada je bio mnogo manji, tako da se ovaj razlog nije pojavljivao među prvih pet. U periodu 2008-2014. udeo zaposlenih na sezonskim i povremenim poslovima u posmatranim starosnim grupama se nije značajnije promenio. Ipak, udeo zaposlenih na određeno vreme je povećan u starijim starosnim grupama, kao i kod celog stanovništva radnog uzrasta, što može da objasni zašto se činjenica da je posao bio privremenog ili sezonskog karaktera u 2014. godini našla među najvažnijim razlozima prestanka rada. Većina lica iz ove grupe je na poslednjem radnom mestu imala status zaposlenog za platu (oko 90%). Samo kod muškaraca starosti 50-54 godine je nešto značajniji udeo lica koja su na poslednjem radnom mestu imala status samostalnog bez zaposlenih (oko 10%).

7. ZAKLJUČAK

Ključne karakteristike položaja starijih lica (50-64) na tržištu rada su:

- Rastući udeo starijih u ukupnom stanovništvu radnog uzrasta i viši nego u EU-28;
- Niske stope aktivnosti i zaposlenosti u odnosu na EU-28 i u odnosu na stanovništvo radnog uzrasta u Srbiji;
- Visoka stopa nezaposlenosti u odnosu na EU-28, ali niža od stope nezaposlenosti za stanovništvo radnog uzrasta u Srbiji.

Međutim, detaljnija analiza pokazuje da je taj relativno veliki jaz između stopa aktivnosti u Srbiji i EU-28, posebno u starosnoj grupi 55-64, u najvećoj meri očekivan imajući u vidu nižu starosnu granicu za odlazak u penziju za žene u odnosu na veći broj evropskih država.

U odnosu na zemlje EU-28, stopa zaposlenosti je izrazito niska, ali je ta razlika na sličnom nivou kao i kod ukupnog stanovništva radnog uzrasta. Razlika u stopama zaposlenosti između Srbije i EU-28 je mnogo veća kod žena nego kod muškaraca i ona je posebno izražena kod žena starosti 55-64 godine, što je najvećim delom posledica niže starosne granice za odlazak u penziju.

Iako je stopa nezaposlenosti starijih radnika po ARS značajno povećana u periodu od 2008. do 2014. godine - sa 8,4% na 12,9% - i značajno viša u poređenju sa EU, razlika između stope nezaposlenosti za starije radnike u poređenju sa EU je manja nego što je to slučaj za celokupno stanovništvo starosti 15-64.

Međutim, ono što zabrinjava su prilično nepovoljne karakteristike starijih radnika koji su nezaposleni, značajno učešće onih koje se nalaze u ranjivoj zaposlenosti i značajno učešće žena koje nisu zaposlene, a nisu ni u penziji:

- Učešće veoma duge nezaposlenosti u ukupnom broju nezaposlenih je vrlo visoko i iznosi preko 50%;
- Učešće lica koja nisu ni u penziji ni zaposlena u grupi 50-64 na znatno višem nivou nego 2008. godine - 20,8% u 2014. u odnosu na 15,3% u 2008. godini. Porast

učešća ove grupe se velikim delom može objasniti pooštavanjem uslova za penzionisanje;

- Čak 29,7% žena koje pripadaju starosnoj grupi 55-59 je u kategoriji NEP (nisu zaposleni nisu u penziji);
- Obrazovna struktura zaposlenih starosti 55-64, posebno žena, je značajno lošija u odnosu na ostale zaposlene;
- U starijem kontingentu (55-64) učešće zaposlenih u privatnoj neregistrovanoj svojini je izuzetno visoko (23%) i znatno je veće nego kod ukupnog stanovništva radnog uzrasta kod kojeg ono iznosi 12,5%.
- Učešće ranjive zaposlenosti kod starijih radnika je znatno veće nego kod ukupnog stanovništva radnog uzrasta, posebno u starosnoj grupi 55-64;
- U vezi sa tim je i učešće zaposlenih bez prava na penzijsko i zdravstveno osiguranje, kao i prava na plaćeno bolovanje i godišnji odmor koje je visoko, posebno u starosnoj grupi 55-64 - blizu 50% zaposlenih ne ostvaruje ova prava po osnovu radnog odnosa.
- Značajan deo neaktivnih lica starosti 50-64 se susreće sa ograničenjima na tržištu rada usled zdravstvenih problema, dok je u periodu 2008-2014. povećano učešće neaktivnih lica koja su u tom statusu usled bolesti ili nesposobnosti za rad.

U cilju definisanja targetiranih mera, neophodna je detaljnija analiza koja bi se fokusirala na tri ključne grupe starijih lica koje su identifikovane kao najranjivije:

- Dugoročno nezaposleni;
- Žene starosti 55-59 koje nisu ni u penziji ni zaposlene (NEP) i
- Lica u okviru ranjive zaposlenosti.

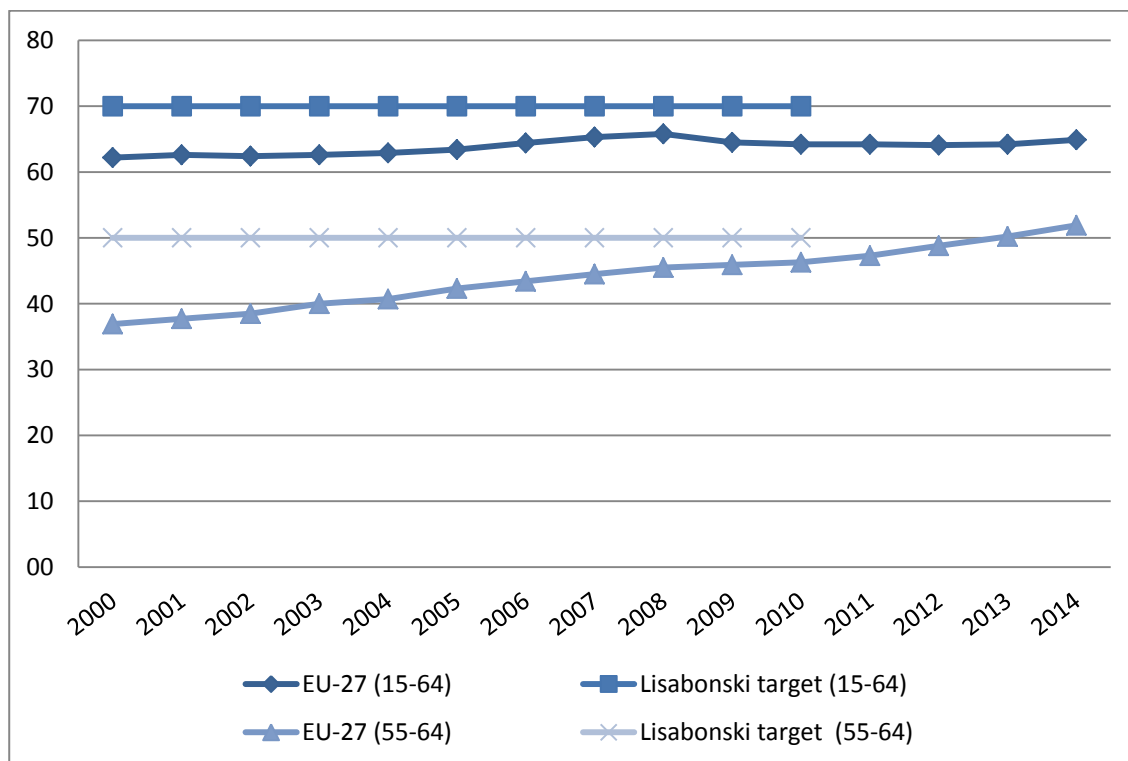
8. ANEKSI

A1

Lisabonska strategija za period 2000-2010. je uključivala kao cilj i stopu zaposlenosti starijih radnika (55-64) od 50%. Iako do 2010. ovaj cilj nije ostva-

ren, u periodu 2011-2014. stopa zaposlenosti ove starosne grupe je rasla i u 2013. prešla zacrtani target od 50%.

Grafikon A1. Dostizanje Lisabonskih ciljeva – stopa zaposlenosti, EU-27

Izvor: Eurostat

A2

Obavezno osigurano lice ima pravo na novčanu naknadu ako je bilo osigurano najmanje 12 meseci neprekidno ili s prekidima u poslednjih 18 meseci. Nezaposleni ima pravo na novčanu naknadu u slučaju prestanka radnog odnosa ili prestanka obaveznog osiguranja, po osnovu:

1. prestanka radnog odnosa otkazom od strane poslodavca, u skladu sa propisima o radu, i to:

- a) ako usled tehnoloških, ekonomskih ili organizacionih promena prestane potreba za obavljanjem određenog posla ili dođe do smanjenja obima posla, u skladu sa zakonom, osim lica koja su se, u skladu sa odlukom Vlade o utvrđivanju programa rešavanja viška zaposlenih, svojevoljno opredelila za novčanu naknadu ili posebnu novčanu naknadu - u većem iznosu od visine otpremnine utvrđene Zakonom o radu,

- b) ako zaposleni ne ostvaruje rezultate rada, odnosno nema potrebna znanja i sposobnosti za obavljanje poslova na kojima radi;
2. prestanka radnog odnosa na određeno vreme, privremenih i povremenih poslova, probnog rada;
3. prestanka funkcije izabranih, imenovanih i postavljenih lica, ukoliko nije ostvareno pravo na mirovanje radnog odnosa ili naknadu plate, u skladu sa zakonom;

4. prenosa osnivačkih prava vlasnika, odnosno člana privrednog društva;
5. otvaranja stečaja, pokretanja likvidacionog postupka i u drugim slučajevima prestanka rada poslodavca, u skladu sa zakonom;
6. premeštaja bračnog druga, u skladu sa posebnim propisima;
7. prestanka radnog odnosa u inostranstvu, u skladu sa zakonom, odnosno međunarodnim sporazumom.

A3

Izmenama Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju iz 2005. godine propisano je postepeno pooštavanje uslova za sticanje prava na starosnu penziju kroz **povećanje opšte starosne granice** za pola godine na godišnjem nivou, u periodu od 2008. do 2011. godine, tako da se granica povećavala za muškarce sa 60 na 65 godina života, a za žene sa 58 na 60 godina života.

U skladu sa tim je povećana i starosna granica za odlazak u porodičnu penziju.

Opšta starosna granica iznosila je:

- 2008. godine: muškarci 63 godine i šest meseci života, žene 58 godina i šest meseci;
- 2009. godine: muškarci 64 godine, žene 59 godina;
- 2010. godine: muškarci 64 godine i šest meseci, žene 59 godina i šest meseci;
- Od 2011. godine: muškarci 65 godina, žene 60 godina.

Izmenama Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju koje su usvojene u decembru 2010. godine, a stupile na snagu 1. januara 2011. godine, nastavljeno je pooštavanje uslova za sticanje prava na starosnu penziju:

- Postepenim pooštavanjem uslova za odlazak u starosnu penziju na osnovu dugog perioda provedenog u osiguranju. Predviđeno je da se uslov koji je iznosio: 35 godina staža osiguranja (žene), odnosno 40 godina (muškarci) i najmanje 53 godine života, povećava dok ne dostigne 38 godina staža osiguranja (žene), odnosno 40 godina (mu-

škarci) i najmanje 58 godina života, u periodu od 2011. do 2022. godine;

- Pooštavanjem uslova za penzionisanje osiguranika kojima se staž osiguranja računa sa uvećanim trajanjem (tzv. beneficirani staž), kroz promenu uslova u pogledu potrebnih godina provedenih na radnom mestu, odnosno poslu za snižavanje starosne granice, kao i postepenog povećanja opšte starosne granice sa 53 na 55 godina života. Za osiguranike koji rade na najtežim poslovima (npr. rudari, balerine), zadržana je pogodnost da se starosna granica može snižavati najviše do 50 godina života.

Izmenama zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju usvojenim u julu 2014. godine, a koje su stupile na snagu 1. januara 2015. godine izmenjene su mere usvojene 2010. godine, a pored toga su uvedene nove mere. Usvojene mere odnose se na:

- Postepeno izjednačavanje uslova za starosnu penziju žena po pitanju godina života sa muškarcima, na sledeći način: povećanje opšteg uslova za starosnu penziju za osiguranike žene sa 60 na 63 godine, za šest meseci na godišnjem nivou, u periodu od 2015. do 2020. godine, a od 2021. godine za dva meseca na godišnjem nivou, dok se ne dostigne starosni uslov od 65 godina života, uz zadržavanje uslova od 15 godina staža osiguranja;
- Uvođenje prava na prevremenu starosnu penziju uz trajno umanjeње iznosa prevremene starosne penzije za 0,34% (na godiš-

njem nivou 4,08%) za svaki mesec ranijeg odlaska u penziju pre navršenja opšte starosne granice od 65 godina života. Ovim je praktično ukinuta mogućnost odlaska u starosnu penziju bez umanjenja sa navršelih 40 godina staža;

- Utvrđivanje dodatnog uslova za snižavanje starosne granice za sticanje prava na starosnu penziju za osiguranike koji rade na radnim mestima na kojima se staž osiguranja računa sa uvećanim trajanjem (tzv. "beneficirani staž") – potrebno je da su navršili najmanje 2/3 staža na tim radnim mestima, u odnosu na ukupan staž osiguranja;

- Pooštavanje definicije određenih kategorija osiguranika (MUP, BIA i dr.), u smislu isključenja svih onih koji rade na administrativnim i tehničkim poslovima, kao i bržu dinamiku povećanja starosnog uslova za penzionisanje ovih kategorija na godišnjem nivou.

Opšti uslov za ostvarivanje prava na starosnu penziju u 2015. godini: muškarci 65 godina života i 15 godina staža osiguranja, žene 60 godina i šest meseci života i 15 godina staža osiguranja.

Grafikon A3.1. Starosni, invalidski i porodični penzioneri u posmatranim grupama - broj, RFPIO 2013.

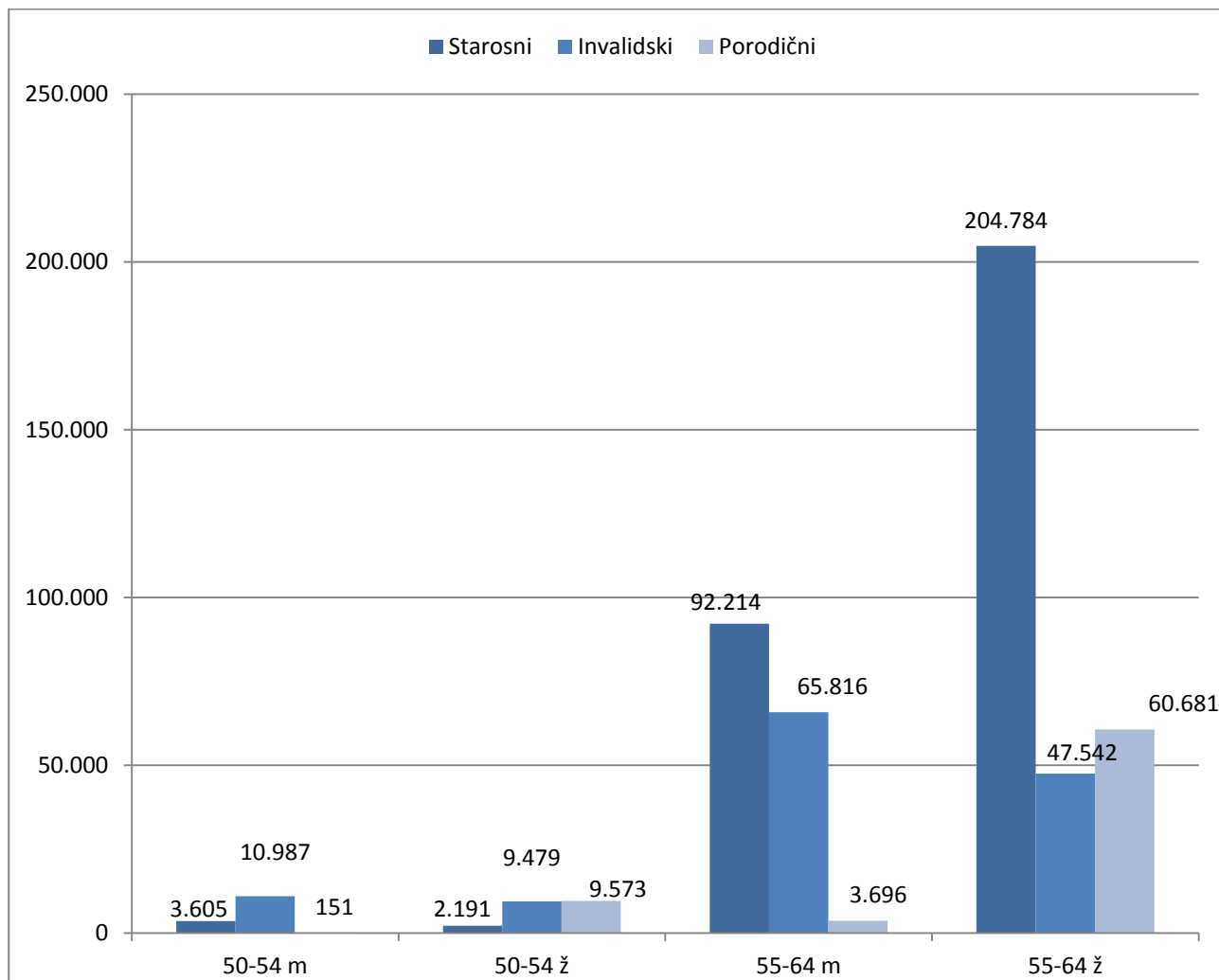

Tabela A3.2. Prosečna starost novih korisnika penzije – muškaraca, u periodu 2004 – 2014. u osiguranju zaposlenih, a u periodu 2008 – 2014. na nivou celog fonda.

Muškarci	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.
Osiguranje zaposlenih	60,5	61,0	59,5	60,3	60,4	60,4	61,2	61,8	62,5	62,7	62,6
Ceo fond					60,7	60,8	61,4	62,0	62,7	62,8	62,7

Izvor: Statistika RFPIO

Tabela A3.3. Prosečna starost novih korisnika penzije – žena, u periodu 2004 – 2014. u osiguranju zaposlenih, a u periodu 2008 – 2014. na nivou celog fonda.

Žene	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.
Osiguranje zaposlenih	56,4	57,0	57,0	57,0	57,0	57,5	57,8	58,2	58,8	59,4	59,5
Ceo fond					57,3	57,8	58,0	58,4	59,0	59,5	59,5

Izvor: Statistika RFPIO

A4

Subjektivni i objektivni status na tržištu rada

Podatke o **objektivnom statusu na tržištu rada** dobijamo iz ARS i oni se zasnivaju na metodologiji MOR:

- Pod pojmom **nezaposleni** podrazumevaju se lica koja u posmatranoj sedmici nisu obavljala nijedan plaćeni posao, niti su imala posao sa kojeg su odsustvovala i na koji su mogla da se vrate nakon isteka odsustva, pod uslovom da su zadovoljavala sledeće kriterijume:
 - da su u poslednje četiri sedmice preduzimala aktivne korake u cilju nalaženja posla i da su, ukoliko bi im posao bio ponuđen, bila u mogućnosti da počnu da rade u roku od dve sedmice;
 - da u poslednje četiri sedmice nisu aktivno tražila posao, jer su našla posao na kojem je trebalo da počnu da rade nakon isteka posmatrane sedmice, a najkasnije za tri meseca.
- Pod pojmom **zaposleni** podrazumevaju se lica koja su najmanje jedan sat u posmatranoj sedmici obavljala neki plaćeni posao (u novcu ili u naturi), kao i lica koja su imala zaposlenje, ali su u toj sedmici bila odsutna s posla. U zaposlena lica, pored lica koja imaju zasnovan radni odnos i rade u preduzeću, ustanovi ili u drugoj vrsti organizacije ili rade kao privatni preduzetnici, uključuju se i individualni poljoprivrednici, pomažući članovi u domaćinstvu, kao i lica koja su obavljala neki posao koji su samostalno pronašla i ugovorila (usmeno ili pismeno) bez zasnivanja radnog odnosa i kojima je taj rad predstavljao jedini izvor sredstava za život. Radni status lica se određuje na osnovu stvarne aktivnosti koju je ono obavljalo u posmatranoj sedmici. Zaposlena lica se

dalje dele na samozaposlene, zaposlene radnike i pomažuće članove domaćinstva.

3. **Neaktivno stanovništvo** čine sva lica koja nisu svrstana u aktivno stanovništvo (nisu ni zaposleni ni nezaposleni).

Podatke o **subjektivnom statusu na tržištu rada** dobijamo iz ARS i SILC. Subjektivni radni status predstavlja radni status anketiranog lica prema njegovom sopstvenom mišljenju, a ne prema njegovoj stvarnoj aktivnosti u posmatranoj sedmici. U ARS, na osnovu pitanja *Koji je, po vašem mišljenju, vaš sadašnji glavni status?* ispitanik može da izabere sledeće mogućnosti:

- 1 - Obavljate posao, uključujući neplaćeni rad u porodičnom poslu, uključujući pripravnike i lica koja su na plaćenju praksi,
- 2 - Nezaposleno lice,
- 3 - Učenik/student, postdiplomac, lice na obaveznoj neplaćenju praksi,
- 4 - Penzioner,
- 5 - Lice sa trajnim invaliditetom koje ne radi,
- 6 - Lice na odsluženju vojnog roka,
- 7 - Lice koje obavlja kućne poslove u svom domaćinstvu (domaćin, domaćica),
- 8 - Drugo neaktivno lice.

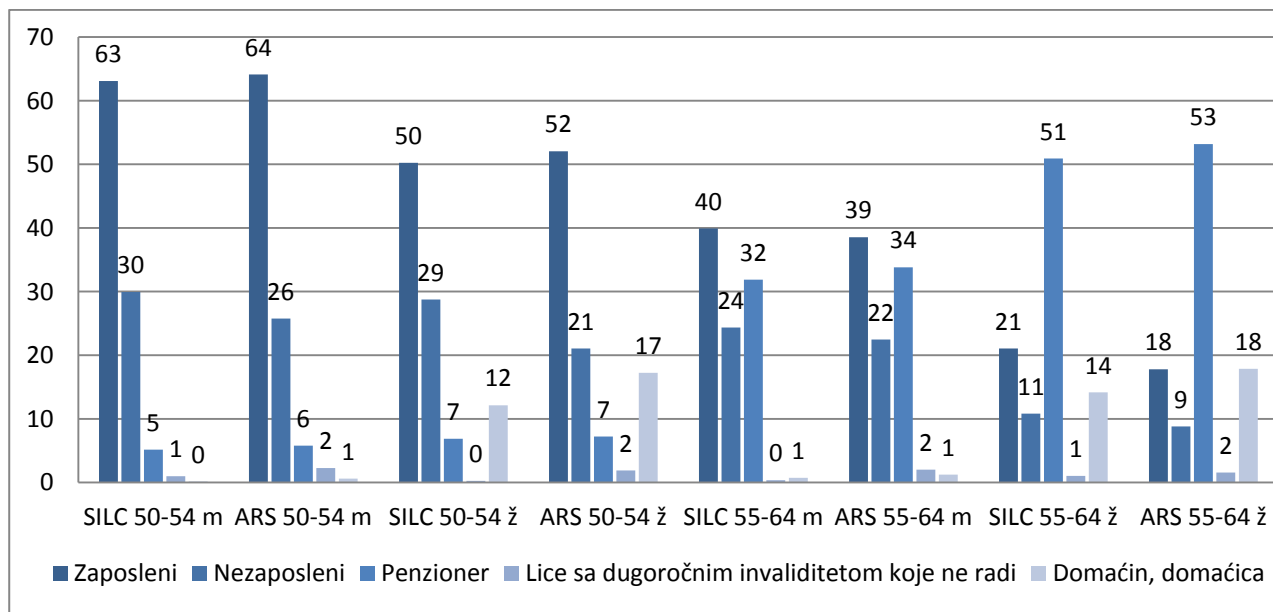
U SILC se subjektivni status određuje pitanje *Koji je, po vašem mišljenju, vaš sadašnji glavni status?* Kod odgovora na ovo pitanje, lice treba da iznese vlastito mišljenje o svom glavnom statusu, odnosno da se za njega unese jedna od navedenih šifara, bez ob-

zira na prethodno date odgovore, tj. da li je u prethodnoj sedmici obavljalo neki posao, bilo odsutno sa njega, ili nije imalo posao.

- 1) Zaposlen radnik sa punim radnim vremenom - pod punim radnim vremenom, prema SILC regulativi podrazumeva se 30 radnih sati;
- 2) Zaposlen radnik sa nepunim radnim vremenom - nepuno radno vreme može maksimalno da iznosi 29 časova sedmično;
- 3) Samozaposleni sa punim radnim vremenom uključujući neplaćenog pomažućeg člana u porodičnom poslu;
- 4) Samozaposleni sa nepunim radnim vremenom, uključujući i/ili neplaćenog pomažućeg člana u porodičnom poslu;
- 5) Nezaposleno lice;
- 6) Učenik/student, postdiplomac, lice na obaveznoj (neplaćenju) praksi;
- 7) Penzioner - unosi se za lica koje za sebe smatra da je penzioner;
- 8) Lice sa trajnim invaliditetom koje ne radi;
- 9) Lice koje obavlja kućne poslove u svom domaćinstvu;
- 10) Drugo neaktivno lice.

Ukoliko poredimo strukturu lica iz posmatranih starosnih grupa na osnovu subjektivnog statusa iz ARS i SILC za 2014. godinu, uočavamo da i pored malih odstupanja nema velikih razlika.

Grafikon A4.1. Subjektivni status lica, 2014. ARS i SILC

Odnos subjektivnog i objektivnog statusa na tržištu rada je prikazan u sledećoj tabeli. Znak minus označava da je *subjektivno* < *objektivno*, dok znak plus označava da je *subjektivno* > *objektivno*.

Tabela A4.2. Odnos subjektivnog i objektivnog statusa na tržištu rada, ARS, 2014.

Subjektivno – Objektivno	broj 50-54			broj 55-64			50-64
	total	m	ž	total	m	ž	
Zaposleni	-32.399	-17.270	-15.129	-99.933	-47.184	-52.749	-132.332
Nezaposleni	63.392	35.204	28.188	124.667	85.740	38.927	188.059
Neaktivni	-30.994	-17.934	-13.060	-24.734	-38.557	13.822	-55.728

A5

Tabela A5. Broj nezaposlenih lica starosti 50-64 godine u 2014. godini: ARS, SILC i NSZ

	50-54			55-64			50-64		
	ukupno	m	ž	ukupno	m	ž	ukupno	m	ž
ARS	53.648	27.692	25.956	58.047	40.873	17.174	111.695	68.565	43.130
NSZ	86.307	41.251	45.056	106.745	69.329	37.416	193.052	110.580	82.472
SILC	150.734	75.454	75.280	194.600	132.292	62.308	345.334	207.746	137.588

A6

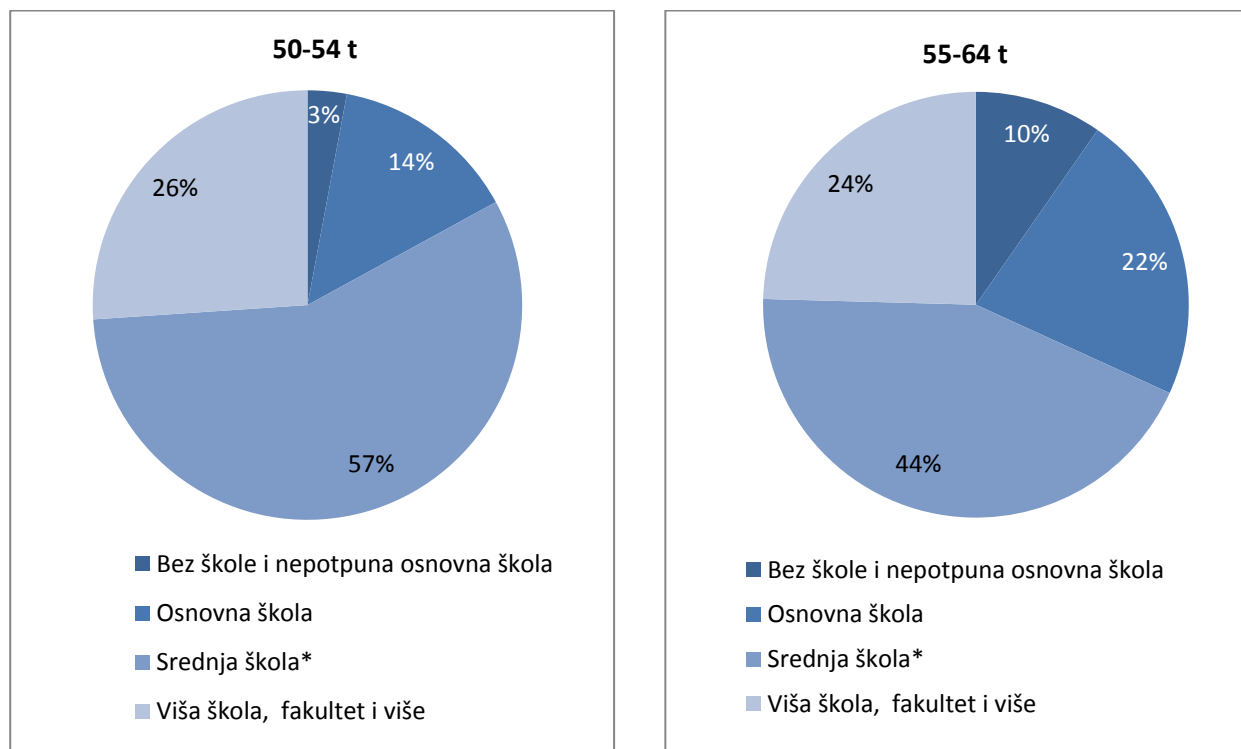
Tabela A6. Broj nezaposlenih lica na evidenciji NSZ po starosnim grupama, 2009-2014.

	31/12/2009	31/12/2011	31/12/2014	Promena 2011- 2014, u %
50 - 54	87.629	86.322	86.307	0%
55 - 59	71.939	73.881	75.149	2%
60 - 64	21.437	23.776	31.596	33%
Ukupno	181.005	183.979	193.052	5%

Izvor: NSZ

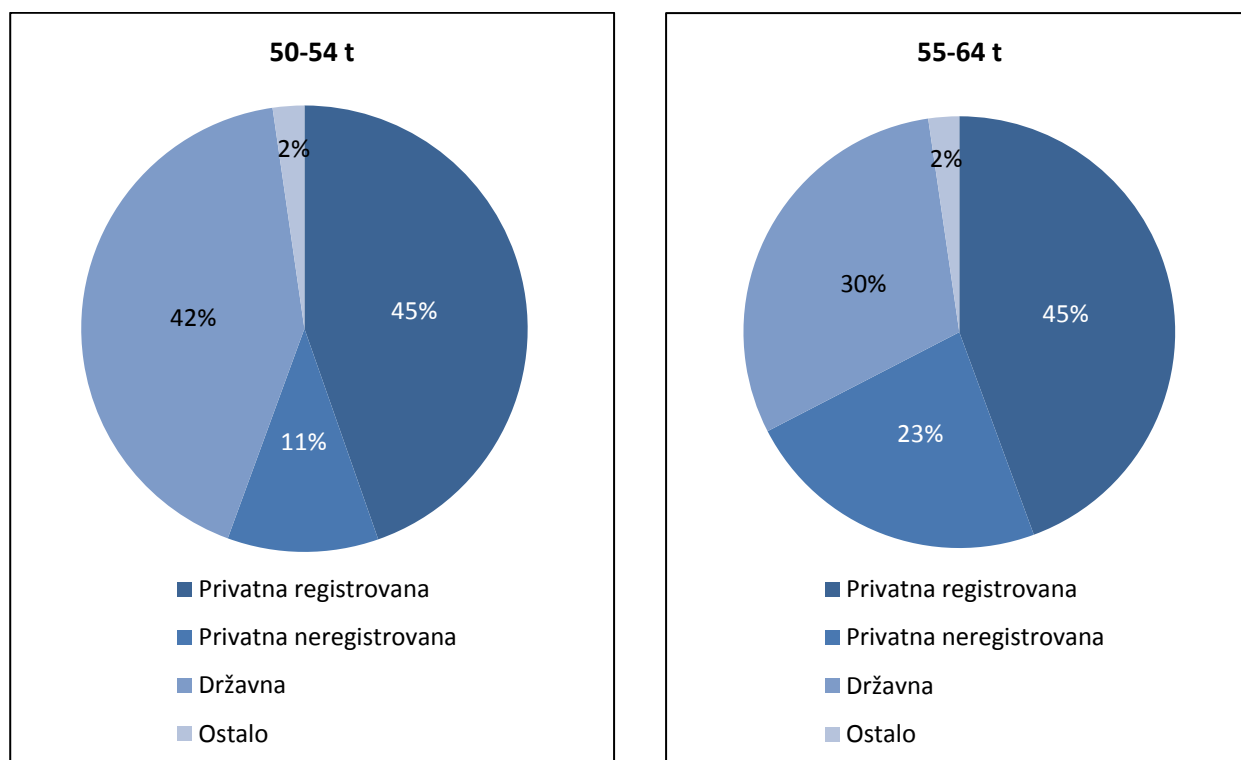
A7

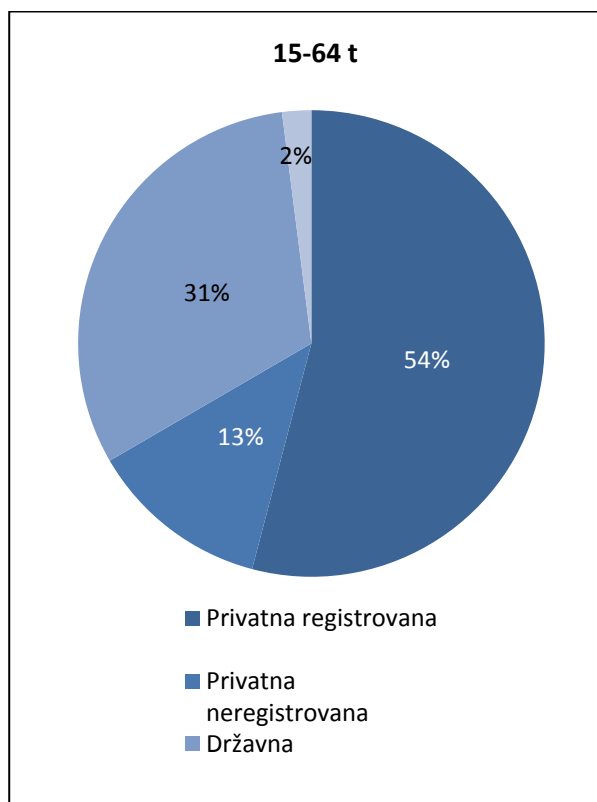
Grafikon A7: Obrazovna struktura zaposlenih, 2014. prema ARS

A8

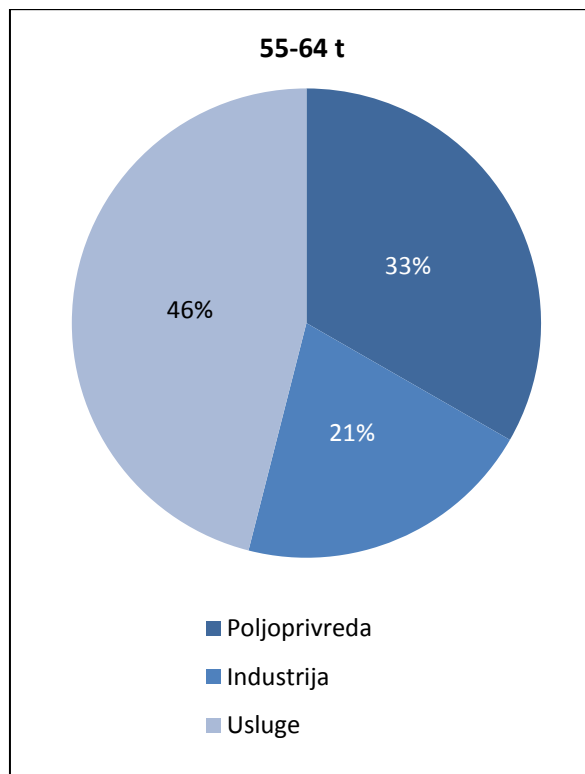
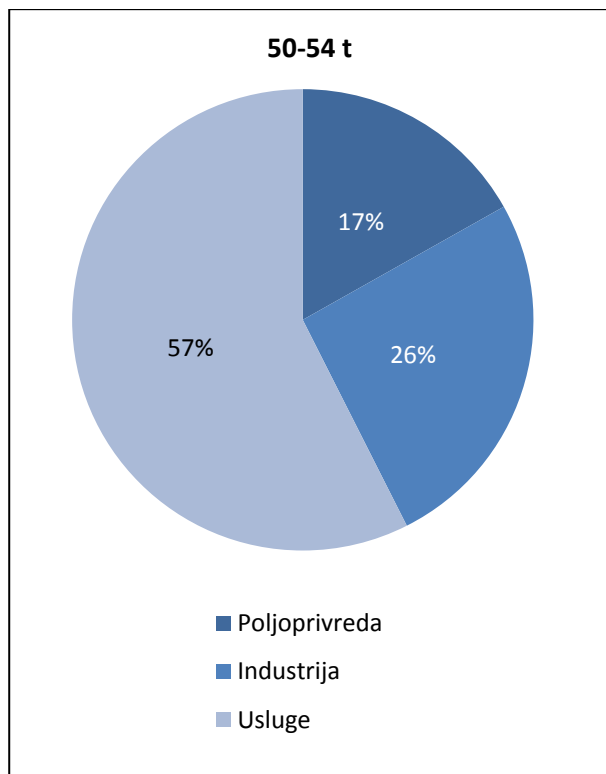
Grafikon A8: Zaposleni po sektorima svojine, 2014, ARS.

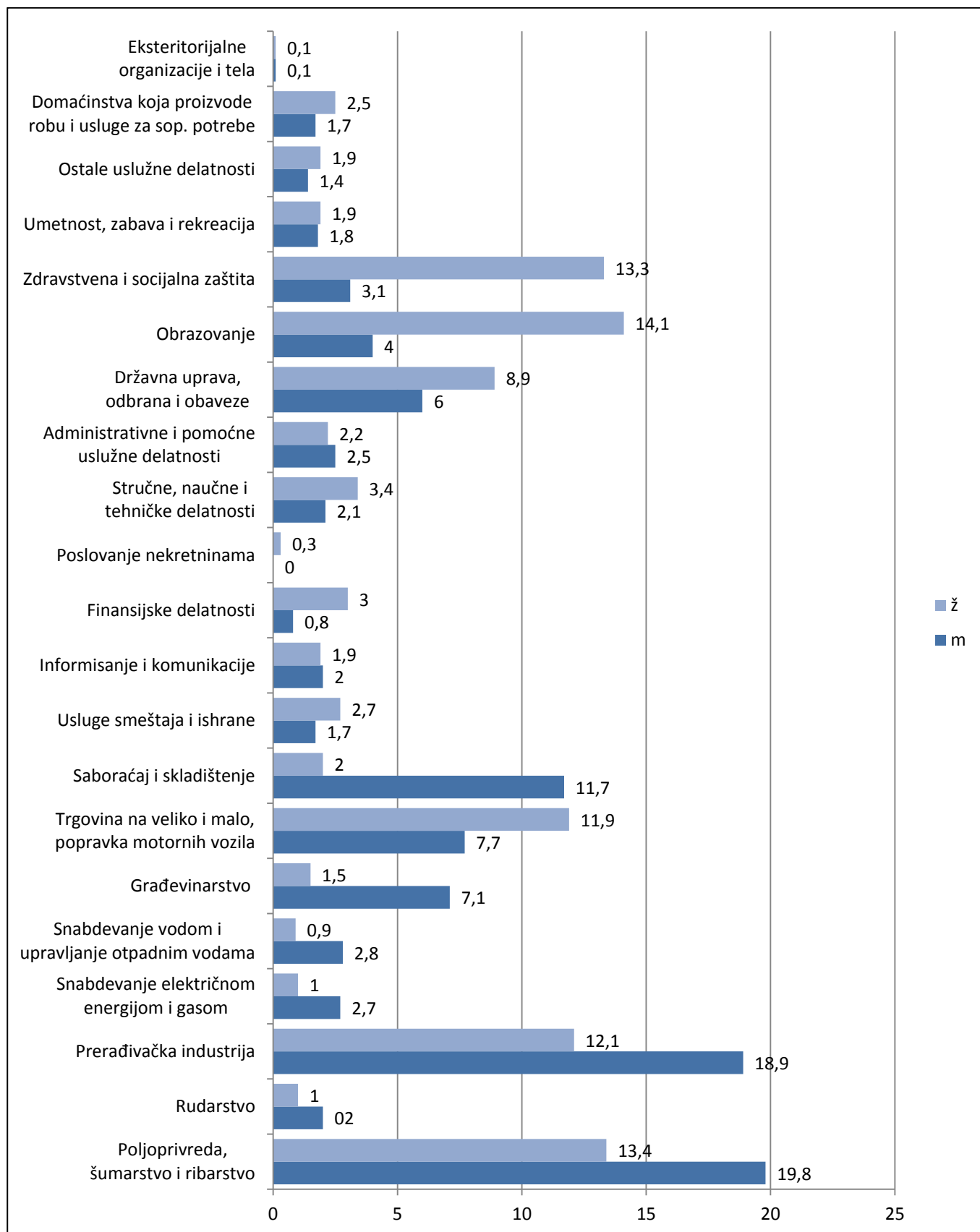
A9

Grafikon A9: Zaposleni po delatnostima, 2014, ARS.

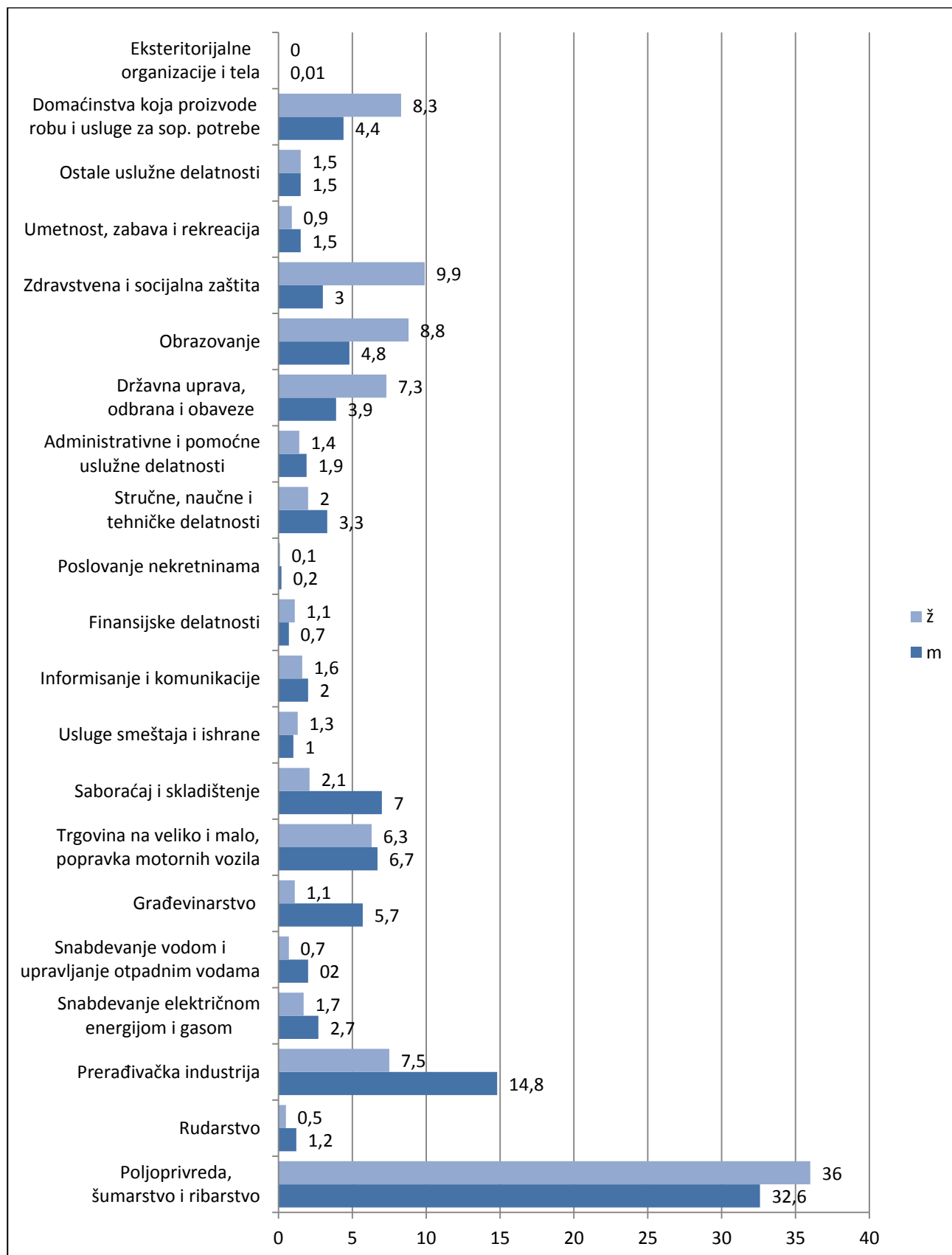

A10

Grafikon A10a: Zaposlenost po sektorima delatnosti za starosnu grupu 50-54, 2014, ARS

Grafikon A10b: Zaposlenost po sektorima delatnosti za starosnu grupu 55-64, 2014, ARS

A11

Prema Klasifikaciji profesionalnog statusa zaposlenih lica, zaposlena lica dele se na samozaposlene, zaposlene radnike i pomažuće članove domaćinstva.

- Samozaposleni su lica koja rade samostalno u vlastitom preduzeću, ustanovi, privatnoj radnji ili na poljoprivrednom imanju, kao i lica koja obavljaju samostalnu profesionalnu delatnost ili obavljaju neki drugi posao za sopstveni račun.
- Zaposleni radnici su lica koja rade za poslodavca u bilo kom sektoru svojine, bez

obzira na to da li imaju formalni ugovor o zaposlenju ili rade na osnovu usmenog dogovora. Članovi domaćinstva koji pomažu u obavljanju porodičnog posla i koji su plaćeni za svoj rad smatraju se zaposlenim radnicima.

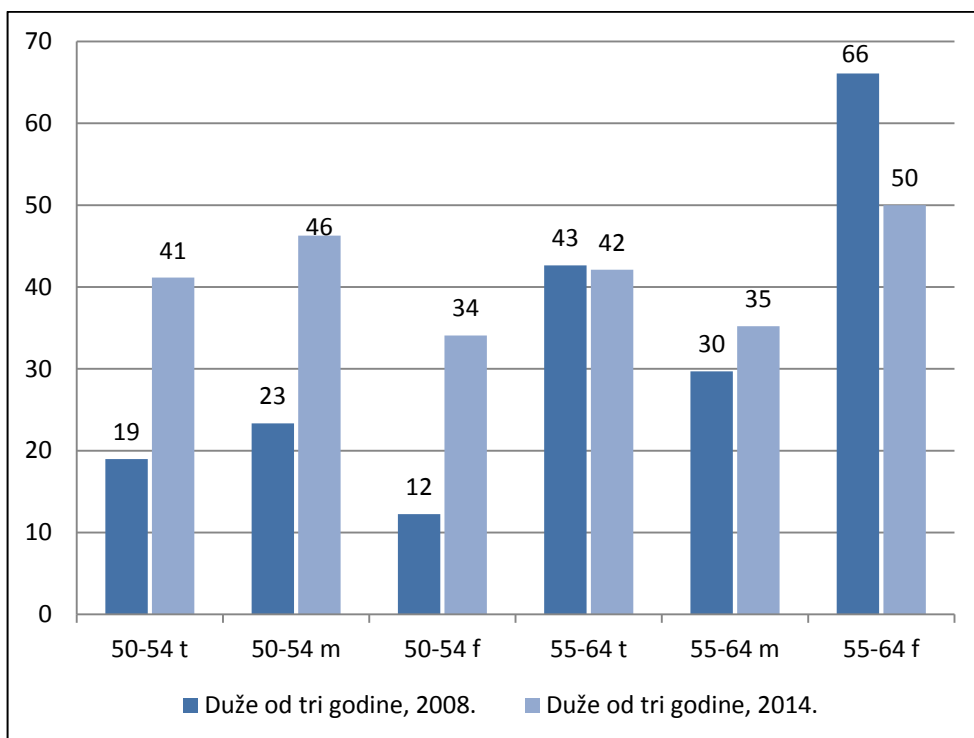
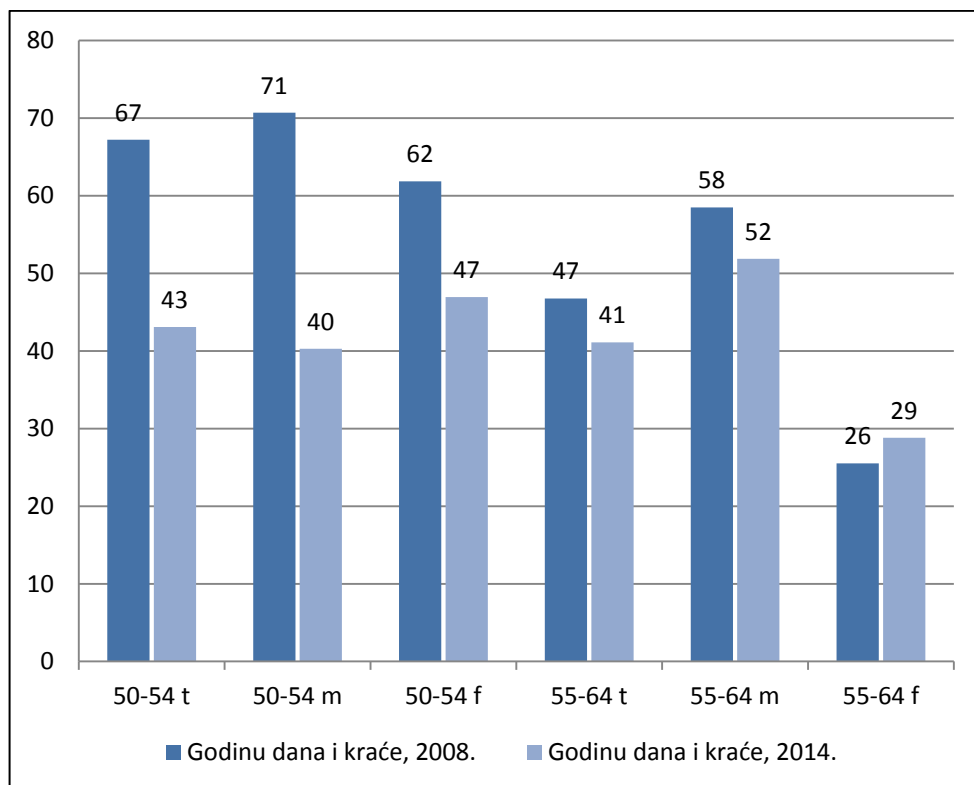
- Pomažući članovi domaćinstva su lica koja pomažu drugom članu domaćinstva u vođenju porodičnog posla ili poljoprivrednog gazdinstva, a da pri tome nisu plaćena za taj rad.

Tabela A11. Struktura zaposlenih starosti 50–54 i 55–64 prema profesionalnom statusu, 2014., ARS

	50-54			55-64			50-64
	total	m	ž	total	m	ž	total
Samostalni sa zaposlenima	3%	5%	2%	4%	5%	3%	4%
Samostalni bez zaposlenih	19%	26%	11%	33%	40%	20%	18%
Zaposleni radnici	73%	68%	78%	51%	52%	50%	71%
Pomažući članovi domaćinstva	5%	1%	10%	12%	3%	27%	8%

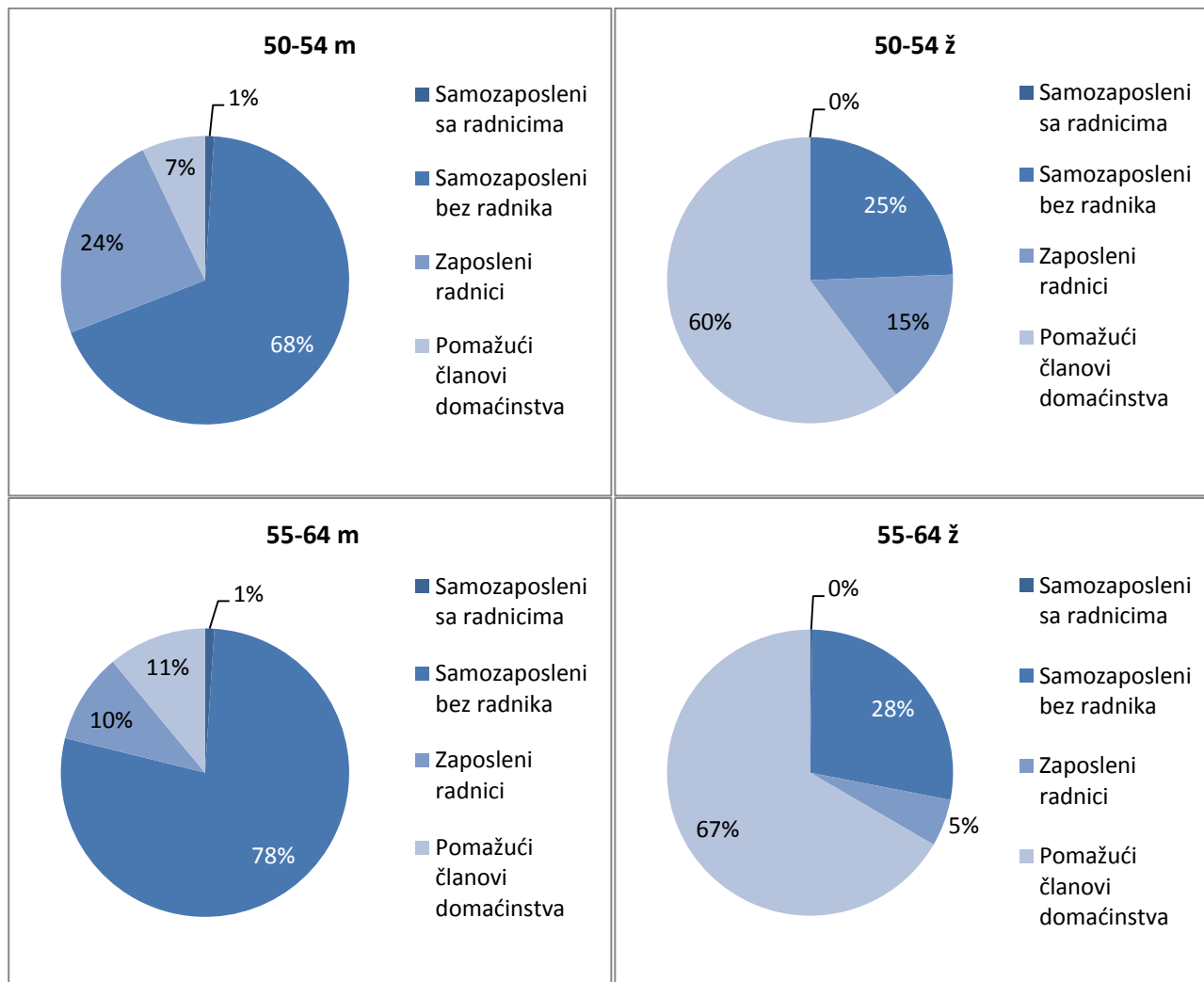
A12

Grafikon A12. Privremeno zaposleni prema trajanju statusa u kojem se nalaze, 2008-2014., ARS

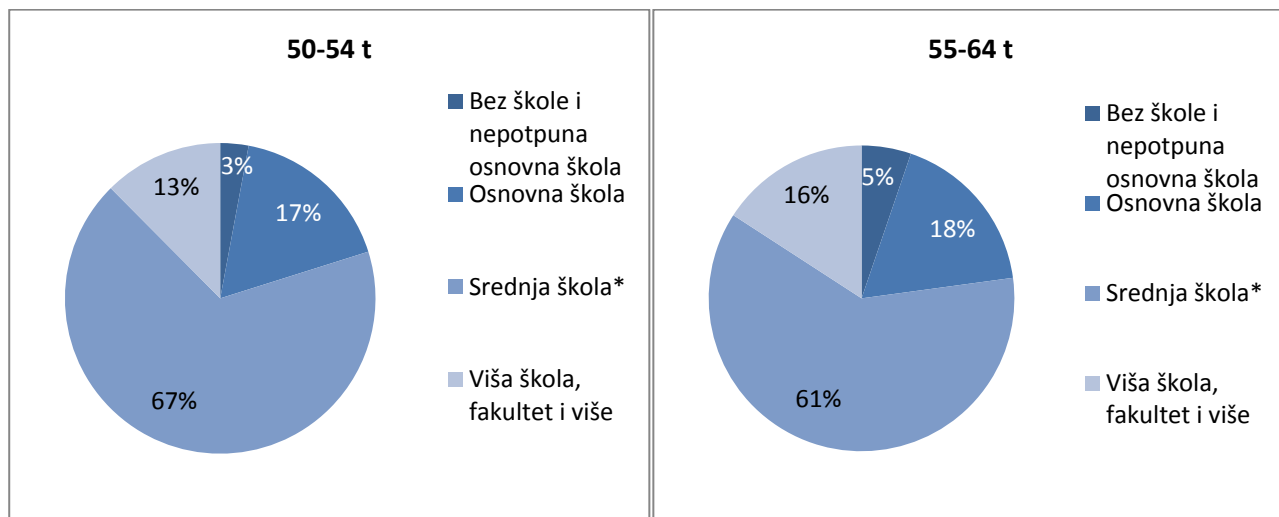
A13

Grafikon A13. Struktura neformalne zaposlenosti, 2014, ARS.

A14

Grafikon A14. Obrazovna struktura nezaposlenih, 2014, ARS.

A15

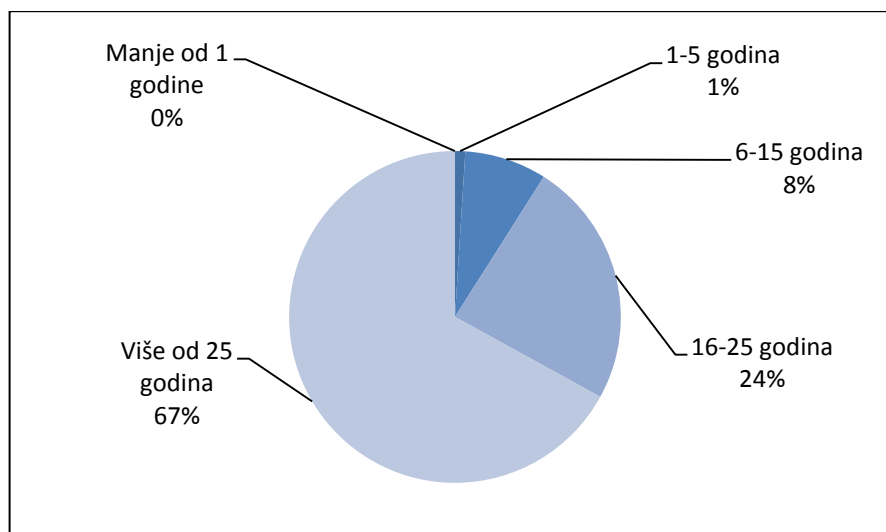
Tabela A15. Prosečan broj korisnika novčane naknade po godinama starosti kojima je isplaćena naknada u odnosu na ukupan broj nezaposlenih (stanje na kraju godine)

	2009.	2011.	2014.
50-54	3%	2%	2%
55-59	6%	4%	3%
60-65	8%	6%	5%
Ukupno	5%	3%	3%

Izvor: NSZ

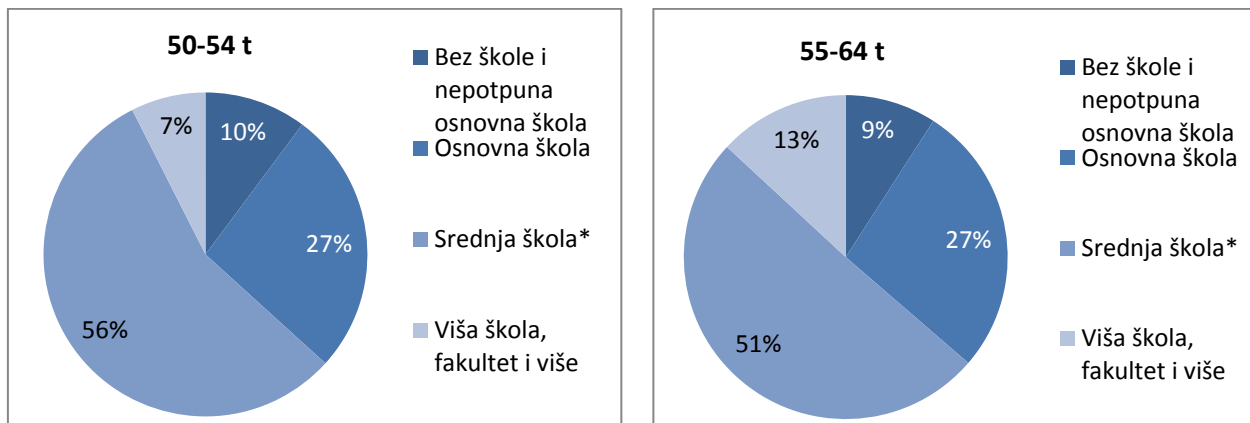
A16

Grafikon A16. Lica starosti 50-64 godine koja su u prethodnoj godini prešla iz statusa zaposlen u status nezaposlen prema dužini radnog staža, SILC 2014.

A17

Grafikon A17. Obrazovna struktura neaktivnih lica starosti 50-64, 2014, ARS.

A18

Gledano po različitim izvorima, procene učešća penzionera u ukupnom broju neaktivnih lica se, naročito za muškarce iz mlađe podgrupe, značajno razli-

kuju (tabela A18.1). Učešće penzionera u ukupnom broju neaktivnih prema različitim metodama prikazano je u tabeli A18.1.

Tabela A18.1. Učešće penzionera u ukupnom broju neaktivnih prema različitim metodama, 2014.

		50-54 m	50-54 ž	55-64 m	55-64 ž
1.	Procena učešća penzionera prema subjektivnom statusu u ukupnom broju subjektivno neaktivnih (ARS)	57%	27%	87%	72%
2	Procena učešća penzionera prema subjektivnom statusu u ukupnom broju subjektivno neaktivnih (SILC)	74%	33%	89%	75%
3	Primaoci penzija (SILC) u odnosu na subjektivno neaktivne (SILC)	83%	34%	88%	73%
4	Penzioneri prema subjektivnom statusu (ARS) u ukupnom broju objektivno neaktivnih (ARS)	33%	23%	74%	75%

Najveće razlike u proceni udela penzionera u neaktivnom stanovništvu pojavljuju se kod muškaraca starosti 50-54 godine.

Najbolja procena udela penzionera u ukupnom broju neaktivnih lica bi se dobila ukoliko bismo iz istog izvora imali informaciju o broju primalaca penzije⁴⁵ i broju objektivno neaktivnih lica. Međutim,

broj primalaca penzije je moguće proceniti iz SILC ili iz podataka RFPIO, ali ne i iz ARS koja daje podatke o objektivnom i subjektivnom statusu na tržištu rada (zaposlen, nezaposlen, neaktivan).

Broj neaktivnih lica prema subjektivnom statusu znatno odstupa od broja objektivno neaktivnih. Kada se posmatra broj neaktivnih prema subjektivnom statusu i broj objektivno neaktivnih (prema ARS), uočava se da je relativna razlika između subjektivne i objektivne procene (razlika između sub-

⁴⁵ Što može da se razlikuje od broja lica čiji je subjektivni status penzioner.

jeektivne i objektivne procene izražena kao procenat objektivnog broja neaktivnih) najveća kod muškaraca starosti 50-54. Pošto je objektivni broj neaktivnih u ovoj grupi veći nego što pokazuju subjektivne procene, udeo penzionera u objektivno neaktivnom stanovništvu je verovatno nešto niži nego što ukazuju podaci dobijeni na osnovu subjektivnog statusa o neaktivnosti.

Razlike u broju penzionera na osnovu različitih izvora postoje (RFPIO, SILC prema subjektivnom statusu i SILC na osnovu toga da li je lice primalac penzije ili ne), ali u proseku nisu toliko velike kao u slučaju poređenja subjektivnog i objektivnog statusa na tržištu rada.

Kada se posmatra učešće lica koja **primaju penziju** u ukupnom broju subjektivno neaktivnih, uočava se da je **kod muškaraca u starosnoj grupi 50-54 ono više nego što se dobija kada se status penzionera definiše na osnovu subjektivnog statusa**, dok je u ostalim posmatranim grupama ono na sličnom nivou. Ove razlike kod muškaraca starosti 50-54 godine ukazuju na potencijalnu činjenicu da je kod jednog broja primalaca penzije iz ove grupe subjektivni status zaposlen ili nezaposlen. Analiza na osnovu podataka SILC koji daju uvid u subjektivni status primalaca penzija pokazuje da se primaoci penzija u najvećem broju izjašnjavaju kao neaktivni. Ipak, postoji deo primalaca penzije koji imaju subjektivni status *zaposlen* ili *nezaposlen*.

Ipak, i procena broja penzionera na osnovu ARS ili SILC se u određenim slučajevima pokazuje kao nepouzdana, jer se u nekim podgrupama značajno razlikuje od podataka RFPIO o broju penzionera. Ukupno gledano, najmanje odstupanje u odnosu na podatke RFPIO o broju penzionera za starosnu grupu pokazuju podaci SILC o broju penzionera na osnovu subjektivnog statusa. Pokazalo se da podaci SILC o broju penzionera na osnovu subjektivnog statusa u velikoj meri odgovaraju podacima RFPIO o broju penzionera iz tekuće godine, dok se podaci o broju primalaca penzije na osnovu SILC u velikoj meri podudaraju sa brojem penzionera u prethodnoj godini na osnovu podataka RFPIO⁴⁶. Ukoliko se uporede podaci o broju penzionera iz RFPIO i broju objektivno neaktivnih lica iz ARS, dolazimo do sledeće tabele:

Tabela A18.2. Broj penzionera na osnovu podataka RFPIO u odnosu na ukupan broj objektivno neaktivnih (ARS), 2014.

50-54		55-64	
m	ž	m	ž
33%	22%	60%	67%

Ukoliko iskoristimo podatke SILC o broju penzionera na osnovu subjektivnog statusa i korigovane podatke o broju neaktivnih lica kako bismo dobili procenu objektivno neaktivnih⁴⁷, dobijamo učešća prikazana u tabeli A18.3.

Tabela A18.3. Procena učešća penzionera u ukupnom broju objektivno neaktivnih lica, SILC, 2014.

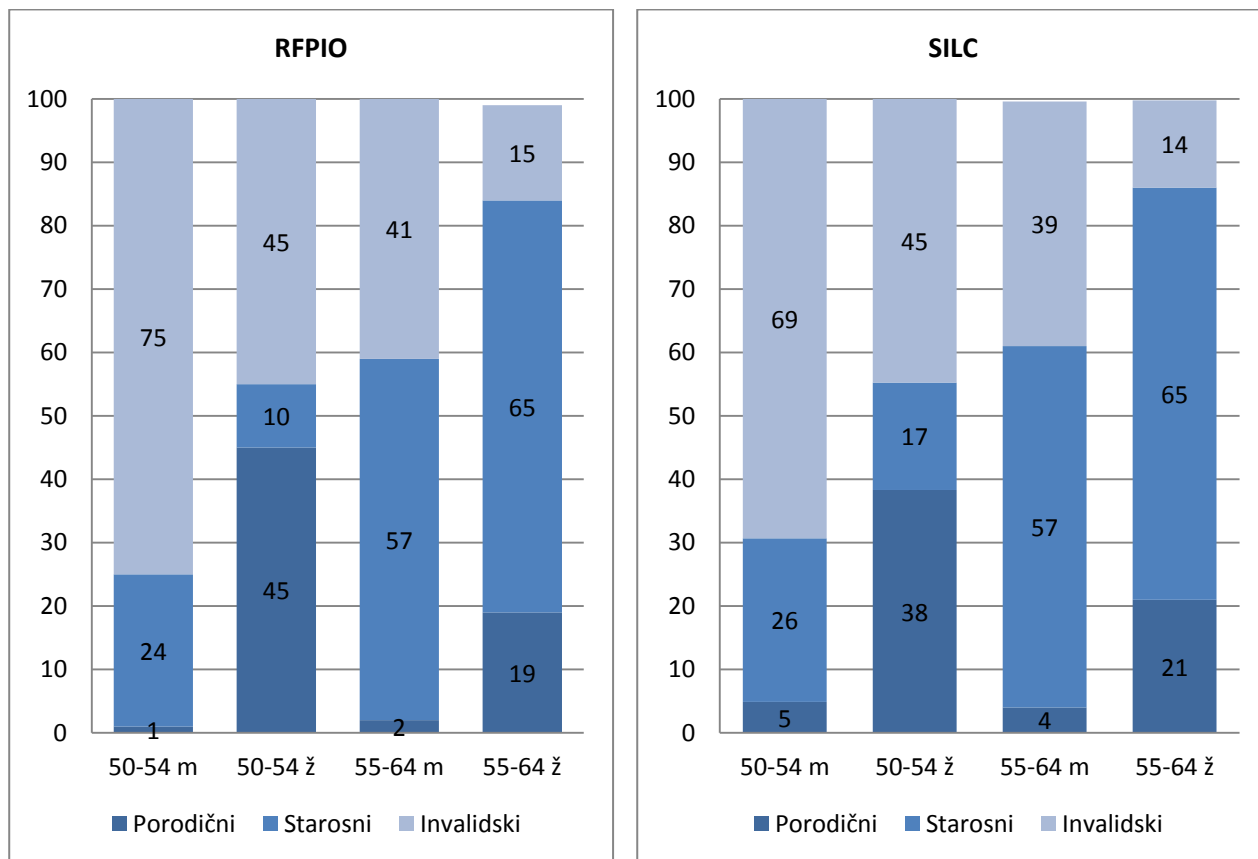
50-54		55-64	
m	ž	m	ž
32%	22%	69%	69%

Struktura penzionera (starosni, invalidski i porodični) u posmatranim starosnim grupama donekle se razlikuje kada se posmatra prema podacima o broju penzionera iz RFPIO i na osnovu broja primalaca penzija iz SILC, s tim da se struktura znatno bolje poklapa u grupi 55-64 (grafikon A18.4).

⁴⁶ Podaci o primaocima penzija iz istraživanja SILC 2014. se odnose na primaoce penzije u prethodnoj godini.

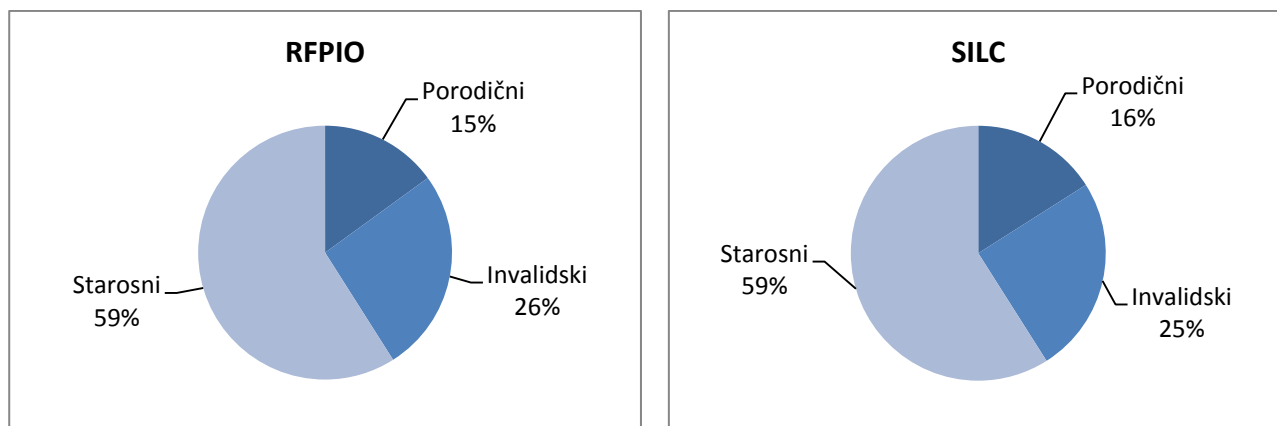
⁴⁷ Na isti način kao kod obračuna broja objektivno neaktivnih lica koji je korišćen za procenu udela lica sa zdravstvenim ograničenjima u ukupnom broju neaktivnih, Azo.

Grafikon A18.4. Starosni, invalidski i porodični penzioneri u posmatranim grupama - struktura, RFPIO i SILC, 2014⁴⁸.

Ipak, kada se posmatra ukupan broj primalaca penzije i struktura penzionera starosti 50-64, podaci o primaoci-
ma penzije iz SILC i RFPIO su veoma slični (grafikon A18.5).

Grafikon A18.5. Struktura penzionera 50-64, SILC 2014. (primaoci penzije) i RFPIO 2013.

⁴⁸ Pošto se u SILC pitanje o primanjima od penzija odnosi na prethodnu godinu, podaci iz SILC 2014. se porede sa podacima RFPIO 2013.

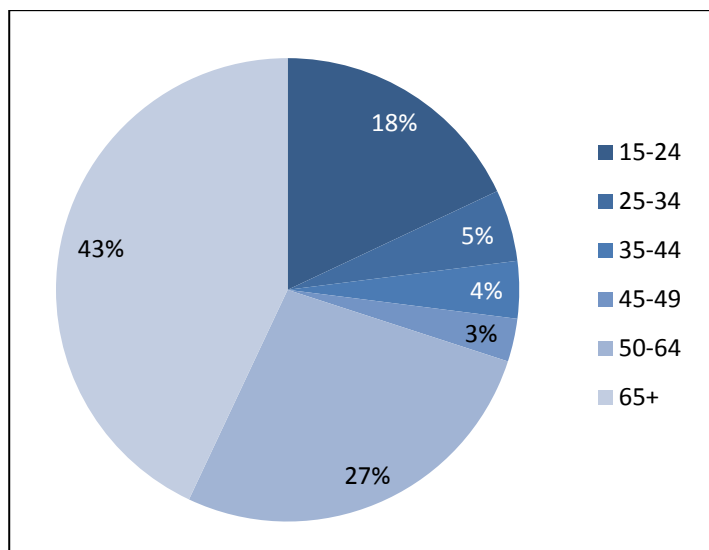
Distribucija primanja penzionera prema SILC u toku 2013. godine prikazana je u tabeli A18.6.

Tabela A18.6. Distribucija primanja penzionera prema SILC u 2013. godini

	Starosni penzioneri	Invalidski penzioneri	Porodični penzioneri
Do najnižeg iznosa penzije ⁴⁹	18%	30%	35%
Između najnižeg iznosa penzije i prosečne penzije za kategoriju zaposlenih	41%	46%	48%
Između prosečne penzije za kategoriju zaposlenih i prosečne zarade bez poreza i doprinosa	35%	22%	16%
Više od prosečne zarade bez poreza i doprinosa	7%	2%	1%

A19

Grafikon A19. Starosna struktura neaktivnih, 2014, ARS.

⁴⁹ Penziju koja je niža od najniže mogu da primaju porodični penzioneri i penzioneri koji primaju srazmerne penzije – kada je samo deo staža navršen u Srbiji. Međutim, ovako visoka učešća broja penzionera koji primaju penzije niže od visine najniže penzije može da bude rezultat činjenice da postoje dva najniža iznosa penzije: jedan u osiguranju poljoprivrednika (niži) i drugi koji važi za ostale penzionere (viši). S obzirom da preko 80% korisnika penzije u osiguranju poljoprivrednika prima penziju jednaku ili nižu od najniže penzije u tom osiguranju, samim tim su njihove penzije niže od najniže penzije koju primaju ostali penzioneri. Pretpostavka je da je prilikom anketiranja u SILC korišćena visina najniže penzije koju primaju penzioneri u svim osiguranjima sem poljoprivrednika. S druge strane, u obračunu prosečnih mesečnih primanja prema SILC korišćen je godišnji prihod po ovom osnovu koji je podeljen sa 12, tako da nije uzeta u obzir činjenica da je jedan deo primalaca penzije primao penziju kraće od 12 meseci u toku posmatrane godine, što takođe utiče na smanjenje dobijenog iznosa prosečne mesečne penzije.

A20

Učešća neaktivnih lica sa zdravstvenim ograničenjima na tržištu rada u ukupnom broju subjektivno neaktivnih dobijamo iz istraživanja SILC.

Ukoliko želimo da saznamo učešće ovih lica u ukupnom broju objektivno neaktivnih na osnovu raspoloživih podataka iz SILC, susrećemo se sa sledećim problemima:

- U imeniocu bi trebalo da bude broj *objektivno neaktivnih* (u tom slučaju imenilac bi bio veći);
- Kad bismo u obzir uzeli *objektivno neaktivna lica koja se susreću sa zdravstvenim ograničenjima*, brojilac bi takođe bio nešto veći (broj objektivno neaktivnih lica sa zdravstvenim problemima je verovatno nešto veći nego kad se aktivnost procenjuje na osnovu subjektivne procene).

Rešenje:

1. Brojilac – kako dobiti broj objektivno neaktivnih na osnovu dostupnih podataka iz SILC?

$$\frac{\text{Broj objektivno neaktivnih}}{\text{broj subjektivno neaktivnih}} \pm \text{broj nezaposlenih koji ne traže aktivno posao}^{50}$$

Ovako dobijen ukupan broj 'objektivno' neaktivnih za grupu 50-64 ne odstupa značajno od broja objektivno neaktivnih lica iz posmatrane starosne grupe dobijenog na osnovu ARS.

2. Imenilac – kako dobiti broj objektivno neaktivnih lica koji imaju zdravstvena ograničenja?

$$\frac{\text{objektivno neaktivni koji imaju problema sa zdravljem}}{\text{broj subjektivno neaktivnih koji imaju probleme sa zdravljem}} \pm \text{broj subjektivno nezaposlenih koji ne traže aktivno posao, a imaju problem sa zdravljem}$$

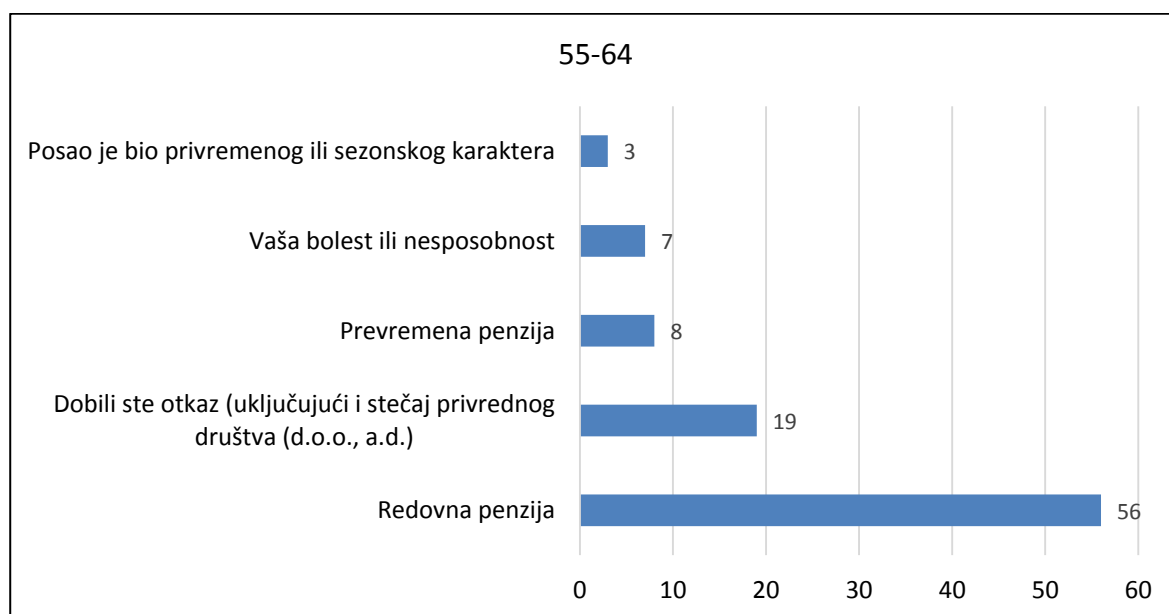
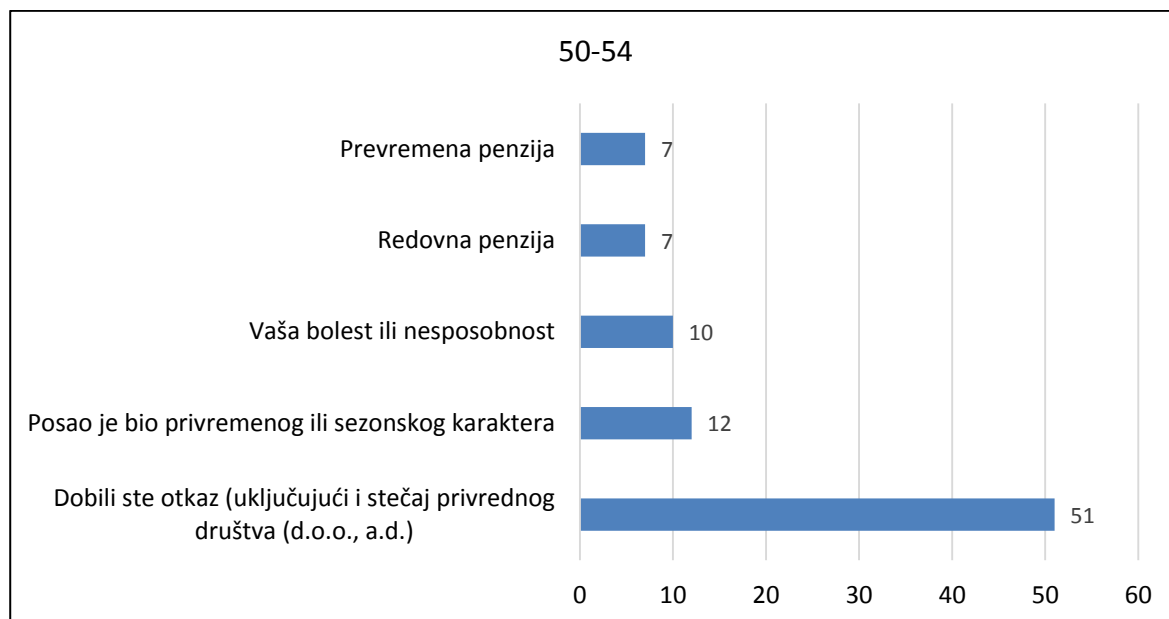
Prvi sabirak je dobijen na osnovu podataka o broju subjektivno neaktivnih i podatka o pojavi problema sa zdravljem kod subjektivno neaktivnih, a drugi na osnovu podataka o broju subjektivno nezaposlenih koji ne traže posao i podatka o pojavi problema sa zdravljem kod subjektivno nezaposlenih.

Zbir daje procenu ukupnog broja objektivno neaktivnih sa problemima sa zdravljem. Ovako dobijena učešća lica sa ograničenjima na tržištu rada usled zdravstvenih problema u ukupnom broju objektivno neaktivnih lica prikazana su u tabeli 8.

⁵⁰ Metodološki korektno bi bilo da se ovaj broj koriguje i pomoću pitanja *da li su ova lica spremna da počnu da rade*, ali dodatna korekcija ovim pitanjem nije značajno uticala na rezultat.

A21

Grafikon A23. Struktura nezaposlenih lica prema glavnom razlogu prestanka rada⁵¹, 2014. ARS

⁵¹ U pitanju je procenat svih lica koja su odgovarala na ovo pitanje u ARS. Posmatrani modul u ARS se odnosi samo na lica koja u referentnoj sedmici nisu radila, niti su imala posao sa kojeg su odsustvovala.

LITERATURA

Arandarenko et al. (2012): *Od neaktivnosti do zaposlenosti*, SIPRU i FREN.

Arandarenko, M. (2011) (b): *Tržište rada u Srbiji: trendovi, institucije, politike*, Ekonomski fakultet, Beograd.

Arandarenko, M. (2011): Pomoćne strategije za oporavak od krize u jugoistočnoj Evropi, Studija procene: Srbija, ILO.

Arandarenko, M. (2012): Peer Review on "Say's Law in a Declining Labour Market: Policies to Secure More Jobs and Longer Careers for Older Workers in Serbia", Mutual Learning Programme.

Drugi nacionalni izveštaji o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji, 2014.

Europe 2020, *A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth*

<http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf>

European Commission (2013): Social policies - Social Europe guide - Volume 5.

European Commission: COM(2011) 815 final, Annual Growth Survey 2012, 23.11.2011;

European Commission: COM(2012) 55 final, White Paper, An Agenda for Adequate, Safe and Sustainable Pensions, 16.2.2012.

Hasselhorn, H.M, Wenke Apt (Eds) (2015): Understanding employment participation of older workers: Creating a knowledge base for future labour market challenges, Federal Ministry of Labour and Social Affairs, Berlin.

Krstić, G. et al. (2010): *Položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije*, FREN i UNDP, Beograd.

Matković, G, Mijatović, B, Petrović, M. (2010): Uticaj krize na tržište radne snage i životni standard u Srbiji, CLDS.

Mehran, F. (2010): Developing consistent time series on employment and unemployment following the methodological changes of the Labour Force Survey of Serbia, ILO.

Mihajlović S., Mihajlović V. (2012): *Stariji radnici, - neki na poslu, a neki ni posla ni penzije*, Centar za demokratiju.

Nacionalna strategija zapošljavanja za period 2011 – 2020, Službeni Glasnik RS, br. 37/2011.

Role of governments and social partners in keeping older workers in the labour market, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2013.

Zakon o radu, Službeni Glasnik RS, br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013 i 75/2014.

Zakon o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti, Službeni Glasnik RS, br. 36/2009, 88/2010 i 38/2015.

LISTA SKRAĆENICA

ARS – Anketa o radnoj snazi

MOR – Međunarodna organizacija rada

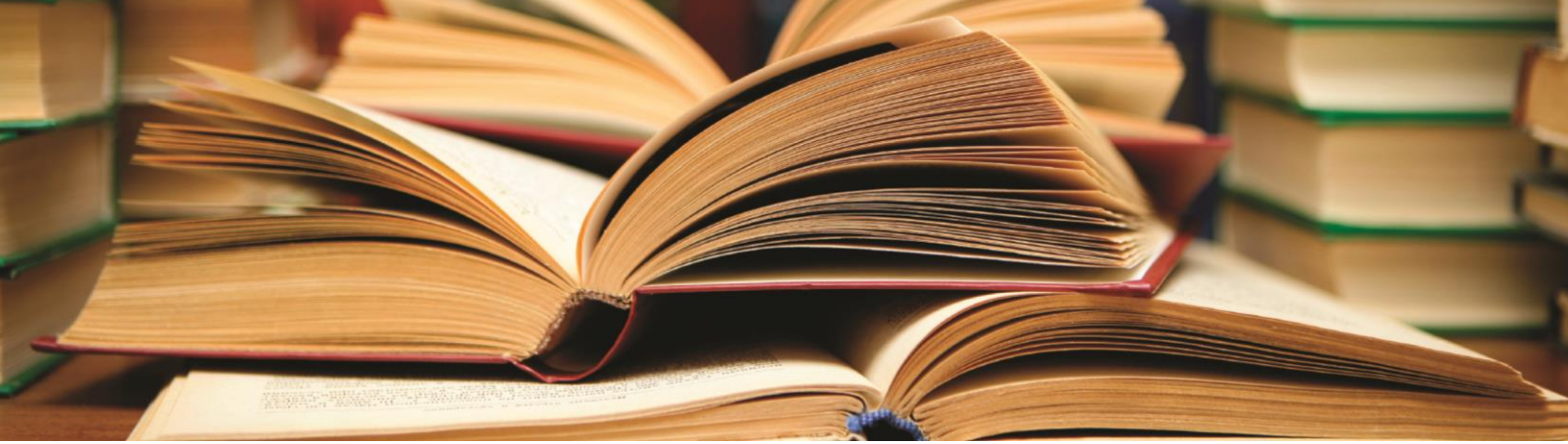
NEP – Not in employment or pension

NSZ – Nacionalna služba za zapošljavanje

RFPIO – Republički fond za penzijsko i invalidsko osiguranje

RSZ – Republički zavod za statistiku

SILC – Survey on Income and Living Conditions

UTICAJ PRIHODA OD PROIZVODNJE DOBARA ZA SOPSTVENE POTREBE NA STOPU RIZIKA OD SIROMAŠTVA I NEJEDNAKOST U REPUBLICI SRBIJI

Da li proizvodnja za sopstvene potrebe
smanjuje siromaštvo i nejednakost u Srbiji?

Mateja Petrušević i Aleksandra Vukmirović

Mateja Petrušević. Gotovo tri godine radio na implementaciji EU-SILC istraživanja u Republici Srbiji. Danas se honorarno bavi istraživačkim radom i analizom podataka. mpetrusevic87@yahoo.com

Aleksandra Vukmirović. Asistent iz oblasti elektornskog poslovanja u Beogradskoj poslovnoj školi Visokoj školi strukovnih studija. aleksandra.vukmirovic@stata.rs

Uticaj prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe na stopu rizika od siromaštva i nejednakost u Republici Srbiji

Mateja Petrušević i Aleksandra Vukmirović

Analiza Uticaj prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe na stopu rizika od siromaštva i nejednakost u Republici Srbiji jedna je od 11 sekundarnih analiza koje su kreirane u okviru Programa podrške razvoju istraživačkih kadrova iz oblasti društvenih nauka - sekundarne analize podataka dobijenih kroz istraživanje Anketa o prihodima i uslovima života – SILC.

Sprovođenje Programa inicirao je i podržao Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije (SIPRU), uz podršku Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP), a u saradnji sa Republičkim zavodom za statistiku (RZS). Republika Srbija sprovodi istraživanje *SILC* od 2013. godine, čime se pridružuje članicama Evropske unije (EU) u praćenju životnog standarda, socijalne uključenosti i nejednakosti. Analizom mikropodataka iz *SILC*-a kao primarnom analitičkom izvoru, kroz 11 sekundarnih analiza daje se doprinos unapređenju procesa donošenja relevantnih politika socijalnog uključivanja, zasnovanih na podacima. Više informacija o samom Programu i kreiranim analizama možete pronaći na internet stranici Tima za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije www.socijalnoukljucivanje.rs.

Anketa o prihodima i uslovima života (*SILC* — Survey on Income and Living Condition) se u Evropskoj uniji (EU) smatra najrelevantnijim instrumentom za praćenje siromaštva, socijalne uključenosti, nejednakosti i životnog standarda. U državama članicama EU, *SILC* se sprovodi od 2003, a u Srbiji od 2013. godine.

Standardna metodologija za računanje rizika od siromaštva na nivou EU (na osnovu *SILC* istraživanja) ne uključuje prihod od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe u ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva. Prihod od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe podrazumeva vrednost hrane i pića koje domaćinstvo samo proizvede i potroši za sopstvene potrebe. Vrednost ovih proizvoda predstavlja razliku tržišne vrednosti proizvedenih dobara i svih troškova koji su nastali tokom procesa proizvodnje. Ovaj prihod očigledno pravi razliku u visini ukupnog prihoda domaćinstva, ali do sada nisu postojali podaci koji utvrđuju u kojoj meri uračunavanje ovih prihoda u ukupni prihod domaćinstva utiče na visinu rizika od siromaštva ili nejednakosti u Srbiji. Utvrđivanje njihovog uticaja upravo je i cilj ovog istraživanja.

Istraživanje u EU na podacima iz 2008. godine je pokazalo da se u Rumuniji gotovo 100% domaćinstava bavilo proizvodnjom dobara za sopstvene potrebe, u Estoniji oko 50%, dok se u Luksemburgu, Irskoj i na Kipru manje od 1% domaćinstava bavilo ovom vrstom

proizvodnje. Udeo prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe u ukupnom dohotku domaćinstva je bio oko 18% u Rumuniji, oko 2% u Bugarskoj, Litvaniji i Letoniji, dok je u svim ostalim državama udeo ovih prihoda bio na nivou od 1% ili nižem.¹ Državama članicama EU je ostavljeno da same odluče da li će pratiti prihod od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe, u zavisnosti od toga da li ovi prihodi predstavljaju značajnu komponentu dohotka na nacionalnom nivou ili značajnu komponentu dohotka određene grupe domaćinstava.

OBRAZLOŽENJE METODOLOGIJE

Za analizu uticaja prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe na indikatore siromaštva i nejednakosti u Srbiji korišćeni su podaci *SILC* ankete za 2013. i 2014. Godinu (HY170 varijabla). U *SILC* istraživanju su jedinice posmatranja domaćinstva i svi članovi stariji od 16 godina unutar domaćinstva. Podaci o proizvodnji dobara za sopstvene potrebe prikupljaju se na nivou domaćinstva. U prihod od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe uključuje se samo prihod od dobara koja su proizvedena isključivo za

¹ Paats M. and Tiit EM. (2010). *Income from own-consumption (Income and Living conditions in Europe Edited by Anthony B. Atkinson and Eric Marlier)*, str. 187.

sopstvene potrebe. Primera rad, ukoliko se domaćinstvo ili neki njegovi članovi bave proizvodnjom dobara čija je primarna namena da budu prodati, ali se jedan njihov deo iskoristi i za sopstvene potrebe domaćinstva, taj prihod neće biti prikazan kao proizvodnja dobara za sopstvene potrebe, već u drugoj varijabli (kao prihod od samozaposlenosti – PY050) koja je već uključena u ukupni raspoloživi dohodak domaćinstva. Za potrebe ove analize na ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva će biti dodati i prihodi ostvareni od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe, te će iznova biti izračunata vrednost indikatora rizika od siromaštva i nejednakosti. Nakon toga biće testiran značaj razlike u vrednostima indikatora pre i nakon uključivanja prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe.

REZULTATI ANALIZE

Prihod od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe je u 2013. godini prijavilo 27% domaćinstava u Republici Srbiji. Udeo ovog prihoda u ukupnom raspoloživom dohotku domaćinstva je iznosio 2,9%. Ovaj udeo se odnosi na sva domaćinstva, bez obzira na to da li su se ona bavila proizvodnjom dobara za sopstvene potrebe ili ne. Ukoliko se posmatraju samo domaćinstva koja su se bavila proizvodnjom dobara za sopstvene potrebe, udeo prihoda po ovom osnovu iznosi 11,4% u ukupnom raspoloživom dohotku.

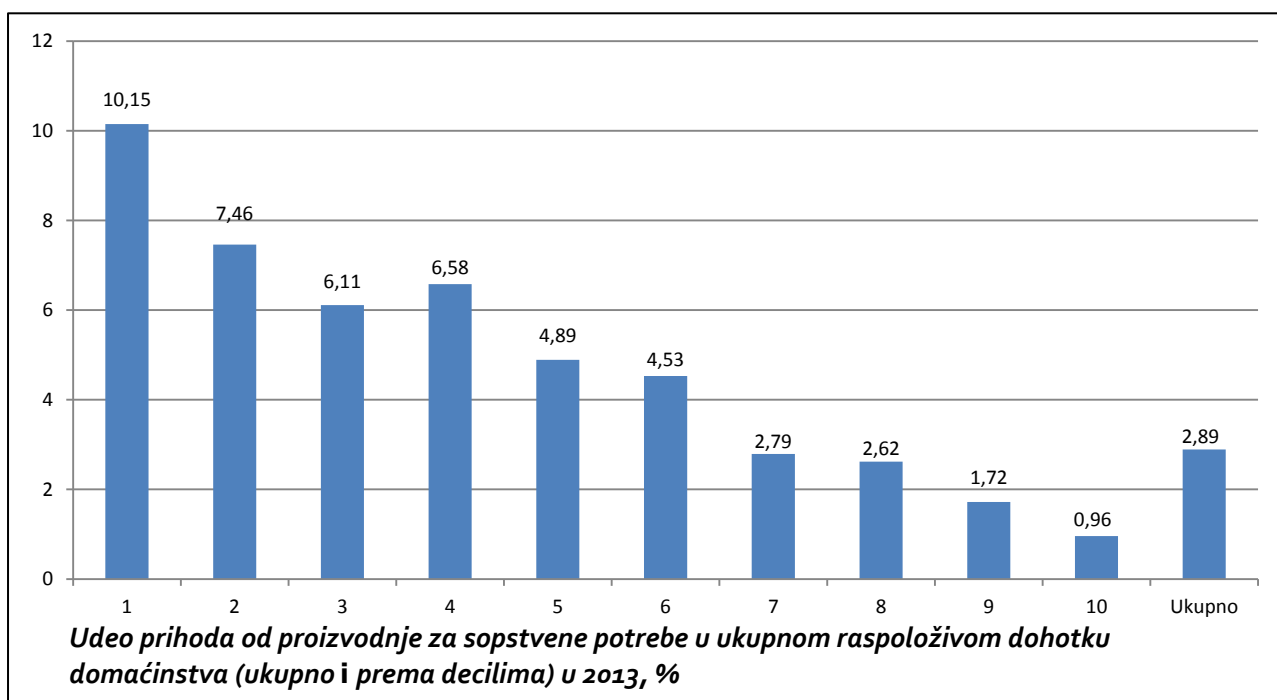
Ukoliko ove podatke uporedimo sa podacima drugih država, Srbija bi po procentu domaćinstava koja se bave proizvodnjom dobara za sopstvene potrebe bila u vrhu liste, na nivou Portugala. Države EU kod kojih je procenat ovih domaćinstava viši su Bugarska, Letonija, Slovačka, Češka, Estonija i Rumunija.

Posmatrano po decilima, udeo prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe u ukupnom raspoloživom dohotku domaćinstva najviši je u prvom decilu (10% stanovništva sa najnižim prihodima) i iznosi 10,2%, a najniži u desetom decilu (10% stanovništva sa najvišim prihodima) i iznosi 1,0%. Udeo ovih prihoda opada sa porastom dohotka.

Ukoliko sa državama članicama EU uporedimo udeo prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe u ukupnom raspoloživom dohotku domaćinstava koji u Srbiji iznosi svega 2,9%, Srbija bi bila na vrhu ove liste, u rangi Bugarske, ali daleko ispod Rumunije u kojoj je udeo ovih prihoda iznosio oko 18%.

Stopa rizika od siromaštva u 2013. godini je iznosila 24,5%, što pozicionira Srbiju na poslednje mesto u Evropi (u poređenju sa državama koje sprovode SILC istraživanje). Nakon uključivanja prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe u ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva stopa rizika od siromaštva iznosi 23,4%. Ovo smanjenje se prilikom testiranja nije pokazalo statistički značajnim².

Uključivanje prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe gotovo da nema uticaja na rodnu di-

² Korišćen je nivo značajnosti od 0,05.

menziju siromaštva. Posmatrano po grupama, uključivanje ovih prihoda u ukupne prihode domaćinstva ima najveći uticaj na smanjenje stope rizika od siromaštva kod samozaposlenih lica. Ovaj podatak se može objasniti time što u samozaposlena lica spadaju i samozaposleni poljoprivrednici koji se najčešće i bave proizvodnjom dobara za sopstvene potrebe. Posmatrano prema tipu domaćinstva, analiza pokazuje da prihodi od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe imaju uticaj na stope rizika od siromaštva samo kod domaćinstava bez izdržavane dece.

Posmatrano po regionima, analiza pokazuje da su ovi prihodi najviše uticali na smanjenje stope rizika od siromaštva u Šumadiji i zapadnoj Srbiji, u kojima je stopa smanjena za 2,2 procentna poena. Interesantno je da prihodi od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe ne utiču na stopu rizika od siromaštva u Vojvodini u kojoj je poljoprivreda najzastupljenija delatnost. Ovo se može objasniti pretpostavkom da su se poljoprivrednici u Vojvodini izjasnili kao samozaposlena lica koja se bave poljoprivredom, odnosno čiji je primarni razlog bavljenja poljoprivredom prodaja poljoprivrednih proizvoda³.

Analiza pokazuje da je uključivanje prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe u ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva statistički značajno uticalo na smanjenje nejednakosti (kvintilni odnos S80/S20) između 20% populacije sa najnižim dohotkom i 20% populacije sa najvišim dohotkom u 2013. godini. Nejednakost (kvintilni odnos S80/S20) je statistički značajno smanjena, sa 8,6 na 7,6, nakon uračunavanja prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe u ukupan prihod domaćinstava.

Đini koeficijent je u 2013. godini iznosio 38. Nakon uključivanja prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe, Đini iznosi 36,5. Testiranje značajnosti je pokazalo da ovo smanjenje nije statistički značajno.

Podaci za 2014. godinu se značajno razlikuju od podataka iz 2013. godine i pokazuju da se svega 19,9% domaćinstava bavilo proizvodnjom dobara za sopstvene potrebe. U poređenju sa 2013. godinom ovaj procenat je znatno niži. Shodno tome, i udeo prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe u ukupnom raspoloživom dohotku domaćinstva na nivou čitave populacije je iznosio svega 0,9%. Stopa rizika od siromaštva u 2014. godini je iznosila 25,6%. Nakon

uključivanja prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe, stopa iznosi 25%. Testiranjem je utvrđeno da razlika nije statistički značajna. Kvintilni odnos S80/S20 je u 2014. godini iznosio 9,8. Nakon uključivanja prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe odnos iznosi 9,4. Testiranjem je utvrđeno da razlika nije statistički značajna. Đini koeficijent je u 2014. godini iznosio 38,7. Nakon uključivanja prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe Đini iznosi 38,2, te ova razlika nije statistički značajna.

Kod svih testiranih indikatora, osim kod kvintilnog odnosa S80/S20 u 2013. godini, ne postoji statistički značajna razlika u vrednosti indikatora kada je prihod od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe uključen u ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva i kada nije. Samim tim se može doći do zaključka da prihodi od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe ne menjaju značajno sliku o stopi rizika od siromaštva i nejednakosti u Republici Srbiji.

Međutim, s obzirom na to da prihodi od proizvodnje dobara za sopstvenu potrebu utiču na smanjenje nejednakosti između 20% populacije sa najnižim dohotkom i 20% populacije sa najvišim dohotkom i da analiza pokazuje da uključivanje ovih prihoda u ukupni raspoloživi dohodak domaćinstva značajno smanjuje stopu rizika od siromaštva kod određenih kategorija populacije, ova analiza sugerise da treba nastaviti sa merenjem i prikupljanjem ovih prihoda i u narednim talasima SILC istraživanja u Srbiji.

Takođe, neophodno je voditi računa o načinu na koji će se podaci za ovu varijablu prikupljati. Naime, u 2013. i 2014. godini testirana su dva modula za prikupljanje podataka za ovu varijablu: u 2013. godini modul sa detaljnim pitanjima u kojima se od ispitanika tražilo da upišu utrošenu količinu dobara koja su proizvedena isključivo za sopstvene potrebe, za svaku stavku pojedinačno: i modul u 2014. godini kada se od ispitanika tražilo da sami procene ukupnu tržišnu vrednost i proizvodnu vrednost utrošenih dobara. Razlika između ove dve godine se ogleda u tome što je u 2013. godini udeo prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe u ukupnom raspoloživom dohotku domaćinstva iznosio 2,9%, dok je isti udeo u 2014. godini iznosio 0,9%. Samim tim možemo da pretpostavimo da ovo smanjenje u 2014. godini, u poređenju sa 2013. godinom, ne proizilazi samo iz smanjenja udela domaćinstava koja su se zaista bavila proizvodnjom dobara za sopstvene potrebe,

³ Poljoprivredni proizvodi koji se ne prodaju, već se iskoriste za sopstvene potrebe u domaćinstvu, po metodologiji SILC-a se ne uključuju u prihod od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe, već se prihod po ovom osnovu uračunava u prihod samozaposlenih lica

već i metodološkim promenama u načinu prikupljanja podataka za ovu varijablu u upitnicima.

Preporuka je da se za prikupljanje podataka o proizvodnji dobara za sopstvene potrebe kreira standardizovan modul (po ugledu na 2013. godinu), koji ne bi trpeo značajne promene iz godine u godinu i koji bi bio identičan i u ostalim državama koje sprovode SILC istraživanje. Pri kreiranju modula bi trebalo voditi računa o tome da se obuhvate svi izvori prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe, ali samo u meri u kojoj navedeni modul neće dodatno opteretiti upitnik i ispitanike.

RELEVANTNOST ANALIZE: VEZA SA POLITIKAMA EU, UN I STRATEŠKIM OKVIROM SRBIJE

Ova analiza utvrđuje u kojoj meri uračunavanje prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe u ukupni prihod domaćinstva utiče na visinu rizika od siromaštva ili nejednakosti u Srbiji, koji su među najvećim socio-ekonomskim problemima Srbije. Siromaštvo u Srbiji je na visokom nivou i izraženo je kako u apsolutnom, tako i u *relativnom* smislu. Bez obzira

na primenjen metodološki koncept, nema značajnih razlika u profilu siromašnih prema konceptu apsolutnog i relativnog siromaštva. Pored toga, SILC ukazuje na visok stepen nejednakosti raspodele prihoda, koji iznosi 0,38 i najviši je koeficijent od svih zemalja Evrope koje sprovode SILC anketu. Potrebu za ovakvom vrstom analize je najavio *Program reformi politika zapošljavanja i socijalne politike* (ESRP) koji sugeriše da objašnjenje za visok nivo nejednakosti u Srbiji leži u činjenici da je udeo proizvodnje za sopstvene potrebe visok među domaćinstvima iz nižih kvintila i da su „dublja istraživanja potrebna kako bi se ovaj posao adresirao“.

Rezultati ove analize odnose se na sledeće ciljeve održivog razvoja UN-a:

*Cilj 1 : okončati siromaštvo svuda
i u svim oblicima,*

*Cilj 8: promovisati inkluzivan i održiv
ekonomski rast, zaposlenost
i dostojanstven rad i*

*Cilj 10: smanjiti nejednakost između
i unutar država.*

SADRŽAJ

1. Rezime.....	72
2. Opis i predmet istraživanja	73
3. Ciljevi istraživanja	74
4. Metodologija	75
5. Analiza, rezultati i prezentacija istraživanja	76
5.1. Analiza rezultata iz 2013. godine	76
5.2. Analiza rezultata iz 2014. godine	81
6. Zaključak i preporuke.....	83
7. Aneksi.....	84
Literatura.....	86

SPISAK TABELA I GRAFIKONA

Tabela 1. Udeo domaćinstava koji se bavio proizvodnjom dobara za sopstvene potrebe u 2013. godini po decilima, %	76
Tabela 2. Udeo prihoda od proizvodnje za sopstvene potrebe u ukupnom raspoloživom dohotku domaćinstva (ukupno) u 2013, %	77
Tabela 3. Udeo prihoda od proizvodnje za sopstvene potrebe u ukupnom raspoloživom dohotku domaćinstva (samo domaćinstva koja se bave proizvodnjom dobara za sopstvene potrebe) u 2013, %	77
Tabela 4. Stopa rizika od siromaštva 2013. %	77
Tabela 5. Stopa rizika od siromaštva prema polu u 2013, %	78
Tabela 6. Stopa rizika od siromaštva prema starosnim grupama u 2013, %	78
Tabela 7. Stopa rizika od siromaštva prema najčešćem status na tržištu rada u 2013, %	78
Tabela 8. Stopa rizika od siromaštva prema tipu domaćinstva u 2013, %	79
Tabela 9. Stopa rizika od siromaštva prema regionima u 2013, %	79
Tabela 10. Stopa rizika od siromaštva prema stepenu naseljenosti u 2013, %	79
Tabela 11. Kvartilni odnos S80/S20 2013.	80
Grafikon 1. Kvartilni odnos S80/S20 sa i bez HY170 po polu	80
Grafikon 2. Kvartilni odnos S80/S20 sa i bez HY170 po starosti	80
Tabela 12. Ćini koefinijent 2013.	81
Tabela 13. Stopa rizika od siromaštva 2014. %	82
Tabela 14. Kvartilni odnos S80/S20 2014.	82
Tabela 15. Ćini koeficijent 2014.	82

1. REZIME

U 2013. godini prihod od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe (HY170 varijabla) je prijavilo 27% domaćinstava u Republici Srbiji. Udeo prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe u ukupnom raspoloživom dohotku domaćinstva je iznosio 2,9%. Ovaj udeo se odnosi na sva domaćinstva bez obzira na to da li su se bavila proizvodnjom dobara za sopstvene potrebe ili ne. Ukoliko se posmatraju samo domaćinstva koja su se bavila proizvodnjom dobara za sopstvene potrebe, udeo prihoda po ovom osnovu iznosi 11,4% u ukupnom raspoloživom dohotku. Posmatrano po decilima, udeo prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene u ukupnom raspoloživom dohotku domaćinstva (ukupno) je najviši u prvom decilu (10% stanovništva sa najnižim prihodima), 10,2%, a najniži u desetom decilu (10% stanovništva sa najvišim prihodima), 1,0%.

Stopa rizika od siromaštva u 2013. godini je iznosila 24,5%, što pozicionira Srbiju na poslednje mesto u Evropi (u poređenju sa državama koje sprovode *EU-SILC* istraživanje) prema ovoj dimenziji ugroženosti. Nakon uključivanja prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe u ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva stopa rizika od siromaštva iznosi 23,4%. Ovo smanjenje se prilikom testiranja nije pokazalo kao statistički značajno⁴.

Kvintilni odnos S80/S20 je u 2013. godini iznosio 8,6. Nakon preračunavanja ovog indikatora sa uključenim prihodima od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe, novi odnos je iznosio 7,6. Testiranje značajnosti je u ovom slučaju pokazalo da je ova razlika statistički značajna. Prema tome, uključivanje prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe u ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva je statistički značajno uticalo na smanjenje nejednakosti između 20% populacije sa najnižim dohotkom i 20% populacije sa najvišim dohotkom u 2013. godini.

Đini koeficijent je u 2013. godini iznosio 38⁵. Nakon uključivanja prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe, Đini koeficijent iznosi 36,5. Testiranje značajnosti je pokazalo da ovo smanjenje nije statistički značajno.

U 2014. godini, svega 19,9% domaćinstava se izjasnilo da se bavilo proizvodnjom dobara za sopstvene potrebe. U poređenju sa 2013. godinom ovaj procenat je znatno niži. Shodno tome, i udeo prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe u ukupnom raspoloživom dohotku domaćinstva na nivou čitave populacije je iznosio svega 0,9%.

Stopa rizika od siromaštva u 2014. godini je iznosila 25,6%. Nakon uključivanja prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe, stopa iznosi 25%. Testiranjem je utvrđeno da razlika nije statistički značajna.

Kvintilni odnos S80/S20 je u 2014. godini iznosio 9,8. Nakon uključivanja prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe, odnos iznosi 9,4. Testiranjem je utvrđeno da razlika nije statistički značajna.

Đini koeficijent je u 2014. godini iznosio 38,7. Nakon uključivanja prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe, Đini iznosi 38,2. Razlika nije statistički značajna.

⁴ Korišćen je nivo značajnosti od 0,05.

⁵ Vrednosti Đini koeficijenta u ovom radu su pomnoženi sa 100, radi lakšeg poređenja.

2. OPIS I PREDMET ISTRAŽIVANJA

Statistics on Income and Living Conditions – EU-SILC, odnosno Anketa o prihodima i uslovima života se u Evropi smatra najrelevantnijim instrumentom za praćenje siromaštva, socijalne uključenosti, nejednakosti i životnog standarda, uopšte. U zemljama EU, sprovođenje ovog istraživanja počelo je još 2003. godine. U Republici Srbiji, sa sprovođenjem ovog istraživanja se počelo 2013. godine.⁶

Standardna metodologija za računanje indikatora rizika od siromaštva na nivou Evropske unije, merenih na osnovu *EU-SILC* istraživanja u ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva ne uključuje prihod od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe, odnosno vrednost hrane i pića koje domaćinstvo samo proizvede i potroši za sopstvene potrebe. Vrednost ovih proizvoda predstavlja razliku tržišne vrednosti proizvedenih dobara i svih troškova koji su nastali tokom procesa proizvodnje.⁷ Za sada, indikatori rizika od siromaštva koje Republički zavod za statistiku objavljuje, ne uključuju vrednost dobara proizvedenih od strane domaćinstva za sopstvene potrebe, te ne znamo u kojoj meri ona utiče na ove indikatore.

Uticaj prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe na osnovne indikatore *EU-SILC*-a analiziran je i na nivou Evropske unije s obzirom da procenat domaćinstava koja se bave ovakvom proizvodnjom dosta varira od države do države⁸. Takođe, jedan od problema jeste i činjenica da ne postoji univerzalan modul, tj. set pitanja na osnovu kojih bi se prihodi za ovu varijablu mogli prikupiti na jedinstven način. Samim tim ostavljeno je državama da same odluče na koji način i koliko detaljno će prikupljati ove podatke. Na osnovu istraživanja koje je sprovedeno 2010. godine, više domaćinstava je prijavilo prihod od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe kada je postojao detaljan set pitanja za prikupljanje ovih podataka.⁹

Istraživanje je pokazalo da se u Rumuniji, 2008. godine, gotovo 100% domaćinstava bavilo proizvodnjom dobara za sopstvene potrebe. U Estoniji se oko 50% domaćinstava izjasnilo da se bavilo ovakvom vrstom proizvodnje, dok se sa druge strane u Luksemburgu, Irskoj i na Kipru manje od 1% domaćinstava izjasnilo da se bavilo ovakvom proizvodnjom. Udeo prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe u ukupnom dohotku domaćinstva je bio oko 18% u Rumuniji, oko 2% u Bugarskoj, Litvaniji i Letoniji, dok je u svim ostalim državama udeo ovih prihoda bio na nivou od 1% ili nižem.¹⁰

Pored izostanka univerzalnog modula, državama je takođe ostavljeno da same odluče da li će pratiti prihod od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe ili ne. Naime, prihod od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe se od 2007. godine prati ukoliko predstavlja značajnu komponentu dohotka na nacionalnom nivou, ili ukoliko predstavlja značajnu komponentu dohotka određene grupe domaćinstava. Ovo se posebno odnosi na države članice koje su se priključile Evropskoj uniji od 2004. godine, kao i državama kandidatima.¹¹

Predmet ovog istraživanja je uticaj prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe na stopu rizika od siromaštva i nejednakost u Republici Srbiji.

⁶ Matković G, Krstić G, Mijatović B. (2015): *Srbija Prihodi i uslovi života 2013*, Beograd, Republički zavod za statistiku Predgovor.

⁷ *Methodological guidelines and description of EU-SILC target variables, 2015 operation (Version November 2014)*, str. 234.

⁸ Paats M. and Tiit EM (2010). *Income from own-consumption (Income and Living conditions in Europe Edited by Anthony B. Atkinson and Eric Marlier)*, str. 185.

⁹ Paats M. and Tiit EM (2010). *Income from own-consumption (Income and Living conditions in Europe Edited by Anthony B. Atkinson and Eric Marlier)*, str. 185.

¹⁰ Paats M. and Tiit EM (2010). *Income from own-consumption (Income and Living conditions in Europe Edited by Anthony B. Atkinson and Eric Marlier)*, str. 187.

¹¹ Clemenceau A. and Museux JM. (2007): *Comparative EU statistics on Income and Living Conditions: Issues and Challenges –Proceedings of the EU-SILC conference (Helsinki, 6-8 November 2006, Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities)*, str. 26.

3. CILJEVI ISTRAŽIVANJA

Glavni cilj ovog istraživanja jeste utvrđivanje uticaja prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe na stopu rizika od siromaštva i nejednakost u Srbiji.

U radu će biti testirane sledeće hipoteze:

1. Uključivanjem prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe u ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva smanjuje se opšta stopa rizika od siromaštva u 2013. godini.
2. Uključivanjem prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe u ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva smanjuje se opšta stopa rizika od siromaštva u 2014. godini.
3. Uključivanjem prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe u ukupni raspoloživi dohodak domaćinstva smanjuje se kvintilni odnos S80/S20 u 2013. godini.
4. Uključivanjem prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe u ukupni raspoloživi dohodak domaćinstva smanjuje se kvintilni odnos S80/S20 u 2014. godini.
5. Uključivanjem prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe u ukupni raspoloživi dohodak domaćinstva smanjuje se Ćini koeficijent u 2013. godini.
6. Uključivanjem prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe u ukupni raspoloživi dohodak domaćinstva smanjuje se Ćini koeficijent u 2014. godini.

4. METODOLOGIJA

U *EU-SILC* istraživanju jedinice posmatranja su domaćinstva i svi članovi stariji od 16 godina unutar domaćinstva. Podaci o proizvodnji dobara za sopstvene potrebe prikupljaju se na nivou domaćinstva.

U prihod od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe uključuje se samo prihod od dobara koja su proizvedena isključivo za sopstvene potrebe. Ukoliko se domaćinstvo, ili neki njeni članovi, bave proizvodnjom dobara čija je primarna namena da budu prodati, ali se jedan njihov deo iskoristi i za sopstvene potrebe domaćinstva, taj prihod će biti prikazan u drugoj varijabli (PY050 – prihod od samozaposlenosti) koja je već uključena u ukupni raspoloživi dohodak domaćinstva.

Za analizu uticaja prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe na indikatore siromaštva i nejednakosti, biće korišćeni *EU-SILC* podaci za 2013. i 2014. godinu.

Za potrebe ovog istraživanja, na ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva, biće dodati i prihodi ostvareni od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe, te će iznova biti izračunati indikatori po standardnoj metodologiji koja se koristi za računanje stope rizika od siromaštva i drugih relevantnih indikatora, u cilju provere postavljenih hipoteza.

Najpre će biti utvrđen procenat domaćinstava u Republici Srbiji koji se bavio proizvodnjom dobara za sopstvene potrebe. Zatim će biti utvrđen udeo prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe u ukupnom raspoloživom dohotku domaćinstva (u koji su već uključeni prihodi po ovom osnovu).

Kako bi se utvrdilo da li prihodi od proizvodnje za sopstvene potrebe utiču na stopu rizika od siromaštva, biće izračunata nova stopa rizika od siromaštva sa uključenim prihodima od proizvodnje za sopstvene potrebe. Stopa rizika od siromaštva predstavlja udeo lica čiji je ekvivalentni prihod manji od relativne linije siromaštva. Ova lica nisu nužno siromašna, već samo imaju veći rizik da to budu. Kako je stopa rizika od siromaštva mera relativnog siromaštva, sa promenom ukupnog raspoloživog dohotka, računaće se i nova (relativna) linija siromaštva. Ova nova stopa će pored ukupne vrednosti biti prikazana i kroz različite

kategorije (region, stepen urbanizacije, tip domaćinstva, glavni status na tržištu rada, itd).

Za testiranje uticaja prihoda od proizvodnje za sopstvene potrebe na nejednakost u Republici Srbiji, ponovo će biti izračunati pokazatelji nejednakosti sa uključenim prihodima od proizvodnje za sopstvene potrebe, Ćini koeficijent i kvintilni odnos S80/S20.

Ćini koeficijent predstavlja meru nejednakosti raspodele dohotka. On pokazuje u kojoj meri raspodela prihoda u okviru jedne zemlje odstupa od savršeno jednake raspodele. Koeficijent 0 predstavlja savršenu jednakost, gde sva lica imaju isti dohodak, dok koeficijent 100 predstavlja potpunu nejednakost gde samo jedna osoba ima sav dohodak.¹²

Kvintilni odnos S80/S20 takođe predstavlja meru nejednakosti raspodele dohotka. S80/S20 se računa kao odnos ukupnog ekvivalentnog dohotka 20% stanovništva s najvišim ekvivalentnim dohotkom (najviši kvintil) i ukupnog ekvivalentnog dohotka 20% stanovništva s najnižim ekvivalentnim dohotkom (najniži kvintil).¹³

Nakon izračunavanja novih indikatora biće testirana značajnost razlike u vrednostima indikatora nakon i pre uključivanja prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe. Za testiranje statističke značajnosti, koristiće se standardne greške koje će biti izračunate "bootstrap" metodom u R programskom paketu. Standardne greške će biti računate za nivo značajnosti od 0,05.

¹² Eurostat Statistics Explained, Glossary: Gini Coefficient.

¹³ Eurostat Statistics Explained, Glossary: Income quintile share ratio.

5. ANALIZA, REZULTATI I PREZENTACIJA ISTRAŽIVANJA

5.1. Analiza rezultata iz 2013. godine

Posmatrano na nivou čitave populacije, u 2013. godini, 27% domaćinstava u Republici Srbiji je izjavilo da se bavilo proizvodnjom dobara za sopstvene potrebe i da je ostvarilo prihod po ovom osnovu. Ovaj podatak ima veći značaj ukoliko se uporedi sa rezultatima drugih država u regionu ili Evropi. Kako se varijabla HY170 (Value of goods produced for own consumption) ne prikuplja u svim državama koje sprovode *EU-SILC* istraživanje, i kako je prihod po ovom osnovu zanemarljiv u odnosu na ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva u mnogim zemljama Evropske unije, do podataka vezanih za ovu varijablu je jako teško doći. Međutim, jedan od radova u okviru *Net-SILC 1 (The Network for the Analysis of EU-SILC)* grupe se odnosio na prihod od proizvodnje dobara sa sopstvene potrebe i on je publikovan 2010. godine sa ostalim radovima u knjizi *Income and Living Conditions in Europe*. Kako se rad pod nazivom *Income from own-consumption* napisan od strane Merle Paats i Ene-Margit Tiit bavi analizom prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe na nivou svih država koje su je u tom trenutku prikupljale, mi ćemo iskoristiti podatke koji su tada objavljeni kako bismo dobili približnu sliku o tome gde se Republika Srbija nalazi u odnosu na druge zemlje po ovom pitanju. Valja napomenuti da su za rad *Income from own-consumption* korišćene *EU-SILC* baze podataka iz 2008. godine.

Ukoliko uporedimo 27% u 2013. godini koje smo mi dobili, sa podacima u drugim državama iz 2008. godine, Srbija bi po procentu domaćinstava koja se bave proizvodnjom dobara za sopstvene potrebe bila u gornjem delu liste, negde na nivou Portugala. Države kod kojih je procenat domaćinstava koja se bave proizvodnjom za sopstvene potrebe veći nego u Srbiji su Bugarska, Letonija, Slovačka, Češka, Estonija i Rumunija¹⁴.

Iako se 27% domaćinstava u 2013. godini izjasnilo da se bavilo proizvodnjom dobara za sopstvene potre-

be, ukupan udeo ovih prihoda u ukupnom raspoloživom dohotku domaćinstava iznosi svega 2,9%. Ukoliko ovaj podatak (2,9%) uporedimo sa drugim državama Evrope (podaci za 2008. godinu), Srbija bi bila na vrhu ove liste, u rangu Bugarske, ali daleko ispod Rumunije u kojoj je udeo prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe iznosio oko 18%¹⁵. Posmatrajući samo domaćinstva koja su se bavila proizvodnjom dobara za sopstvene potrebe (27% u 2013), udeo ovih prihoda u ukupnom raspoloživom dohotku iznosi 11,4%.

Ukoliko posmatramo udeo domaćinstava koji se u 2013. godini bavio proizvodnjom dobara za sopstvene potrebe i po ovom osnovu ostvario profit (Tabela 1) vidimo da je taj udeo znatno niži od proseka u devetom i desetom decilu. Možemo reći da je ovaj udeo poprilično ujednačen u prvih šest decila i da nakon toga ima tendenciju opadanja.

TABELA 1. Udeo domaćinstava koji se bavio proizvodnjom dobara za sopstvene potrebe u 2013. godini po decilima, %.

Decili	Udeo domaćinstava
1	28,51
2	31,78
3	29,54
4	37,35
5	31,36
6	32,53
7	26,15
8	24,01
9	19,75
10	15,66
Ukupno	27,04

S druge strane, udeo prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe u ukupnom raspoloživom dohotku domaćinstva u 2013. godini po decilima (tabela

¹⁴ Paats M. and Tiit EM (2010). *Income from own-consumption (Income and Living conditions in Europe Edited by Anthony B. Atkinson and Eric Marlier)*, str. 187.

¹⁵ Paats M. and Tiit EM (2010). *Income from own-consumption (Income and Living conditions in Europe Edited by Anthony B. Atkinson and Eric Marlier)*, str. 187.

2) pokazuje da je ovaj udeo najviši u prvom decilu, i da kako dohotak raste u narednim decilima, ovaj udeo opada. Tako npr. udeo prihoda od proizvodnje za sopstvene potrebe iznosi čak 10% u prvom decilu, dok je taj procenat u desetom decilu ispod 1%.

TABELA 2. Udeo prihoda od proizvodnje za sopstvene potrebe u ukupnom raspoloživom dohotku domaćinstva (ukupno) u 2013, %

Decili	Udeo prihoda
1	10,15
2	7,46
3	6,11
4	6,58
5	4,89
6	4,53
7	2,79
8	2,62
9	1,72
10	0,96
Ukupno	2,89

Razlika prvog i desetog decila još je izraženija ukoliko se u obzir uzmu samo domaćinstva koja su se bavila proizvodnjom dobara za sopstvene potrebe (tabela 3). Tada, prihodi po ovom osnovu čine skoro 30% ukupnog raspoloživog dohotka domaćinstva u prvom decilu. Kako dohodak domaćinstva raste, tako i ovaj udeo opada i čini svega 6,4% u desetom decilu.

TABELA 3. Udeo prihoda od proizvodnje za sopstvene potrebe u ukupnom raspoloživom dohotku domaćinstva (samo domaćinstva koja se bave proizvodnjom dobara za sopstvene potrebe) u 2013, %

Decili	Udeo prihoda
1	29,24
2	21,10
3	20,10
4	18,12
5	14,98
6	13,22
7	12,87
8	9,58
9	9,48
10	6,40
Ukupno	11,42

Kao što je već navedeno, cilj ovog rada je da testira da li će uključivanje prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe u ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva statistički značajno umanjiti stopu rizika od siromaštva, kvintilni odnos S80/S20, ili Đini koeficijent. Prvo ćemo testirati razliku u stopama rizika od siromaštva.

Stopa rizika od siromaštva je u 2013. godini iznosila 24,5% za prag rizika od siromaštva od 13.680,00 RSD na mesečnom nivou za jednočlano domaćinstvo¹⁶. Kako je stopa rizika od siromaštva relativna mera siromaštva, sa uključivanjem prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe u ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva, potrebno je izračunati novi prag rizika od siromaštva. On iznosi 14.230,00 RSD na mesečnom nivou za jednočlano domaćinstvo. Nova stopa rizika od siromaštva, sa uključenim prihodima od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe, iznosi 23,4%. Dakle, niža je, ali se postavlja pitanje statističke značajnosti.

TABELA 4. Stopa rizika od siromaštva 2013. %

	Vrednost indikatora	Standardna greška (SG)	Donja granica intervala poverenja	Gornja granica intervala poverenja
Stopa rizika od siromaštva 2013	24,5	0,56889	23,4	25,6
Stopa rizika od siromaštva 2013 sa uključenom HY170	23,4	0,58591	22,2	24,5

U tabeli 4 prikazane su standardne greške za oba indikatora kao i donja i gornja granica intervala poverenja.

Najčešće korišćena metoda za testiranje statističke značajnosti razlike je preklapanje intervala. Generalno, kada se porede dve ocene parametra, uvek važi da ukoliko se intervali ne preklapaju, ocene se statistički značajno razlikuju. Međutim, obrnuto ne

¹⁶ Siromaštvo i socijalna nejednakost u Republici Srbiji u 2013.

važi uvek. Dakle, ukoliko se dva intervala preklapaju, za nivo značajnosti od 0,05 treba proveriti da li:

$$x_1 - x_2 \pm 1,96 \times \sqrt{SG_1^2 + SG_2^2},$$

Formula 1

obuhvata vrednost 0. Ukoliko interval obuhvata 0, razlika nije statistički značajna.

U Formuli 1, x_1 predstavlja stopu rizika od siromaštva bez prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe, a x_2 stopu rizika od siromaštva sa uključenim prihodima od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe. Analogno, SG_1 je standardna greška indikatora x_1 , dok je SG_2 standardna greška indikatora x_2 . Kada se formula 1 izračuna, dobija se sledeći rezultat:

(24,5–23,4)±1,96×0,816659458

(-0,51059; 2,69071)

Kako interval obuhvata vrednost 0, dolazimo do zaključka da razlika između dve stope rizika od siromaštva (sa varijablom i bez varijable HY170) **nije statistički značajna** za nivo značajnosti od 0,05.

Samim tim što ne postoji statistički značajna razlika između dve stope, odbacujemo hipotezu 1. Prema tome, na osnovu rezultata iz 2013. godine, dolazimo do zaključka da uključivanjem prihoda od proizvodnje za sopstvene potrebe u ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva opšta stopa rizika od siromaštva se ne smanjuje.

Iako razlika između opštih stopa rizika od siromaštva nije statistički značajna, sada ćemo uporediti stope rizike od siromaštva za određene profile stanovništva.

TABELA 5. Stopa rizika od siromaštva prema polu u 2013, %

	Stopa rizika od siromaštva	Stopa rizika od siromaštva sa HY 170
Muški	24,9	23,6
Ženski	24,1	23,1

U tabeli 5, prikazana je stopa rizika od siromaštva po polu, pre i nakon uključivanja prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe u ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva. Možemo primetiti, da uključivanje prihoda od proizvodnje dobara za

sopstvene potrebe u ukupan raspoloživi dohodak podjednako utiče na stope rizika od siromaštva kod muškaraca i kod žena, tj. razlika između muškaraca i žena ostaje zanemarljiva.

TABELA 6. Stopa rizika od siromaštva prema starosnim grupama u 2013, %

	Stopa rizika od siromaštva	Stopa rizika od siromaštva sa HY 170
0-17	29,7	29,6
18-64	24,4	23,1
65+	19,4	18,1

U tabeli 6 prikazane su stope rizika od siromaštva po starosnim grupama. Vidimo da uključivanje prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe nema gotovo nikakav uticaj za lica mlađa od 18 godina, dok je uticaj na preostale dve starosne grupe ujednačen.

TABELA 7. Stopa rizika od siromaštva prema najčešćem statusu na tržištu rada u 2013, %

	Stopa rizika od siromaštva	Stopa rizika od siromaštva sa HY 170
Zaposleni kod poslodavca	6,4	6,5
Samozaposleni	38,3	31,9
Nezaposleni	48,4	47,4
Penzioneri	14,4	13,4
Ostali neaktivni	32,5	31,4

U tabeli 7 prikazane su stope rizika od siromaštva prema najčešćem statusu na tržištu rada. Primetno je da uključivanje prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe najviše utiče na smanjenje stope rizika od siromaštva kod samozaposlenih lica. Ovaj podatak se može objasniti time što u samozaposlena lica spadaju i samozaposleni poljoprivrednici koji se najčešće i bave proizvodnjom dobara za sopstvene potrebe. U tabeli 4, se dalje može primetiti da nema promene u stopi rizika od siromaštva kod zaposlenih kod poslodavca, dok je smanjenje stope na ujednačenom nivou kod lica koja su se izjasnila da ne rade.

TABELA 8. Stopa rizika od siromaštva prema tipu domaćinstva u 2013, %

	Stopa rizika od siromaštva	Stopa rizika od siromaštva sa HY 170
Jednočlano domaćinstvo	26,3	25,6
Dve odrasle osobe bez izdržavane dece, obe mlađe od 65 godina	24,6	21,8
Dve odrasle osobe bez izdržavane dece, bar jedna stara 65 i više godina	18,1	16,1
Ostala domaćinstva bez izdržavane dece	19,2	16,9
Samohrani roditelj s jednim detetom ili više izdržavane dece	34,2	35,5
Dve odrasle osobe s jednim izdržavanim detetom	24,9	24,8
Dve odrasle osobe s dvoje izdržavane dece	24,6	25,7
Dve odrasle osobe s troje ili više izdržavane dece	44,4	44,0
Ostala domaćinstva sa izdržavanom decom	25,8	24,6

U tabeli 8, prikazane su stope rizika od siromaštva prema tipu domaćinstva. Nakon uključivanja prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe primećujemo da bi oni mogli imati uticaj samo kod domaćinstava bez izdržavane dece.

TABELA 9. Stopa rizika od siromaštva prema regionima u 2013, %

	Stopa rizika od siromaštva	Stopa rizika od siromaštva sa HY 170
Beogradski region	11,2	11,6
Region Vojvodine	26,7	25,8
Region Šumadije i Zapadne Srbije	28,2	26,0
Region Južne i Istočne Srbije	31,1	29,6

U tabeli 9, prikazane su stope rizika od siromaštva prema regionima. Uključivanje prihoda od proizvodnje za sopstvene potrebe nije imalo uticaja na stopu rizika od siromaštva u Beogradskom regionu. S druge strane, ovi prihodi su najviše uticali na Region Šumadije i Zapadne Srbije, gde je stopa smanjena za 2,2 procentna poena. Veoma je interesantno da prihodi od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe ne utiču na stopu rizika od siromaštva u Regionu Vojvodine u kojem je poljoprivreda najzastupljenija delatnost. Ovo se može objasniti pretpostavkom da su se poljoprivrednici u Vojvodini izjasnili kao samozaposlena lica koja se bave poljoprivredom, odnosno, čiji je primarni razlog bavljenja poljoprivredom prodaja poljoprivrednih proizvoda. Poljoprivredni proizvodi koji se

ne prodaju, već se iskoriste za sopstvene potrebe u domaćinstvu se ne uključuju u prihod od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe, već se prihod po ovom osnovu uračunava u prihod samozaposlenih lica. Ovaj prihod je po standardnoj metodologiji *EU-SILC-a* već uključen u ukupni raspoloživi dohodak domaćinstva.

TABELA 10. Stopa rizika od siromaštva prema stepenu naseljenosti u 2013, %

	Stopa rizika od siromaštva	Stopa rizika od siromaštva sa HY 170
Gusto	13,6	14,5
Srednje	23,5	24,4
Retko	36,1	31,4

U tabeli 10, prikazane su stope rizika od siromaštva prema stepenu naseljenosti. Kao što smo mogli i da pretpostavimo, uključivanje prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe u ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva najviše utiče na smanjenje stope rizika od siromaštva u retko naseljenim oblastima (4,7 procentna poena).

Kvintilni odnos S80/S20 je u 2013. godini u Republici Srbiji iznosio 8,6¹⁷. Nakon uključivanja prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe u ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva odnos S80/S20 je smanjen na 7,6.

¹⁷ Siromaštvo i socijalna nejednakost u Republici Srbiji u 2013.

TABELA 11. Kvintilni odnos S80/S20 2013.

	Vrednost indikatora	Standardna greška	Donja granica intervala poverenja	Gornja granica intervala poverenja
Kvintilni odnos S80/S20 2013	8,6	0,37507	7,8	9,3
Kvintilni odnos S80/S20 2013 sa uključenom HY170	7,6	0,29693	7,0	8,1

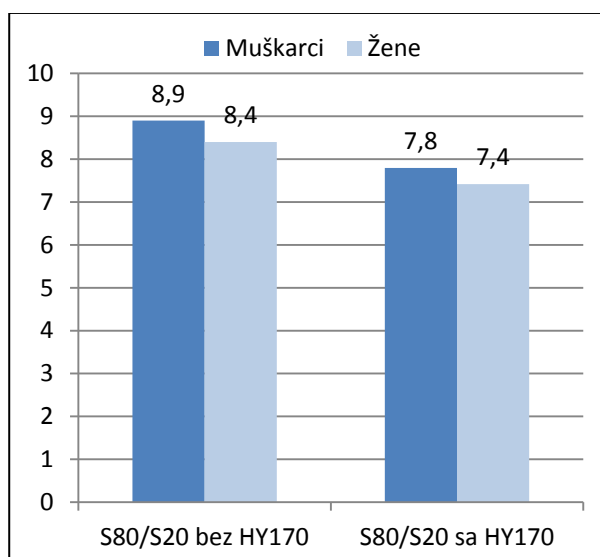
Kao i kod stope rizika od siromaštva i za određivanje statističke značajnosti razlike između kvintilnih odnosa koristiće se ista formula (formula 1).

$$(8,6-7,6) \pm 1,96 \times 0,478378409$$

$$(0,07926; 1,95450)$$

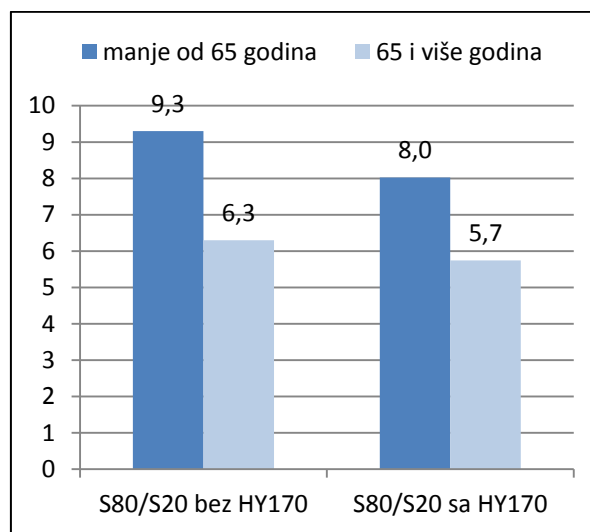
Rezultat testiranja je da postoji statistički značajna razlika između kvintilnog odnosa iz 2013. pre dodavanja prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe i kvintilnog odnosa iz 2013. nakon dodavanja prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe (jer interval ne obuhvata 0). Ovakav rezultat potvrđuje hipotezu 3 da se uključivanjem prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe u ukupni raspoloživi dohodak domaćinstva smanjuje kvintilni odnos S80/S20 u 2013. godini.

GRAFIKON 1. Kvintilni odnos S80/S20 sa i bez HY170 po polu

Ukoliko posmatramo S80/S20 po polu (Grafikon 1), možemo da primetimo da je kvintilni odnos nakon uključivanja prihoda od proizvodnje za sopstvene potrebe i dalje nešto viši kod muškaraca (7,8), nego kod žena (7,4). I pre uključivanja prihoda od proizvodnje za sopstvene potrebe u ukupan raspoloživi prihod domaćinstva, postojala je mala razlika između kvintilnog odnosa kod muškaraca i žena, 8,9 naspram 8,4.

GRAFIKON 2. Kvintilni odnos S80/S20 sa i bez HY170 po starosti

Na Grafikonu 2 možemo videti da je kvintilni odnos (bez HY170) znatno viši kod osoba mlađih od 65 godina (9,3) naspram osoba starih 65 i više godina. Ovaj odnos je „posledica penzijskog sistema i njegovih rešenja, posebno o minimalnim i maksimalnim penzijama. S druge strane distribucija dohotka mlađih građana uglavnom je posledica njihovog položaja na tržištu rada ili van njega, što povećava razlike između pojedinaca.”¹⁸ Samim tim, nakon uključivanja prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe, nije došlo do promene strukture kvintilnog odnosa unutar starosnih grupa. Naime, odnos S80/S20 za mlađe od 65 je i dalje visok i iznosi 8,0, a kod osoba starih 65 i više godina ovaj odnos je neznatno smanjen na 5,7.

Đinijev koeficijent je u 2013. godini iznosio 38¹⁹. Nakon uključivanja prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe, Đinijev koeficijent iznosi 36,5.

¹⁸ Matković G, Krstić G, Mijatović B. (2015): *Srbija Prihodi i uslovi života 2013*, Beograd, Republički zavod za statistiku, str. 8.

¹⁹ *Siromaštvo i socijalna nejednakost u Republici Srbiji u 2013.*

TABELA 12. Ćini koefinijent 2013.

	Vrednost indikatora	Standardna greška	Donja granica intervala poverenja	Gornja granica intervala poverenja
Ćini koefinijent 2013.	38	0,65839	36,7	39,3
Ćini koefinijent 2013. sa ukljućenom HY170	36,5	0,63081	35,2	37,7

Metod raćunanja statistićeke znaćajnosti razlike je isti kao i u prethodna dva slućaja, prema tome korišćena je formula 1. Rezultat ispitivanja je da razlika u vrednosti indikatora Ćini koefinijenta pre i nakon ukljućivanja prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe, nije statistićeki znaćajna. Samim tim, opovrgnuta je hipoteza 5 što znaći da ukljućivanjem prihoda od proizvodnje za sopstvene potrebe u ukupni raspoloživi dohodak domaćinstva Ćini koefinijent se ne smanjuje.

5.2. Analiza rezultata iz 2014. godine

Za analizu rezultata iz 2014. godine korišćena je *EU-SILC* baza podataka za 2014. godinu.

U 2014. godini anketirano je ukupno 6055 domaćinstava. Na nivou ćitave populacije, ukupno 19,87% domaćinstava se izjasnilo da se bavilo proizvodnjom dobara za sopstvene potrebe, dok se njih 16,95% izjasnilo da je imalo i prihod po ovom osnovu²⁰. Ukoliko uporedimo ovaj podatak sa brojem domaćinstava koja su se bavila proizvodnjom dobara za sopstvene potrebe u 2013. godini, vidimo da je ovaj procenat u 2014. znatno niži. Jedno od objašnjenja za ovako nagli pad u broju domaćinstava može biti i to što je modul u upitniku za domaćinstvo koji se odnosi na proizvodnju dobara za sopstvene potrebe znatno smanjen u 2014. godini

²⁰ S obzirom da je u 2014. godini došlo do promene modula koji se odnosi na prihod od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe, neki ispitanici su se izjasnili da nisu ništa zaradili od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe, ili da su ćak pretrpeli gubitak po ovom osnovu.

u poređenju sa 2013. godinom. Naime, u 2013. godini ovaj modul se sastojao iz pitanja ćiji je glavni ćilj bio da prikupi kolićine odrećenih proizvoda koje je domaćinstvo proizvelo i utrošilo za sopstvene potrebe. Modul je podeljen na mesne i biljne proizvode, a ispitanicima su redom ćitane različite kategorije proizvoda. Proizvod tako prikupljenih kolićina i prosećne razlike trţišne i proizvodne cene za svaku kategoriju je ćinilo prihod od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe u 2013. godini.

Za razliku od 2013. godine, u 2014. ćeo modul koji se odnosi na proizvodnju dobara za sopstvene potrebe je sveden na tri pitanja. Naime, ispitanicima je ostavljeno da sami procene trţišnu vrednost i trošak proizvodnje dobara za sopstvene potrebe. Razlika ova dva, je ćinila prihod od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe u 2014. godini. Prema tome, može se zakljućiti da je jedan od razloga zbog kojeg je došlo do smanjenja broja domaćinstava koja su se bavila proizvodnjom dobara za sopstvene potrebe u 2014. godini i to što je modul u upitniku za domaćinstvo znatno promenjen.

Kako je došlo do smanjenja udela domaćinstava koji su se bavili proizvodnjom dobara za sopstvene potrebe, tako je došlo i do smanjenja udela prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe u ukupnom raspoloživom dohotku domaćinstva. Prihodi od dobara za sopstvene potrebe su u 2014. godini ćinili samo 0,94% ukupnog raspoloživog dohotka za sva domaćinstva.

Kao i za 2013. godinu sada ćemo testirati da li ukljućivanje prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe statistićeki znaćajno utiće na stopu rizika od siromaštva, Ćini koefinijent, ili kvartilni odnos S80/S20 u 2014. godini.

Stopa rizika od siromaštva u 2014. je iznosila 25,6% za prag rizika od siromaštva od 13.408,00 RSD prosećno mesećno za jednoćlano domaćinstvo²¹. Nakon ukljućivanja prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe, novi prag rizika od siromaštva za 2014. godinu iznosi 13.560,00 RSD prosećno mesećno za jednoćlano domaćinstvo. Nova stopa rizika od siromaštva iznosi 25%.

²¹ Siromaštvo i socijalna nejednakost u Republici Srbiji u 2014.

TABELA 13. Stopa rizika od siromaštva 2014. %

	Vrednost indikatora	Standardna greška	Donja granica intervala poverenja	Gornja granica intervala poverenja
Stopa rizika od siromaštva 2014.	25,6	0,6043317	24,6	26,8
Stopa rizika od siromaštva 2014. sa uključenom HY 170	25,0	0,5792824	23,8	26,1

S obzirom na to da je razlika između stopa rizika od siromaštva manja nego u 2013. godini, može se pretpostaviti i pre računanja značajnosti da ona nije statistički značajna. Kao i u 2013. za testiranje statističke značajnosti korišćena je Formula 1. Rezultat testiranja je da je hipoteza 2. netačna, tj. uključivanje prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe u ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva ne smanjuje stopu rizika od siromaštva u 2014. godini.

Kvintilni odnos S80/S20 u 2014. godini iznosi 9,8²². Sa uključenim prihodima od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe u ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva, kvintilni odnos iznosi 9,4.

TABELA 14. Kvintilni odnos S80/S20 2014.

	Vrednost indikatora	Standardna greška	Donja granica intervala poverenja	Gornja granica intervala poverenja
Kvintilni odnos 2014.	9,8	0,4966583	8,7	10,8
Kvintilni odnos 2014. sa uključenom HY 170	9,4	0,4690959	8,5	10,3

²² Siromaštvo i socijalna nejednakost u Republici Srbiji u 2014.

Ako uporedimo razliku koja je nastala prilikom uključivanja prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe, vidimo da je ona niža nego u 2013. Prema tome, iako je prihod od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe statistički značajno smanjio kvintilni odnos u 2013. godini, u 2014. godini, nakon obavljenog testiranja Formulom 1, možemo da zaključimo da uključivanje ove varijable ne izaziva statistički značajne promene kod kvintilnog odnosa S80/S20. Prema tome, i hipoteza 4 se može okarakterisati kao netačna.

Đini koeficijent u 2014. godini iznosi 38,7²³. Nakon uključivanja prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe u ukupan raspoloživi prihod domaćinstva, Đini koeficijent iznosi 38,2.

TABELA 15. Đini koeficijent 2014.

	Vrednost indikatora	Standardna greška	Donja granica intervala poverenja	Gornja granica intervala poverenja
Đini koeficijent 2014.	38,7	0,5843148	37,6	39,8
Đini koeficijent 2014. sa uključenom HY170	38,2	0,5822978	37,1	39,4

Kao i u prethodna dva slučaja u 2014. godini, testiranje je pokazalo da uključivanje prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe u ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva statistički značajno ne smanjuje Đini koeficijent u 2014. godini. Prema tome, i poslednja hipoteza 6 se odbacuje.

²³ Siromaštvo i socijalna nejednakost u Republici Srbiji u 2014.

6. ZAKLJUČAK I PREPORUKE

Hipoteze koje su formulisane na početku ovog rada su se uglavnom potvrdile kao netačne. Kod svih testiranih indikatora, osim kod kvintilnog odnosa S80/S20 u 2013. godini, ne postoji statistički značajna razlika u vrednosti indikatora kada je prihod od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe uključen u ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva i kada nije. Prema tome, samo se hipoteza koja je pretpostavila da se uključivanjem prihoda od proizvodnje za sopstvene potrebe u ukupni raspoloživi dohodak domaćinstva smanjuje vrednost kvintilnog odnosa S80/S20 u 2013. godini ispostavila kao tačna.

Samim tim, može se doći do zaključka da prihodi od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe ne menjaju značajno sliku o stopi rizika od siromaštva i nejednakosti u Republici Srbiji, tj. uključivanje ovih prihoda u ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva uglavnom nije statistički značajno promenio ukupnu vrednost pokazatelja siromaštva u Srbiji u 2013 i 2014. godini.

Ukoliko posmatramo stopu rizika od siromaštva u 2013. godini prema profilima, moglo bi se naslutiti da uključivanje prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe u ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva statistički značajno smanjuje stopu rizika od siromaštva u 2013. godini za određene kategorije stanovništva (npr. samozaposlena lica).

Što se profila za 2014. godinu tiče, tabele su priložene u Aneksu 1.

Međutim, s obzirom da prihodi od proizvodnje dobara za sopstvenu potrebu utiču na smanjenje nejednakosti između 20% populacije sa najnižim dohotkom i 20% populacije sa najviših dohotkom i da postoji osnovana sumnja da uključivanje ovih prihoda u ukupni raspoloživi dohodak domaćinstva značajno smanjuje stopu rizika od siromaštva kod određenih kategorija populacije, naša preporuka je da se nastavi sa merenjem i prikupljanjem ovih prihoda i u narednim talasima *EU-SILC* istraživanja u Srbiji.

Pored same preporuke da se nastavi sa prikupljanjem podataka o proizvodnji dobara za sopstvene potrebe, takođe želimo da skrenemo pažnju da je jako bitan i način na koji će se podaci za ovu va-

rijablu prikupljati. Naime, u 2013. i 2014. godini testirana su 2 modula za prikupljanje podataka za ovu varijablu. Na osnovu rezultata istraživanja deluje da su se detaljna pitanja u 2013. godini u kojima se od ispitanika tražilo da upišu utrošenu količinu dobara koja su proizvedena isključivo za sopstvene potrebe, za svaku stavku pojedinačno, pokazala daleko bolje od pitanja u 2014. godini gde se od ispitanika tražilo da sami procene tržišnu vrednost i proizvodnu vrednost utrošenih dobara ukupno. Razlika u ove dve godine se ogleda u tome što je u 2013. godini udeo prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe u ukupnom raspoloživom dohotku domaćinstva iznosio 2,9%, dok je isti udeo u 2014. godini je iznosio 0,9%. Samim tim, možemo da pretpostavimo da ovo smanjenje u 2014. godini, u poređenju sa 2013. godinom ne proizilazi samo iz smanjenja udela domaćinstava koja su se zaista bavila proizvodnjom dobara za sopstvene potrebe, već i metodološkim promenama u načinu prikupljanja podataka za ovu varijablu u upitnicima.

Naša preporuka je da se za prikupljanje podataka o proizvodnji dobara za sopstvene potrebe kreira standardizovan modul koji ne bi trpeo značajne promene iz godine u godinu, i koji bi bio identičan i u ostalim državama koje sprovode *EU-SILC* istraživanje. Pri kreiranju modula bi trebalo voditi računa o tome da se obuhvate svi izvori prihoda od proizvodnje dobara za sopstvene potrebe, ali samo u meri u kojoj navedeni modul neće dodatno preopteretiti upitnik i ispitanike.

7. ANEKSI

TABELA A 1. Stopa rizika od siromaštva prema polu u 2014, %

	Stopa rizika od siromaštva	Stopa rizika od siromaštva sa HY 170
Muški	26,2	25,7
Ženski	25	24,3

TABELA A 2. Stopa rizika od siromaštva prema starosnim grupama u 2014, %

	Stopa rizika od siromaštva	Stopa rizika od siromaštva sa HY 170
0-17	29,6	29,2
18-64	25,8	25,3
65+	20,7	19,6

TABELA A 3. Stopa rizika od siromaštva prema najčešćem statusu na tržištu rada u 2014, %

	Stopa rizika od siromaštva	Stopa rizika od siromaštva sa HY 170
Zaposleni kod poslodavca	8,6	8,2
Samozaposleni	38,4	36,9
Nezaposleni	47,1	46,5
Penzioneri	13	15,2
Ostali neaktivni	31,7	32,3

TABELA A 4. Stopa rizika od siromaštva prema tipu domaćinstva u 2014, %

	Stopa rizika od siromaštva	Stopa rizika od siromaštva sa HY 170
Jednočlano domaćinstvo	28,6	28
Dve odrasle osobe bez izdržavane dece, obe mlađe od 65 godina	24,5	24,7
Dve odrasle osobe bez izdržavane dece, bar jedna stara 65 i više godina	18,8	17
Ostala domaćinstva bez izdržavane dece	22,6	22,1
Samohrani roditelj s jednim detetom ili više izdržavane dece	33	33
Dve odrasle osobe s jednim izdržavanim detetom	19,7	18,7
Dve odrasle osobe s dvoje izdržavane dece	26,3	26,3
Dve odrasle osobe s troje ili više izdržavane dece	35,2	37,2
Ostala domaćinstva sa izdržavanom decom	28,8	27,7

TABELA A 5. Stopa rizika od siromaštva prema regionima u 2014, %

	Stopa rizika od siromaštva	Stopa rizika od siromaštva sa HY 170
Beogradski region	16,4	16,7
Region Vojvodine	24,7	24
Region Šumadije i Zapadne Srbije	27,5	26,9
Region Južne i Istočne Srbije	34,2	32,7

TABELA A 6. Stopa rizika od siromaštva prema stepenu naseljenosti u 2014, %

	Stopa rizika od siromaštva	Stopa rizika od siromaštva sa HY 170
Gusto	15,9	16,1
Srednje	22	21,7
Retko	38	36,3

LITERATURA

Clemenceau A. and Museux JM. (2007): *Comparative EU statistics on Income and Living Conditions: Issues and Challenges –Proceedings of the EU-SILC conference (Helsinki, 6-8 November 2006, Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities;*

Eurostat Statistics Explained, Glossary: Income quintile share ratio, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:S80/S20_ratio;

Eurostat Statistics Explained, Glossary: Gini Coefficient, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Gini_coefficient;

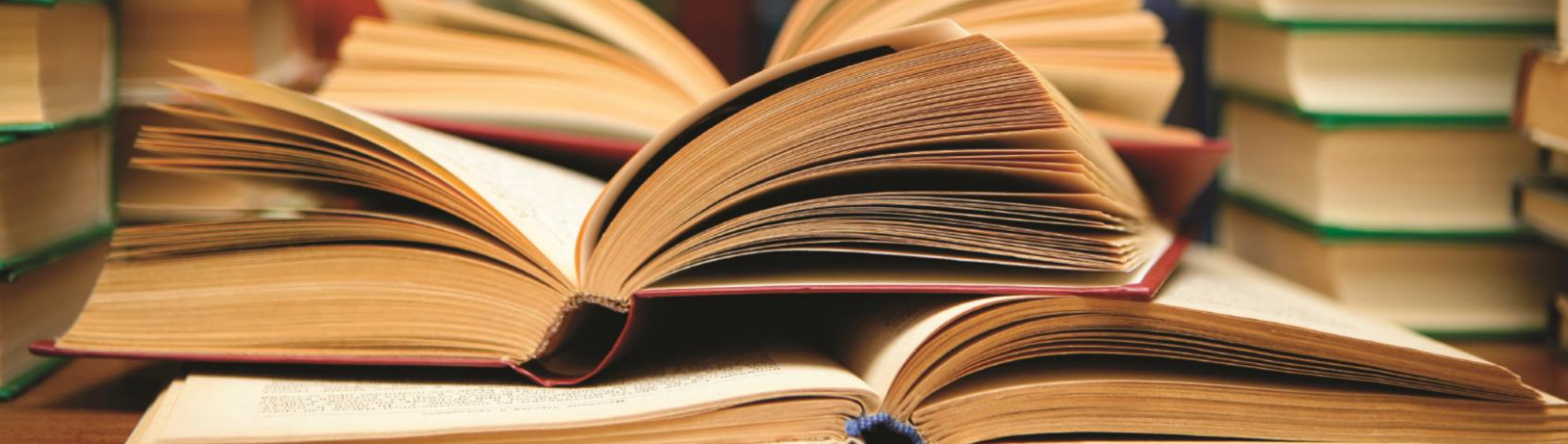
Matković G, Krstić G, Mijatović B. (2015): *Srbija Prihodi i uslovi života 2013*, Beograd, Republički zavod za statistiku;

Methodological guidelines and description of EU-SILC target variables, 2015 operation (Version November 2014), https://circabc.europa.eu/faces/jsp/extension/wai/navigation/container.jsp?FormPrincipal: idcl=FormPrincipal: id3&FormPrincipal_SUBMIT=1&id=5edeff60-5377-41c2-a589-aedee758d484&javax.faces.ViewState=rO0ABXVyABNbTGphdmEubGFuZy5PYmplY3Q7kM5YnxBzKWwCAAB4cA AAAAN0AAExcHQAky9qc3AvZXh0ZW5zaW9uL3dhaS9uYXZpZ2F0aW9uL2NvbnRhaW5lci5qc3A=;

Paats M. and Tiit EM (2010). *Income from own-consumption (Income and Living conditions in Europe Edited by Anthony B. Atkinson and Eric Marlier)*, <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/5722557/KS-31-10-555-EN.PDF/e8c0a679-be01-461c-a08b-7eb08a272767>

Siromaštvo i socijalna nejednakost u Republici Srbiji u 2013, http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/01/25/90/PD10_366_srb.pdf;

Siromaštvo i socijalna nejednakost u Republici Srbiji u 2014, http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/01/71/56/PD10_083_srb_2014.pdf.

IZRAČUNAVANJE INDIKATORA „ZAMKE NEZAPOSLENOSTI“

Kolika je minimalna neto zarada za koju bi nezaposleni u Srbiji prihvatili zaposlenje?

Aleksandra Anić i Gorana Krstić

Aleksandra Anić. Asistent na predmetu Ekonomska statistika, Ekonomski fakultet u Beogradu.
aleksandraanic@ekof.bg.ac.rs

Gorana Krstić. Vanredni profesor na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Beogradu.
gkrstic@ekof.bg.ac.rs

Izračunavanje indikatora „zamke nezaposlenosti“

Aleksandra Anić i Gorana Krstić

Analiza *Izračunavanje indikatora "zamke nezaposlenosti"* jedna je od 11 sekundarnih analiza koje su kreirane u okviru **Programa podrške razvoju istraživačkih kadrova iz oblasti društvenih nauka – sekundarne analize podataka dobijenih kroz istraživanje Anketa o prihodima i uslovima života – SILC**. Sprovođenje Programa inicirao je i podržao Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije (SIPRU), uz podršku Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP), a u saradnji sa Republičkim zavodom za statistiku (RZS). Republika Srbija sprovodi istraživanje *SILC* od 2013. godine, čime se pridružuje članicama Evropske unije (EU) u praćenju životnog standarda, socijalne uključenosti i nejednakosti. Analizom mikropodataka iz *SILC*-a kao primarnom analitičkom izvoru, kroz 11 sekundarnih analiza daje se doprinos unapređenju procesa donošenja relevantnih politika socijalnog uključivanja, zasnovanih na podacima. Više informacija o samom Programu i kreiranim analizama možete pronaći na internet stranici Tima za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije www.socijalnoukljucivanje.rs.

Ova analiza se bavi izračunavanjem zamke nezaposlenosti za Srbiju. Zamka nezaposlenosti je indikator koji pokazuje neto dobit pojedinca, odnosno domaćinstva, prilikom tranzicije iz nezaposlenosti u zaposlenost, odnosno pokazuje minimalnu neto zaradu za koju bi nezaposlene osobe u Srbiji prihvatile zaposlenje.

Zamka nezaposlenosti se računa posmatrajući sva domaćinstva u kojima postoji nezaposleno lice (bez obzira na strukturu tog domaćinstva) u odnosu na tzv. rezervacionu zaradu, tj. zaradu za koju je pojedinac spreman da radi ukoliko bi mu posao bio ponuđen u narednom mesecu. Za potrebe ovog istraživanja posmatra se tranzicija pojedinca iz statusa nezaposlenosti u status zaposlenosti, za određeni dodatni procenat prosečne zarade.

OBRAZLOŽENJE METODOLOGIJE

Prilikom izračunavanja zamke nezaposlenosti u analizi se koristi modifikovana metodologiju OECD-a, uz dodatno korišćenje podataka iz *SILC* ankete iz 2013. godine, kako bi se dobila realnija slika za Srbiju. Dоследna OECD metodologija se zasniva na pretpostavci da nezaposleno lice prima naknadu za nezaposlenost, a s obzirom na to da većina nezaposlenih lica (njih 92%) u Srbiji ne prima naknadu za nezaposlenost u Srbiji, metodologija je prilagođena kako bi se dobili realniji podaci. Ova izmena je uticala na to da nalazi analize nisu direktno uporedivi sa podacima OECD-a za druge zemlje.

Da bi se zamka nezaposlenosti izračunala za Srbiju na uzorku koji pokriva *SILC* anketa neophodno je bilo postaviti nekoliko pretpostavki. Prva pretpostavka je da će nezaposleno lice raditi za određeni procenat prosečne zarade. Sa rastom prosečne zarade trebalo bi da raste i neto dobit koju domaćinstvo ima za tranziciju u zaposlenost. Ovo povećanje nije *pravolinijsko* zbog toga što sa rastom zarade pojedinac plaća i veće poreze, a često i gubi pravo na razne oblike socijalne pomoći. Dodatno, domaćinstva sa decom i bez dece imaju drugačije podsticaje prilikom traženja posla, odnosno roditelji sa decom, osim novca, sagledavaju i druge stavke koje se tiču usluga brige o deci.

Prema korišćenoj metodologiji, prihodi u naturi se ne uzimaju u obzir, već se posmatraju samo prihodi u novcu. Socijalna davanja i naknade koja ulaze u obračun prihoda su: naknada za slučaj nezaposlenosti, novčana socijalna pomoć, pomoć porodicama sa decom, kao i samohranim roditeljima, subvencije za grejanje i druge komunalne usluge. Ne uzimaju se u obzir sledeći prihodi: primanja na osnovu starosti, po osnovu prevremenog penzionisanja, po osnovu invaliditeta, bolesti, kao i primanja po osnovu povreda na radu, primanja na osnovu aktivnih mera na tržištu rada, otpremnine, primanja nezaposlenih koji su otpušteni kao tehnološki višak. Takođe, sva primanja jednokratnog tipa se ne uračunavaju u ukupne prihode, jer se smatra da ne utiču na ponašanje pojedinaca.

Ukupni rezultati uzimaju u obzir zamku nezaposlenosti na nivou svakog domaćinstva u okviru repre-

zentativnog uzorka lica/domaćinstava u SILC anketi. Rezultati analize uzimaju u obzir sledeće faktore: iznos najmanje neto zarade za koju bi nezaposleno lice pristalo da radi (rezervaciona zarada), iznos ukupne sume socijalne pomoći koje domaćinstvo ostvaruje, iznos ukupnog raspoloživog dohotka domaćinstva, kao i podatak o tome da li će domaćinstvo i dalje ostvarivati pravo na različite oblike socijalne pomoći ukoliko se lice zaposli, i ako hoće, koliko bi iznosio novi iznos socijalne pomoći.

REZULTATI ANALIZE

Rezervaciona neto zarada, odnosno najmanja neto zarada za koju bi nezaposleno lice u Srbiji pristalo da radi iznosi u proseku 27.539 RSD mesečno, odnosno 63% prosečne neto zarade¹

Rezervaciona zarada je u proseku veća za muškarce, što znači da bi nezaposleni muškarci pristali da rade za veći iznos nego nezaposlene žene – 30.159 RSD za muškarce i 25.822 RSD za žene. Posmatrano prema starosti, prosečna rezervaciona zarada raste do 35 godine, a opada nakon 50².

Očekivano, sa rastom obrazovnog nivoa, raste i rezervaciona zarada za koju bi nezaposleno lice pristalo da radi. Ipak, nalazi pokazuju da je čak i kod nezaposlenih lica koji imaju najviši nivo obrazovanja rezervaciona neto zarada manja od prosečne zarade u Srbiji. Sledeća tabela prikazuje prosečnu rezervacionu neto zaradu za koju bi nezaposleno lice pristalo da radi u narednom mesecu u odnosu na stečeni nivo obrazovanja.

Stečeni nivo obrazovanja	Rezervaciona neto zarada, RSD
Opšta populacija	27.539
Bez škole i nepotpuna osnovna škola	21.817
Osnovna škola (8 razreda)	23.435
Srednja škola u trajanju do tri godine	26.259
Četvorogodišnja srednja škola	28.834
Viša škola, prvi stepen fakulteta, specijalizacija posle srednje škole	32.305
Visoko obrazovanje, doktorske studije	36.908

Izvor: *Obračun autora na osnovu podataka SILC ankete*

¹ koja je u 2013. godini u Srbiji iznosila 43.932 RSD.

² Slični nalazi postoje i za Veliku Britaniju. Prema podacima Britanske panel ankete domaćinstava, muškarci, obrazovaniji i starija lica imaju veću rezervacionu zaradu (Brown and Taylor, 2009).

Najveći broj nezaposlenih lica u Srbiji ima podsticaja da se zaposli, jer tranzicijom u status zaposlenosti ostvaruju neto dobit.

Indikator zamka nezaposlenosti pokazuje kolika je neto dobit pojedinca/domaćinstva prilikom tranzicije iz nezaposlenosti u zaposlenost za određeni iznos rezervacione zarade. Prosečna vrednost zamke nezaposlenosti za Srbiju u 2013. godini iznosi 31%, što znači da prosečna neto dobit od zaposlenja iznosi 69% rezervacione bruto zarade³. Nema velikih razlika u minimalnoj i maksimalnoj prosečnoj vrednosti zamke nezaposlenosti prema tipu domaćinstva (razlika je oko 5 procentnih poena), a gotovo nikakve razlike nema ni u prosečnoj vrednosti zamke zaposlenosti prema polu (31,26% za muškarce i 31,22% za žene).

Prosečna vrednost zamke nezaposlenosti se ne razlikuje značajno prema nivou obrazovanja, iako je najveća za nezaposlena lica bez škole i sa nepotpunom osnovnom školom (38%), što znači da prilikom tranzicije u zaposlenost za rezervacionu zaradu, dobit koju će ostvariti iznosi 62% odgovarajuće bruto zarade. Prosečna vrednost indikatora iznosi 30% za lica sa završenom četvorogodišnjom srednjom školom, višom školom, kao i za visoko obrazovanje.

Za najveći broj nezaposlenih lica (njih 88,1%) zamka nezaposlenosti ima vrednost manju ili jednaku 50%. To znači da je za najveći broj lica neto korist od zaposlenja veća ili jednaka 50% bruto zarade, za koju bi lice pristalo da radi. Prosečna vrednost zamke nezaposlenosti za lica čija domaćinstva primaju DD i NSP je takođe značajno veća od proseka (iznosi 56%).

Prosečna vrednost zamke nezaposlenosti iznosi 70% ukoliko lice prima naknadu za nezaposlenost, što je skoro 40 procentnih poena veće u odnosu na prosek, ali je to i dalje ispod granične vrednosti od 100%. Ipak, treba imati u vidu da podaci iz SILC-a ukazuju da samo 8% nezaposlenih lica u Srbiji prima naknadu za nezaposlenost, što znači da se radi o malom broju lica/domaćinstava.

Relativno nisku vrednost zamke nezaposlenosti možemo objasniti potcenjenošću iznosa novčane socijalne pomoći i dečijeg dodatka u SILC-u u odnosu na administrativne podatke, a osim toga i niskom obuhvatnošću novčane socijalne pomoći (Žarković-Rakić, J. *et al*, 2015). Relativno nisku vrednost zamke nezaposlenosti možemo objasniti i činjenicom da ova analiza

³ Vrednost preko 100 implicira da je neto prihod pojedinca u statusu zaposlenosti manji nego u statusu nezaposlenosti, tj. da pojedinac nema dovoljno podsticaja da pređe u status zaposlenosti.

koristi podatke o rezervacionoj zaradi, a ne o očekivanoj zaradi, kao što je to slučaj kod OECD-a.

Nizak nivo zamke nezaposlenosti u Srbiji sugerise da *sistem socijalne zaštite u Srbiji (novčana socijalna pomoć i dečiji dodatak) nije destimulativan, jer je ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva kada se lice zaposli veći od ukupnog raspoloživog dohotka domaćinstva kada je lice nezaposleno za datu rezervacionu zaradu.*

Ova analiza pokazuje da bi se za oko 80.000 smanjio broj domaćinstva koja koriste različite oblike socijalne pomoći ukoliko bi se nezaposlena lica zaposlila za rezervacionu zaradu tj. najmanju neto zaradu za koju bi nezaposleno lice u Srbiji pristalo da radi.

Ukoliko bi se nezaposlena lica zaposlila za rezervacionu zaradu, broj domaćinstva koji su korisnici dečijih dodataka (DD) bi se smanjio za 40%, tj. za 64.000 domaćinstava. Broj korisnika novčane socijalne pomoći (NSP) bi se smanjio za 11%, tj. 7.500 domaćinstava manje bi primalo NSP. Ukoliko bi se za rezervacionu zaradu zaposlila nezaposlena lica iz domaćinstava koja su primala i NSP i DD, smanjio bi se broj korisnika ove dve usluge za 41%, tj. NSP i DD bi primalo oko 9.000 domaćinstava manje.

Odnos rezervacione zarade i ukupnog raspoloživog dohotka domaćinstva (u statusu nezaposlenosti) u proseku iznosi 1,6 (2,82 za lica čija su domaćinstva korisnici NSP; 2,31 ukoliko domaćinstvo prima i NSP i DD). Iako bi nezaposleno lice ostvarilo značajnu finansijsku korist ukoliko bi se zaposlilo za rezervacionu zaradu, na tržištu rada nema dovoljno poslova koja bi nezaposlenim licima omogućila da rade za rezervacionu tj. minimalnu neto zaradu za koju bi nezaposleni u Srbiji prihvatili zaposlenje. Iako znatno niža od prosečne zarade, najmanja neto zarada za koju bi nezaposleno lice u Srbiji pristalo da radi (rezervaciona zarada) ne obezbeđuje nezaposlenim licima da se zaposle. Pored nedostatka poslova, tome verovatno doprinosi nepodudaranje kvalifikacija koje se traže i kvalifikacija koje se nude na tržištu rada.

RELEVANTNOST ANALIZE: VEZA SA POLITIKAMA EU, UN I STRATEŠKIM OKVIROM SRBIJE

U pogledu performansi tržišta rada Srbija izrazito ostaje za Evropskom unijom jer je cela prethodna decenija obeležena *rastom bez zaposlenosti*, te je registrovano dramatično pogoršanje svih osnovnih indi-

katora tržišta rada koji se odlikuju visokom stopom nezaposlenosti i neaktivnosti.

Evropska komisija u izveštaju o napretku Srbije konstatuje da je tokom 2015. godine došlo je do smanjenja stope nezaposlenosti i neformalne zaposlenosti, ali i da je polovina od ukupnog broja nezaposlenih mlađa od 35 godina, što ukazuje na prioritete u rešavanju problema nezaposlenosti u Srbiji. Evropska komisija konstatuje da je procenat mladih koji nisu zaposleni, ne obrazuju se niti obučavaju, i dalje je visok – 18,6%, iako se blago smanjuje.

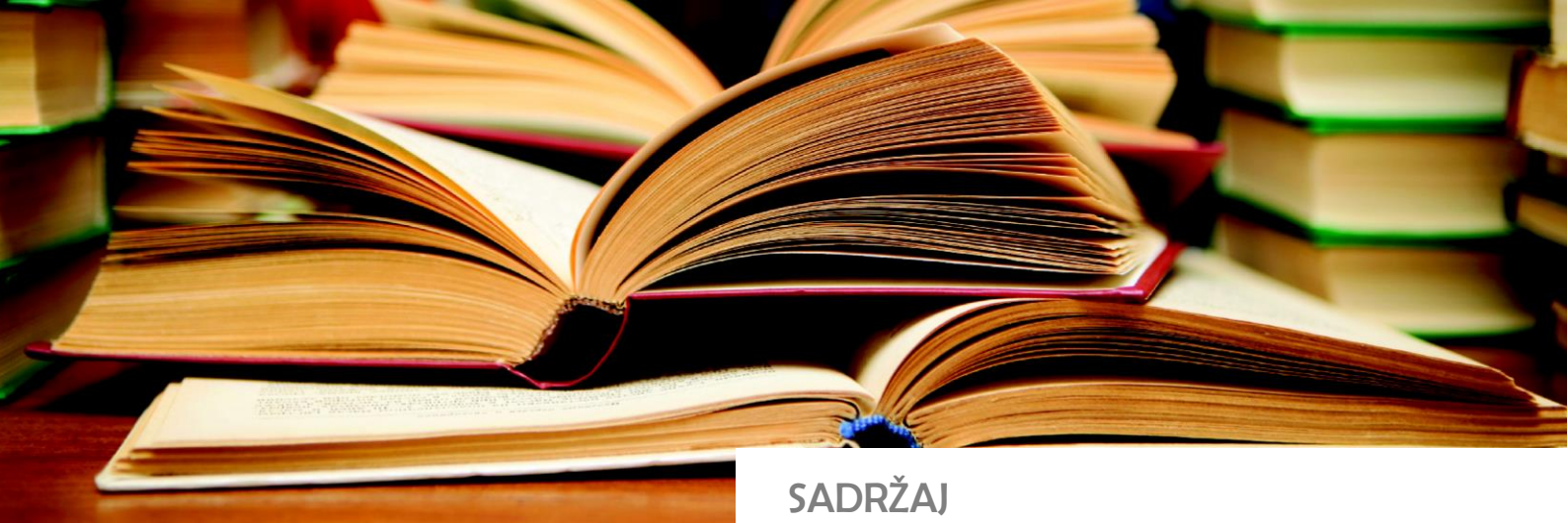
Siromaštvo u Srbiji ostaje na visokom nivou, kako izraženo u apsolutnom smislu, tako i *relativno* izraženo i bez obzira na primenjen metodološki koncept, nema značajnih razlika u profilu siromašnih prema konceptu apsolutnog i relativnog siromaštva. Na osnovu ovog nalaza, u nacrtu *Programa reformi politika zapošljavanja i socijalne politike (ESRP)* stoji da tri elementa odlučujuće određuju životni standard u Srbiji: radni status, nizak nivo obrazovanja i prebivalište izvan urbanih centara.

Zbog toga je jedan od glavnih ciljeva ESRP-a **smanjenje opšte stope neaktivnosti i povećanje stope zaposlenosti**, što će se postići, između ostalog, umnjenjem negativnih podsticaja za zapošljavanje preuređenjem uslova korišćenja prava na NSP uz propisivanje mehanizama jačeg povezivanja centara za socijalni rad i NSZ i povezivanje sa merama koje NSZ sprovodi u cilju aktiviranja i zapošljavanja korisnika novčane socijalne pomoći. Pored toga ESRP predviđa i **unapređenje propisa koji regulišu aktivaciju korisnika NSP**, što bi trebalo da predstavlja prvi korak u pravcu integrisanih usluga za najsiromašnije, kako u pogledu zapošljavanja/radnog angažovanja, tako i u pravcu povratka mladih u proces obrazovanja i uključivanje u programe dokvalifikacije i prekvalifikacije. Ova analiza daje dodatne informacije koje doprinose rešavanju navedenih pitanja.

Rezultati ove analize odnose se na sledeće ciljeve održivog razvoja UN-a:

*Cilj 1 : okončati siromaštvo svuda
i u svim oblicima,*

*Cilj 8: promovisati inkluzivan i održiv
ekonomski rast, zaposlenost
i dostojanstven rad.*

SADRŽAJ

1. Rezime.....	93
2. Uvod	94
3. Metodologija.....	95
Postojanje višegeneracijskih domaćinstava.....	97
Pretpostavke.....	98
4. Rezultati	99
Efekti na tržište rada	103
5. Zaključna razmatranja.....	104
Literatura.....	106
Aneks	107

SPIŠAK TABELA

Tabela 1. Osnovni podaci o domaćinstvima/licima	99
Tabela 2. Socijalni transferi uključeni u izračunavanje zamke nezaposlenosti.....	99
Tabela 3. Ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva i ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva pre transfera osim penzija, ukupno i po članu	99
Tabela 4. Struktura nezaposlenih lica prema stečenom nivou obrazovanja	100
Tabela 5. Prosečna rezervaciona neto zarada prema stečenom nivou obrazovanja	100
Tabela 6. Prosečna vrednost zamke nezaposlenosti prema obrazovnom nivou nezaposlenih lica	100
Tabela 7. Prosečna vrednost zamke nezaposlenosti prema tipu domaćinstva	101
Tabela 8. Prosečna vrednost zamke nezaposlenosti na nivou regiona i prema tipu naselja.....	101
Tabela 9. Zamka nezaposlenosti prema tipu domaćinstva, prosek EU28 i Srbija, 2013.	102
Tabela 10. Broj domaćinstava korisnika novčane socijalne pomoći i/ili dečijeg dodatka pre i nakon zaposlenja	103
Tabela A1. Zemlje EU28 koje imaju nižu vrednost zamke nezaposlenosti od Srbije	107
Tabela A2. Lista skraćenica	108

1. REZIME

Indikator zamka nezaposlenosti (eng. unemployment trap) pokazuje kolika je neto dobit pojedinca/domaćinstva prilikom tranzicije iz nezaposlenosti u zaposlenost. Nezaposleno lice ima podsticaja da se zaposli ukoliko je raspoloživi dohodak veći kada je lice zaposleno u odnosu na raspoloživi dohodak kada je lice nezaposleno. Sa većom razlikom u raspoloživom dohotku raste i neto korist od zaposlenja. Ukoliko je promena raspoloživog dohotka prilikom tranzicije u zaposlenost mala (ili čak negativna) pojedinac nema podsticaja da se zaposli, što može da ukazuje na to da je sistem socijalne zaštite destimulativan sa aspekta spremnosti pojedinca da radi. Indikator *zamka nezaposlenosti* je od značaja za donošenje mera ekonomske politike u cilju povećanja zaposlenosti, kao i smanjenja broja korisnika različitih oblika socijalnih davanja i naknada.

Cilj rada je izračunavanje indikatora zamke nezaposlenosti za Srbiju korišćenjem podataka Ankete o dohotku i uslovima života (SILC) iz 2013. Budući da OECD i EUROSTAT izračunavaju ovaj indikator na bazi „makro“ podataka, radi uporedivosti sa drugim zemljama, u radu se takođe izračunava zamka nezaposlenosti za Srbiju korišćenjem makro podataka.

Zamka nezaposlenosti za Srbiju u proseku iznosi 31%, bez značajne razlike prema polu. To znači da neto korist od zaposlenja iznosi 69% rezervacione bruto zarade, tj. najniže zarada za koju bi lice pristalo da radi. Ako posmatramo prema obrazovnom nivou, najveća vrednost indikatora je za lica bez škole i sa nepotpunom osnovnom školom, u proseku iznosi 38%. Razlika u prosečnoj vrednosti indikatora prema nivou obrazovanja nije velika, budući da zamka nezaposlenosti za lica sa visokim obrazovanjem iznosi 30%. Prema strukturi domaćinstva, razlike u prosečnoj vrednosti indikatora nisu velike. Najmanja vrednost je za tip domaćinstva dvoje odraslih bez dece i u proseku iznosi 30%. Najveća vrednost indikatora je za tip domaćinstva roditelji sa dvoje dece, koja u proseku iznosi 35%. Najveći broj nezaposlenih lica (88%) ima vrednost indikatora manju od 50%, dok je zanemarljiv broj onih čija je zamka nezaposlenosti preko 90%. Na osnovu datih podataka, možemo zaključiti da najveći broj nezaposlenih lica ima podsticaja da se

zaposle, jer tranzicijom u status zaposlenosti ostvaruju neto dobit, koja nije mala.

Relativno nisku vrednost zamke nezaposlenosti (ispod 50%) možemo objasniti sledećim faktorima: (a) korišćenjem podataka o rezervacionoj zaradi, a ne o očekivanoj zaradi, (b) niskim obuhvatom novčane socijalne pomoći, (c) podcenjenošću novčane socijalne pomoći i dečijeg dodatka u podacima SILC-a u odnosu na administrativne podatke. Smatramo da najveći uticaj na vrednost zamke nezaposlenosti ima rezervaciona zarada, koja iako dosta niža od prosečne zarade, ne omogućava nezaposlenim licima da se zaposle. To je verovatno posledica nepodudaranja kvalifikacija koje se traže i koje se nude na tržištu rada.

Rezultati makro modela za Srbiju pokazuju da je za posmatrane tipove domaćinstva zamka nezaposlenosti manja od proseka EU28. Zamka nezaposlenosti izračunata korišćenjem mikro modela i makro modela nisu uporedive, zbog različitih pretpostavki na kojima se modeli zasnivaju. Prednost dajemo izračunatoj vrednosti indikatora korišćenjem mikro podataka, odnosno podataka SILC-a, jer realnije odlikava stanje na tržištu rada. Prilikom izračunavanja indikatora korišćenjem makro podataka neophodno je poći od brojnih pretpostavki koje nam nisu potrebne kada koristimo mikro podatke. OECD metodologija polazi od pretpostavke da će domaćinstvo koje ispunjava uslove za dobijanje socijalnih transfera (npr. novčanu socijalnu pomoć, dečiji doatak, subvencije, itd.) iste i dobijati, kao i da svako nezaposleno lice prima naknadu za nezaposlenost. Mi koristimo stvarnu vrednost socijalnih primanja ukoliko ih domaćinstvo dobija, kao i naknade za nezaposlenost ukoliko je nezaposleno lice prima. Takođe koristimo podatke o rezervacionoj zaradi za koju bi svako nezaposleno lice pristalo da radi, dok OECD metodologija pretpostavlja da će lice raditi za prosečnu zaradu, odnosno određeni procenat prosečne zarade.

Osnovno ograničenje ove analize je što pretpostavljamo da će se lice zaposliti u formalnom sektoru. Dalje istraživanje će ići u pravcu ekonometrijske analize izračunatog indikatora zamke nezaposlenosti, ali i detaljne analize mogućih podsticaja za zaposlenje u neformalnom sektoru u odnosu na formalni sektor.

2. UVOD

Izračunavanje indikatora zamke nezaposlenosti, neaktivnosti i niske zarade predstavljaju statističku praksu OECD-a i EUROSTATA od 2001. godine. Republički zavod za statistiku Srbije, kao ni druge institucije koje su odgovorne za proizvodnju i diseminaciju zvanične statistike pomenute indikatore ne izračunavaju. Ovi podaci su izuzetno važni za donošenje mera ekonomske politike. Važnost podataka proizilazi iz činjenice da poreska politika sa jedne strane i socijalna primanja sa druge strane utiču na spremnost pojedinca da radi. Takođe, kriza je dovela do rasta nezaposlenosti i siromaštva, što povećava pritisak na državna sredstva usmerena na smanjenje siromaštva. Ograničena sredstva namenjena socijalnim davanjima potrebno je usmeriti na najsiromašnije, tj. na one kojima je ta pomoć neophodna u ostvarivanju minimalnog životnog standarda.

Zamka nezaposlenosti predstavlja zapravo implicitnu poresku stopu za nezaposleno lice prilikom tranzicije u zaposlenost. Termin zamka se koristi da ukaže na činjenicu da je promena raspoloživog dohotka mala, pa su stoga podsticaji da se pređe u status zaposlenosti mali, tj. poresko-socijalni sistem je destimulativan.

OECD izračunava pomenute indikatore koristeći „makro“ podatke. Uzimaju se u obzir pretpostavke koje se odnose na dohodak, poreze i socijalna primanja domaćinstva. Pretpostavlja se da će domaćinstvo koje ispunjava uslove za dobijanje socijalnih transfera iste i dobijati. Posmatra se tranzicija pojedinca iz statusa nezaposlenosti u status zaposlenosti za određeni % prosečne zarade.

Cilj ovog rada je izračunavanje zamke nezaposlenosti prema metodologiji OECD-a koristeći podatke Ankete o dohotku i uslovima života (SILC) iz 2013. godine. Posmatraju se sva domaćinstva u kojima postoji nezaposleno lice, bez obzira na njegovu strukturu. Indikator se ne izračunava za hipotetičku zaradu, već rezervacionu zaradu za koju je pojedinac spreman da radi ukoliko bi mu posao bio ponuđen u narednom mesecu.

Izračunavanje indikatora na reprezentativnim anketnim podacima za lica/domaćinstva daje nam mnogo više informacija u odnosu na „makro“ model koji je primenjiv samo na ona domaćinstva koja ispu-

njavaju brojne pretpostavke na kojima se bazira metodologija OECD-a. Višečlana domaćinstva, koja se najčešće sastoje iz višegeneracijskih domaćinstava, kao i sva domaćinstva koja čine roditelji i jedno dete ili više od dvoje dece, nisu obuhvaćeni modelom OECD-a.

Prema našim saznanjima, nisu objavljeni radovi koji se bave ovom problematikom u Srbiji. Takođe, istraživanja na temu zamke nezaposlenosti u drugim zemljama se baziraju na modelima simulacije, tj. ispituje se koliko će se promeniti vrednost indikatora ukoliko se varira poreska stopa i/ili iznosi socijalnih davanja, kao i uslovi da se ista primaju. Ovo istraživanje upotpunjuje statističku praksu Srbije, izračunavanjem indikatora koji je od značaja za poresku politiku, politiku socijalnih davanja, siromaštvo, kao i tržište rada.

Indikator se izračunava na nivou domaćinstva (koja imaju nezaposleno lice), a u analizi ćemo posmatrati različite tipove domaćinstva. Koristimo definiciju Međunarodne organizacije rada za definisanje nezaposlenih lica. Prilikom primene metodologije, konsultovali smo se sa statistikom OECD-a, odeljenje „Tax-Benefit Models“, koji su nam pomogli oko brojnih nedoumica.

Struktura rada je sledeća: posle uvodnog dela, drugi deo rada predstavlja OECD metodologiju, kao i primenu metodologije na podacima SILC-a, treći deo rada prikazuje osnovne rezultate istraživanja, četvrti deo povezuje vrednost izračunatog indikatora zamke nezaposlenosti sa karakteristikama tržišta rada, poslednji deo prikazuje zaključna razmatranja.

3. METODOLOGIJA⁴

Metodološki okvir za izračunavanje zamke nezaposlenosti (eng. *unemployment trap*) razvijen je od strane OECD-a u okviru „Tax-Benefit” modela. Najpre će biti predstavljena polazna metodologija, a potom detaljno obrazložen način izračunavanja indikatora za Srbiju na bazi SILC-a.

Zamka nezaposlenosti je indikator koji pokazuje koliko je neto dobit pojedinca/domaćinstva prilikom tranzicije iz nezaposlenosti u zaposlenost. Izračunava se po formuli $[1 - (URDD_z - URDD_{nz}) / BZ_z] * 100$, gde je $URDD_z$ ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva kada lice postane zaposleno (tranzicija iz nezaposlenosti u zaposlenost), $URDD_{nz}$ je ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva kada je lice nezaposleno, BZ_z je rezervaciona bruto zarada za koju će novo zaposleno lice raditi. $URDD$ je u neto iznosu.

Ukoliko je vrednost indikatora npr. 80, to znači da je neto korist pojedinca od tranzicije iz nezaposlenosti u zaposlenost 20% odgovarajuće bruto zarade. Vrednost preko 100 implicira da je neto prihod pojedinca u statusu zaposlenosti manji nego neto prihod u statusu nezaposlenosti, tj. da pojedinac nema dovoljno podsticaja da pređe u status zaposlenosti. Ako je na primer vrednost indikatora 120, to znači da neto gubitak pojedinca iznosi 20% odgovarajuće bruto zarade.

OECD model izračunava zamku nezaposlenosti za hipotetička domaćinstva na bazi opštih pretpostavki o porezima i socijalnim davanjima, bez izračunavanja indikatora na bazi reprezentativnog uzorka domaćinstva/lica na osnovu anketnih podataka. Domaćinstva koja se posmatraju su sledeća (u svakom domaćinstvu imamo nezaposleno lice): jednočlano domaćinstvo, samohrani roditelj sa dvoje dece, bračni par bez dece ili sa dvoje dece (jedan supružnik neaktivan, drugi supružnik nezaposlen i posmatra se njegova tranzicija u status zaposlenosti), bračni par bez dece ili sa dvoje dece (jedan supružnik zaposlen za određeni % prosečne zarade, drugi supružnik nezaposlen i njegova tran-

zicija u zaposlenost). Važno je posmatrati domaćinstvo zbog činjenice da određena socijalna davanja, kao i poreske olakšice zavise od broja izdržavanih članova domaćinstva. Da bi se izračunao indikator potrebno je uvesti još neke pretpostavke koje su potrebne samo ukoliko se radi model baziran na „makro” podacima.

Prva pretpostavka je da će lice raditi za određeni procenat prosečne zarade. Prema OECD-u očekivana zarada se kreće u intervalu 30%-200% prosečne zarade. Sa rastom prosečne zarade raste i neto dobit koju domaćinstvo ima za tranziciju u zaposlenost, mada to nije *ceteris paribus*. Razlog je u činjenici da sa rastom zarade pojedinac plaća veće poreze, a gubi pravo na socijalna primanja. Posebno treba naglasiti činjenicu da domaćinstva sa decom i bez dece imaju drugačije podsticaje prilikom traženja posla. Druga pretpostavka se odnosi na to koliko je iznosila zarada lica u periodu pre nego što je lice postalo nezaposleno. To je važno jer se najčešće naknada za nezaposlenost izračunava kao određni procenat prethodno ostvarene zarade.

Prema definisanoj metodologiji primanja uaturi se ne uzimaju u obzir, već se posmatraju samo primanja u novcu. Socijalna davanja i naknade koja ulaze u obračun socijalnih primanja su: naknada za nezaposlenost, socijalna pomoć, pomoć porodicama sa decom, kao i samohranim roditeljima, subvencije za grejanje i druge komunalne usluge. Takođe, sva primanja jednokratnog tipa ne uzimaju se u obzir, jer ne utiču na ponašanje pojedinaca. Ne uzimaju se u obzir i sledeća primanja: primanja na osnovu starosti, primanja po osnovu prevremenog penzionisanja, primanja po osnovu invaliditeta, bolesti, kao i primanja po osnovu povreda na radu, primanja na osnovu aktivnih mera na tržištu rada, otpremnine, primanja nezaposlenih koji su otpušteni kao tehnološki višak.

Da bi se izračunao iznos pomoći koje lice/domaćinstvo ostvaruje koriste se dodatne pretpostavke. Tako npr. za naknadu za nezaposlenost pretpostavlja se da je nezaposleno lice staro 40 godina, da je lice bilo zaposleno puno radno vreme i da je kontinuirano uplaćivalo doprinose za slučaj nezaposlenosti od 18 godine. S obzirom na to da se iznos naknade najčešće definiše kao određeni procenat zarade koje je

⁴ Detaljno metodološko objašnjenje za izračunavanje zamke nezaposlenosti, ali i drugih zamki (eng. *inactivity traps and low-wage traps*) dato je u Carone, G. et al., (2004): „Indicators of Unemployment and Low-Wage Traps (Marginal Effective Tax Rates on Employment Incomes)”, OECD Social, Employment and Migration Working Paper, No. 18, OECD, Paris

lice ostvarivalo, pretpostavlja se da je lice radilo za prosečnu zaradu ili određeni procenat prosečne zarade (u intervalu 30%-200%). Prema metodologiji, nezaposlena lica koja ne primaju naknadu se ne tretiraju kao nezaposlena lica, već kao neaktivna (ulaze u obračun indikatora zamke neaktivnosti (eng. inactivity trap)).

Na bazi reprezentativnog uzorka lica/domaćinstava u anketi SILC, moguće je izračunati indikator koji je baziran na originalnim podacima, ne na pretpostavkama koje važe za hipotetičko domaćinstvo. Da bismo izračunali koliko iznosi zamka nezaposlenosti na nivou svakog domaćinstva potrebno je da uzmemo u obzir sledeće činjenice: koliko iznosi neto zarada za koju je nezaposleno lice spremno da radi (rezervaciona zarada), koliko iznosi ukupna suma socijalnih primanja koje domaćinstvo ostvaruje koja prema metodologiji ulaze u obračun indikatora, koliko iznosi ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva, da li će domaćinstvo i dalje ostvarivati pravo na socijalna primanja kada se lice zaposli, i ako hoće, koliko iznosi novi iznos socijalnih primanja.

Relevantna pitanja iz SILC upitnika za lica i domaćinstvo za izračunavanje indikatora zamke nezaposlenosti su sledeća:

L3.2. Da li ste tokom prethodne četiri sedmice tražili posao?

L3.4. Kada bi Vam posao bio ponuđen da li biste mogli da počnete da radite u naredne dve sedmice?

Nezaposlena lica su lica koja u referentnoj sedmici nisu obavljala plaćeni posao, aktivno su tražila posao u poslednje četiri sedmice i spremni su da počnu da rade u naredne dve sedmice (definicija Međunarodne organizacije rada (MOR)). Definišemo nezaposlena lica kao ona lica koja su na prethodna dva pitanja odgovorili potvrdno.

L3.5. Kolika je minimalna neto zarada po kojoj biste prihvatili zaposlenje u ovom mesecu?

Na osnovu odgovora na ovo pitanje dobijamo neto zaradu kada lice iz nezaposlenosti pređe u status zaposlenosti, na osnovu koga se izračunava bruto iznos u imeniocu. Posmatra se tranzicija u formalnu zaposlenost za rezervacionu zaradu, tj. pretpostavlja se da neto zarada predstavlja razliku između bruto zarade i poreza i doprinosa.

D8.1. Da li je Vaše domaćinstvo primilo neku od navedenih socijalnih pomoći? U ponuđenim odgovorima se nalaze sledeći oblici socijalne pomoći koje obu-

hvatamo računicom: dečiji dodatak/uvećani dečiji dodatak, subvencije za grejanje, subvencije za račun za komunalne usluge i novčana socijalna pomoć (materijalno obezbeđenje porodice).

L7.2. Da li ste primili neku od sledećih naknada odnosno pomoći? Među navedenim vrstama pomoći, odnosno naknadama, data je i naknada za nezaposlenost.

U raspoloživi dohodak domaćinstva pored zarada ostalih članova domaćinstva, ulaze i sva socijalna primanja koja domaćinstva primaju ukoliko takva postoje. Naknada za nezaposlenost (NN) se gubi kada se nezaposleno lice zaposli, što ne mora da bude slučaj sa dečijim dodatkom (DD) i novčanom socijalnom pomoći (NSP). Da bismo adekvatno izračunali ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva kada se nezaposleno lice zaposli neophodno je da procenimo za svako domaćinstvo da li i dalje ispunjava uslove za ista socijalna primanja, kao i iznos koje će domaćinstvo dobijati nakon zaposlenja. Iznos NSP priznaje se u visini razlike između NSP utvrđene Zakonom o socijalnoj zaštiti i prosečnog mesečnog prihoda pojedinca/porodice. Važno je napomenuti da se prilikom određivanja prava na NSP ne uzima u obzir DD, dok se naknada za vreme nezaposlenosti uzima u obzir⁵. Prema Zakonu o finansijskoj podršci porodici sa decom prilikom određivanja da li domaćinstvo ima prava na dečiji dodatak ili ne, prihod po članu domaćinstva se upoređuje sa cenzusom koji u 2013.⁶ iznosi 7.859 RSD. Ukoliko je u pitanju samohrani roditelj posmatra se uvećani census koji iznosi 9.430 RSD. Domaćinstva čiji je prihod po članu manji od cenzusa imaju prava na dečiji dodatak koji iznosi 2.552 RSD po detetu, odnosno 3.318 RSD po detetu za samohrane roditelje. Dečiji dodatak se isplaćuje za najviše četvoro dece, što znači da domaćinstva koja imaju više od četvoro dece primaju isti iznos kao za četvoro dece. Ukoliko domaćinstvo i dalje ostvaruje pravo na DD, iznos DD je nepromenjen, jer sam iznos dečijeg dodatka ne zavisi od ukupnog prihoda domaćinstva, već od broja dece.

Ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva pre socijalnih transfera osim penzija (URDD_{pre_tran}) se definiše kao URDD umanjen za ukupne transfere doma-

⁵ Koji se prihodi i primanja pojedinca odnosno porodice (ne) uzimaju u obzir prilikom određivanja prava na NSP videti u Uredbi o primanjima i prihodima koji su od uticaja na ostvarivanje prava na novčanu socijalnu pomoć, "Sl. glasnik RS", br. 36/2011

⁶ <http://www.minrzs.gov.rs/cir/arhiva/visine-socijalnih-davanja>

ćinstvu uvećan za penzije. $URDD_{nz}$ i $URDD_z$ se definišu kao:

$$URDD_{nz} = URDD_{pre\_tran} + NN + NSP_{nz} + DD_{nz} + S,$$

gde NSP_{nz} predstavlja NSP kada je lice nezaposleno, S predstavlja ukupne subvencije (zbir subvencija za račun za komunalne usluge i za grejanje), DD_{nz} predstavlja dečiji dodatak kada je lice nezaposleno.

$$URDD_z = URDD_{pre\_tran} + NSP_z + DD_z + RZ,$$

gde NSP_z predstavlja iznos novčane socijalne pomoći kada se lice zaposli za rezervacionu zaradu ukoliko domaćinstvo idalje ostvaruje pravo na NSP, DD_z predstavlja dečiji dodatak kada se lice zaposli, RZ predstavlja rezervacionu neto zaradu za koje je nezaposleno lice spremno da radi. Jednostavnosti radi, pretpostavljamo da se subvencije za komunalne usluge i grejanje gube prilikom zaposlenja⁷.

NSP_z se izračunava prema sledećem algoritmu⁸:

- Iznos novčane socijalne pomoći koju bi teorijski (NSP_t) domaćinstvo imalo pravo da dobije na osnovu dohotka se određuje kao proizvod 7.579 RSD⁹ i broja potrošačkih jedinica datog domaćinstva¹⁰.
- Proveravamo da li je iznos zbira $URDD_{pre\_tran}$ i RZ veći ili manji od utvrđenog iznosa NSP_t .
 - $URDD_{pre\_tran} + RZ > NSP_t$, domaćinstvo ne ostvaruje pravo na NSP ($NSP_z = 0$)
 - $URDD_{pre\_tran} + RZ < NSP_t$, domaćinstvo ostvaruje pravo na NSP ($NSP_z = NSP_t - URDD_{pre\_tran} - RZ$)
- Domaćinstva koja pre zaposlenja nisu primala NSP, a prema kriterijumu dohotka su imala prava na istu, pretpostavljamo da neće primati NSP u statusu zaposlenosti, iako prema kriterijumu dohotka i dalje ostvaruju pravo na NSP¹¹.

⁷ Subvencije za komunalne usluge se definišu na lokalnom nivou. Za detaljnije informacije videti Zakon o komunalnim delatnostima, "Sl. glasnik RS", br. 88/2011 i Zakon o energetici, "Sl. glasnik RS", br. 145/2014

⁸ Nismo posebno posmatrali ona domaćinstva u kojima postoje članovi koji su nesposobni za rad, radi jednostavnosti.

⁹ <http://www.minrzs.gov.rs/cir/arhiva/visine-socijalnih-davanja>

¹⁰ Prema Zakonu o socijalnoj zaštiti, "Sl. glasnik RS", br. 24/2011 maksimalni broj potrošačkih jedinica iznosi 3,5.

¹¹ Ta domaćinstva najverovatnije ne ostvaruju pravo na NSP prema drugim kriterijumima, kao npr. vrednost imovine, poljoprivrednog zemljišta, ili zbog komplikovane procedure nisu podnela zahtev za dobijanje NSP.

Definišemo osnovicu za procenu da li domaćinstvo nakon tranzicije nezaposlenog lica u zaposlenost ostvaruje pravo na DD prema sledećem izrazu:

$$URDD_0 = URDD_{pre\_tran} + RZ$$

Iznos $URDD_0$ delimo sa brojem članova domaćinstva i poredimo sa cenzusom za dobijanje DD. Ukoliko je $URDD_0$ po članu domaćinstva veći od cenzusa, domaćinstvo nema pravo na DD. Ukoliko domaćinstvo ostvaruje pravo na DD, tj. $URDD_0$ po članu domaćinstva je manji od cenzusa, iznos dečijeg dodatka je isti kao i pre zaposlenja ($DD_z = DD_{nz}$).

Razlika $URDD_z$ i $URDD_{nz}$ je jednaka sledećem izrazu:

$$URDD_z - URDD_{nz} = RZ + NSP_z + DD_z - NN - NSP_{nz} - DD_{nz} - S$$

Na osnovu definisanih veličina izračunavamo vrednost indikatora zamke nezaposlenosti prema formuli $[1 - (URDD_z - URDD_{nz}) / BZ] * 100$, za celu populaciju, a potom ćemo analizirati prema određenim tipovima domaćinstva, kao npr. domaćinstva sa decom ili bez dece, jednočlana domaćinstva, jednoroditeljska domaćinstva, itd.

Osnovna prednost korišćenja anketnih podataka u odnosu na modeliranje indikatora na bazi opštih pretpostavki o poreskom sistemu i sistemu socijalne pomoći se nalazi u više činjenica, koje će ukratko biti predstavljene.

Postojanje višegeneracijskih domaćinstava

Jedinica posmatranja prema metodologiji OECD-a je domaćinstvo koje može da bude jednočlano ili višečlano (bračni par, bez dece ili sa decom – pretpostavka dvoje dece)¹². Postojanje višegeneracijskih domaćinstava je veoma zastupljeno u Srbiji i iznosi 19,4% ukupnog broja domaćinstava (SILC, 2013). Značajno bismo suzili uzorak ukoliko bismo obuhvatili samo „tipična” domaćinstva koja koristi OECD.

¹² S obzirom na to da brojne dimenzije karakterišu stvarno domaćinstvo (koje utiču na izračunavanje poreza i socijalnih primanja), važno je da se rezultati ne ekstrapoliraju na one tipove domaćinstva koja nisu obuhvaćena modelom (kao ni na celu populaciju, što bi jedino bilo moguće ukoliko se koristi model poreza i socijalnih davanja u kombinaciji sa reprezentativnim mikro podacima domaćinstava), Carone, G. et al., (2004): "Indicators of Unemployment and Low-Wage Traps (Marginal Effective Tax Rates on Employment Incomes)", OECD Social, Employment and Migration Working Paper, No. 18, OECD, Paris

Pretpostavke

OECD model polazi od brojnih pretpostavki, koje su neophodne da bi se izračunala vrednost indikatora koristeći makro podatke. U nastavku su predstavljena ključna ograničenja tih pretpostavki.

- a) Pretpostavlja se da svako lice/domaćinstvo koje ispunjava uslove za socijalna primanja (NSP, DD, subvencije, itd.) iste i dobija, što u praksi nije ispunjeno. Mi koristimo stvarnu vrednost socijalnih primanja ukoliko ih domaćinstvo dobija.
- b) Pretpostavlja se da nezaposleno lice prima naknadu za nezaposlenost i ne uzimaju se u obzir nezaposlena lica koja istu ne primaju. Naknada za nezaposlenost je ograničenog trajanja. U ovom istraživanju posmatramo sva nezaposlena lica, kako ne bismo eliminisali značajan deo uzorka koja čine nezaposlena lica bez naknade¹³ (92% nezaposlenih lica ne prima naknadu za nezaposlenost prema podacima SILC-a). Naknada za nezaposlenost se izračunava kao određeni procenat prethodno ostvarene zarade, pa je prema OECD metodologiji potrebno pretpostaviti koliko je iznosila zarada nezaposlenog lica pre nego što je lice postalo nezaposleno. Naknada za nezaposlenost se izračunava pretpostavljajući da je lice radilo u intervalu 30%–200% prosečne zarade. Prednost našeg modela je što ne koristimo pretpostavke, već koristimo stvarnu vrednost naknade za nezaposlenost ukoliko je lice prima.
- c) Prilikom tranzicije u zaposlenost nezaposleno lice će se zaposliti za određeni procenat prosečne zarade (30%-200% prosečne zarade). Iako OECD kalkulator posmatra sve moguće kombinacije, nije realno pretpostaviti da nezaposleno lice koje je radilo za 30% prosečne zarade ili 50% prosečne zarade, da će se zaposliti za zaradu koja je jednaka npr. 100%, 150% ili 200% prosečne zarade. Lica koja su radila za mi-

nimalnu zaradu ili 50% prosečne zarade nemaju odgovarajuće kvalifikacije koje bi im omogućile zaposlenje za npr. 150% prosečne zarade. Prednost našeg modela je koristimo podatke o zaradi za koju bi svako pojedinačno lice pristalo da radi.

- d) OECD model koristi očekivanu zaradu, dok naš model koristi rezervacionu zaradu. Rezervaciona zarada je najniža zarada za koju bi lice pristalo da radi. Rezervaciona zarada je manja od očekivane zarade prema ekonomskoj teoriji, ali i dosadašnjim empirijskim istraživanjima¹⁴.

Lica mogu da preferiraju neformalnu zaposlenost ako im se rad u formalnom sektoru ne isplati, usled plaćanja poreza sa jedne strane i gubitka različitih vrsta socijalnih pomoći sa druge strane. Ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva obuhvata i dohotke od neformalne zaposlenosti. Bitno ograničenje ove analize se nalazi u pretpostavci da će se nezaposleno lice zaposliti u formalnom sektoru, čime će u potpunosti ili barem delimično izgubiti pravo na različite vrste pomoći. Iako ovi podaci pokazuju da se zaposlenje isplati u formalnom sektoru, zaposlenje u neformalnom sektoru za pojedinca može biti bolja opcija jer lice zadržava isti iznos novčane socijalne pomoći i dečijeg dodatka (socijalnih primanja), kao kada je bilo nezaposleno. Podsticaj da se lice zaposli u neformalnom sektoru je veći nego da se lice zaposli za istu zaradu u formalnom sektoru, pre svega za niže nivoe zarada.

¹³ U Srbiji, pravo na novčanu naknadu ima nezaposleno lice koje je bilo obavezno osigurano za slučaj nezaposlenosti najmanje 12 meseci neprekidno ili sa prekidima u poslednjih 18 meseci, prema Zakonu o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti, "Službeni glasnik RS", br. 36/09, 88/10 i 38/15, http://www.nsz.gov.rs/live/trazite-posao/dok-trazite-posao/nezaposleni/nov_ana_naknada.cid245

¹⁴ Videti npr. Brown, S. and K. Taylor, (2009): Reservation Wages, Expected Wages and the Duration of Unemployment: Evidence from British Panel Data, IZA DP No. 3981

4. REZULTATI

U narednim tabelama predstavljeni su osnovni podaci o karakteristikama domaćinstva i lica. Nakon pregleda osnovnih podataka koji su od značaja za temu, dajemo prikaz podataka koji se odnose na vrednosti indikatora zamke nezaposlenosti.

TABELA 1. Osnovni podaci o domaćinstvima/licima

Broj domaćinstava	2.487.885
Broj lica	7.151.162
Prosečan broj članova domaćinstva	2,87
Prosečan broj odraslih u domaćinstvu	2,37
Prosečan broj dece u domaćinstvu	0,51

Izvor: Obračun autora na osnovu podataka SILC-a

Iz tabele vidimo da broj članova u domaćinstvu iznosi u proseku 2,87.

Tabela 2. daje pregled socijalnih davanja i porodičnih dodataka koji se odnose na domaćinstvo, kao i naknade za nezaposlenost koja se odnosi na nezaposleno lice.

TABELA 2. Socijalni transferi uključeni u izračunavanje zamke nezaposlenosti

Tipovi socijalnih transfera	Broj domaćinstava / lica koji primaju socijalne transfere	Prosečan mesečni iznos na nivou domaćinstva, RSD
Dečiji dodatak /uvećani dečiji dodatak	161.988	2.105* 3.959
Novčana socijalna pomoć	67.195	2.507** 6.403
Naknada za nezaposlenost	59.212	16.617
Subvencije za grejanje	22.765	1.692
Subvencije za račun za komunalne usluge	34.176	1.392

Izvor: Obračun autora na osnovu podataka SILC-a

Napomena: Naknada za nezaposlenost se odnosi na lica, dok socijalna davanja i porodični dodaci se odnose na domaćinstvo.

** Iznos po detetu / ** Iznos po članu domaćinstva*

Dečiji dodatak (DD) prima 162 hiljade domaćinstava, što predstavlja 6,5% ukupnog broja domaćinstava u Srbiji, dok prosečan DD po detetu iznosi 2.105 RSD. Novčanu socijalnu pomoć (NSP) prima 67 hiljada domaćinstava, odnosno 2,7% ukupnog broja domaćinstava, a prosečna NSP po članu domaćinstva iznosi 2.507 RSD. Broj domaćinstava koji primaju i DD i NSP iznosi 22.547, što čini 0,9% ukupnog broja domaćinstava. Prosečna naknada za nezaposlenost iznosi 16.617 RSD, dok naknadu prima 59 hiljada nezaposlenih lica.

U Tabeli 3. vidimo da ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva iznosi u proseku oko 51 hiljada RSD mesečno, odnosno, oko 615 hiljada RSD prosečno godišnje. Ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva pre transfera osim penzija iznosi oko 48 hiljada RSD prosečno mesečno.

TABELA 3. Ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva i ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva pre transfera osim penzija, ukupno i po članu

	Prosek, mesečno, RSD
Ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva	51.229
Ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva po članu domaćinstva	20.345
Ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva pre transfera osim penzija	48.111
Ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva pre transfera osim penzija po članu domaćinstva	17.732

Izvor: Obračun autora na osnovu podataka SILC-a

Prema SILC podacima, ukupan broj nezaposlenih lica (15+) iznosi 744.700, ako koristimo definiciju MOR. Prema podacima Ankete o radnoj snazi (ARS), broj nezaposlenih lica (15+) iznosi 656.120 u 2013¹⁵. Broj nezaposlenih lica je manji prema ARS, zato što ARS koristi potpunu definiciju MOR¹⁶. Pre-

¹⁵ RZS, (2013), Anketa o radnoj snazi

¹⁶ SILC koristi dva osnovna kriterijuma MOR u definisanju nezaposlenih lica (videti detaljnije metodološki deo). Pored toga, ARS

ma subjektivnoj oceni ispitanika o njihovom statusu na tržištu rada, nezaposlenih lica ima 1.232.824, što je čak 88% više nego prema objektivnom statusu na tržištu rada.

Prema polnoj strukturi, 53% muškaraca je nezaposleno, dok je 47% nezaposlenih žena. Ako pogledamo strukturu nezaposlenih lica prema obrazovnom nivou (Tabela 4) vidimo da je najveći procenat nezaposlenih sa završenom srednjom školom (37,2%).

TABELA 4. Struktura nezaposlenih lica prema stečenom nivou obrazovanja

Stečeni nivo obrazovanja	Učešće u ukupnom broju nezaposlenih lica, %
Bez škole i nepotpuna osnovna škola	3,4
Osnovna škola (8 razreda)	16,2
Srednja škola u trajanju do tri godine	26,7
Četvorogodišnja srednja škola	37,2
Viša škola, prvi stepen fakulteta, specijalizacija posle srednje škole	6,6
Visoko obrazovanje, doktorske studije	9,9

Izvor: Obračun autora na osnovu podataka SILC-a

Rezervaciona neto zarada za koju bi nezaposleno lice pristalo da radi u proseku iznosi 27.539 RSD mesečno, odnosno 63% prosečne neto zarade koja iznosi 43.932 RSD u 2013¹⁷. Rezervaciona zarada je u proseku veća za muškarce, (30.159 RSD za muškarce i 25.822 RSD za žene). Ako posmatramo prema starosti, prosečna rezervaciona zarada raste do 35 godine, a opada nakon 50. ¹⁸ U Tabeli 5. predstavljena je prosečna rezervaciona neto zarada za koju bi nezaposleno lice pristalo da radi u narednom mesecu prema nivou obrazovanja.

posmatra i sledeći kriterijum: da lice u poslednje četiri sedmice nije aktivno tražilo posao, jer je našlo posao na kojem treba da počne da radi nakon isteka posmatrane sedmice, a najkasnije za tri meseca.

¹⁷ Izvor: NBS

¹⁸ Slični nalazi postoje i za Veliku Britaniju. Prema podacima Britanske panel ankete domaćinstava, muškarci, obrazovaniji i starija lica imaju veću rezervacionu zaradu, Brown, S. and K. Taylor, (2009): Reservation Wages, Expected Wages and the Duration of Unemployment: Evidence from British Panel Data, IZA DP No. 3981

TABELA 5. Prosečna rezervaciona neto zarada prema stečenom nivou obrazovanja

Stečeni nivo obrazovanja	Rezervaciona neto zarada, RSD
Ukupno	27.539
Bez škole i nepotpuna osnovna škola	21.817
Osnovna škola (8 razreda)	23.435
Srednja škola u trajanju do tri godine	26.259
Četvorogodišnja srednja škola	28.834
Viša škola, prvi stepen fakulteta, specijalizacija posle srednje škole	32.305
Visoko obrazovanje, doktorske studije	36.908

Izvor: Obračun autora na osnovu podataka SILC-a

Očekivano, sa rastom obrazovnog nivoa, raste i rezervaciona zarada za koju bi nezaposleno lice pristalo da radi. Vidimo da je čak i za najveći obrazovni nivo rezervaciona neto zarada manja od prosečne zarade u Srbiji.

Zamka nezaposlenosti u proseku iznosi 31,2%. Ako posmatramo prema polu, nema značajne razlike u prosečnoj vrednosti indikatora (31,26% za muškarce i 31,22% za žene). U nastavku predstavljamo prosečnu vrednost indikatora prema obrazovnom nivou nezaposlenih lica.

TABELA 6. Prosečna vrednost zamke nezaposlenosti prema obrazovnom nivou nezaposlenih lica

Stečeni nivo obrazovanja	Zamka nezaposlenosti, %
Ukupno	31,2
Bez škole i nepotpuna osnovna škola	38,2
Osnovna škola (8 razreda)	34,5
Srednja škola u trajanju do tri godine	31,5
Četvorogodišnja srednja škola	29,8
Viša škola, prvi stepen fakulteta, specijalizacija posle srednje škole	29,7
Visoko obrazovanje, doktorske studije	29,6

Izvor: Obračun autora na osnovu podataka SILC-a

Vidimo da je najveća vrednost indikatora za ona nezaposlena lica koja su bez škole i sa nepotpunom osnovnom školom. Zamka nezaposlenosti za ta lica iznosi 38%, što znači da prilikom tranzicije u zaposlenost za rezervacionu zaradu, dobit koju će ostvariti iznosi 62% odgovarajuće bruto zarade. Vrednost indikatora opada do nivoa srednje škole, dok za više nivo obrazovanja ostaje nepromenjen. Sa većim nivoom obrazovanja, raste i rezervaciona zarada za koju bi lice pristalo da radi, pa je neto korist od zaposlenja veća. Iz tabele možemo uočiti da je vrednost indikatora i za lica sa srednjom školom i za visokoobrazovana lica približno jednaka i iznosi oko 30%.

Naredna tabela daje pregled indikatora za različite tipove domaćinstava. Najveća vrednost indikatora je za domaćinstva roditelji sa dvoje dece, i iznosi 35%. Prosečna vrednost indikatora iznosi 33% za jednočlana domaćinstva.

TABELA 7. Prosečna vrednost zamke nezaposlenosti prema tipu domaćinstva¹⁹

Tipovi domaćinstva ²⁰	Zamka nezaposlenosti, %
Ukupno	31,2
Jednočlano domaćinstvo	33,0
Dvoje odraslih bez dece, mlađi od 65	29,7
Dvoje odraslih bez dece, najmanje jedan stariji od 65	30,2
Roditelji sa jednim detetom	33,3
Roditelji sa dvoje dece	34,8
Roditelji sa troje i više dece i ostala domaćinstva sa decom	33,2

Izvor: Obračun autora na osnovu podataka SILC-a

¹⁹ Za definisanje dece u okviru domaćinstva koristimo definiciju „izdržavanog deteta“ koja obuhvata sva lica mlađa od 18 godina, kao i lica starosti od 18 do 24 godine koje žive sa barem jednim roditeljem i ekonomski su neaktivna.

²⁰ Tip domaćinstva samohrani roditelj sa detetom/decom nije prikazan zbog malog broja opservacija.

Broj nezaposlenih lica koji imaju prosečnu vrednost indikatora preko 90% je zanemarljiv, dok 5,7% nezaposlenih lica ima vrednost u intervalu (50%, 100%). Najveći broj nezaposlenih lica, 88,1%, ima vrednost indikatora manju ili jednaku 50%²¹. To znači da za najveći broj lica neto korist od zaposlenja je veća ili jednaka 50% bruto zarade, za koju bi lice pristalo da radi.

Naredna tabela daje pregled zamke nezaposlenosti na nivou regiona, kao i prema tipu naselja (gradska i ostala). Razlika prema tipu naselja je samo pola procentna poena. Najveći podsticaj za zapošljavanjem prema vrednosti indikatora zamke nezaposlenosti je zabeležen u Beogradskom regionu.

TABELA 8. Prosečna vrednost zamke nezaposlenosti na nivou regiona i prema tipu naselja

Region	Zamka nezaposlenosti, %
Beograd	29,6
Vojvodina	32,4
Zapadna Srbija	31,0
Istočna Srbija	31,5
Tip naselja	
Gradska	31,1
Ostala	31,6

Izvor: Obračun autora na osnovu podataka SILC-a

Na osnovu datih podataka, možemo zaključiti da najveći broj nezaposlenih lica ima podsticaja da se zaposle, jer tranzicijom u status zaposlenosti ostvaruju neto dobit, koja nije mala.

Radi poređenja „makro“ i „mikro“ pristupa u izračunavanju zamke nezaposlenosti, predstavimo vrednost indikatora zamke nezaposlenosti koristeći OECD (makro) model za Srbiju i za EU28. Tabela 9. prikazuje vrednost indikatora za EU28 (kolona 1) za nekoliko tipova domaćinstava. OECD metodologija posmatra samo ona nezaposlena lica koja primaju naknadu za nezaposlenost, dok nezaposlena lica bez naknade smatraju neaktivnim licima, (videti deo Metodologija). S obzirom na to da samo 8% nezaposlenih prima naknadu za nezaposlenost u Srbiji (SILC, 2013), ta pretpostavka ne odgovara objektivnoj situaciji na tržištu rada u Srbiji. Stoga, izračunali smo vrednost indikatora

²¹ Ukupan broj nezaposlenih lica iznosi 744.700 prema podacima SILC-a (2013), broj nezaposlenih čija je prosečna vrednost indikatora u intervalu (50%, 100%) iznosi 45.421, dok 656.239 lica ima vrednost indikatora manju ili jednaku 50%.

koristeći pretpostavku da sva nezaposlena lica primaju naknadu za nezaposlenost (kolona 2), da nezaposlena lica ne primaju naknadu za nezaposlenost (kolona 3), kao i ponderisani prosek zamke nezaposlenosti sa i bez naknade za nezaposlenost (kolona 4). Kao ponder je korišćeno učešće broja nezaposlenih koji primaju naknadu za nezaposlenost u ukupnom broju nezaposlenih lica prema podacima SILC-a. Pretpostavka da je nezaposleno lice radilo za prosečnu zaradu, kao i da će prilikom zaposlenja raditi za prosečnu zaradu se odnosi i na Srbiju i na EU (radi jednostavnosti, zanemarili smo subvencije za grejanje i komunalne usluge za Srbiju).

Vrednost zamke nezaposlenosti je veća ukoliko lice prima naknadu za nezaposlenost. Podaci za EU28 su uporedivi sa podacima iz kolone (2) za Srbiju. Vidi-mo da za sve tipove domaćinstva vrednost indikatora je manja za Srbiju u odnosu na prosek članica EU, što znači da je neto korist od zaposlenja veća u Srbiji u odnosu na prosek EU28. Najmanja razlika u vrednosti indikatora (3 procentna poena) je za tip

domaćinstva samohrani roditelj sa dvoje dece, gde je neto korist od zaposlenja 30% odgovarajuće bruto zarade u Srbiji, odnosno 27% u EU28. U tabeli A1 u aneksu prikazane su zemlje EU koje imaju nižu vrednost zamke nezaposlenosti od Srbije za sve posmatrane tipove domaćinstva.

Možemo takođe primetiti da su vrednosti indikatora za sve tipove domaćinstva za Srbiju (makro model) veće nego što je izračunata prosečna vrednost indikatora na podacima SILC-a (mikro model).

Zamka nezaposlenosti izračunata na bazi makro podataka nije uporediva sa indikatorom izračunatim na bazi SILC-a (Tabele 9 i 7), (videti metodološki deo).

Nakon metodološkog poređenja mikro i makro modela, kao i poređenja dobijenih rezultata, prednost dajemo rezultatima mikro modela, odnosno smatramo da je vrednost indikatora na bazi SILC-a pouzdanija i objektivnija od vrednost indikatora na bazi makro podataka.

TABELA 9. Zamka nezaposlenosti prema tipu domaćinstva, prosek EU28 i Srbija, 2013.

Tip domaćinstva/ Zamka nezaposlenosti, %	EU 28 (1)	Srbija		
		Sa naknadom za nezaposlenost (2)	Bez naknade za nezaposlenost (3)	Ponderisani prosek (4)
Bračni par sa dvoje dece, jedan supružnik neaktivan, drugi nezaposlen	73	68	62	63
Bračni par bez dece, jedan supružnik neaktivan, drugi nezaposlen	69	59	46	47
Bračni par sa dvoje dece, jedan supružnik zaposlen za prosečnu zaradu, drugi nezaposlen	68	59	28	30
Bračni par bez dece, jedan supružnik zaposlen za prosečnu zaradu, drugi nezaposlen	68	59	28	30
Samohrani roditelj sa dvoje dece	73	70	59	60
Jednočlano domaćinstvo	69	59	40	42

Izvor: European Commission za EU28, obračun autora za Srbiju

Efekti na tržište rada

Da bismo adekvatno izračunali vrednost indikatora zamke nezaposlenosti, morali smo da procenimo da li će domaćinstvo ostvarivati pravo na NSP i/ili DD nakon što se lice zaposli. Prosečna vrednost zamke nezaposlenosti iznosi 32,1%, dok je za lica čija domaćinstva primaju NSP i DD 56,2%, u proseku. Značajno je veća prosečna vrednost indikatora za lica koja primaju NSP i DD (razlika je čak 24 pp). Lica koja primaju naknadu za nezaposlenost imaju prosečnu vrednost zamke nezaposlenosti od 70,2%. Naredna tabela prikazuje broj domaćinstava koji su korisnici NSP i/ili DD pre i nakon zaposlenja.

TABELA 10. Broj domaćinstava korisnika novčane socijalne pomoći i/ili dečijeg dodatka pre i nakon zaposlenja

Socijalna primanja	Broj domaćinstava
	Sa nezaposlenim licem
Novčana socijalna pomoć	67.195
Dečiji dodatak	161.988
Novčana socijalna pomoć i dečiji dodatak	22.547
	Kada se lice zaposli
Novčana socijalna pomoć	59.649
Dečiji dodatak	97.777
Novčana socijalna pomoć i dečiji dodatak	13.244

Izvor: Obračun autora na osnovu podataka SILC-a

Ukoliko bi se nezaposlena lica zaposlila za rezervacionu zaradu, broj domaćinstava koji su korisnici DD bi se smanjio za 40%, tj. 64 hiljade. Broj korisnika NSP bi se smanjio za 11%, tj. 7,5 hiljada domaćinstava manje bi primalo NSP. Ako posmatramo domaćinstva koja su primala i NSP i DD, tranzicijom u zaposlenost, smanjio bi se broj korisnika za 41%, tj. oko 9 hiljada domaćinstava manje.

Odnos rezervacione zarade i ukupnog raspoloživog dohotka domaćinstva (u statusu nezaposlenosti) u proseku iznosi 1,6. Taj odnos iznosi 2,82 za lica čija su domaćinstva korisnici NSP, što znači da je skoro tri puta veća rezervaciona zarada u odnosu na ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva kada lice nije zaposleno. Taj odnos iznosi 2,31 ukoliko domaćinstvo

prima i NSP i DD. Iako bi nezaposleno lice ostvarilo značajnu finansijsku korist ukoliko bi se zaposlilo za rezervacionu zaradu, na tržištu rada nema dovoljno poslova koja bi nezaposlenim licima omogućila da rade za rezervacionu zaradu, ili iako ima, oni ne odgovaraju kvalifikacionoj strukturi nezaposlenih.

Rezervaciona zarada, pored socijalnih primanja, značajno utiče na vrednost zamke nezaposlenosti. Prema rezultatima istraživanja domaćinstava u Velikoj Britaniji u periodu 1996-2002, na visinu rezervacione zarade statistički značajno utiče očekivana zarada, obrazovni nivo nezaposlenih, dužina traženja zaposlenja, iznos svih pomoći koje nezaposleni primaju, kao i regionalna stopa nezaposlenosti²². Budući da ne raspolažemo individualnim podacima o očekivanoj zaradi (niti je slično istraživanje rađeno za Srbiju), rezervacionu zaradu smo poredili sa prosečnom zaradom na tržištu rada, koja je pak negativno korelisana sa stopom nezaposlenosti²³. Pretpostavljamo da je znatno niža rezervaciona zarada u odnosu na prosečnu zaradu, pored ostalih faktora, posledica niže kvalifikacione strukture nezaposlenih u odnosu na kvalifikacionu strukturu zaposlenih. Tabela 5. (deo Rezultati) prikazuje pad rezervacione zarade sa smanjenjem obrazovnog profila nezaposlenih.

Na kraju, treba napomenuti, da iako indikator zamka nezaposlenosti pokazuje da dve osnovne vrste pomoći (NSP i DD) nisu destimulativne sa aspekta spremnosti pojedinca da radi, Žarković-Rakić, J. *et al*, (2015) daju predlog reformi NSP i DD, kako bi se povećalo radno angažovanje primalaca socijalnih pomoći i smanjio pritisak na socijalna davanja²⁴.

²² Brown, S. and K. Taylor, (2009): Reservation Wages, Expected Wages and the Duration of Unemployment: Evidence from British Panel Data, IZA DP No. 3981

²³ Rezultati ocene elastičnosti stope nezaposlenosti u odnosu na prosečne realne zarade u Srbiji u periodu 2008-2013. ukazuju da pad realnih zarada od 1% dovodi do rasta stope nezaposlenosti za 0,47 procentna poena, videti: Anić and Mladenović, (2014): Econometric modeling of unemployment in Serbia during period 2008-2013, *Yugoslav Journal of Operations Research* 24 (2014), Number 3, 333-346

²⁴ Žarković-Rakić, J., Krstić, G., Randelović, S. and M. Vladislavljević, (2015): "Improving social safety net in Serbia: new estimates of benefits' performance indicators and policy proposals to reduce child poverty", LSEE Research Network on Social Cohesion-Regional Workshop, Barriers to Inclusive Growth in the Western Balkans

5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Indikator zamke nezaposlenosti pokazuje kolika je neto dobit pojedinca/domaćinstva prilikom tranzicije iz nezaposlenosti u zaposlenost za određeni iznos rezervacione zarade. Prosečna vrednost indikatora za Srbiju u 2013. iznosi 31%, što znači da prosečna neto dobit od zaposlenja iznosi 69% rezervacione bruto zarade. Na osnovu izračunatog indikatora, nameće se zaključak da sistem socijalne zaštite koji je obuhvaćen analizom (novčana socijalna pomoć i dečiji dodatak) u Srbiji nije destimulativan, jer je ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva kada se lice zaposli veći od ukupnog raspoloživog dohotka domaćinstva kada je lice nezaposleno za datu rezervacionu zaradu.

Ako posmatramo prema tipu domaćinstva, najveća vrednost zamke nezaposlenosti je za tip domaćinstva roditelji sa dvoje dece i iznosi 35%, što znači da neto korist od zaposlenja za rezervacionu zaradu iznosi 65% odgovarajuće bruto zarade. Najmanju vrednost indikatora od 30% ima tip domaćinstva dvoje odraslih (bez dece), gde su oba odrasla mlađa od 65 godina, kao i isti tip domaćinstva, u kojem je najmanje jedna osoba starija od 65 godina. Vidimo da razlika u minimalnoj i maksimalnoj prosečnoj vrednosti indikatora prema tipu domaćinstva nije velika i iznosi oko 5 procentnih poena. Prosečna vrednost zamke nezaposlenosti iznosi 70% ukoliko lice prima naknadu za nezaposlenost, što je skoro 40 procentnih poena veće u odnosu na prosek, ali idalje ispod granične vrednosti od 100%. Prosečna vrednost zamke nezaposlenosti za lica čija domaćinstva primaju dečiji dodatak i novčanu socijalnu pomoć je takođe značajno veća od proseka (iznosi 56%). Prosečna vrednost indikatora se ne razlikuje značajno prema nivou obrazovanja, iako je najveća za nezaposlena lica bez škole i sa nepotpunom osnovnom školom (38%). Prosečna vrednost indikatora iznosi 30% za lica sa završenom četvorogodišnjom srednjom školom, višom školom, kao i za visoko obrazovanje.

Na vrednost zamke nezaposlenosti utiče dosta faktora, što proizilazi iz same metodologije obračuna indikatora. Smatramo da najveći uticaj ima rezervaciona zarada. Iako znatno niža od prosečne zarade, ona ne obezbeđuje nezaposlenim licima da se zaposle. Tome verovatno, pored ostalog, doprinosi

nepodudaranje kvalifikacija koje se traže i kvalifikacija koje se nude na tržištu rada.

Relativno nisku vrednost zamke nezaposlenosti možemo objasniti podcenjenošću iznosa novčane socijalne pomoći i dečijeg dodatka u SILC-u u odnosu na administrativne podatke²⁵. Administrativni podaci o broju korisnika novčane socijalne pomoći i dečijeg dodatka su veći od SILC podataka²⁶. Broj korisnika dečijeg dodatka je za 21% manji, dok broj korisnika novčane socijalne pomoći je za 27% manji, prema podacima SILC-a u poređenju sa podacima Ministarstva za rad, zapošljavanja, socijalna i boračka pitanja. Podaci Ankete su verovatno podcenzurirani, i mogu biti posledica neiskrenog odgovaranja na pitanja koja se odnose na socijalnu pomoć koju domaćinstvo prima. Za ta domaćinstva vrednost indikatora zamke nezaposlenosti bi bila veća, jer bi neto korist pojedinca od tranzicije u zaposlenost bila manja nego što je izračunata. Podcenjenost broja korisnika novčane socijalne pomoći i dečijeg dodatka implicira nižu vrednost indikatora za celu populaciju.

Relativno nisku vrednost indikatora zamke nezaposlenosti možemo objasniti, pored podcenjenosti novčane socijalne pomoći u odnosu na administrativne podatke, i niskom obuhvatnošću novčane socijalne pomoći²⁷. Niska obuhvatnost utiče na relativno nisku vrednost indikatora, jer domaćinstva koja bi trebalo da imaju pravo na novčanu socijalnu pomoć, istu ne primaju.

²⁵ Žarković-Rakić, J., Krstić, G., Randelović, S. and M. Vladislavljević, (2015): "Improving social safety net in Serbia: new estimates of benefits' performance indicators and policy proposals to reduce child poverty", LSEE Research Network on Social Cohesion-Regional Workshop, Barriers to Inclusive Growth in the Western Balkans

²⁶ Prema podacima Ministarstva za rad, zapošljavanja, socijalna i boračka pitanja, broj porodica koji primaju novčanu socijalnu pomoć iznosi oko 92 hiljade lica, dok broj korisnika dečijeg dodatka iznosi oko 206 hiljada, (oktobar 2012), <http://www.minrzs.gov.rs/cir/arhiva/visine-socijalnih-davanja>

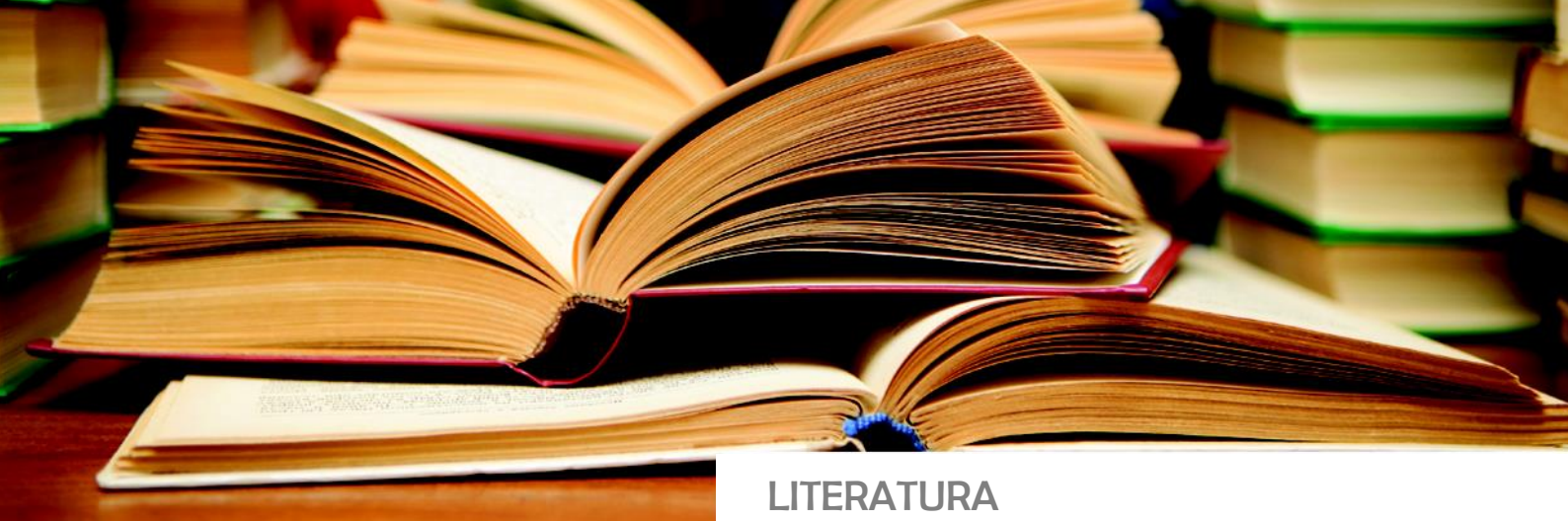
²⁷ Žarković-Rakić, J., Krstić, G., Randelović, S. and M. Vladislavljević, (2015): "Improving social safety net in Serbia: new estimates of benefits' performance indicators and policy proposals to reduce child poverty", LSEE Research Network on Social Cohesion-Regional Workshop, Barriers to Inclusive Growth in the Western Balkans

Relativno nisku vrednost zamke nezaposlenosti možemo objasniti i činjenicom da koristimo podatke o rezervacionoj zaradi, a ne o očekivanoj zaradi, kao što je to slučaj kod OECD-a.

Rezultati ovog istraživanja iako se baziraju na primeni metodologije OECD-a, nisu direktno uporedivi sa podacima OECD-a. To je posledica činjenice da umesto brojnih pretpostavki koje su korišćene u OECD modelu (koje se odnose pre svega na socijalna primanja – naknadu za nezaposlenost, novčanu socijalnu pomoć, dečiji dodatak, subvencije, itd), mi polazimo od aktuelnih vrednosti koje za svako domaćinstvo/lice postoje u podacima SILC-a.

Rezultati makro modela za Srbiju pokazuju da postoji značajna razlika u vrednosti indikatora ukoliko pretpostavimo da nezaposleno lice prima naknadu za nezaposlenost i da istu ne prima. S obzirom na to da većina nezaposlenih lica ne prima naknadu za nezaposlenost u Srbiji, smatramo da zamku nezaposlenosti na osnovu makro modela treba računati kao ponderisani prosek indikatora kada lice prima i kada lice ne prima naknadu za nezaposlenost.

Uzimajući u obzir sve prednosti i nedostatke mikro i makro modela, prednost dajemo vrednosti indikatora zamke nezaposlenosti izračunatog korišćenjem podataka SILC-a, tj. mikro modelu.

LITERATURA

Anić and Mladenović, (2014): Econometric modeling of unemployment in Serbia during period 2008-2013, *Yugoslav Journal of Operations Research* 24 (2014), Number 3, 333-346

RZS, Anketa o prihodima i uslovima života, Upitnik za domaćinstvo

RZS, Anketa o prihodima i uslovima života, Upitnik za lice

Brown, S. and K. Taylor, (2009): Reservation Wages, Expected Wages and the Duration of Unemployment: Evidence from British Panel Data, IZA DP No. 3981

Carone, G. et al., (2004): "Indicators of Unemployment and Low-Wage Traps (Marginal Effective Tax Rates on Employment Incomes)", OECD Social, Employment and Migration Working Paper, No. 18, OECD, Paris

Odluka o visini minimalne zarade za period mart - decembar 2013. Godine, „*Sl. glasnik RS*“, br. 31/13

RZS, (2013), Anketa o radnoj snazi

Uredbi o primanjima i prihodima koji su od uticaja na ostvarivanje prava na novčanu socijalnu pomoć, „*Sl. glasnik RS*“, br. 36/2011

Zakon o energetici, „*Sl. glasnik RS*“, br. 145/2014

Zakon o finansijskoj podršci porodici sa decom, „*Sl. Glasnik RS*“, br. 16/2002, 115/2005 i 107/2009

Zakon o komunalnim delatnostima, „*Sl. glasnik RS*“, br. 88/2011

Zakon o socijalnoj zaštiti, „*Sl. glasnik RS*“, br. 24/2011

Zakon o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti, „*Službeni glasnik RS*“, br. 36/09, 88/10 i 38/15

Žarković-Rakić, J., Krstić, G., Randelović, S. and M. Vladislavljević, (2015): "Improving social safety net in Serbia: new estimates of benefits' performance indicators and policy proposals to reduce child poverty", LSEE Research Network on Social Cohesion-Regional Workshop, Barriers to Inclusive Growth in the Western Balkans

ANEKS

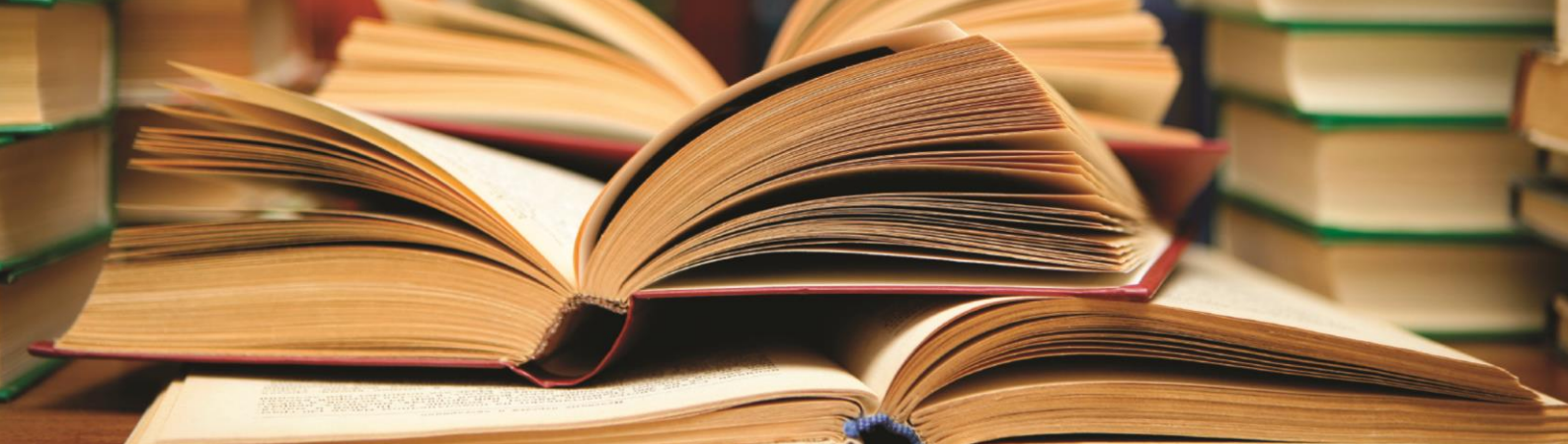
TABELA A1. Zemlje EU28 koje imaju nižu vrednost zamke nezaposlenosti od Srbije

Tipovi domaćinstva	Zemlje
Bračni par sa dvoje dece, jedan supružnik neaktivan, drugi nezaposlen	Slovačka, Rumunija, Poljska, Malta, Mađarska, Estonija i Grčka
Bračni par bez dece, jedan supružnik neaktivan, drugi nezaposlen	Grčka, Litvanija, Malta, Rumunija, Slovačka i Velika Britanija
Bračni par sa dvoje dece, jedan supružnik zaposlen za prosečnu zaradu, drugi nezaposlen	Irska, Grčka, Litvanija, Malta, Poljska, Rumunija, Slovačka, Švedska i Velika Britanija
Bračni par bez dece, jedan supružnik zaposlen za prosečnu zaradu, drugi nezaposlen	Grčka, Litvanija, Malta, Poljska, Rumunija, Slovačka, Švedska i Velika Britanija
Samohrani roditelj sa dvoje dece	Estonija, Irska, Grčka, Litvanija, Mađarska, Malta, Rumunija, Slovačka i Švedska
Jednočlano domaćinstvo	Grčka, Litvanija, Malta, Rumunija, Slovačka, Švedska i Velika Britanija

Izvor: European Commission za EU28

TABELA A2. Lista skraćenica

ARS	Ankete o radnoj snazi
BZ _z	Rezervaciona bruto zarada za koju će novo zaposleno lice raditi
DD	Dečiji dodatak
DD _{nz}	Dečiji dodatak kada je lice nezaposleno
DD _z	Dečiji dodatak kada se lice zaposli
EU28	Evropska Unija (28 članica)
EUROSTAT	Evrostat
MOR	Međunarodna organizacija rada
NN	Naknada za nezaposlenost
NSP	Novčana socijalna pomoć
NSP _t	Iznos novčane socijalne pomoći koju bi teorijski domaćinstvo imalo pravo da dobije na osnovu dohotka
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
RZ	Rezervacionu neto zaradu za koje je nezaposleno lice spremno da radi
RZS	Republički zavod za statistiku
S	Ukupne subvencije
SILC	Anketa o dohotku i uslovima života
URDD	Ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva
URDD _{nz}	Ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva kada je lice nezaposleno
URDD _{pre_tran}	Ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva pre socijalnih transfera osim penzija
URDD _z	Ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva kada lice postane zaposleno

UPOTREBA PODATAKA IZ SILC ANKETE ZA IZRAČUNAVANJE ZDRAVIH GODINA ŽIVOTA

Da li se produžavanjem života
produžava i život u zdravlju?

Jelena Stojilković Gnjatović,
Dragana Paunović Radulović i Natalija Mirić

Jelena Stojilković Gnjatović, master demograf, asistent na smeru za Demografiju, Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu. stojilkovic.gnjatovic@gmail.com

Dragana Paunović Radulović, savetnik u Grupi za izradu procena, projekcija i drugih demografskih pokazatelja, Republički zavod za statistiku. dragana.paunovic-radulovic@stat.gov.rs

Msr Natalija Mirić, asistent na Geografskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. natalymiric@gmail.com

Upotreba podataka iz SILC ankete za izračunavanje zdravih godina života

Da li se produžavanjem života produžava i život u zdravlju?

Jelena Stojilković Gnjatović, Dragana Paunović Radulović i Natalija Mirić

Analiza *Upotreba podataka iz SILC ankete za izračunavanje zdravih godina života* jedna je od 11 sekundarnih analiza koje su kreirane u okviru **Programa podrške razvoju istraživačkih kadrova iz oblasti društvenih nauka – sekundarne analize podataka dobijenih kroz istraživanje Anketa o prihodima i uslovima života – SILC**.

Sprovođenje Programa inicirao je i podržao Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije (SIPRU), uz podršku Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP), a u saradnji sa Republičkim zavodom za statistiku (RZS). Republika Srbija sprovodi istraživanje *SILC* od 2013. godine, čime se pridružuje članicama Evropske unije (EU) u praćenju životnog standarda, socijalne uključenosti i nejednakosti. Analizom mikropodataka iz *SILC*-a kao primarnom analitičkom izvoru, kroz 11 sekundarnih analiza daje se doprinos unapređenju procesa donošenja relevantnih politika socijalnog uključivanja, zasnovanih na podacima. Više informacija o samom Programu i kreiranim analizama možete pronaći na internet stranici Tima za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije www.socijalnoukljucivanje.rs.

Produženje očekivanog trajanja života predstavlja jedno od bitnijih civilizacijskih dostiguća, a izazovi koje duži životni vek nameće tiču se funkcionisanja javnih politika – pre svega sistema penzijskog i invalidskog osiguranja i sistema socijalne i zdravstvene zaštite. Velike demografske promene ogledaju se u smanjenju uticaja bioloških i povećanju uticaja socio-ekonomskih faktora na oblikovanje glavnih demografskih komponenti.

Važno pitanje koje se javlja u vezi sa produženjem očekivanog trajanja života jeste zdravstveno stanje sve starijih stanovnika, tj. pitanje da li godine provode u dobrom zdravlju ili u nemoći i bolesti. Zbog toga izračunavanje zdravih godina života, koje je i glavni cilj ove analize, postaje sve potrebnije, što nam omogućava Anketa o prihodima i uslovima života (*SILC*) u kombinaciji sa tablicama mortaliteta.

Merenje očekivanog trajanja života koje u sebi sadrži i zdravstveni aspekt razvija se kao koncept od 60-ih godina 20. veka, a Svetska zdravstvena organizacija (SZO) je 2001. godine publikovala prve procene očekivanog trajanja života provedenog u zdravlju. Počev od 2004. *SILC* pruža harmonizovane podatke (posebno od

2008. godine kada je metodologija ujednačena), te je omogućeno računanje pokazatelja očekivanog trajanja života u dobrom zdravlju korišćenjem uporednih metoda u svim zemljama u kojima se *SILC* sprovodi. Ovi podaci pomažu unapređivanju planiranja u oblasti zdravstvene, socijalne i fiskalne politike.

OBRAZLOŽENJE METODOLOGIJE

Postoji više metoda za izračunavanje očekivanog trajanja života u dobrom zdravlju, a najčešće korišćen metod jeste tzv. *Salivenov metod*, razvijen sedamdesetih godina 20. veka, i opšte prihvaćen od strane SZO i Euro-REVES tima. Ova metoda je relativno jednostavna: koristi podatke koji su dostupni i nezavisna je od veličine i starosne strukture određene populacije.

Metodologija podrazumeva kombinovanje dva izvora podataka – podataka o mortalitetu i podataka o morbiditetu, odnosno tablica mortaliteta i odgovora na pitanje o samoocenjenom zdravstvenom stanju iz *SILC* ankete koje glasi: *da li ste bili sprečeni da obavljate uobičajene aktivnosti iz zdravstvenih razloga tokom najmanje šest poslednjih meseci?*

REZULTATI ANALIZE

Ranija istraživanja pokazuju da je najveći porast dužine trajanja života muškaraca i žena u Srbiji zabeležen u periodu između popisa 1953. i 1961. godine, pa je vrednost očekivanog trajanja života na rođenju porasla za 5,73 godine za muškarce, odnosno 6,12 za žene.

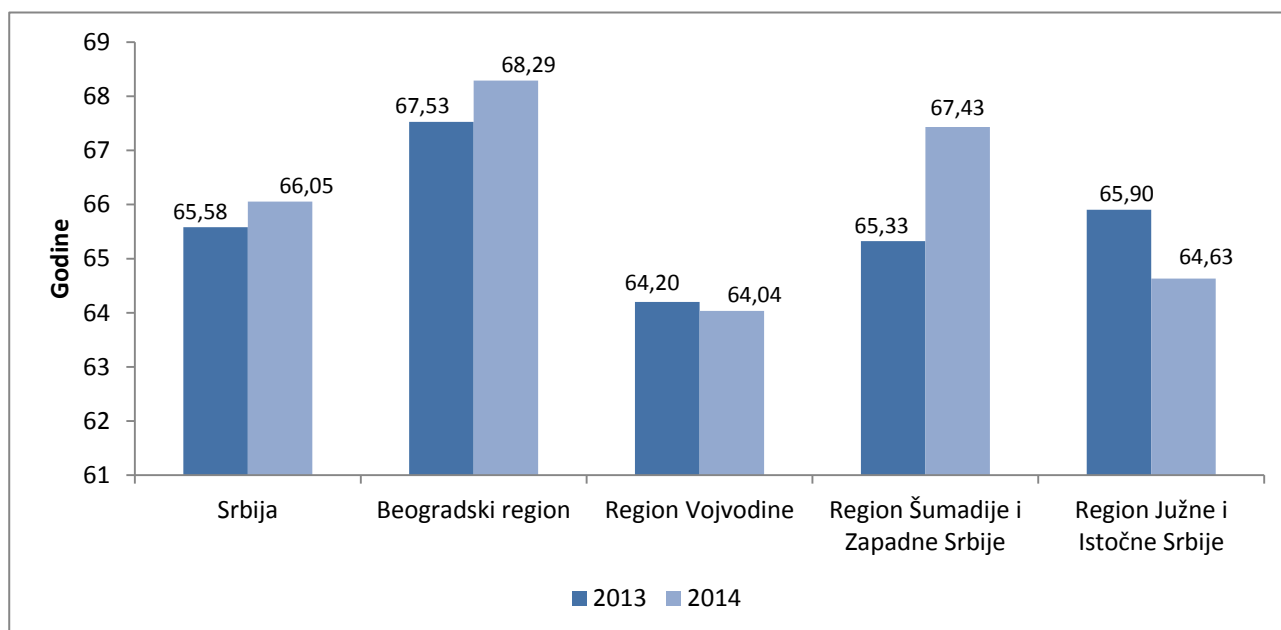
U narednom međupopisnom periodu (1961–1971) nastavlja se trend rasta, ali su uočljive razlike po polu – vrednost očekivanog trajanja života kod žena je veća za 4,27, dok je kod muškaraca porast nešto manji (2,58). Najmanji porast (0,77) za žene zabeležen je u periodu 1981–1991, kada se prvi put dešava da je u desetogodišnjem periodu vrednost očekivanog trajanja života za muškarce opala za 0,32 godine. Prema rezultatima poslednjih tablica mortaliteta može se zaključiti da je srednje trajanje života stanovništva Srbije u porastu u odnosu na sve ranije posmatrane periode.

Izračunavanjem zdravih godina života Srbija se pridružila grupi država EU koje prate kretanje ovog pokazatelja na osnovu SILC-a. Prvi dostupni podaci za 2013. i 2014. godinu pokazuju da se Srbija sa vrednošću indikatora zdravih godina života od 65,7 godina u 2013. godini nalazi na relativno visokom rangu, odnosno u vrhu država EU, zajedno sa Bugarskom, Grčkom i Maltom. Nasuprot tome, posmatrana u odnosu na zemlje

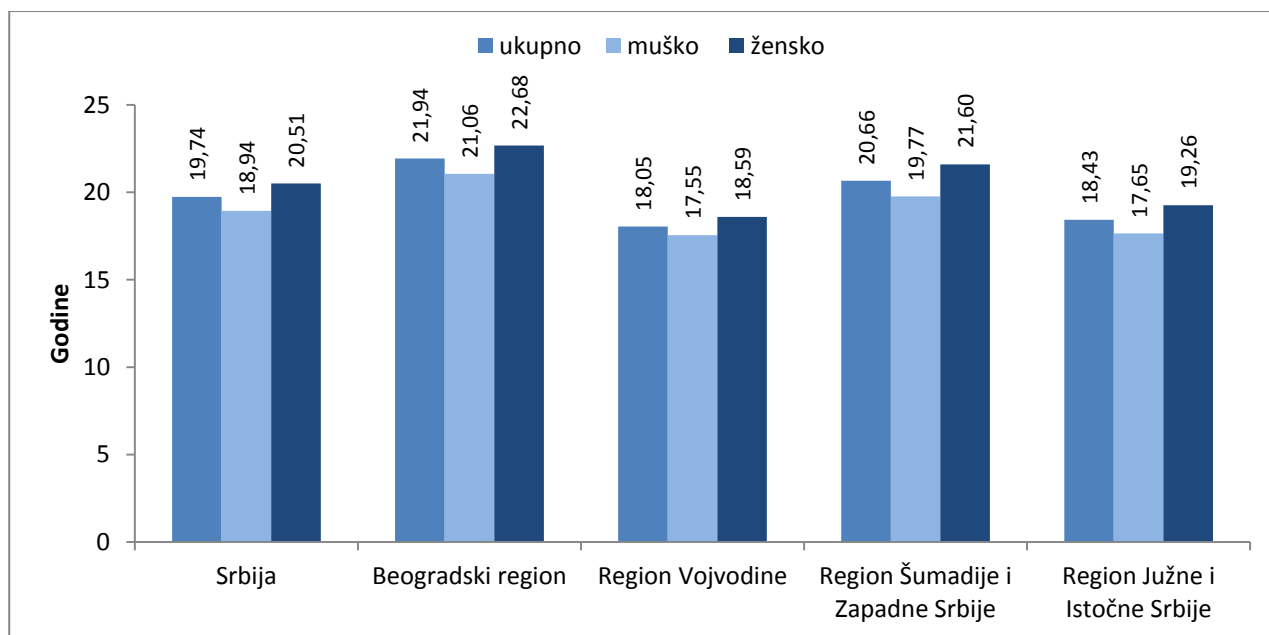
EU (sa 75,3 godina) Srbija bi bila peta u rangu zemalja sa najnižim očekivanim trajanjem života na rođenju, ispred Bugarske, Rumunije, Litvanije i Letonije. Jaz između očekivanog trajanja života na rođenju i zdravih godina života na rođenju u EU-28 u proseku iznosi 19,2 godine i značajno je viši u odnosu na Srbiju. U Srbiji razlika između prosečnog životnog veka i godina života provedenih u dobrom zdravlju iznosi 9,7 godina za 2013. i, ukoliko bi se rangirala u odnosu na zemlje EU, Srbija bi imala najmanji jaz između ta dva pokazatelja, iza Malte i Bugarske.

Razlike između očekivanog trajanja života muškaraca i žena prenose se i na zdrave godine života zbog metodološke uslovljenosti ova dva pokazatelja, ali ipak treba istaći da je taj jaz manji kada su zdrave godine života u pitanju, što se karakteristično i za druge evropske zemlje.

Ovakav rezultat je posledica toga što žene žive duže, pa je samim tim veća verovatnoća da će živeti u lošijem zdravstvenom stanju, kao i zbog subjektivnog kriterijuma prilikom izjašnjavanja o zdravstvenom stanju – žene se izjašnjavaju nepovoljnije po pitanju svog zdravlja u odnosu na muškarce (Matković, Krstić, Mijatović, 2015).

Zdrave godine života na rođenju, prema regionima, 2013. i 2014. godine

Zdrave godine života u starosti od 50 godina, prema polu i regionu (2014)

Stanovništvo Srbije još uvek nije dostiglo vrednosti očekivanog trajanja života koje su karakteristične za razvijene evropske zemlje. Ipak, povoljna procena zdravlja ispitanika iz SILC-a može značiti da građani Srbije drugačije vrednuju svoje zdravlje, što u nekoj meri može da zavisi od mentaliteta ispitanika, informisanosti o zdravstvenim uslugama koje su na raspolaganju (i njihove dostupnosti), kao i od očekivanja od zdravstvenog sistema. Bitna je i formulacija pitanja koje se koristi za izračunavanje zdravih godina života, kojom se traži odgovor o sprečenosti obavljanja svakodnevni aktivnosti u poslednjih šest meseci. Uzroci smrtnosti u Srbiji pokazuju da je udeo onih koji umiru od kardiovaskularnih bolesti izuzetno visok, pa se postavlja pitanje koliko stanovnici koji boluju od navedenih bolesti smatraju svoju bolest preprekom za svakodnevno funkcionisanje. U svetskim razmerama jedna od najbitnijih promena u mortalitetu se odnosi na promenu u uzrocima smrtnosti – prelazak od infektivnih bolesti kao dominantnih ka hroničnim bolestima, koje su karakteristika modernog društva.

Regionalno posmatrano, najpovoljnije pokazatelje zdravih godina života ima Beogradski region (i po polu i po starosti), dok je najnepovoljnija situacija u regionu Vojvodine, što je logično ako se uzme u obzir da je i ukupno očekivano trajanje života u ovom regionu najniže. Zdravstveno stanje „starijih radnika“, odnosno stanovnika starijih od 50 godina posebno je značajno ako se uzmu u obzir izuzetno niske stope

aktivnosti starijeg stanovništva, kao i veliki tranzicioni šokovi kroz koje su prošli baš ovi stanovnici.

Analiza pokazuje da oni koji su ušli u šestu deceniju života mogu da očekuju još 20-ak godina života bez velikih zdravstvenih teškoća. Naravno, važno je naglasiti da žene mogu očekivati oko dve godine dužeg zdravog života u odnosu na muškarce (20,51 prema 18,94). Regionalne razlike postoje, pa u Beogradskom regionu stariji radnici najduže žive, a pogotovo žene. Nešto niže vrednosti su zastupljene u regionu Šumadije i Zapadne Srbije, dok su za region Južne i Istočne Srbije i region Vojvodine najniže zdrave godine života u starosti od 50 godina.

Srbija je u rang zemalja u kojima pripadnici oba pola starijih od 65 godina mogu da očekuju da će veći deo svog preostalog života provesti u dobrom zdravlju, sa malim razlikama između muškaraca i žena. Rodni jaz u zdravim godinama života u 65–69 godini u EU, kao i u Srbiji, potpuno je zanemarljiv.

Sa povećanjem starosti smanjuje se udeo života koji stanovnici provode u dobrom zdravlju, da bi u starosti preko 85. godine gotovo polovinu preostalog života provedeli u lošem zdravstvenom statusu. Ukoliko se uporedi udeo života koji je protekao u dobrom zdravlju između muškaraca i žena, primećuje se trend kakav postoji i u većini zemalja EU. Naime, muškarci u proseku provedu veći deo svog života u dobrom zdravlju, za razliku od žena kod kojih sa porastom

starosti raste proporcija života provedena u lošem zdravlju.

Očekivano trajanje života na rođenju kontinuirano raste kako u EU, tako i u Srbiji. Produženje životnog veka u periodu od 2000. do 2013. godine u EU i Srbiji za skoro četiri godine može se prevashodno pripisati unapređenju zdravstvenog servisa i medicine u pravcu sprečavanja i lečenja najčešćih uzročnika smrti, pre svega kardiovaskularnih bolesti, kojima su najviše skloni upravo oni koji najviše umiru i koji su sve brojniji, a to su stariji¹. Estonija je država koja je najviše postigla na planu produženja životnog veka u ovom periodu (za 6,4), zatim slede Hrvatska (za 5 godina), Mađarska, Srbija i Rumunija (za 4 godine), dok su na drugoj strani Litvanija i Bugarska manje postigle na ovom polju (oko 2 godine). Ovo ukazuje na činjenicu da je „prostor“ za delovanje u pravcu suzbijanja najčešćih uzročnika smrti i samim tim rasta očekivanog trajanja života veći u zemljama Centralne i Istočne Evrope, uključujući i Srbiju.

Jaz između očekivanog trajanja života na rođenju i zdravih godina života na rođenju u EU-28 iznosi 19,2. U deset država članica EU ovaj jaz prelazi čak 20 godina, a najviši je u Finskoj (24,4) i Nemačkoj (23,5). Na drugoj strani se izdvajaju Malta (9,8) i Bugarska (10,4) u kojima je jaz dvostruko manje izražen. Posmatrajući Srbiju u evropskom okruženju, može se zaključiti da je razlika između prosečnog životnog veka i godina života provedenih u dobrom zdravlju u našoj zemlji najmanja (9,7).

Povećanjem očekivanja od zdravstvenog sistema dobijaju se realnije procene subjektivnog zdravlja pošto se za zdrave godine života u Srbiji može reći da su precenjene; ovo je slučaj i sa drugim evropskim zemljama u kojima se kratko živi, a očekivanje od zdravstvenog sistema nije visoko. Kao preporuku za zdravstvenu politiku, a u vezi za podacima o očekivanom trajanju života i zdravim godinama života u Srbiji, treba izdvojiti rad na kontinuiranom podizanju svesti o kvalitetu i dostupnosti zdravstvene zaštite.

RELEVANTNOST ANALIZE: VEZA SA POLITIKAMA EU, UN I STRATEŠKIM OKVIROM SRBIJE

Pored već pobrojanih izazova, *Program reformi politika zapošljavanja i socijalne politike* (ESRP) ističe da je „stopa zavisnosti starijeg stanovništva² u 2011. godini iznosila 25,5%, sa projekcijama dostizanja vrednosti od 36,3% u 2041. godini“. Osim toga, Vlada Srbije kroz ESRP ukazuje da su stari u seoskim područjima pod višestrukim rizikom ranjivosti (starost, siromaštvo, isključenost), „što dovodi do otežane pristupačnosti zdravstvenim uslugama (zdravstvene stanice i ambulate u udaljenim područjima se zatvaraju zbog depopulacije i migracija selo-grad, a službe kućne nega i pomoći ne mogu biti formirane zbog malog broja stanovnika“.

Zdrave godine života su se pokazale kao faktor produktivnosti u smislu ekonomske politike, pa ne čudi što je porast zdravih godina života jedan od glavnih ciljeva evropske zdravstvene politike. Osim toga, poboljšanjem zdravih godina života ne utiče se samo na živote pojedinaca nego i na nižu javnu potrošnju na zdravstvo. Zdrave godine života starijih radnika mogle bi da posluže kao orijentir prilikom formulisanja budućih politika. Primera radi, povezivanje promena u očekivanom trajanju života sa penzionim pragom zagovara se u više zemalja, dok pojedini stručnjaci naglašavaju da je najcelishodnije za tu namenu koristiti zdrave godine života, jer one odražavaju kapacitet pojedinaca da rade.

Rezultati ove analize odnose se na sledeće ciljeve održivog razvoja UN-a:

*Cilj 1 : okončati siromaštvo svuda
i u svim oblicima i*

*Cilj 3: obezbediti zdrav život i promovisati
blagostanje za ljude svih generacija.*

¹ OECD (2015): *Cardiovascular Disease and Diabetes: Policies for Better Health and Quality of Care*, Paris: OECD Publishing.

² Pokazuje broj starijih od 65 godina na 100 radno sposobnih stanovnika (15-64) i zapravo ističe potencijal zemlje za suočavanje sa ekonomskim posledicama starenja.

SADRŽAJ

1. Uvod	117
1.1. Očekivano trajanje života	117
1.2. Zdrave godine života	119
1.2.1. Prethodna istraživanja o očekivanom trajanju života u dobrom zdravlju u svetu i Evropi.....	120
2. Metodologija istraživanja.....	121
2.1. Biometrijske funkcije u tablicama mortaliteta	121
2.2. Salivenova metoda u istraživanju zdravih godina života.....	124
3. Rezultati istraživanja	126
3.1. Zdrave godine života u Srbiji.....	126
3. 1. 1. Zdrave godine života na rođenju	126
3. 1. 2. Zdrave godine života u starosti od 50 godina	128
3. 1. 3. Zdrave godine života u starosti od 65 godina	129
3. 1. 4. Odnos između očekivanog trajanja života i zdravih godina života.....	129
3.2. Srbija u odnosu na ostale evropske zemlje	130
4. Ekonomski, socijalni i zdravstveni značaj indikatora.....	140
5. Zaključak.....	141
6. Aneks	143

SPISAK TABELA I GRAFIKONA

Tabela 1. Skraćene tablice mortaliteta, ukupno stanovništvo, 2014.....	122
Tabela 2. Skraćene tablice mortaliteta, muško stanovništvo, 2014.....	123
Tabela 3. Skraćene tablice mortaliteta, žensko stanovništvo, 2014.	124
Tabela 4. Usvojene pretpostavke prevalenci za starosti ispod 15 godina	125
Grafikon 1. Zdrave godine života na rođenju, prema regionima, 2013. i 2014. godine	127
Grafikon 2. Zdrave godine života na rođenju, prema polu i regionu, 2014. godine.....	127
Grafikon 3. Zdrave godine života u starosti od 50 godina, prema polu i regionu, 2014. godine.....	128
Grafikon 4. Zdrave godine života u starosti od 65-69, prema polu i regionu, 2014. godine.....	129
Grafikon 5. Udeo života provedenog u dobrom zdravlju u ukupnom očekivanom trajanju života, 2014. godine.....	130
Grafikon 6. Očekivano trajanje života na rođenju, 2000. i 2013. godine	131
Grafikon 7. Očekivano trajanje života i zdrave godine života na rođenju, 2013. godine	132
Grafikon 8. Jaz između očekivanog trajanja života na rođenju i zdravih godina života na rođenju, 2013. godine.....	133
Grafikon 9a. Očekivano trajanje života i zdrave godine života na rođenju, žene, 2013. godine	135
Grafikon 9b. Očekivano trajanje života i zdrave godine života na rođenju, muškarci, 2013. godine	136
Grafikon 10. Odnos očekivanog trajanja života i zdravih godina života u 65-69 godini, 2013. godina	137
Grafikon 11a. Očekivano trajanje života i zdrave godine života u 65-69 godini starosti, žene, 2013. godina.....	138
Grafikon 11b. Očekivano trajanje života i zdrave godine života u 65-69 godini starosti, muškarci, 2013. godina.....	139
Tabela 6. 1. Zdrave godine života za ukupno, muško i žensko stanovništvo, po regionima, 2014.....	143
Grafikon A1. Vremenska linija projekata u vezi sa zdravim godinama života	138

SPIŠAK TABELA I GRAFIKONA

Tabela 6. 2. Zdrave godine života za ukupno, muško i žensko stanovništvo, po regionima, 2013.....	147
Tabela 6. 3. Očekivano trajanje života i zdrave godine života na rođenju u Srbiji i članicama EU-28, 2013. godine.....	150
Tabela 6. 4. Očekivano trajanje života na rođenju i zdrave godine života na rođenju prema polu u Srbiji i EU-28, 2013. godine	151
Tabela 6. 5. Očekivano trajanje života i zdrave godine života u 65-69 godini starosti u Srbiji EU-28, 2013. godina.....	153

1. UVOD

Teorije demografske i epidemiološke tranzicije često se koriste kao okvir za praćenje razvoja stanovništva u dužem vremenskom periodu. Velike promene koje su nastale u natalitetu i mortalitetu ogledaju se u smanjenju uticaja bioloških i povećanju uticaja socio-ekonomskih faktora na oblikovanje glavnih demografskih komponenti. Tako se demografska tranzicija odvijala od nekadašnjih visokih stopa rađanja i umiranja do današnjeg značajno niskog nivoa pokazatelja nataliteta i mortaliteta. Detaljnije izučavanje mortaliteta sadržano je u teoriji epidemiološke tranzicije, prema kojoj se jedna od najbitnijih promena u mortalitetu odnosi na uzroke smrtnosti, odnosno prelazak od infektivnih bolesti, kao dominantnih, ka hroničnim bolestima, koje su karakteristika modernog društva. Kritike nisu zaobišle epidemiološku tranziciju, pa se kao jedna od zamerki izdvaja ta što značaj uhranjenosti, siromaštva i nejednakosti dohotka nisu adekvatno dovedene u vezu sa promenama u mortalitetu i bolestima (McKeown, 2009)³. Potreba za razvijanjem modela koji bi uspeali da povežu socio-ekonomske faktore i uzroke smrtnosti i dalje postoji, a kompleksnost ovih fenomena otežava uspostavljanje relacija koje najčešće nisu jednosmerne. Kao jedan od pokušaja da se prati promena zdravlja određene populacije ogleda se formiranje pokazatelja koji integrišu mortalitet i morbiditet.

Produženje očekivanog trajanja života predstavlja jedno od bitnijih civilizacijskih dostiguća, a izazovi koji se nameću sa sve dužim životnim vekom formiraju i određen broj prepreka koje su u vezi sa funkcionisanjem javnih politika. Kao najpogođeniji, izdvajaju se sistem penzijskog i invalidskog osiguranja i sistem socijalne i zdravstvene zaštite, zbog sve većeg broja stanovnika koji sve duže žive. Opravdanost takvih strahovanja velikim delom zavisi od zdravstvenog stanja sve starijih stanovnika, pa se postavlja pitanje da li je produženje očekivanog trajanja života praćeno većim brojem godina koje su provedene u dobrom zdravlju, ili u nemoći i bolesti. Saznanja o tome da li je došlo do kompresije ili do ekspanzije morbiditeta oblikovana su formira-

njem novog pokazatelja koji kombinuje informacije o demografskim trendovima u mortalitetu i anketnim istraživanjima o zdravstvenom stanju stanovnika. Izračunavanje zdravih godina života postaje sve potrebnije ukoliko se uvaži trend demografskog starenja stanovništva, a dokaz aktuelnosti ove teme može se naći u narastajućoj (stranoj) literaturi.

Korišćenjem podataka o samoocenjenom zdravlju stanovnika i njihovim koreliranjem sa očekivanim trajanjem života predstavlja poduhvat koji bi mogao biti osnova za dalji razvoj mera i strateških pravaca delovanja u oblasti javnog zdravlja. Izračunavanje novog pokazatelja o zdravim godinama života koji se zasniva na podacima Ankete o prihodima i uslovima života (SILC) i tablicama mortaliteta predstavlja osnovni cilj ovog istraživanja. Takođe, nameće se i potreba da se dobijanjem ovog pokazatelja postavi metodološka osnova za kontinuirano praćenje ovog pokazatelja kako bi bilo omogućeno da se upozna trend u razvoju ove pojave u budućnosti. Osvetljavanje odnosa između momentnog očekivanog trajanja života i očekivanog trajanja života provedenog u dobrom zdravlju, odnosno procena koliko godina prosečan stanovnik provede u zdravlju, a koliko prosečno živi, jedan je od ciljeva istraživanja. Zbog nejednake dužine očekivanog trajanja života muškaraca i žena kako u svetu, a tako i kod nas, posebno je urađena analiza ovog pokazatelja prema polu, kao i izračunavanje i analiza zdravih godina života u različitim starostima. Cilj je i da se na osnovu regionalne dimenzije datog pokazatelja na nivou NSTJ 2 ukaže i na eventualne prostorne disparitete.

1.1. Očekivano trajanje života

Očekivano trajanje života jedan je bitnih demografskih pokazatelja koji zbog svojih osobina omogućava nesmetana poređenja u procesu smanjivanja mortaliteta između različitih teritorijalnih jedinica. Zbog metodologije koja se koristi za konstrukciju ovog pokazatelja olakšana je komparacija za razliku od nekih drugih pokazatelja kao što je opšta stopa mortaliteta, koji zahtevaju standardizaciju kako bi bili uporedivi.

Tablice mortaliteta predstavljaju metod za dobijanje indikatora srednjeg trajanja života, i osim u užu-

³ McKeown, Robert E. (2009): *The Epidemiologic Transition: Changing Patterns of Mortality and Population Dynamics*, American Journal of Lifestyle Medicine, 3(1 Suppl): 19S–26S. doi:10.1177/1559827609335350

vanju stanovništva, koristi se i u epidemiološkim i ekološkim studijama. U zavisnosti od dostupnih podataka, postoje dve podele tablice mortaliteta: na skraćene i detaljne, odnosno na momentne i kohortne. Skraćene tablice mortaliteta su češće i njih karakterišu petogodišnji starosni intervali, za razliku od detaljnih u kojima su dostupni podaci o očekivanom trajanju života (i ostalim biometrijskim funkcijama) za svaku pojedinačnu starost. Detaljne tablice se izrađuju neposredno posle popisa stanovništva kada su podaci o strukturi prema starosti i polu najtačniji, dok se skraćene tablice izrađuju svake godine u međupopisnom periodu. Vrednosti očekivanog trajanja života živorođenih dobijene kao rezultat i jednih i drugih tablica jesu uporedive.

Druga podela na momentne i kohortne tablice vuče korene iz dualnog karaktera koje vreme posmatranja određene pojave ima u demografiji. Tako je momentni odnosno trasverzalni pristup karakterističan za analizu određene pojave u datom trenutku, što u slučaju tablica mortaliteta znači da su sve starosne grupe stanovnika uključene u analizu mortaliteta. S druge strane, kohortni pristup podrazumeva posmatranje grupe stanovnika od rođenja do smrti, odnosno posmatranje kohorte od formiranja do izumiranja. Prednost kohortnog pristupa ogleda se u tome što prati jednu kohortu tokom dugog vremenskog perioda, čime je moguće zabeležiti sve promene u jednoj generaciji, ali se on vrlo retko koristi, jer bi za analizu određene kohorte trebalo čekati čitav vek. Nedostatak momentnog pristupa leži u činjenici da su u jednom pokazatelju sublimirane karakteristike stanovnika različitog uzrasta (od odojčadi do najstarijih). Najčešći i najdostupniji oblik tablica mortaliteta jesu skraćene momentne tablice, što je rezultat neophodne racionalnosti kada je dostupnost podataka u pitanju, pa će one biti korišćene i u ovoj analizi.

Neophodnu pažnju je potrebno posvetiti i samom značenju pojma „očekivano trajanje života“ koji, iako u opštoj upotrebi, često ostaje nedorečen, odnosno ograničenja u tumačenju ovog pojma su retko prikazana. Sama definicija očekivanog ili srednjeg trajanja života ukazuje da je u pitanju „pokazatelj smrtnosti koji daje podatak koliko će godina još živeti u proseku lice određene starosti, pod pretpostavkom da će smrtnost ostati nepromenjena, tj. onakva kakva je bila u periodu za koji su izrađene tablice“ (RZS, 2014)⁴.

Ova formulacija govori o hipotetičkom karakteru ovog pokazatelja, jer sa promenom mortalitetnih uslova, dolazi i do promena u očekivanom trajanju života. Tako danas rođena deca mogu živeti duže, odnosno kraće od broja godina koji pokazuje očekivano trajanje života na rođenju za datu godinu, ukoliko dođe do poboljšanja/pogoršanja u mortalitetu i morbiditetu.

Bitno je naglasiti da očekivano trajanje života može biti iskazano za različite starosti, ali je kao najraširenije dostupan podatak o očekivanom trajanju života na rođenju. Takođe, sintetički pokazatelj srednjeg trajanja života novorođenih je u funkcionalnoj zavisnosti od smrtnosti stanovništva u toku čitavog života (u svim godinama starosti), jer je u pitanju momentni pristup. Detaljne tablice mogu dati podatke o tome koliko se može očekivati da će živeti stanovnici bilo koje starosti, počev od 0 do 100 godina, dok je iz skraćenih tablica taj pokazatelj dostupan za petogodišnje starosne intervale (0, 1-5, 10-14, 85+). Na osnovu ovog pokazatelja, moguće je meriti razlike u smrtnosti po polu i po određenim područjima.

U poslednjih pola veka, stanovništvo Republike Srbije doživelo je značajne promene u pogledu smrtnosti stanovništva. Najveći porast dužine trajanja života muškaraca i žena u Srbiji zabeležen je u periodu između popisa 1953. i 1961. godine, pa je vrednost očekivanog trajanja života na rođenju porasla za 5,73 godina za muškarce, odnosno 6,12 za žene. U narednom međupopisnom periodu, 1961–1971, nastavlja se trend rasta, ali su uočljive razlike po polu – vrednost očekivanog trajanja života kod žena je veća za 4,27, dok je kod muškaraca porast nešto manji (2,58). Najmanji porast (0,77) za žene zabeležen je u periodu 1981–1991, kada se prvi put dešava da je u desetogodišnjem periodu vrednost očekivanog trajanja života za muškarce opala za 0,32 godine. Prema rezultatima poslednjih tablica mortaliteta, može se zaključiti da je srednje trajanje života stanovništva Republike Srbije uporastu u odnosu na sve ranije posmatrane periode. I dalje je veći porast srednjeg trajanja života živorođene dece, od porasta srednjeg trajanja života sredovečnog, a posebno starog stanovništva (RZS, 2014)⁵.

⁴ RZS (2014): *Detaljne tablice mortaliteta*, Beograd: Republički zavod za statistiku.

⁵ RZS (2014): *Detaljne tablice mortaliteta*, Beograd: Republički zavod za statistiku.

1.2. Zdrave godine života

Termin „zdrave godine života“ (Healthy Life Years – HLY) predstavlja rezultat dugoročnog rada velikog broja eksperata na osmišljavanju integrativne mere mortaliteta i zdravstvenog stanja stanovništva. One predstavljaju logičan nastavak u razvoju pokazatelja očekivanog trajanja života, sa uključivanjem, ne samo mortaliteta, nego i komponente zdravlja u određenim starostima, kako bi preostale godine života mogle biti podeljene na one koje su provedene u dobrom i lošem zdravlju. Time se dodaje kvalitativna dimenzija kvantitetu dužine života. Kako postoje više dimenzija zdravlja, postoji i više pokazatelja zdravog očekivanog trajanja života (EHEMU, 2007)⁶. Takođe, definisanje operativne terminologije se nameće kao jedan od specifičnih zadataka zbog plurariteta izraza koji su u upotrebi u stranoj literaturi i izdavanje najpodesnijeg i jezički najprihvatljivijeg u našim uslovima. Sam pokazatelj „zdrave godine života“ proizašao je iz šireg spektra termina koji se odnose na očekivano trajanje života u dobrom zdravlju (healthy life expectancies).

Pokazatelj zdravih godina života meri broj preostalih godina koje osoba određene starosti može da očekuje da će živeti bez teških ili umereno teških zdravstvenih problema. Pojam „zdravstvenog problema“ u zdravim godinama života koji publikuje Eurostat se odnosi na dimenziju invaliditeta i zasnovan je na pitanju o samooceni ispitanika, koja ima za cilj da meri stepen bilo kojih ograničenja zbog zdravstvenog problema koji može uticati na aktivnosti koje svakodnevno obavlja ispitanik, u poslednjih šest meseci (odnosno poznatiji kao GALI – Global Activity Limitation Instrument). Ovaj indikator spada u grupu disability-free life expectancy (DFLE), odnosno očekivanog trajanja života bez invaliditeta (Eurostat, 2014)⁷.

Dakle, predloženi strukturalni indikator u okviru Evropske unije jesu zdrave godine života, koje su bazirane na ograničenjima u dnevnim aktivnostima i samim tim pripadaju grupi disability-free life ex-

pectancy, koja je i najčešća. Monitoring očekivanog trajanja života u dobrom zdravlju daje mogućnost državama da saznaju da li je duži život njihovog stanovništva proveden u dobrom zdravlju (kompresija morbiditeta) ili u lošem zdravlju (ekspanzija morbiditeta). Ovi pokazatelji zdravlja služe da se uoče zdravstvene razlike u okviru jedne države ili između država, kao i da se targetiraju resursi za promociju zdravlja, odnosno da se oceni uticaj zdravstvenih politika, a sve se više koriste kao informativna baza za dugoročno planiranje u oblasti zdravstvene, socijalne i fiskalne politike. Tokom dužeg vremenskog perioda, produženje očekivanog trajanja života je bilo u skladu sa poboljšanjima u zdravlju stanovnika. Kako su hronične bolesti postale dominantne u odnosu na infektivne, rizik od razboljevanja nije povezan samo sa rizikom od umiranja, pa se samo posmatranjem očekivanog trajanja života ne može zaključiti o zdravlju određene populacije. Očekivano trajanje života u zdravlju uzima u obzir i promene u invaliditetu i mortalitetu koje dovode do porasta u očekivanom trajanju života. Tako, ako je rizik od umiranja slabiji od rizika oboljevanja, dolazi do povećanja rizika oboljevanja. Bitan proces koji se mora uvažiti odnosi se i na starenje stanovništva, jer sa porastom starih lica kod kojih dolazi češće od narušenog zdravlja, ukupna prevalenca invaliditeta u populaciji može porasti, a da stanovnici zapravo ne budu u većem riziku od invaliditeta u odnosu na neki raniji period. Tako, napredak u zdravstvenom stanju u svakoj starosti u populaciji koja stari, dovodi do povećanja očekivanog trajanja života bez invaliditeta, nasuprot povećanja ukupne prevalencije invaliditeta zbog povećanja broja stanovnika pod rizikom od invaliditeta. Do kompresije morbiditeta dolazi kada očekivano trajanje života u zdravlju brže raste od ukupnog očekivanog trajanja života, pa udeo zdravog očekivanog trajanja života raste. Ekspanzija morbiditeta se javlja ukoliko očekivano trajanje života u zdravlju napreduje sporije od ukupnog očekivanog trajanja života, čime se smanjuje proporcija života provedenog u zdravlju. Zato je povezivanje očekivanog trajanja života sa zdravstvenim stanjem stanovnika vrlo korisna alatka za identifikovanje interakcija između zdravlja, lošeg zdravlja i mortaliteta (EHEMU, 2005, 2007)⁸.

⁶ EHEMU (2007), Interpreting health expectancies, Equipe Démographie et Santé, Centre Val d'Aurelle, Parc Euromédecine, 34298 Montpellier cedex 5, France. Preuzeto sa http://www.eurohex.eu/pdf/Report_year_3/Technical_report_2007_1.pdf

⁷ Eurostat (2014), Reference Metadata in Euro SDMX Metadata Structure (ESMS) Healthy Life Years (from 2004 onwards). Preuzeto sa http://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/hlth_hlye_esms.htm

⁸ EHEMU (2005), Are we living longer, healthier lives in the EU?, Technical report 2, Equipe Démographie et Santé, Centre Val d'Aurelle, Parc Euromédecine, 34298 Montpellier

1.2.1. Prethodna istraživanja o očekivanom trajanju života u dobrom zdravlju u svetu i Evropi

Promena u posmatranju dugovečnosti nastaje sedamdesetih godina kada se zdravstvena politika usmerava na pokazatelje i merenje različitih stepena zdravlja, a ne samo ukupnog očekivanog trajanja života. Pre toga se smrtnost odojčadi smatrao dodatnim pokazateljem koji se reflektovao zdravstveno stanje određenog stanovništva, dok ostale starije grupe nisu bile u fokusu, što je dovelo do potrebe za novim merama zdravstvenog statusa. Tako je Svetska zdravstvena organizacija razvila koncepte „disability adjusted life expectancy“ DALE, koji je kasnije prerastao u „healthy life expectancy“ HALE, odnosno očekivan broj godina proveden u potpunom zdravlju. Najveće ograničenje u vezi sa ovim pokazateljima jeste nedostatak podataka, zbog potrebe kombinovanja demografske i zdravstvene statistike, pa su stručnjaci sugerisali različite mere za razvijene zemlje i zemlje u razvoju (Devedžić, 2006)⁹. Iz tog razloga su alternativni izvori podataka o zdravlju, dobijeni preko harmonizovanih međunarodnih anketa, dobili na značaju.

Ideju o očekivanom trajanju života koje u sebi sadrži i zdravstveni aspekt, odnosno koncept koji kombinuje prevalenciju zdravstvenog stanja sa podacima o mortalitetu u tablicama mortaliteta kako bi se dobile očekivane godine života u različitim zdravstvenim statusima, prvi put je predložena 1964. godine, da bi tokom sedamdesetih bila dalje razvijana. Očekivano trajanje života u dobrom zdravlju je računato za određen broj zemalja tokom osamdesetih godina, da bi međunarodna istraživačka mreža Euro-REVES (REVES kao francuski akronim za Réseau sur l'espérance de vie en santé) bila oformljena 1989. godine. Nakon osamdesetih došlo je do značajnog povećanja u broju istraživanja očekivanog trajanja života u dobrom zdravlju, a skoro sva su koristila tzv. Salivenovu metodu. Takođe, Svetska zdravstvena organizacija je 2001. godine

publikovala prve procene očekivanog trajanja života poveđenog u zdravlju za veliki broj zemalja, koristeći studiju Global Burden of Disease (Khuman and Weale, 2006)¹⁰.

Najveći problem u vezi sa međunarodnim poređenjima odnosi se na metode harmonizacije izračunavanja, ali i konceptata invalidnosti, odnosno zdravstvenog stanja koji se koriste. U periodu 1995-2011. godine koristili su se podaci ankete European Community Household Panel (ECHP), kao jedina koja je nudila usklađene podatke. Počev od 2004. godine „Survey on Income and Living Conditions“ (SILC) – Ankete o prihodima i uslovima života daje harmonizovane podatke, pa je samim tim omogućeno računanje pokazatelja očekivanog trajanja života u dobrom zdravlju korišćenjem istih metoda i sličnih podataka u zemljama u kojima se ova anketa sprovodi. Ipak, u prvim godinama sprovođenja ankete postojale su određene neusaglašenosti u vezi sa načinom postavljanja pitanja o zdravstvenom stanju, da bi nakon 2008. godine došlo do ujednačavanja (European Commission, 2009)¹¹.

Pregled realizovanih projekata

Pregled međunarodnih projekata koji su se bavili problematikom zdravih godina života može poslužiti kao okvir koji pokazuje stepen kompleksnosti koji prati promene u mortalitetu i zdravlju (Grafikon A1. u Aneksu).

cedex 5, France. Preuzeto sa http://ec.europa.eu/health/ph_projects/2003/action1/docs/2003_1_o8_rep2_en.pdf

EHEMU (2007), Interpreting health expectancies, Equipe Démographie et Santé, Centre Val d'Aurelle, Parc Euromédecine, 34298 Montpellier cedex 5, France. Preuzeto sa http://www.eurohex.eu/pdf/Report_year_3/Technical_report_2007_1.pdf

⁹ Devedžić, M. (2006): *O prirodnom kretanju stanovništva*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

¹⁰ Khuman.E., Weale, M. (2006): *Healthy Life Expectancy in the EU Member States*, ENEPRI Research Report No. 33/December.

¹¹ European Commission, The Social Situation in the European Union 2008 New Insights into Social Inclusion, Eurostat: Luxembourg. Preuzeto sa ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=3262&langId=en

2. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Postoje više metoda za izračunavanje očekivanog trajanja života u dobrom zdravlju, od kojih neki pružaju mogućnost uvažavanja povratnog prelaska iz jednog zdravstvenog statusa u drugi, odnosno iz dobrog u neki vid lošeg i obrnuto. Takođe, postoje metodi koji prihvataju samo jednosmerne tranzicije. Međutim, najčešće korišćen metod jeste Salivenov metod, razvijen sedamedestih godina, i opšte prihvaćen od strane Svetske zdravstvene organizacije i Euro-REVES tima. Pošto je cilj istraživanja formiranje pokazatelja koji kombinuje informacije o demografskim trendovima u mortalitetu i anketnim istraživanjima o zdravstvenom stanju stanovnika, definisanje korišćene metodologije moralo je biti podeleženo u više segmenata. Pošlo se od metodologije izrade tablica mortaliteta kao neophodnog alata, a nakon toga je objašnjena Salivenova metoda. Zatim je precizirano koji podaci su, na osnovu sekundarne analize baze SILC-a, korišćeni za izračunavanje zdravih godina života u Srbiji.

2.1. Biometrijske funkcije u tablicama mortaliteta

Značaj tablica mortaliteta ogleda se u činjenici da daju sistematizovanu, celovitu sliku smrtnosti stanovništva, sa posebnim naglaskom da se one koriste prilikom postavljanja hipoteza obudućem kretanju mortaliteta kod izrade demografskih projekcija, za izračunavanje neto stope reprodukcije, a imaju i veliki značaj u oblasti osiguranja života. Tablice mortaliteta sadrže niz demografskih pokazatelja, od kojih je osnovni pokazatelj verovatnoća smrti, na osnovu kojeg se izračunavaju sve ostale biometrijske funkcije: verovatnoća doživljenja, broj živih, broj umrlih, srednje trajanje života i dr. (RZS, 2013)¹².

U neophodne izvore podataka za računanje momentnih skraćenih tablica mortaliteta spada procenjena starosna struktura stanovništva po petogodištima za određenu godinu na osnovu najskorijeg popisa, zatim broj umrlih stanovnika prema petogodišnjim starosnim grupama iz vitalne statistike za istu godinu, za ukupno stanovništvo, ali i posebno za muš-

ko i žensko stanovništvo, a prema regionima. Ovde će biti predstavljene definicije biometrijskih funkcija koje se nalaze u skraćenim momentnim tablicama mortaliteta (RZS, 2013)¹³, kao i primer tablica za 2014. godinu za ukupno stanovništvo Republike Srbije:

- Starost (x) - Tablice su date po petogodišnjim grupama starosti. Jedino je kod odojčadi (0) i dece od 1 do 4 godine starosti, kao i kod najstarije grupe, odstupljeno od pomenutog pravila.
- Stope mortaliteta (1000 nmx) - broj umrlih na 1000 stanovnika po starosnim grupama. One su izračunate na osnovu podataka vitalne statistike o distribuciji broja umrlih prema starosti i proceni broja stanovnika za sredinu godine distribuiranog po grupama starosti.
- Verovatnoće smrti (1000 nqx) - izračunata je direktno iz stope mortaliteta. Ona znači verovatnoću da će lice staro x godina umreti pre navršenih $x + n$ godine.
- Broj živih (1 x) - U ovim tablicama dati su podaci o broju živih starosti 0, 1, 5, 10, 15, 20 itd. Koren tablice je hipotetička kohorta od 100.000 živorođene dece.
- Srednji broj živih (nLx) - pokazuje broj lica u određenoj grupi starosti.
- Zbir srednjih brojeva živih (Tx) - pokazuje ukupan broj živih svih sledećih starosnih grupa.
- Očekivano trajanje života (ex) - Srednje trajanje života računato je za živorođene (0 godina stare), za lica stara 1, 5, 10, 15 ... godina. Ovo znači da će lice određene starosti (0, 1, 5 ...) živeti u proseku još „ n “ godina ako u pogledu mortaliteta budu postojali uslovi koji su došli do izražaja u vreme izrade tablica (mortalitet stanovništva u 2014).

¹² RZS (2013): *Skraćene tablice mortaliteta*, Beograd: Republički zavod za statistiku.

¹³ Detalji sa formulama za izračunavanje skraćenih momentnih tablica mortaliteta mogu se naći na <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G2013/pdf/G20134019.pdf>

TABELA 1. Skraćene tablice mortaliteta, ukupno stanovništvo, 2014

Starost	Stope mortaliteta	Verovatnoće smrti	Broj živih	Srednji broj živih	Zbir srednjih brojeva živih	Očekivano trajanje života
0 g.	5,808	5,733	100.000	99.570	7.514.209	75,1421
1-4	0,227	0,906	99.427	397.518	7.414.639	74,5739
5-9	0,126	0,631	99.337	496.527	7.017.121	70,6398
10-14	0,133	0,662	99.274	496.206	6.520.594	65,6828
15-19	0,325	1,622	99.208	495.639	6.024.389	60,7247
20-24	0,527	2,631	99.047	494.585	5.528.750	55,8193
25-29	0,572	2,852	98.787	493.230	5.034.164	50,9599
30-34	0,738	3,681	98.505	491.619	4.540.935	46,0985
35-39	1,174	5,854	98.142	489.276	4.049.316	41,2596
40-44	1,958	9,748	97.568	485.462	3.560.040	36,4878
45-49	3,570	17,704	96.617	478.808	3.074.578	31,8224
50-54	6,192	30,524	94.906	467.289	2.595.770	27,3509
55-59	9,936	48,559	92.009	448.877	2.128.481	23,1333
60-64	15,467	74,633	87.541	421.374	1.679.604	19,1864
65-69	21,842	103,882	81.008	384.002	1.258.231	15,5322
70-74	36,487	167,864	72.593	332.500	874.229	12,0429
75-79	63,007	273,127	60.407	260.788	541.729	8,9680
80-84	111,556	434,602	43.908	171.835	280.941	6,3984
85 +	198,270	643,230	24.826	109.106	109.106	4,3949

TABELA 2. Skraćene tablice mortaliteta, muško stanovništvo, 2014.

Starost	Stope mortaliteta	Verovatnoće smrti	Broj živih	Srednji broj živih	Zbir srednjih brojeva živih	Očekivano trajanje života
0 g.	6,75	72,6115	6,033	73,599	5,234	71,512
1-4	0,198	72,0954	0,251	73,0359	0,191	70,8829
5-9	0,154	68,151	0,148	69,1073	0,171	66,9355
10-14	0,148	63,2016	0,103	64,1566	0,041	61,9905
15-19	0,455	58,2465	0,493	59,1882	0,385	57,0027
20-24	0,737	53,3734	0,833	54,328	0,908	52,1075
25-29	0,797	48,5611	0,61	49,5443	0,951	47,3332
30-34	0,995	43,7451	0,744	44,688	1,06	42,5469
35-39	1,546	38,9508	1,369	39,8452	1,762	37,7598
40-44	2,453	34,2336	2,339	35,1017	2,583	33,072
45-49	4,667	29,6251	4,285	30,4852	5,291	28,4694
50-54	8,282	25,2661	6,903	26,0918	9,445	24,1662
55-59	13,642	21,2302	11,691	21,9214	15,592	20,2159
60-64	21,345	17,556	20,454	18,0933	25,147	16,6568
65-69	29,172	14,2593	26,802	14,7797	33,121	13,5636
70-74	46,923	11,1175	44,123	11,5507	52,412	10,5706
75-79	74,003	8,4202	67,434	8,8068	82,485	8,0174
80-84	122,444	6,1181	111,076	6,3759	132,535	5,8908
85 +	202,551	4,2745	184,7	4,3381	209,051	4,1946

TABELA 3. Skraćene tablice mortaliteta, žensko stanovništvo, 2014.

Starost	Stope mortaliteta	Verovatnoće smrti	Broj živih	Srednji broj živih	Zbir srednjih brojeva živih	Očekivano trajanje života
0 g.	4,808	77,6968	4,001	78,4899	4,021	77,2814
1-4	0,257	77,0673	0,117	77,7964	0,263	76,5924
5-9	0,097	73,1445	0,078	73,8319	0,045	72,6708
10-14	0,116	68,1787	0,136	68,8598	0,087	67,6865
15-19	0,187	63,2169	0,211	63,9047	0,225	62,7149
20-24	0,307	58,2735	0,215	58,9693	0,398	57,7825
25-29	0,335	53,3591	0,308	54,0299	0,213	52,8926
30-34	0,472	48,4443	0,403	49,1093	0,465	47,9463
35-39	0,793	43,5527	0,683	44,2033	0,929	43,0519
40-44	1,463	38,7157	1,428	39,3458	1,438	38,2407
45-49	2,501	33,9816	2,057	34,6098	2,779	33,4988
50-54	4,202	29,3776	4,349	29,9417	4,405	28,9325
55-59	6,467	24,9488	5,938	25,5456	6,899	24,5217
60-64	10,166	20,6875	10,181	21,2408	11,129	20,2956
65-69	15,681	16,6379	14,668	17,2216	17,006	16,3162
70-74	28,432	12,7946	25,61	13,3452	31,322	12,5467
75-79	55,317	9,3767	49,039	9,8347	57,006	9,2615
80-84	104,687	6,5956	92,542	6,8954	107,577	6,5209
85 +	195,957	4,4888	175,477	4,5416	197,826	4,4654

2.2. Salivenova metoda u istraživanju zdravih godina života

Od više različitih metoda za računanje zdravih godina života, Eurostat je izdvojio kao standardnu tzv. Salivanovu metodu, koja se koristi u izračunavanjima zdravih godina života - Healthy Life Years. Ova

metoda je relativno jednostavna, postoje dostupni podaci i nezavisna je od veličine i starosne strukture određene populacije. Sve biometrijske funkcije iz tablica mortaliteta, odnosno verovatnoća smrti, broj živih starih tačno x godina, srednji broj živih i srednje trajanje života su potrebne za uspešno realizovanje ove metodologije. Ono što treba naglasiti je da od broja različitih koncepata zdravstvenog stanja

zavisi i broj različitih indikatora o očekivanom trajanju života u dobrom zdravlju koji se mogu konstruirati. Takođe, zdravlje je koncept koji varira zavisno od kulture, podneblja i individualnih karakteristika.

Metodologija podrazumeva kombinovanje dva izvora podataka – podataka o mortalitetu i podataka o morbiditetu, odnosno tablica mortaliteta i (u našem slučaju) odgovora na pitanje o samoocenjenom zdravstvenom stanju iz Ankete o prihodima i uslovima života - SILC. Grupisanjem odgovora na određeno pitanje u odnosu na ukupan broj ispitanika u određenoj starosti su odrednica koja se uključuje u korekciju biometrijske funkcije iz tablica mortaliteta – srednjeg broja živih. Povezivanjem prevalenci lošeg zdravlja i biometrijskih funkcija iz tablica mortaliteta, odnosno eliminisanjem broja godina koji stanovnici provode u lošem zdravlju, dobija se pokazatelj Tabela 4. Usvojene pretpostavke prevalenci za starosti ispod 15 godina zdravih godina života. Ovaj korak koristi posmatrane prevalencije „lošeg“ zdravlja u svakoj starosti (odnosno u petogodišnjim grupama) koje se dalje koriste za odvajanje hipotetičkih godina života stanovnika različite starosti na godine, sa i bez invaliditeta. Ovo se realizuje množenjem prevalencije različitog zdravstvenog statusa u starosnoj grupi sa srednjim godinama života u datom starosnom intervalu. Kada se ova procedura primeni na sve starosti, sumiranjem „odozdo“ srednjih godina života dobija se ukupan zbir srednjih brojeva živih koji će provesti u određenom zdravstvenom statusu, odnosno u dobrom zdravlju. Zdrave godine života se dobijaju deljenjem ukupnog zbira srednjih brojeva živih u određenom

starosnom intervalu sa brojem živih u datoj starosnoj grupi.

Pošto je istraživano stanovništvo starije od 16 godina, u metodologiji korišćenoj u evropskim proračunima starosna grupa 16-19 je generalizovana kao 15-19, što se primenilo i u našem slučaju zbog iste raspodele starosti u tablicama mortaliteta (osim za 2013. godinu kada je anketirana populacija starija od 15 godina). Tabela 4 pokazuje raspodelu prevalenci za starosti ispod 15 godina, što je bilo neophodno konstruisati kako bi se zdrave godine života mogle izračunati za sve starosti. Takođe, neučestvovanje populacije starijih koji se nalaze na institucionalnom smeštaju u anketi može da ima delimičan uticaj na konačne rezultate.

Pitanje o subjektivnom zdravlju iz SILC-a

Pitanje koje se koristi iz Ankete o prihodima i uslovima života, odnosno distribucija odgovora su iz modula Kvalitet života - zdravstveno stanje: „Da li ste bili sprečeni da obavljate uobičajene aktivnosti iz zdravstvenih razloga najmanje tokom poslednjih šest meseci?“ prema starosti ispitanika, a prema modalitetima odgovora –

1. Da, dosta sprečen,
2. Da, sprečen
3. Ne, nije bio sprečen

Na osnovu ove varijable, udela stanovnika koji su zdravi („Ne, nije bio sprečen“) i u lošem zdravlju (odgovori „Da, dosta sprečen“ i „Da, sprečen“) su izračunati prema starosti i polu, odnosno prema regionu u kojem su anketirani.

TABELA 4. Usvojene pretpostavke prevalenci za starosti ispod 15 godina

Starost	Raspodela prevalenci za starosti ispod 15 godina								
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1-4	0,001	0,002	0,003	0,004	0,005	0,006	0,007	0,008	0,009
5-9	0,0015	0,003	0,0045	0,006	0,0075	0,009	0,0105	0,012	0,0135
10-14	0,0025	0,005	0,0075	0,01	0,0125	0,015	0,0175	0,02	0,0225
15-19	0,01	0,02	0,03	0,04	0,05	0,06	0,07	0,08	0,09

3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

U okviru rezultata istraživanja, prikazana je izračunata vrednost zdravih godina života u Srbiji. Demografska je pravilnost da je očekivano trajanje života između muškaraca i žena različite dužine, pa su i zdrave godine života predstavljene po polu. Takođe, u okviru rezultata istraživanja, zdrave godine života su analizirane u različitim regionima (Beogradski region, region Vojvodine, region Južne i Istočne Srbije i region Šumadije i Zapadne Srbije). Dostupni podaci za 2013. i 2014. godinu omogućili su preliminarna poređenja rezultata u ove dve godine.

Pošto je pitanje o invalidnosti prvi put postavljeno u poslednjem Popisu stanovništva iz 2011. godine, urađena je analiza dobijenih podataka za starosti ispod 15 godina, jer SILC metodologija podrazumeva prikupljanje podataka o stanovnicima starijim od 16 godina. Ispostavilo se da podaci iz Popisa odstupaju od prevalenci koje su dobijena na osnovu metodoloških preporuka, tako da nisu uključeni u analizu.

3.1. Zdrave godine života u Srbiji

Prethodna istraživanja ove problematike za našu zemlju bila su ograničena na ankete (WHO Burden of disease, European values study) koje su davale informacije o zdravstvenom stanju samo u jednoj godini. Jugoslavija (Srbija i Crna Gora) se prema podacima Svetske zdravstvene organizacije 1999. godine nalazila se na 46. mestu, od ukupno 191 zemlje, prema pokazatelju „disability-adjusted life expectancy“, koji je iznosio 66,1 godinu (Mathers et al. , 2000)¹⁴. U okviru iste organizacije izračunat je i indikator „healthy life expectancy“, koji je 1990. godine za muško stanovništvo u Srbiji iznosio 61,1, a za žensko 65,0, dok je u 2000. godini ovaj pokazatelj za muškarce iznosio 64,0, a za žene 68 (Salomon et al. , 2012)¹⁵.

¹⁴ Mathers, C. , Sadana, R. , Salomon, J. , Murray, C. , Lopez, A. (2000): *Healthy life expectancy in 191 countries, 1999*, World Health Report, Lancet 2001, 357: 1685–91.

¹⁵ Salomon, J. , Wang, H. , Freeman, M. , Vos, T. , Flaxman, A. , Lopez, A. , Murray, C. (2012): *Healthy life expectancy for 187 countries, 1990–2010: a systematic analysis for the Global Burden Disease Study 2010*, Lancet 2012, 380: 2144–62.

Sprovođenjem Ankete o prihodima i uslovima života - SILC u našoj zemlji, omogućeno je da se sekundarnom analizom podataka dobiju uporedivi podaci o zdravim godinama života u Srbiji i ostalim evropskim zemljama, prateći metodologiju koju koristi Eurostat u svojim istraživanjima ove problematike. Tako su izračunati podaci o zdravim godinama života u 2013. i 2014. godini prema polu i prema petogodišnjim starosnim grupama, kao i za četiri regiona u kojima je anketa reprezentativna.

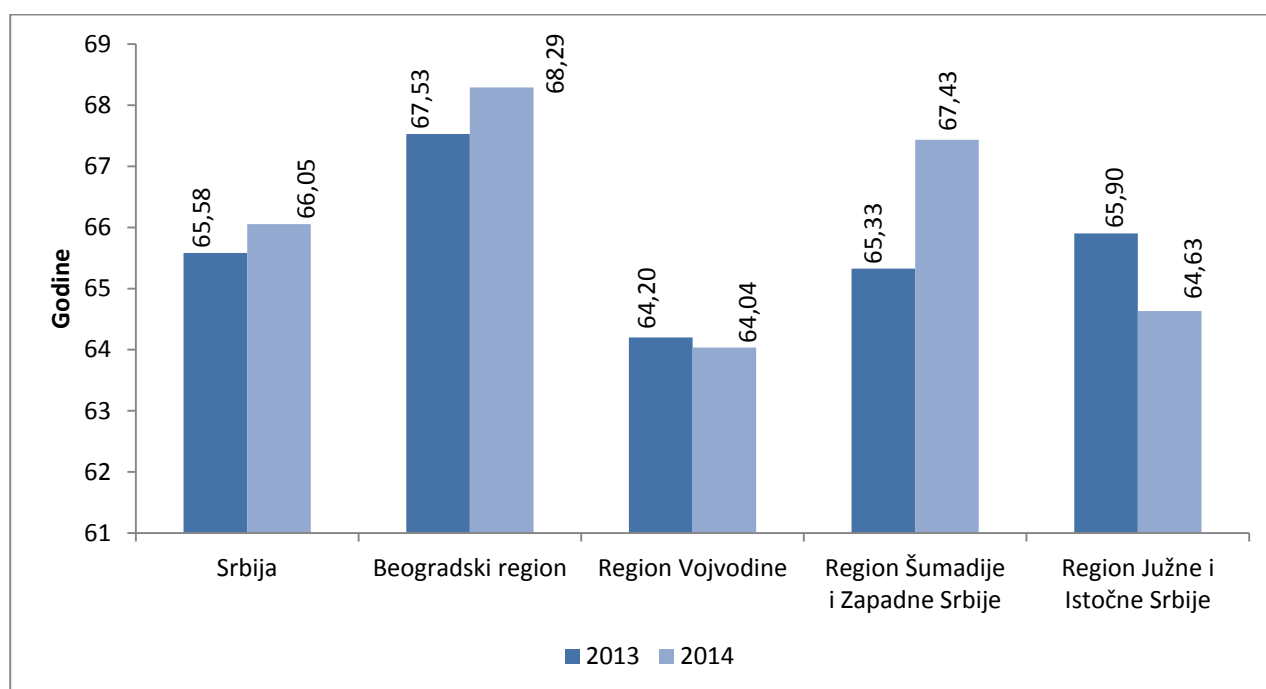
Takođe, radi kontrole podataka, osim pitanja koje se koristi za izračunavanje ovog pokazatelja, urađena je analiza i korišćenjem alternativnog pitanja o zdravstvenom stanju ispitanika i dobijeni rezultati u velikoj meri odgovaraju onim koji su izračunati standardnim pitanjem. Ipak, treba napomenuti da je 2013. godine veliki broj odgovora bio u kategoriji „nepoznato“, dok u 2014. nema takvih slučajeva.

3. 1. 1. Zdrave godine života na rođenju

U Srbiji (bez podataka za Kosovo i Metohiju), za novorođeno dete zdrave godine života iznosile su 65,58 (2013. godine), odnosno 66,05 godina (2014). Ipak, treba posebno naglasiti da postoje izražene regionalne razlike u vrednosti ovog pokazatelja, pa se najduže očekivano trajanje života u dobrom zdravlju može očekivati u Beogradskom regionu, u kojem je zabeležen porast između 2013. i 2014. godine, dok je sledeći po rang region Šumadije i Zapadne Srbije, gde je pokazatelj zdravih godina života značajno povećan 2014/2013. Sa druge strane, opadanje ovog pokazatelja je vidljivo u regionu Južne i Istočne Srbije, u kojem je 2013. godine ovaj pokazatelj imao više vrednosti od regiona Šumadije i Zapadne Srbije.

Najnepovoljnija situacija je u regionu Vojvodine, što se moglo i očekivati, ako se uzme u obzir da je i ukupno očekivano trajanje života u ovom regionu najniže u odnosu na ostale teritorijalne jedinice. Takođe, poređenjem zdravih godina života u 2013. i 2014. u regionu Vojvodine, primetno je neznatno smanjenje vrednosti ovog pokazatelja.

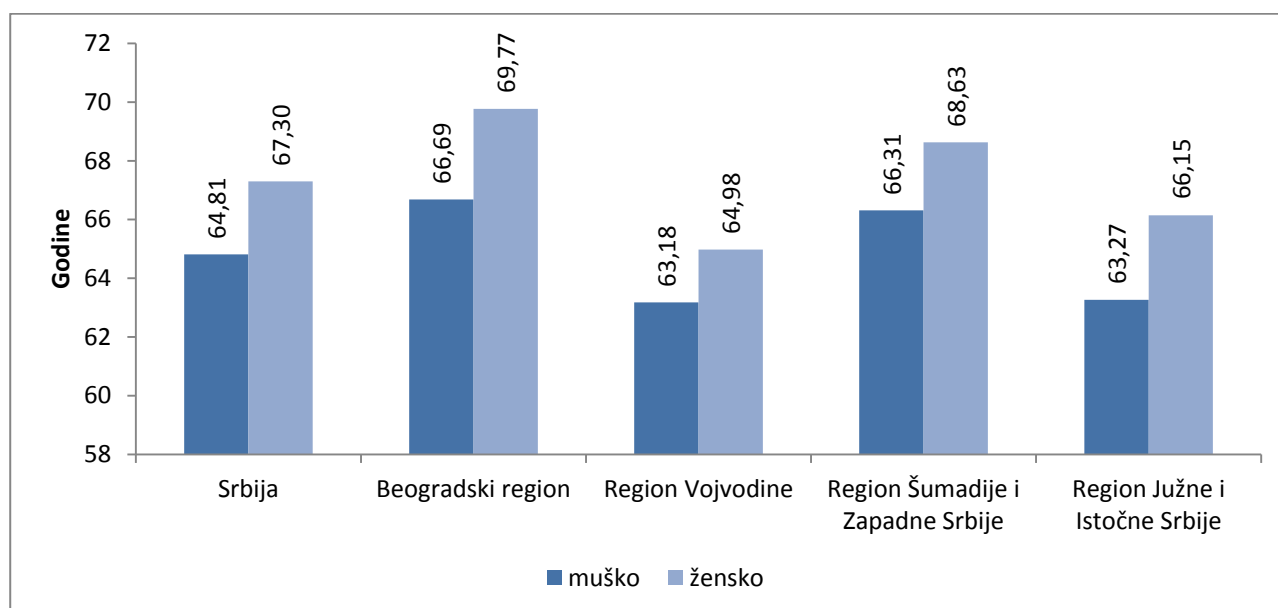
GRAFIKON 1. Zdrave godine života na rođenju, prema regionima, 2013. i 2014. godine

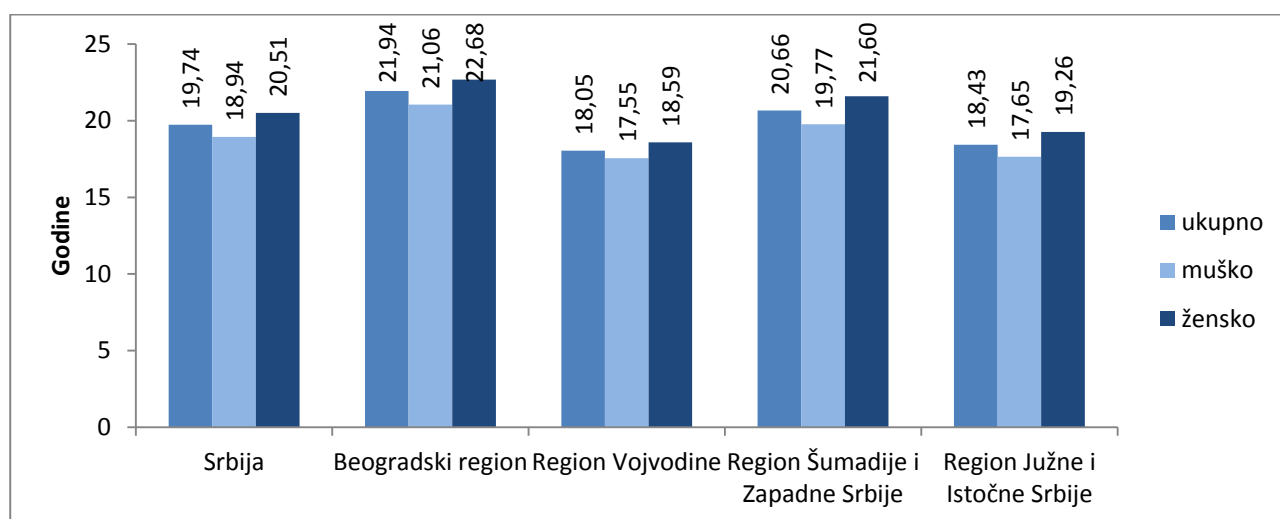
Demografska je zakonitost da žene žive duže od muškaraca, kako očekivano trajanje života nedvosmisleno pokazuje i u Srbiji, što je od posebne važnosti kada se konstruišu zdrave godine života prema polu, jer se polazi od tablica mortaliteta posebno za muško, odnosno žensko stanovništvo, a koje se razlikuju prema dužini očekivanog trajanja života. Iz tog razloga ne čude razlike između polova i kada su u pitanju zdrave godine života (Grafikon 2.), gde se primećuje da žene mogu očekivati nešto duži životni

vek u dobrom zdravlju. Ova konstatacija važi za sve regione, a kao i kod ukupnog stanovništva, najduže zdrave godine života zabeležene su u Beogradskom regionu, zatim u regionu Šumadije i Istočne Srbije, da bi region Južne i Istočne Srbije i region Vojvodine bili na začelju. Ukoliko se uporede podaci dobijeni za 2013. i 2014. godinu, primećuje se relativno mali porast zdravih godina života za muškarce (0,13 godina), odnosno nešto veći za žene (0,74 godine). Regionalno posmatrano, kod muškaraca u Beogradskom

GRAFIKON 2. Zdrave godine života na rođenju, prema polu i regionu, 2014. godine

GRAFIKON 3. Zdrave godine života u starosti od 50 godina, prema polu i regionu, 2014. godine

regionu i žena u regionu Vojvodine je došlo do pada pokazatelja između dve komentarisane godine, a najveći pad je zabeležen kod oba pola u regionu Južne i Istočne Srbije. Povećanje je karakteristično za žene u Beogradskom regionu od 1,8 godina, dok je u regionu Šumadije i Istočne Srbije to povećanje čak 2,9 godina. Kada je u pitanju muško stanovništvo, ono je u regionu Vojvodine imalo duže zdrave godine života za 0,4 u 2014. u odnosu na 2013, kao i u regionu Šumadije i Istočne Srbije, gde je povećanje 1,2 godine.

Zdrave godine života prema polu zavise osim od ukupnog očekivanog trajanja života i od subjektivnog kriterijuma prilikom izjašnjavanja o zdravstvenom stanju pojedinca. Kao jedan od razloga za manje razlike između polova kada su zdrave godine života u pitanju u odnosu na ukupnu dugovečnost povezuju se sa činjenicom da pošto žene žive duže imaju veću šansu da provedu veći deo života sa zdravstvenim teškoćama. U Srbiji, žene se izjašnjavaju nepovoljnije po pitanju svog zdravlja u odnosu na muškarce (Matković, Krstić, Mijatović, 2015)¹⁶.

3. 1. 2. Zdrave godine života u starosti od 50 godina

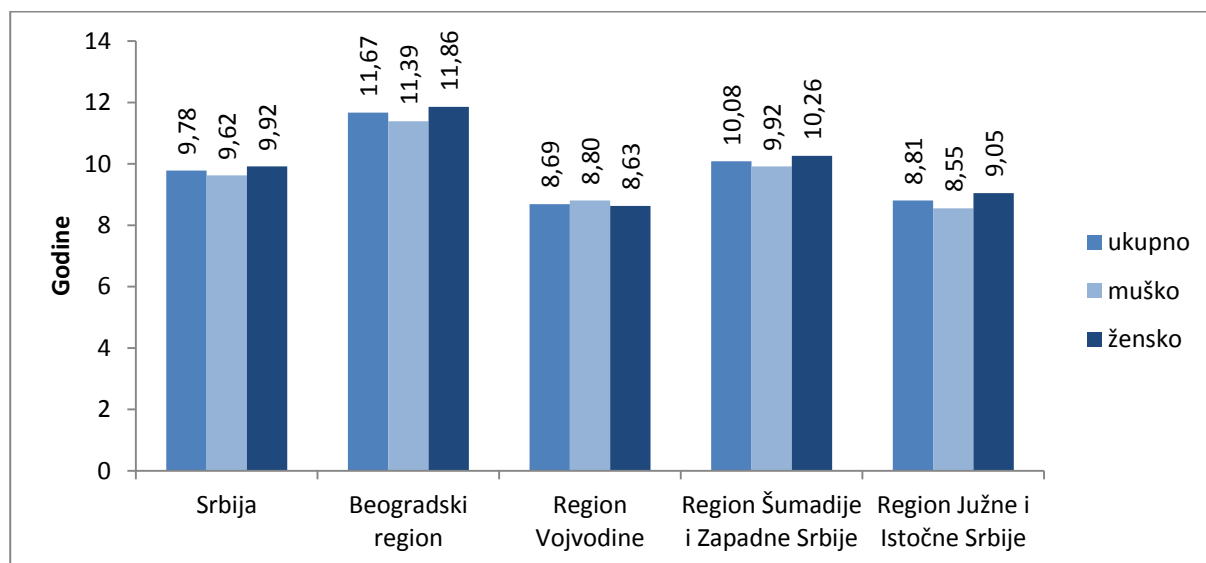
Kao kategorija stanovnika koja zahteva posebno ispitivanje izdvajaju se „stariji radnici“, odnosno stanovnici koji imaju više od 50 godina. Njihovo zdravstveno stanje posebno je značajno ako se uzme u obzir da su određeni broj godina proveli kao za-

posleni, odnosno da su relativno blizu godinama kada je penzinisanje zakonski moguće. Kada je u pitanju starosna penzija, u 2014. godini, žene su se mogle penzionisati sa 60 godina starosti i minimum 15 godina radnog staža, dok su muškarci mogli da ostvare ovo pravo sa 65 godina i istim minimum uplaćenih doprinosa kao i žene. U Srbiji je ova kategorija od posebnog značaja zbog izuzetno niskih stopa aktivnosti starijeg stanovništva, ali i zbog velikih tranzicionih šokova kroz koje su prošli baš ovi stanovnici. Iako bi bilo najpravičnije „nazvati“ zdrave godine života za starosnu grupu 50-54 godina, jer su podaci dati na osnovu skraćenih tablica mortaliteta koji operišu sa petogodišnjim grupama, kako bi što lakše upoređivali rezultate sa evropskim istraživanjima, vodićemo se iskazom „zdrave godine života u starosti od 50 godina“, što će isto važiti i za starosnu grupu 65-69. godina koja će biti prikazana kao starost od 65 godina.

Ukoliko posmatramo zdrave godine života starijih radnika u Srbiji, dolazimo do nekoliko bitnih zaključaka. Kao prvi se nameće da oni koji su ušli u šestu deceniju života mogu da očekuju još oko 20 godina života bez velikih zdravstvenih teškoća. Naravno, neizostavno je naglasiti da žene mogu očekivati oko dve godine dužeg zdravog života u odnosu na muškarce (20. 51 godina prema 18. 94). Regionalne razlike postoje, pa se Beogradski region izdvaja kao teritorijalna celina u kojoj stariji radnici mogu da očekuju da najduže žive, pogotovo žene. Nešto niže vrednosti su zastupljene u regionu Šumadije i Zapadne Srbije, dok su za region Južne i Istočne Srbije i region Vojvodine karakteristične najniže zdrave godine života u starosti od 50 godina.

¹⁶ Matković, G., Krstić, G., Mijatović, B. (2015): Srbija, *Prihodi i uslovi života 2013*, Beograd: Republički zavod za statistiku.

GRAFIKON 4. Zdrave godine života u starosti od 65-69, prema polu i regionu, 2014. godine

3. 1. 3. Zdrave godine života u starosti od 65 godina

Osim na rođenju, bitno je analizirati zdrave godine života u određenim starostima, a kao jedna od najbitnijih je svakako starost iznad 65 godina, s obzirom na poodmakao proces starenja stanovništva u našoj zemlji. Postoje značajno manje varijacije između polova i regiona kada se uporede stanovnici starosti 65 godina sa zdravim godinama života na rođenju. Analizirana starosna grupa (65+) je 2014. godine mogla da očekuje da će živeti još 9,78 godina u dobrom zdravlju, sa malim razlikama između muškaraca i žena. Kao i kod već prikazanih podataka, najduže zdrave godine života za starije stanovnike su u Beogradskom regionu i regionu Šumadije i Zapadne Srbije, a niži pokazatelji karakterišu ostala dva regiona. Razlike između polova su minimalne, dok su u regionu Vojvodine zdrave godine života za starosti 65- godina duže za muškarce u odnosu na žene.

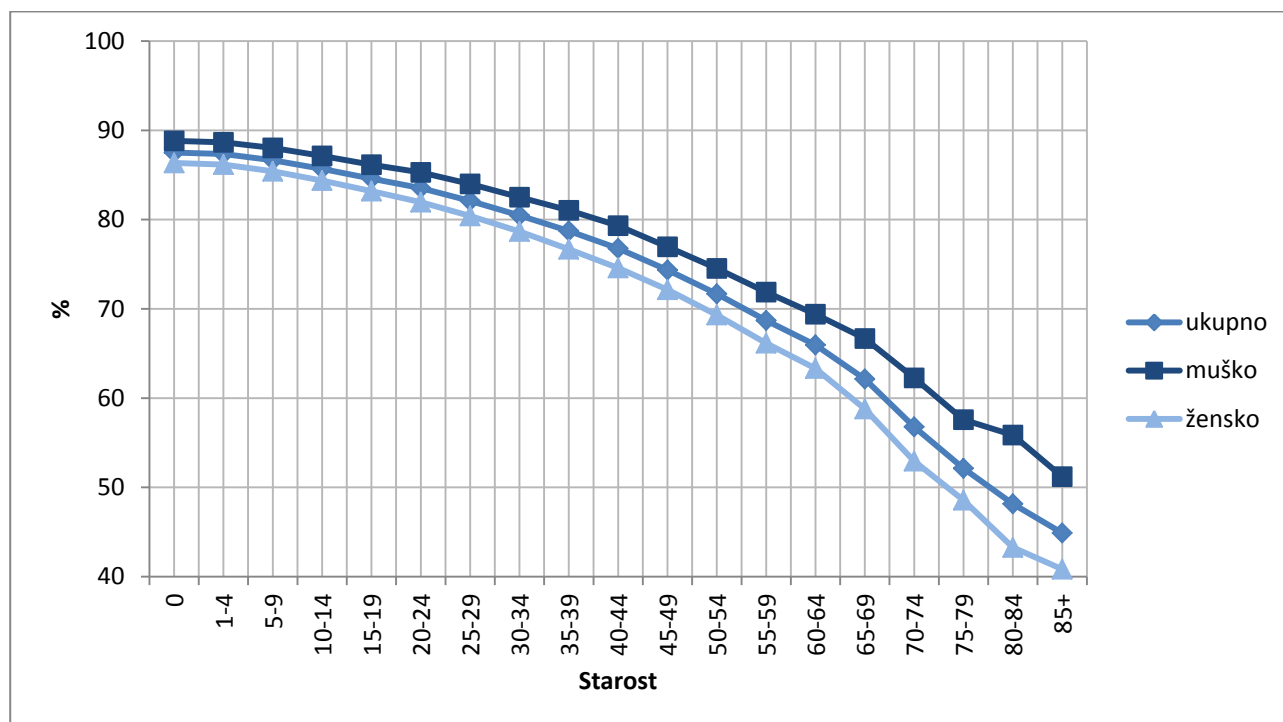
Kada je u pitanju starije stanovništvo, postoje određene napomene koje treba izneti. Primera radi, postoji nelogičnost za starosnu grupu 85+, u kojoj nakon raspoređivanja nepoznatih odgovora (a i pre toga), rezultati ankete pokazuju više stanovnika bez smetnji nego onih sa smetnjama (Beogradski region za muškarce), što nije očekivano ukoliko uzmemo u obzir očekivano pogoršanje zdravstvenog stanja u najvišim starostima, pa se postavlja pitanje da li ovakva situacija odgovara realnosti.

3. 1. 4. Odnos između očekivanog trajanja života i zdravih godina života

Analiziran je i odnos između momentnog očekivanog trajanja života i očekivanog trajanja života provedenog u dobrom zdravlju, odnosno procena koliko godina prosečan stanovnik provede u zdravlju, a koliko prosečno živi. Kao najprimereniji pokazatelj prikazan je udeo života proveden u dobrom zdravlju u odnosu na ukupno trajanje života. Prilično visok udeo (87,5%) života koji novorođeno dete može očekivati da provede u dobrom zdravlju pozitivan je pokazatelj zdravstvenog stanja u 2014. godini. Kao što je i očekivano, sa povećanjem starosti, smanjuje se udeo života koji stanovnici provode u dobrom zdravlju, da bi u starostima preko 85 godina oko polovina života provedena u lošem zdravstvenom statusu.

Ukoliko se uporedi udeo života koji je proveden u dobrom zdravlju između muškaraca i žena, primećuje se trend kakav postoji i u većini zemalja Evropske unije. Naime, muškarci u proseku provedu veći deo svog života u dobrom zdravlju, za razliku od žena kod kojih sa porastom starosti raste proporcija života provedena u lošem zdravlju.

GRAFIKON 5. Udeo života provedenog u dobrom zdravlju u ukupnom očekivanom trajanju života, 2014. godine

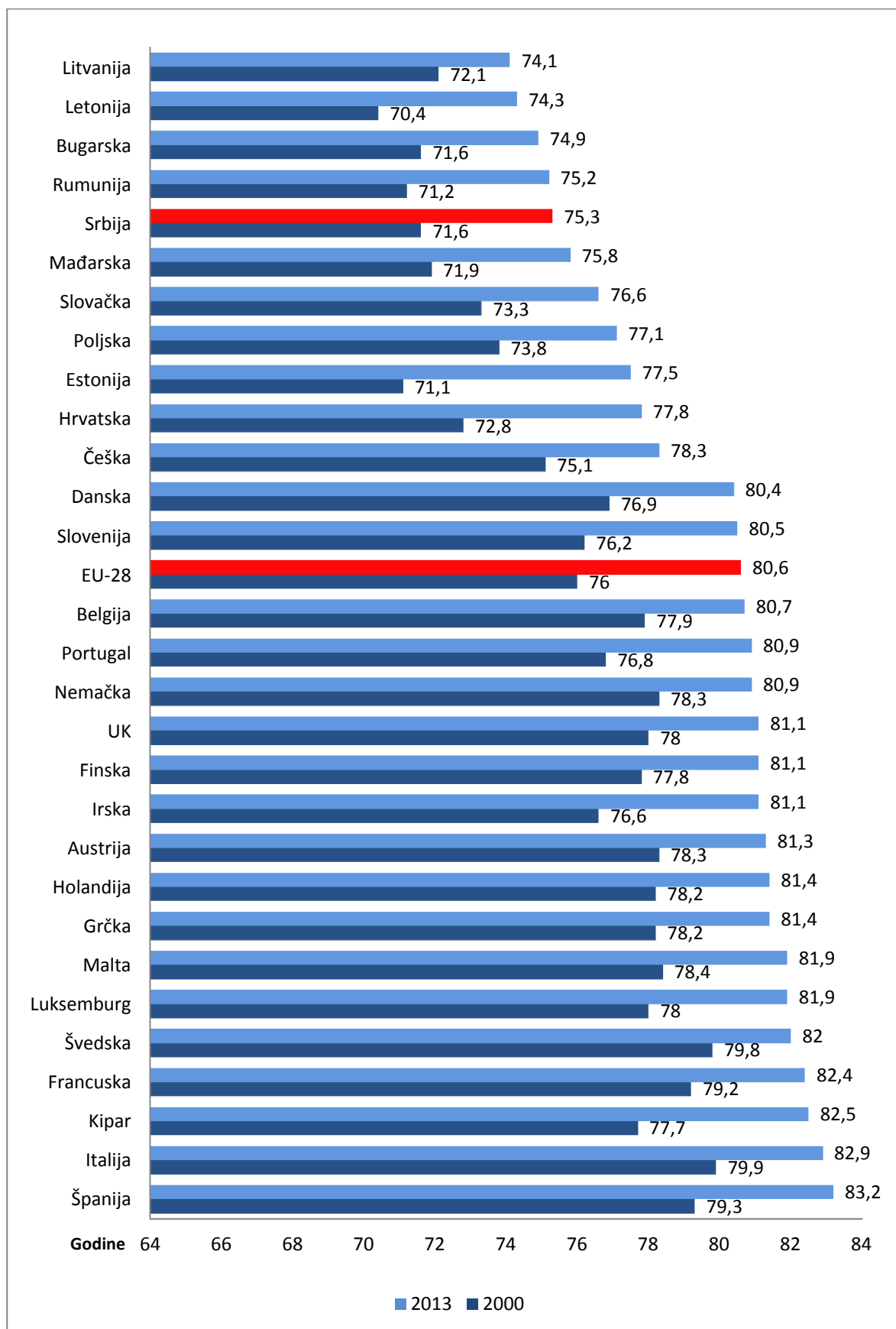
3.2. Srbija u odnosu na ostale evropske zemlje

Uvođenje Srbije u širi evropski kontekst kada su pokazatelji zdravlja u pitanju, odnosno svrstavanje u red zemalja koje prate kretanje samoocenjenog zdravlja, omogućeno je da se naša zemlja pozicionira u odnosu na šire evropsko okruženje. Očekivano trajanje života na rođenju kontinuirano raste u Evropskoj uniji, kao i u Srbiji. Prosečno živorođeno dete u EU-28 je moglo očekivati da će doživeti 80,6 u 2013, u odnosu na 76 godina u 2000. godini. Produženje životnog veka u ovom trinaestogodišnjem periodu u Evropskoj uniji i Srbiji za skoro 4 godine se prevashodno mogu pripisati unapređenju zdravstvenog servisa i medicine u pravcu sprečavanja i lečenja najčešćih uzročnika smrti, pre svega kardiovaskularnih bolesti, kojima su najviše skloni upravo oni koji najviše umiru i koji su sve brojniji, a to su stariji (OECD, 2015)¹⁷. Španija, Italija, Kipar i još petnaest država pripadaju grupi zemalja u okviru Evropske unije u kojima je očekivano trajanje života na rođenju prelazilo 80 godina u 2013. godini

(Grafikon 5). U drugoj grupi zemalja su one u kojima je očekivano trajanje života na rođenju bilo na nivou ispod 80 godina, kojoj pripadaju centralno i istočno evropske države. **Ovoj grupi zemalja se pridružuje i Srbija koja je peta u rangi zemalja sa najnižim očekivanim trajanjem života na rođenju.** Estonija je država koja je najviše postigla u produženju životnog veka u ovom trinaestogodišnjem periodu (za 6,4), a zatim slede Hrvatska (za 5 godina), Mađarska, Srbija i Rumunija (za 4 godina), dok su na drugoj strani Litvanija i Bugarska manje postigle na ovom polju (oko 2 godine). Ovo ukazuje na činjenicu da je „prostor“ za delovanje u pravcu suzbijanja najčešćih uzročnika smrti i samim tim rasta očekivanog trajanja života veći u zemljama centralne i istočne Evrope, uključujući i Srbiju.

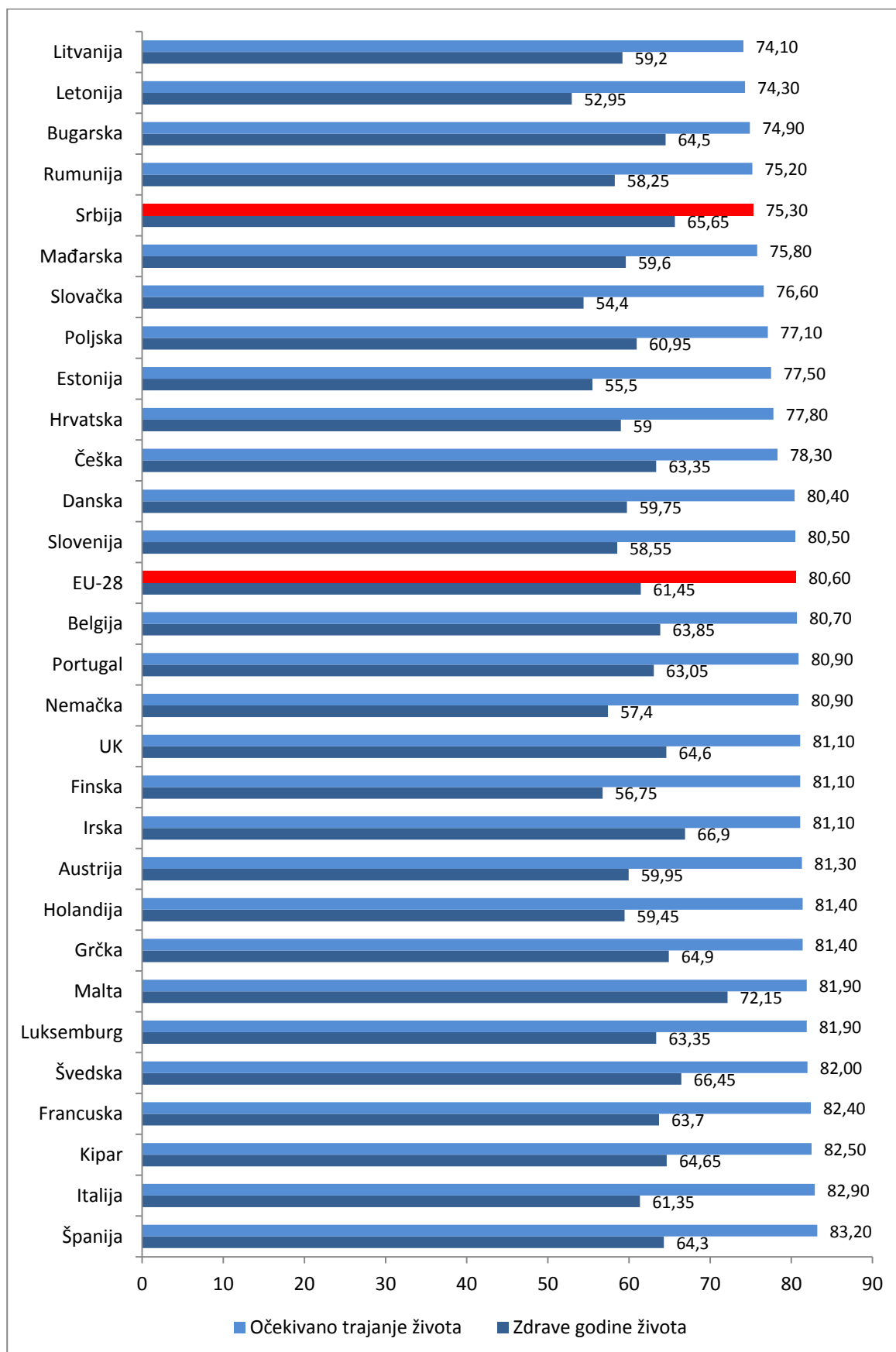
¹⁷ OECD (2015): *Cardiovascular Disease and Diabetes: Policies for Better Health and Quality of Care*, OECD Health Policy Studies, Paris: OECD Publishing.

GRAFIKON 6: Očekivano trajanje života na rođenju, 2000. i 2013. godine

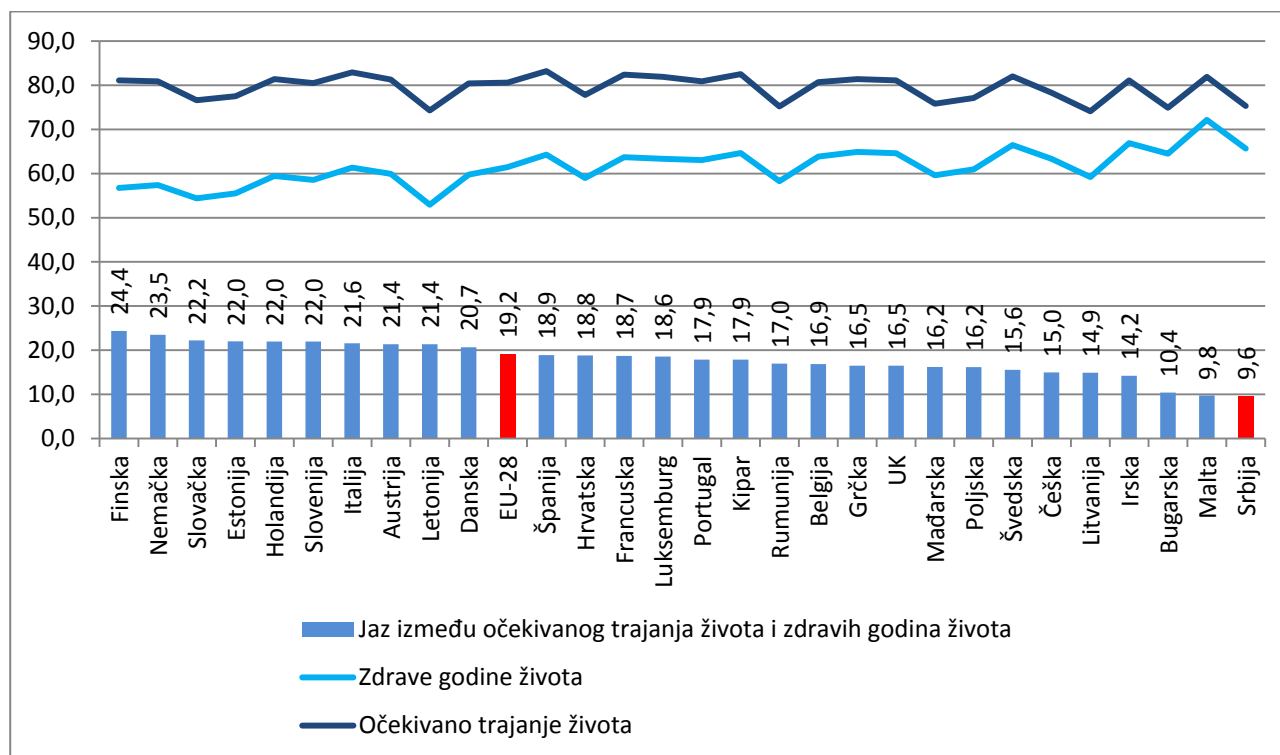
Izvor: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

GRAFIKON 7: Očekivano trajanje života i zdrave godine života na rođenju, 2013. godine

Izvor: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

GRAFIKON 8: Jaz između očekivanog trajanja života na rođenju i zdravih godina života na rođenju, 2013. godine

Izvor: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

S obzirom na to da sa rastom očekivanog trajanja života sve veći udeo populacije doživljava veću starost, potrebno je ukazati na to da li porast životnog veka u Evropskoj uniji i Srbiji istovremeno znači i to da je on proveden u dobrom zdravlju. Zdrave godine života na rođenju u Evropskoj uniji su iznosile 61,5 godina u proseku u 2013. godini. Godine života provedene u dobrom zdravlju su najviše na Malti (72,1), Irskoj (66,9), Švedskoj (66,5) i Srbiji (65,7), dok su najniže u Letoniji (52,9), Slovačkoj (54,4) i Estoniji (55,5). Analiza zdravih godina života u Srbiji u kontekstu komparacije sa Evropskom unijom je ukazala na neočekivane rezultate. Zapravo, očekivanje autora da duži životni vek znači i više godina života provedenog u dobrom zdravlju, nije potvrđeno analizom. To potvrđuju vrednosti zdravih godina života u pojedinim zemljama koje potpuno odstupaju od očekivanja. Na jednoj strani, u našoj zemlji, kao i Bugarskoj, zabeležene su zdrave godine života čije se vrednosti kreću iznad proseka za Evropsku uniju bez obzira na niže očekivano trajanje života, dok su na drugoj strani u Finskoj, Holandiji, Austriji i Nemačkoj zabeležene zdrave godine života koje su na nivou ispod 60 godina. Jedino objašnjenje ovakvih nalaza se može tražiti u samoj metodologiji izračunavanja ovog pokazatelja, i

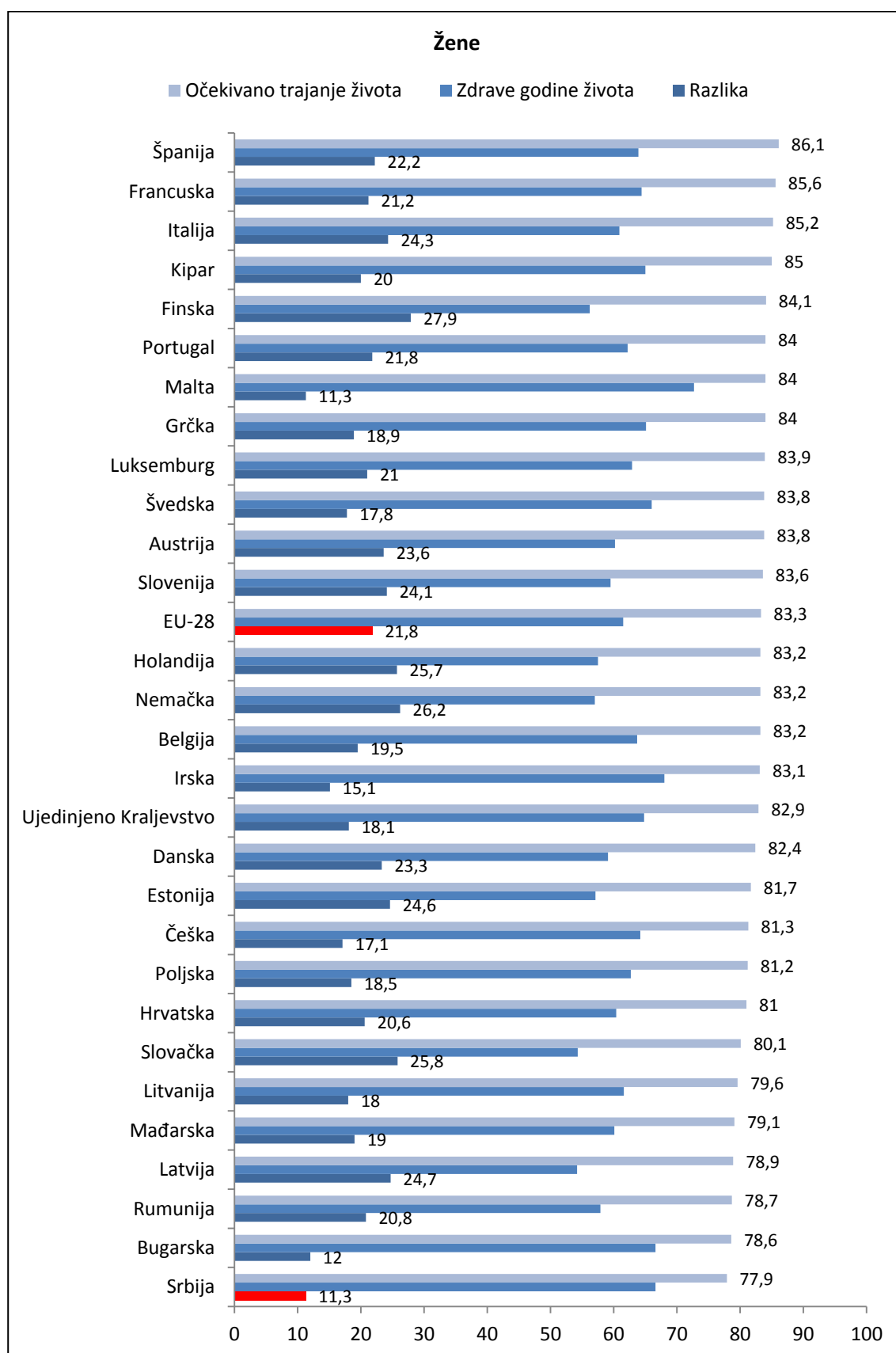
činjenici da se radi o isključivo subjektivnoj proceni stanovništva o svom zdravstvenom stanju. Jaz između očekivanog trajanja života na rođenju i zdravih godina života na rođenju u EU-28 iznosi 19,2. U deset država članica Evropske unije ovaj jaz prelazi čak 20 godina, a najviši je u Finskoj (24,4) i Nemačkoj (23,5). Na drugoj strani se izdvajaju Malta (9,8) i Bugarska (10,4) u kojima je jaz dvostruko manje izražen. Posmatrajući Srbiju u evropskom okruženju, može se zaključiti da je razlika između prosečnog životnog veka i godina života provedenih u dobrom zdravlju u našoj zemlji najmanja (9,7) (Grafikon 7).

Iako žene u Evropskoj uniji u proseku žive duže od muškaraca za skoro 6 godina, izgleda da rodni jaz u zdravim godinama života nije toliko izražen, ili je čak u pojedinim zemljama iskazan na potpuno obrnuti način. Prosečne godine provedene u dobrom zdravlju kod žena i muškaraca u EU-28 su bile gotovo izjednačene (61,6) u 2013 (Grafikon 7). Zdrave godine života kod žena kreću se u rasponu od 72,7 na Malti do 54,2 u Letoniji, a kod muškaraca od 71,6 do 51,7 u istim državama. Rodni jaz u zdravim godinama života u korist žena je bio izražen jedino u Litvaniji (4,8) i Estoniji (3,2), dok je u ostalim država-

ma članicama, kao i u Srbiji, bio veoma mali (do 2 godine) ili čak zanemarljiv u članicama što su Grčka, Austrija, Ujedinjeno Kraljevstvo i Slovačka (do 0,5). Potpuno suprotno kretanju očekivanog trajanja života prema polu, muškarci u skoro polovini članica Evropske unije (12) u proseku provode veći broj godina u dobrom zdravlju u odnosu na žene. Razlike između polova u zdravim godinama života u korist muškaraca su naročito izražene u Holandiji (skoro 4 godina), dok su razlike u 11 članica manje (od 0,5 do 2). Kao jedino objašnjenje se nameće subjektivnost u iskazivanju zdravstvenog stanja, odnosno činjenice da je onih, koji „realnije“ ili pak „pesimističnije“ procenjuju svoje zdravlje, više među ženama nego muškarcima. Posmatrajući Srbiju u evropskom kontekstu, može se reći da je ona treća u rangi zemalja sa najvišim zdravim godinama života kod žena (iza Malte i Irske), odnosno četvrta u rangi zemalja sa najvišim zdravim godinama života kod muškaraca (iza Malte, Švedske i Irske).

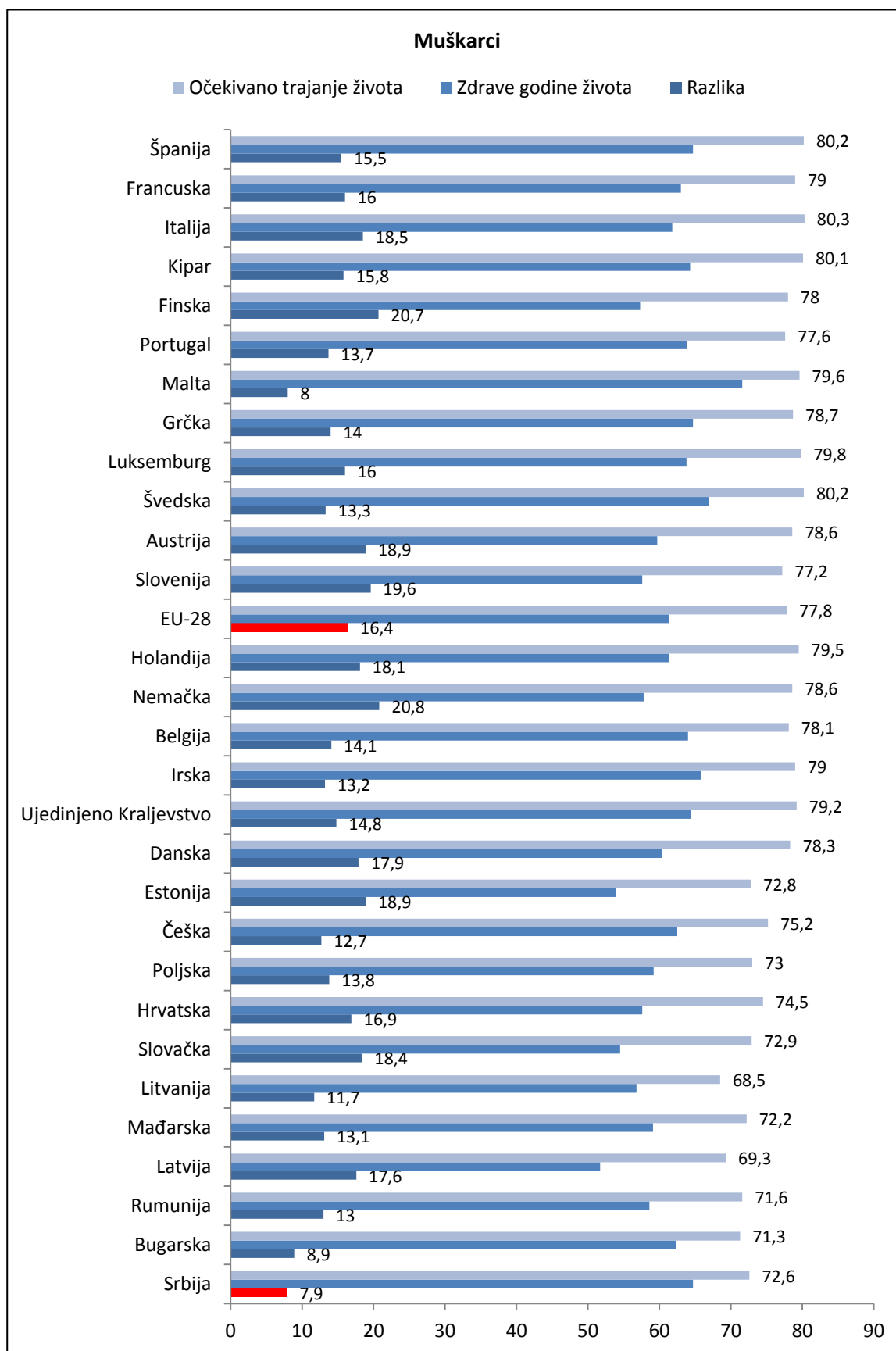
Očekivano trajanje života u 65 godini starosti u EU-28 je iznosilo 19,6 u 2013, 21,3 godina kod žena i 17,9 godina kod muškaraca. Francuska je država u kojoj je prosečan životni vek lica starih 65-69 godina najduži i kod žena (23,6) i muškaraca (19,3), dok je najniži u Bugarskoj za žene (17,9) i Letoniji za muškarce (13,9). Shodno kretanju očekivanog trajanja života na rođenju prema polu, rodni jaz u očekivanom trajanju života u 65-69 godini starosti je iznosio 3,4 na nivou cele Evropske unije. Najveći rodni jaz od oko 5 godina je prisutan u Baltičkim zemljama, dok je najmanji u Ujedinjenom Kraljevstvu (2,3), Švedskoj i Srbiji (2,5). Zaključujemo da se Srbija sa jedne strane može pripojiti zapadno evropskim zemljama u smislu blažeg rodnog jaza u očekivanom trajanju života starih, dok se sa druge strane priključuje istočno evropskim zemljama zbog niskog očekivanog trajanja života. U odnosu na države članice Evropske unije, Srbija je država koja ima najniži životni vek starijih žena (16,8), odnosno četvrta je u rangi zemalja sa najnižim prosečnim životnim vekom starijih muškaraca (14,3) (iza Letonije, Litvanije i Bugarske) (Grafikon 9).

GRAFIKON 9a. Očekivano trajanje života i zdrave godine života na rođenju, žene, 2013. godine

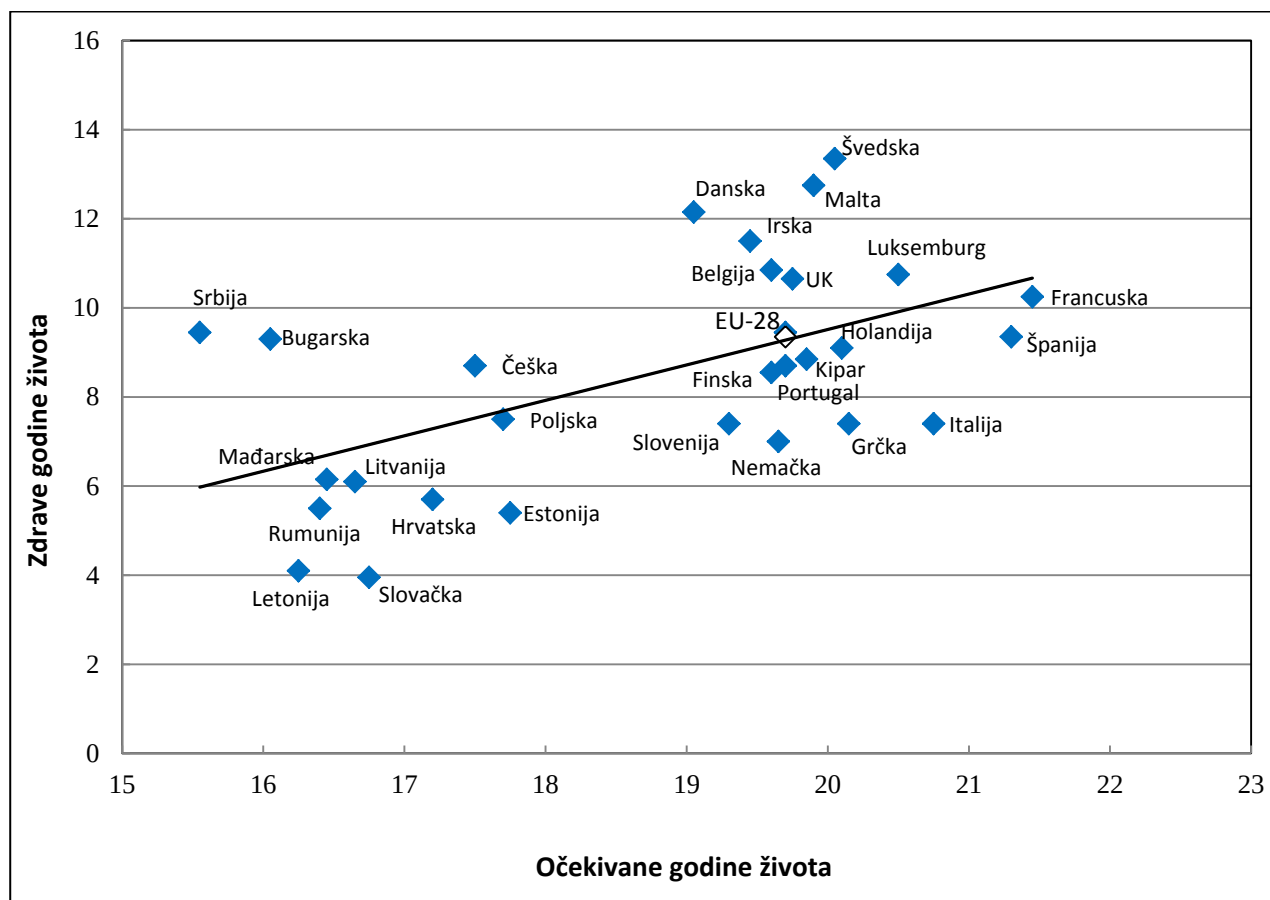
Izvor: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

GRAFIKON 9b. Očekivano trajanje života i zdrave godine života na rođenju, muškarci, 2013. godine

Izvor: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

Grafikon 10. Odnos očekivanog trajanja života i zdravih godina života u 65-69 godini, 2013. godina

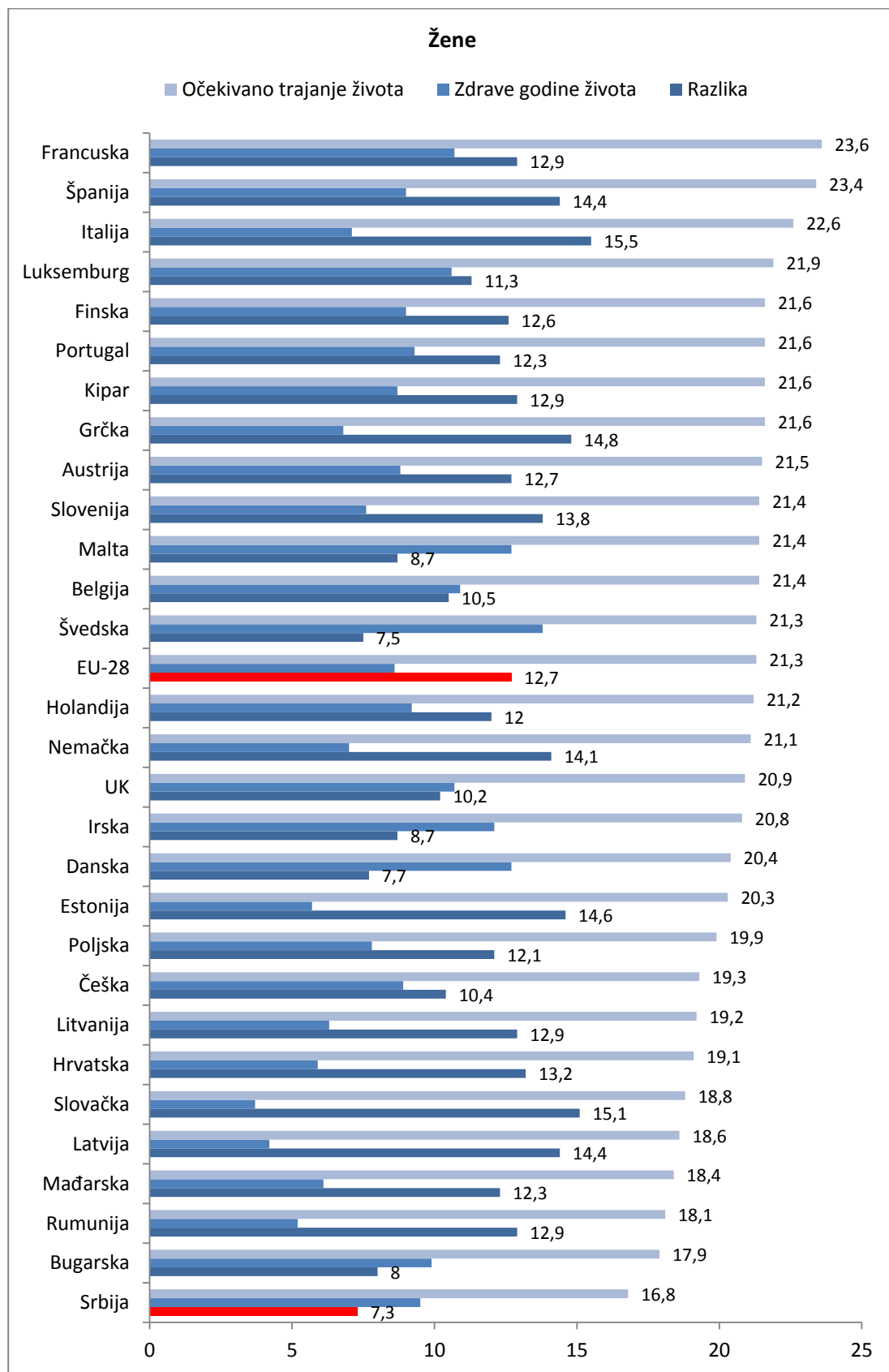

Izvor: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

Da li se duži životni vek starijih u Evropskoj uniji u odnosu na Srbiju odvija u boljem zdravstvenom stanju, ili kao u slučaju odnosa očekivanog trajanja života i zdravih godina života na rođenju dolazi do izražaja subjektivno izjašnjavanje stanovništva o svom zdravlju? Zdrave godine života u 65-69 godini starosti u EU-28 su gotovo izjednačene kod žena (8,6) i muškaraca (8,5). Raspon zdravih godine života starih žena u Evropskoj uniji se kreće od 3,7 u Slovačkoj do 13,8 u Švedskoj, a kod muškaraca od 4,0 u Letoniji do 12,9 u Švedskoj. Ovo znači da žene i muškarci stari 65-69 godina u Švedskoj mogu očekivati da će skoro dve trećine svog preostalog život-

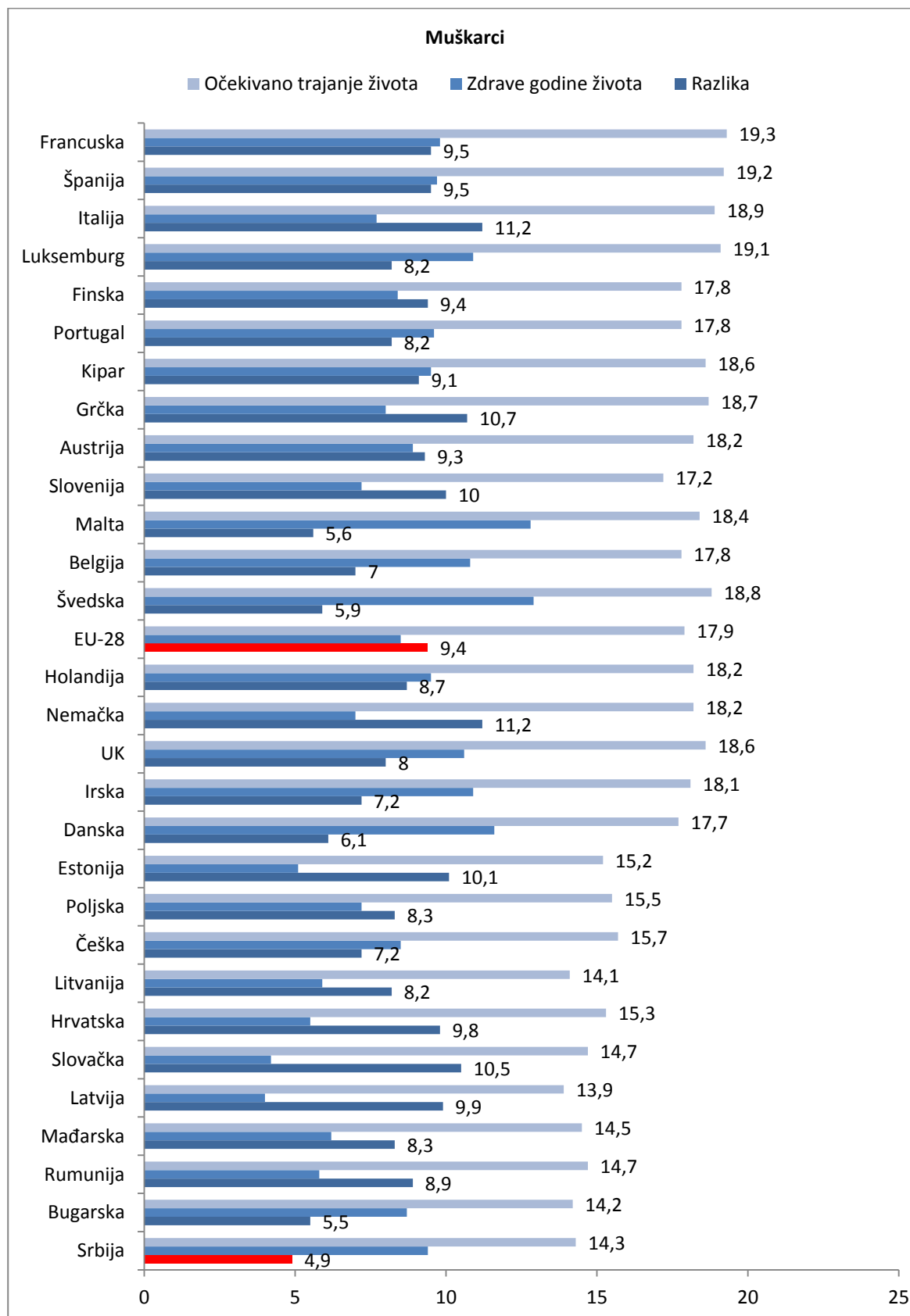
nog veka provesti u dobrom zdravlju, dok žene i muškarci stari 65-69 godina u Slovačkoj i Letoniji mogu očekivati da će svega petinu svog preostalog životnog veka provesti u dobrom zdravlju. Kao i u prethodnom slučaju, Srbiju karakterišu više zdrave godine života u 65-69 godini starosti oba pola (9,5 kod žene, 9,4 kod muškaraca) u odnosu na prosek za Evropsku uniju. Dakle, Srbija je u rangi zemalja u kojima pripadnici oba pola stari 65 godina mogu očekivati da će veći deo svog preostalog života provesti u dobrom zdravlju. Rodni jaz u zdravim godinama života u 65-69 godini u Evropskoj uniji, kao i u Srbiji, je potpuno zanemarljiv.

Grafikon 11a. Očekivano trajanje života i zdrave godine života u 65-69 godini starosti, žene, 2013. godina

Izvor: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

Grafikon 11b. Očekivano trajanje života i zdrave godine života u 65-69 godini starosti, muškarci, 2013. godina

Izvor: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

4. EKONOMSKI, SOCIJALNI I ZDRAVSTVENI ZNAČAJ INDIKATORA

Konstrukcijom zdravih godina života razvijena je veća informatička baza za definisanje javnih zdravstvenih politika u Srbiji jer je nedostatak ovog pokazatelja delimično onemogućavao uvid u zdravstveno stanje stanovnika prema polu i regionu. Targetiranje konkretnih starosnih grupa u kojima je razlika između očekivanog trajanja života i zdravih godina života najveća pokazuje da su stariji stanovnici ti koji za koje se očekuje da će skoro polovinu svog života provesti sprečeni da obavljaju svakodnevne aktivnosti.

S obzirom na to da je na osnovu projekcija stanovništva proces starenja starih, odnosno apsolutno i relativno povećanje starijih od 80 godina očekivano u budućnosti (Stojilković, Dinić, 2012)¹⁸, zdrave godine života najstarijih stanovnika daju bitne informacije kada su u pitanju dugoročna nega i zbrinjavanje. Zdrave godine života su se pokazale kao faktor produktivnosti u smislu ekonomske politike, pa ne čudi što je porast zdravih godina života jedan od glavnih ciljeva evropske zdravstvene politike. Poboljšanjem zdravih godina života ne utiče se samo na živote pojedinaca nego i na nižu javnu potrošnju za zdravstvo.

Zdrave godine života starijih radnika, kojih će zbog starenja bebi bum generacije biti sve više, mogle bi da posluže kao orijentir prilikom formulisanja budućih politika. Slični zaključci se odnose i na staro stanovništvo, jer konkretne razlike između polova imaju potencijalan značaj ukoliko se posmatraju u kontekstu penzionih reformi. Povezivanje promena u očekivanom trajanju života sa penzionim pragom zagovara se u više zemalja, dok pojedini stručnjaci naglašavaju da je najcelishodnije da za tu namenu koristiti zdrave godine života, jer one odražavaju kapacitet pojedinaca da radi.

Značajnim se smatra i sagledavanje prostora za korektivno delovanje u cilju produženja očekivanog trajanja života u dobrom zdravlju, pa se čini da veći prostor za napredak postoji kod žena, kao i u regionima Vojvodine i Južne i Istočne Srbije. Paradigma „aktivnog starenja“ se izdvojila kao jedan od potencijalnih političkih odgovora na pitanje intenzivnog starenja stanovništva, a kao jedan od pokazatelja kompozitnog indeksa aktivnog starenja izdvojene su upravo zdrave godine života koje se sada mogu upotrebiti za njegovo izračunavanje za stanovništvo Srbije.

¹⁸ Stojilković, J., Dinić, D. (2012): *Demografska i socijalna dimenzija starenja starih u Srbiji*. Gerontologija, 2, 61-79.

5. ZAKLJUČAK

U okviru zaključnih razmatranja dajemo prednosti (i mane) izračunatog pokazatelja, osvrt na poziciju Srbije u odnosu na ostale zemlje, kao i preporuke za adekvatno tumačenje „zdravih godina života“. Očekivano trajanje života je vrlo dugo korišćeno kao objektivna mera dužine života, ali (usled nepostojanja drugih mera) i zdravstvenih uslova u kojima određeno stanovništvo živi. Činjenica da je ono jedna od tri komponente preko kojih se meri indeks humanog razvoja jasno ukazuje na njegov informativni kapacitet. Takođe, dokaz da svoju funkciju i danas nije izgubilo jeste da adekvatno tumačenje mera koje se zasnivaju na očekivanom trajanju života (kao što su zdrave godine života) dobija svoj pun smisao kada se ovi indikatori analiziraju uporedo. Zdravlje određene populacije je vrlo teško definisati, jer je u pitanju izuzetno kompleksan i multidimenzionalan fenomen, pa su istraživači u stalnoj potrazi za što preciznijim, a ujedno, što sveobuhvatnijim merama. Dok očekivano trajanje života i smrtnost odojčadi često služe za dobijanje uvida u zdravstveni napredak u određenoj zemlji jer su lako dostupni, potrebno ih je dopuniti merama koje se zasnivaju na subjektivnom kriterijumu, a čiji je razvoj i standardizacija karakterističan za najskoriji period.

Izračunavanjem zdravih godina života Srbija se pridružila grupi država Evropske unije koje prate kretanje ovog pokazatelja na osnovu Ankete o prihodima i uslovima života. Prvi dostupni podaci za 2013. i 2014. godinu pokazuju da se Srbija sa vrednošću indikatora zdravih godina života od 65,7 godina u 2013. godini, nalazi na relativno visokom rangju, odnosno u vrhu država EU, a zajedno sa Bugarskom, Grčkom i Maltom. Nasuprot tome, posmatrana u odnosu na zemlje Evrope unije, Srbija (sa 75,3 godina) godini bi bila peta u rangju zemalja sa najnižim očekivanim trajanjem života na rođenju, ispred Bugarske, Rumunije, Litvanije i Letonije. Jaz između očekivanog trajanja života na rođenju i zdravih godina života na rođenju u EU-28 u proseku iznosi 19,2 godine i značajno je viši u odnosu na Srbiju. U našoj zemlji razlika između prosečnog životnog veka i godina života provedenih u dobrom

zdravlju iznosi 9,7 godina za 2013. i ukoliko bi se rangirala u odnosu na ostale Evropske zemlje, Srbija bi bila država sa najmanjim jazom između dva komentarisana pokazatelja, iza Malte i Bugarske.

U okviru ovog istraživanja, posebna pažnja je data razlikama u zdravim godinama života između polova i u različitim starostima, kao i regionalnim disparitetima u Srbiji. Razlike između očekivanog trajanja života između muškaraca i žena „prenose“ se i na zdrave godine života zbog metodološke uslovljenosti ova dva pokazatelja, ali ipak treba istaći da je taj jaz manji kada su zdrave godine života u pitanju, što se karakteristično i za druge evropske zemlje. Ovo je posledica toga što žene žive duže pa samim tim imaju veću verovatnoću da će živeti u lošijem zdravstvenom stanju. Regionalno posmatrano, najpovoljnije pokazatelje zdravih godina života ima Beogradski region (i po polu i po starosti), dok je najnepovoljnija situacija u regionu Vojvodine.

Treba skrenuti pažnju na činjenicu da je očekivano trajanje života pokazatelj koji će se i dalje koristiti kao indikator smrtnosti određene populacije, što duguje svojim metodološkim karakteristikama jer je uporediv vremenski i prostorno. S druge strane, zdrave godine života iako se u osnovi oslanjaju na metodologiju koja se koristi i za izračunavanje očekivanog trajanja života, imaju ograničenje koje se ogleda u subjektivnosti odgovora na pitanje o zdravstvenom stanju koje je inkorporirano u krajnji rezultat ovog indikatora. U slučaju Srbije, za razliku od ostalih zemalja Evropske unije u kojima se Anketa o prihodima i uslovima života (SILC) sprovodi već duži niz godina, imamo podatke za samo dve godine, pa postoji mogućnost da se terenskom prikupljanju podataka o zdravstvenom stanju stanovnika da veća pažnja u budućnosti, jer su prve ankete bile fokusirane na ekonomskim pokazateljima (siromaštvo, socijalna uključenost, materijalna deprivacija itd.). O boljem „tretmanu“ pitanja o zdravstvenom stanju svedoči činjenica da 2013. godine postojao veliki broj odgovora u kategoriji „nepoznato“, dok je već 2014. godine situacija poboljšana.

Robine i Cambois (2013)¹⁹ zaključuju da velike razlike koje postoje između država EU, odnosno paradoks da su zemlje u kojima je očekivano trajanje života nisko imaju visoke pokazatelje zdravih godina života ukazuje na različite percepcije zdravstvenih problema i načina njihovih rešavanja. Iako pokazatelj zdravih godina života ima široku primenu u javnim politikama, treba imati na umu sva ograničenja u njegovom tumačenju i izračunavanju. Subjektivni kriterijum koji je prisutan u odgovorima o zdravstvenom stanju može uticati na kvalitet dobijenih podataka jer može zavisiti od kulturnih, zdravstvenih i nacionalnih faktora. Takođe, sama svest o tome šta sve zdravstveni sistem nudi je značajna determinanta, pa u zemljama u kojima je stanovništvo dobro obavješteno o svim servisima koji su mu dostupni više je stanovnika koji se izjašnjavaju da imaju zdravstvenih problema (Quality of life indicators, 2013)²⁰. Stanovništvo Srbije još uvek nije dostiglo vrednosti očekivanog trajanja života koje su karakteristične za razvijene evropske zemlje. Ipak, povoljna procena zdravlja ispitanika iz SILC-a na osnovu koje je Srbija samom vrhu u odnosu na zemlje Evropske unije može značiti da stanovnici drugačije vrednuju svoje zdravlje, što može u nekoj meri zavisiti od mentaliteta ispitanika, informisanosti o zdravstvenim uslugama koje su na raspolaganju (i

njihove dostupnosti), kao i od očekivanja od zdravstvenog sistema. Bitna je i formulacija pitanja koje se koristi za izračunavanje zdravih godina života prema kojoj se traži odgovor o sprečenosti da se obavljaju svakodnevne aktivnosti u poslednjih šest meseci. Uzroci smrtnosti u Srbiji pokazuju da je udeo onih koji umiru od kardiovaskularnih bolesti izuzetno visok, pa se postavlja pitanje koliko stanovnici koji boluju od navedenih bolesti smatraju svoju bolest preprekom za svakodnevno funkcionisanje.

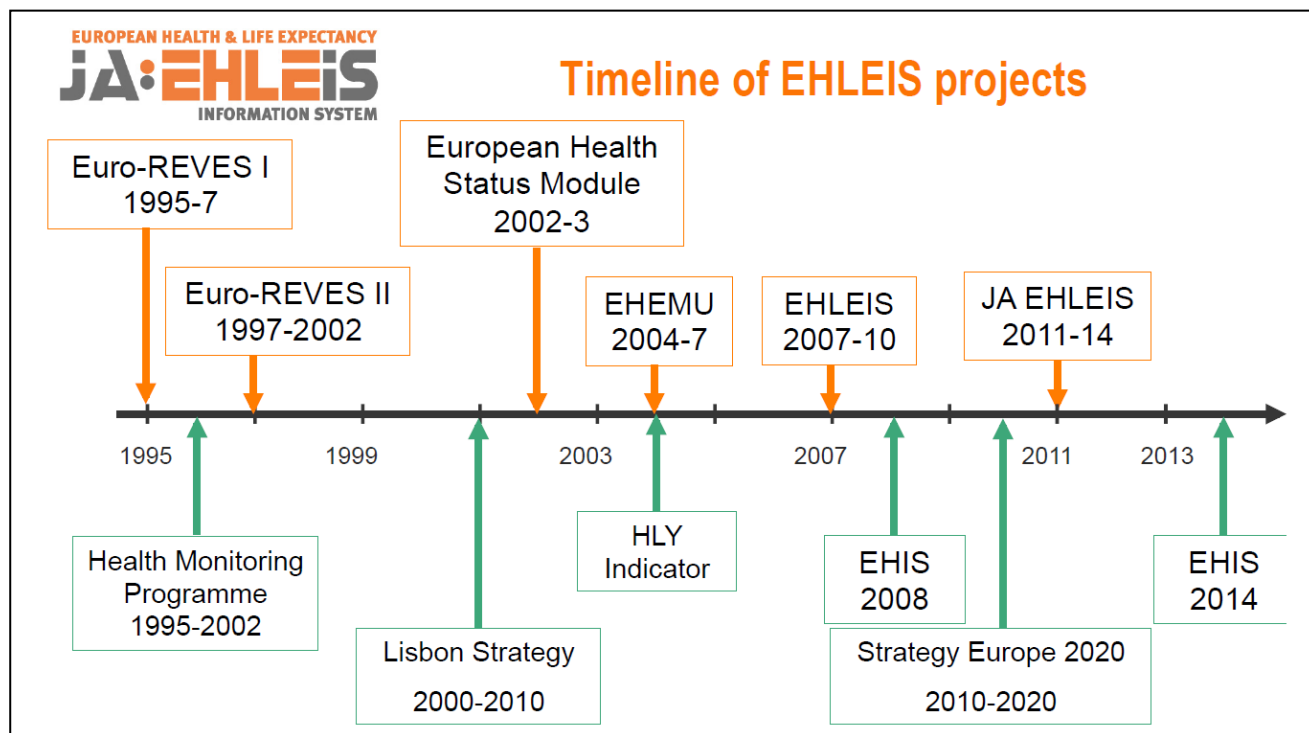
Naglašavamo da se izračunavanjem ovog pokazatelja postavlja metodološka osnova za kontinuirano praćenje ovog indikatora u Srbiji kako bi bilo omogućeno da se upozna trend u razvoju ove pojave u budućnosti, odnosno kako bismo mogli da pratimo poziciju naše zemlje u odnosu na ostale zemlje Evropske unije. Kao preporuku u vezi sa zdravstvenom politikom, a u vezi za podacima o očekivanom trajanju života i zdravim godinama života u Srbiji, treba izdvojiti rad na kontinuiranom podizanju sveti o kvalitetu i dostupnosti zdravstvene zaštite. Povećanjem očekivanja od zdravstvenog sistema dobijaju se realnije procene subjektivnog zdravlja pošto se za zdrave godine života u Srbiji može reći da su precenjene, što je slučaj i sa drugim evropskim zemljama gde se kratko živi, a očekivanje od zdravstvenog sistema nije visoko.

¹⁹ Robine, M., and Cambois, E. (2013): *Healthy life expectancy in Europe*, Population and Societies, no. 499, INED. Pruzeto sa www.ined.fr/en/resources_documentation/publications/pop_soc/

²⁰ Quality of life indicators (2013): *Eurostat statistics explained*. Preuzeto sa http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Quality_of_life_indicators_-_health

6. ANEKS

GRAFIKON A1. Vremenska linija projekata u vezi sa zdravim godinama života

Izvor: Robine et al. (2014)²¹

²¹ Robine, M., Jeune, B., Nusselder, W., van Oyen, H., Cambois, E., Jagger, C., and the EHLEIS Group (2014): *Health expectancies in the European Union, 2005-2012*, Presentation on International Conference: New Measures of Age and Ageing, Vienna, December 3-5. Preuzeto sa http://www.oeaw.ac.at/vid/newage/download/pres/52_Robine.pdf

TABELA 6. 1. Zdrave godine života za ukupno, muško i žensko stanovništvo, po regionima, 2014

	Srbija	Beogradski region	region Vojvodine	region Šumadije i Zapadne Srbije	region Južne i Istočne Srbije
	Ukupno				
0	66,05	68,29	64,04	67,43	64,63
1-4	65,29	67,54	63,27	66,68	63,87
5-9	61,37	63,61	59,33	62,75	59,95
10-14	56,43	58,68	54,38	57,80	55,04
15-19	51,52	53,77	49,42	52,86	50,16
20-24	46,78	49,12	44,59	48,06	45,50
25-29	41,99	44,39	39,87	43,19	40,67
30-34	37,24	39,54	35,14	38,44	36,03
35-39	32,62	34,92	30,67	33,74	31,30
40-44	28,15	30,55	26,23	29,25	26,73
45-49	23,80	26,15	21,89	24,75	22,61
50-54	19,74	21,94	18,05	20,66	18,43
55-59	16,02	18,13	14,47	16,74	14,92
60-64	12,79	14,78	11,50	13,24	11,79
65-69	9,78	11,67	8,69	10,08	8,81
70-74	6,97	8,69	6,04	7,14	6,08
75-79	4,81	5,98	4,21	4,94	4,19
80-84	3,25	4,15	2,99	3,09	2,86
85+	2,26	2,90	2,48	1,76	2,19

	Srbija	Beogradski region	region Vojvodine	region Šumadije i Zapadne Srbije	region Južne i Istočne Srbije
	Muško				
0	64,81	66,69	63,18	66,31	63,27
1-4	64,05	65,93	62,41	65,55	62,49
5-9	60,11	62,03	58,46	61,61	58,55
10-14	55,20	57,14	53,52	56,66	53,64
15-19	50,30	52,28	48,56	51,71	48,79
20-24	45,64	47,86	43,75	46,92	44,21
25-29	40,91	43,17	39,11	42,09	39,45
30-34	36,21	38,33	34,46	37,37	34,92
35-39	31,68	33,92	30,01	32,74	30,27
40-44	27,27	29,64	25,67	28,25	25,73
45-49	22,91	25,12	21,32	23,77	21,75
50-54	18,94	21,06	17,55	19,77	17,65
55-59	15,37	17,36	14,04	15,96	14,45
60-64	12,30	14,15	11,39	12,64	11,23
65-69	9,62	11,39	8,80	9,92	8,55
70-74	7,04	8,66	6,24	7,12	6,26
75-79	4,99	6,07	4,09	5,28	4,46
80-84	3,60	4,58	3,30	3,42	3,11
85+	2,53	2,82	3,06	2,04	2,71

	Srbija	Beogradski region	region Vojvodine	region Šumadije i Zapadne Srbije	region Južne i Istočne Srbije
	Žensko				
0	67,34	69,77	64,98	68,63	66,15
1-4	66,58	69,02	64,21	67,88	65,39
5-9	62,65	65,06	60,28	63,96	61,51
10-14	57,70	60,09	55,31	59,01	56,58
15-19	52,76	55,14	50,36	54,08	51,66
20-24	47,93	50,27	45,51	49,27	46,89
25-29	43,07	45,50	40,70	44,35	41,98
30-34	38,27	40,63	35,89	39,58	37,23
35-39	33,55	35,80	31,39	34,80	32,42
40-44	29,02	31,35	26,85	30,29	27,80
45-49	24,67	27,03	22,52	25,77	23,53
50-54	20,51	22,68	18,59	21,60	19,26
55-59	16,65	18,76	14,94	17,55	15,44
60-64	13,24	15,27	11,63	13,85	12,34
65-69	9,92	11,86	8,63	10,26	9,05
70-74	6,90	8,69	5,91	7,19	5,91
75-79	4,69	5,88	4,34	4,70	3,99
80-84	3,01	3,81	2,89	2,82	2,68
85+	2,08	2,94	2,30	1,53	1,84

TABELA 6. 2. Zdrave godine života za ukupno, muško i žensko stanovništvo, po regionima, 2013

	Srbija	Beogradski region	region Vojvodine	region Šumadije i Zapadne Srbije	region Južne i Istočne Srbije
	Ukupno				
0	65,6	67,5	64,2	65,3	65,9
1-4	64,8	66,8	63,4	64,6	65,1
5-9	60,9	62,8	59,5	60,6	61,2
10-14	55,9	57,8	54,6	55,6	56,3
15-19	51,0	52,9	49,6	50,7	51,4
20-24	46,2	48,0	44,9	45,9	46,7
25-29	41,4	43,2	40,1	41,1	41,8
30-34	36,8	38,4	35,6	36,4	37,2
35-39	32,1	33,8	31,2	31,7	32,4
40-44	27,7	29,4	26,7	27,2	27,9
45-49	23,3	25,2	22,3	22,8	23,5
50-54	19,4	21,2	18,4	18,7	19,6
55-59	15,7	17,5	14,9	15,0	15,8
60-64	12,3	13,9	11,8	11,7	12,3
65-69	9,5	10,9	9,0	9,1	9,2
70-74	6,8	8,0	6,7	6,4	6,2
75-79	4,7	5,8	4,6	4,4	4,1
80-84	3,1	4,1	2,9	2,9	2,7
85+	2,3	2,9	1,9	2,4	1,8

	Srbija	Beogradski region	region Vojvodine	region Šumadije i Zapadne Srbije	region Južne i Istočne Srbije
	Muško				
0	64,7	67,1	62,7	65,1	64,6
1-4	63,9	66,3	61,9	64,3	63,9
5-9	60,0	62,4	58,0	60,4	60,0
10-14	55,0	57,4	53,1	55,4	55,0
15-19	50,1	52,5	48,2	50,4	50,2
20-24	45,4	47,6	43,5	45,6	45,6
25-29	40,6	42,9	38,8	40,8	40,7
30-34	35,9	38,1	34,1	36,1	36,2
35-39	31,4	33,5	29,8	31,5	31,5
40-44	26,9	29,1	25,3	27,1	26,9
45-49	22,6	24,8	21,2	22,6	22,6
50-54	18,7	20,9	17,5	18,4	18,7
55-59	15,2	17,5	14,3	14,9	15,0
60-64	12,1	13,9	11,4	11,9	11,6
65-69	9,4	11,3	8,8	9,4	8,7
70-74	7,0	8,8	6,8	6,7	6,0
75-79	4,8	6,1	5,1	4,6	3,8
80-84	3,3	4,8	3,3	3,0	2,1
85+	2,4	3,0	2,9	2,4	1,5

	Srbija	Beogradski region	region Vojvodine	region Šumadije i Zapadne Srbije	region Južne i Istočne Srbije
	Žensko				
0	66,6	68,0	65,8	65,7	67,2
1-4	65,8	67,2	65,1	64,9	66,5
5-9	61,9	63,2	61,1	61,0	62,6
10-14	56,9	58,3	56,2	56,0	57,6
15-19	52,0	53,3	51,2	51,1	52,7
20-24	47,1	48,3	46,3	46,3	47,8
25-29	42,3	43,6	41,6	41,6	42,9
30-34	37,6	38,7	37,1	36,8	38,2
35-39	32,9	34,0	32,6	32,1	33,4
40-44	28,4	29,7	28,1	27,5	28,8
45-49	24,0	25,5	23,6	23,1	24,4
50-54	20,0	21,4	19,5	19,1	20,5
55-59	16,1	17,4	15,7	15,0	16,7
60-64	12,6	13,9	12,3	11,7	13,0
65-69	9,5	10,6	9,3	8,9	9,6
70-74	6,6	7,4	6,7	6,2	6,2
75-79	4,5	5,5	4,3	4,2	4,4
80-84	3,0	3,6	2,7	2,8	3,1
85+	2,1	2,6	1,6	2,4	2,0

TABELA 6. 3. Očekivano trajanje života i zdrave godine života na rođenju u Srbiji i članicama EU-28, 2013. godine

Država	Zdrave godine života na rođenju	Očekivano trajanje života na rođenju
Malta	72,1	81,9
Irska	66,9	81,1
Švedska	66,4	82,0
Srbija	65,6	75,3
Grčka	64,9	81,4
Kipar	64,6	82,5
UK	64,6	81,1
Bugarska	64,5	74,9
Španija	64,3	83,2
Belgija	63,8	80,7
Francuska	63,7	82,4
Češka	63,3	78,3
Luksemburg	63,3	81,9
Portugal	63,0	80,9
EU-28	61,4	80,6
Italija	61,3	82,9
Poljska	60,9	77,1
Austrija	59,9	81,3
Danska	59,7	80,4
Mađarska	59,6	75,8
Holandija	59,4	81,4
Litvanija	59,2	74,1

Država	Zdrave godine života na rođenju	Očekivano trajanje života na rođenju
Hrvatska	59	77,8
Slovenija	58,5	80,5
Rumunija	58,2	75,2
Nemačka	57,4	80,9
Finska	56,7	81,1
Estonija	55,5	77,5
Slovačka	54,4	76,6
Letonija	52,9	74,3

Izvor: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

TABELA 6. 4. Očekivano trajanje života na rođenju i zdrave godine života na rođenju prema polu u Srbiji i EU-28, 2013. godine

Države	Žene		Muškarci	
	Očekivano trajanje života	Zdrave godine života	Očekivano trajanje života	Zdrave godine života
Srbija	77,9	66,6	72,6	64,7
Bugarska	78,6	66,6	71,3	62,4
Rumunija	78,7	57,9	71,6	58,6
Letonija	78,9	54,2	69,3	51,7
Mađarska	79,1	60,1	72,2	59,1
Litvanija	79,6	61,6	68,5	56,8
Slovačka	80,1	54,3	72,9	54,5
Hrvatska	81,0	60,4	74,5	57,6
Poljska	81,2	62,7	73,0	59,2

Države	Žene		Muškarci	
	Očekivano trajanje života	Zdrave godine života	Očekivano trajanje života	Zdrave godine života
Češka	81,3	64,2	75,2	62,5
Estonija	81,7	57,1	72,8	53,9
Danska	82,4	59,1	78,3	60,4
UK	82,9	64,8	79,2	64,4
Irska	83,1	68,0	79,0	65,8
Belgija	83,2	63,7	78,1	64,0
Nemačka	83,2	57,0	78,6	57,8
Holandija	83,2	57,5	79,5	61,4
EU-28	83,3	61,5	77,8	61,4
Slovenija	83,6	59,5	77,2	57,6
Austrija	83,8	60,2	78,6	59,7
Švedska	83,8	66,0	80,2	66,9
Luksemburg	83,9	62,9	79,8	63,8
Grčka	84,0	65,1	78,7	64,7
Malta	84,0	72,7	79,6	71,6
Portugal	84,0	62,2	77,6	63,9
Finska	84,1	56,2	78,0	57,3
Kipar	85,0	65,0	80,1	64,3
Italija	85,2	60,9	80,3	61,8
Francuska	85,6	64,4	79,0	63,0
Španija	86,1	63,9	80,2	64,7

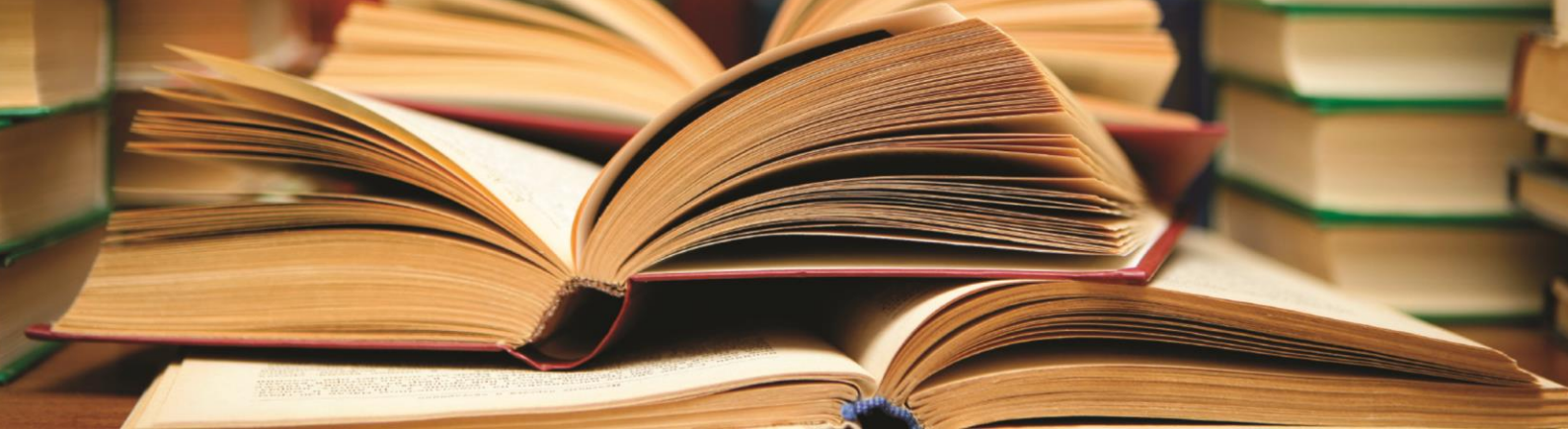
Izvor: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

TABELA 6. 5. Očekivano trajanje života i zdrave godine života u 65-69 godini starosti u Srbiji EU-28, 2013. godina

Države	Žene		Muškarci	
	Očekivano trajanje života	Zdrave godine života	Očekivano trajanje života	Zdrave godine života
Srbija	16,8	9,5	14,3	9,4
Bugarska	17,9	9,9	14,2	8,7
Rumunija	18,1	5,2	14,7	5,8
Mađarska	18,4	6,1	14,5	6,2
Letonija	18,6	4,2	13,9	4,0
Slovačka	18,8	3,7	14,7	4,2
Hrvatska	19,1	5,9	15,3	5,5
Litvanija	19,2	6,3	14,1	5,9
Češka	19,3	8,9	15,7	8,5
Poljska	19,9	7,8	15,5	7,2
Estonija	20,3	5,7	15,2	5,1
Danska	20,4	12,7	17,7	11,6
Irska	20,8	12,1	18,1	10,9
UK	20,9	10,7	18,6	10,6
Nemačka	21,1	7,0	18,2	7,0
Holandija	21,2	9,2	18,2	9,5
EU-28	21,3	8,6	17,9	8,5
Švedska	21,3	13,8	18,8	12,9
Belgija	21,4	10,9	17,8	10,8
Malta	21,4	12,7	18,4	12,8
Slovenija	21,4	7,6	17,2	7,2

Države	Žene		Muškarci	
	Očekivano trajanje života	Zdrave godine života	Očekivano trajanje života	Zdrave godine života
Austrija	21,5	8,8	18,2	8,9
Grčka	21,6	6,8	18,7	8,0
Kipar	21,6	8,7	18,6	9,5
Portugal	21,6	9,3	17,8	9,6
Finska	21,6	9	17,8	8,4
Luksemburg	21,9	10,6	19,1	10,9
Italija	22,6	7,1	18,9	7,7
Španija	23,4	9,0	19,2	9,7
Francuska	23,6	10,7	19,3	9,8

Izvor: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

MLADI – TRANZICIJA KA TRŽIŠTU RADA: NEJEDNAKOST I IZAZOVI

Kakve su šanse mladih
na tržištu rada u Srbiji?

Dragan Stanojević

Dragan Stanojević, docent na Odeljenju za sociologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu gde radi na predmetima Sociologija porodice, Sociologija omladine, Sociologija religije i Sociološki praktikum.
dstanoje@f.bg.ac.rs ili draganstanojevich@gmail.com

Tranzicija mladih ka tržištu rada: nejednakosti i izazovi

Kakve su šanse mladih na tržištu rada u Srbiji?

Dragan Stanojević

Analiza *Tranzicija mladih ka tržištu rada: nejednakosti i izazovi* jedna je od 11 sekundarnih analiza koje su kreirane u okviru **Programa podrške razvoju istraživačkih kadrova iz oblasti društvenih nauka – sekundarne analize podataka dobijenih kroz istraživanje Anketa o prihodima i uslovima života – SILC**. Sprovođenje Programa inicirao je i podržao Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije (SIPRU), uz podršku Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP), a u saradnji sa Republičkim zavodom za statistiku (RZS).

Republika Srbija sprovodi istraživanje *SILC* od 2013. godine, čime se pridružuje članicama Evropske unije (EU) u praćenju životnog standarda, socijalne uključenosti i nejednakosti. Analizom mikropodataka iz *SILC*-a kao primarnom analitičkom izvoru, kroz 11 sekundarnih analiza daje se doprinos unapređenju procesa donošenja relevantnih politika socijalnog uključivanja, zasnovanih na podacima. Više informacija o samom Programu i kreiranim analizama možete pronaći na internet stranici Tima za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije www.socijalnoukljucivanje.rs.

Ovaj rad ima za cilj da istraži nejednakost šansi na tržištu rada na osnovu resursa kojima mlade osobe raspolažu (obrazovanja, materijalnog stanja, zdravstvenog stanja), mesta u kome žive (regiona i razlika između mesta različite gustine naseljenosti) i drugih uloga u kojima se nalaze (u prvom redu roditeljske). Analiza se direktno bavi jednakošću šansi koje garantuju da će potencijali (talenti) biti iskorišćeni na adekvatan način i posredno se bavi usklađenošću znanja i veština i potreba poslodavaca. Analiza se bavi jednim od gorućih problema srpskog društva – visokom stopom nezaposlenosti mladih koja prelazi 40% (stopa nezaposlenosti u EU je duplo manja – 20%).

OBRAZLOŽENJE METODOLOGIJE

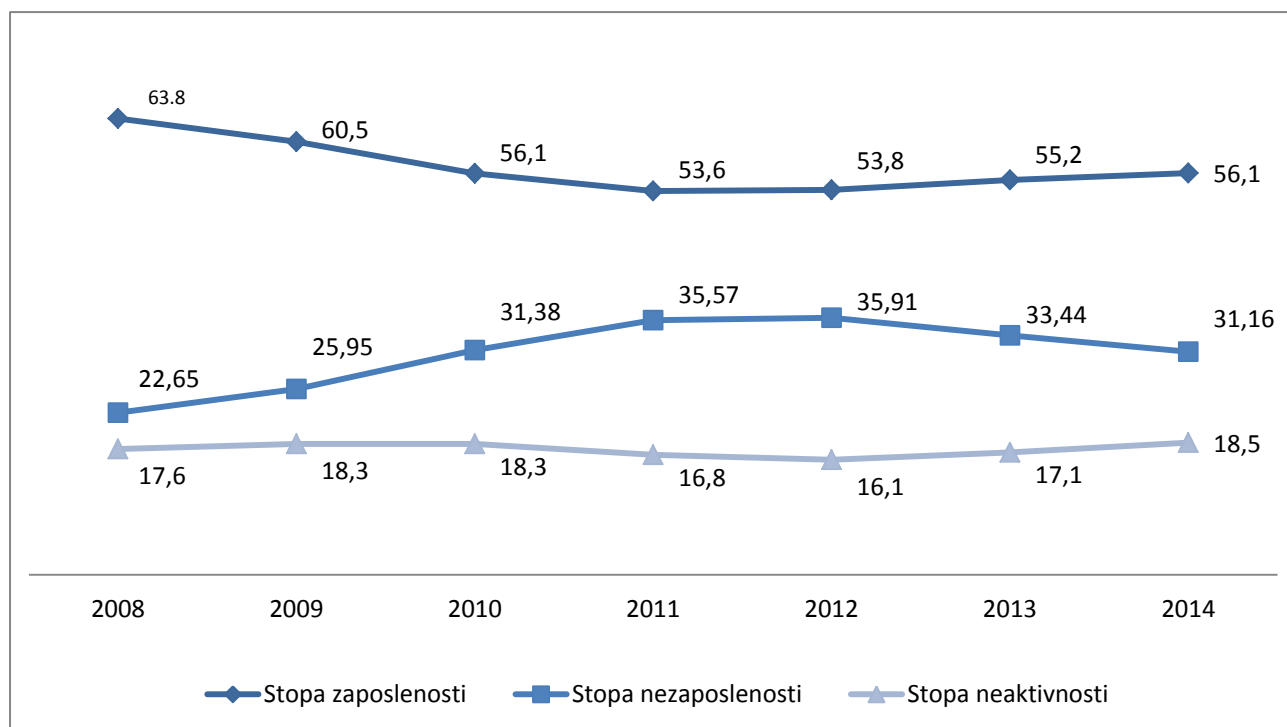
Ova analiza prati tranziciju mladih od obrazovanja ka tržištu rada i dinamiku samog tržišta na osnovu baza podataka *Ankete o radnoj snazi (ARS)* u periodu od 2008. do 2014. godine i *SILC* ankete u periodu 2013. i 2014. godine. Na osnovu ARS se prate trendovi zaposlenosti, nezaposlenosti, neaktivnosti, sigurnosti zaposlenja, ostvarenosti radničkih prava u odnosu na nivo obrazovanja mladih koji su izašli iz procesa obrazovanja (u poslednjih 5 godina), dok su serije podataka analizirane za period od sedam godina. *SILC* anketa ima panel dizajn koji omogućuje posmatranje

procesa na nivou promena koje ostvaruju pojedinci u periodu između istraživanja.

REZULTATI ANALIZE

Mladi u Srbiji suočavaju se sa prolongiranjem i neizvesnom tranzicijom od obrazovanja ka tržištu rada, posebno usled produbljivanja ekonomske krize. Prvi problem u prelasku iz sistema obrazovanja u sferu rada je veoma visoka stopa nezaposlenosti odmah po završetku obrazovanja (svega trećina mladih uspe da dođe do nekog posla), ali i nakon pet godina kada tek nešto više od polovine mladih ima posao. Da se ne radi o strukturnim oblicima nezaposlenosti otkrivaju analize o veoma visokom učešću dugoročne nezaposlenosti u celom posmatranom periodu koje sugerišu da značajan broj mladih do posla ne može da dođe jer na strani tražnje nema dovoljno radnih mesta.

Ispod polovine mladih uspe da pronađe bilo kakav posao u prve dve godine nakon završetka obrazovanja, a tek nešto iznad polovine mladih ima posao pet godina nakon završetka obrazovanja. Gotovo dve trećine mladih koji su tražili posao u 2014. godini nezaposleni su duže od godinu dana. Sa povećanjem nivoa obrazovanja opada nivo dugoročne nezaposlenosti i ova pravilnost je prisutna u celom posmatranom periodu (izuzev 2008. godine).

Stope zaposlenosti, nezaposlenosti i neaktivnosti mladih (15-35 godina) koji nisu u procesu obrazovanja (ARS)

U međusobnom poređenju mladih prema nivou obrazovanja, podaci ukazuju da najbrže do posla nakon završetka školovanja (u prve dve godine) dolaze mladi koji su završili tercijarno obrazovanje, zatim mladi koji imaju završen neki od zanata (III stepen), nešto je teže onima sa srednjom školom, dok je najmanje među zaposlenima onih koji nemaju kvalifikacije, odnosno onima sa ili bez osnovne škole.

Efekti ekonomske krize počeli su da se osećaju od 2009. godine, da bi dostigli vrhunac između 2012. i 2013. godine. Od 2013. godine sledi veoma blag trend povećanja stope zaposlenosti mladih i postepenog smanjenja nezaposlenosti. Međutim, analiza pokazuje da nešto viši stepen zaposlenosti (i pad nezaposlenosti) ima svoju cenu u tipu posla koje mladi obavljaju, uslovima rada i prava koja ostvaruju na tim poslovima.

Porast rada na određeno vreme kao i rad u sezonskim i povremenim radnim angažmanima primetan je na svim nivoima obrazovanja, a udvostručio se kod mladih sa tercijarnim i četvorogodišnjim obrazovanjem (2008-2014). Ipak, sa povećanjem nivoa obrazovanja opada i značaj sezonskih i povremenih poslova, a raste učešće poslova na neodređeno ili određeno vreme.

Sa rastom nivoa obrazovanja raste i zaposlenost mladih u državnom sektoru, tako da 2014. godine svaka dvadeseta mlada osoba koja ima osnovnu školu radi u

ovom sektoru, ali zato svaka treća sa diplomom fakulteta. Tokom posmatranog perioda dolazi do smanjenja relativnog učešća radne snage zaposlene u državnom sektoru i rast u privatnom sektoru. Za mlade koji su završili samo osnovnu školu, u prvoj godini nakon izlaska iz obrazovnog procesa dostupni su samo poslovi u privatnom sektoru i to kako u registrovanim, tako i u neregistrovanim firmama. Zabrinjava podatak da se pozicija ove populacije mladih ne menja u pravcu sigurnije zaposlenosti ni nakon pet godina od izlaska iz školskog sistema. Važno je napomenuti da su ekonomska kriza i mere štednje značajno pogodile i mlade sa tercijarnim nivoom obrazovanja. Nivo dugoročne nezaposlenosti visokoobrazovanih mladih se od 2009. do 2013. godine povećao za više od 20 procentnih poena, a jedan od razloga je ograničavanje zapošljavanja u javnom sektoru koji je mladima sa diplomom veoma važna *destinacija*.

Primetan je generalni trend povećanja zapošljavanja u neregistrovanim firmama, uključujući i mlade sa visokim obrazovanjem (tokom 2013. i 2014. godine), iako je važno napomenuti da sa rastom obrazovanja opada učešće mladih koji rade u privatnim neregistrovanim preduzećima.

Analiza pokazuje da se sa smanjenjem nivoa obrazovanja mladih smanjuju i ostvarena prava koja proističu iz rada. U najnezavidnijoj poziciji su mladi sa (ili bez) osnovnim obrazovanjem. Međutim, obespravljeno

nost u svim obrazovnim kategorijama raste, dok poslednje dve godine predstavljaju godine značajnog smanjenja ostvarivanja prava koja proističu iz važećeg radnog zakonodavstva u Republici Srbiji.

Procenat mladih koji na početku radnog staža nisu ostvarili pravo na prihod povećao se sa 1.7% (u 2010) na 17.6% (u 2014. godini). Slična je situacija i sa penzijskim osiguranjem, koje 2010. nije ostvarivalo 24.2%, a 2014. godine čak 52.5% mladih koji su tek izašli iz procesa školovanja. Prava koja je najteže ostvariti u radu su plaćeno bolovanje i plaćeni odmor.

Istraživanje je pokazalo da su regionalne nejednakosti prisutne i da se beogradski region izdvaja kao tržište rada sa više mogućnosti i sigurnijim zaposlenjem. U beogradskom regionu je značajnije bolja struktura radne snage, niže su stope (dugoročne) nezaposlenosti, više je stabilnijih radnih angažmana i posledično viši stepen ostvarenosti radničkih prava. U Beogradu je 2014. godine skoro dvostruko više onih sa terciarnim obrazovanjem nego u drugim regionima i istovremeno dvostruko niže učešće mladih koji imaju samo osnovnu školu (ili ni O.Š.). Podaci ukazuju da su posebno pod rizikom od (dugoročne) nezaposlenosti mladi u regionu južne i istočne Srbije. Vojvođanski region se izdvaja kao region relativno nepovoljne strukture zaposlenja, jer je u njemu najmanje stalnih zaposlenja za mlade, ali i značajno višeg udela sezonskih i povremenih poslova.

Nejednakosti su prisutne i u odnosu na pol mlade osobe. Rodna segregacija se manifestuje u višim stopama nezaposlenosti i neaktivnosti žena tokom celog ana-

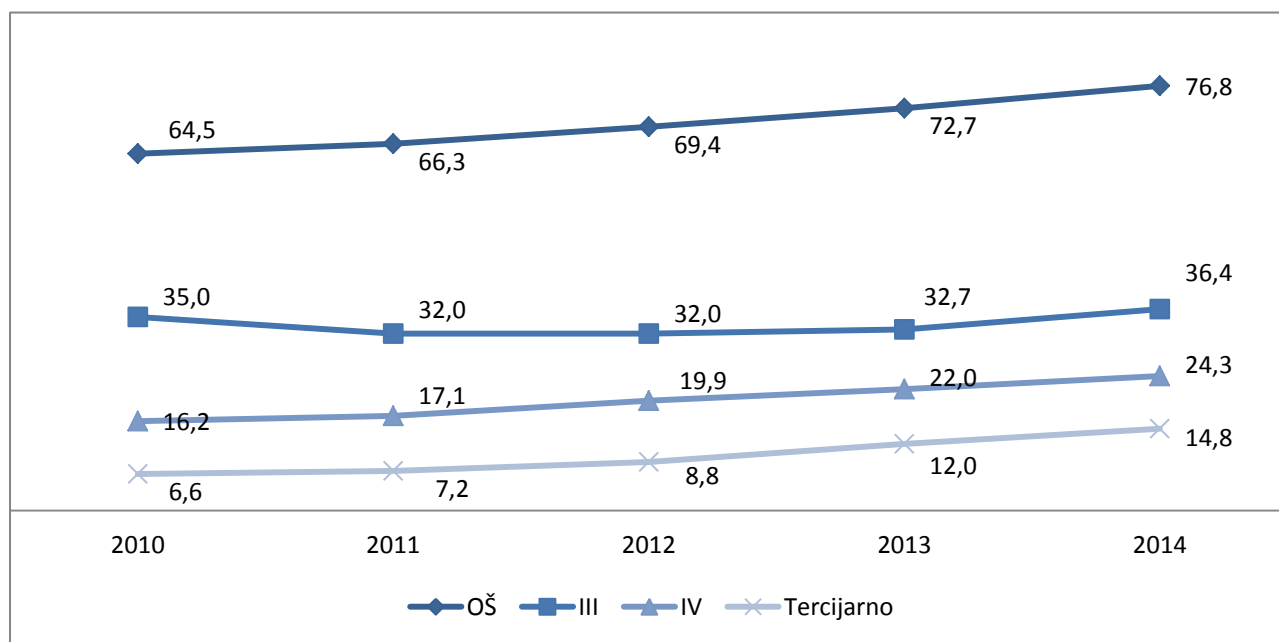
liziranog perioda (2008-2014). Muškarci su nešto češće uspevali da iz nezaposlenih pređu u status zaposlenih, ali su zato podjednake šanse oba pola da posao zadrže (ili izgube).

U istraživanju nije potvrđeno da ulazak u roditeljsku ulogu sa sobom nosi neposredno promene pozicija mladih na tržištu rada. Iako ovaj rezultat na prvi pogled deluje optimistično, on najverovatnije ukazuje da se usklađivanje posla i roditeljstva planira duže, tako da se asimetrija na tržištu javlja kao deo strategija mladih roditelja u anticipaciji rizika, a ne kao neposredna posledica ulaska u ulogu roditelja.

PREPORUKE

Prilikom analize različitih programa koji za cilj imaju zapošljavanje mladih u EU, *O'Reilly et al* zaključuju da se posledice odložene radne tranzicije prepoznaju u smanjenju daljih aspiracija mladih, padu samopoštovanja, promeni vrednosti, rastu skepse prema političkoj sferi, ali i promeni reproduktivnog ponašanja (odlaganje ili odustajanje od braka i roditeljstva). Upravo zato je važno osigurati brzu tranziciju od obrazovanja ka radu, koja bi imala za cilj iskorišćavanje punih potencijala, ali i razvijanje ličnosti mladih. Nalazi ove analize upućuju na sledeće preporuke:

1. Formirati pakete mera kojima bi se unapredio proces učenja i sticanje veština (oblast obrazovanja):
 - a. Razvijanje znanja i veština koje odgovaraju potrebama tržišta rada. Uspostavljanje, proši-

Ne ostvaruju pravo na plaćeno bolovanje prema nivou obrazovanja – mladi 15-35 (ARS)

renje i unapređivanje saradnje između sistema srednjeg i visokog obrazovanja i poslodavaca u privatnom i javnom sektoru. Poseban deo bi trebalo da bude razvijanje *preduzetničkih veština* kod mladih tokom školovanja.

b. Razvijanje programa *doškolovanja, treninga i preobuka*. Imajući u vidu da pod uticajem novih tehnologija, veštine i znanja sa kojima mladi ulaze na tržište rada zastarevaju, neophodno je osigurati podršku doživotnom usavršavanju. Takođe, treba posebno organizovati programe stručnog osposobljavanja još uvek značajnog broja mladih bez ikakvih kvalifikacija koji su napustili proces obrazovanja.

2. Razviti paket mera u cilju poboljšanja situacije mladih koji su uključeni u tržište rada (oblast privrede):

a. *Start-up krediti, subvencije i razvojni fond* za preduzetnike. Ove mere imaju za cilj da pruže podršku za mlade preduzetnike. Poželjno je obezbediti i mentorsku i supervizorsku podršku mladim preduzetnicima, a u okviru već postojećih mera bi bilo poželjno obezbediti obaveznu kvotu za mlade preduzetnike.

b. *Pripravnički staž*. Neophodno je proširiti podršku pripravničkom stažu u javnim i privatnim preduzećima. Razvijati programe sticanja iskustva odmah nakon završetka obrazovanja, čak iako to ne vodi direktnom zapošljavanju. Na taj način se podižu šanse mladoj osobi da ostane u struci i brže ostvari radni odnos.

3. Unaprediti mere kojima se osiguravaju prava na osnovu rada (oblast rada i socijalne zaštite):

a. Poboljšanje kontrole uslova rada i ostvarivanja prava koje proizilaze iz rada. Podaci ove analize ukazuju da se rizici sa kojima se mladi na tržištu rada suočavaju uvećavaju i da fleksibilizaciju ne prati sigurnost, već sve manje šansi da mladi ostvare prava koja im po zakonu pripadaju. Posebno treba voditi računa o pravima koja omogućavaju tranziciju mladih u porodičnom domenu, jer se finansijska izvesnost (u smislu sigurnosti prihoda i radnih angažmana) pokazuje kao veoma značajna za planiranje porodice.

a. *Javni radovi*. Ove mere neretko predstavljaju jedinu šansu za mlade bez kvalifikacija u

veoma ugroženim opštinama. Deo ovih aktivnosti pruža mogućnost sticanja određenih veština i makar privremene zarade.

4. Pokretanje mera kojima se podstiče međusektorsko povezivanje:

a. *Mere informisanja mladih* o školskim programima, vannastavnim programima i potrebama poslodavaca.

b. *Mere podrške udruženjima* koje se bave karijernim vođenjem (NVO, karijerni centri).

RELEVANTNOST ANALIZE: VEZA SA POLITIKAMA EU, UN I STRATEŠKIM OKVIROM SRBIJE

U pogledu performansi tržišta rada Srbija izrazito zaostaje za EU jer je cela prethodna decenija obeležena *rastom bez zaposlenosti*, te je registrovano dramatično pogoršanje svih osnovnih indikatora tržišta rada koji se odlikuju visokom stopom nezaposlenosti i neaktivnosti.

Evropska komisija u izveštaju o napretku Srbije konstatuje da je tokom 2015. godine došlo je do smanjenja stope nezaposlenosti i neformalne zaposlenosti, ali i da je polovina od ukupnog broja nezaposlenih mlađa od 35 godina, što ukazuje na prioritete u rešavanju problema nezaposlenosti u Srbiji. Evropska komisija posebno konstatuje da je procenat mladih koji nisu zaposleni, ne obrazuju se niti obučavaju, i dalje je visok – 18,6%, iako se blago smanjuje.

Program reformi politika zapošljavanja i socijalne politike (ESRP) prepoznaje problem visoke nezaposlenosti i neaktivnosti mladih i kaže da su mladi (15-24) jedina veća demografska grupa koja praktično nije učestvovala u oporavku tržišta rada u protekle dve godine. Takođe, ESRP navodi da je kod mladih naglašena obeshrabrenost, koja je posledica male verovatnoće da će naći posao zbog visoke stope nezaposlenosti. Osim toga, veliki broj neaktivnih mladih je bez radnog iskustva i stečenih praktičnih znanja, a zapadanjem u dugoročnu nezaposlenost njihove šanse za aktivacijom i zapošljavanjem postaju sve manje. Zbog toga Vlada kroz ESRP za jedan od glavnih ciljeva postavlja sprečavanje velikog rasta nezaposlenosti usled završetka procesa privatizacije i reforme javnog sektora. Sledeći cilj koji je u vezi sa rešavanjem pitanja visoke nezaposlenosti mladih je

smanjenje opšte stope neaktivnosti i povećanje stope zaposlenosti. Najzad, jedan poseban cilj ESRP-a tiče se unapređenja položaja mladih na tržištu rada. Ova analiza daje dodatne informacije i predloge koje doprinose rešavanju navedenih pitanja.

Rezultati ove analize odnose se na sledeće ciljeve održivog razvoja UN-a:

*Cilj 1 : okončati siromaštvo svuda
i u svim oblicima i*

*Cilj 5: postići rodnu ravnopravnost i
osnaživati sve žene i devojčice,*

*Cilj 8: promovisati inkluzivan i održiv
ekonomski rast, zaposlenost i
dostojanstven rad i*

*Cilj 10: smanjiti nejednakost između i unutar
država.*

SADRŽAJ

1. Rezime.....	165
2. Uvod	167
3. Teorijski okvir	168
4. Metodologija istraživanja (baze podataka, metode)	170
5. Analiza trendova	171
5.1. Zaposlenost, neaktivnost i nezaposlenost mladih na početku karijere.....	172
5.2. A kada počnu da rade	174
5.3. Geografski ekskurs – regionalne nejednakosti na tržištu rada.....	181
5.4. Individualne promene i uzroci promena.....	183
6. Zaključak.....	192
7. Preporuke.....	193
Literatura.....	195
Aneks	197

SPIŠAK TABELA I GRAFIKONA

Grafikon 1. Stope zaposlenosti, nezaposlenosti i neaktivnosti mladih (15-35 godina) koji nisu u procesu obrazovanja – ARS	171
Grafikon 2. Dugoročna nezaposlenost prema nivou obrazovanja mladih starosti 15-35 godina – ARS.....	172
Grafikon 3. Stope zaposlenosti mladih prve i pete godine nakon završetka obrazovanja mladih starosti 15-35 godina – ARS.....	173
Grafikon 4. Stope nezaposlenosti mladih prve i pete godine nakon završetka obrazovanja mladih starosti 15-35 godina - ARS.....	174
Grafikon 5. Tip ugovora na poslu: mladi starosti 15-35 godina – ARS.....	176
Grafikon 6. Tip ugovora na poslu: mladi starosti 15-35 godina sa osnovnom školom – ARS.....	176
Grafikon 7. Tip ugovora na poslu: mladi starosti 15-35 godina sa III stepenom – ARS.....	176
Grafikon 8. Tip ugovora na poslu: mladi starosti 15-35 godina sa IV stepenom – ARS.....	176
Grafikon 9. Tip ugovora na poslu: mladi starosti 15-35 godina sa tercijarnim obrazovanjem - ARS.....	176
Grafikon 10. Tip svojine firme u kojoj rade: mladi starosti 15-35 godina - ARS	177
Grafikon 11. Tip svojine firme u kojoj rade: mladi starosti 15-35 godina sa osnovnom školom – ARS	177
Grafikon 12. Tip svojine firme u kojoj rade: mladi starosti 15-35 godina sa III stepenom - ARS	177
Grafikon 13. Tip svojine firme u kojoj rade: mladi starosti 15-35 godina sa IV stepenom – ARS.....	178
Grafikon 14. Tip svojine firme u kojoj rade: mladi starosti 15-35 godina sa tercijarnim obrazovanjem – ARS	178
Grafikon 15. Prava koja zaposlene mlade osobe ne ostvaruju iz rada: mladi starosti 15-35 godina - ARS.....	179
Grafikon 16. Ne ostvaruju pravo na prihod, profit, zaradu, prema nivou obrazovanja – mladi 15-35 – ARS	179
Grafikon 17. Ne ostvaruju pravo na penzijsko osiguranje prema nivou obrazovanja – mladi 15-35 – ARS	180
Grafikon 18. Ne ostvaruju pravo na zdravstveno osiguranje prema nivou obrazovanja – mladi 15-35 – ARS	180
Grafikon 19. Ne ostvaruju pravo na na plaćeni godišnji odmor prema nivou obrazovanja – mladi 15-35 – ARS	180

SPIŠAK TABELA I GRAFIKONA

Grafikon 20. Ne ostvaruju pravo na plaćeno bolovanje prema nivou obrazovanja – mladi 15-35 – ARS.....	180
Grafikon 21. Tip svojine firme u kojoj mladi rade: regionalna distribucija – ARS 2014.....	182
Grafikon 22. Tip ugovora na poslu regionalna distribucija – ARS 2014.....	183
Grafikon 23. Prava koja zaposlene mlade osobe ne ostvaruju iz rada: regionalna distribucija – ARS 2014.....	183
Tabela 1. Tranzicione matrice nezaposlenost-zaposlenost prema obrazovnom nivou i mestu stanovanja mladih – SILC 2013, 2014.....	184
Tabela 3. Tranzicione matrice: tip ugovora prema obrazovnom nivou i mestu stanovanja mladih – SILC 2013, 2014.....	185
Tabela 4. Tranzicione matrice: tip ugovora prema polu mladih – SILC 2013, 2014.....	186
Regresioni model br. 1. – Prediktori zaposlenosti mlade osobe - Mundlakova korekcija.....	187
Regresioni model br. 2 – Prediktori sigurnosti zaposlenja mlade osobe.....	188
Regresioni model br. 3 – Prediktori visine prihoda mlade osobe - Mundlakova korekcija.....	190
Regresioni model br. 4 – Prediktori dugoročne nezaposlenosti mlade osobe – Mundlakova korekcija.....	191
Tabela 1.1 Struktura uzorka mladih – 2008–2014. godina – ARS.....	197
Grafikon 1.1 Stope zaposlenosti prema polu – ARS.....	197
Grafikon 1.2 Stope neaktivnosti prema polu – ARS.....	197

SPISAK TABELA I GRAFIKONA

ANEKS

Stope zaposlenosti mladih prve i pete godine nakon završenog obrazovanja prema nivou obrazovanja – ARS	198
Stope neaktivnosti mladih prve i pete godine nakon završenog obrazovanja prema nivou obrazovanja – ARS	198
Stope nezaposlenosti mladih prve i pete godine nakon završenog obrazovanja prema nivou obrazovanja – ARS	199
Tabela 2.1. Tip posla prema nivou obrazovanja od 2008. do 2014. godine, godinu dana od završetka obrazovanja200	
Tabela 2.2. Tip posla prema nivou obrazovanja od 2008. do 2014. godine, pet godina od završetka obrazovanja.....	201
Tip radne organizacije u kojoj mladi rade prema nivou obrazovanja od 2008. do-2014 godine, godinu dana i pet godina od završetka obrazovanja - ARS	202
U radnom odnosu bez prava na prihod - prema nivou obrazovanja od 2009. do 2014. godine – godinu dana i pet godina od završetka obrazovanja – ARS.....	204
U radnom odnosu bez prava na zdravstveno osiguranje - prema nivou obrazovanja od 2009. do 2014. godine, godinu dana i pet godina od završetka obrazovanja – ARS.....	204
U radnom odnosu bez prava na penzijsko osiguranje - prema nivou obrazovanja od 2009. do 2014. godine, godinu dana i pet godina od završetka obrazovanja – ARS	205
U radnom odnosu bez prava na plaćeni godišnji – prema nivou obrazovanja od 2009. do 2014. godine, godinu dana i pet godina od završetka obrazovanja – ARS	206
U radnom odnosu bez prava na bolovanje - prema nivou obrazovanja od 2009. do 2014. godine, godinu dana i pet godina od završetka obrazovanja.....	206
Grafikon 11.1 Profesionalni status na glavnom poslu – ARS	207

1. REZIME

Predmet rada je tranzicija ka tržištu rada mladih uzrasta 15-35 godina u Srbiji u poslednjih sedam godina. Osnovni cilj rada je prepoznavanje nejednakosti šansi na tržištu rada na osnovu resursa kojima mlade osobe raspolažu (obrazovanja, materijalnog stanja, zdravstvenog stanja), mesta u kome žive (regiona i razlika između mesta različite gustine naseljenosti) i drugih uloga u kojima se nalaze (u prvom redu roditeljske).

Da bismo došli do navedenog cilja, postavili smo nekoliko istraživačkih pitanja na dva nivoa (eksplorativnom i eksplikativnom) 1. eksplorativni nivo: kakvi su trendovi u stopama nezaposlenosti, dugoročne nezaposlenosti, neaktivnosti, zaposlenosti, sigurnosti zaposlenja, visini prihoda, tipa svojine radne organizacije mladih u odnosu na stepen obrazovanja mladih u periodu prvih pet godina nakon završetka obrazovanja? i 2. eksplikativni nivo: kako možemo objasniti nejednake šanse na tržištu rada? Koji deo varijabiliteta se može objasniti resursima, mestom i ulogama koje mladi preuzimaju?

Za odgovor na prvo istraživačko pitanje korišćene su baze podataka *Ankete o radnoj snazi* od 2008. do 2014. a da bismo prepoznali različite pozicije mladih na tržištu rada prikazani su podaci za svaku obrazovnu grupu mladih koji su: 1. trenutno van procesa obrazovanja i 2. koji su u poslednjih pet godina završili poslednji stepen obrazovanja. Na taj način smo izdvojili prvi period nakon završetka škole i posmatrali načine na koji su se mladi pozicionirani na tržištu rada prema stepenu ostvarenog obrazovanja. Za drugo istraživačko pitanje smo koristili dve uparene baze podataka SILC, 2013. i 2014. godine.

Mlade u Srbiji karakteriše još uvek veoma prolongirana i neizvesna tranzicija od obrazovanja ka tržištu rada, tranzicija koja sa istrajavanjem, pa i produbljivanjem ekonomske krize postaje još problematičnija. Uzroke ovakvom stanju i prikazanim trendovima možemo prepoznati u nedovoljno razvijenoj privredi, recesiji i smanjenju privrednih aktivnosti kao posledici ekonomske krize i merama štedenja.

Prvi problem u prelasku iz sistema obrazovanja u sferu rada je veoma visoka stopa nezaposlenosti odmah po završetku obrazovanja (svega trećina mladih

uspe da dođe do nekog posla) ali i nakon pet godina kada tek nešto više od polovine mladih ima posao. Da se ne radi o strukturnim oblicima nezaposlenosti otkrivaju analize o veoma visokom učešću dugoročne nezaposlenosti u celom periodu upućujući da značajan broj mladih do posla ne može da dođe jer na strani tražnje nema dovoljno radnih mesta.

Status na tržištu rada upućuje na značajne nejednakosti među mladima. Sa povećanjem nivoa obrazovanja rastu i mogućnosti mladih da dođu do posla. Najbolje šanse na tržištu rada imaju oni sa diplomom fakulteta a najlošije oni bez formalnih kvalifikacija. Nejednakosti su prisutne i u odnosu na pol mlade osobe, tako što se rodna segregacija manifestuje u višim stopama nezaposlenosti i neaktivnosti žena tokom celog analiziranog perioda (2008.-2014. godine) čime se patrijarhalna matrica u javnoj sferi reprodukuje i utiče na radne strategije mladih bračnih parova gde muškarci ostvaruju ulogu hranitelja a ženama *pripada* privatna sfera.

Analize pokazuju da u periodu od sedam godina mladi imaju sve više fleksibilnih a sve manje stabilnih radnih angažmana prilikom uključivanja u tržište rada. I ovde se pojavljuju nejednakosti među mladima s obzirom na nivo njihovog obrazovanja. Sa povećanjem stepena obrazovanja opada obavljanje onih poslova koji su najmanje stabilni – sezonski i povremeni, i generalno opadaju mogućnosti da će mlada osoba doći do posla sa ugovorom na neodređeno vreme. Zabrinjava podatak da se u poslednje dve godine pojavljuju sezonski i povremeni poslovi na početku karijere visokoobrazovane mlade populacije. Ovaj trend je prisutan i kada je reč o poslovima na određeno vreme. U toku poslednje decenije se ovaj oblik radnog aranžmana naročito povećao kod mladih sa visokim obrazovanjem ukazujući da pored relativno boljeg položaja na tržištu rada koje ide sa višim obrazovanjem, istovremeno dolazi do manje stabilnih poslova za sve.

Rezultati koji su alarmantni i zahtevaju najbrže intervencije su oni koji nam ukazuju da rastuća fleksibilizacija rada sa sobom nosi i povećanje rada u ne-registrovanim firmama, kao i da značajan deo mladih, a posebno mladih na početku svoje karijere, ne ostvaruje radnička prava. Pravo na prihod, plaćeno bolovanje, odmor, penzijsko i zdravstveno osigura-

nje je sve teže ostvariti preko zaposlenja. Prava koja je najteže ostvariti su plaćeno bolovanje i plaćeni odmor. I na ovom mestu su jasne i verovatno najizraženije razlike među mladima s obzirom na njihov nivo obrazovanja.

U istraživanju nije potvrđeno da ulazak u novu ulogu (roditeljsku) sa sobom nosi neposredno promene pozicija mladih na tržištu rada. Iako ovaj rezultat na prvi pogled deluje optimistično on najverovatnije ukazuje da se usklađivanje posla i roditeljstva planira duže, tako da se asimetrija na tržištu javlja kao deo strategija mladih roditelja u anticipaciji rizika a ne kao neposredna posledica ulaska u ulogu roditelja.

Istraživanje je pokazalo da su regionalne nejednakosti prisutne i da se beogradski region izdvaja kao tržište rada sa više mogućnosti i sigurnijim zaposlenjem. U ovom regionu je značajnije bolja struktura radne snage, niže stope (dugoročne) nezaposlenosti, više je stabilnijih radnih angažmana i posledično viši stepen ostvarenosti radničkih prava koja proizilaze iz rada.

2. UVOD

Tranzicija od obrazovanja ka zaposlenju mladih je u zemljama zapadne Evrope prepoznata kao prolongirana, kompleksnija i daleko neizvesnija nego ikada u skorijoj prošlosti. Iako su sociolozi i ekonomisti očekivali mnogo brži i obuhvatniji razvoj ekonomije zasnovane na znanju, veliki deo poslova i dalje ostaje van ovog sektora dok se jedan deo postojećih seli u druge krajeve sveta. Ubrzano raste broj mladih koji su visoko obrazovani, a čiji je ulazak na tržište rada neizvestan i neretko podrazumeva prekarijatne poslove i rad ispod kvalifikacija¹. Istovremeno, stručnjaci ponovo prepoznaju značaj zanatskih/stručnih škola koje relativno efikasno mlade vode ka tržištu rada (i daleko uspešnije od gimnazija ukoliko mladi ne nastave ka fakultetu) što otvara pitanje koje veštine i znanja su mladima potrebne u svetu u kome podela na *prvi, drugi i treći svet*, a samim tim i globalna podela rada, više nije tako jasna².

Predmet ovog rada je tranzicija ka tržištu rada mladih uzrasta 15-35 godina u Srbiji u poslednjih sedam godina. Za osnovni cilj smo postavili prepoznavanje nejednakosti šansi na tržištu rada na osnovu resursa kojima mlade osobe raspolažu (obrazovanja, materijalnog stanja, zdravstvenog stanja), mesta u kome žive (regiona i razlika između mesta različite gustine naseljenosti) i drugih uloga u kojima se nalaze (u prvom redu roditeljske).

Da bismo došli do navedenog cilja, postavili smo nekoliko istraživačkih pitanja na dva nivoa, eksplorativnom i eksplikativnom:

1. eksplorativni nivo: kakvi su trendovi u stopama nezaposlenosti, dugoročne nezaposlenosti, neaktivnosti, zaposlenosti, sigurnosti zaposlenja, visini prihoda, tipa svojine radne organizacije u odnosu na stepen obrazovanja mladih? i
2. eksplikativni nivo: kako možemo objasniti nejednake šanse na tržištu rada, odnosno koji deo varijabiliteta se može objasniti resursima koje mladi poseduju, mestom u kom žive i ulogama koje mladi preuzimaju?

Za prvo istraživačko pitanje koristićemo baze podataka *Ankete o radnoj snazi* od 2008. do 2014. godine i na osnovu tih podataka pratićemo trendove. Da bismo prepoznali različite pozicije mladih na tržištu rada prikazaćemo podatke za svaku obrazovnu grupu mladih koji su trenutno van procesa obrazovanja. I to, 1. podatke za ukupnu populaciju mladih, ali i 2. za one koji su u poslednjih pet godina završili poslednji stepen obrazovanja. Na taj način ćemo, izdvojiti prvi period nakon završetka škole i videti tempo i način tranzicije ka tržištu rada. Za drugo istraživačko pitanje ćemo koristiti dve uparene baze podataka SILC, 2013. i 2014. godine. Imajući u vidu da se radi o panel istraživanju omogućeno nam je da iskoristimo prednosti i prepoznamo značaj kako fiksnih osobina ispitanika, tako i onih varijabilnih.

U prvom delu članka ćemo predstaviti teorijske i kontekstualne pretpostavke predmeta istraživanja. Zatim ćemo dati metodološki okvir i objašnjenje baze i metoda korišćenih u analizama. Analiza podataka je podeljena u tri dela. U prvom delu su prikazani trendovi na osnovu podataka ARS. U drugom delu smo smatrali da je neophodno napraviti ekskurs i predstaviti regionalne razlike pristupa tržištu rada, dok smo u trećem delu rada na osnovu podataka SILC (kroz panel dizajn) izdvojili efekte kojima možemo objasniti nejednakosti i rizike na tržištu rada Srbije.

¹ Keep, E., (2012): *Youth Transitions, the Labour Market and Entry into Employment: Some Reflections and Questions*, SKOPE Research Paper No. 108.

² CEDEFOP (2012): *From education to working life, The labour market outcomes of vocational education and training*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.

3. TEORIJSKI OKVIR

Probleme radne tranzicije možemo izraziti kroz tri bazična problema:

1. razvijenosti tržišta rada,
2. usklađenosti znanja i vještina i potreba poslodavaca i
3. jednakosti šansi koje garantuju da će potencijali (talenti) biti iskorišćeni na adekvatan način.

U ovom tekstu ćemo se baviti direktno trećim problemom i posredno drugim, s obzirom da je nezaposlenost tržišta rada stalni predmet istraživanja ekonomista³. S druge strane neposredni efekti obrazovanja na tržištu rada, a posebno nejednakost šansi su tek sporadično bili predmet interesovanja⁴.

Sociolozi prepoznaju da mladi u Srbiji atribute odraslosti nešto kasnije i teže stiču nego njihovi vršnjaci na zapadu i severu Evrope. Duga finansijska i stambena zavisnost od roditelja, uzrokovana nerazvijenom privredom i nefleksibilnim tržištem rada, dovodi kod mladih do razvijanja strategija koje za cilj imaju obezbeđivanje osnovnih sredstava za život⁵. Iako mladi dele većinu problema, kao i svaka druga starosna kohorta, ključna razlika u odnosu na starije jeste intenzivna tranzitornost ove grupe, obeležena procesom sticanja kompetencija potrebnih za ulazak u svet odraslih⁶. Tokom ovog procesa mladi se (kao i ostatak populacije) među sobom značajno razlikuju i ove razlike – mesto gde žive, stepen obrazovanja, pol, porodično poreklo, etnička

pripadnost i dr. – utiču na njihove šanse za uspešno uključivanje u sferu odraslih⁷. Ipak, mladi u ovom procesu pokazuju izuzetnu ranjivost. Jedan od indikatora ranjivosti je stepen rizika od siromaštva koji u Srbiji za mlade starosti 18-24 godina iznosi 27.3% (što ovu grupu stavlja u nepovoljniji položaj u odnosu na druge starosne grupe)⁸.

Srbija pripada grupi zemalja tzv. mediteranskog kruga koju karakteriše prolongirana i veoma nesigurna tranzicija ka tržištu rada mladih. U ovom procesu se oni oslanjaju prvenstveno na resurse porodice iz koje potiču, ali i na one koje su sami stvorili. Mere štednje i globalni trendovi fleksibilizacije tržišta rada dovode do povećanja nesigurnosti poslova i samu tranziciju čine dužom i neizvesnijom. Treba imati u vidu da navedene promene ne pogađaju podjednako sve starosne grupe već utiču da se postojeće nejednakosti povećavaju, ali indukuju i stvaranje novih. Situacija u zemljama EU ukazuje da čak i sa evropskim integracijama ovaj problem neće biti lako rešiv.

Značajne razlike između zemalja se javljaju na osnovu dve dimenzije: razvijenosti tržišta rada (odnosno jačine ekonomije) i javnih politika prema mladima. Walter *et al.* daju klasifikaciju tranzitornih režima mladih u Evropi razlikujući pet režima: liberalni, univerzalistički, sub-protektivni, orijentisan ka zapošljavanju i postsocijalsitički⁹. Postsocijali-

³ Zubović, J., (2011): *Aktivne mere na tržištu rada i pitanja zaposlenosti*, Beograd, Institut ekonomskih nauka; Arandarenko, M., Žarković-Rakić, J., Vladislavljević, M. (2013): *Od neaktivnosti do nezaposlenosti*, Beograd, SIPRU; Arandarenko, M., (2011): *Pomoćne strategije za oporavak od krize u jugoistočnoj Evropi: Studija procene: Srbija*, Međunarodna organizacija rada, Tim za tehničku podršku dostojanstvenom radu i Kancelarija za centralnu i istočnu Evropu. – Budapest, ILO.

⁴ Krstić, G., *et al* (2010): *Položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije*, Beograd, FREN; Mojić, D. (2012): "Obrazovani i nezaposleni: oblikovanje radnih biografija mladih", u: *Mladi naša sadašnjost* (ur) Smiljka Tomanović, Belgrade, ISIFF, 111-125.

⁵ Tomanović, S. *et al.* (2012): *Mladi – naša sadašnjost*, Beograd, ISIFF.

⁶ Goodwin, J., O'Connor, H. (2009): „Youth and generation: in the midst of an adult world”, in: Furlong, A. (ed.) *Handbook of Youth and Young Adulthood. New Perspectives and Agendas*, London, New York, Routledge: 22 - 30.

⁷ Brannen, J, Lewis, S., Nilsen, A. and Smithson, J. (eds) (2002): *Young Europeans, Work and Family: futures in transition*. London: Routledge; Brannen, J., Nilsen, A. (2005): „Individualisation, Choice, and Structure: A Discussion on Current Trends in Sociological Analysis”, *The Sociological Review*, 53, 3, 412–428; Wallace, C. and Kovatcheva S., (1998): *Youth in Society: The Construction and Deconstruction of Youth in East and West Europe*, London, MacMillan; Walther, A. (2006): „Regimes of Youth Transitions. Choice, flexibility and security in young people's experiences across different European contexts”, *Young*, 14, 1, 119–141; Walther, A., Stauber, B., Pohl, A. (2009): *Youth: Actor of Social Change. Final Report*. Tübingen, IRIS.

⁸ Matković *et al* (2013): *Prihodi i uslovi života*, Srbija, Republički zavod za statistiku, str. 24.

⁹ *Univerzalistički režim* karakteriše skandinavske zemlje u Evropi i uključuje visok nivo obuhvata obrazovanja na svim nivoima; finansiranje najvećeg dela obrazovanja od strane države; individualizacija i građanska odgovornost predstavljaju cilj obrazovanja; sveobuhvatan sistem socijalne zaštite i podrške pojedincu i posebno

stičke zemlje imaju autohtono razvijeno nasleđe socijalne države, ali i izražene karakteristike subprotektivnih režima. U većini postsocijalističkih društava (uključujući i Srbiju), razvoj sistema socijalne zaštite je, od vremena socijalizma, zaustavljen ili je transformisan u pravcu da je njegov obuhvat najčešće nedovoljan, a sistem mera podrške nepouzdan. Sistem podrške pojedincima tokom tranzicije kroz obrazovanje i posebno ka tržištu rada je nedovoljno razvijen, tako da se mladi prilikom svih tranzicija (obrazovnih, radnih i porodičnih) u velikoj meri oslanjaju na resurse porodice i neformalne mreže podrške. Posledica ovakvog načina transfera resursa između generacija dovodi do reprodukcije postojećih i stvaranja novih oblika nejednakosti. Domaća istraživanja ukazuju da je nezaposlenost mladih i dužina čekanja na posao u direktnoj vezi sa njihovim nivoom obrazovanja, obrazovanjem roditelja, materijalnim stanjem domaćinstva i socijalnim kapitalom, odnosno da se mladi tokom odrastanja (ali i posle toga) u velikoj meri oslanjaju na resurse svojih roditelja¹⁰. Pored direktne materijalne podrške, mladi često koriste i poznanstva svojih roditelja. Istraživanje Instituta za sociološka istraživanja, 2011. godine je pokazalo da je četvrtina mladih prilikom traženja poslova koristilo kontakte svojih roditelja, a do onih koji su zaposleni četvrtina tvrdi da je posao dobila na ovaj način.

Značajan aspekt koji određuje tranziciju mladih ka tržištu rada predstavlja proces formalnog obrazo-

roditeljima; izbalansiranost rodničkih odnosa u sferi obrazovanja i sferi rada. *Usmeren ka zapošljavanju* je prisutan u Nemačkoj, Austriji, Francuskoj i Holandiji i karakteriše ga sistem obrazovanja koji je visoko diferenciran, selektivan i u službi tržišta rada; osnovni cilj obrazovanja je obuka za posao; sistem socijalne zaštite je manje inkluzivan jer favorizuje one koji su deo procesa obrazovanja ili (koji su trenutno ili su bili) aktivni na tržištu rada. *Liberalni* režim je prisutan u anglosaksonskim zemljama i njegova ključna osobina je značaj koji ima tržište rada. Država tranziciju ka tržištu rada ostavlja pojedincima i njihovim kapacitetima, a period mladosti predstavlja prelaznu i pripremnu fazu za zaposlenje. Iako je tržište rada veoma razvijeno i mladi uspevaju relativno lako da dođu do zaposlenja, ono sa sobom nosi dosta (i sve više) rizika jer tranzicija najčešće podrazumeva obavljanje privremenih poslova. *Subprotektivni* karakteriše zemlje juga Evrope u kojima je nedovoljno nerazvijeno tržište rada i samim tim su opcije za zaposlenje mladih niske. Posle završene škole mladi najčešće imaju period čekanja do ulaska na tržište rada. Sistemska podrška tokom obrazovanja i nezaposlenima je niska, što mlade čini veoma zavisnim od svojih roditelja. Socijalna zaštita je nerazvijena tako da veći deo usluga koje u zemljama severa Evrope obezbeđuje država, na jugu su deo međugeneracijske razmene i podrške. Walther, A., Stauber, B., Pohl, A. (2009): *Youth: Actor of Social Change. Final Report*. Tübingen, IRIS, p. 18-21.

¹⁰ Mojić, D. (2012): "Obrazovani i nezaposleni: oblikovanje radnih biografija mladih", u: *Mladi naša sadašnjost* (ur) Smiljka Tomanović, Beograd, ISIFP.

vanja i neformalnog ili formalnog sticanja kompetencija za rad. Istraživanja ukazuju da sistem obrazovanja ne reaguje na ionako nefleksibilne trendove na tržištu rada. Mladi u procesu školovanja uglavnom ne rade i pritom nisu motivisani da rade¹¹. Obrazovni kurikulumi na svim nivoima obrazovanja najčešće ne sadrže dovoljno praktičnih vežbi i povezanost sa potencijalnim poslodavcima. Podaci o radu uz studije ukazuju da u Srbiji (ali i regionu) rad predstavlja svojevrsnu privilegiju, koja će mladima iz boljestojećih porodica omogućiti uspešniju i bržu tranziciju ka tržištu rada. Istraživanja u zapadnoj Evropi ukazuju suprotno, da rad preko određenog nivoa angažmana najčešće ometa studije, snižava aspiracije i prolongira putanju ka željenom zaposlenju¹².

¹¹ Arandarenko, M., Žarković-Rakić, J., Vladislavljević, M. (2013): *Od neaktivnosti do nezaposlenosti*, Beograd, SIPRU.

¹² Stanojević, D., Živadinović, I., Ćekić-Marković, J. (2015): „Studying and Working: aspirations and needs of students in Bosnia and Herzegovina, Montenegro and Serbia” in Žarkić Joksimović N. & Benković S. (eds) *Finding the right path - Higher education financing and social dimension in Western Balkan countries*, Belgrade, University of Belgrade.

4. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA (BAZE PODATAKA, METODE)

U radu ćemo analizirati tranzicije mladih od obrazovanja ka tržištu rada i dinamiku samog tržišta na osnovu baza podataka Ankete o radnoj snazi (ARS) u periodu od 2008. do 2014. godine¹³ i Ankete o prihodima i uslovima života (SILC) u periodu 2013. i 2014. godine. Na osnovu Ankete o radnoj snazi ćemo pratiti trendove zaposlenosti, nezaposlenosti, neaktivnosti, sigurnosti zaposlenja, ostvarenosti radničkih prava i dr. prema nivou obrazovanja mladih koji su izašli iz procesa obrazovanja (u poslednjih 5 godina) dok će serije podataka biti predstavljene za period sedam godina. Trendovi će biti prikazani za 1. ukupnu populaciju mladih starosti od 15 do 35 godina koji trenutno nisu u procesu obrazovanja (tabela broj 1.1. u prilogu), 2. mlade koji su na početku svoje karijere, odnosno one koji su u protekloj godini završili obrazovanje i 3. mlade koji su već pet godina van obrazovnog procesa, odnosno (potencijalno) na tržištu rada.¹⁴ Za razliku od podataka preseka stanja iz ARS-a, Anketa o prihodima i uslovima života ima panel dizajn i omogućuje posmatranje procesa ne samo na nivou društvenih grupa/kategorija, već i na nivou promena koje ostvaruju pojedinci u periodu između istraživanja.¹⁵ Zbog toga ovaj dizajn pruža mogućnost preciznijeg merenja promena. Za prikazivanje procesa individualnih promena tokom vremena koristićemo tranzicione matrice prema nivou obrazovanja, polu i mestu stanovanja. U radu ćemo takođe pokušati da

izdvojimo uzroke koji utiču na zapošljavanje¹⁶, sigurnost posla, dugoročnu nezaposlenost i visinu prihoda koje mladi ostvaruju, za šta ćemo koristiti modele logističke i linearne regresije dizajnirane za istraživanja na podacima panela. Dizajn podrazumeva poređenje modela *fiksni*h i *slučajni*h efekata, odnosno modela kojim se mere izolovani efekti promena tokom vremena (efekti promena između dva istraživanja, npr. efekti promene mesta prebivališta na zaposlenje) i modela koji uključuje efekte kako promenljivih tako i fiksnih osobina pojedinaca (poput pola, nivoa obrazovanja i sl.). Imajući u vidu da su neki od poređenih modela (kao što će u nastavku biti detaljnije pokazano) ukazivali na postojanje serijskih autokorelacija čime su pretpostavke korišćenja *slučajni*h efekata modela bile narušene, da ne bismo izgubili mogućnost korišćenja vremenski nepromenljivih obeležja odlučili smo se za korišćenje *Mundlak testa*, kojim se *olabavljaju* pretpostavke odnosa regresora i neobjašnjenih karakteristika pojedinaca, ali se individualna obeležja kontrolišu uvođenjem međuserijskih proseka¹⁷.

¹³ U analizi su korišćene baze iz poslednjeg godišnjeg kvartala (podaci su prikupljeni tokom oktobra svake godine).

¹⁴ Izdvojili smo mlade koji su u tekućoj i prethodnoj godini završili poslednji stepen obrazovanja, kao i mlade koji su pre pet i šest godina završili sa obrazovanjem. Na ovaj način smo izdvojili dve kategorije mladih: 1. one koji su aproksimativno oko godinu dana na tržištu rada i 2. one koji su oko pet godina na tržištu rada (ova kategorija uključuje samo mlade koji su pre pet godina završili sa obrazovanjem a ne sve koji su poslednjih pet godina izašli iz obrazovnog procesa).

¹⁵ Baze podataka ARS takođe imaju panel dizajn ali samo na godišnjem nivou (istraživanja se sprovode sa panel dizajnom četiri puta godišnje, i svake sledeće godine se počinje sa novim ciklusom). Mi ćemo u radu koristiti jednu bazu po godini da bismo izdvojili i prikazali trendove.

¹⁶ U radu se oslanjamo na definiciju zaposlenosti Međunarodne organizacije rada, koja se inače korsiti u istraživanjima ARS i SILC.

¹⁷ Longhi, S., Nandi, A. (2014): *A Practical Guide to Using Panel Data*, London, SAGE Publications Ltd.

5. ANALIZA TRENDOVA

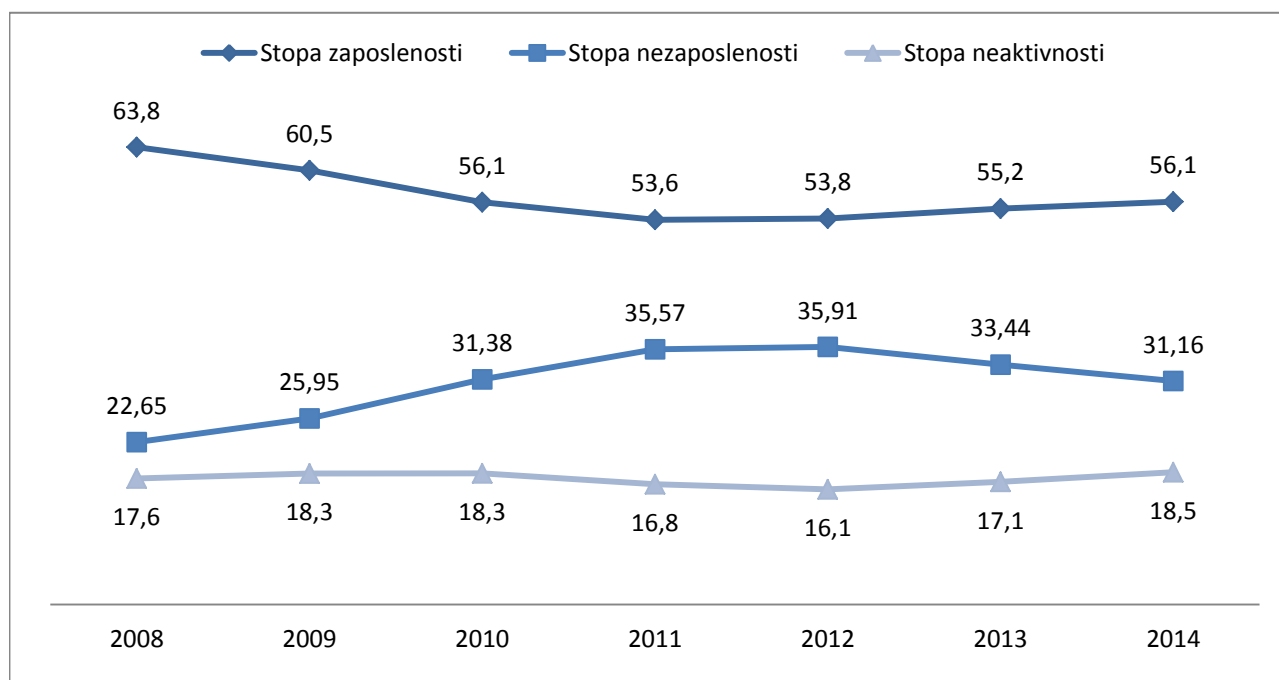
Prvi i drugi efekat ekonomske krize¹⁸ su, bar kada je reč o mladima, dostigli svoj vrhunac 2011. i 2012. godine (grafikon 1). U tom periodu je učešće zaposlenosti mladih bilo najniže, a učešće nezaposlenosti najviše¹⁹. Od 2013. godine sledi veoma blag trend povećanog zapošljavanja mladih i isto tako postepenog smanjenja nezaposlenosti. Učešće neaktivnih nakon završetka obrazovanja veoma malo varira i kreće se na nivou od nešto manje od petine mladih.

Trendovi imaju slične krive i za mladiće i za devojkke s tim što je učešće zaposlenosti devojaka u proseku u celom periodu za preko 10 procentnih poena niži od mladića (grafikoni 1.1-1.2 u prilogu), ali je zato

za otprilike toliko više devojaka od mladića koje su neaktivne. Podaci ukazuju da tradicionalna podela na privatnu i javnu sferu reprodukuje patrijarhalne obrasce rodni radnih strategija, aspiracija i mogućnosti na tržištu rada koje je još uvek nedovoljno rodno senzibilisano.

Poseban problem kod nezaposlenosti mladih predstavlja dugoročna nezaposlenost (određena kao nezaposlenost duža od 12 meseci), koja je izrazito visoka i 2014. godine prelazi polovinu populacije nezaposlenih mladih. Na grafikonu br. 2 koji prati trendove dugoročne nezaposlenosti možemo uočiti četiri stvari. Najpre, stepen dugoročne nezaposlenosti je veoma visok u svim obrazovnim kategorijama. Goto-

GRAFIKON 1. Stope zaposlenosti, nezaposlenosti i neaktivnosti mladih (15-35 godina) koji nisu u procesu obrazovanja – ARS

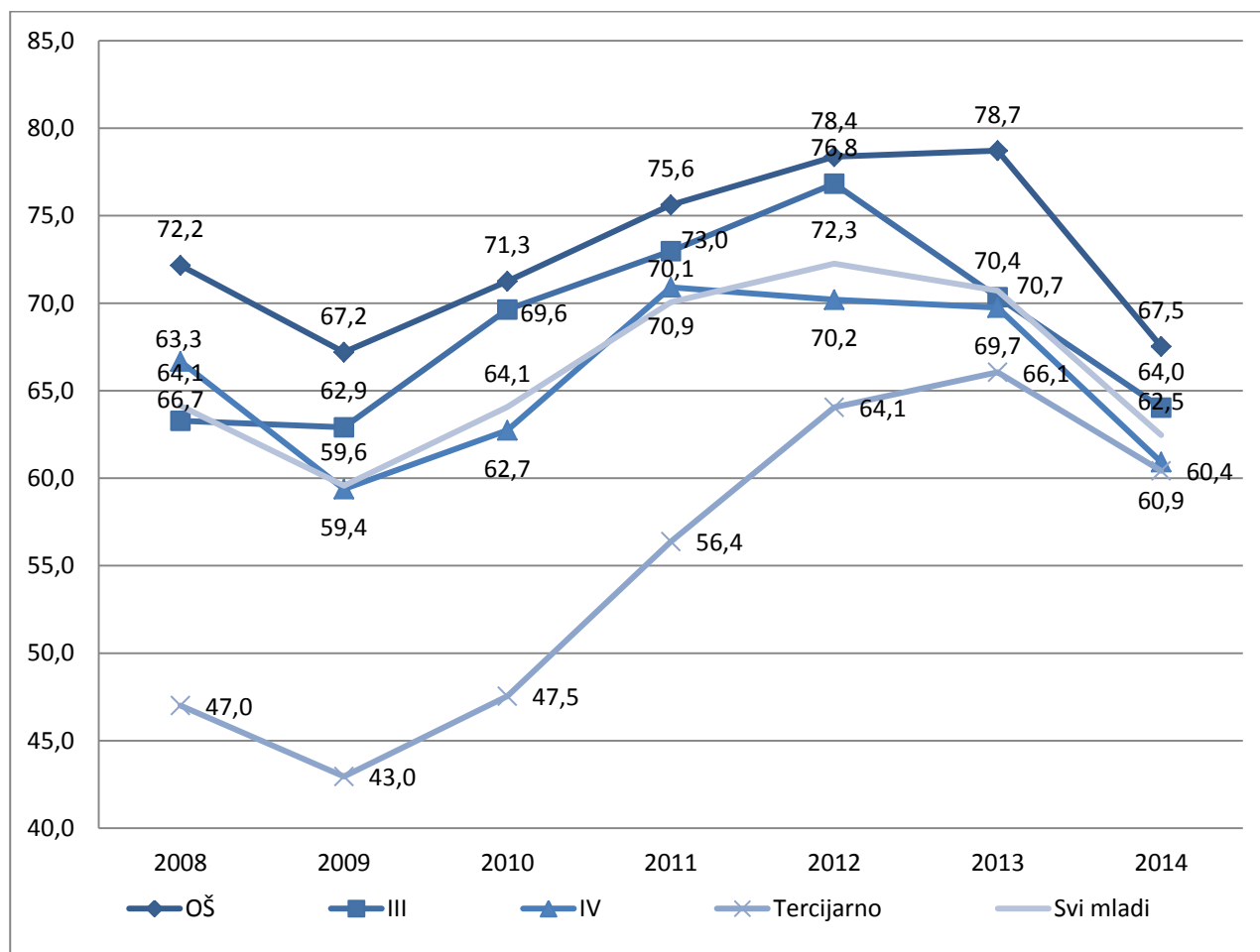

¹⁸ Prvi efekat krize predstavlja ekonomska recesija, odnosno pad proizvodnog rasta, dok se drugi efekat krize ogleda u merama štednje koje utiču (makar kratkotrajno) na povećanje nezaposlenosti, smanjenju tražnje na tržištu rada i smanjenju kupovne moći građana.

¹⁹ Sve stope u istraživanju su računane za mlade starosti 15-35 godina koji su izašli iz procesa obrazovanja, čime je onaj deo populacije mladih koji je trenutno na školovanju izostavljen iz analiza.

vo dve trećine mladih koji traže posao u 2014. godini su nezaposleni duže od godinu dana. Drugo, sa povećanjem nivoa obrazovanja opada nivo dugoročne nezaposlenosti i ova pravilnost je prisutna u celom posmatranom periodu (izuzev 2008. godine). Treća pravilnost ukazuje na pad dugoročne nezaposlenosti 2009. godine, zatim rast sve do 2012-2013 i onda

GRAFIKON 2. Dugoročna nezaposlenost prema nivou obrazovanja mladih starosti 15-35 godina – ARS

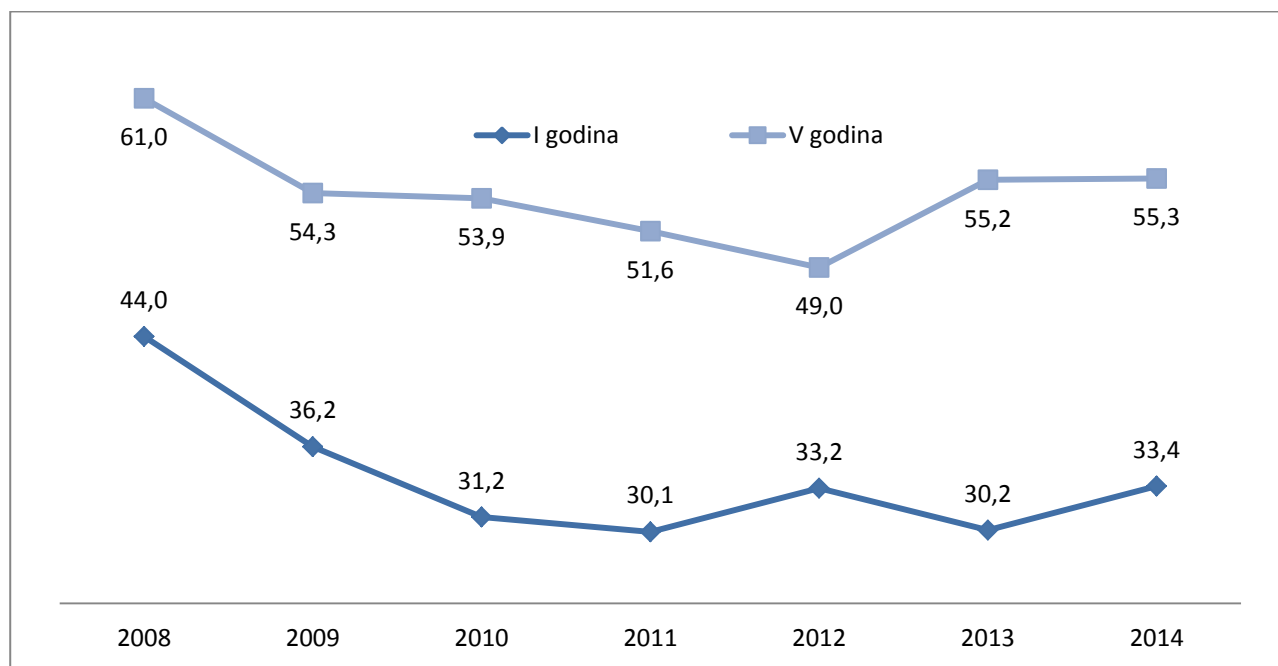
ponovo pad u svim obrazovnim kategorijama mladih. Može se reći da su efekti ekonomske krize počeli da se osećaju od 2009. godine, da su dostigli vrhunac između 2012. i 2013. godine i da je onda započeo svojevrsni oporavak i veća apsorpcija čak i dugonezaposlene radne snage. Četvrto, ekonomska kriza i mere štednje su značajnije pogodile mlade sa tercijarnim nivoom obrazovanja. Nivo dugoročne nezaposlenosti ove populacije se od 2009. do 2013. godine povećao za više od 20 procentnih poena čemu je jedan od razloga i limitiranje zapošljavanja u javnom sektoru koji je mladima sa diplomom veoma važna destinacija.

5.1. Zaposlenost, neaktivnost i nezaposlenost mladih na početku karijere

Iako je pozicija cele populacije mladih na tržištu rada prilično nepovoljna u posmatranom periodu, nivo zaposlenosti, kako na početku karijere mlade osobe tako i posle pet godina nakon završetka školovanja, varira dvostruko: u odnosu na privredne trendove zemlje i u odnosu na stepen obrazovanja mladih. Stope zaposlenosti odmah nakon završetka školovanja su prilično niske u celom posmatranom periodu. Ispod polovine mladih uspe da pronađe bilo kakav posao u prve dve godine nakon završetka obrazovanja. I nakon pet godina je još uvek značajan broj mladih bez posla, jer tek nešto iznad polovine mladih radi.²⁰ Grafikon broj 3 ukazuje na

²⁰ Podaci izražavaju presek zaposlenosti po godinama i ostavljaju mogućnost da su mladi u periodu od završetka obrazovanja do istraživanja već radili i u međuvremenu ostali bez posla.

GRAFIKON 3. Stope zaposlenosti mladih prve i pete godine nakon završetka obrazovanja mladih starosti 15-35 godina – ARS

trend značajnog smanjenja upošljivosti odmah nakon završetka školovanja, smanjenje koje je drastično između 2008. i 2011. godine a zatim na povremene skokove i padove upošljivosti. Sličan je, mada nešto blaži, trend i kod mladih koji su završili obrazovanje pre pet godina ukazujući da ekonomska kriza pogađa značajnije one koji tek ulaze na tržište rada.

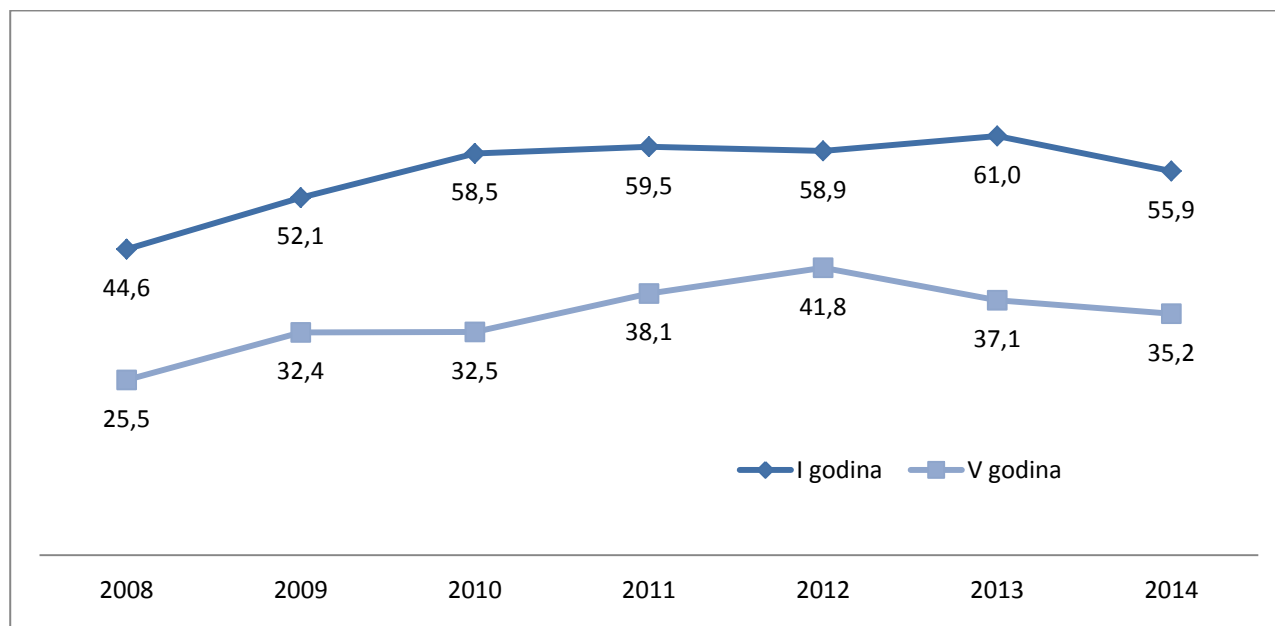
U međusobnom poređenju (grafikoni 2.1-2.4 u prilogu) mladih prema nivou obrazovanja, podaci ukazuju da najbrže do posla nakon završetka školovanja (u prvoj godini) dolaze mladi koji su završili tercijarno obrazovanje, zatim mladi koji imaju završen neki od zanata (III stepen), nešto je teže onima sa srednjom školom, dok je najmanje među zaposlenima onih koji nemaju kvalifikacije, odnosno onima sa ili bez osnovne škole. Mladi sa diplomom fakulteta su i češće zapošleni nakon pet godina od ostalih, ali je interesantno da je tada više mladih sa četvorogodišnjom školom zapošljeno, nego onih sa trećim stepenom. To zapravo znači da mladi sa trogodišnjim obrazovanjem u nešto većoj meri odmah nakon završene škole počinju da rade, ali je granica njihove zaposlenosti nakon pet godina niža od one sa srednjom školom, što ukazuje na bržu tranziciju ka tržištu rada jednog dela ove populacije, ali i njenu limitiranost. One mlade osobe koje nemaju formalne kvalifikacije su u najnepovoljnijoj poziciji na tržištu rada. Longitudinalni podaci ukazuju na velike oscilacije tokom posmatranog perioda uka-

zujući da njihov stepen zapošlenosti najviše zavisi od konjunkturalnih fluktuacija. Tek je svaka deseta osoba samo sa OŠ ili bez OŠ bila zapošlena 2014. godine u prvoj godini nakon završetka obrazovanja i samo trećina nakon pet godina.

Nezaposlenost mladih na početku njihove karijere je veoma visoka i u gotovo celom posmatranom periodu prelazi polovinu populacije. Prilično je kritična situacija i posle pet godina od završetka obrazovanja. Trendovi ukazuju da od 2008. godine raste učešće nezaposlenih, da bi u periodu između 2012. i 2013. godine došlo do njenog izvesnog smanjenja.

Isti trendovi prate sve obrazovne kategorije (grafikoni 4.1-4.4 u prilogu). Najniže stope nezaposlenosti su među visoko obrazovanim, zatim kod onih sa završenom trogodišnjom i četvorogodišnjom školom, a u poslednje dve godine istraživanja najviše su među onima sa ili bez osnovne škole. Kod mladih sa tercijarnim obrazovanjem je nakon pet godina na tržištu rada najbrži pad nezaposlenosti. Sa povećanjem nivoa obrazovanja linearno se smanjuje stopa nezaposlenosti nakon pet godina od završetka obrazovanja, ukazujući da na duži rok obrazovanje vodi brže do posla. Kao i kod zaposlenosti i stope nezaposlenosti kod mladih sa osnovnom školom veoma variraju u periodu ukazujući na ranjivost ove grupacije od godišnjih kretanja.

GRAFIKON 4. Stope nezaposlenosti mladih prve i pete godine nakon završetka obrazovanja mladih starosti 15-35 godina - ARS

Za razliku od nivoa zaposlenosti, nivo neaktivnosti mladih nakon završenog obrazovanja je najniži kod onih sa tercijskim obrazovanjem, zatim sa trećim stepenom, nešto viši kod onih sa četvorogodišnjim obrazovanjem dok je najviši kod onih sa osnovnom školom. U istraživanju 2014. godine u prvoj godini nakon završetka školovanja neaktivna je svaka šesta osoba sa tercijskim obrazovanjem, svaka treća sa četvorogodišnjim, treća sa trogodišnjim i čak dve od pet sa osnovnim obrazovanjem. Pet godina nakon završetka obrazovanja iz neaktivnosti najbrže izlaze oni sa tercijskim obrazovanjem, njih slede oni sa četvorogodišnjom školom, dok se neaktivnost znatno sporije menja kod onih sa trećim stepenom i kod onih sa osnovnom školom. Kao i kod zaposlenosti, i nivo neaktivnosti varira u velikoj meri kod poslednje dve grupe tokom vremena.

Podaci ukazuju da se u prve dve godine nakon završetka obrazovanja sa povećanjem nivoa obrazovanja smanjuje jaz prema polu u stopama neaktivnosti. Najveći rodni jaz je među onima sa osnovnom školom, a najmanji kod mladih koji imaju diplomu fakulteta. Analiza trendova nam otkriva još jedan rodni obrazac na tržištu rada. Naime, nakon pet godina muškarci u svim obrazovnim kategorijama brže izlaze iz statusa neaktivnosti nego žene. Iako su stope neaktivnosti niže i kod žena u odnosu na prvu godinu nakon završetka obrazovanja, ovaj pad je izrazitiji kod

muškaraca, ukazujući na rodne razlike u prisutnosti na tržištu rada i opstajanje patrijarhalne podela rodne sfere na privatnu i javnu.

5.2. A kada počnu da rade ...

Pokazatelji zaposlenosti, nezaposlenosti i neaktivnosti tek su prvi i grubi pokazatelji situacije na tržištu rada. Kao što naredni grafikoni pokazuju, fleksibilizacija radne snage se intenzivira i u Srbiji među mladima bez obzira na obrazovni profil. Od 2008. godine je značajno opalo učešće mladih koji su zaposleni na neodređeno vreme, a značajno poraslo učešće onih koji rade na određeno vreme. Podaci nedvosmisleno otkrivaju da nisu svi mladi podjednako izloženi rizicima koje ovaj proces nosi.

Najpre, razlike među mladima s obzirom na obrazovni nivo ukazuju da sa povećanjem nivoa obrazovanja opada značaj sezonskih i povremenih poslova, a raste učešće pozicija koje podrazumevaju ugovor ne neodređeno ili određeno vreme. Posebno su ugroženi mladi bez formalnih kvalifikacija. Drugo, još je značajniji nalaz koji ukazuje da tokom vremena kod mladih na svim nivoima obrazovanja dolazi do konstantnog pada rada na neodređeno vreme i postepenog povećavanja učešća rada na određeno vreme, kao i sezonskih i povremenih

radnih angažmana. Najveći rast se beleži u učešću rada na određeno vreme (koji se udvostručio) kod onih sa tercijarnim i četvorogodišnjim obrazovanjem od 2008. do 2014. godine. S druge strane najizrazitiji pad u ostvarivanju radnog odnosa na neodređeno vreme u periodu od sedam godina je među onima na obrazovnim polovima – sa osnovnim obrazovanjem i kod onih sa tercijarnim nivoom obrazovanja.²¹

Kakav im je start? (tabele 2.1-2.2 u prilogu) Mladi koji imaju završenu samo osnovnu ili nezavršenu osnovnu školu su očekivano u najnepovoljnijoj poziciji prilikom ulaska na tržište rada. U prvoj godini nakon izlaska iz sistema obrazovanja trenutno ih nema među zaposlenima na neodređeno vreme (trend koji je prisutan poslednje četiri godine). Nakon pet godina nešto ih je više zaposleno sa ugovorom na neodređeno vreme, ali daleko manje od ostalih. Pozicija ove populacije je veoma nestabilna tokom posmatranog perioda i radna snaga oscilira između sva tri oblika rada.

Oscilacije su primetne i kod mladih sa završenim završnim školama odmah po završetku obrazovanja. Od 2012. godine primetno je smanjenje mladih koji imaju ugovore na neodređeno vreme i povećanje udela zaposlenih sa ugovorima na određeno vreme i povremenih i sezonskih zaposlenja i to kako kod onih odmah po završetku obrazovanja tako i onih posle pet godina. Alarmanтно je da 2014. godine samo 42.4% ove populacije nakon pet godina od završetka obrazovanja ima *ugovor za stalno*, 43.5% njih radi na određeno vreme, a dodatnih 14.1% sezonski/povremeno.

Trendovi ukazuju da od 2010. godine dolazi do značajnijeg smanjenja mladih sa IV stepenom koji imaju poslove sa ugovorima na neodređeno vreme i rasta poslova sa ugovorima na određeno vreme i to

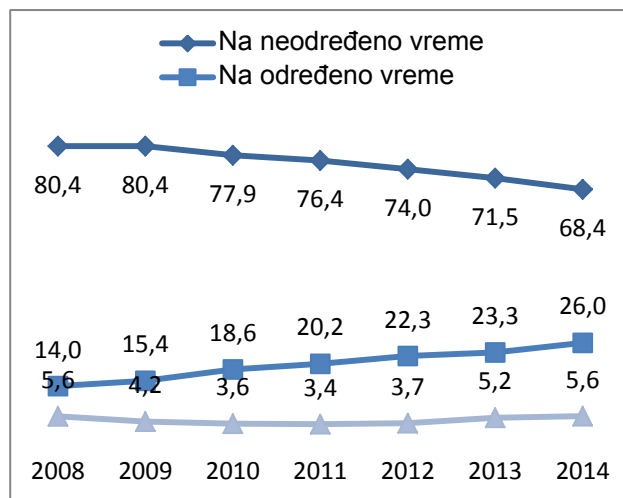
kako na početku karijere, tako i nakon pet godina od završetka obrazovanja.²²

Kod mladih koji su završili fakultet su trendovi manje oscilirajući. Od 2008. godine dolazi do postepenog smanjenja onih koji rade na određeno vreme i povećavanje ugovora na neodređeno. Ovi trendovi prate i mlade na početku karijere i posle pet godina. Dok je 2008. godine tek svaka četvrta (23%) mlada osoba odmah nakon diplomiranja imala ugovor na određeno vreme (tri četvrtine je imalo ugovor za stalno – 77%) 2014. godine je gotovo polovina (45.9%) njih radila na određeno vreme (i nešto više od polovine je imalo ugovor za stalno – 51.1%). Od 2012. godine se beleži i rast povremenih i sezonskih poslova koji su ranije tek sporadično bili deo radnih aranžmana visokoobrazovne populacije.

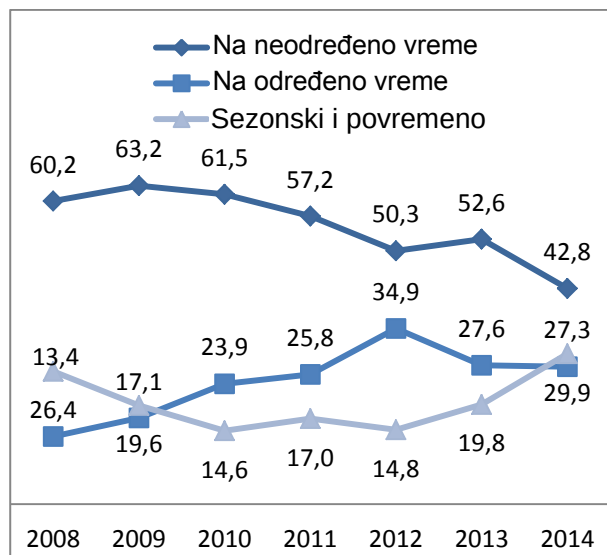
²¹ Iako trendovi pokazuju promene u pravcu fleksibilnijih radnih aranžmana na tržištu rada, struktura radne snage prema vrsti poslodavca (da li su samozaposleni, rade za druge ili su neplaćeni pomažući članovi) se u posmatranom periodu nije bitno menjala. Gotovo tri od četiri mlade osobe radi za druge, svaka sedma radi za sebe a svaka jedanaesta je pomažući neplaćeni radnik. Iz grafikona (11.1. u prilogu) je jasno da se trendovi u posmatranom periodu ne kreću u pravcu većeg ili manjeg nivoa sapozapošljavanja ili čak većeg ili manjeg nivoa prisutnosti neplaćenog pomažućeg angažmana mladih, što implicira da se fleksibilni aranžmani odvijaju u istom stepenu u svim postojećim radnim aranžanima a ne u pojedinim (npr. kod samozaposlenih ili pomažućih).

²² Izvesno povećavanje ovih pozicija se uočava tokom 2014. godine, ali nije izvesno da li se radi o trendu ili o konjunkturalnim kretanjima.

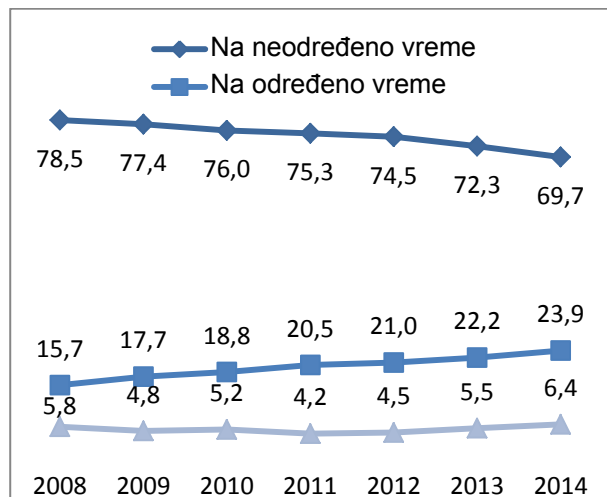
GRAFIKON 5. Tip ugovora na poslu: mladi starosti 15-35 godina – ARS

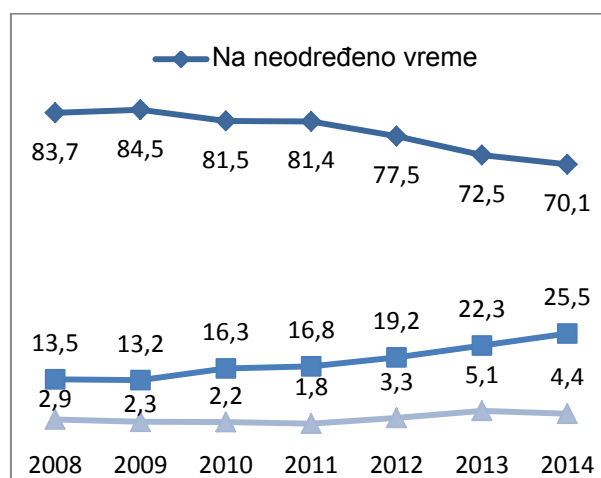
GRAFIKON 6. Tip ugovora na poslu: mladi starosti 15-35 godina sa osnovnom školom – ARS

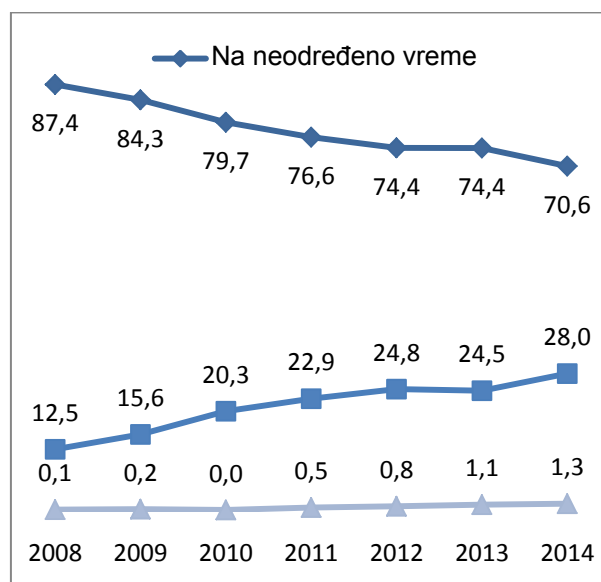
GRAFIKON 7. Tip ugovora na poslu: mladi starosti 15-35 godina sa III stepenom – ARS

GRAFIKON 8. Tip ugovora na poslu: mladi starosti 15-35 godina sa IV stepenom – ARS

GRAFIKON 9. Tip ugovora na poslu: mladi starosti 15-35 godina sa tercijarnim obrazovanjem – ARS

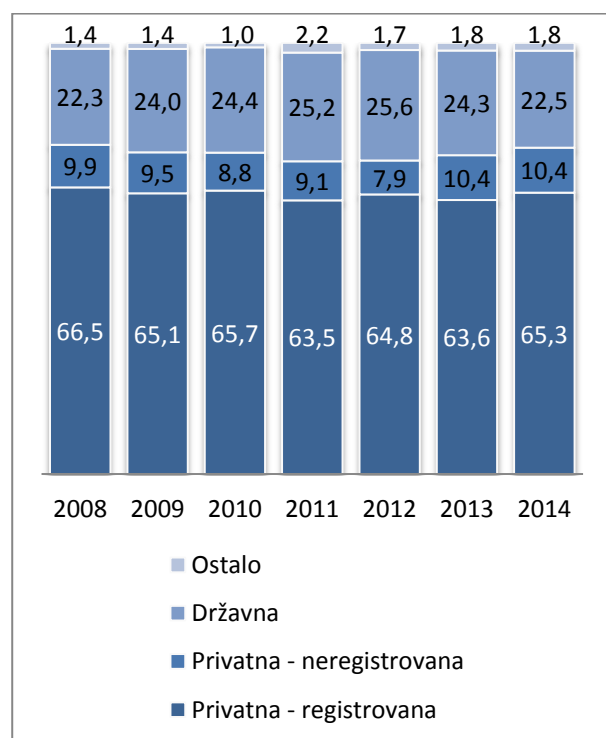

Gde se zapošljavaju? Ukoliko imamo na umu da je *državni posao* (posao u javnom ili društvenom preduzeću) želja većine mladih u Srbiji²³ upravo zato što u većoj meri garantuje sigurnost zaposlenja, redovnost plate i izvesnost radničkih prava (na zdravstveno, socijalno i penziono osiguranje kao i godišnji odmor), onda ova *privilegija* nije podjednako dostupna mladima sa različitim nivoom obrazovanja. Posmatrajući naredne grafikone moguće je uočiti sledeće pravilnosti. Sa rastom nivoa obrazovanja raste i zaposlenost mladih u državnom sektoru, tako da 2014.

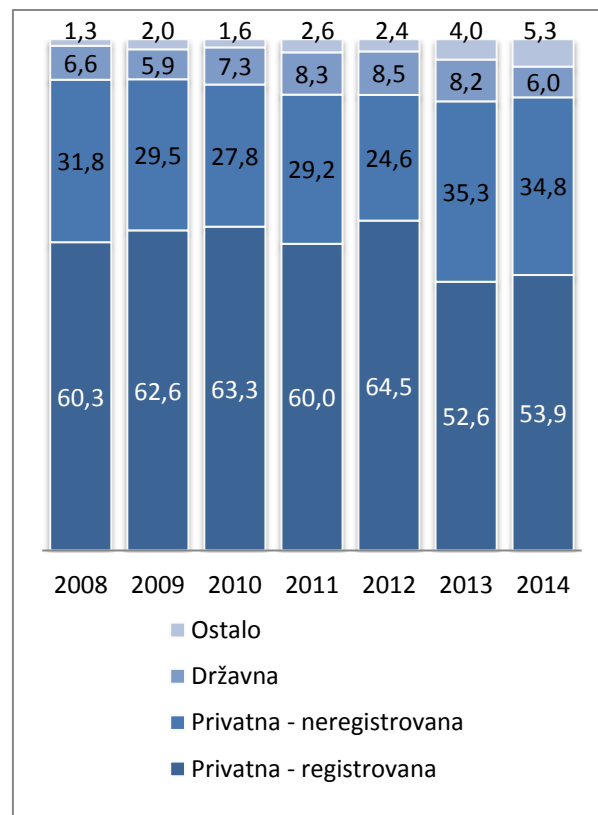
²³ Mojić, D. (2012): "Obrazovani i nezaposleni: oblikovanje radnih biografija mladih", u: *Mladi naša sadašnjost* (ur) Smiljka Tomanović, Begrade, ISIFP.

godine tek svaka dvadeseta mlada osoba koja ima osnovnu školu radi u ovom sektoru, ali zato svaka treća sa diplomom fakulteta. Posledično mladi sa visokim obrazovanjem u najmanjoj meri rade u privatnom sektoru, u kome upošljenost raste sa opadanjem nivoa obrazovanja. Sledeći trend, koji je jasno vidljiv, upućuje da sa rastom obrazovanja opada učešće mladih koji rade u privatnim neregistrovanim preduzećima. Ovaj vid rada ne podrazumeva mogućnost ostvarivanja radničkih prava i ukazuje na značajne rizike, poput sigurnosti zaposlenja, isplate zarada, neplaćenog prekovremenog rada i dr. Još jedna pravilnost je vezana za visokoobrazovnu populaciju. Naime, tokom posmatranog perioda dolazi do smanjenja učešća radne snage zaposlene u državnim preduzećima i rast u privatnom sektoru. Jedan deo ovog trenda se može objasniti promeni u relativnom odnosu između državnog i privatnog sektora usled povećanja nezaposlenosti (uzrokovane primarno ograničenjem zapošljavanja u javnom sektoru), a sa druge strane izvesnog uspeha u apsorbovanju jednog dela radne snage od strane privatnog sektora. Zabrinjava podatak da je u poslednje dve istraživane godine značajan rast mladih sa visokim obrazovanjem koji rade u neregistrovanim firmama, ali i generalni trend povećanog zapošljavanja u ovakvim firmama koje rade u svojoj zoni privrede.

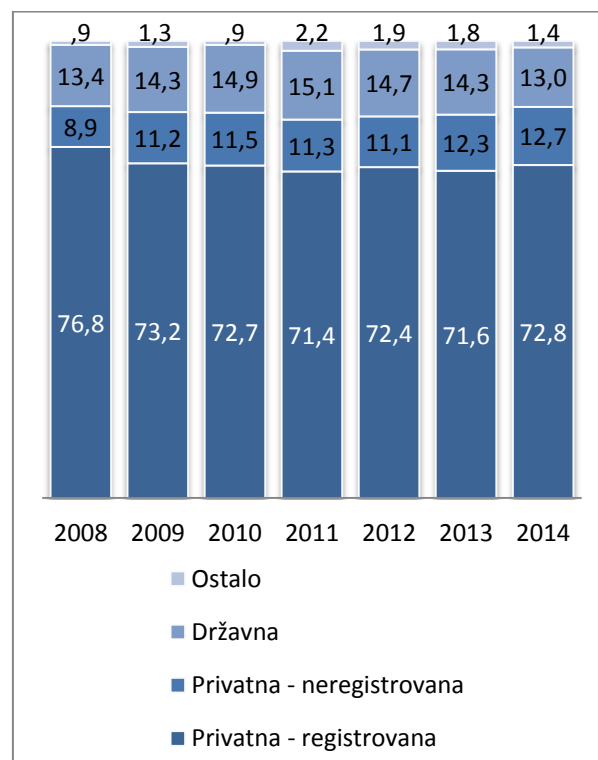
GRAFIKON 10. Tip svojine firme u kojoj rade: mladi starosti 15-35 godina - ARS

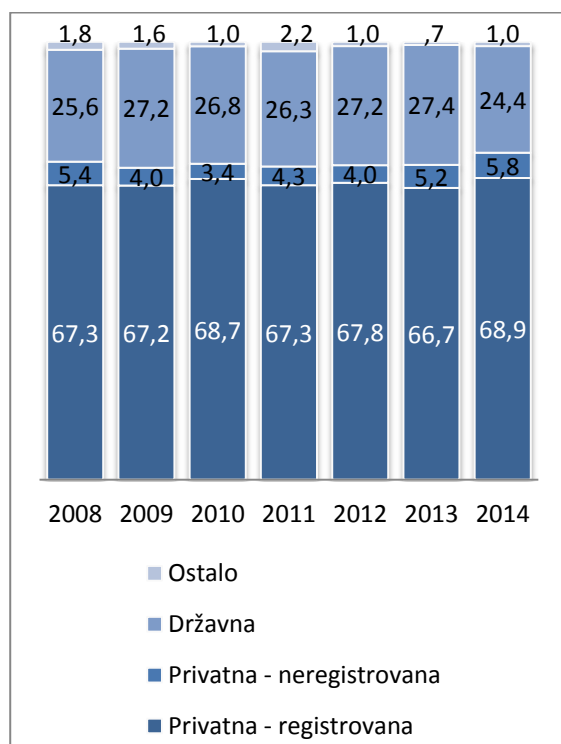
GRAFIKON 11. Tip svojine firme u kojoj rade: mladi starosti 15-35 godina sa osnovnom školom - ARS

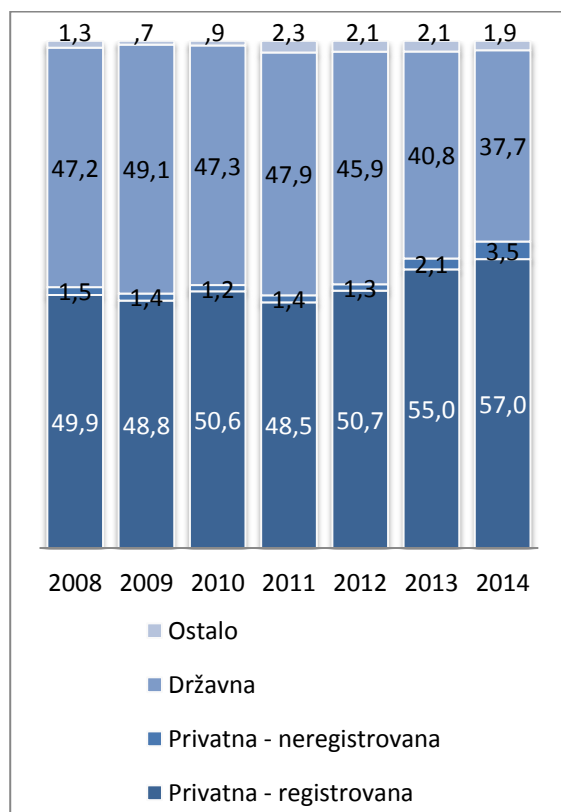
GRAFIKON 12. Tip svojine firme u kojoj rade: mladi starosti 15-35 godina sa III stepenom - ARS

GRAFIKON 13. Tip svojine firme u kojoj rade: mladi starosti 15-35 godina sa IV stepenom – ARS

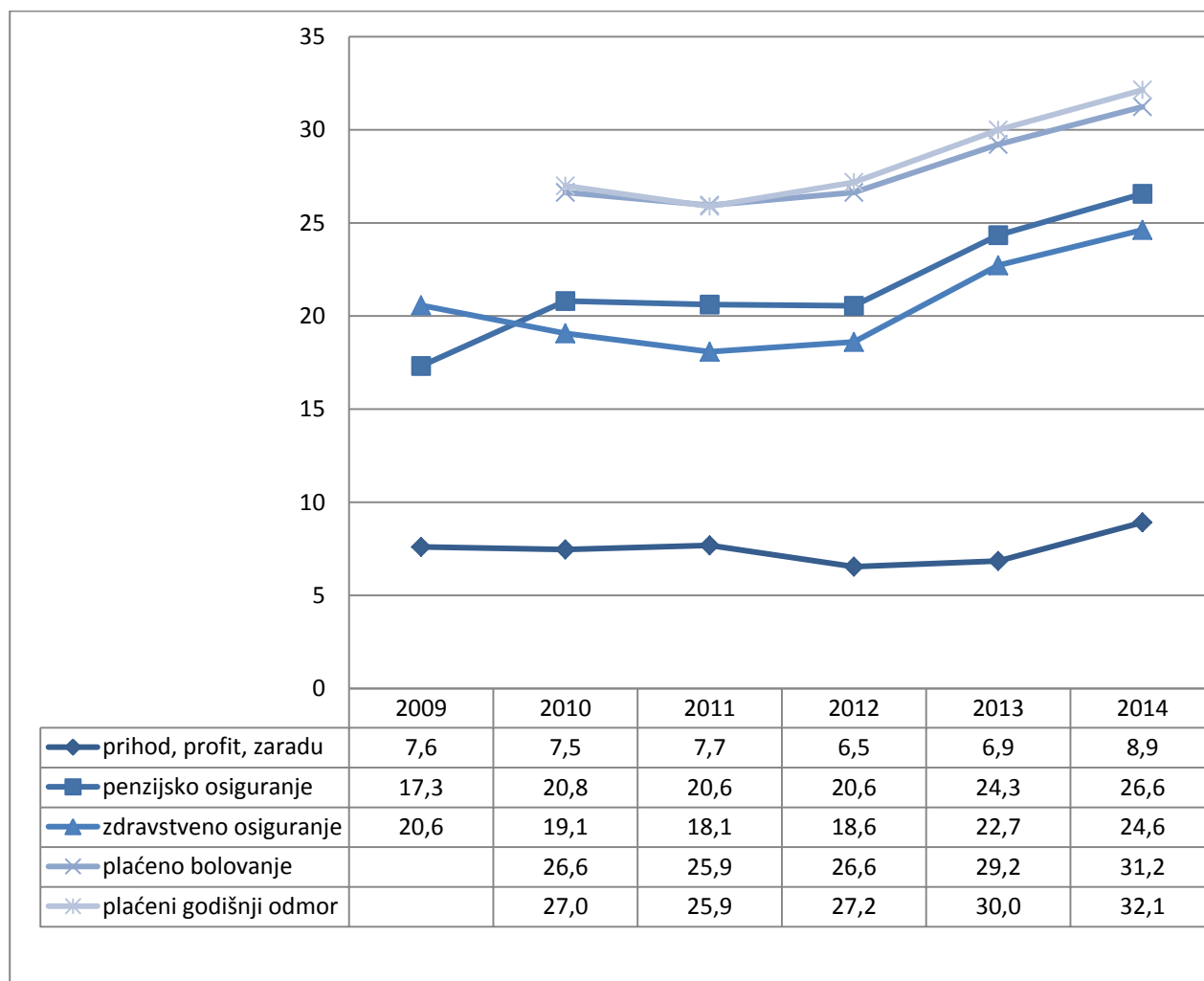
GRAFIKON 14. Tip svojine firme u kojoj rade: mladi starosti 15-35 godina sa tercijskim obrazovanjem – ARS

U kojoj firmi započinju karijeru? (grafikoni 5.1.-5.4. u prilogu) Za mlade koji su završili samo osnovnu školu u prvoj godini nakon izlaska iz obrazovnog procesa su dostupni samo poslovi u privatnom sektoru i to kako u registrovanim tako i u neregistrovanim firmama. U oba oblika su gotovo podjednako zastupljeni i njihovo učešće (najčešće usled povremene i sezonske prirode poslova koje oba valjaju) značajno varira od godine do godine. Zabrinjava podatak da se pozicija ove populacije mladih ne menja u pravcu sigurnije zaposlenosti ni nakon pet godina od izlaska iz školskog sistema. Mladi sa završenom zanatskom školom takođe gotovo isključivo svoju karijeru započinju u privatnim firmama. Iako u značajno manjem broju u neregistrovanim firmama, i dalje u veoma visokom procentu rade u nelegalnim aranžmanima (ovo učešće varira od jedne petine do jedne četvrtine u posmatranom periodu). Pet godina nakon završetka obrazovanja vidljivo je smanjenje rada u neregistrovanim i povećanje učešća u registrovanim privatnim i državnim preduzećima. Alarmantan je podatak da i posle pet godina provedenih na tržištu rada, svaka deseta mlada osoba sa zanatom radi u firmi koja je neregistrovana. Karijerne putanje mladih sa četvorogodišnjom školom takođe češće podrazumevaju uključivanje u privatni sektor, ali izvestan broj njih ulazi i u javni sektor. Pet godina nakon završenog obrazovanja više je mladih koji su zapošljeni u državnom sektoru i manje onih koji su u neregistrovanim privatnim firmama. Oni koji su završili tercijsko obrazovanje i na početku karijere i nakon pet godina u daleko većoj meri od ostalih rade u državnim preduzećima. Od 2011. godine je jasan trend drastičnog pada upošljavanja mladih sa diplomama u javnom sektoru i posledično povećanje njihove prisutnosti u privatnim firmama. Dok je 2011. godine polovina mladih svoju karijeru započinjala u javnom sektoru (49.8%), 2014. godine ih je u istom radilo manje od jedne trećine (31.3%).

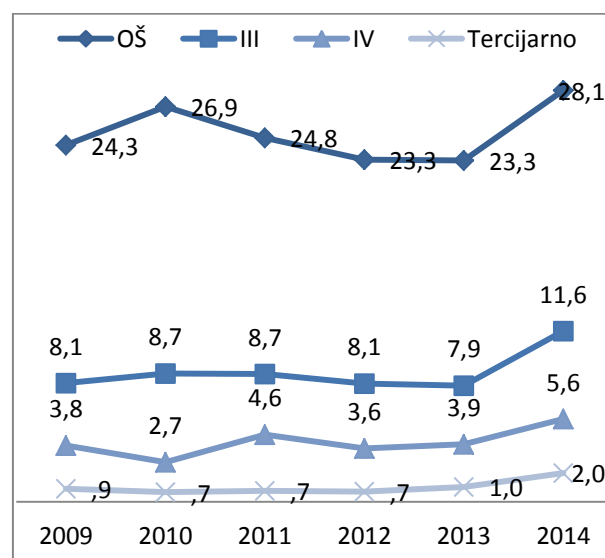
Radnička prava. Kao što smo videli, ulaskom na tržište rada, jedan deo mladih ostaje van legalnog miljea rada, i samim tim ne ostvaruje zakonom zagarantovana radnička prava. Međutim, radna prava im nisu uskraćena samo u onim slučajevima kada rade u neregistrovanim firmama. Neretko im nisu dostupna prava ni u registrovanim preduzećima. Iz dole navedenih grafikona je moguće uočiti dve pravilnosti. Najpre, sa smanjenjem nivoa obrazovanja mlade osobe opadaju i ostvarena prava koja proističu iz rada. U najnezavidnijoj poziciji su mladi sa (ili bez)

GRAFIKON 15. Prava koja zaposlene mlade osobe ne ostvaruju iz rada: mladi starosti 15-35 godina - ARS

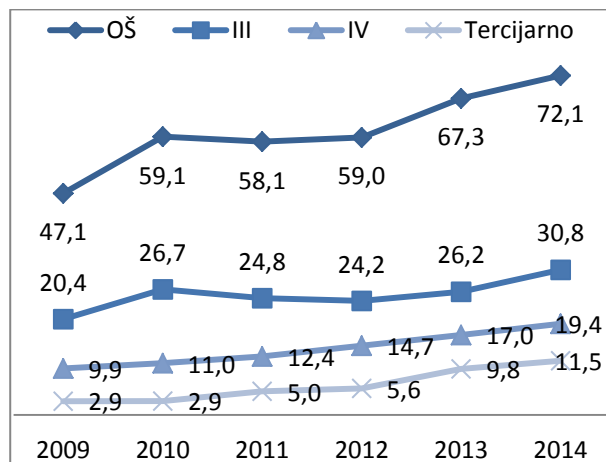

osnovnim obrazovanjem. U 2014. godini više od četvrtine njih nije ostvarivalo prihod, čak je tri četvrtine njih bez prava na penziono i dve trećine na zdravstveno osiguranje, a plaćeni odmor je mogla da ima tek svaka četvrta mlada osoba. Drugi trend koji je jasno vidljiv je da obespravljenost u svim obrazovnim kategorijama raste iz godine u godinu i da poslednje dve godine predstavljaju godine značajnog smanjenja ostvarivanja prava koje normativni okviri podrazumevaju.

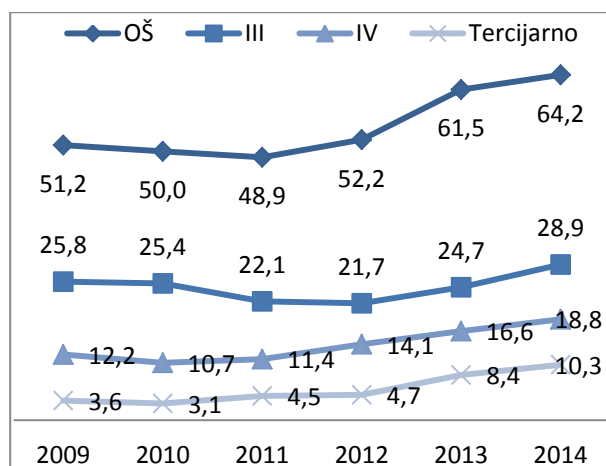
GRAFIKON 16. Ne ostvaruju pravo na prihod, profit, zaradu, prema nivou obrazovanja - mladi 15-35 - ARS

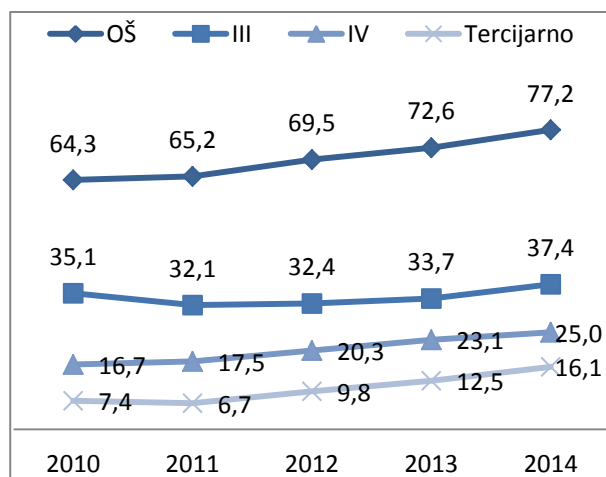
GRAFIKON 17. Ne ostvaruju pravo na penzijsko osiguranje prema nivou obrazovanja – mladi 15-35 – ARS

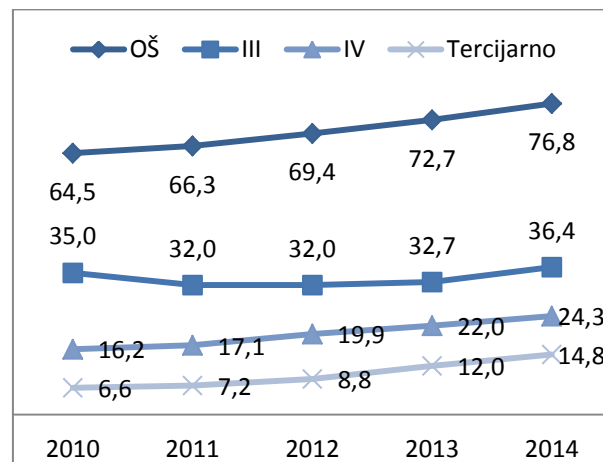
GRAFIKON 18. Ne ostvaruju pravo na zdravstveno osiguranje prema nivou obrazovanja – mladi 15-35 – ARS

GRAFIKON 19. Ne ostvaruju pravo na plaćeni godišnji odmor prema nivou obrazovanja – mladi 15-35 – ARS

GRAFIKON 20. Ne ostvaruju pravo na plaćeno bolovanje prema nivou obrazovanja – mladi 15-35 – ARS

A kada počinju da rade, njihova prava su... (grafikoni 6.1-10.4. u prilogu) Veoma nepovoljna slika cele populacije je još nepovoljnija kada posmatramo mlade na početku karijere. Oni sa najnižim obrazovanjem neretko natpolovično ne ostvaruju prihode (ovo učešće značajno varira od godine do godine) a i posle pet godina od završetka obrazovanja značajan broj njih je i dalje u istom statusu (od jedne četvrtine do jedne polovine). Ostvarivanje prava na penzijsko osiguranje, na bolovanje i plaćeni odmor je još teže. Tokom 2013. i 2014. godine niko od mladih koji su upravo završili osnovnu školu i počeli da rade nije imao ostvarena ova prava, a tri četvrtine njih ni nakon pet godina provedenih na tržištu rada. Nešto je bolja situacija sa zdravstvenim osiguranjem, ali se ona može objasniti time što se ovo pravo može ostvariti i van formalnog radnog odnosa.

Mlade zanatlije, takođe, na početku karijere u značajnom procentu ne ostvaruju pravo na prihod. Trend ukazuje da je od 2010. godine i sve manje njih koji ostvaruju ovo pravo. Dok 2010. godine svaka šesta mlada osoba (16.6%) radila i nije iz tog rada ostvarivala prihod, to je 2014. godine čak svaka treća osoba (35.6%). U poslednje dve godine je poraslo i učešće onih koji ne ostvaruju ovo pravo i pet godina nakon završetka formalnog obrazovanja. Kod ove populacije pravo na penzijsko osiguranje na početku karijere je u poslednjoj dekadi postalo pravo manjine, koje 2014. godine ne ostvaruje dve trećine (65.9%) mladih zanatlija. I ovde se radi o trendu s obzirom na to da je 2009. godine svaka treća (38.2%) mlada osoba bila u tom statusu. Kao i kod prava na prihod, u

poslednje dve posmatrane godine se povećalo učešće zanatlija koji ne ostvaruju pravo na penzijsko osiguranje ni posle pet godina provedenih na tržištu rada. Isti trend je prisutan i kod ostvarivanja prava na zdravstveno osiguranje. U 2014. godini gotovo dve trećine (63.8%) mladih na početku radnog staža ne ostvaruje pravo na ovu vrstu osiguranja, a nešto preko jedne trećine (36.6%) ni posle pet godina na tržištu rada. Isti trendovi su prisutni i kod prava na plaćeno bolovanje i plaćeni godišnji odmor.

Mladi koji su završili četvorogodišnje obrazovanje od 2010. godine ulaskom na tržište rada sve manje prava uspevaju da ostvare. Svega 1.7% onih na početku radnog staža nije ostvarivalo pravo na prihod 2010. godine, ali zato čak 17.6% 2014. godine. Slična je situacija i sa penzijskim osiguranjem, koje 2010. godine nije ostvarivalo 24.2% a 2014. godine čak 52.5% mladih koji su tek izašli iz procesa školovanja. Gotovo isti procenti su pitanju i kada se radi o neostvarivanju prava na zdravstveno osiguranje, pravo na plaćeno bolovanje i odmor (grafici u aneksu). Dugoročni trendovi ukazuju da tokom vremena dolazi do postepenog povećavanja učešća mladih sa četvorogodišnjom školom koji ne uspevaju da ostvare svoje prava ni posle pet godina od završetka obrazovanja. Tako 2014. godine 7.2% mladih posle pet godina od završetka obrazovanja ne radi u organizaciji u kojoj ostvaruje pravo na prihod, četvrtina ne ostvaruje penzijsko (25.8%), isto toliko (25.1%) ni zdravstveno osiguranje a nešto manje od trećine ni pravo na bolovanje (29.3%) i plaćeni odmor (30.8%).

Diplomci koji ulaze u sferu rada su u nešto bolje poziciji u odnosu na ostale. Zasnivanjem radnog odnosa odmah posle završenog obrazovanja mali broj njih ne ostvaruje pravo na prihod (2014. godine 3.3%), iako trendovi ukazuju da se ovo učešće postepeno povećava (grafikoni u aneksu). Ipak, penzijsko osiguranje, zdravstveno osiguranje, prava na plaćeni odmor i bolovanje su i ovoj populaciji sve manje dostupna. I dok učešće mladih koji su tek dobili diplomu i počeli da rade, a ne ostvaruju ova prava varira (ali se postepeno povećava njihovo učešće) od godine do godine, mladi diplomci koji su pre pet godina izašli sa visokoškolskih ustanova iz godine u godinu imaju sve manje šanse da ih ostvare. Svaka deseta visokoobrazovana mlada osoba 2014. godine ne uspeva ni posle pet godina da ostvari pravo na penzijsko (10.9%) i zdravstveno (11.1%) osiguranje, a svaka šesta na plaćeno bolovanje (15%) i odmor (16.6%).

Navedeni podaci mogu da se objasne povećanjem učešća privremenih poslova (sezonskih, povremenih i sa ugovorom na određeno vreme) koje mladi obavljaju a koji često ne podrazumevaju ni ugovorne odnose, a ni prava koja iz radnih angažmana proizilaze.

5.3. Geografski ekskurs – regionalne nejednakosti na tržištu rada

Obrazovna struktura mladih. Ispitujući regionalne razlike u obrazovnoj strukturi mladih koji su izašli iz procesa obrazovanja možemo uočiti tri značajne činjenice. Najpre, obrazovna struktura mladih ljudi ukazuje na značajno povoljniju situaciju u Beogradu u celom posmatranom periodu. U regionu glavnog grada je 2014. godine skoro dvostruko više onih sa tercijarnim obrazovanjem nego u drugim regionima i istovremeno je gotovo dvostruko niže učešće mladih koji imaju samo osnovnu školu (ili čak ni to). Ostali region se između sebe ne razlikuju u velikoj meri. Drugo značajno zapažanje je da je jaz koji postoji između beogradskog i drugih regiona konstantan i da se polako povećava. U svim regionima je u posmatranom periodu došlo do povećavanja učešća visokoobrazovnog stanovništva (najviše u Vojvodini i Beogradu, nešto manje u regionima centralne Srbije), ali je beogradski region zadržao najbolju obrazovnu strukturu. Treće, trendovi ukazuju da je region prestonice jedini u kome je došlo do stagnacije i čak izvesnog povećanja udela mladih sa osnovnom školom (ili bez nje). Dok je u svim ostalim regionima učešće mladih sa najnižim i trogodišnjim obrazovanjem opadalo, u beogradskom regionu je jedino značajnije opadalo učešće mladih sa srednjim četvorogodišnjim obrazovanjem. Ovi rezultati ukazuju da u regionima van beogradskog dolazi do postepenog pomeranja obrazovne strukture mladih ka sve višim nivoima obrazovanja (pa samim tim možemo govoriti o višem stepenu meritokratije²⁴, dok opstajanje istog učešća

²⁴ Na ovom mestu treba biti oprezan. U regionima van beogradskog smo već konstatovali nižu obrazovnu strukturu mlade populacije. Naime, u ovim regionima je izrazitije pomeranje populacije sa nižim nivoima obrazovanja ka višim, ali je verovatniji razlog tome jer je i inače više učešće niže obrazovane populacije, dok u beogradskom regionu svedočimo dosegnutom limitu pokretljivosti onih sa nižih delova obrazovne piramide. Situacija bi se mogla iskazati metaforom da

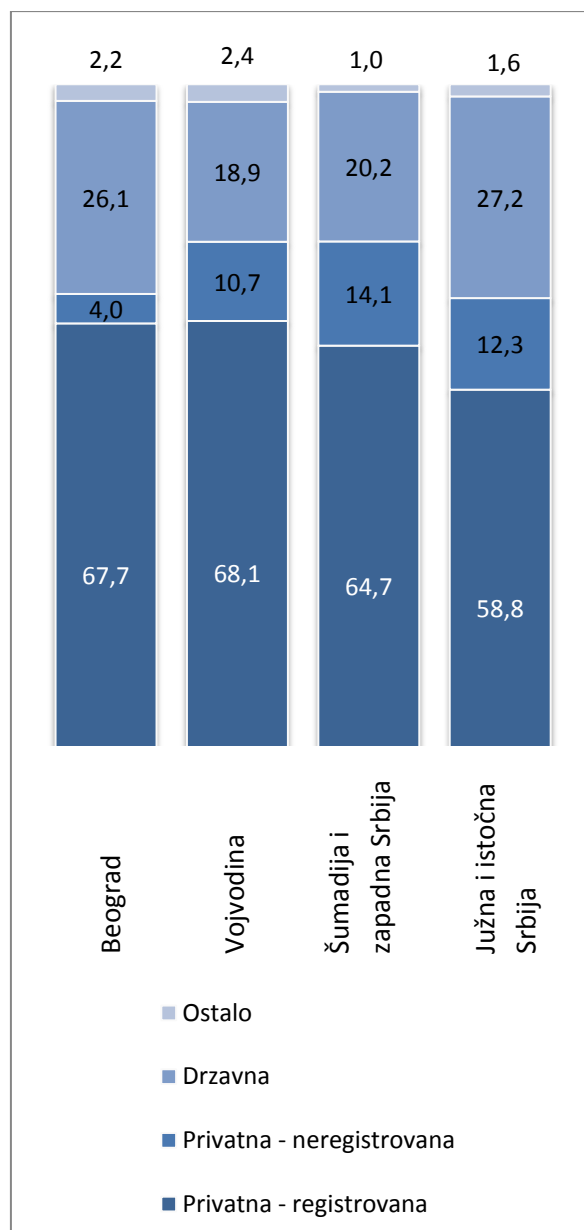
mladih sa niskim kvalifikacijama ukazuje na značajnije nejednakosti između onih sa dna i sredine društvene lestvice u regionu glavnog grada. Cena bolje obrazovne strukture velikog grada je plaćena jednim delom i nejednakostima šansi mladih u obrazovnom sistemu.

Razlike su primetne i na **tržištu rada**. U poslednjoj godini istraživanja ARS u Beogradu su nešto niže stope nezaposlenosti nego u drugim regionima, a značajno su niže stope dugoročne nezaposlenosti (duže od 12 meseci). Podaci ukazuju da su posebno pod rizikom od (dugoročne) nezaposlenosti mladi u regionu Južne i Istočne Srbije. 2014. godine je 38.3% mladih u ovom regionu bilo bez posla (za razliku od 29.9% mladih iz Šumadije i Zapadne Srbije, 29.8% iz Vojvodine i 27.6% onih iz beogradskog regiona) a od čega čak 68.3% u statusu dugoročne nezaposlenosti (za razliku od 64,1% mladih iz Šumadije i Zapadne Srbije, 60,2% iz Vojvodine i 57,1% mladih iz beogradskog regiona). Analiza trendova stope ukupne nezaposlenosti ukazuje da su oscilacije u regionu glavnog grada bile manje (na šta ukazuju nešto niže razlike u stepenu nezaposlenosti tokom posmatranog perioda) i kratkotrajnije u poređenju sa ostalim regionima, potvrđujući nešto povoljniju tržišnu situaciju u okolini prestonice.

Regionalne razlike se ispoljavaju i u odnosu na poslodavca za koga rade i na koji način ulaze u ugovorni odnos sa poslodavcem. Beogradski region se izdvaja po veoma niskom učešću rada mladih u neregistrovanim firmama, i relativno visokim učešćem rada u privatnim registrovanim firmama i državnom sektoru. U nepovoljnijem položaju su mladi koji rade u regionima centralne Srbije gde je učešće rada u neregistrovanim firmama značajno više. Takođe, još jedan je pokazatelj da su poslovi koje mladi u beogradskom regionu obavljaju sigurniji. U ovom regionu je najviše stalnih poslova i nešto manje onih sa ugovorima na određeno vreme. Vojvođanski region se izdvaja kao region relativno nepovoljne strukture zaposlenja, jer je najmanje stalnih zaposlenja za mlade, ali i značajno višeg udela sezonskih i part-time poslova.

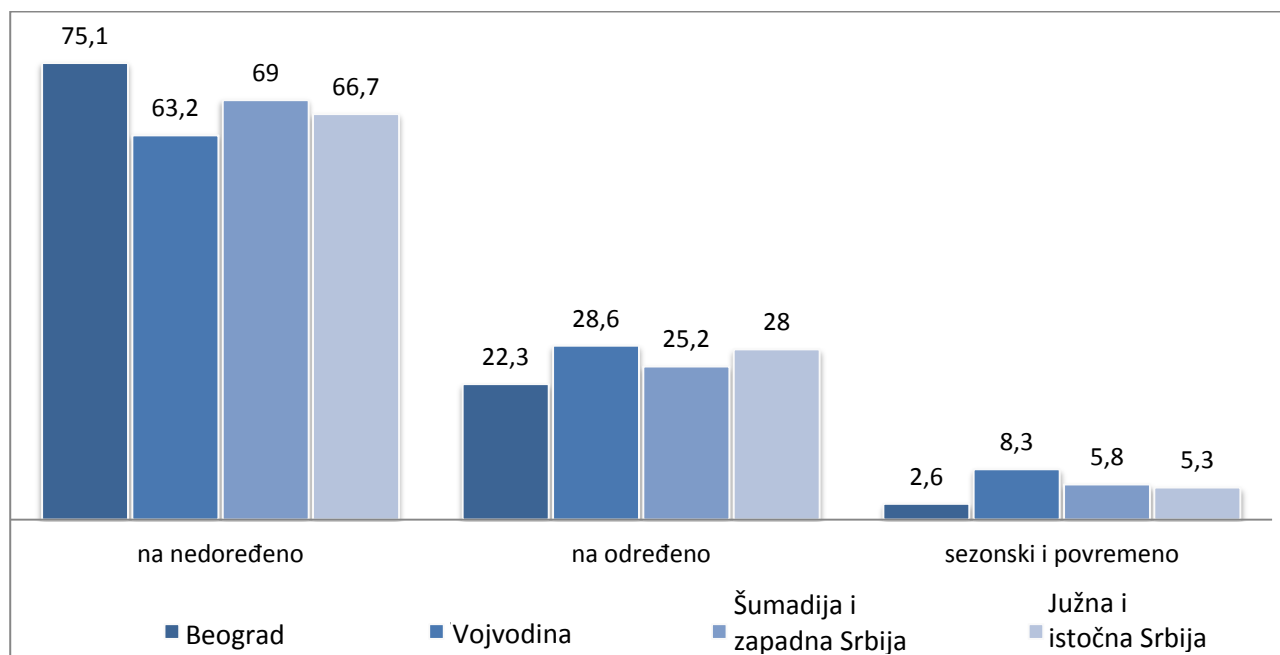
su mladi u manje razvijenim regionima jednaki u svom siromaštvu ali su im zato šanse bolje za napredovanje (kroz obrazovanje) dok u najrazvijenijem regionu dolazi do stagnacije učešća onih sa najnižim obrazovanjem ukazujući na granice sistema da absorbuje i održi u sistemu obrazovanja one sa dna obrazovne piramide.

GRAFIKON 21. Tip svojine firme u kojoj mladi rade: regionalna distribucija – ARS 2014

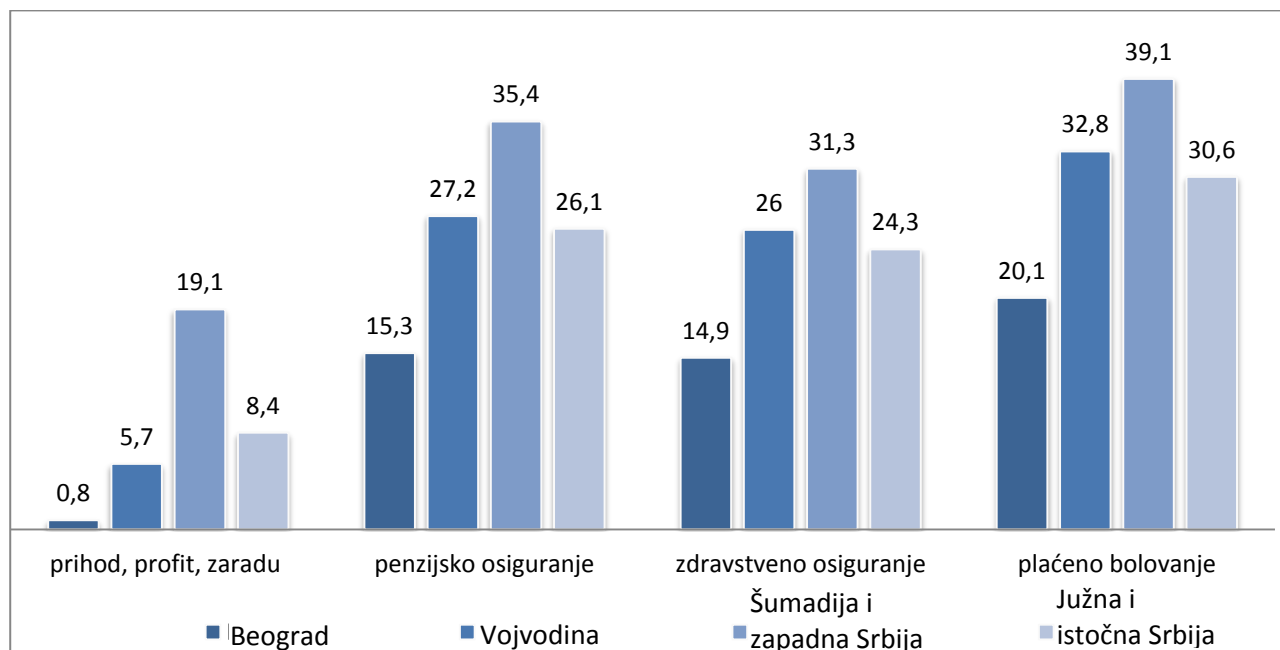

Najizrazitije regionalne razlike javljaju se kada govorimo o mogućnosti mladih za ostvarivanje prava koja proizilaze iz radnog odnosa. Najveće razlike javljaju se prilikom ostvarivanja prava na prihod, profit ili zaradu, koje u najmanjoj meri ostvaruje populacija mladih u regionima centralne Srbije a najviše u beogradskom regionu. Posebno ugroženim se izdvaja populacija mladih koja živi u regionu Šumadije i Zapadne Srbije, s obzirom na to da svaka četvrta zaposlena mlada osoba u ovom regionu ne ostvaruje pravo na prihod, profit ili zaradu, a svaka treća ni na plaćeno bolovanje, penzijsko i zdravstveno osiguranje.

GRAFIKON 22. Tip ugovora na poslu regionalna distribucija – ARS 2014

GRAFIKON 23. Prava koja zaposlene mlade osobe ne ostvaruju iz rada: regionalna distribucija – ARS 2014

5.4. Individualne promene i uzroci promena

Nešto precizniji oblik praćenja dinamike oblasti rada nam pružaju mogućnosti istraživanja na panel podacima, jer na taj način možemo da pratimo promene kod istih pojedinaca kroz vreme, umesto da promene gledamo bezlično (na primer preko obrazovnih kategorija). Tranzicione matrice kojima su izražene mogućnosti dobijanja i gubitka posla,

kao i sigurnosti zaposlenja, potvrđuju već navedene rezultate o nejednakim mogućnostima mladih sa različitim nivoima obrazovanja, mesta različite gustine naseljenosti i pola.

U razmaku između 2013. i 2014. godine, 20.1% mladih koji su bili nezaposleni uspeo je da pronađe posao, ali je 18.5% onih koji su bili zaposleni ostalo bez posla. Prepreke dobijanju posla kao i rizici gubitka posla su nejednako raspoređene u odnosu

TABELA 1. Tranzicije matrice nezaposlenost-zaposlenost prema obrazovnom nivou i mestu stanovanja mladih – SILC 2013, 2014

	nezaposlen	zaposlen	nezaposlen	zaposlen
	2013		2014	
	(bez) OŠ		Gusto naseljena područja	
nezaposlen	91,13	8,87	79,24	20,76
zaposlen	32,14	67,86	13,66	86,34
	Srednja škola		Srednje naseljena područja	
nezaposlen	78,56	21,44	82,81	17,19
zaposlen	18,67	81,33	19,23	80,77
	Tercijarno		Retko naseljena područja	
nezaposlen	65,38	34,62	78,19	21,81
zaposlen	10,48	89,52	21,84	78,16

na stepen obrazovanja mladih i mesto u kome žive. Tabela tranzicionih matrica broj 1 upućuje da su sa povećanjem nivoa obrazovanja 1. mladi češće uspevali da iz statusa nezaposlenog pređu u status zaposlenog, 2. da su češće u ostajali u statusu zaposlenog i 3. da su u manjoj meri gubili posao.

U odnosu na mesto stanovanja tranzicije matrice upućuju da razlike u mogućnostima novog zapošljavanja nisu velike i da su gotovo identične šanse mladima u naseljima svih gustina naseljenosti da pronađu posao. Međutim, šanse da ga zadrže ili izgube nisu iste. Sa povećanjem gustine naseljenosti rastu šanse da mladi posao zadrže, a sa opadanjem da ga izgube, upućujući na značajnije rizike od gubitka posla u seoskim oblastima.

U odnosu na pol mlade osobe izvesne razlike se pojavljuju u stepnu zapošljavanja. Kao što naredna tabela (broj 2) pokazuje, muškarci su nešto češće uspevali da iz statusa nezaposlenih pređu u status zaposlenih, ali su zato podjednake šanse mladića i devojaka da posao zadrže (ili izgube).

U roku od godinu dana je 65.7% mladih koji su obavljali privremene poslove to nastavili dok je 34.3% njih iz ovog statusa prešlo u status obavljanja posla sa ugovorom na nedoređeno vreme. Istovremeno, 81% onih koji su bili u statusu zaposlenja na nedoređeno su ostali u istom statusu dok ih je 19% iz stabilne pozicije prešlo u status rada na određeno vreme. Kao što tranzicije matrice ukazuju, rizici statusa na poslu nisu isti za sve mlade. Sa povećanjem nivoa obrazovanja smanjuju se (iako ne drastično) šanse mladih da ostanu u statusu privremenog radnog aranžmana i povećavaju da nađu posao sa stabilnijim ugovorom o radu. Sa povećanjem nivoa obrazovanja su izraženije razlike u mogućnostima da ostanu u statusu stalnog zaposlenja, odnosno niže da iz ovog statusa pređu u neki od radnih statusa (privremen, sezonski) koji ne podrazumeva rad na nedoređeno vreme. Čak trećina mladih sa osnovnom školom, petina onih sa četvorogodišnjom i tek svaki osmi sa tercijarnim obrazovanjem iz stalnog zaposlenja pređe u nešto manje povoljniji radni angažman.

TABELA 3. Tranzicione matrice: tip ugovora prema obrazovnom nivou i mestu stanovanja mladih – SILC 2013, 2014

	Na određeno		Na neodređeno	
	2013		2014	
	(bez) OŠ		Gusto naseljena područja	
Na određeno	69,7	30,3	59,06	40,94
Na neodređeno	33,33	66,67	19,47	80,53
	Srednja škola		Srednje naseljena područja	
Na određeno	66,15	33,85	70,91	29,09
Na neodređeno	19,86	80,14	19,43	80,57
	Tercijarno		Retko naseljena područja	
Na određeno	63,24	36,76	68,07	31,93
Na neodređeno	13,42	86,58	18,66	81,34

Kada je reč o mogućnostima koje pružaju mesta različite gustine naseljenosti, samo se gusto naseljena područja izdvajaju kao mesta u kojima je nešto više mogućnosti da se iz statusa privremenog uđe u status zaposlenja za stalno. Ostanak u statusu stalnog zaposlenja (ili gubitak ovog statusa) ne zavisi u velikoj meri od mesta stanovanja.

Mladići su nešto ređe uspevali da iz privremenog pređu u status stalnog zaposlenja od devojaka, ali su zato nešto češće uspevali da zadrže status stalnog zaposlenja.

Ispitujući uzroke razlika na tržištu rada išli smo sledećom logikom. Najpre smo nastojali da prepoznamo razlike u šansama da mladi iz statusa nezaposlenosti / neaktivnosti pređu u status zaposlene osobe, odnosno da pronađu posao. Zatim smo hteli da prepoznamo koje su šanse mlade osobe da ukoliko radi, ima i ugovor koji garantuje veću stabilnost radnog mesta. U sledećem koraku smo testirali uzroke razlika u prihodima mladih osoba. Poslednjim korakom smo ispitivali verovatnoće mladih da postanu dugoročno nezaposleni. U modele smo uključili kovarijate koji izražavaju lične osobine mlade osobe (poput pola, stepena obrazovanja i dr.) i

konteksta u kome osoba živi (gustine naseljenosti, mesta stanovanja i regiona).

Prvim modelom smo ispitivali uzroke zapošljivosti mladih. Za to svrhu smo formirali sledeću jednačinu logističke regresije dizajniranu za panel podatke:

$$Y^*_{\text{zaposlenostit}} = \beta_0 \text{Osnovno obrazovanjeit} + \beta_1 \text{Srednje obrazovanjeit} + \beta_2 \text{Hronična bolestit} + \beta_3 \text{Menjao posao u poslednjih godinu danait} + \beta_4 \text{Dugoročna nezaposlenostit} + \beta_5 \text{Otacit} + \beta_6 \text{Majkait} + \beta_7 \text{Polit} + \beta_8 \text{Gusto naseljeno područjeit} + \beta_9 \text{Gusto naseljeno područjeit} + \beta_{10} \text{Srednje naseljeno područjeit} + \beta_{11} \text{Vojvodinait} + \beta_{12} \text{Šumadija i zapadna Srbijait} + \beta_{13} \text{Jugoistočna Srbijait} + \varepsilon (\alpha_i + \mu_{it})$$

Zavisna varijabla izražava zaposlenost odnosno nezaposlenost ili neaktivnost mlade osobe u dve vremenske tačke. Modelom se mere verovatnoće prelaska iz jednog statusa u drugi, a za prediktore smo uveli: obrazovanje (gde je tercijarno referentna kategorija), zdravstveno stanje (da li osoba ima neku od hroničnih bolesti), da li je osoba u poslednjih godinu dana već menjala posao, da li je osoba

TABELA 4. Tranzicije matrice: tip ugovora prema polu mladih – SILC 2013, 2014

	2013	2014
	Muškarci	
Na određeno	71,99	28,01
Na neodređeno	17,38	82,62
	Žene	
Na određeno	66,08	33,92
Na neodređeno	22,07	77,93

već dugoročno nezaposlena, da li se sa roditeljstvom menjaju šanse da se posao nađe zbog čega smo uveli posebne varijable za muškarce i žene koji su roditelji, pol (gde je muški referentna kategorija), gustinu naseljenosti (gde su retko naseljena područja referentna kategorija) i regione (gde je beogradski region referentna kategorija). Za sve kovarijate koji variraju tokom vremena su izračunati individualni proseci tokom vremena i dodati modelu kako bi se iskontrolisali individualni efekti koji nisu izraženi jednačinom (koji pripadaju neobjašnjenom delu varijanse).

Određeni broj mladih ljudi je u roku do godinu dana uspeo da se zaposli i verovatnoća da će do ovog doći ukazuje da su mladi sa visokim obrazovanjem imali više šansi od onih sa osnovnom školom. Roditeljstvo oba pola, nije uticalo na zapošljavanje. Ovaj rezultat najverovatnije ukazuje, da se roditeljstvo planira i u skladu sa planovima dolazi do podešavanja radnih strategija bračnog para, tako da postajanje roditeljem ne remeti uspostavljenu ravnotežu načina usklađivanja posla i roditeljstva (ne dovodi do napuštanja posla, otpuštanja ili zapošljavanja). Interesantan nalaz je da kada su ostali kovarijati držani pod kontrolom, veću verovatnoću da pronađu posao su imale devojke nego mladići. Veliki urbani centri (GNP) su mesta koja pružaju više mogućnosti mladima da pronađu posao, kao i Beogradski region u poređenju sa Vojvodinom. Dakle, ključni prediktori dolaženja do posla su obrazovanje, mesto stanovanja i pol.²⁵

Drugim modelom smo ispitivali verovatnoće mladih da u periodu od godinu dana pređu iz statusa nekog od oblika privremenog zaposlenja u status koji ga-

rantuje radni ugovor za stalno. Jednačina²⁶ koja izražava mogućnost prelaska iz privremenog u stalno zaposlenje ima sledeći oblik:

$$Y^*_{sigurnost\ posla_{it}} = \beta_{Broj\ godina\ na\ plaćenom\ poslu_{it}} + \beta_{Osnovno\ obrazovanje_{it}} + \beta_{Srednje\ obrazovanje_{it}} + \beta_{Zdravstveno\ stanje_{it}} + \beta_{Otacit} + \beta_{Majkait} + \beta_{Polit} + \beta_{Gusto\ naseljeno\ područje_{it}} + \beta_{Srednje\ naseljeno\ područje_{it}} + \beta_{Vojvodina_{it}} + \beta_{Šumadija\ i\ zapadna\ Srbija_{it}} + \beta_{Jugoistočna\ Srbija_{it}} + \varepsilon (\alpha_i + \mu_{it})$$

Zavisna varijabla izražava status na poslu (zaposlen sa ugovorom na određeno ili neodređeno vreme) mlade osobe u dve vremenske tačke. Modelom smo merili verovatnoće prelaska iz jednog statusa u drugi, a kao prediktore smo koristili: obrazovanje, zdravstveno stanje (samopercepcija strepena zdravlja), roditeljstvo (odnosno majčinstvo i očinstvo), pol, gustinu naseljenosti i regione.

²⁵ Sa verovatnoćom od 7% da grešimo u proceni, možemo reći da su manje šanse za zaposlenje mladih ukoliko imaju neku od hroničnih bolesti i ukoliko su već dugoročno nezaposleni.

²⁶ U ovom slučaju je korišćen *metoda slučajnih efekata* model s obzirom da je Hausmanov test ukazao na opravdanost njegovog korišćenja ($p > .05$) u poređenju sa *fiksni metod* modelom. Imajući u vidu ispunjenost pretpostavke o nezavisnosti ε i kovarijata nije bilo potrebno koristiti Mundlakov test kao u drugim modelima kada ova pretpostavka nije bila održiva.

REGRESIONI MODEL BR. 1. – Prediktori zaposlenosti mlade osobe - Mundlakova korekcija²⁷

Zaposlenje (našao/la posao)	Coef.	Std. Err.	z	[95% Conf. Interval]	
Osnovna škola	-0,08**	0,02	-5,00	-0,11	-0,05
Srednja škola (ref. Tercijarno)	-0,01	0,01	-1,43	-0,03	0,01
Hronična bolest (HB)	-0,05	0,03	-1,84	-0,11	0,00
Menjao posao (PP)	0,01	0,02	0,49	-0,03	0,06
Dugoročna nezaposlenost(DN)	0,05	0,03	1,84	0,00	0,11
Otac	0,05	0,04	1,29	-0,03	0,13
Majka	0,00	0,04	0,01	-0,08	0,08
Pol (ref. muški)	0,04**	0,01	3,13	0,01	0,06
Gusto naseljena područja	0,03**	0,01	2,86	0,01	0,05
Srednje naseljena područja	0,00	0,07	-0,07	-0,14	0,13
Vojvodina	-0,04**	0,01	-3,50	-0,06	-0,02
Šumadija	-0,01	0,01	-1,03	-0,03	0,01
Jugoistok	-0,02	0,01	-1,21	-0,04	0,01
mean__(HB)	0,08*	0,03	2,45	0,02	0,15
mean__(PP)	0,01	0,03	0,29	-0,05	0,06
mean__(DN)	-0,18**	0,04	-5,11	-0,26	-0,11
mean__otac	-0,03	0,04	-0,67	-0,11	0,05
mean__majka	-0,03	0,04	-0,72	-0,11	0,05
mean__ SNP	0,03	0,07	0,43	-0,10	0,16
_cons	0,83**	0,06	14,52	0,71	0,94
sigma_u .16478864 sigma_e .1272769 rho .62635177 (fraction of variance due to u_i)					

²⁷ Model Mundlak, Number of groups = 2603, R-sq: within = 0.0100, Wald chiz(19) = 134.04, corr(u_i, X) = 0 (assumed) Prob > chi2 = 0.0000.

REGRESIONI MODEL BR. 2 – Prediktori sigurnosti zaposlenja mlade osobe²⁸

Tip ugovora	Coef.	Std. Err.	z	[95% Conf. Interval]	
Br. god. na plaćenom poslu	0,30**	0,02	13,05	0,25	0,34
Osnovna škola	-2,27**	0,30	-7,56	-2,86	-1,68
Srednja škola (ref. Tercijarno)	-0,94**	0,17	-5,57	-1,27	-0,61
Zdravstveno stanje	-0,05	0,09	-0,54	-0,21	0,12
Otac	0,28	0,20	1,39	-0,11	0,67
Majka	0,15	0,19	0,79	-0,22	0,53
Pol (ref. muški)	0,05	0,18	0,30	-0,30	0,41
Gusto naseljena područja	-0,18	0,17	-1,10	-0,51	0,14
Srednje naseljena područja	-0,11	0,17	-0,64	-0,44	0,22
Vojvodina	-0,39*	0,19	-2,03	-0,76	-0,01
Šumadija	-0,77**	0,20	-3,89	-1,15	-0,38
Jugoistok	0,03	0,21	0,14	-0,38	0,44
Insig2u	1,57	0,17		1,24	1,91
sigma_u	2,19	0,19		1,86	2,60
rho	0,59	0,04		0,52	0,67

²⁸ Random-effects logistic regression, Number of obs = 3827, Number of groups = 2854, Wald chiz(12) = 193.20, Log likelihood = -2252.0386 Prob > chiz = 0.0000.

Druge analize nam već govore da je zapošljavanje samo po sebi dovoljno teško u privredi na periferiji Evrope, a dolazak do ugovora koji podrazumeva veći stepen sigurnosti je još teže. Rezultati ukazuju da šanse da se takav prelaz desi zavise, najpre od iskustva, odnosno broja godina koje su mladi proveli na plaćenim poslovima do sada. Drugo, sa povećanjem nivoa obrazovanja mlade osobe, raste šansa da će dobiti stabilniju poziciju u firmi, ukazujući da fleksibilizacija radnih angažmana pogađa u većoj meri one sa nižim nivoima obrazovanja. Očekivano u najboljoj situaciji su mladi sa visokim obrazovanjem. Pol, kao ni roditeljske uloge, ne objašnjavaju mogućnost stabilnijeg zaposlenja. Podaci dalje upućuju da čak ni gustina naseljenosti ne utiče na šanse za stalni posao, ali se zato regionu među sobom značajno razlikuju. Beogradski region se pojavljuje kao privilegovanije mesto stabilnijih radnih pozicija u odnosu na Vojvodinu i Šumadiju, odnosno region sa bržom tranzicijom iz privremenog u stalni posao.

Trećim modelom smo ispitivali uzroke visine prihoda koje mladi ostvaruju od rada. U analizama su korišćeni podaci samo za mlade osobe koje se vode kao zaposlene.

$Y_{\text{visina zarade}} = \beta \text{Broj sati provedenih na glavnom poslu} + \beta \text{Osnovno obrazovanje} + \beta \text{Srednje obrazovanje} + \beta \text{Otacit} + \beta \text{Majkait} + \beta \text{Polit} + \beta \text{Gusto naseljeno područje} + \beta \text{Srednje naseljeno područje} + \beta \text{Vojvodina} + \beta \text{Šumadija i zapadna Srbija} + \beta \text{Jugoistočna Srbija} + \beta \text{Talas istraživanja} + \varepsilon (\alpha_i + \mu_{it})$

Zavisna varijabla u modelu izražava visinu prihoda mlade osobe u dve vremenske tačke, a kao prediktore smo koristili: nedeljni broj sati koji osoba provede na glavnom poslu, obrazovanje, roditeljstvo (odnosno majčinstvo i očinstvo), pol, gustinu naseljenosti i region u kom osoba živi. Da bismo eliminisali efekte inflacije i godišnjih razlika u platama u model smo uključili i varijablu (t) talasa istraživanja.²⁹ Za sve kovarijate koji variraju tokom vremena su izračunati individualni proseki tokom vremena i dodati modelu.

Očekivano, sa povećanjem broja sati provedenih na poslu raste i visina plate. Takođe očekivano, viša primanja rastu sa povećanjem formalnih kvalifikacija mladih osoba. Roditeljstvo sa sobom muškarcima ne menja značajno visinu zarade, ali ženama značajno smanjuje prihode. Ovaj rezultat je delimično oče-

kivan, s obzirom da su zakonske norme koje su bile na snazi do početka 2014. godine podrazumevale isplaćivanje 65% od ličnog dohotka roditeljima na porodijskom i roditeljskom odsustvu³⁰. Imajući u vidu da najveći broj žena preuzima bolovanje i roditeljsko odsustvo, to objašnjava značajnije smanjenje njihovih prihoda. Ipak, u globalu, mlade žene su ostvarivale niže prihode od muškaraca. Veliki urbani centri se pojavljuju kao mesta sa poslovima koji nose višu cenu rada, a među regionima se naročito izdvaja beogradski.

Poslednjim modelom smo ispitivali verovatnoće da će mlada osoba ući u status dugoročne nezaposlenosti (godinu dana i više bez posla). Jednačina ima sledeći izraz:

$Y^*_{\text{dugoročna nezaposlenost}} = \beta \text{Osnovno obrazovanje} + \beta \text{Srednje obrazovanje} + \beta \text{Hronična bolest} + \beta \text{Otacit} + \beta \text{Majkait} + \beta \text{Polit} + \beta \text{Gusto naseljeno područje} + \beta \text{Srednje naseljeno područje} + \beta \text{Vojvodina} + \beta \text{Šumadija i zapadna Srbija} + \beta \text{Jugoistočna Srbija} + \beta \text{Talas istraživanja} + \varepsilon (\alpha_i + \mu_{it})$

Zavisna varijabla u modelu je binarna i izražava da li je mlada osoba u dve vremenske u statusu dugoročne nezaposlenosti. Kao prediktore smo koristili: obrazovanje, da li je osoba hronično bolesna, roditeljstvo (odnosno majčinstvo i očinstvo), pol, gustinu naseljenosti i regione. Za sve kovarijate koji variraju tokom vremena sumo izračunali individualne proseke tokom vremena i dodati modelu.

Razultati ukazuju da šanse mladih da uđu u kategoriju dugoročno nezaposlenih opadaju sa nivoom obrazovanja, tako da su šanse onih sa visokim obrazovanjem da budu bez posla duže od godinu dana značajno niže u poređenju sa onima sa srednjom i osnovnom školom. Mladi koji pate od nekog oblika hronične bolesti će češće biti dugoročno nezaposleni, ali i devojke znatno češće nego mladići. Roditeljska uloga ne menja značajno dužinu nezaposlenosti, kao ni gustina naseljenosti mesta u kome mladi žive. Sama činjenica da mladi žive u različitim regionima utiče na šanse da mladi (ne) budu dugoročno nezaposleni. Beogradski region ponovo predstavlja privilegovano mesto, jer će unutar ovog dela Srbije mladi imati manje šanse da dugoročno budu bez posla u poređenju sa regionima Centralne Srbije.

²⁹ Rezultati ukazuju na direktne efekte štednje i smanjenja plata u javnom sektoru, jer su plate u razmaku između istraživanja opale.

³⁰ Osim pojedinih opština koje su sopstvenim odlukama uplaćivale do 100% plate.

REGRESIONI MODEL BR. 3 – Prediktori visine prihoda mlade osobe - Mundlakova korekcija³¹

Visina prihoda	Coef.	Std. Err.	z	[95% Conf. Interval]	
Broj sati provedenih na glavnom poslu (BS)	265,72**	68,71	3,87	131,06	400,39
Osnovna škola	-27.973,08**	1.941,66	-14,41	-31.778,67	-24.167,49
Srednja škola (ref. Tercijarno)	-18.382,37**	1.203,22	-15,28	-20.740,63	-16.024,11
Otac	3918,14	5489,92	0,71	-6.841,90	14.678,18
Majka	-17.883,84**	5.501,11	-3,25	-28.665,82	-7.101,86
Pol (ref. muški)	-3.963,59*	1.413,30	-2,80	-6.733,60	-1.193,57
Gusto naseljena područja	7.605,62**	.1239,54	6,14	5.176,17	10.035,08
Srednje naseljena područja	9.176,98	9.222,78	1,00	-8.899,33	27.253,30
Vojvodina	-6.355,92**	1.438,39	-4,42	-9175,11	-3.536,73
Šumadija	-9.505,91**	1.446,44	-6,57	-12.340,88	-6.670,95
Jugoistok	-9.671,69**	1.567,73	-6,17	-12.744,37	-6.599,00
t (2013, 2014)	-9.691,40**	872,12	-11,11	-11.400,72	-7.982,07
mean__(BS)	-109,93	83,32	-1,32	-273,23	53,37
mean__otac	-3.084,98	5.658,11	-0,55	-14.174,66	8.004,71
mean__majka	17.520,12**	5.713,34	3,07	6.322,18	28.718,06
mean__SNP	-4.716,78	9.312,25	-0,51	-22.968,46	13.534,89
mean__t	-968,26	1.525,28	-0,63	-3.957,75	2.021,23
_cons	63.182,74**	3.936,65	16,05	55.467,06	70.898,43
sigma_u 19440.401 sigma_e 17221.726 rho .56029599 (fraction of variance due to u_i)					

³¹ Model Mundlak, Number of groups = 2578, R-sq: within = 0.1613, Wald chiz(19) = 816.04, corr(u_i, X) = 0 (assumed) Prob > chiz = 0.0000.

REGRESIONI MODEL BR. 4 – Prediktori dugoročne nezaposlenosti mlade osobe – Mundlakova korekcija ³²

Dugoročna nezaposlenost	Coef.	Std. Err.	z	[95% Conf.Interval]	
Osnovna škola	0,19**	0,02	8,56	0,14	0,23
Srednja škola (ref. Tercijarno)	0,11**	0,02	6,64	0,08	0,14
Hronična bolest (HB)	0,12*	0,05	2,71	0,03	0,21
Otac	0,06	0,08	0,69	-0,10	0,22
Majka	-0,03	0,08	-0,37	-0,18	0,12
Pol (ref. muški)	0,04*	0,02	2,04	0,00	0,07
Gusto naseljena područja	0,01	0,02	0,86	-0,02	0,04
Srednje naseljena područja	0,17	0,15	1,12	-0,13	0,47
Vojvodina	0,00	0,02	-0,05	-0,04	0,04
Šumadija	0,05*	0,02	2,61	0,01	0,09
Jugoistok	0,09**	0,02	4,49	0,05	0,13
mean__(HB)	-0,13*	0,05	-2,32	-0,23	-0,02
mean__otac	-0,20*	0,08	-2,33	-0,36	-0,03
mean__majka	-0,04	0,08	-0,55	-0,20	0,11
mean__ SNP	-0,12	0,15	-0,76	-0,42	0,18
_cons	0,16*	0,07	2,34	0,03	0,30
sigma_u .28935374 sigma_e .35514536 rho .39897102 (fraction of variance due to u_i)					

³² Model Mundlak, Number of groups = 4645, R-sq: within = 0.0048, Wald chiz(15) = 190.25, corr(u_i, X) = 0 (assumed) Prob > chiz = 0.0000.

6. ZAKLJUČAK

Mlade u Srbiji karakteriše još uvek veoma prolongirana i neizvesna tranzicija od obrazovanja ka tržištu rada, tranzicija koja sa istrajavanjem, pa i produbljivanjem ekonomske krize postaje još problematičnija. Uzroke ovakvom stanju i prikazanim trendovima možemo prepoznati u nedovoljno razvijenoj privredi, recesiji i smanjenju privrednih aktivnosti, kao posledici ekonomske krize, merama štednje, ali i novim normativnim okvirima koji su deo procesa neoliberalizacije³³ koji za cilj imaju fleksibilniju, mobilniju ali i jeftiniju radnu snagu.

Prvi problem u prelasku iz sistema obrazovanja u sferu rada je veoma visoka stopa nezaposlenosti odmah po završetku obrazovanja (svega trećina mladih uspe da dođe do nekog posla), ali i nakon pet godina kada tek nešto više od polovine mladih ima posao. Da se ne radi o strukturnim oblicima nezaposlenosti otkrivaju analize o veoma visokom učešću dugoročne nezaposlenosti u celom periodu upućujući da značajan broj mladih do posla ne može da dođe jer na strani tražnje nema dovoljno radnih mesta. Dalje, trendovi (ne)zaposlenosti mladih ukazuju na izvesne oporavke u poslednje dve godine, ali nešto viši stepen zaposlenosti (i pad nezaposlenosti) ima svoju cenu u tipu posla koje mladi obavljaju, uslovima rada i prava koja ostvaruju na tim poslovima.

Status na tržištu rada takođe otkriva značajne nejednakosti među mladima. Sa povećanjem nivoa obrazovanja raste i verovatnoća da se izbegne dugoročna nezaposlenost, da se zaposle, da ostvare sigurniji radni odnos i da ostvare viša primanja. Očekivano, najbolje šanse na tržištu rada imaju oni sa diplomom fakulteta, a najlošije oni bez formalnih kvalifikacija.

Rezultati dalje ukazuju da fleksibilni radni aranžmani postaju opcija (ili jedina mogućnost) za sve veći broj mladih i da iz godine u godinu raste učešće poslova sa ugovorom na određeno vreme. Sa povećanjem nivoa obrazovanja opada obavljanje poslova koji su najmanje stabilni – sezonski i povremeni, i generalno opada mogućnost da će mlada osoba doći do posla sa ugovorom na nedoređeno vreme. Iznenaduje poda-

tak da su u poslednje dve godine sezonski i povremeni poslovi slučaj na početku karijere visokoobrazovane mlade populacije, kao i poslovi na određeno vreme. U toku poslednje decenije se ovaj oblik radnog aranžmana naročito povećao kod mladih sa visokim obrazovanjem, ukazujući da pored relativno boljeg položaja na tržištu rada koje dolazi sa višim obrazovanjem, istovremeno ima manje stabilnih poslova za sve (što je inače i globalni trend).

Zabrinjavaju rezultati koji ukazuju da dolazi do povećanja učešća rada u neregistrovanim firmama, ukazujući istovremeno na ustupke koje državna administracija (preko inspektorskih službi) čini privredi. U vezi sa poslednjim nalazima su i posebno zabrinjavajući rezultati da značajan deo mladih, a posebno mladih na početku karijere, ne ostvaruje prava koja proističu iz važećeg radnog zakonodavstva u Republici Srbiji. Pravo na prihod, plaćeno bolovanje, odmor, penzijsko i zdravstveno osiguranje je sve teže ostvariti preko zaposlenja. Prava koja je najteže ostvariti su plaćeno bolovanje i plaćeni odmor. I na ovom mestu su jasne i verovatno najizraženije razlike među mladima s obzirom na njihov nivo obrazovanja, gde sa višim obrazovanjem rastu šanse za ostvarivanje radničkih prava.

Istraživanje je pokazalo da su regionalne nejednakosti prisutne i da se beogradski region izdvaja kao tržište rada sa više mogućnosti i sigurnijim zaposlenjem. U ovom regionu je značajnije bolja struktura radne snage, niže su stope (dugoročne) nezaposlenosti, više je stabilnijih radnih angažmana i posledično viši stepen ostvarenosti radničkih prava koja proizilaze iz rada.

Nejednakosti su prisutne i u odnosu na pol mlade osobe, tako što se rodna segregacija manifestuje u višim stopama nezaposlenosti i neaktivnosti žena tokom celog analiziranog perioda (2008-2014. godine). U istraživanju nije potvrđeno da ulazak u novu ulogu (roditeljsku) sa sobom nosi neposredno promene pozicija mladih na tržištu rada. Iako ovaj rezultat na prvi pogled deluje optimistično on najverovatnije ukazuje da se usklađivanje posla i roditeljstva planira duže, tako da se asimetrija na tržištu javlja kao deo strategija mladih roditelja u anticipaciji rizika, a ne kao neposredna posledica ulaska u ulogu roditelja.

³³ Brenner, N., Peck, J., Theodore, N. (2010), "Variegated neoliberalization: geographies, modalities, pathways", *Global Networks*, 10: 182–222; Brenner, N., Peck, J., Theodore, N. (2010): "After Neoliberalization?" *Globalizations*, Vol. 7, Iss. 3.

7. PREPORUKE

Prilikom analize različitih programa koji za cilj imaju zapošljavanje mladih u EU, O'Reilly et al zaključuju da se posledice odložene radne tranzicije prepoznaju u smanjenju daljih aspiracija mladih, padu samopoštovanja, promeni vrednosti, rastu skepse prema političkoj sferi, ali i reproduktivnog ponašanja (odlaganje ili odustajanje od braka i roditeljstva) koje utiče na demografske trendove (2015:13). Upravo zato je, između ostalog, veoma važno osigurati brzu tranziciju od obrazovanja ka radu, koja bi imala za cilj iskorišćavanje punih humanih potencijala, ali i razvijanje ličnosti mladih. U nastavku ćemo nastojati da damo preporuke samo za one one aspekte kojih smo se dotakli u istraživanju.

Mere praktične politke smo podelili prema sektori-
ma zadužnim za njihovo sprovođenje:

1. Ministarstvo nadležno za pitanja obrazovanja.

U okviru ovog sektora je preporučljivo formirati pakete mera kojima bi se delovalo na proces učenja i sticanje veština. Mere bi obuhvatale:

a. Razvijanje znanja i veština koje odgovaraju potrebama tržišta rada. Naime, treba raditi na uspostavljanju, proširenju i unapređivanju saradnje između sistema srednjeg i visokog obrazovanja i potreba poslodavaca u privatnom i javnom sektoru. Na ovaj način bi se školski programi/kurikulumi prilagođavali novim potrebama, a država preko finansiranja imala posebne kvote za one koji su u funkciji brže tranzicije ka tržištu rada. Poseban deo ovih mera bi trebalo da bude razvijanje *preduzetničkih veština* kod mladih tokom školovanja. U svakom slučaju treba voditi računa o nacionalnom kontekstu i mogućnostima podrške koje ovaj sistem podrazumeva.

b. Programi doškolovanja, treninga i preobuke. Imajući u vidu da, pod uticajem novih tehnologija, veštine i znanja sa kojima mladi ulaze na tržište rada zastarevaju (posebno one stečene kroz zanatske i srednje stručne škole), neophodno je osigurati podršku doživotnom usavršavanju. Takođe, treba posebno organizovati programe stručnog osposobljavanja još uvek značajanog broja mladih bez ikakvih kvalifikacija koji su izašli iz procesa obrazovanja. Večernje škole i trening programi mogu biti način.

2. Ministarstvo zaduženo za pitanje privrede.

Drugi paket mera bi za cilj imao poboljšanje situacije mladih na samom tržištu rada.

a. Start-up krediti, subvencije i razvojni fond za preduzetnike. Ove mere su veoma bitne jer za cilj imaju one mlade osobe koje su spremne da se upuste u preduzetničke vode. Bilo bi dobro obezbediti gde god je moguće mentorsku i supervizorsku podršku preduzetništvu. U okviru već postojećih mera bi bilo poželjno obezbediti obaveznu kvotu za mlade preduzetnike.

b. Pripravnički staž. Razmotriti mogućnosti proširenja podrške pripravničkom stažu u javnim preduzećima i otvaranje mogućnosti saradnje sa privatnim sektorom. Mogućnost sticanja iskustva odmah nakon završetka obrazovanja, čak iako ne vodi direktnom zapošljavanju podiže šanse mladoj osobi da ostane u struci i brže ostvari radni odnos. Pripravnički staž predstavlja najčešće prvu šansu u struci i samim tim razvija neophodne praktične veštine i znanja odmah nakon završetka obrazovanja.

3. Ministarstvo zaduženo za pitanja zapošljavanja i socijalne zaštite.

a. Poboljšati kontrolu uslova rada i ostvarivanja prava koje proizilaze iz rada. Podaci ovog istraživanja nedvosmisleno ukazuju da se rizici sa kojima se mladi na tržištu rada suočavaju uvećavaju i da fleksibilizacija sa sobom nosi sve manje šanse da mladi ostvare i ona prava koja im po zakonu pripadaju. Posebno treba voditi računa o pravima koja omogućavaju tranziciju mladih u porodičnom domenu, jer se finansijska izvesnost (u smislu sigurnosti prihoda i radnih angažmana) pokazuje kao veoma značajna za planiranje porodice.

b. Javni radovi. Ove mere ne treba olako odbacivati imajući u vidu da one predstavljaju neretko jedinu šansu za mlade bez kvalifikacija i u veoma ugroženim (devastiranim) opštinama. Jedan deo ovih aktivnosti (posebno onih organizovanih oko socijalne zaštite) pruža mogućnost sticanja određenih veština i makar privremene zarade.

3. Međusektorsko povezivanje

*(Ministarstvo omladine i sporta,
Nacionalna služba za zapošljavanje,
Ministarstvo obrazovanja i Ministarstvo privrede)*

a. Mere *informisanja* mladih o školskim programima, vanastavnim programima, mogućnostima i potrebama poslodavaca. Jedno od rešenja bi mogla da bude zajednička internet platforma na kojoj bi se razmenjivale sve potrebne informacije.

b. Mere podrške udruženjima koje se bave karijernim vođenjem (nevladine organizacije, karijerni centri pri školama i univerzitetima).

LITERATURA

- Arandarenko, M., Žarković-Rakić, J., Vladislavljević, M. (2013): *Od neaktivnosti do nezaposlenosti*, Beograd, SIPRU.
- Arandarenko, M., (2011): *Pomoćne strategije za oporavak od krize u jugoistočnoj Evropi: Studija procene: Srbija*, Međunarodna organizacija rada, Tim za tehničku podršku dostojanstvenom radu i Kancelarija za centralnu i istočnu Evropu. – Budapest, ILO.
- Brannen, J, Lewis, S., Nilsen, A. and Smithson, J. (eds) (2002): *Young Europeans, Work and Family: futures in transition*. London: Routledge.
- Brannen, J., Nilsen, A. (2005): „Individualisation, Choice, and Structure: A Discussion on Current Trends in Sociological Analysis”, *The Sociological Review*, 53, 3, 412–428.
- Brenner, N., Peck, J., Theodore, N. (2010), “Variegated neoliberalization: geographies, modalities, pathways”, *Global Networks*, 10: 182–222;
- Brenner, N., Peck, J., Theodore, N. (2010): “After Neoliberalization?” *Globalizations*, Vol. 7, Iss. 3.
- CEDEFOP (2012) *From education to working life, The labour market outcomes of vocational education and training*, Luxembourg, Publications Office of the European Union.
- Goodwin, J., O'Connor, H. (2009): „Youth and generation: in the midst of an adult world“, in: Furlong, A. (ed.) *Handbook of Youth and Young Adulthood. New Perspectives and Agendas*, London, New York, Routledge: 22 - 30.
- Keep, E., (2012): *Youth Transitions, the Labour Market and Entry into Employment: Some Reflections and Questions*, SKOPE Research Paper No. 108.
- Krstić, G., et al (2010): *Položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije*, Beograd, FREN.
- Longhi, S., Nandi, A. (2014): *A Practical Guide to Using Panel Data*, London, SAGE Publications Ltd.
- Matković et al (2013): *Prihodi i uslovi života*, Srbija, Republički zavod za statistiku.
- Mojić, D. (2012): “Obrazovani i nezaposleni: oblikovanje radnih biografija mladih”, u: *Mladi naša sadašnjost* (ur) Smiljka Tomanović, Beograd, ISIFP, 111-125.
- O'Reilly, J., Eichorst, W., Gábos, A., Hadjivassiliou, K., Lain, D., Leschke, J., ... Villa, P. (2015). „Five Characteristics of Youth Unemployment in Europe: Flexibility, Education, Migration, Family Legacies, and EU Policy“. *Sage Open*, 5(1), 1-19. <http://sgo.sagepub.com/content/5/1/2158244015574962>
- Stanojević, D., Živadinović, I., Ćekić-Marković, J. (2015): „Studying and Working: aspirations and needs of students in Bosnia and Herzegovina, Montenegro and Serbia” in Žarkić Joksimović N. & Benković S. (eds) *Finding the right path - Higher education financing and social dimension in Western Balkan countries*, Belgrade, University of Belgrade.

LITERATURA

Tomanović, S. et al. (2012): *Mladi – naša sadašnjost*, Beograd, ISIFF.

Wallace, C. and Kovatcheva S., (1998): *Youth in Society: The Construction and Deconstruction of Youth in East and West Europe*, London, MacMillan.

Walther, A. (2006): "Regimes of Youth Transitions. Choice, flexibility and security in young people's experiences across different European contexts", *Young*, 14, 1, 119–141.

Walther, A., Stauber, B., Pohl, A. (2009): *Youth: Actor of Social Change. Final Report*. Tübingen, IRIS.

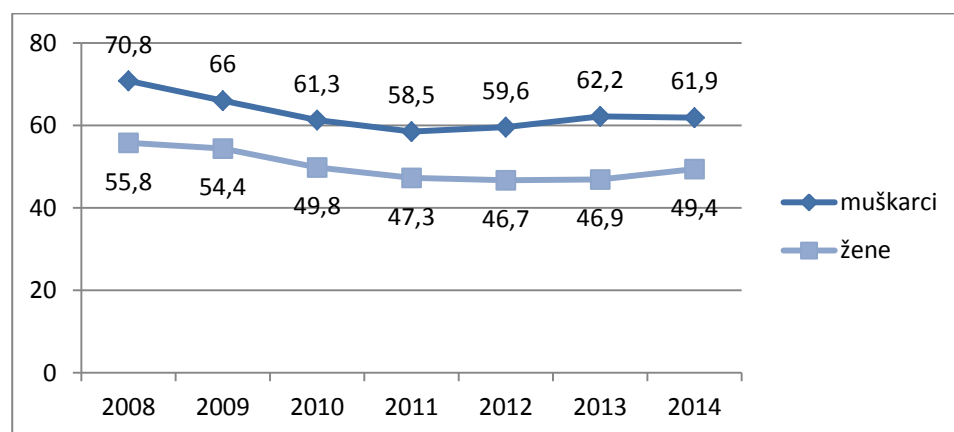
Zubović, J., (2011): *Aktivne mere na tržištu rada i pitanja zaposlenosti*, Beograd, Institut ekonomskih nauka.

ANEKS

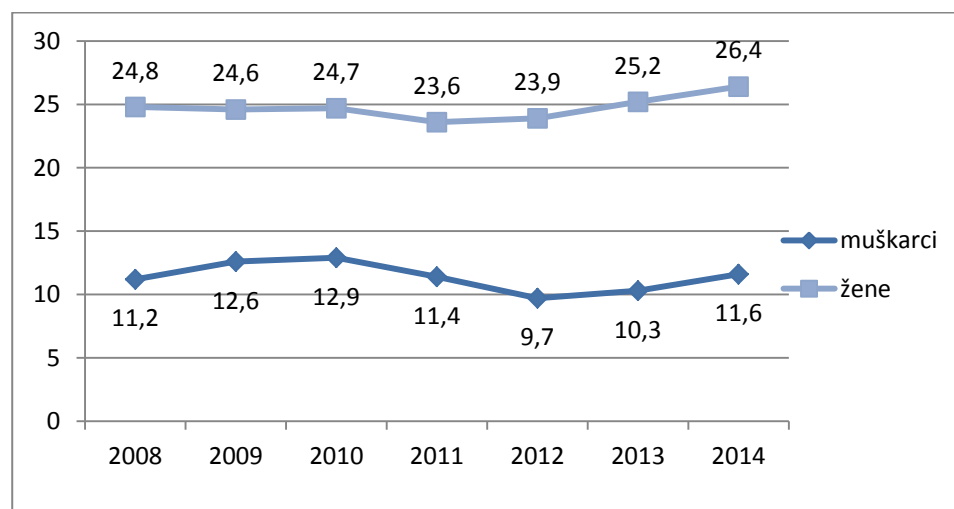
TABELA 1.1 Struktura uzorka mladih – 2008–2014. godina – ARS

Struktura uzorka	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
OŠ i niže	19,9	18,3	17,6	18,1	17,1	18,4	16,4
III stepen	31,3	32,2	30,6	31,0	30,0	28,9	27,7
IV stepen	35,3	34,6	35,8	33,0	32,9	32,6	33,9
Tercijarno	13,5	14,9	15,9	17,9	20,0	20,2	22,0
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

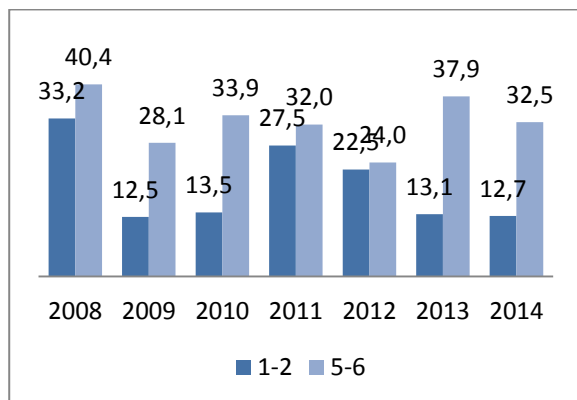
GRAFIKON 1.1 Stope zaposlenosti prema polu – ARS

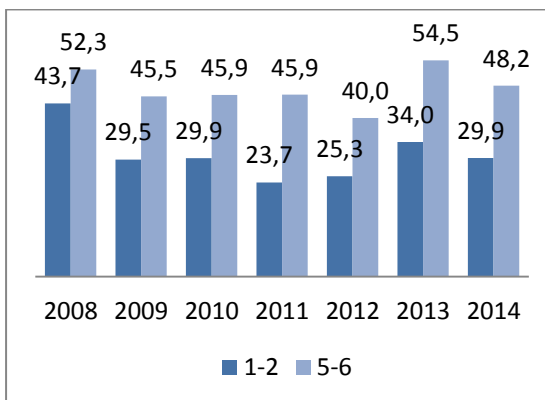
GRAFIKON 1.2 Stope neaktivnosti prema polu – ARS

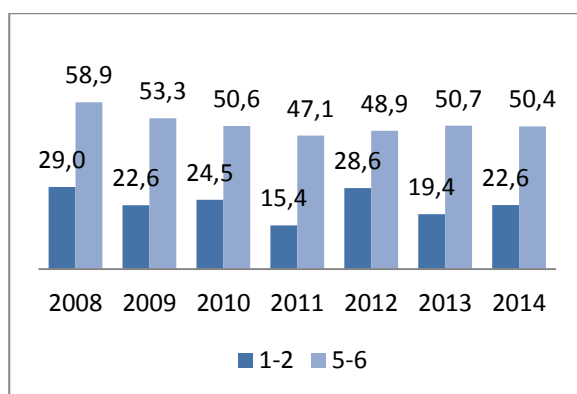
Stope zaposlenosti mladih prve i pete godine nakon završenog obrazovanja prema nivou obrazovanja – ARS

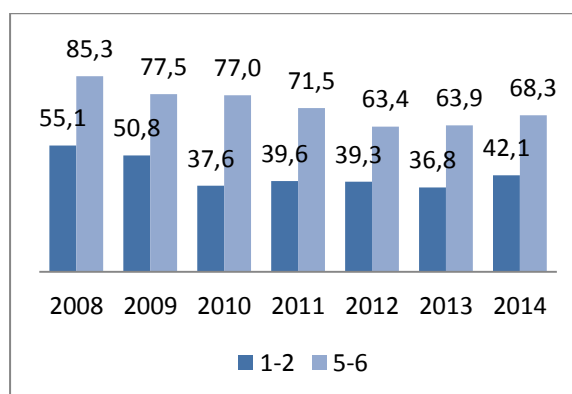
Grafikon 2.1 OŠ

Grafikon 2.2 III stepen

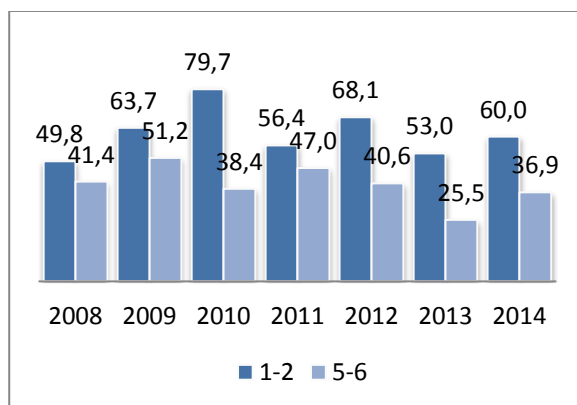

Grafikon 2.3 IV stepen

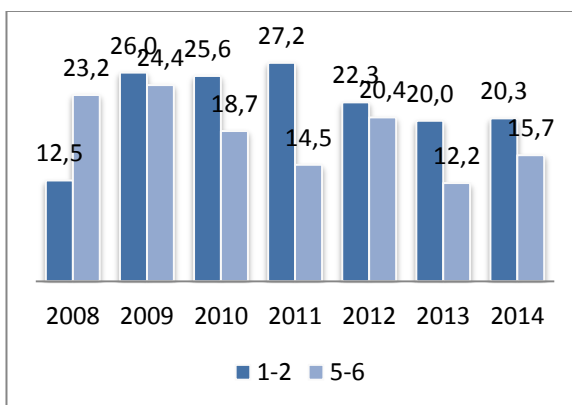

Grafikon 2.4 Tercijarno

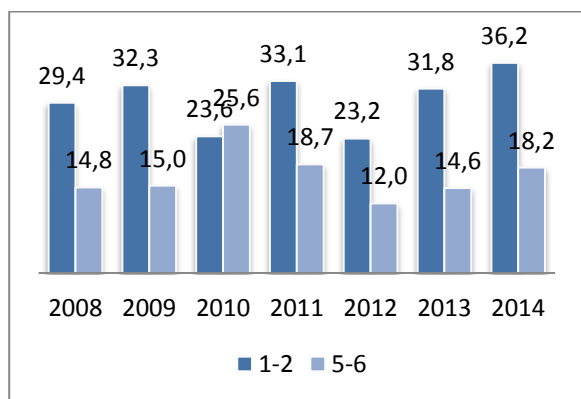
Stope neaktivnosti mladih prve i pete godine nakon završenog obrazovanja prema nivou obrazovanja – ARS

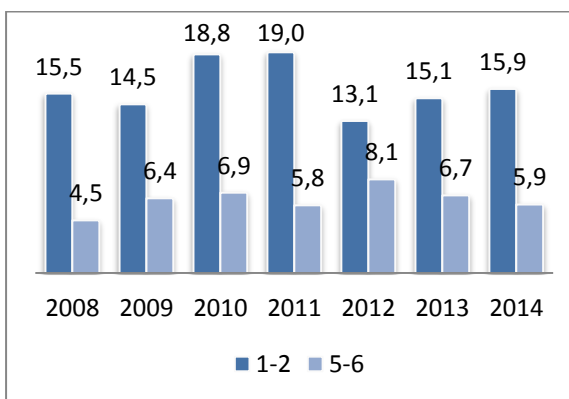
Grafikon 3.1 OŠ

Grafikon 3.2 III stepen

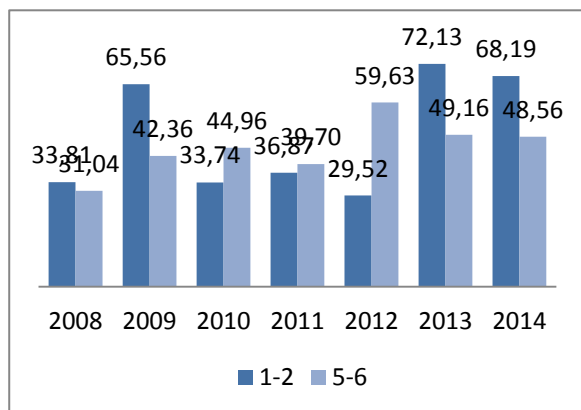

Grafikon 3.3 IV stepen

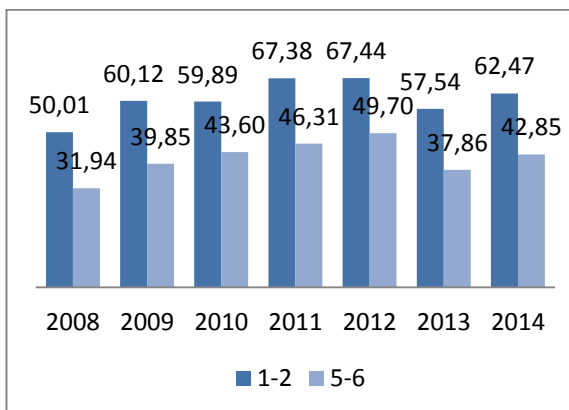

Grafikon 3.4 Tercijarno

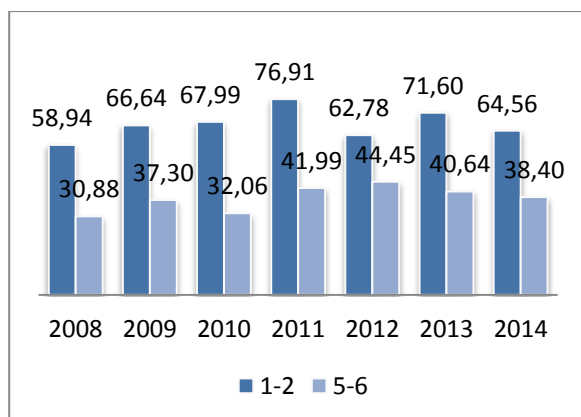
Stope nezaposlenosti mladih prve i pete godine nakon završenog obrazovanja prema nivou obrazovanja –ARS

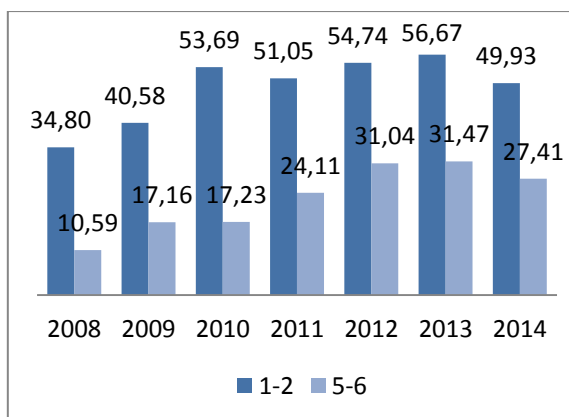
Grafikon 4.1 OŠ

Grafikon 4.2 III stepen

Grafikon 4.3 IV stepen

Grafikon 4.4 Tercijarno

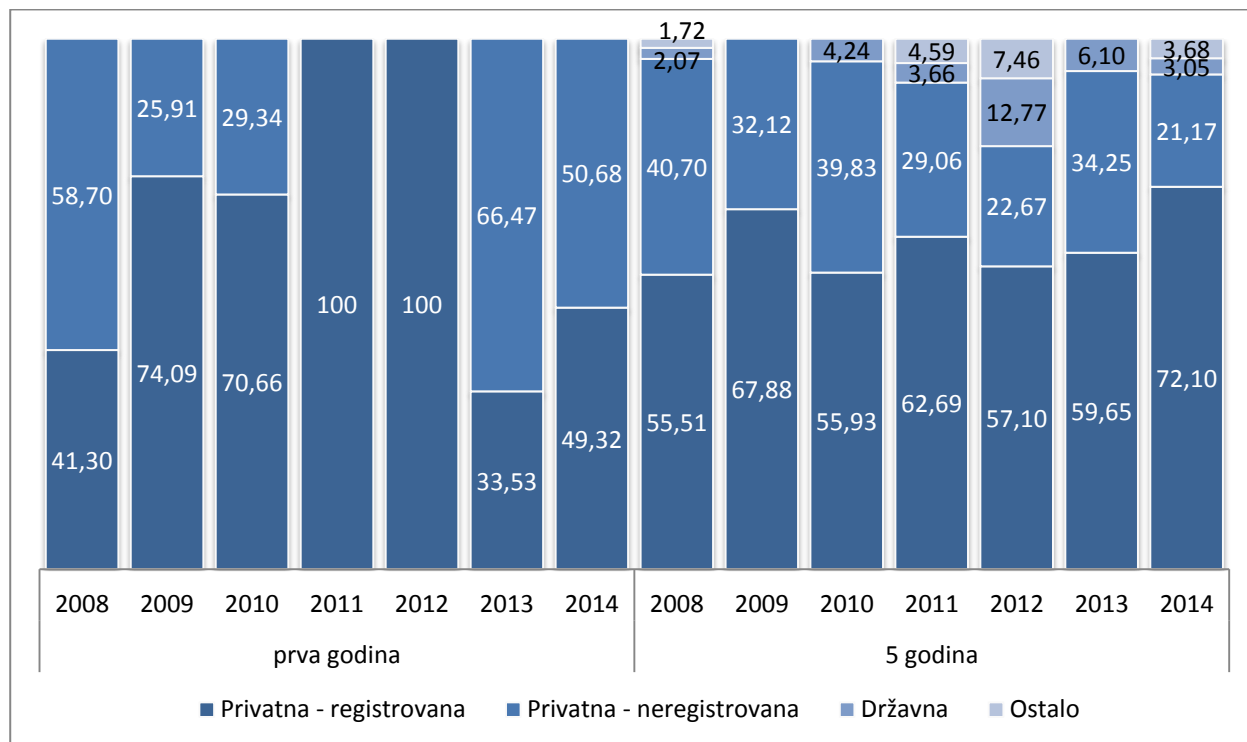
TABELA 2.1. Tip posla prema nivou obrazovanja od 2008. do 2014. godine, godinu dana od završetka obrazovanja

Prva godina		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
OŠ i niže	Na neodređeno vreme	31,9	42,1	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	Na određeno vreme	17,4	0,0	0,0	100,0	100,0	0,0	32,4
	Sezonski	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	31,4
	Povremeno	50,7	57,9	0,0	0,0	0,0	100,0	36,1
III stepen	Na neodređeno vreme	43,8	27,1	64,0	27,3	48,5	34,6	11,1
	Na određeno vreme	47,2	70,1	36,0	43,7	44,8	51,6	78,7
	Sezonski	5,0	2,8	0,0	15,7	0,0	6,8	3,3
	Povremeno	4,1	0,0	0,0	13,3	6,7	7,0	6,9
IV stepen	Na neodređeno vreme	59,1	65,5	68,0	38,3	31,8	34,4	38,5
	Na određeno vreme	22,3	29,7	24,6	61,7	55,0	63,5	46,4
	Sezonski	7,0	4,8	0,0	0,0	3,9	0,0	6,1
	Povremeno	11,5	0,0	7,3	0,0	9,2	2,1	9,0
Tercijarno	Na neodređeno vreme	77,0	70,7	70,9	56,8	54,9	56,0	51,1
	Na određeno vreme	23,0	28,6	29,1	43,2	43,6	38,2	45,9
	Sezonski	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0
	Povremeno	0,0	0,7	3,7	0,0	1,5	5,8	2,0

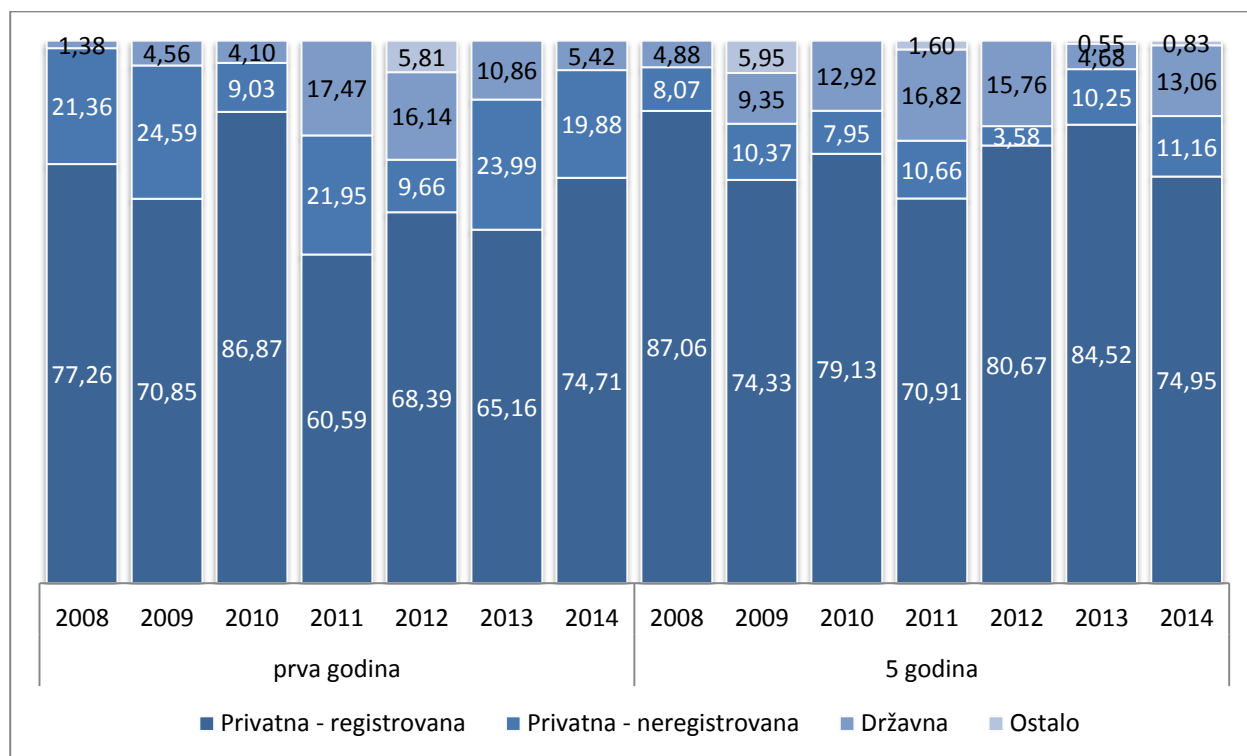
TABELA 2.2. Tip posla prema nivou obrazovanja od 2008. do 2014. godine, pet godina od završetka obrazovanja

Peta godina		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
OŠ i niže	Na neodređeno vreme	39,0	46,4	7,8	52,3	26,9	54,5	38,2
	Na određeno vreme	8,0	36,4	35,0	22,1	53,0	36,9	31,1
	Sezonski	17,3	0	18,4	0,0	0,0	0,0	7,5
	Povremeno	35,7	17,2	38,8	25,6	20,1	8,6	23,3
III stepen	Na neodređeno vreme	70,5	74,5	59,3	71,6	73,2	61,7	42,4
	Na određeno vreme	19,2	16,1	31,4	24,1	20,7	34,2	43,5
	Sezonski	3,5	6,4	5,8	3,8	0,6	2,0	5,2
	Povremeno	6,8	3,1	3,5	0,6	5,5	2,1	8,9
IV stepen	Na neodređeno vreme	76,4	63,2	74,8	74,7	68,5	55,0	59,0
	Na određeno vreme	14,8	32,4	20,1	23,4	28,0	34,3	33,9
	Sezonski	3,9	0,0	1,6	1,0	0,0	0,4	3,2
	Povremeno	4,9	4,4	3,4	0,9	3,6	10,3	3,9
Tercijarno	Na neodređeno vreme	88,6	86,6	80,8	78,4	76,0	70,9	65,0
	Na određeno vreme	11,4	13,4	19,2	21,1	23,5	26,9	33,2
	Sezonski	0,0	0,0	0,4	0,0	0,0	0,7	0,4
	Povremeno	0,0	0,0	0,0	0,5	0,6	1,5	1,4

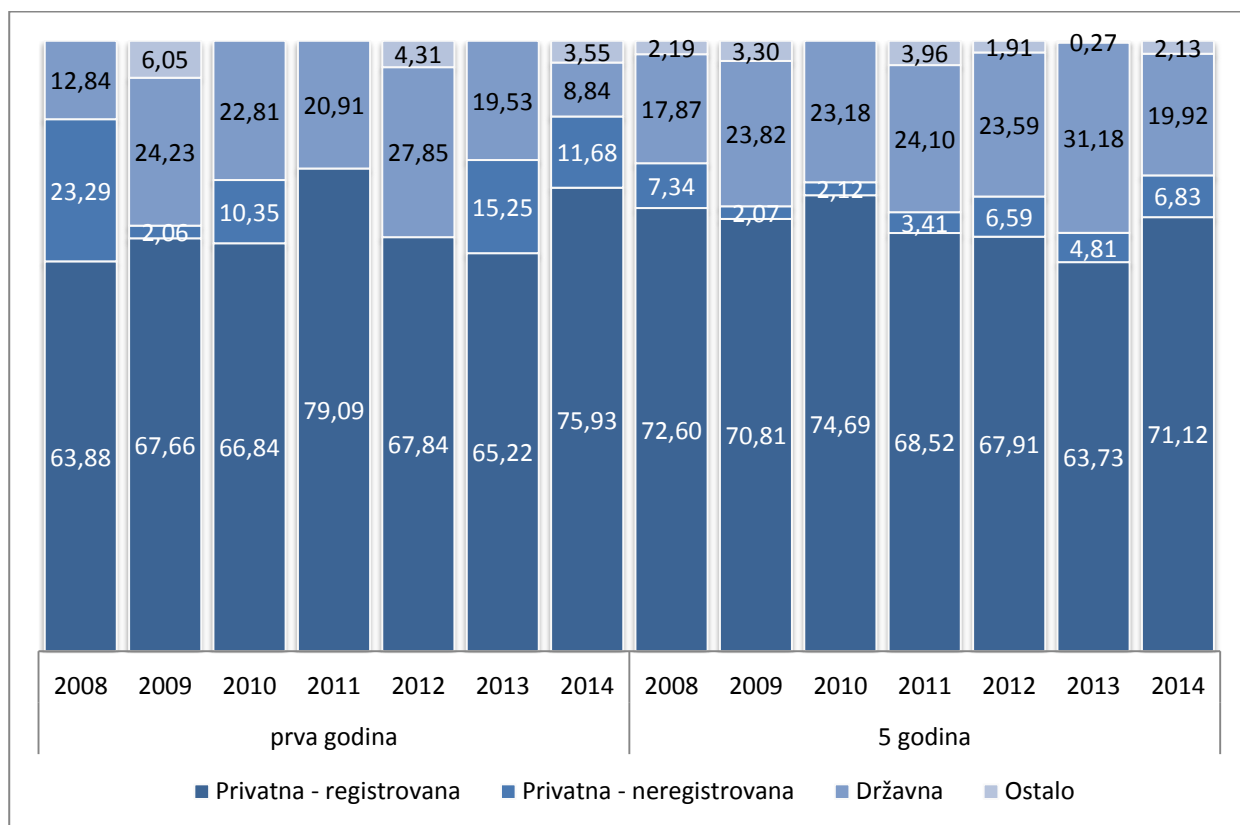
Tip radne organizacije u kojoj mladi rade prema nivou obrazovanja od 2008. do 2014. godine, godinu dana i pet godina od završetka obrazovanja - ARS

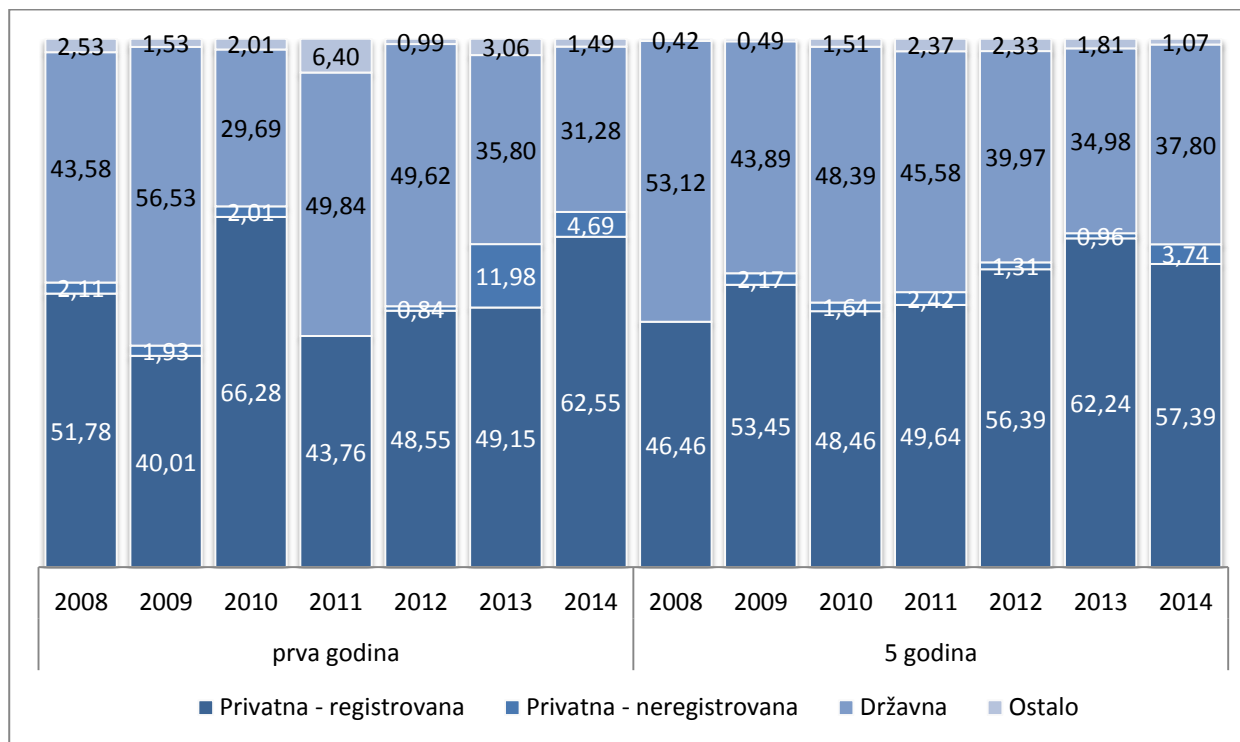
Grafikon 5.1. Osnovna škola

Grafikon 5.2. Srednja trogodišnja škola

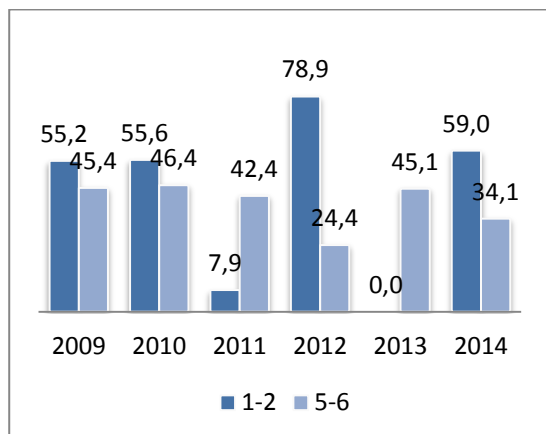

Grafikon 5.3. Srednja četvorogodišnja škola

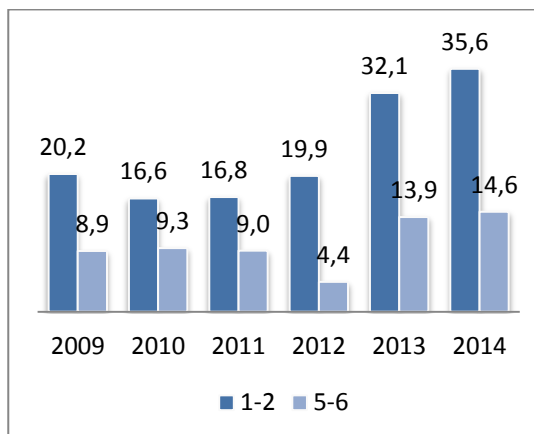

Grafikon 5.4. Tercijarno

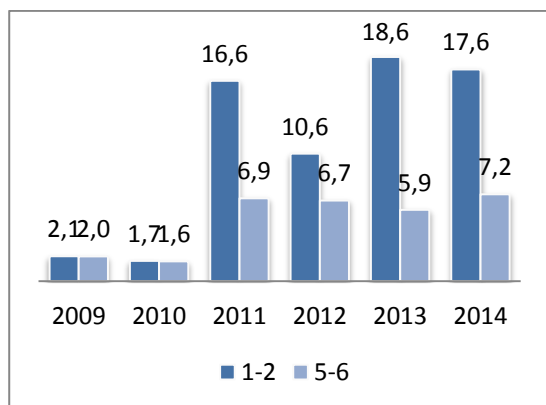
**U radnom odnosu bez prava na prihod - prema nivou obrazovanja
od 2009. do 2014. godine – godinu dana i pet godina od završetka obrazovanja – ARS**

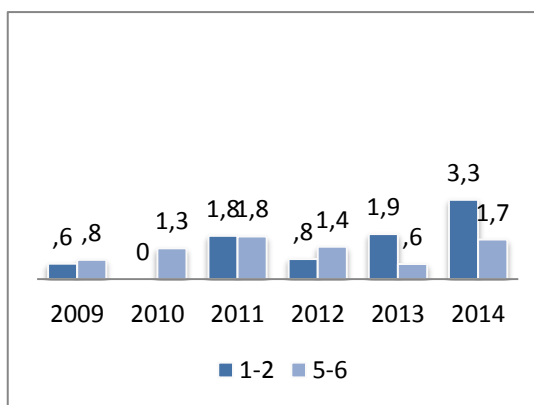
Grafikon 6.1 OŠ

Grafikon 6.2 III stepen

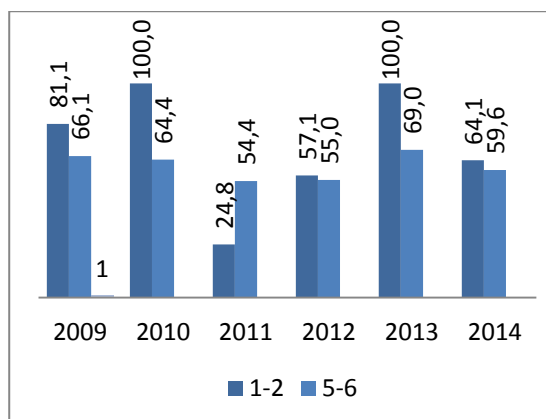

Grafikon 6.3 IV stepen

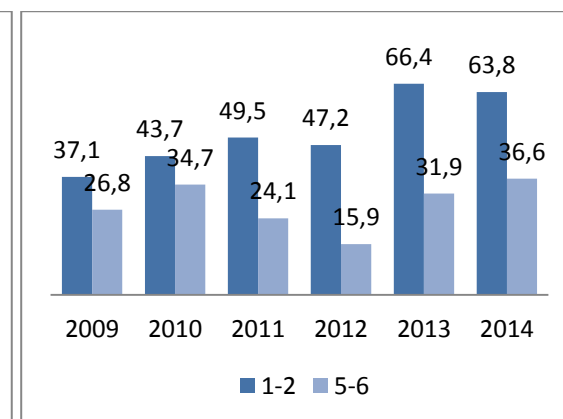

Grafikon 6.4 Tercijarno

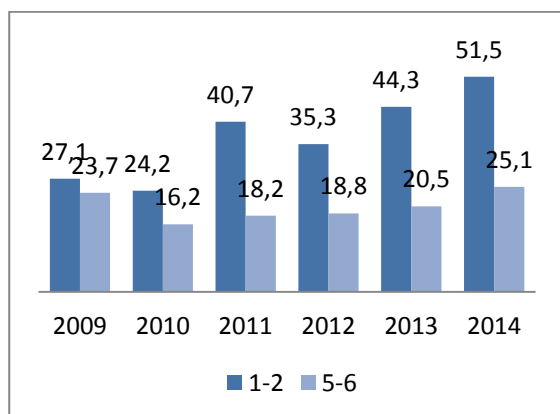
**U radnom odnosu bez prava na zdravstveno osiguranje - prema nivou obrazovanja
od 2009. do 2014. godine, godinu dana i pet godina od završetka obrazovanja – ARS**

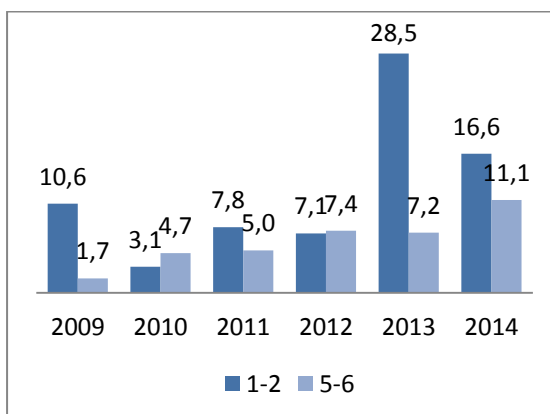
Grafikon 7.1 OŠ

Grafikon 7.2 III stepen

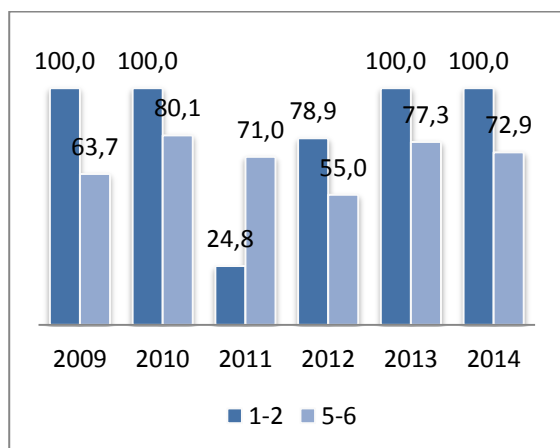

Grafikon 7.3 IV stepen

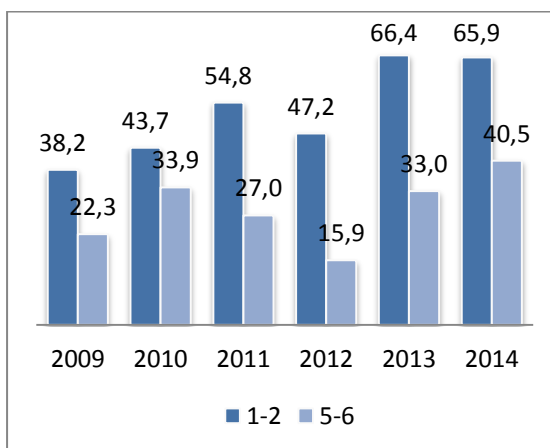

Grafikon 7.4 Tercijarno

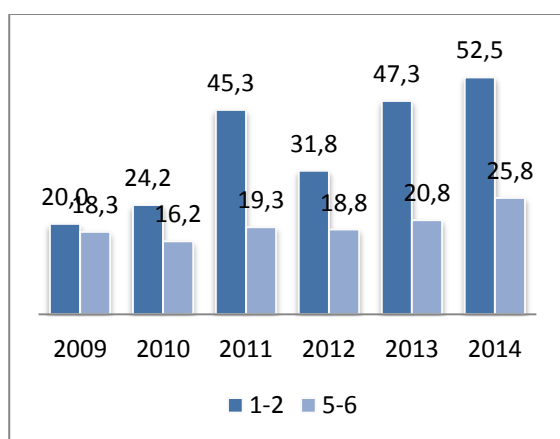
U radnom odnosu bez prava na penzijsko osiguranje - prema nivou obrazovanja od 2009. do 2014. godine, godinu dana i pet godina od završetka obrazovanja – ARS

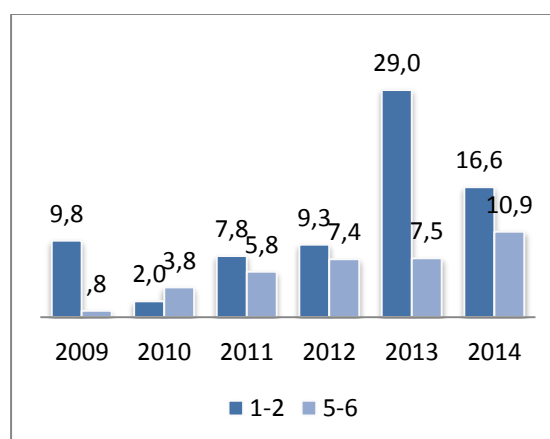
Grafikon 8.1 OŠ

Grafikon 8.2 III stepen

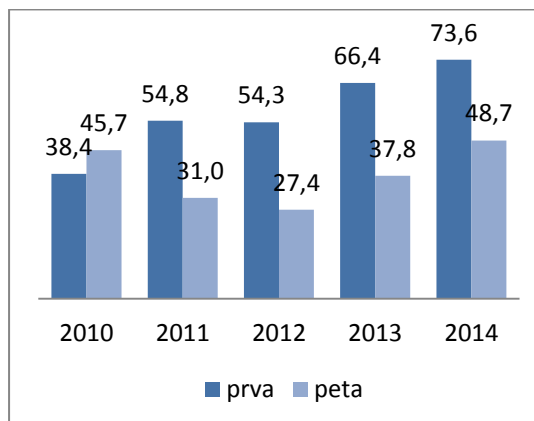
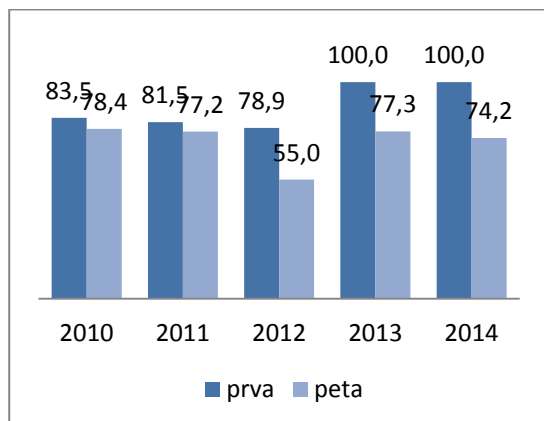

Grafikon 8.3 IV stepen

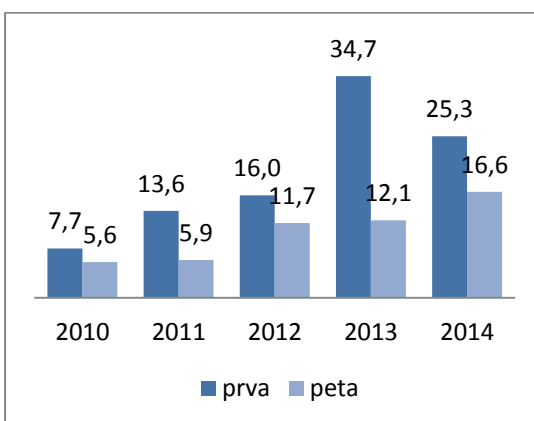
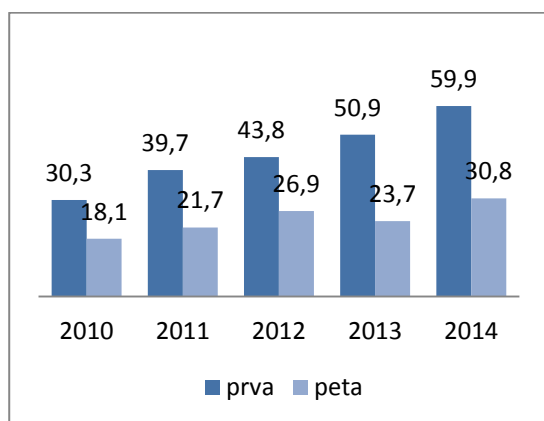
Grafikon 8.4 Tercijarno

**U radnom odnosu bez prava na plaćeni godišnji – prema nivou obrazovanja
od 2009. do 2014. godine, godinu dana i pet godina od završetka obrazovanja – ARS**

Grafikon 9.1 OŠ

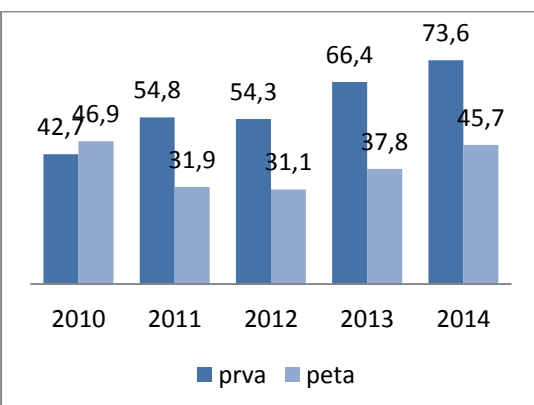
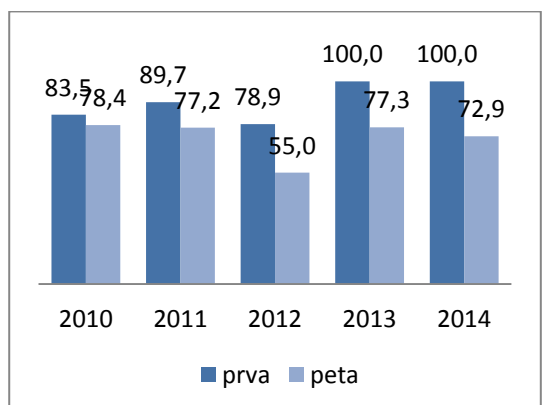
Grafikon 9.2 III stepen

Grafikon 9.3 IV stepen

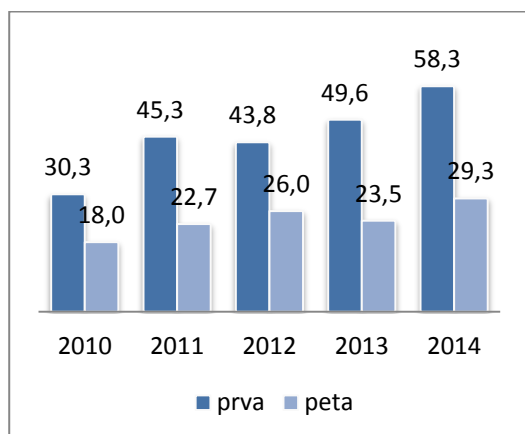
Grafikon 9.4 Tercijarno

**U radnom odnosu bez prava na bolovanje - prema nivou obrazovanja
od 2009. do 2014. godine, godinu dana i pet godina od završetka obrazovanja**

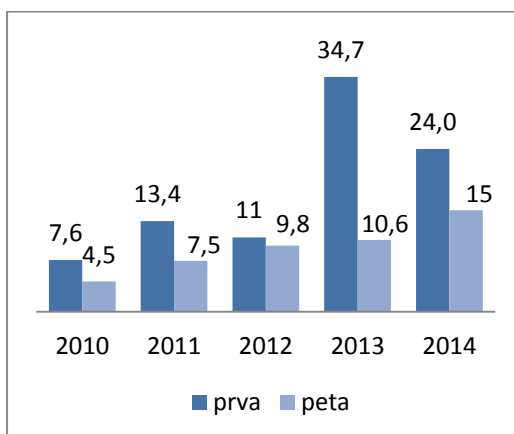

Grafikon 10.1 OŠ

Grafikon 10.2 III stepen

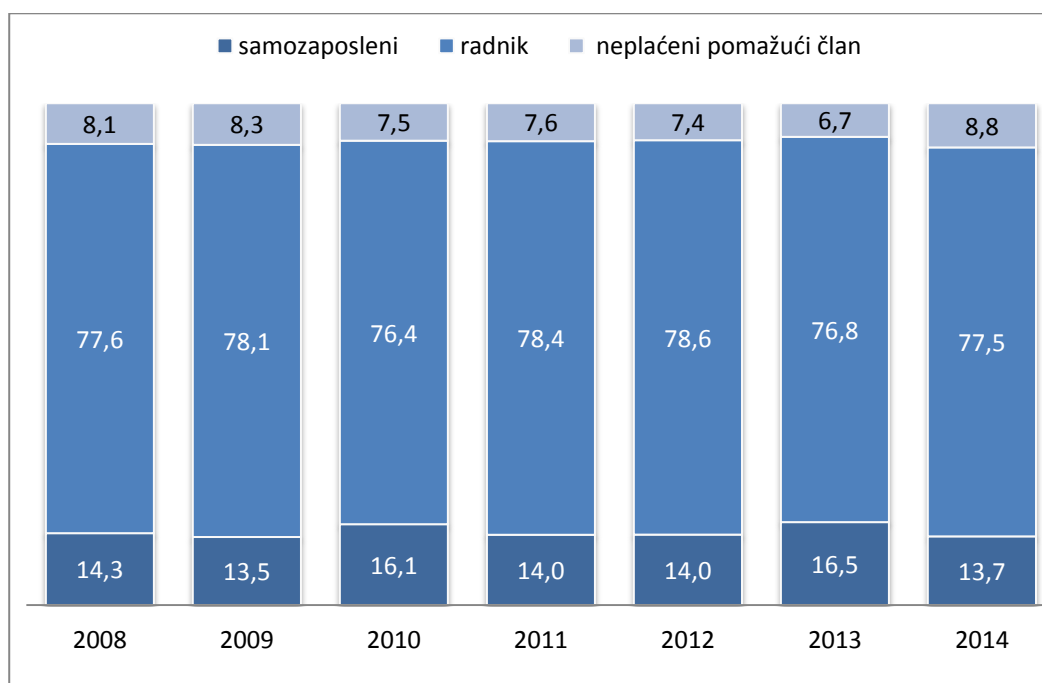

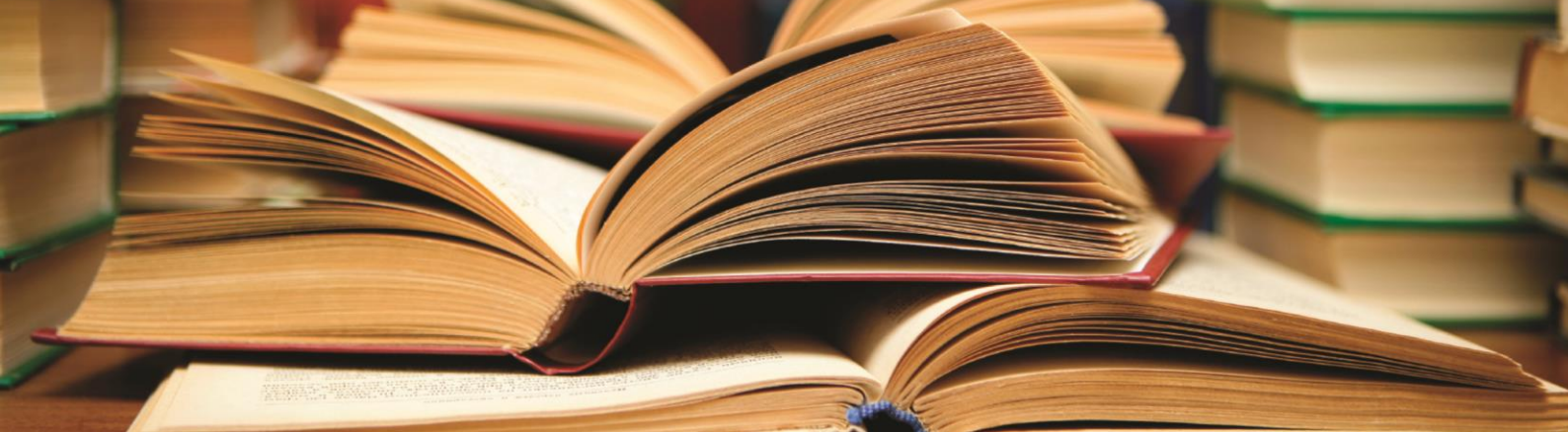
Grafikon 10.3 IV stepen

Grafikon 10.4 Tercijarno

Grafikon 11.1 Profesionalni status na glavnom poslu – ARS

PROFILI SIROMAŠTVA I MATERIJALNE DEPRIVACIJE U REPUBLICI SRBIJI U 2013. GODINI

Ko su najsiromašniji u Srbiji
i šta utiče na njihovo siromaštvo?

Sanja Vujackov

Profili siromaštva i materijalne deprivacije u Republici Srbiji u 2013. godini

Ko su najsiromašniji u Srbiji i šta utiče na njihovo siromaštvo?

Sanja Vujackov

Analiza *Profili siromaštva i materijalne deprivacije u Republici Srbiji* jedna je od 11 sekundarnih analiza koje su kreirane u okviru **Programa podrške razvoju istraživačkih kadrova iz oblasti društvenih nauka – sekundarne analize podataka dobijenih kroz istraživanje Anketa o prihodima i uslovima života – SILC**. Sprovođenje Programa inicirao je i podržao Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije (SIPRU), uz podršku Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP), a u saradnji sa Republičkim zavodom za statistiku (RZS). Republika Srbija sprovodi istraživanje *SILC* od 2013. godine, čime se pridružuje članicama Evropske unije (EU) u praćenju životnog standarda, socijalne uključenosti i nejednakosti. Analizom mikropodataka iz *SILC*-a kao primarnom analitičkom izvoru, kroz 11 sekundarnih analiza daje se doprinos unapređenju procesa donošenja relevantnih politika socijalnog uključivanja, zasnovanih na podacima. Više informacija o samom Programu i kreiranim analizama možete pronaći na internet stranici Tima za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije www.socijalnoukljucivanje.rs.

Glavni cilj ovog istraživanja je da identifikuje profile lica koja su u najvećem riziku od siromaštva i u stanju materijalne deprivacije u Republici Srbiji, ali i da dublje istraži moguće razloge za to. Podaci *Ankete o prihodima i uslovima života (SILC)*, *Ankete o potrošnji domaćinstava (APD)*, kao i *Ankete o radnoj snazi (ARS)* – pružaju značajne podatke koji nam daju informaciju o uslovima i kvalitetu života u brojnim oblastima, zbog čega treba da budu korišćeni prilikom definisanja javnih politika i potrošnje.

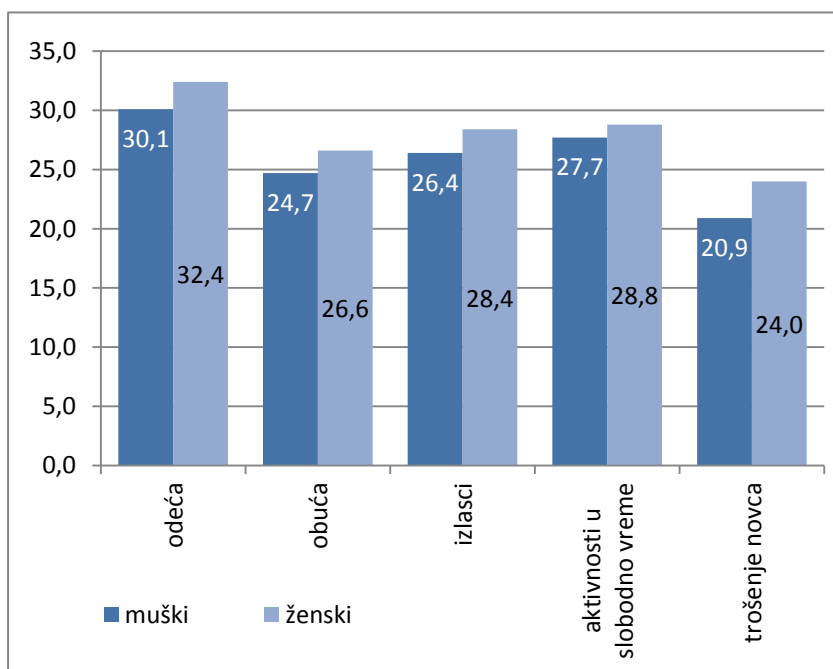
OBRAZLOŽENJE METODOLOGIJE

Podaci korišćeni u ovoj analizi koriste podatke *SILC*, *APD* i *ARS* anketa, sa fokusom na *SILC* anketu koja je korišćena kao osnova. Podaci iz ove ankete posmatrani su za 2013. godinu jer je u ovoj godini postojao dodatni modul koji se specifično odnosio na podatke o materijalnoj ugroženosti na nivou lica starosti 16 i više godina, a ne samo na celokupno domaćinstvo. Takođe, postojala su i pitanja u vezi sa materijalnom deprivacijom koja su se odnosila na svu decu u domaćinstvu starosti 12 godina i manje. Za potrebe kreiranja osnovnih grupa potrošnje, korišćena je metodologija Republičkog zavoda za statistiku sa manjom izmenom (prema *Klasifikaciji proizvoda i usluga lične potrošnje po nameni* – COICOP, tj. lična potrošnja je podeljena u dvanaest glavnih grupa).

REZULTATI ANALIZE

Indikator relativnog siromaštva, tj. stopa rizika od siromaštva, jedan od najvažnijih pokazatelja koji meri kvalitet života unutar EU. Izračunavanje ovog indikatora se radi na nivou domaćinstva, pa se rizik od siromaštva identično pripisuje svim članovima domaćinstva. Ova pretpostavka ima opravdanje ako se uzme u obzir da ponašanje i kvalitet života pojedinca često zavisi od grupe u kojoj se on nalazi. Sa druge strane, veliki broj studija pokazuje da je raspodela raspoloživog dohotka domaćinstva, u velikom broju slučajeva neravnomerna. Prema podacima *SILC* ankete (2013) u Republici Srbiji je bilo 24,5% lica koja su živela u riziku od siromaštva, dok je 44,3% građana Srbije bilo materijalno deprivirano, što Srbiju svrstava na dnu liste u poređenju sa zemljama članicama EU.

Deca, mladi i žene su ugroženi. Podaci pokazuju da su u svim kategorijama, žene u proseku ugroženije od muškaraca, kada je u pitanju mogućnost da se priušte odgovarajuću odeću, obuću, izlaske, aktivnosti u slobodno vreme i trošenje novca. Ako posmatramo podatke po starosti, podaci pokazuju da je 28,2% osoba starosti do 28 godina živelo u domaćinstvima koja su u riziku od siromaštva (oko 600.000 lica). Osobe ovog uzrasta bile su u većem riziku od siromaštva u poređenju sa svim ostalim starosnim grupama. Lica starosti 45-64, kao i žene starosti 65 i više

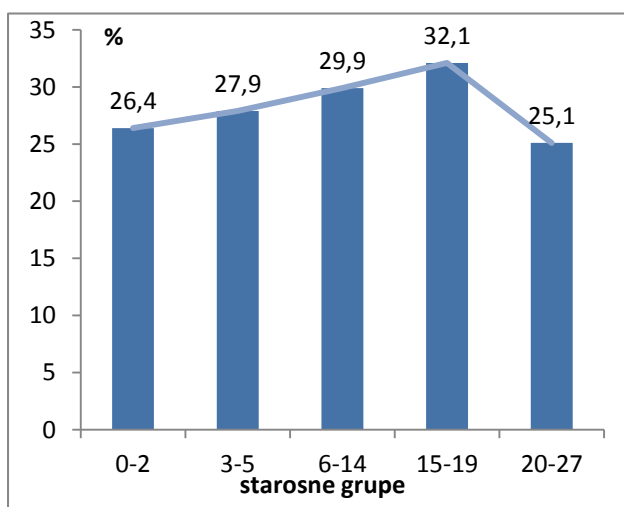

Struktura potrošnje prema polu

godina, ugroženiji su od ostatka populacije kada je u pitanju potrošnja za odeću, obuću i izlasci, ali su u boljem položaju kada je u pitanju trošenje novca bez obaveze da se konsultuju sa drugima.

Siromaštvo dece i mladih u Srbiji je najizraženije. Sve starosne grupe do 27 godina života imaju veći rizik siromaštva u poređenju sa republičkim prosekom, ali i u poređenju sa starijim stanovništvom. Analiza pokazuje da se sa povećanjem godina života od rođenja, linearno povećava i rizik siromaštva sve do kraja srednje škole, nakon čega ova stopa polako počinje da opada.

Takođe, sa povećanjem broja članova domaćinstva povećava se i rizik siromaštva. Stopa rizika siromaštva

Stope rizika od siromaštva prema starosnim grupama za osobe starosti 0-27 godina

kod jednočlanih domaćinstava iznosi 26,3%, prosečna stopa kod domaćinstava sa 2-6 članova iznosi 23,9%, a čak 33,9% u slučaju domaćinstava sa 7 i više članova.

Analiza strukture domaćinstva pokazuje da najveći broj dece i mladih (do 27 godina) živi u domaćinstvima sa 3-5 članova. Deca uzrasta do 3 godine češće žive u domaćinstvima koja su ujedno i u riziku od siromaštva i sa niskim intenzitetom rada. Razlog tome može biti da i majke odlučuju da napuste posao kako bi se brinule o detetu/deci ili im je teže da pronađu posao.

Samohrani roditelji. Ukupno 2,5% lica živi u domaćinstvima samohranih roditelja sa decom i mladima (do 27 godina). Od toga, samo jedna petina živi sa ocem/muškim starateljem, dok

4/5 njih živi sa majkom/ženskim starateljem. Ukupni udeo mladih koji žive samo sa jednim roditeljem/starateljem iznosi oko 5,7% od ukupnog broja mladih ovog uzrasta, a trećina njih živi u riziku siromaštva. Još specifičnije, 45,8% ukupnog broja mladih koji žive samo sa ocem/muškim starateljem bili su u riziku siromaštva, dok je udeo onih koji u domaćinstvu žive samo sa majkom/ženskim starateljem oko 32,8%.

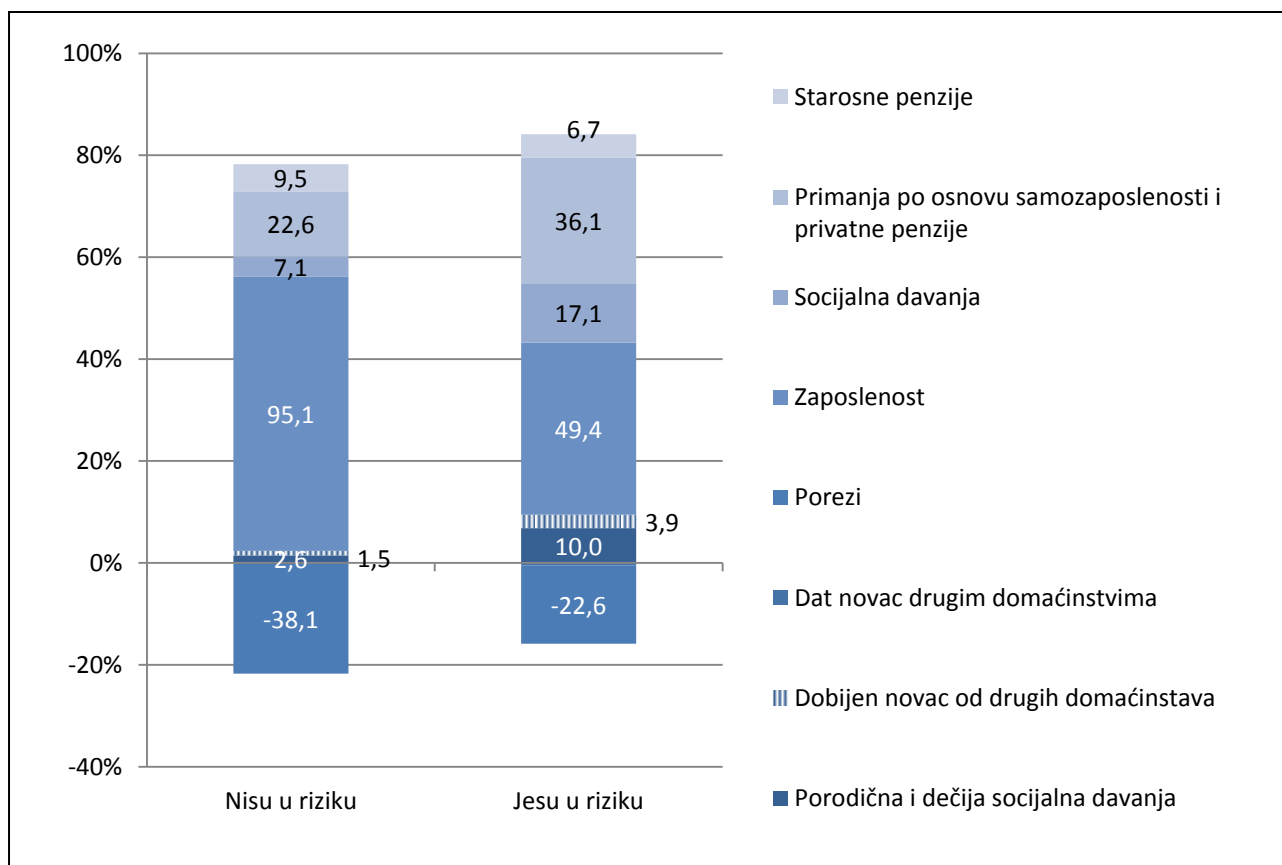
Struktura prihoda. Udeo socijalnih davanja¹ u ukupnim prihodima se smanjuje sa povećanjem godina. U slučaju dece i mladih uzrasta 15-19 godina, a koja žive u domaćinstvima koja su u riziku od siromaštva, 36% njih ima neku od ovih socijalnih davanja.

Najveći deo prihoda domaćinstava u kojima žive deca i mladi starosti do 28 godina koja su u riziku od siromaštva potiče upravo od socijalnih davanja², primanja po osnovu samozaposlenosti i privatnih penzija, kao i novca dobijenog od drugih domaćinstava.

Sa druge strane, kada su u pitanju deca i mladi koji žive u domaćinstvima koja nisu u riziku od siromaštva, najveći deo prihoda njihovih domaćinstava potiče iz primanja na osnovu zaposlenosti. U oba slučaja, sa povećanjem broja dece povećava se i broj sati rada.

¹ roditeljski dodatak, dečiji dodatak, uvećani dečiji dodatak i naknada za trudničko i porodijsko odsustvo

² socijalna davanja za nezaposlenost, bolovanje, socijalne pomoći, subvencije za obrazovanje i slično, dečiji dodatak i roditeljski dodatak

Struktura prihoda prema izvorima za osobe starosti 0-27 koja su u riziku od siromaštva, %

Starosne penzije, u oba slučaja, ne predstavljaju veliki udeo ukupnih primanja. Stopa rizika od siromaštva posmatrana prema stepenu urbanizacije prati rezultate i drugih istraživanja koja kažu da se sa smanjenjem gustine naseljenosti, povećava i rizik od siromaštva.

Struktura potrošnje. Domaćinstva sa decom i mladima (do 19 godina), imaju drugačiju strukturu potrošnje u odnosu na ostala domaćinstva. Kod njih je udeo troškova za odeću i obuću, kao i za rekreaciju, gotovo dva puta veći, udeo transportnih troškova je neznatno veći, dok je udeo troškova obrazovanja čak 6 puta veći u odnosu na opštu populaciju. Sa druge strane, udeo troškova stanovanja i kupovine alkohola je nešto veći, dok je udeo troškova za zdravstvenu zaštitu čak dva puta veći u domaćinstvima bez dece i mladih.

Sa povećanjem broja dece/mladih u domaćinstvu, smanjuje se prosečna potrošnja po članu domaćinstva. Prosečna potrošnja je za 34% manja po članu kod domaćinstava sa decom i mladima u odnosu na ostala domaćinstva. Iako troškovi za hranu predstavljaju najveći izdatak kod svih domaćinstava, u domaćinstvima sa decom i mladima se udeo troškova za hranu linearno povećava sa povećanjem broja dece.

Zadovoljstvo životom i navike u porodicama sa i bez dece i mladih. Lica koja žive u domaćinstvima bez dece i mladih (do 19 godina), sve vreme ili većinu vremena osećaju se nervozno, potišteno i manje srećno, u odnosu na domaćinstva sa jednim ili dvoje dece/mladih. Lica u domaćinstvima sa dvoje dece/mladih (do 19 godina) su najveći deo svog vremena srećna i manje se osećaju nerazpoloženo i potišteno u odnosu na lica iz ostalih domaćinstava.

Sa povećanjem broja dece/mladih, sa dvoje na troje, povećava se i osećaj nervoze, depresije i potištenosti, a osećaj sreće se polako smanjuje. Potištenost i nervoza naglo rastu sa četvrtim, petim i šestim detetom, dok su lica koja žive u domaćinstvima sa pet i više dece/mladih najsrećnija – čak 62.9% ovih lica je bilo srećno sve vreme ili većinu vremena (prosek ostalih je oko 44%).

Kada je u pitanju svest o zdravlju, lica koja žive sa decom/mladima više vode računa o svom zdravlju – oko 13,8% lica koja žive u domaćinstvima bez dece i mladih nije otišlo u prethodnih 12 meseci kod lekara, a trebalo je, dok je taj procenat oko 9 kod domaćinstava sa decom i mladima. U oba slučaja glavni uzrok je nedostatak finansijskih sredstava. Drugi razlog je nedostatak vremena zbog posla i brige o drugima u do-

maćinstvima sa decom/mladima, odnosno iščekivanje da će se stanje samo popraviti, kod lica u domaćinstvima bez dece/mladih.

Pojedine grupe starijih su ugroženije od proseka.

Iako se na prvi pogled čini da su osobe starosti 50-64 godine (čine oko 23% ukupne populacije) nešto manje ugrožene od drugih starosnih grupa (oko 22% ovih lica živi u domaćinstvima koja su u riziku od siromaštva), iza ovog podatka kriju se izuzetno ugrožene kategorije lica koje vrlo često ni na koji način ne mogu same da poboljšaju svoj položaj – nisko obrazovanje, lošije zdravlje, neadekvatno radno iskustvo, neodgovarajući radni profili itd.

Stepen obrazovanja je jedan od najznačajnijih faktora od značaja za finansijsku situaciju domaćinstva. Iako generalno ima više žena koje su bez ili sa niskim obrazovanjem, nisko obrazovanje svakako povećava rizik od siromaštva, i to kod oba pola, pokazuju podaci. Kod žena starosti 60-64 godine, koje su bez obrazovanja ili samo sa završenom osnovnom školom, stopa rizika od siromaštva je najveća – čak 77,5%. Generalno gledano, muškarci starosti 50-59 godina nešto češće žive u domaćinstvima koja imaju lošije uslove života u odnosu na žene iste starosti. Međutim, kod starosne grupe 60-64, situacija je obrnuta. Veliki broj žena starijih od 65 godina je sa veoma niskim obrazovanjem, bez radnog iskustva i bez partnera (udovice). Njihova mesečna primanja, koja su uglavnom nasleđene penzije od preminulog supruga, često su nedovoljna za normalan život. Ukoliko žive u samačkim domaćinstvima, ove žene su izložene velikom riziku od siromaštva i velikoj materijalnoj deprivaciji.

Siromaštvo u Srbiji ostaje na visokom nivou, kako izraženo u apsolutnom smislu, tako i *relativno* izraženo i bez obzira na primenjen metodološki koncept, nema značajnih razlika u profilu siromašnih prema konceptu apsolutnog i relativnog siromaštva. Na osnovu ovog nalaza, u nacrtu *Programa reformi politika zapošljavanja i socijalne politike (ESRP)* stoji da tri elementa odlučujuće određuju životni standard u Srbiji: radni status, nizak nivo obrazovanja i prebivalište izvan urbanih centara.

Rezultati ove analize odnose se na sledeće ciljeve održivog razvoja UN-a:

Cilj 1 : okončati siromaštvo svuda

i u svim oblicima,

Cilj 2. Okončati glad, postići bezbednost hrane i poboljšanu ishranu i promovisati održivu poljoprivredu;

Cilj 5. Postići rodnu ravnopravnost i osnaživati sve žene i devojčice;

Cilj 8: promovisati inkluzivan i održiv ekonomski rast, zaposlenost i dostojanstven rad i

Cilj 10: smanjiti nejednakost smanjiti nejednakost između i unutar država.

RELEVANTNOST ANALIZE:

VEZA SA POLITIKAMA EU, UN I STRATEŠKIM OKVIROM SRBIJE

U trenutku značajne fiskalne konsolidacije i ciljanog povećanja produktivnosti javnog sektora i javnih investicija, neophodno je usmeriti postojeće resurse u programe koji su usmereni na poboljšanje kvaliteta života najugroženijih pojedinaca i grupa. Ova analiza daje pregled profila lica koja su u najvećem riziku od siromaštva i u stanju materijalne deprivacije u Srbiji, i na taj način otvara prostor za društveni razgovor o adekvatnim rešenjima.

SADRŽAJ

1. Uvod	217
2. Opis i predmet istraživanja	218
3. Ciljevi istraživanja	219
4. Metodologija	220
5. Analiza	221
5.1 Nejednakost – između lica starosti 16 i više godina	221
5.2 Mladi – lica starosti do 28 godina	223
5.2.1. Deca i mladi posmatrani prema starosnim podgrupama	223
5.2.2. Deca i mladi posmatrani prema veličini i tipu domaćinstva	224
5.2.3 Samohrani roditelji	224
5.2.4 AROPE indikator	224
5.2.5 Struktura prihoda	225
5.2.6 Mladi u odnosu na region i stepen urbanizacije u kojem žive	227
5.2.7 Struktura potrošnje – deca i mladi školskog uzrasta (6-19 godina)	227
5.2.8 Struktura potrošnje – deca i mladi školskog uzrasta (6-19 godina)	227
5.2.9 Odrasli članovi u domaćinstvima sa decom i mladima školskog uzrasta (6-19 godina)	228
5.2.10 Visokoobrazovani mladi bez radnog iskustva	230
5.3 Tik do penzije – osobe starosti 50-64 godine	230
5.3.1 Finansijska situacija	231
5.3.2 AROPE indikator – lica starosti 50-59 godina	231
5.3.3 Tip domaćinstva – lica starosti 50-64 godine	231
5.3.4 Bračni status – lica starosti 50-64 godine	232
5.3.5 Okruženje – region i stepen urbanizacije (lica starosti 50-64 godine)	232
5.3.6 Obrazovanje – lica starosti 50-64 godine	233
5.3.7 Materijalna deprivacija – lica starosti 50-64 godine	234
5.3.8 Tržište rada – lica starosti 50-64 godine	234
5.3.9 Izvori i struktura primanja – lica starosti 50-64 godine	237
Aneks	238

SPISAK TABELA I GRAFIKONA

Grafikon 1. Nejednakost u stepenu materijalne ugroženosti prema različitim aktivnostima i stavkama, starosnim grupama i prema polu u Srbiji u 2013, %.....	221
Grafikon 2. Nejednakost u stepenu materijalne ugroženosti –izlasci, prema starosnim grupama i prema polu u Srbiji u 2013, %.....	222
Grafikon 3. Nejednakost u stepenu materijalne ugroženosti –trošenje novca, prema starosnim grupama i prema polu u Srbiji u 2013, %	222
Tabela 1. Struktura prema broju članova domaćinstva za osobe starosti 0-27 godina u zavisnosti rizika od siromaštva.....	223
Grafikon 4. AROPE indikator, prema starosnim grupama, %	225
Grafikon 5. Struktura prema starosnim grupama u zavisnosti da li imaju porodična/dečija socijalna davanja ili ne za decu koja su u riziku od siromaštva, %	226
Grafikon 6. Struktura prema starosnim grupama u zavisnosti da li imaju porodična/dečija socijalna davanja ili ne za decu koja nisu u riziku od siromaštva, %	226
Grafikon 7. – Broj sati rada lica starosti 16 ili više godina u odnosu na broj dece koja žive u domaćinstvu, %.....	228
Grafikon 8. Različita osećanja i raspoloženja osoba starosti 16 i više godina u odnosu na broj dece koja žive u domaćinstvu, %.....	229
Grafikon 9. Osećanja i raspoloženja, kao i prosečan broj sati rada kod lica starosti 16 ili više godina u odnosu na broj dece koja žive u domaćinstvu, %	229
Grafikon 10. Obrazovanje i starosne grupe, %.....	233
Grafikon 11. Udeo lica koja trenutno rade, prema polu i starosnim grupama, %	235
Grafikon A1. Nejednakost u stepenu materijalne ugroženosti –odeća, prema starosnim grupama i prema polu u Srbiji u 2013, %	238
Grafikon A2. Nejednakost u stepenu materijalne ugroženosti –obuća, prema starosnim grupama i prema polu u Srbiji u 2013,.....	238
Grafikon A3. Nejednakost u stepenu materijalne ugroženosti –aktivnosti u slobodno vreme, prema starosnim grupama i prema polu u Srbiji u 2013, %.....	239
Grafikon A4. Stope rizika od siromaštva prema starosnim grupama za osobe starosti 0-27 godina	239
Grafikon A5. Struktura prema starosnim grupama u zavisnosti da li imaju ostala socijalna davanja ili ne za decu koja su u riziku od siromaštva, %	240
Grafikon A6. Struktura prema starosnim grupama u zavisnosti da li imaju ostala socijalna davanja ili ne za decu koja nisu u riziku od siromaštva, %	240
Grafikon A7. Struktura prihoda prema izvorima i starosnim grupama za decu koja su u riziku od siromaštva, %	241
Grafikon A8. Struktura prihoda prema izvorima i starosnim grupama za decu koja nisu u riziku od siromaštva, %	242

Grafikon A9. Struktura prihoda prema izvorima za osobe starosti 0-27 koja su u riziku od siromaštva, %	243
Grafikon A10. Stopa rizika od siromaštva prema starosnim grupama, regionima i prema stepenu urbanizacije (gusto, srednje i slabo naseljena područja), %	244
Grafikon A11. Stope rizika od siromaštva prema polu kod starosnih grupa 50-54, 55-59 i 60-64, %..	245
Grafikon A12. Prvi i drugi kvintil prema polu kod starosnih grupa 50-54, 55-59 i 60-64, %	245
Grafikon A13. AROPE indikator prema polu kod starosnih grupa 50-54 i 55-59, %.....	246
Tabela A1. Broj članova domaćinstva u kojem žive prema riziku od siromaštva i prema starosnim grupama 50-54, 55-59 i 60-64, %	246
Tabela A2. Broj članova domaćinstva u kojem žive prema starosnim grupama 50-54, 55-59 i 60-64, %	247
Tabela A3. Broj članova domaćinstva u kojem žive prema riziku od siromaštva i prema starosnim grupama 50-54, 55-59 i 60-64, %	247
Tabela A4. Broj izdržavane dece i rizik od siromaštva.....	248
Tabela A5. Broj izdržavane dece i materijalna deprivacija.....	248
Tabela A6. Lice ne živi sa partnerom u domaćinstvu	248
Tabela A7. Stopa rizika od siromaštva i bračno stanje	249
Tabela A8. Materijalna deprivacija i bračno stanje	249
Tabela A9. Stopa rizika od siromaštva i regioni	250
Tabela A10. Obrazovanje i stopa rizika od siromaštva, %	250
Tabela A11. Materijalna ugroženost i starosne grupe, %	251
Tabela A12. Mogućnost adekvatnog zagrevanja stana prema stepenu urbanizacije.....	251
Tabela A13. Formalna i neformalna zaposlenost prema polu i starosnim grupama, %.....	251
Grafikon A14. Formalna i neformalna zaposlenost kod muškaraca prema starosnim grupama, %	252
Grafikon A15. Formalna i neformalna zaposlenost kod žena prema starosnim grupama, %	252
Tabela A16. Udeo lica koja trenutno rade, prema polu i starosnim grupama, %	252
Tabela A17. Da li na poslu koji trenutno obavljaju ne ostvaruju pravo na: %	253
Tabela A18. Oblik svojine, %	253
Tabela A19. Prekovremeni rad, %.....	253
Tabela A20. Rad noću, uveče i nedeljom, %	253
Grafikon A16. Rad noću i uveče, %	254
Grafikon A17. Rad nedeljom, %.....	254

Tabela A21. Dodatni posao prema polu i starosnim grupama, %	254
Tabela A22. Radni status i rizik od siromaštva prema polu i starosnim grupama, %	255
Tabela A 23. Radno iskustvo i rizik od siromaštva prema polu i starosnim grupama, %	255
Tabela A24. Dužina traženja posla*** prema polu i starosnim grupama, %	255
Tabela A25. Struktura prihoda prema riziku od siromaštva i starosnim grupama, %	256
Grafikon A18. Struktura prihoda prema riziku od siromaštva za starosnu grupu 50-54, %	257
Grafikon A 19. Struktura prihoda prema riziku od siromaštva za starosnu grupu 55-59, %	258
Grafikon A20. Struktura prihoda prema riziku od siromaštva za starosnu grupu 60-64, %55-59, %	259

1. UVOD

Kao što je već pomenuto na početku, analiza je imala za cilj da prikaže nekoliko profila ugroženih lica. Neki od profila prikazani su kao posebno izdvojene starosne grupe, dok su drugi profili u vidu ugroženih tipova domaćinstava.

Ideja je da se siromaštvo gleda na više nivoa – kao relativno, ali i kroz materijalnu deprivaciju, uslove na tržištu rada, mogućnosti za normalan život, osećaj sreće i zadovoljstva, mogućnosti druženja sa prijateljima i porodicom, slobodno vreme za hobi, putovanja i slično.

Preferencije su različite i zavise od osobe do osobe. Nekom je potrebno malo, nekom je potrebno malo više. Ipak, analiza je pokazala da postoje evidentno ugrožene kategorije lica i da bi socijalna politika morala da bude usmerena ka njima.

Položaj dece i mladih u Republici Srbiji je na zabrinjavajućem nivou. Prema rezultatima Ankete o prihodima i uslovima života iz 2013. godine, čak 28,2% lica starosti do 28 godina bilo je u riziku od siromaštva. Loša finansijska situacija utiče na različite aspekte života, a često se i različito odražava na pojedince unutar istog domaćinstva. U najvećem broju slučajeva, stariji se "odriču" u korist mladih – bilo da je u pitanju kvalitetnija ishrana, odeća, obuća, putovanja, aktivnosti u slobodno vreme.

Mladi teže dolaze do posla, većina njih je bez ili skromnog radnog iskustva, ali više od 90% onih koji su se izjasnili kao nezaposleni, aktivno tražilo posao i bilo spremno da počne da radi kada bi im posao bio ponuđen.

Domaćinstva sa decom školskog uzrasta (6-19 godina) jedna su od najugroženijih kada su u pitanju domaćinstva sa idržavanom decom. Sa jedne strane imamo da se sa povećanjem broja članova domaćinstva (naročito idržavane dece) povećava i rizik od siromaštva, sa druge strane imamo da su starija lica koja žive sama takođe u većem riziku (naročito žene). Veliki broj žena starih 65 i više godina je sa veoma niskim obrazovanjem, bez radnog iskustva i bez partnera (udovice). Njihova mesečna primanja, koja su uglavnom nasleđene penzije od preminulog supruge, često su nedovoljna za normalan život.

Ukoliko žive u samačkim domaćinstvima, ove žene su izložene velikom riziku od siromaštva i velikoj materijalnog ugroženosti.

Ipak, kada se određene stavke materijalne deprivacije razlože na pojedinačne članove unutar istog domaćinstva, dolazi se do zaključka da neka lica mogu biti skriveno ugrožena. Dakle, iako u proseku domaćinstvo živi iznad granice siromaštva ili nije materijalno deprivirano, ne mora da znači da će svi članovi imati jednak pristup sredstvima.

Loša finansijska situacija često primorava starija lica da, iako imaju uslove za odlazak u penziju, i dalje budu u nekom vidu neformalnog zaposlenja. Siva ekonomija je i dalje u većoj meri zastupljena, pa određeni broj ljudi nema prava na plaćen godišnji odmor, penzijsko i zdravstveno osiguranje, a neki čak nisu ni plaćeni za prekovremeni rad.

Zabrinjavajuća je i činjenica da veliki broj lica u Republici Srbiji ne može da priušti adekvatno grejanje, da žive u kućama ili stanovima koji prokišnjavaju, u kojima nema dovoljno dnevne svetlosti, kao i bez kupatila.

Analiza je pokazala i da lica koja žive u manje urbanim sredinama imaju veću verovatnoću da budu ugrožena. Ipak, ne treba zanemariti i demografske karakteristike lica koja žive u gradovima i u negradski sredinama.

Na kraju, analiza nas vraća na sam početak i na postavljeno pitanje – Da li je siromaštvo stvar izbora ili stvar okruženja? „Ako ste rođeni siromašni – to nije vašom greškom, ali ako umrete siromašni – onda to jeste vaša greška“³ (Bil Gejts). Da li je zaista tako?

³ *If you are born poor its not your mistake, But if you die poor its your mistake.* Bill Gates

2. OPIS I PREDMET ISTRAŽIVANJA

Ankete koje sprovodi Republički zavod za statistiku Republike Srbije – Anketa o prihodima i uslovima života (SILC), Anketa o potrošnji domaćinstava (APD), kao i Anketa o radnoj snazi (ARS), prikupljaju veliki broj različitih podataka o demografskoj strukturi, različitim primanjima, potrošnji, uslovima i kvalitetu života, o zdravlju, statusu na tržištu rada i slično.

U zavisnosti od vrste i tipa, podaci se prikupljaju ili na nivou lica ili na nivou domaćinstva, pa se i indikatori tako prikazuju. Jedan od najvažnijih pokazatelja je svakako relativno siromaštvo, tj. stopa rizika od siromaštva. Osnovna pretpostavka ovog indikatora upravo je ona koja rizik od siromaštva posmatra na novou domaćinstva, a onda ga, identično, pripisuje svim njegovim članovima.

Sa jedne strane, ova pretpostavka je u potpunosti opravdana jer ponašanje pojedinca vrlo često zavisi od grupe u kojoj se nalazi. U ovom slučaju, u domaćinstvu u kojem živi. Drugi članovi, ili nepostojanje istih, svakako da utiču na donošenje odluka o tome da li će lice raditi i koliko, kao i na strukturu potrošnje.

Sa druge strane, veliki broj studija je pokazao da je raspodela raspoloživog dohotka domaćinstva, u velikom broju slučajeva, sve osim ravnomerna⁴.

Dakle, u jednom istom domaćinstvu mogli bismo da vidimo da je jedan deo značajno materijalno ugrožen, dok drugi deo domaćinstva živi sasvim solidno. To zapravo znači da iako se neka domaćinstva ne nalaze ispod granice siromaštva, pojedini članovi mogu biti skriveno ugroženi.

Kako bismo kreirali adekvatnu socijalnu politiku koja bi bila usmerena ka onima kojima je pomoć najviše potrebna, situaciju je potrebno sagledati iz više uglova. Korišćenjem podataka iz sve tri (gore pomenute) ankete, kreirano je nekoliko profila siromašnih i materijalno depriviranih. Na osnovu osnovnih

karakteristika ovih grupa, mogu se definisati različita socijalna davanja i socijalne pomoći koje bi targetirale siromašne (i ugrožene) i uticale na smanjenje stope rizika od siromaštva.

⁴ Bonke J., Browning M. (2009), *Pooling of income and sharing of consumption within households*, U of Oxford, Dept of Economics Discussion Papers series n°428; Donni O., Chiappori P.A. (2009), *Non-unitary Models of Household Behavior: A Survey of the Literature*, IZA DP n°4603; Kenney C. (2006), *The power of the purse: Allocative systems and inequality in couple households*, *Gender and Society*, 20(3); Jenkins S.P. (1991), *Poverty measurement and the within-household distribution: Agenda for action*, *Journal of Social Policy*, 20(4)

3. CILJEVI ISTRAŽIVANJA

Anketa o prihodima i uslovima života iz 2013. godine, pokazala je da je u Republici Srbiji bilo 24,5% lica koja su živela u riziku od siromaštva, a da je 44,3% građana Srbije bilo materijalno deprivirano.

Glavni cilj ovog istraživanja je da identifikuje i da se fokusira na profile lica koja su u najvećem riziku od siromaštva, kao i ona koja su najviše ugrožena, i da dublje istraži moguće razloge za to.

Preliminarne analize ovih baza (obrazložene u daljem tekstu) koje su se fokusirale na (ne)jednakost lica unutar istog domaćinstva i između njih, kao i istraživanje socijalnih davanja koje postoje u zemljama EU, kao i način njihove formulacije (na osnovu izveštaja o socijalnim i poreskim sistemima i politikama zemalja EU – EUROMOD,⁵ usmerile su ovu analizu ka nekoliko starosnih grupa lica, ali takođe ih svrstale u određene grupe u odnosu na veličinu i tip domaćinstva u kojem žive, njihov bračni status i slično.

⁵ <https://www.iser.essex.ac.uk/euromod/using-euromod/country-reports/>

4. METODOLOGIJA

Podaci korišćeni u ovoj analizi koriste podatke sve tri (gore pomenute) ankete koje sprovodi Republički zavod za statistiku, ali sa fokusom na Anketu o prihodima i uslovima života, koja je korišćena kao osnova, tj. baza.

Podaci iz ove ankete gledani su za 2013. godinu jer je u ovoj godini postojao dodatni modul koji se odnosio na podatke o materijalnoj ugroženosti na nivou lica starosti 16 i više godina, a ne samo na celokupno domaćinstvo. Takođe, postojala su i pitanja u vezi materijalne deprivacije koja su se odnosila na svu decu u domaćinstvu starosti 12 godina i manje.

Iako se prihodi ove ankete odnose na 2012. godinu, pitanja u vezi materijalne ugroženosti i subjektivnog siromaštva, odnosila su se na 2013. godinu. Takođe, zbog činjenice da je struktura potrošnje uglavnom relativno stabilna iz godine u godinu, za potrebe ove analize korišćena je APD baza 2013.

Da bismo kreirali osnovne grupe potrošnje, korišćena je metodologija Republičkog zavoda za statistiku (prema *Klasifikaciji proizvoda i usluga lične potrošnje po nameni* (COICOP), lična potrošnja je podeljena u dvanaest glavnih grupa), ali sa manjom izmenom. Naime, podaci koji su ušli u obradu su samo stavke iz baze *Dnevnik*. Dakle, u analizu nije ušlo prilagođavanje visine troškova za trajna i polutrajna dobra (gde se bira maksimalna vrednost između pomenute vrednosti i vrednosti iz baze *Dnevnik*). Osnovni razlog je taj što se anketa sprovodi tokom čitave godine, pa je pretpostavka bila da su troškovi ove vrste, u proseku, obuhvaćeni. Takođe, struktura

potrošnje je posmatrana prema tipovima domaćinstva i korišćena je za analizu profila lica starosti 0-27 godina, kako bi se dobila jasnija slika.

Sa druge strane, zbog činjenice da se primanja domaćinstva koja se koriste za računanje stope rizika od siromaštva, odnose na 2012. godinu, kako bismo bolje mogli da razumemo ponašanje pojedinca u odnosu na njegov status na tržištu rada, za analizu je korišćena ARS baza 2012. Ovaj status je posmatran na nivou lica.

Prilikom analize, u zavisnosti od vrste podatka koja je bila neophodna, rađene su različite manipulacije podataka, tj. određene kategorije su izostavljane iz analize kako bi se dobila jasnija slika. Takođe, kreirane su nove varijable, tj. podprofili ili potkategorije kako bi analiza bila kvalitetnija. Jedna od osnovnih karakteristika SILC baze je da ne smeju postojati nedostajuće vrednosti (*missing values*) za podatke koji se odnose na primanja, pol i starost, kao i za neke druge veoma važne varijable.

Ipak, treba imati u vidu da određeni broj varijabli ima nedostajućih vrednosti, tako da su ta lica/domaćinstva takođe isključivana iz analize. Prilikom analize korišćeni su postojeći ponderi. Nikakava dodatna kalibracija nije primenjena.

Za kreiranje novih baza, kalkulaciju novih indikatora i analizu rezultata, korišćene su sintakse i statistički softveri SPSS, SAS i STATA.

5. ANALIZA

5.1 Nejednakost – između lica starosti 16 i više godina

U **Anketi o prihodima i uslovima života** koja je 2013. godine sprovedena u Srbiji, postojao je dodatni modul (grupa pitanja) čiji je cilj bio prikupljanje dodatnih informacija u vezi materijalne ugroženosti domaćinstava, ali i samih lica. Ovaj modul nam je omogućio da posmatramo neke stavke materijalne ugroženosti ne samo na novou domaćinstva, tj. između njih, već i između lica unutar istog domaćinstva.

Pitanja koja su korišćena u analizi odnose se na mogućnost lica starosti 16 i više godina da priušte sebi (ne dakle da li je to učinilo, već da li bi bilo u mogućnosti) sledeće stavke ili aktivnosti:

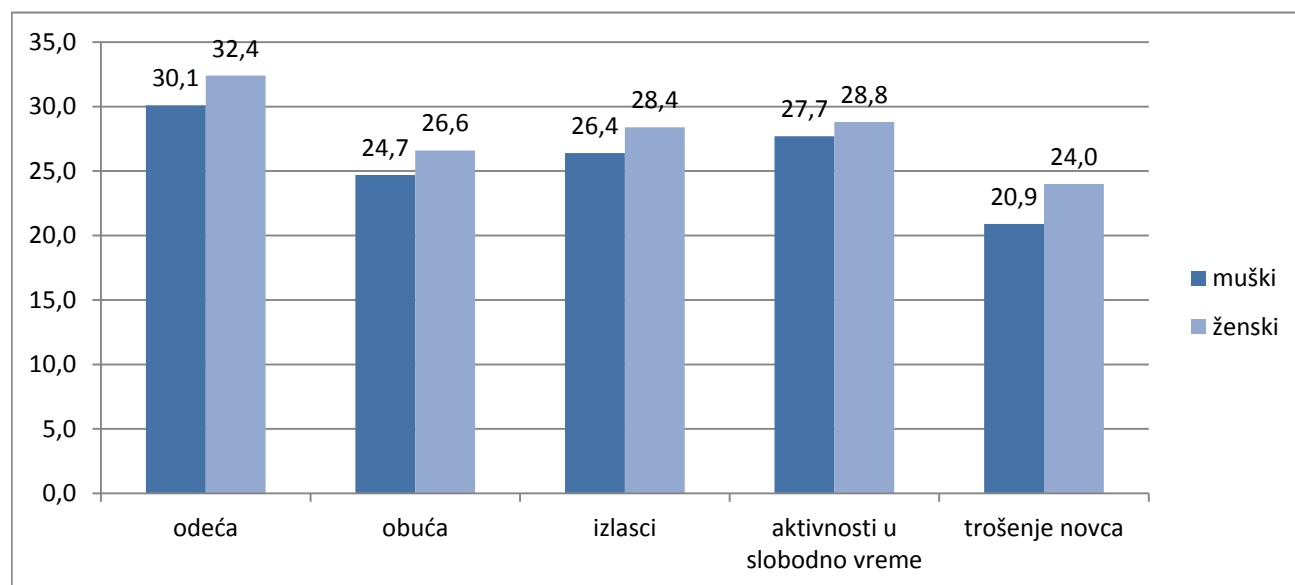
1. dva para obuće (uključujući jedan par koji je za sve vremenske uslove) = „obuća“
2. menjanje iznošene garderobe novom = „odeća“
3. okupljanje sa prijateljima/porodicom na piću/ručku/večeri barem jednom mesečno = „izlasci“
4. redovne aktivnosti u slobodno vreme kao što su bavljenje sportom, odlazak u bioskop, pozorište itd. = „aktivnosti u slobodno vreme“
5. trošenje manje količine novca bez obaveze da se konsultuje sa bilo kim = „trošenje novca“.

Odgovori „da“ i „ne, drugi razlozi“, posmatrani su kao isti odgovor, tj. kao „da, mogu da priuštiti“. Analiza je sumirala odgovore „ne, ne mogu da priuštiti“ na nivo domaćinstva i poredila sumu ovih odgovora sa ukupnim brojem članova domaćinstva.

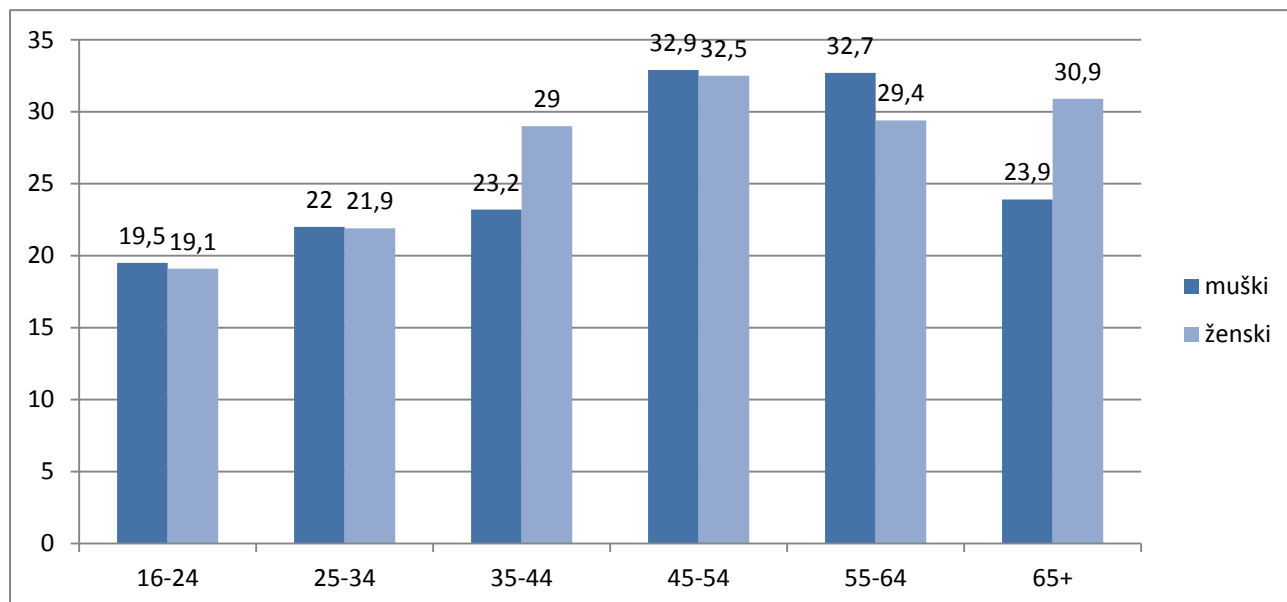
Na grafikonu koji prikazuje nejednakost u stepenu materijalne ugroženosti (Grafikon 1) prikazan je procenat lica, prema polu, koja nisu u mogućnosti da sebi priušte navedene stavke/aktivnosti. U svim kategorijama, žene su, u proseku, više ugrožene od muškaraca. Na grafikonima 2 i 3 prikazana je nejednakost u stepenu materijalne ugroženosti prema nekim od posmatranih aktivnosti i stavki, starosnim grupama i prema polu (pogledati i grafikone A1, A2 i A3 u Aneksu).

Ovi grafikoni nam pokazuju da, osim kada je u pitanju trošenje manje količine novca bez obaveze da se konsultujete sa bilo kim, lica starosti 45-64 su najugroženija, kao i žene starosti 65 i više godina. Iako se čini da kada su u pitanju aktivnosti u slobodno vreme, lica starosti 55 i više godina su „manje“ ugrožena, trebalo bi napomenuti da se sa povećanjem broja godina, tj. starosti, linearno povećava i udeo odgovora „ne, drugi razlozi“.

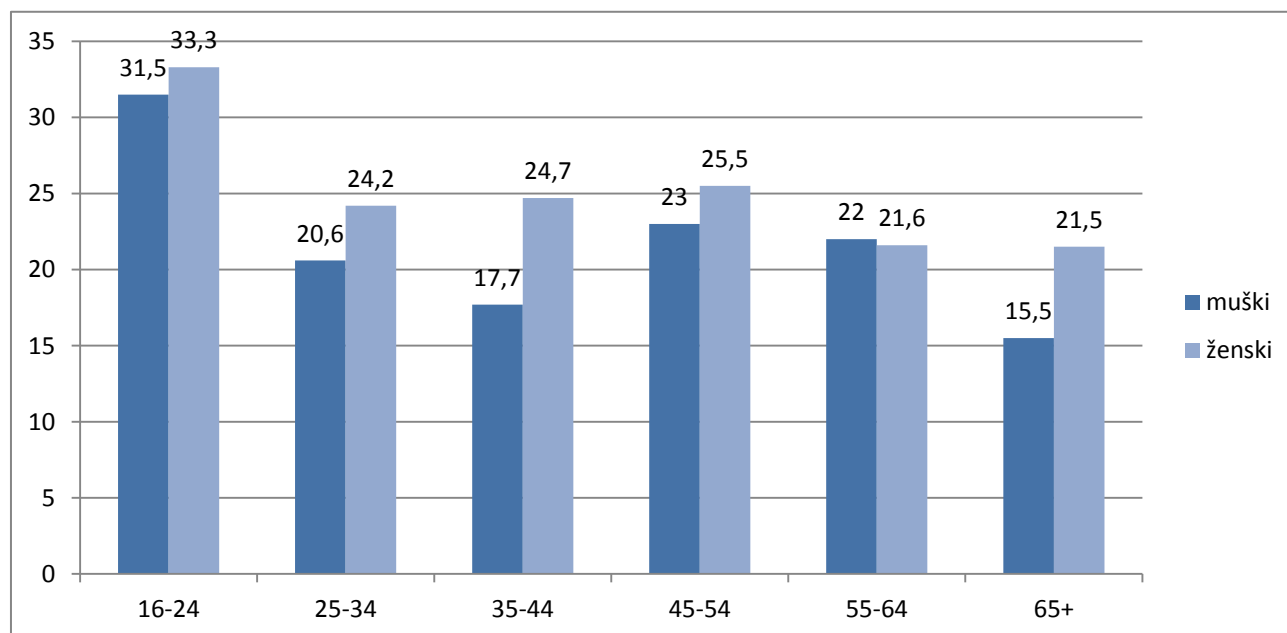
GRAFIKON 1. Nejednakost u stepenu materijalne ugroženosti prema različitim aktivnostima i stavkama, starosnim grupama i prema polu u Srbiji u 2013, %

GRAFIKON 2. Nejednakost u stepenu materijalne ugroženosti –izlasci, prema starosnim grupama i prema polu u Srbiji u 2013, %

GRAFIKON 3. Nejednakost u stepenu materijalne ugroženosti –trošenje novca, prema starosnim grupama i prema polu u Srbiji u 2013, %

Analiza je takođe pokazala da su mladi starosti 16-24 u većini posmatranih stavki relativno u najboljem položaju u poređenju sa drugim starosnim grupama. Jedini izuzetak je trošenje manje količine novca bez konsultacije sa drugim članovima domaćinstva.

Dakle, sa povećanjem starosti (osim kada je u pitanju trošenje manje količine novca), povećava se udeo lica koja sebi ne mogu da priušte određene stavke ili aktivnosti. Ovo se može objasniti i kulturom i tradicijom našeg društva gde se stariji uglavnom odriču u korist mladih.

5.2 Mladi – lica starosti do 28 godina

Dalja analiza će se fokusirati na položaj mladih starosti do 28 godina. Starosna grupa lica koju predstavljaju mladi, a koji su fokus brojnih istraživanja i radova, definiše se različito u zavisnosti od teme i samih istraživača. Cilj ove analize i analize ove profilne grupe je da utvrdi na koji način se mladima može pomoći, i da se na još jedan način prikaže njihov položaj, tj. kvalitet života u Srbiji.

Među licima ove starosti su i ona lica koja su i dalje u nekom vidu redovnog obrazovanja, kao i mladi nezaposleni koji teže dolaze do posla i stoga je starosna grupa, pored one uobičajene –do 25 godina, pomerena na 28.

Prema rezultatima Ankete o prihodima i uslovima života iz 2013. godine, u Republici Srbiji je bilo oko 28,2% osoba starosti do 28 godina koje su živele u domaćinstvima koja su u riziku od siromaštva (oko 600.000 lica). Kada se uporede stope pomenutog indikatora, može se videti da su osobe ovog uzrasta bile u većem riziku od siromaštva u poređenju sa ostalim starosnim grupama.

5.2.1. Deca i mladi posmatrani prema starosnim podgrupama

Kako bismo jasnije utvrdili profile dece i mladih koji žive u domaćinstvima koja su u riziku od siromaštva, najpre smo posmatranu starosnu grupu 0-27 godina razložili na niže intervale i pokazali da postoje određene razlike po pitanju rizika od siromaštva, kvaliteta i uslovima života.

Grafikon Stope rizika od siromaštva prema starosnim grupama za osobe starosti 0-27 godina (A4 Aneks) nam pokazuje stope rizika od siromaštva za decu uzrasta do tri godine, decu starosti 3-5 godina, decu koja su u uzrastu za pohađanje osnovne škole (6-14), decu i mlade starosti 15-19 godina, tj. period srednje škole, kao i mlade starosti 20-27 godina (mladi ove starosti imaju najveći rizik da budu nezaposleni ili su i dalje u nekom vidu obrazovanja, bazirano na osnovu prosečnih godina studiranja).

Ono što odmah možemo primetiti jeste da se sa povećanjem starosti, linearno povećava i rizik od siromaštva sve do kraja srednje škole, nakon čega ova stopa polako počinje da opada. Dakle, sve posmatrane starosne grupe imaju veći rizik od siromaštva kada se uporede sa republičkim prosekom (24,6%), ali i u poređenju sa ostalim starosnim grupama, tj. starijim stanovništvom.

TABELA 1. Struktura prema broju članova domaćinstva za osobe starosti 0-27 godina u zavisnosti od toga da li su u riziku od siromaštva

	0-2		3-5		6-14		15-19		20-27	
broj članova	jesu	nisu	jesu	nisu	jesu	nisu	jesu	nisu	jesu	nisu
1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,0	0,6	2,2
2	0,0	0,4	0,9	0,4	3,0	2,2	5,4	4,3	8,3	10,2
3	26,0	23,6	17,9	15,4	9,2	11,7	14,4	17,7	21,9	23,2
4	22,8	33,1	29,7	36,3	34,1	38,9	36,3	40,2	33,2	35,8
5	18,3	16,8	16,8	18,6	24,5	22,0	24,6	20,7	17,1	15,5
6	14,3	12,9	17,2	17,5	16,4	17,5	11,6	13,1	9,1	8,4
7+	18,7	13,2	17,6	11,9	12,8	7,7	7,3	3,9	9,7	4,6

5.2.2. Deca i mladi posmatrani prema veličini i tipu domaćinstva

Rezultati bazirani na podacima Ankete o prihodima i uslovima života, pokazuju da i kada je u pitanju Republika Srbija, sa povećanjem broja članova domaćinstva povećava se i rizik od siromaštva. Stopa rizika od siromaštva kod jednočlanih domaćinstava iznosi 26,3%, prosečna stopa kod domaćinstava sa 2-6 članova iznosi 23,9%, dok je ova stopa čak 33,9% u slučaju domaćinstava sa 7 i više članova. Međutim, važan nalaz ove profilne grupe je i taj da se deca koja su u riziku od siromaštva ne nalaze samo u domaćinstvima koja broje više članova, već i u drugim tipovima domaćinstava.

U Tabeli 1 – Struktura prema broju članova domaćinstva za osobe starosti 0-27 godina u zavisnosti rizika od siromaštva, prikazana je struktura prema broju članova domaćinstva i prema posmatranim starosnim grupama, kao i posebno za osobe koje jesu, i za osobe koje nisu u riziku od siromaštva.

Posmatrano prema broju izdržavane dece koja žive u domaćinstvu, rizik od siromaštva se za decu starosti 0-5 godina povećava kada u domaćinstvu živi četvoro i više izdržavane dece, dok se za decu i mlade starosti 6-19 taj rizik povećava ako u domaćinstvu živi više od troje izdržavane dece.

Generalno posmatrano, veoma je mali broj lica starosti 20-27 godina koja žive u samačkim domaćinstvima. Anketa je pokazala da čak 78,5% osoba starosti 20-27 godina živi sa barem jednim roditeljem/starateljem, dok 21% živi sa partnerom u istom domaćinstvu. Gotovo da nema lica pomenute starosti koja su u riziku od siromaštva, a koja žive sama (tek oko 0,6%). Razlozi za to mogu biti različiti ali nisu predmet ove analize.

Struktura nam pokazuje da najveći broj dece i mladih uzrasta od 0-27 godina živi u domaćinstvima sa četiri člana, tj. većina živi u domaćinstvima sa 3-5 članova. Što su mlađi, češće žive u brojnijim porodicama koje broje i više od 5 članova.

5.2.3 Samohrani roditelji

Samohrani roditelji često se suočavaju sa različitim preprekama koje nisu samo sociološke prirode. Oni se vrlo često suočavaju i sa nedostatkom finansijskih sredstava. Cilj ove analize je da prikaže kvalitet života mladih koji žive samo sa jednim roditeljem ili starateljem.

Radi poređenja, udeo lica koja žive u domaćinstvima koja predstavljaju domaćinstvo samohranog roditelja sa decom i mladima starosti 0-27 godina, čini oko 2,5% ukupnog broja lica. Udeo mladih koji žive samo sa jednim roditeljem/starateljem iznosi oko 5,7% ukupnog broja mladih ovog uzrasta.

Ako posmatramo stopu rizika od siromaštva, od ukupnog broja mladih koji žive u pomenutom tipu domaćinstva, njih 32,7% je u bilo u riziku od siromaštva. Dakle, skoro jedna trećina od njihovog ukupnog broja.

Analiza nam pokazuje i da je broj mladih koji žive samo sa ocem/muškim starateljem dosta manji od broja onih koji žive samo sa majkom/ženskim starateljem – oko jedne petine. Sa druge strane, oko 45,8% ukupnog broja mladih koji žive samo sa ocem/muškim starateljem bili su u riziku od siromaštva, dok je udeo onih koji u domaćinstvu žive samo sa majkom/ženskim starateljem oko 32,8%⁶. Dakle, i samohrani očevi i samohrane majke imaju veću šansu da budu u riziku od siromaštva.

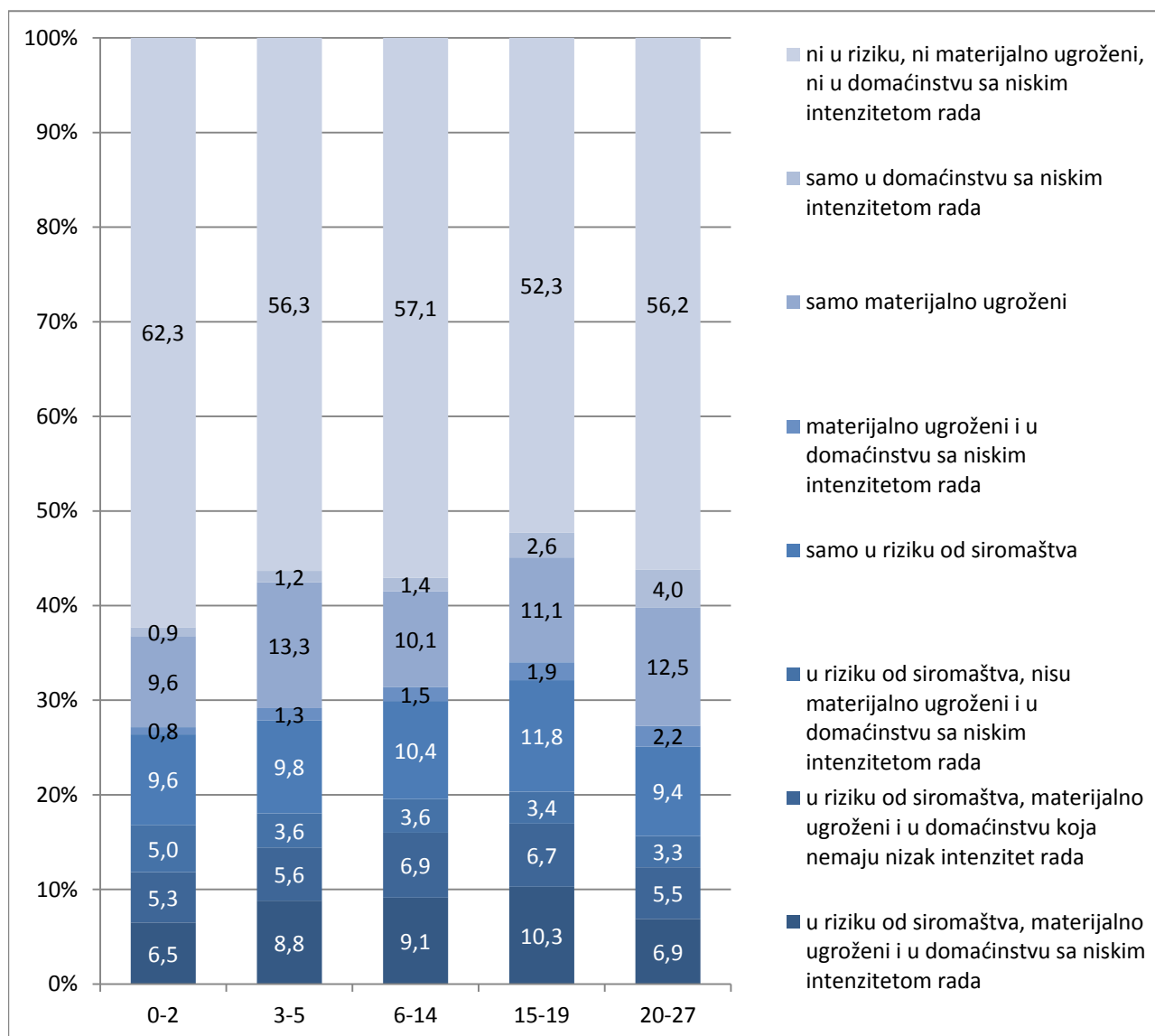
5.2.4 AROPE indikator

Stopa rizika od siromaštva nije jedini pokazatelj koji može ukazati na loše uslove života, ali je često upotrebljavan jer se iznos socijalnog davanja najčešće formira na osnovu primanja domaćinstva (finansijski aspekt). Na Grafikonu 4 je prikazana struktura vrednosti AROPE indikatora prema posmatranim starosnim grupama. Iako ovaj indikator nije jedan od najboljih pokazatelja, on nas može usmeriti ka nekim daljim analizama. Na primer, možemo da vidimo da je starosna grupa 15-19 godina nešto ugroženija od ostalih grupa, tj. ova deca i mladi češće žive u domaćinstvima koja su u riziku od siromaštva i/ili materijalno ugrožena i/ili žive u domaćinstvima sa niskim intenzitetom rada u odnosu na druge starosne grupe.

Deca uzrasta do 3 godine češće žive u domaćinstvima koja su ujedno i u riziku od siromaštva i sa niskim intenzitetom rada. Razlog tome može biti da i majke odlučuju da napuste posao kako bi se brinule o detetu/deci ili im je teže da pronađu posao. Međutim, ako pogledamo domaćinstva koja samo imaju nizak intenzitet rada, vidimo da je onih koja

⁶ Treba imati u vidu da ukupan broj lica koja žive u ovom tipu domaćinstva nije veliki u odnosu na ukupnu populaciju, tj. broj lica obuhvaćenih uzorkom sa ovim tipom domaćinstva zorak nije dovoljno veliki da bismo sproveli detaljniju analizu.

GRAFIKON 4. AROPE indikator, prema starosnim grupama, %

imaju decu starosti do tri godine najmanje, dok je domaćinstava koja imaju osobe starosti 20-27 godina ima najviše.

5.2.5 Struktura prihoda

Cilj ovog dela analize je da pokaže osnovne izvore primanja domaćinstava u kojima žive mladi, tj. da se utvrdi koliki udeo zapravo čine različita socijalna davanja, a ne primanja po osnovu rada. Dakle, ukoliko država više ne bi bila u mogućnosti da finansira ovu vrstu pomoći, da li bi ova domaćinstva, tj. mladi u njima bili direktno ugroženi.

Struktura prema starosnim grupama prikazana na grafikonima 5 i 6 nam pokazuju udeo dece koja su, tj. koja nisu u riziku od siromaštva, prema tome da li

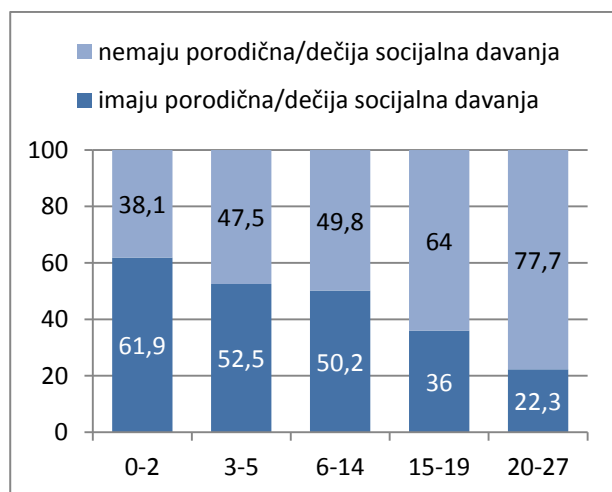
žive u domaćinstvima koja primaju neki porodični/dečiji dodatak ili ne. Prema *EU-SILC* metodologiji ova komponenta (*Family/Children related allowances*) obuhvata sve vrste porodičnih i dečijih dodataka. U slučaju Republike Srbije, ona obuhvata sumu Roditeljskog dodatka, Dečijeg dodatka, Uvećanog dečijeg dodatka i Naknadu za trudničko i porodično odsustvo.

Udeo ovih socijalnih davanja polako se smanjuje kako se povećava broj godina dece i mladih. U slučaju dece i mladih uzrasta 15-19 godina, a koja žive u domaćinstvima koja su u riziku od siromaštva, samo 36% njih ima neku od ovih socijalnih davanja.

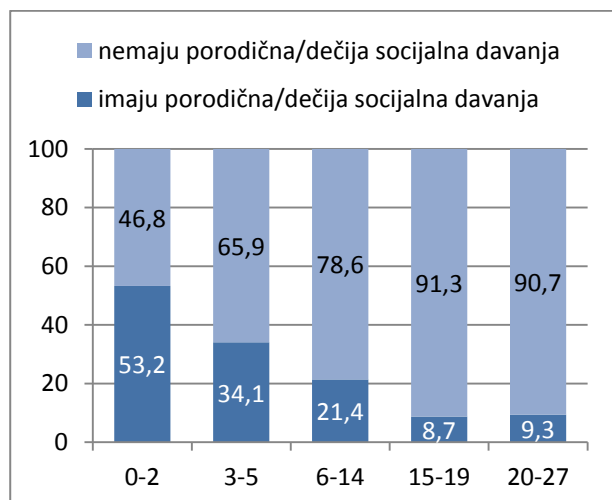
Na Grafikonima A5 i A6 (Aneks) –Struktura prema starosnim grupama u zavisnosti da li imaju ostala

socijalna davanja ili ne za decu koja jesu, tj. nisu u riziku od siromaštva, % prikazana su sva ostala socijalna davanja poput: Subvencije za grejanje, Subvencije za račun za komunalne usluge, Jednokratna socijalna pomoć, Novčana socijalna pomoć (materijalno obezbeđenje porodice), Dodaci i druga primanja socijalno ugroženih lica na osnovu socijalne zaštite, Novčana naknada zbog privremene onesposobljenosti za rad, Naknada za nezaposlenost, Naknada ili dodatak za pomoć i negu drugog lica, Pomoć za raseljena lica sa Kosova i Metohije i Pomoć u vezi sa obrazovanjem, u vidu njihove ukupne sume.

GRAFIKON 5. Struktura prema starosnim grupama u zavisnosti da li imaju porodična/dečija socijalna davanja ili ne za decu koja su u riziku od siromaštva, %

GRAFIKON 6. Struktura prema starosnim grupama u zavisnosti da li imaju porodična/dečija socijalna davanja ili ne za decu koja nisu u riziku od siromaštva, %

Pomenuti grafikoni nam pokazuju da udeo dece posmatranog uzrasta koja žive u domaćinstvima koja primaju ostala socijalna davanja i u riziku su od siromaštva, ne razlikuje se puno od domaćinstava koja nisu. Ovaj udeo sličan je i među svim starosnim grupama, tj. iznosi oko 30% i najmanji je za starosnu grupu 0-2 godine, tj. 0-5 godina. Iako je ovaj rezultat očekivan, s obzirom da se radi o raznorodnoj grupi davanja koja nisu usmerena samo na rizičnu populaciju, njihov udeo je čini, u proseku, oko 25%.

Kako bismo utvrdili da li socijalna davanja koja ova domaćinstva primaju imaju efekta, važno je utvrditi i strukturu prihoda, tj. osnovne izvore prihoda domaćinstava koja su u riziku od siromaštva u odnosu na ona domaćinstva koja nisu.

Na Grafikonima A7, A8 i A9 (Aneks)–Struktura prihoda prema izvorima, prikazana je pomenuta struktura, najpre razložena prema starosnim grupama, a onda i ukupna za decu i mlade starosti 0-27 u zavisnosti da li su u riziku od siromaštva ili ne. Ovi grafikoni treba da pokažu koji su glavni izvori prihoda domaćinstava u kojima žive deca i mladi, a prema riziku od siromaštva.

Primanja su podeljena u sledeće kategorije:

- Zaposlenost** – primanja po osnovu zaposlenosti kod poslodavca;
- Primanja po osnovu samozaposlenosti i privatne penzije** – obuhvata primanja po osnovu samozaposlenosti, privatne penzije, prihode od izdavanja, od kamata i dividendi, kao i prihode osoba mlađih od 16 godina;
- Socijalna davanja** – socijalna davanja za nezaposlenost, bolovanje, socijalne pomoći, subvencije za obrazovanje i slično;
- Dečija socijalna davanja** – dečiji dodatak i roditeljski dodatak;
- Starosne penzije;**
- Takse i porezi;**
- Transferi između domaćinstava** (dat i primljen novac).

Sve navedene kategorije predstavljaju komponente ukupnog raspoloživog prihoda koji se koristi za računanje stope rizika od siromaštva. Kao što se može videti na osnovu prethodnih grafikona, kada su u pitanju deca i mladi starosti do 28 godina koja su u riziku od siromaštva, najveći deo prihoda domaćinstava u kojima oni žive potiče upravo od socijalnih davanja, primanja po osnovu samozapo-

slenosti i privatnih penzija, kao i novca dobijenog od drugih domaćinstava.

Sa druge strane, kada su u pitanju deca i mladi koji žive u domaćinstvima koja nisu u riziku od siromaštva, najveći deo prihoda njihovih domaćinstava potiče iz primanja na osnovu zaposlenosti.

Starosne penzije, u oba slučaja, ne predstavljaju veliki udeo ukupnih primanja. S obzirom da se struktura, posmatrana prema starosnim grupama, ne razlikuje previše, na Grafikonu A9 (Aneks) prikazana je uporedna struktura zbirno svih starosnih grupa, tj. ukupno za sve osobe starosti 0-27.

5.2.6 Rizik od siromaštva mladih u zavisnosti od regiona i stepen urbanizacije

Cilj ovog dela analize je da se vrati na pitanje sa početka – da li je siromaštvo stvar izbora ili okruženja? Ipak, ne treba zaboraviti na činjenicu da se u ovoj analizi ne misli samo na okruženje u vidu regiona ili stepena urbanizacije, ali svakako će se u daljoj analizi pokazati da ona ima velikog uticaja.

Grafikon A10 (Aneks) prikazuje stopu rizika od siromaštva posmatranu prema regionima i prema stepenu urbanizacije – gusto, srednje i slabo naseljena područja. Za sve starosne grupe primetna je niža stopa rizika od siromaštva u Beogradskom regionu (u poređenju sa ostalim regionima), ali razlika prema stepenu urbanizacije zavisi od starosne grupe, ali i od samog regiona. Kada je u pitanju Beogradski region, kako se starost dece polako povećava, tako se povećava i stopa rizika od siromaštva u srednje i slabo naseljenim područjima. Ovo je najverovatnije povezano i sa polaskom dece u školu kojima je potrebno izdvojiti dosta novca za troškove prevoza ukoliko se škola nalazi u većem gradu.

Stopa rizika od siromaštva posmatrana prema stepenu urbanizacije prati rezultate i drugih istraživanja koja kažu da se sa smanjenjem gustine naseljenosti, povećava i rizik od siromaštva.

Socijalna davanja se ne mogu jasno formulisati na osnovu toga ko gde živi jer se deca često vode kao članovi domaćinstva koja žive u ostalim područjima (podela na gradska i ostala područja po definiciji Republičkog zavoda za statistiku), ali pohađaju školu u gradu, gde i žive. Takođe ne bi trebalo zanemariti činjenicu da život u većim gradovima iziskuje dodatne troškove koji se odnose na decu školskog uzrasta.

5.2.7 Struktura potrošnje – deca i mladi školskog uzrasta (6-19 godina)

Prethodna analiza pokazala je da deca i mladi uzrasta 6-19 godina (oni koji su uglavnom u nekom vidu redovnog obrazovanja – osnovna i srednja škola) imaju najveću stopu rizika od siromaštva u odnosu na ostalu decu i mlade. Iz ovog razloga, dalja analiza koja se bazira na podacima Ankete o potrošnji domaćinstava (APD), obuhvatiće samo domaćinstva koja imaju decu i mlade pomenutog uzrasta.

Rezultati pokazuju da domaćinstva u kojima živi barem jedno ili više dece i mladih uzrasta 6-19 godina, imaju malo drugačiju strukturu potrošnje u odnosu na ostala domaćinstva. Naime, udeo troškova za odeću i obuću, kao i za rekreaciju, gotovo je dva puta veći, dok je udeo troškova obrazovanja, što je i logično, čak 6 puta veći. Takođe, udeo transportnih troškova je nešto veći kod domaćinstava koja imaju decu ovog uzrasta. Sa druge strane, kod ostalih domaćinstava, udeo troškova stanovanja i kupovine alkohola je nešto veći, dok je udeo troškova za zdravstvenu zaštitu čak dva puta veći. Udeo troškova hrane je najveći kod svih domaćinstava, ali je, zbog neophodnih drugih troškova, nešto manji kod domaćinstava sa decom uzrasta 6-19 godina.

Trebalo bi napomenuti i da je prosečna potrošnja po članu domaćinstva manja kod domaćinstava sa decom pomenutog uzrasta (oko 34% manja) u odnosu na ostala domaćinstva. Kako se povećava broj dece/mladih ovog uzrasta u domaćinstvu, tako se linearno smanjuje i prosečna potrošnja po članu domaćinstva. Manji budžet domaćinstva dovodi do toga da se udeo troškova za hranu linearno povećava sa povećanjem broja dece, što dovodi to toga da ima manje novca koji ostaje za druge neophodne stavke, tj. troškove.

5.2.8 Struktura potrošnje – deca i mladi školskog uzrasta (6-19 godina)

Dalja analiza se fokusira na stavke materijalne deprivacije koje su deo **Ankete o prihodima i uslovima života** (SILC) takođe posmatrajući starosnu grupu 6-19. Ako posmatramo uslove stanovanja, nema velike razlike kada su u pitanju domaćinstva sa, tj. bez dece i mladih pomenutog uzrasta. Ipak, zabrinjavajuća je činjenica da čak 19,1% dece i mladih starosti 6-19 godina živi u domaćinstvima koja ne mogu da priušte adekvatno

zagrevanje stana, da 3,6% dece u svom domaćinstvu nema kupatilo, tj. da njih 4,6% nema nužnik sa vodokotlićem u domaćinstvu u kojem živi. Takođe, čak 8,5% dece i mladih pomenutog uzrasta živi u stanu/kući koji je mračan, tj. u kojem nema dovoljno dnevne svetlosti.

Ipak, osnovna razlika koja postoji između domaćinstava sa i bez dece i mladih uzrasta 6-19 godina, nalazi se u obezbeđivanju neophodnih novčanih sredstava. Čak 35% domaćinstava sa decom ovog uzrasta pozajmilo je novac od banke ili neke druge finansijske institucije u vidu kredita ili minusa na tekućem računu, u odnosu na ostala domaćinstva kod kojih je to oko 30%.

Takođe, čak 44,6% domaćinstva koja imaju decu pomenutog uzrasta, u prethodnih 12 meseci (od trenutka anketiranja), kasnila su jednom ili više puta sa plaćanjem komunalnih usluga (grejanje, struja, gas, voda i slično⁷) zbog finansijskih teškoća. Kod domaćinstva bez dece ovog uzrasta, taj udeo je oko 35,6%. Međutim, interesantna je i činjenica da je veći udeo onih koji kasne sa plaćanjem dva ili više puta u domaćinstvima koja imaju decu pomenutog uzrasta – 37,1%, u poređenju sa 29% kod onih bez dece iste starosti.

Takođe, kada je u pitanju subjektivno siromaštvo, više je domaćinstva sa decom i mladima uzrasta 6-19 koja osećaju da veoma teško sastavljaju kraj s krajem u odnosu na ostala domaćinstva.

Dakle, ako se vratimo na prethodne podatke koji kažu da je udeo troškova stanovanja veći kod domaćinstava koja nemaju decu pomenutog uzrasta, trebalo bi uzeti u obzir i činjenicu da će se domaćinstva, da bi mogla da se izbore sa troškovima koji su neophodni za decu pomenutog uzrasta, pre ili češće odlučivati da dva ili više puta kasne sa plaćanjem komunalnih usluga.

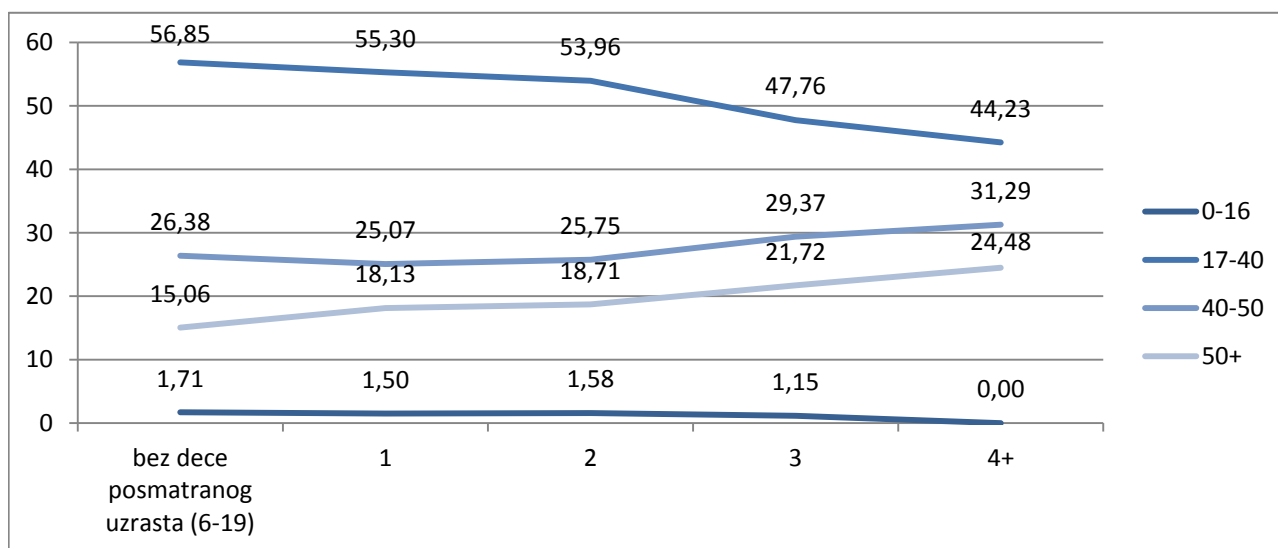
5.2.9 Odrasli članovi u domaćinstvima sa decom i mladima školskog uzrasta (6-19 godina)

S obzirom na to da deca posmatranog uzrasta iziskuju mnogo veće troškove, lica koja žive u domaćinstvima koja imaju decu ovog uzrasta, generalno rade (ili moraju da rade) više od ostalih domaćinstava.

Broj sati rada lica starosti 16 ili više godina u odnosu na broj dece koja žive u domaćinstvu, izraženo u procentima – Grafikon 7 pokazuje lica koja žive u domaćinstvima bez dece posmatranog uzrasta, kao i domaćinstva sa jednim, dvoje, troje, četvoro i više dece i mladih starosti 6-19, kao i prosečan broj sati rada tokom nedelje.

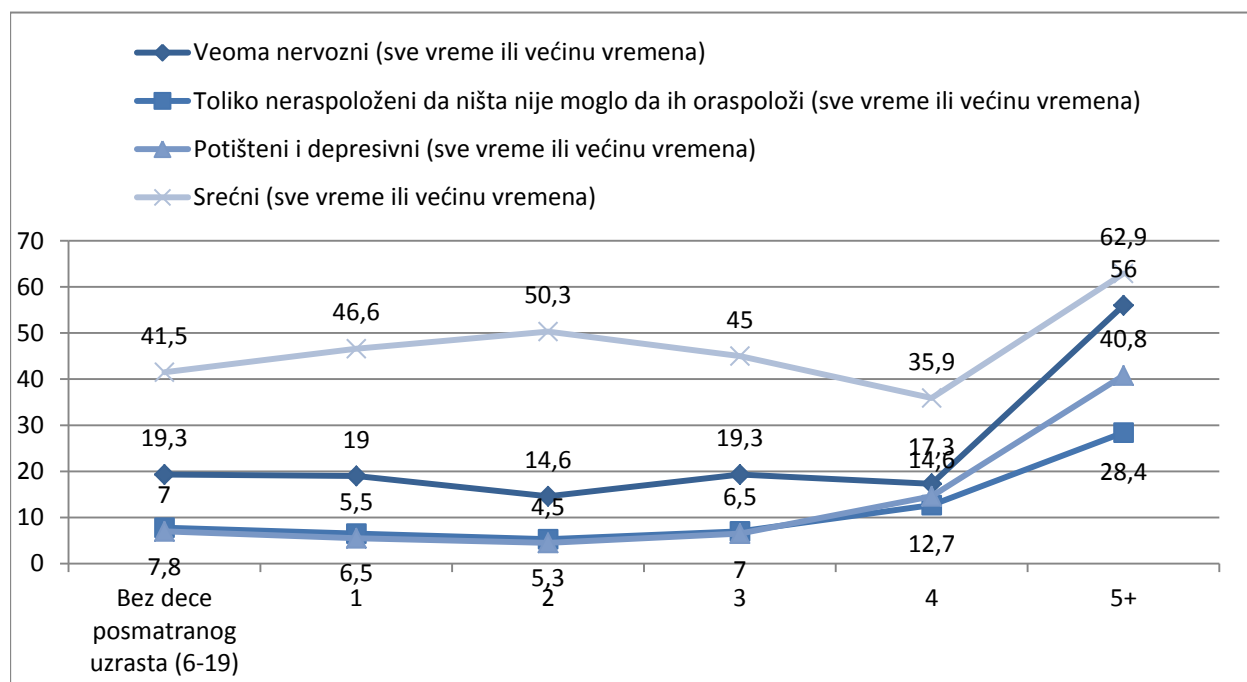
Kao što možemo da vidimo, kako se povećava broj dece (posmatrajući od 0=bez dece), tako se linearno povećava i broj sati rada. Sa povećanjem broja dece, linearno se smanjuje udeo sati rada 0-16 i 17-40, dok se linearno povećava broj sati rada veći od 40.

GRAFIKON 7. – Broj sati rada lica starosti 16 ili više godina u odnosu na broj dece koja žive u domaćinstvu, %

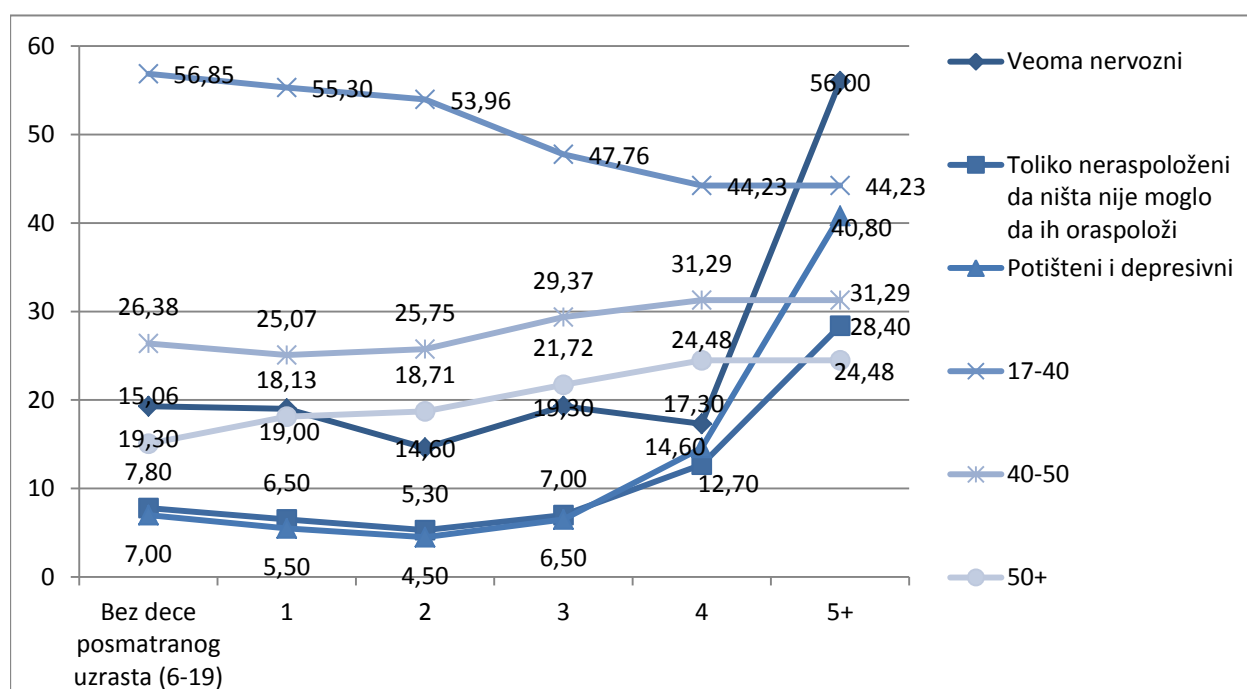

⁷Ovi troškovi se ne odnose na račun za telefon.

GRAFIKON 8. Različita osećanja i raspoloženja osoba starosti 16 i više godina u odnosu na broj dece koja žive u domaćinstvu, %

GRAFIKON 9. Osećanja i raspoloženja, kao i prosečan broj sati rada kod lica starosti 16 ili više godina u odnosu na broj dece koja žive u domaćinstvu, %

Kada je u pitanju svest o zdravlju, lica koja žive sa decom ovog uzrasta, više vode računa o svom zdravlju – oko 13,8% lica koja žive u domaćinstvima bez dece i mladih uzrasta 6-19 godina, nije otišlo u prethodnih 12 meseci kod lekara, a trebalo je, dok je taj procenat oko 9 kod domaćinstava sa decom i mladima pomenutog uzrasta.

Takođe, kada se pogledaju razlozi za to, u oba slučaja je glavni uzrok nedostatak finansijskih sredstava, ali dok je kod domaćinstava sa decom/mladima sledeći glavni razlog nedostatak vremena zbog posla i brige o drugima, lica u domaćinstavima bez dece ovog uzrasta, navela su da su želela da sačekaju da vide da li će se stanje popraviti.

Fininaskijski aspekt i relativno siromaštvo, ne treba da budu jedini pokazatelj socio-ekonomskog stanja društva. Ukoliko smo depresivni i potišteni, manje smo aktivni i produktivni na svom poslu, imamo veći rizik da budemo otpušteni i manju verovatnoću da pronađemo posao.

Prethodna analiza pokazala je da lica u domaćinstvima sa decom i mladima pomenutog uzrasta, (moraju da) rade mnogo veći broj sati. Neizvestnost, stres i finansijski problemi utiču direktno na fizičko i duševno zdravlje, a samim tim i na sve aspekte našeg života.

Rezultati pokazuju da se lica koja žive u domaćinstvima bez dece i mladih uzrasta 6-19 godina, sve vreme ili većinu vremena osećaju više nervozno, depresivno i potišteno, kao i manje srećno, u odnosu na domaćinstva koja imaju jedno ili dvoje dece/mladih ovog uzrasta – Grafikon 8.

Ipak, sa povećanjem broja dece/mladih, sa dvoje na troje, polako počinje da se povećava i osećaj nervoze, depresije i potištenosti, a osećaj sreće se polako smanjuje. Ovaj trend ostaje isti i sa četvrtim detetom, ali sa petim detetom i više njih, „negativna“ osećanja naglo rastu. Ipak, interesantna je i činjenica, da su lica koja žive u domaćinstvima sa pet i više dece/mladih ovog uzrasta, najsrećnija – čak 62.9% ovih lica je bilo srećno sve vreme ili većinu vremena (prosek ostalih –oko 44%).

Lica u domaćinstvima sa dvoje dece/mladih uzrasta 6-19 godina su najveći deo svog vremena srećna i manje se osećaju nervozno, nerazpoloženo i potišteno u odnosu na lica iz ostalih domaćinstava.

Možemo zaključiti da se sa povećanjem broja dece/mladih polako povećava i potreba za većim novčanim sredstvima, tj. za povećanjem prosečnih broja sati rada. Sa povećanjem broja sati rada, povećava se i osećaj nervoze, potištenosti i depresije koji dovodi do smanjenja osećanja sreće – Grafikon 9.

5.2.10 Visokoobrazovani mladi bez radnog iskustva

Iako ne predstavljaju veliki udeo u populaciji, poražavajući je podatak da u Srbiji ima oko 17 hiljada mladih starosti 21-30 godina koji su završili više ili visoko obrazovanje, a koji žive u domaćinstvima koja su u riziku od siromaštva (oko 8,2% u odnosu na ukupan broj lica ove starosti i ovog obrazovanja).

Dakle, i pored toga što su godinama ulagali u sebe i u svoje obrazovanje, i dalje su jedni od najugroženijih lica.

Ako posmatramo sva lica starosti 21-30 godina koja su završila više/visoko obrazovanje ili doktorske studije, čak 68,6% njih i dalje živi sa barem jednim roditeljem/starateljem. Takođe, samo 27,9% njih živi sa partnerom, tj. 22,4% njih je u braku, a 16.6% njih je roditelj/staratelj jednom ili više dece u domaćinstvu u kojem žive.

Najveći deo njih živi u Beogradskom regionu (oko 38%), a najmanje u Regionu Južne i Istočne Srbije (oko 15,2%). Takođe, posmatrajući prema polu, udeo žena je veći (oko 59,6%). Od svih lica ove starosti koja su završila više/visoko obrazovanje, oko 18,7% njih se i dalje školuje.

Oko jedne polovine, tačnije 47,5% se izjasnilo da radi (ne uključujući samozaposlena lica), dok je 34,2% ovih lica nezaposleno. Ostatak se izjasnio kao neaktivna lica. Takođe, čak 75,1% onih koji nisu bili zaposleni u trenutku anketiranja, nikada nije radilo, tj. nema radnog iskustva. Međutim, gotovo svi (više od 90%) aktivno traže posao i bili bi spremni da počnu da rade kada bi im posao bio ponuđen.

Dakle, ova lica pripadaju grupi najobrazovanijeg dela stanovništva ali zbog trenutne ekonomske situacije i nestabilnog tržišta rada, kao i obrazovnog sistema koji im ne obezbeđuje potrebno radno iskustvo, ne mogu lako i brzo da pronađu posao. Dakle, više nemaju pravo na studentski kredit ili stipendiju, a veliki deo ne može da ostvari značajnija i redovna novčana primanja, tako da padaju na teret svog domaćinstva.

5.3 Tik do penzije – osobe starosti 50-64 godine

Iako se na prvi pogled čini da su osobe starosti 50-64 godine (čine oko 23% ukupne populacije), nešto manje ugrožene od drugih starosnih grupa (oko 22% ovih lica živi u domaćinstvima koja su u riziku od siromaštva), iza ovog podatka kriju se izuzetno ugrožene kategorije lica koje vrlo često ni na koji način ne mogu same da poboljšaju svoju materijalnu situaciju – nisko obrazovanje, lošije zdravlje, neadekvatno radno iskustvo, neodgovarajući radni profili itd.

Vrlo često se ova lica ne analiziraju dovoljno, tj. kao izdvojena kategorija jer se uglavnom govori o deci, mladima, nezaposlenima, penzionerima, samohranim roditeljima, pa mogu ostati iza kulisa. Sa slabijom ekonomijom, mnoga od ovih lica su ostala bez radnog mesta na kojem su (neke od njih) provele i čitav svoj radni vek. Ovo su lica koja imaju decu koja se i dalje školuju, decu koja su nezaposlena, bolesne roditelje o kojima još uvek moraju da brinu. Neki od njih su i razvedeni, udovci/udovice, samci. Veliki deo njih nema adekvatno obrazovanje, nema mogućnost pre-ili dokvalifikacije, a mnogi zavise od njih, a i često se nemaju na koga osloniti. Moja ideja je da prikazem kako, gde i s kim oni žive.

Da bismo bolje razumeli koji su potencijalni razlozi za materijalnu ugroženost i relativno siromaštvo, ovu starosnu grupu smo najpre podelili prema polu, a zatim i razložili na sledeće podgrupe: 50-54, 55-59 i 60-64. Dakle, to su lica koju su blizu penzije ili su tek penzionisala⁸.

5.3.1 Finansijska situacija

Grafikon A11 (Aneks) pokazuje stope rizika od siromaštva za pomenute starosne grupe. Kao što možemo videti, sa povećanjem godina, stopa se smanjuje i to značajnije kod žena nego kod muškaraca. Takođe, starosna grupa 60-64 godine je u najmanjem riziku od siromaštva. Ako bismo se držali samo ovih podataka, mogli bismo doneti pogrešan zaključak o uslovima i kvalitetu života ovih lica.

Posmatrajućima prema kvintilima – Prvi i drugi kvintil prema polu kod starosnih grupa 50-54, 55-59 i 60-64, % Grafikon A12 (Aneks), udeo lica koja su u prvom i drugom kvintilu, tj. u domaćinstvima sa najmanjim ekvivalentnim prihodom, smanjuje se sa povećanjem njihove starosti. Dakle, odnos je obrnuto proporcionalan, i više je izražen kod žena.

⁸Starosna granica za odlazak u penziju je u Republici Srbiji je drugačija kod muškaraca i žena – 65 godina za muškarce i 60 godina za žene. Prema novim odredbama Zakona o izmenama i dopunama zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju iz 2014. godine, Zakon o izmenama i dopunama zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju, SG75/2014 starosna granica za odlazak žena u penziju pomera se svake godine za pola godine, tj. u 2015. godini na 60 godina i šest meseci i najmanje 15 godina radnog iskustva. Izmenama ovog zakonskog akta predviđeno je da se do 2032. godine postepeno pomeraju uslovi za penziosanje, tj. da bi od ove godine i kod žena i kod muškaraca uslov za starosnu penziju navršenih 65 godina života.

5.3.2 AROPE indikator – lica starosti 50-59 godina

Da bismo bolje razumeli šta se zapravo krije iza ovih brojeva, analizirali smo AROPE indikator koji je prikazan na Grafikonu A13 i u Tabeli A1 (Aneks) i to samo za strosne grupe 50-54 i 55-59. Dakle, muškarci starosti 50-59 godina, češće od žena iste starosti, žive u domaćinstvima koja su u riziku od siromaštva, izrazito materijalno ugrožena i sa niskim intenzitetom rada.

Sa povećanjem godina, lica ove starosti sve češće žive u domaćinstvima koja imaju nizak intenzitet rada (kod žena je to mnogo više izraženo), što bi moglo da navede na činjenicu da što su stariji, sve češće žive sami ili sa svojim partnerom istih ili sličnih godina.

5.3.3 Tip domaćinstva – lica starosti 50-64 godine

Kako bismo potvrdili ovu tvrdnju, ova lica smo analizirali prema broju članova domaćinstva u kojima žive. Analiza je pokazala da je udeo muškaraca starosti 50-54 godine koji žive sami veći od udela žena iste starosti.

Međutim, sa povećanjem godina života, povećava se i udeo žena koje žive same – sa 5,9%, koliko je kod žena starosti 50-54 godine, na čak 15,9% kod žena starosti 60-64 godine.

Takođe, i kod muškaraca i kod žena posmatrane starosti, sa povećanjem godina, povećava se i udeo dvočlanih domaćinstava, dok se sa druge strane smanjuje udeo domaćinstava sa više od 3 člana – Tabela A2 (Aneks).

Ukoliko ovu analizu razložimo na lica koja žive u domaćinstvima koja su u riziku od siromaštva i na ona koja nisu, dobijamo jasniju sliku. Tabela A3. Broj članova domaćinstva u kojem žive prema riziku od siromaštva i prema starosnim grupama 50-54, 55-59 i 60-64, (Aneks) pokazuje da, kada su u pitanju muškarci, udeo jednočlanih domaćinstava se povećava sa povećanjem starosti, ali ne značajno.

Međutim, ako istu podgrupu posmatramo prema tome da li su u riziku od siromaštva ili ne, vidimo da je udeo jednočlanih muških domaćinstava (starost 60-64) koja su u riziku od siromaštva značajnije veći – oko 15,1%, za razliku od 7,3% koja nisu u riziku.

Dakle, lica ove starosti su u većem riziku od siromaštva ako žive sama, tako da su muškarci starosti 50-64 godine u većem riziku od siromaštva ako žive sami, dok je to kod žena najviše izraženo kod starosti 60-64 godine.

Ako posmatramo ova lica prema broju izdržavane dece koja žive u domaćinstvu, možemo primetiti da su lica koja žive u domaćinstvima bez izdržavane dece u malo većem riziku od siromaštva. Razlog tome je verovatno i činjenica da upravo (ne)postojanje izdržavane dece određuje sam tip, tj. strukturu domaćinstva, kao i strukturu raspoloživog prihoda. Lica ove starosti, koja u svom domaćinstvu nemaju izdržavanu decu, najčešće su ona koja žive sama ili samo sa partnerom sličnih godina. Sa druge strane, ukoliko u domaćinstvu ovih lica živi troje i više izdržavane dece, njihov rizik od siromaštva se gotovo udvostručuje.

Kao što je prethodna analiza pokazala, veći broj članova domaćinstva, dovodi do većeg rizika od siromaštva –Tabela A4 (Broj izdržavane dece i rizik od siromaštva –Aneks). Kada je u pitanju materijalna deprivacija i broj izdržavane dece, situacija je malo drugačija. Naime, muškarci starosti 50-59 godina češće žive u domaćinstvima koja su materijalno ugrožena ako u njima nema izdržavane dece, dok je to kod žena izraženo samo kod starosne grupe 50-54. Sa druge strane, muškarci pomenute starosti, koji žive u domaćinstvima u kojima ima troje i više izdržavane dece, su češće materijalno ugroženi –Tabela A5. (Broj izdržavane dece i materijalna deprivacija –Aneks).

5.3.4 Bračni status – lica starosti 50-64 godine

Da bismo bolje razumeli razloge, analizu smo usmerili na utvrđivanje postojanja partnera u domaćinstvu. Kod muškaraca je za sve posmatrane starosne grupe situacija ista – ukoliko u domaćinstvu ne živi sa partnerkom, rizik od siromaštva je veći.

Ovi procenti ostaju relativno nepromenjeni sa povećanjem broja godina – u proseku oko 17,7% muškaraca koji nisu u riziku od siromaštva ne živi sa partnerkom u istom domaćinstvu, tj. 24,4% onih koji su u riziku od siromaštva.

Kod žena starosti 50-59 godina je situacija obrnuta, ali nema značajnije razlike u udelu. Sa druge strane, žene starosti 60-64 godine koje ne žive sa partnerom su u drastično većem riziku od siromaštva. Jedna

polovina žena ove starosti koja je u riziku od siromaštva ne živi sa partnerom, dok je kod muškaraca to 24,3% –Tabela A6 (Lice ne živi sa partnerom u domaćinstvu –Aneks).

Ne treba zaboraviti činjenicu da je očekivano trajanje života u Republici Srbiji drugačije za muškarce i žene, kao i na razliku između godina starosti kod partnera (muškarci su, kod osoba posmatrane starosti, uglavnom nekoliko godina stariji od svojih partnerki). Razlog zašto žene starosti 60-64 godine češće žive same je i taj što se za ovu starosnu grupu povećava udeo žena koje su udovice.

Da bismo bolje razumeli kako bračno stanje utiče na materijalne uslove života i finansijsku situaciju, posmatrane starosne grupe smo analizirali prema tome da li su u riziku od siromaštva, kao i prema materijalnoj ugroženosti domaćinstva u kojem žive.

Analiza je pokazala da su neoženjeni muškarci u većem riziku od siromaštva i izraženo materijalno ugroženi u odnosu na ostale i to naročito kod starosne grupe 50-59. Generalno gledano, veći je i udeo muškaraca ove starosti koji su neoženjeni nego što je to situacija kod muškaraca starosti 60-64 godine. Isto se može reći i za razvedene muškarce, s tim što razlika u procentima nije toliko izražena kao kod neoženjenih muškaraca.

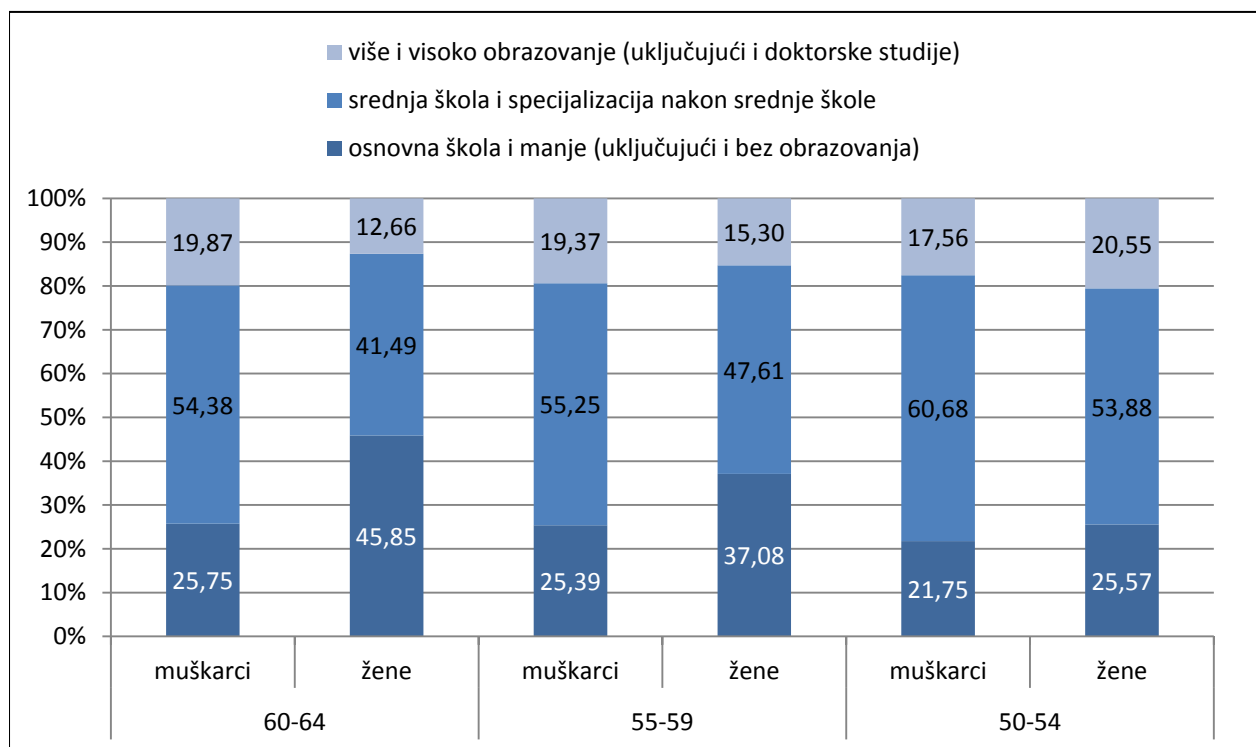
Interesantna je činjenica da su žene starosti 55-59 godina, a koje su razvedene, u nešto manjem riziku od siromaštva i da manje su materijalno ugrožene. Razlozi za to bi se možda mogli već sada nazreti, ali potrebna je dalja analiza da bi se mogli i potvrditi.

Dakle, kao što je već pomenuto, udeo žena starosti 60-64 godine, a koje su udovice, povećava se bez obzira na rizik od siromaštva ili materijalnu ugroženost, ali je evidentno da se za ove žene dosta povećava i rizik od siromaštva i da one najčešće žive u domaćinstvima koja su materijalno ugrožena – Tabele A7. i A8 (Stopa rizika od siromaštva, materijalna deprivacija i bračno stanje – Aneks).

5.3.5 Okruženje – region i stepen urbanizacije (lica starosti 50-64 godine)

Na rizik od siromaštva ne utiče samo činjenica sa kim žive, već i gde. Lica posmatrane starosti koja nisu u riziku od siromaštva, relativno su ravnomerno raspoređena u svim regionima, s tim što je najmanji udeo onih koji žive u Regionu Južne i Istočne Srbije.

GRAFIKON 10. Obrazovanje i starosne grupe, %

Međutim, kada posmatramo lica koja žive u domaćinstvima koja su u riziku od siromaštva, situacija je drugačija. Naime, najmanji udeo lica koja su u riziku od siromaštva živi u Beogradskom regionu, dok najveći deo lica ove starosti koja su u riziku od siromaštva, živi u Regionu Šumadije i Zapadne Srbije, kao i u Regionu Južne i Istočne Srbije – Tabela A9 (Stopa rizika od siromaštva i regioni – Aneks).

Posmatrajući prema stepenu urbanizacije, što su siromašniji, više žive u slabo naseljenim područjima – više od 50% u proseku (čak i 60% za lica starosti 55-64 godine). Sa druge strane, oni koji nisu u riziku od siromaštva, najčešće žive u gusto naseljenim područjima.

5.3.6 Obrazovanje – lica starosti 50-64 godine

Obrazovanje igra jednu od takođe veoma važnih uloga kada je u pitanju stopa rizika od siromaštva. Generalno gledano, struktura obrazovanja je приметно drugačija kod različitih starosnih grupa.

Na Grafikonu 10 – Obrazovanje i starosne grupe, starosne grupe su prikazane obrnutim redom – (60-64), (55-59) i (50-54) kako bi se na najbolji način videla ova razlika i trend. Naime, udeo žena starosti 60-64 godine koje imaju završenu samo osnovnu

školu ili su bez obrazovanja, čini gotovo jednu polovinu. Sa smanjenjem godina, u istom smeru se kreće i udeo žena sa niskim obrazovanjem.

Kod starosne grupe 50-54, ovaj procenat je gotovo prepolovljen – 25,6%. Dok se sa smanjenjem godina povećava udeo žena sa višim i visokim obrazovanjem, a smanjuje udeo sa niskim, kod muškaraca se sa smanjenjem niskog obrazovanja (dosta blaži trend), povećava udeo onih sa srednjim obrazovanjem⁹, a polako smanjuje udeo visokog i višeg obrazovanja¹⁰.

Za starosnu grupu 60-64 imamo da je čak 45,9% žena bilo samo sa osnovnom školom ili bez obrazovanja, a samo 12,7% njih sa višim i visokim obrazovanjem, kod starosne grupe 50-54, udeo žena sa višim i visokim i obrazovanjem iznosi čak 20,5% što je više od udela muškaraca istih godina (17,6%).

Kada u analizu uključimo i rizik od siromaštva, vidimo da je obrazovanje jedan od najznačajnijih faktora koji utiče na finansijsku situaciju domaćinstva. Iako generalno ima više žena koje su bez ili sa

⁹Termin srednja škola uključuje i osobe koje su završile specijalizaciju nakon srednje škole.

¹⁰Termin više i visoko obrazovanje uključuje i osobe koje su završile doktorske studije.

niskim obrazovanjem, ono svakako povećava rizik od siromaštva, i to kod oba pola – Tabela A 10 (Obrazovanje i stopa rizika od siromaštva – Aneks).

Kod žena starosti 60-64 godine, koje su bez obrazovanja ili samo sa završenom osnovnom školom, stopa rizika od siromaštva je najveća – čak 77,5%. Generalno gledano, muškarci starosti 50-59 godina nešto češće žive u domaćinstvima koja imaju lošije uslove života u odnosu na žene iste starosti. Međutim, kod starosne grupe 60-64, situacija je obrnuta.

5.3.7 Materijalna deprivacija – lica starosti 50-64 godine

Oko jedne petine lica posmatrane starosti, u proseku, nije imalo dovoljno finansijskih sredstava da bi moglo da priušti adekvatno zagrevanje svog stana/kuće – Tabela A 11 (Aneks).

Iako bi se na prvi pogled moglo pomisliti da lica koja žive u slabo naseljenim područjima mogu da priušte zagrevanje svog stana/kuće malo bolje od lica koja žive u gusto naseljenim područjima, koristeći druge izvore energije za grejanje (npr. drvo), situacija je obrnuta. Naime, domaćinstva koja žive u gusto naseljenim sredinama, imaju manje problema sa nedostatkom sredstava za adekvatno grejanje od domaćinstava koja žive u slabo naseljenim područjima – Tabela A 12 (Aneks).

Prethodna analiza, koja se odnosila na stopu rizika od siromaštva prema stepenu urbanizacije i prema regionima, pokazala je da lica posmatrane starosti, koja su u najmanjem riziku od siromaštva, žive pretežno u većim gradovima, pa prethodni podatak ne bi trebalo da čudi.

U proseku, oko 5% muškaraca i 4% žena, starosti 50-64 godine, živi u domaćinstvima koja nemaju kupatilo, tj. oko 5,5% muškaraca i oko 4,2% žena živi u domaćinstvima koja nemaju nužnik sa vodokotlićem.

Oko jedne polovine svih lica posmatrane starosti, ne može da priušti neočekivani trošak u iznosu od oko 10.000 dinara. Ova stopa relativno je stabilna sa povećanjem godina i nema značajnije razlike između polova.

Iz prethodne analize videli smo da su i žene i muškarci približno materijalno ugroženi i u sličnom riziku od siromaštva, sa manjim odstupanjima. Ipak, kada je u pitanju kašnjenje sa plaćanjem računa (jednom ili više puta), muškarci, u poređenju sa

ženama iste starosti, žive u domaćinstvima koja imaju veće tendencije za svoje troškove ne izmiruju na vreme.

Interesantna je i činjenica da se sa smanjenjem broja godina, kod oba pola, polako povećava udeo onih koji žive u domaćinstvima koja kasne sa plaćanjem računa. Ovo može biti ili posledica kulture/tradicije društva koja se polako menja, ali može biti i posledica činjenice da mlađe osobe češće u svom domaćinstvu imaju izdržavanu decu koja iziskuju više troškova.

5.3.8 Tržište rada – lica starosti 50-64 godine

Današnje tržište rada u mnogome je promenjeno u odnosu na period od pre 30-40 godina kada su analizirana lica, u proseku, tražila svoj (prvi) posao. Lica starosti 50-64 godine koja se sada uključe na tržište rada (ne uzimajući u obzir činjenicu da žene mogu da odu u starosnu penziju već sa 60 godina), teže dolaze do posla u poređenju sa licima koja su mlađa od njih.

Neki od glavnih razloga su nepostojanje tražnje za njihovim profilima – neodgovarajuće obrazovanje i radno iskustvo, nedovoljno informatičko znanje i slično. Delom zbog ovih razloga, ali i nekih drugih, ova lica često su dugoročno nezaposlena i samim tim u većem riziku od siromaštva i materijalne ugroženosti.

Postojanje neformalne zaposlenosti prisutno je kod lica svih starosnih grupa, kao i kod oba pola. Razlozi za to su drugačiji od osobe do osobe, ali vrlo često ne postoji mogućnost izbora.

Uslovi i kvalitet života često se mere i povezuju samo sa stopom rizika od siromaštva i materijalnom deprivacijom, ali često se zaboravlja na činjenicu koliko osobama, nakon završenog posla, ostaje vremena i energije da se bave drugim aktivnostima.

Dakle, ako svakodnevno moramo da radimo dva posla ili više smena, tj. prekovremeno, kako bismo obezbedili dovoljno novca za sebe i druge članove domaćinstva, da li nas sama činjenica da se nalazimo iznad granice siromaštva zaista čini osobom koja ima zadovoljavajuće uslove života?

Preveliki stres, premalo odmora, kao i nedovoljno vremena za svoje hobije, porodicu i prijatelje, polako dovodi do psihičkih i fizičkih bolesti. Radno neaktivno i radno nesposobno stanovništvo jedni su

od najvećih problema današnjeg društva i svake godine gubi se ogromni novac.

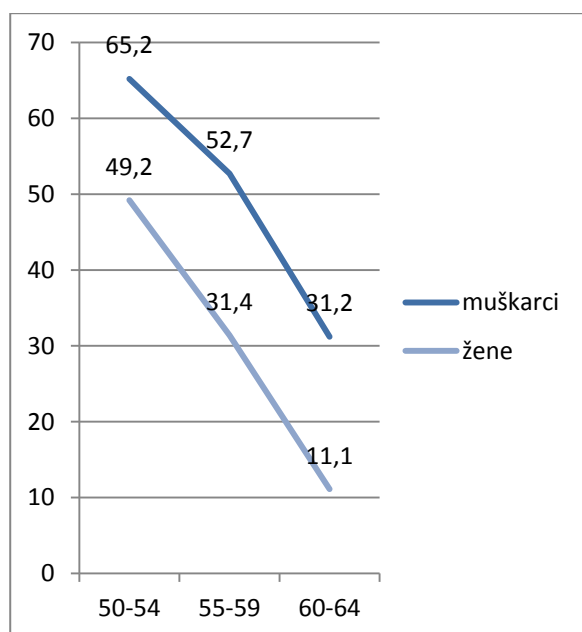
Kako bismo bolje razumeli položaj ovih lica na tržištu rada, analizirali smo podatke **Anekte o radnoj snazi** (ARS). Podaci su pokazali da se formalna zaposlenost, koja je kod muškaraca starosti 50-54 godine oko 56,5%, polako smanjuje kod sledeće starosne grupe na 44,4%, da bi se kod starosne grupe 60-64 gotovo prepolovila – 24,7%.

Kod žena se formalna zaposlenost kreće na isti način kao i kod muškaraca, s tim što se ovaj procenat drastično smanjuje već kod sledeće starosne grupe, sa 41,9% na samo 23,1%. Žene starosti 60-64 godine koje su u formalnoj zaposlenosti čine samo oko 4,5%. Ovaj podatak ne treba da čudi jer je starosna granica za odlazak u penziju kod žena 60 godina.

Međutim, neformalna zaposlenost relativno je stabilna sa povećanjem broja godina i kod muškaraca i kod žena, sa manjom tendencijom pada kod starosne grupe 60-64. Kod muškaraca je u proseku oko 7,8%, a kod žena oko 7,4% – Tabela A 13 i Grafikoni A 14 i A 15 (Aneks).

Kada generalno posmatramo udeo lica koja rade, bilo formalno ili neformalno, prema starosnim grupama i prema polu, vidimo da se sa povećanjem broja godina polako smanjuje i udeo lica koja rade. Ovaj trend prisutan je kod lica oba pola –Grafikon 11 i Tabela A16 (Aneks).

GRAFIKON 11. Udeo lica koja trenutno rade, prema polu i starosnim grupama, %

Međutim, udeo muškaraca koji rade veći je od udela žena i to kod svih starosnih grupa. Interesantna je i činjenica da oko 11% žena starosti 60-64 godine je u nekom obliku zaposlenja (formalnom ili neformalnom). Dakle, iako imaju uslova za odlazak u starosnu penziju, žene i dalje rade. Jedan od razloga može da bude i da nemaju 15 godina staža, pa samim tim nemaju uslov za penziju, odnosno, da su ispunile samo starosni uslov.

Imajući u vidu prethodno navedene podatke o formalnoj i neformalnoj zaposlenosti, analizirali smo koji udeo lica posmatrane starosne grupe ima pravo na penzijsko i zdravstveno osiguranje, plaćeno bolovanje i plaćen godišnji odmor.

Nepostojanje mogućnosti za plaćen godišnji odmor, nemogućnost besplatnog lečenja, kao ni ostvarivanje prava na penziju umnogome utiče na uslove i kvalitet života ne samo posmatranih lica, već i na članove domaćinstva sa kojima žive.

U Tabeli A17. (Da li ostvaruju pravo na penzijsko i zdravstveno osiguranje, plaćeni odmor i bolovanje –Aneks) vidimo da jedna trećina muškaraca i žena starosti 55-59 godina nema plaćeno bolovanje ni plaćen godišnji odmor, a oko jedne četvrtine, u proseku, ne ostvaruje pravo na penzijsko i zdravstveno osiguranje. Razlog ovome je svakako i činjenica da se lica ove starosti, a koja su u formalnom zaposlenju, polako povlače sa tržišta rada, a da se poveća broj onih koji su angažovani u poljoprivredi.

Posmatrano prema obliku svojine, sa povećanjem starosti, udeli muškaraca ostaju relativno stabilni u svim oblicima. Ipak, primetno je malo pomeranje iz privatne-registrovane u privatnu-neregistrovanu svojinu. Oko jedne trećine muškaraca posmatrane starosti radi u državnim ustanovama.

Kod žena je situacija malo drugačija. Naime, u proseku, oko 44% žena starosti 50-59 godina radi u državnim ustanovama. Međutim, ovaj udeo se smanjuje kod žena starosti 60-64 godine na 24,7%. Razlog tome je verovatno uslov za odlazak u starosnu penziju – Tabela A 18 (Aneks).

Najveći broj žena koji nastavlja da radi najčešće radi u neregistrovanim firmama. Udeo lica koja su radila prekovremeno ostaje relativno stabilan sa povećanjem starosti. U proseku, oko 9,5% muškaraca i 7,5% žena posmatrane starosti su radila prekovremeno (posmatrano u odnosu na trenutak anke-

tiranja). Kod muškaraca ovaj procenat umereno raste ali ne značajno – Tabela A 19 (Aneks).

Što su mlađa, lica posmatrane starosti imaju mnogo bolje uslove rada. Analizirajući udeo lica koja nisu imala neplaćene prekovremene sate rada, vidimo da su u najboljoj poziciji bila lica starosti 55-59 godina – oko 39,6% muškaraca i oko 44,8% žena.

Sa druge strane, ako posmatramo starosnu grupu 60-64 godine, samo 22,7% muškaraca i oko 28,4% žena koji su radili (bilo formalno, bilo neformalno), nije imalo neplaćene prekovremene sate.

Ako analiziramo lica koja su imala više od 10 neplaćenih prekovremenih sati (bilo u formalnom bilo u neformalnom zaposlenju), vidimo da se sa povećanjem godina starosti, pogoršava pozicija žena. Oko 8,1% žene starosti 50-54 godine imalo je više od 10 sati prekovremenog rada za koje nisu bile plaćene, da bi se taj udeo povećao na 19,65 za starosnu grupu 60-64 godine. Ovaj procenat vrlo je sličan sa udelom muškaraca iste starosne grupe – 19,3%.

Kada su u pitanju smene, sa povećanjem broja godina smanjuje se udeo lica koja su često radila noću ili uveče. Samo oko 1% žena starosti 60-64 godine je često radio noću, dok je taj procenat kod muškaraca oko 4,9% – Tabela A 20. i Grafikoni A 16 i A 17 (Aneks).

Iako rad noću nije u velikoj meri zastupljen ni kod muškaraca ni kod žena, u proseku, jedna petina muškaraca posmatrane starosti i oko 15,7% žena je često radilo uveče. Ovaj udeo se lagano smanjuje sa povećanjem godina starosti, ali i dalje ostaje na sličnom nivou.

Ako posmatramo rad u toku jedne nedelje, muškarci starosti 50-59 godina više su nego žene iste starosti, često radili nedeljom – oko 24% muškaraca i oko 18,2% žena. Međutim, u starosnoj grupi 60-64 godine, situacija je malo drugačija. Iako se beleži povećanje udela muškaraca ove starosne grupe koji su često radili nedeljom (na oko 28,5%), udeo žena iste starosti se udvostručuje – 43,9%. Svakako ne treba zaboraviti i činjenicu da se lica ove starosti, a koja su u formalnom zaposlenju, polako povlače sa tržišta rada, a da se povećava broj onih koji su angažovani u poljoprivredi.

Dakle, generalno gledano, žene koje nakon starosne granice za odlazak u penziju, nastavljaju da rade, najčešće se nalaze u neformalnom obliku zaposlenja sa većim brojem neplaćenih radnih sati i čestim

radom nedeljom. Takođe, one najčešće ne ostvaruju pravo na penzijsko i zdravstveno osiguranje (što je donekle i logično zbog zakonskih osnova), ali isto tako i u velikom broju slučajeva nemaju pravo na plaćeno bolovanje i na plaćen godišnji odmor.

Interesantan je i podatak da se sa povećanjem broja godina kod muškaraca, smanjuje i udeo onih koji imaju dodatni posao, dok je kod žena situacija suprotna. Procenti nisu veliki i nema značajnijeg strukturnog loma, ali je se može primetiti blagi pad kod muškaraca, tj. blagi rast udela kod žena – Tabela A 21 (Aneks).

Svi ovi podaci ukazuju na težak položaj žena starosti 60-64 godine koje su u nekom obliku zaposlenja, a čiji izbor da nastave da rade verovatno nije želja već nužda. Veliki broj žena ove starosti je sa veoma niskim obrazovanjem ili bez osnovnog obrazovanja, tako da verovatno i vrsta posla koji obavljaju zahteva dosta fizičkog rada i prekovremeni broj sati koji baš i nije odgovarajući u skladu sa njihovim godinama i zdravstvenim stanjem.

Ako posmatramo status na tržištu rada u zavisnosti da li lice živi u domaćinstvu koje je u riziku od siromaštva ili ne, ova stopa je najmanja kod lica posmatrane starosti, koja su zaposlena. Ipak, treba uzeti u obzir i činjenicu da je, geneneralno gledano, udeo zaposlenih lica kod oba pola najmanji – Tabela A 22 (Aneks).

Nezaposlenost i kod žena i kod muškaraca igra najveću ulogu kada je u pitanju rizik od siromaštva. U svim starosnim grupama, udeo nezaposlenih muškaraca veći je udela nezaposlenih žena. Dok se kod nezaposlenih muškaraca, u proseku, stopa rizika od siromaštva udvostručuje, kod žena starosti 60-64 godini se čak i utrostručuje.

I kod muškaraca i kod žena, kod svih posmatranih starosnih grupa, stopa rizika se smanjuje ukoliko su se izjasnili kao penzioneri. Dakle, iako možda ne sasvim dovoljna, određena primanja u vidu penzije ipak na smanjuju rizik od siromaštva.

Stopa neaktivnosti kod muškaraca posmatrane starosti je niska i relativno stabilna u odnosu na povećanje broja godina i na postojanje rizika od siromaštva – oko 1,6% u proseku. Nešto je malo veća kod muškaraca koji su u riziku od siromaštva starosti 60-64 godine – oko 2,4%.

Međutim, kod žena je situacija malo drugačija. Iako se udeo neaktivnih žena koje nisu u riziku od

siromaštva lagano povećava sa povećanjem broja godina, ona ostaje relativno stabilna, bez značajnih skokova i u proseku iznosi oko 7%. Ipak, kada su u pitanju žene koje žive u domaćinstvima koja su u riziku od siromaštva, ovaj udeo je oko tri do četiri puta veći.

Oko 19,2% neaktivnih žena starosti 50-54 godine bilo je u riziku od siromaštva, da bi se ovaj udeo povećao na 28,3% kod žena starosti 60-64 godine. Dakle, žene koje na osnovu svojih godina, imaju uslova za odlazak u starosnu penziju, ali su neaktivne (uglavnom nemaju primanja), imaju veći rizik od siromaštva.

Da bismo razumeli razloge za prethodno navedene podatke, analizu smo usmerili na radno iskustvo. Kada govorimo o radnom iskustvu, treba se podsetiti činjenice da je oko 45,9% žena starosti 60-64 godine bez obrazovanja ili samo sa osnovnom školom, tj. oko 37,1% kod starosne grupe 55-59.

Analiza je pokazala da je udeo žena koje su bez radnog iskustva (plaćeni rad) veći od udela muškaraca kod svih posmatranih starosnih grupa i to oko dva puta za starosnu grupu 50-59 godina, i oko 3 puta kod starosne grupe 60-64. Nepostojanje radnog iskustva, i kod muškaraca i kod žena, povećava rizik od siromaštva. Kod starosne grupe 60-64 godine, kod oba pola, stopa rizika od siromaštva se gotovo utrostručuje – Tabela A 23 (Aneks).

Situacija je slična kod lica koja imaju od jedne do pet godina radnog iskustva. Iako je udeo ovih lica u odnosu na ukupan broj lica iste starosne grupe relativno mali, nedovoljno radno iskustvo u odnosu na godine starosti, povećava rizik od siromaštva i to osetnije kod žena nego kod muškaraca.

Da bismo bolje razumeli poziciju lica posmatrane starosti koja su se izjasnila da trenutno traže posao, analizirali smo dužinu traženja posla prema polu i prema starosnim grupama. Naime, nešto manje od jedne petine muškaraca starosti 50-54 godine, tražilo je posao manje od 12 meseci, što možemo nazvati kratkoročnom nezaposlenosti. Ipak, oko 10,5% je tražilo posao od 6 do 11 meseci. Oko 12% žena iste starosti, koje su se izjasnile da trenutno traže posao, bile su kratkoročno nezaposlene – Tabela A 24 (Aneks).

Sa povećanjem godina, smanjuje se, u proseku, udeo kratkoročne nezaposlenosti kod oba pola. Ubedljivo je najviše onih lica, kod svih starosnih grupa, koje

traže posao četiri i više godina. Ovi podaci govore i da veliki broj lica oba pola i svih posmatranih starosnih grupa, više od decenije ne mogu da pronađu posao. Ovo može biti posledica neodgovarajućeg obrazovanja, nepostojanja (odgovarajućeg) radnog iskustva, neodgovarajući radni profili i neusaglašenost sa ponudom poslova i slično.

Ne treba zaboraviti činjenicu da ova lica, što su starija, sve češće žive sama ili samo sa partnerom istih ili sličnih godina i istih ili sličnih karakteristika. Zbog neadekvatnog obrazovanja ili nepostojanja istog, kao i kratkog radnog staža, žene umesto odlaska u redovnu penziju, postaju neaktivne bez gotovo ikakvih primanja.

5.3.9 Izvori i struktura primanja – lica starosti 50-64 godine

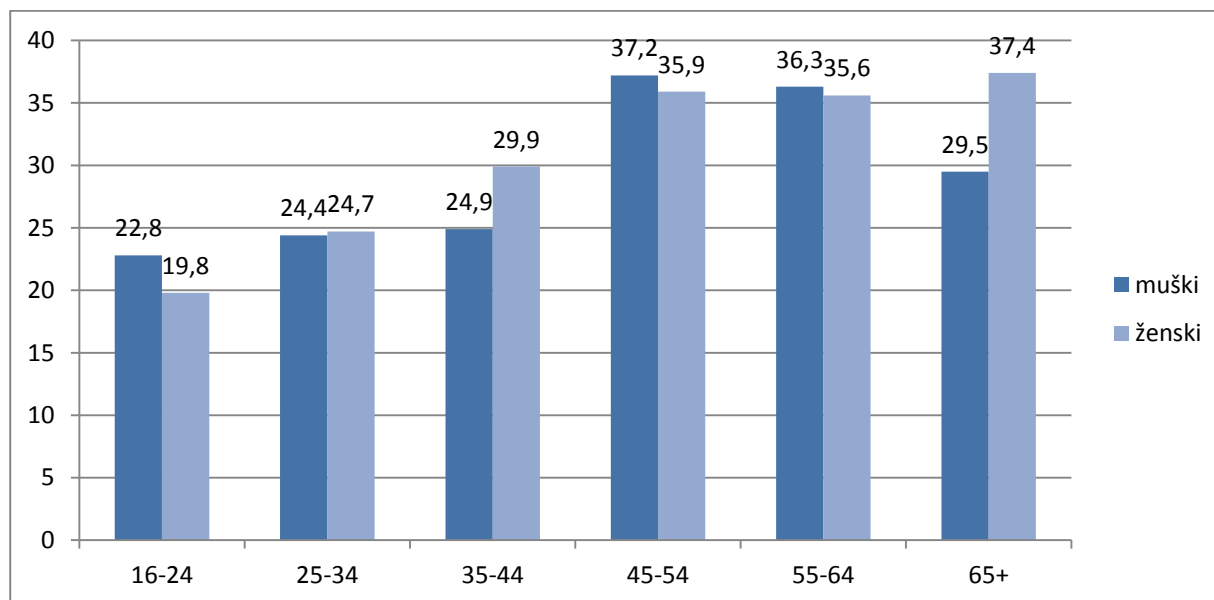
Struktura primanja (prema gore navedenim i objašnjenim grupama primanja) za posmatrane starosne grupe razlikuje se najviše u pogledu udela starosnih penzija, zaposlenosti i socijalnih davanja. Naime, što su lica starija, sve češće žive u domaćinstvima u kojima su sve više i više zastupljena primanja po osnovu starosnih penzija, kao i socijalnih davanja, dok se smanjuje udeo primanja po osnovu zaposlenosti. Takođe, udeo poreza koji domaćinstva plaćaju se polako smanjuje sa povećanjem starosti – Tabela A 25. (Aneks).

Lica posmatrane starosti koja žive u domaćinstvima koja su u riziku od siromaštva, imaju veliki udeo primanja po osnovu samozaposlenosti i privatnih penzija u svojoj strukturi primanja. Udeo primanja po osnovu starosne penzije se polako povećava sa povećanjem broja godina, dok se udeo primanja po osnovu zaposlenosti polako smanjuje. Međutim, u odnosu na lica iste starosne grupe koja nisu u riziku od siromaštva, njihovi udeli primanja od zaposlenosti su gotovo dvostruko manji.

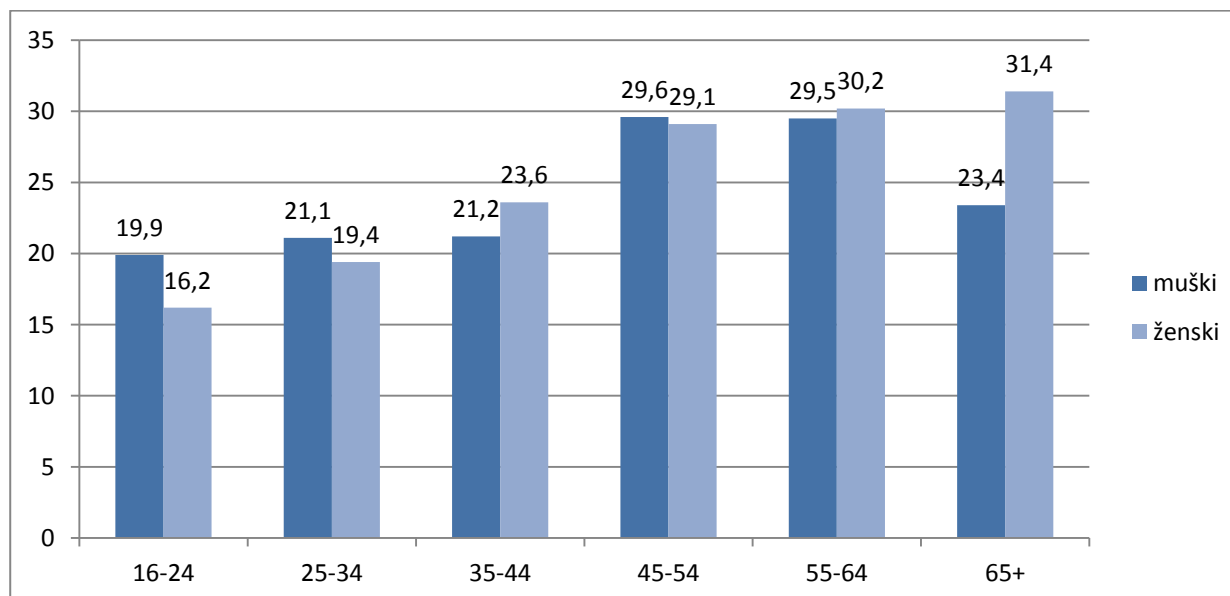
Pored ovih primanja, jedan od najvećih udela čine različita socijalna davanja. Udeo novca, u strukturi ukupnih primanja, koji lica iz domaćinstava koja su u riziku od siromaštva dobijaju od drugih domaćinstava, takođe je dosta izraženiji nego kod lica iste starosti, a koja nisu u riziku od siromaštva – Grafikoni A 18, A 19 i A 20 (Aneks).

ANEKS

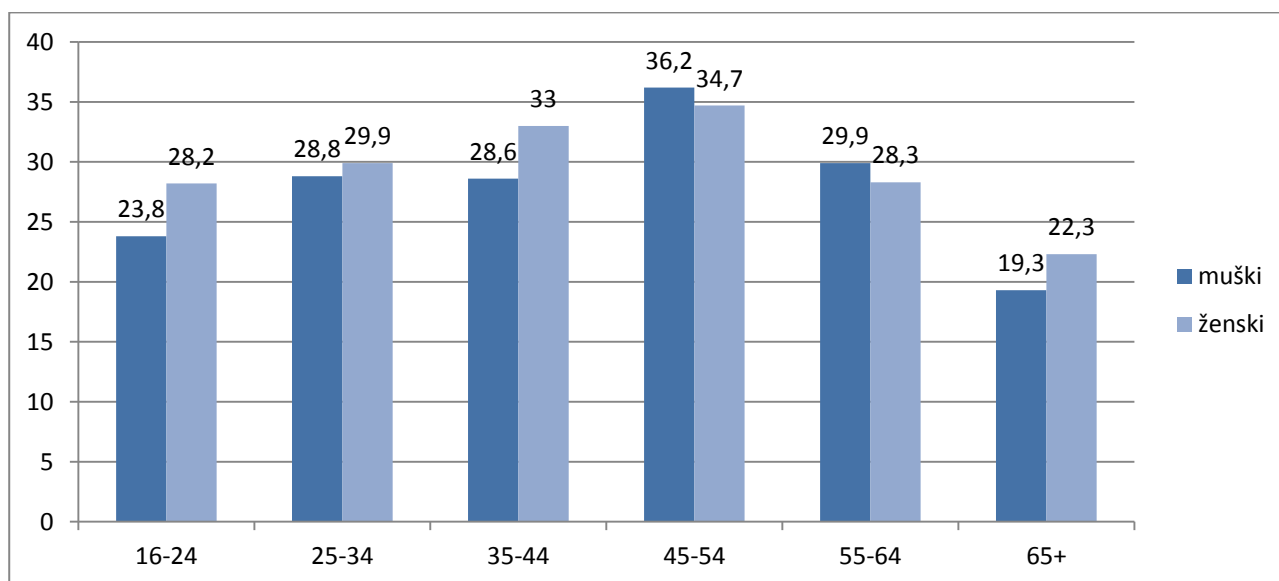
GRAFIKON A1. Nejednakost u stepenu materijalne ugroženosti –odeća, prema starosnim grupama i prema polu u Srbiji u 2013, %

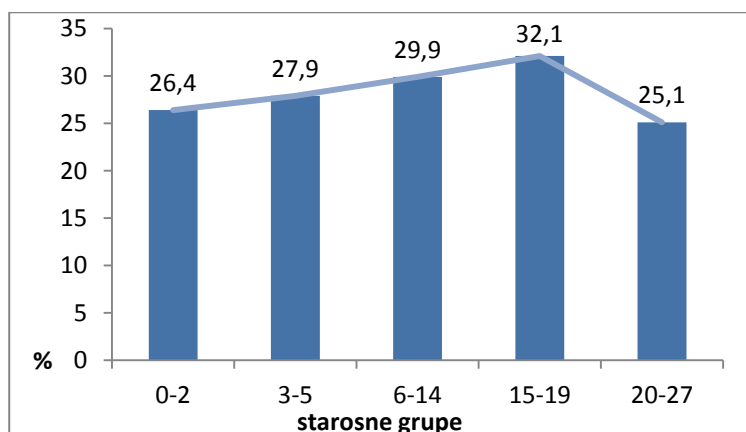
GRAFIKON A2. Nejednakost u stepenu materijalne ugroženosti –obuća, prema starosnim grupama i prema polu u Srbiji u 2013,

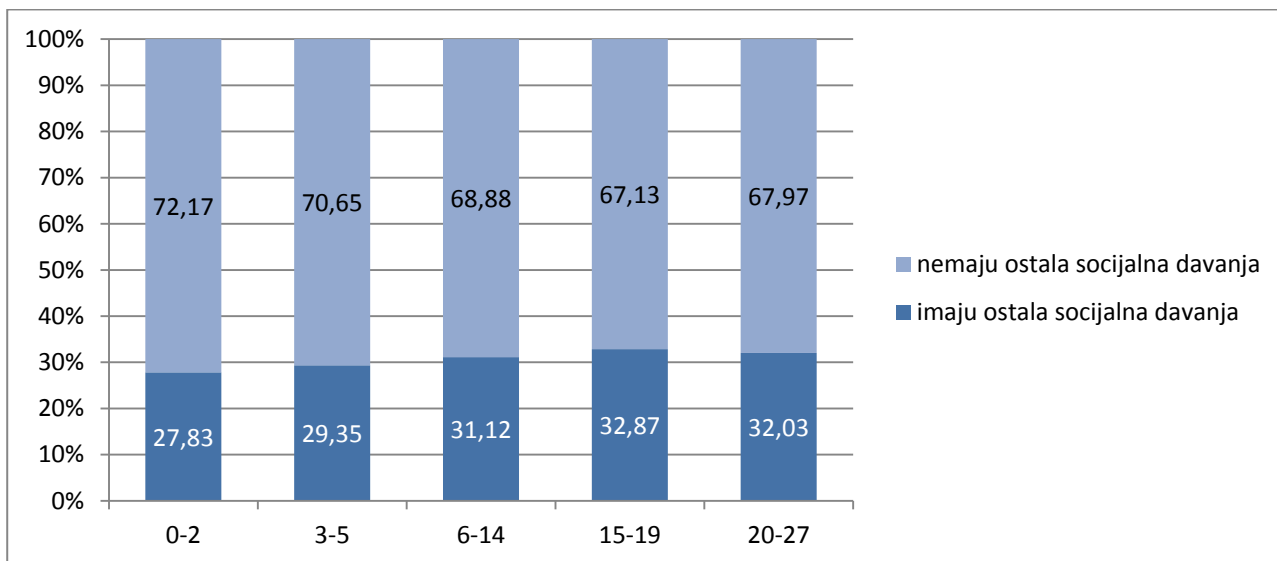
GRAFIKON A3. Nejednakost u stepenu materijalne ugroženosti –aktivnosti u slobodno vreme, prema starosnim grupama i prema polu u Srbiji u 2013, %

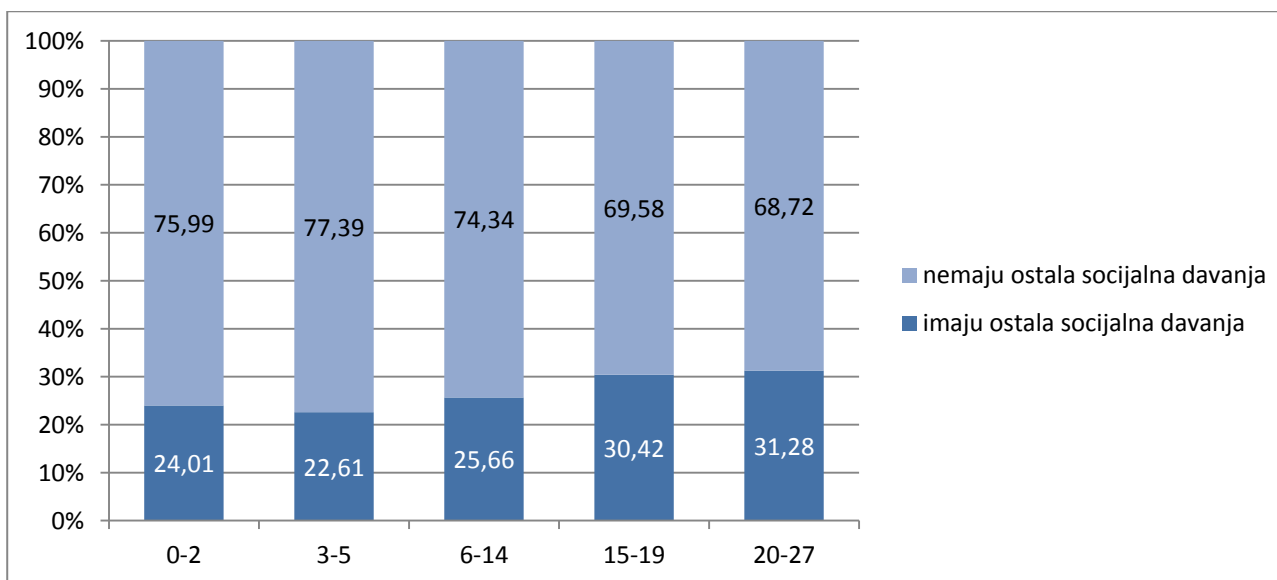
GRAFIKON A4. Stope rizika od siromaštva prema starosnim grupama za osobe starosti 0-27 godina

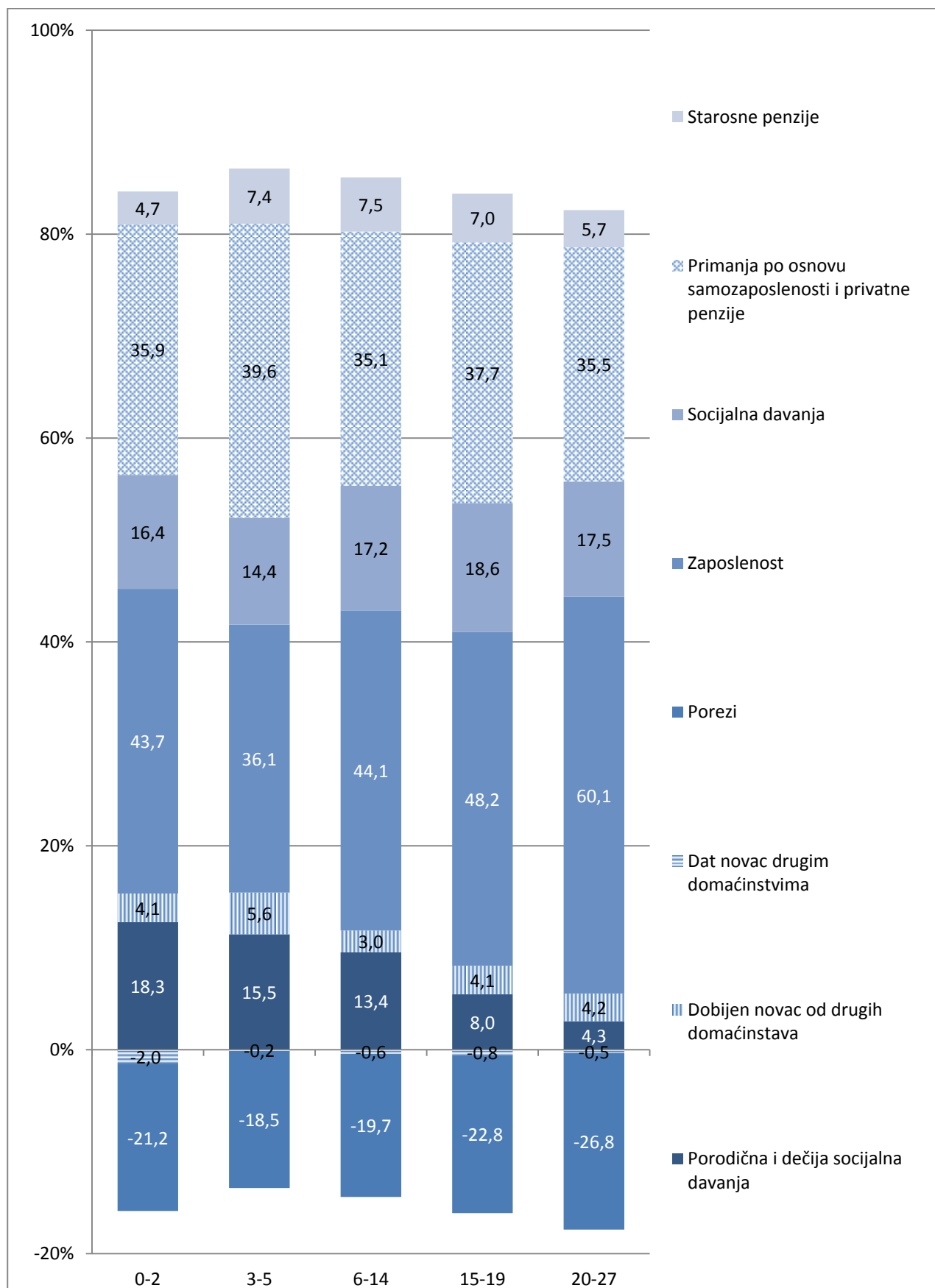
GRAFIKON A5. Struktura prema starosnim grupama u zavisnosti da li imaju ostala socijalna davanja ili ne za decu koja su u riziku od siromaštva, %

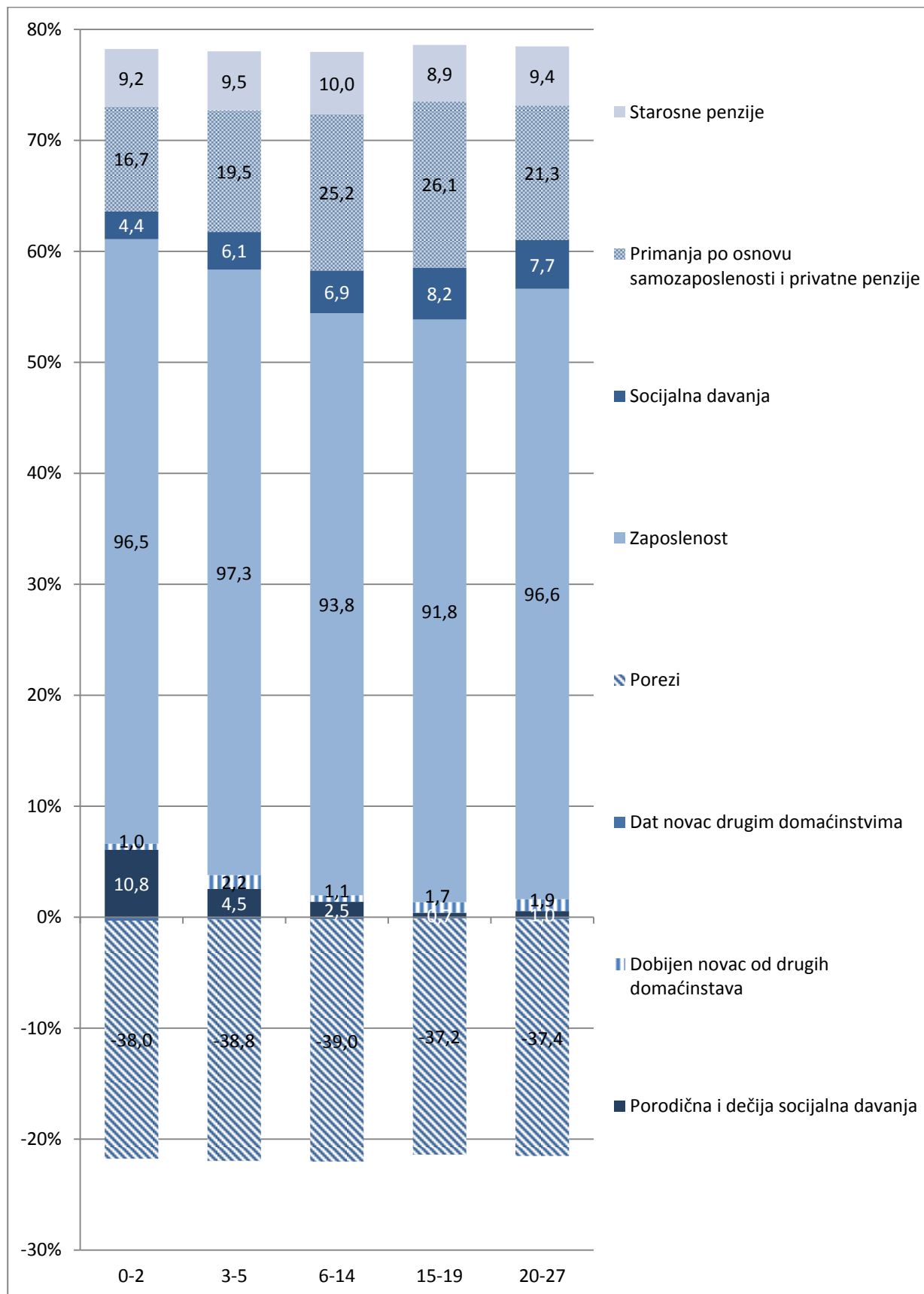
GRAFIKON A6. Struktura prema starosnim grupama u zavisnosti da li imaju ostala socijalna davanja ili ne za decu koja nisu u riziku od siromaštva, %

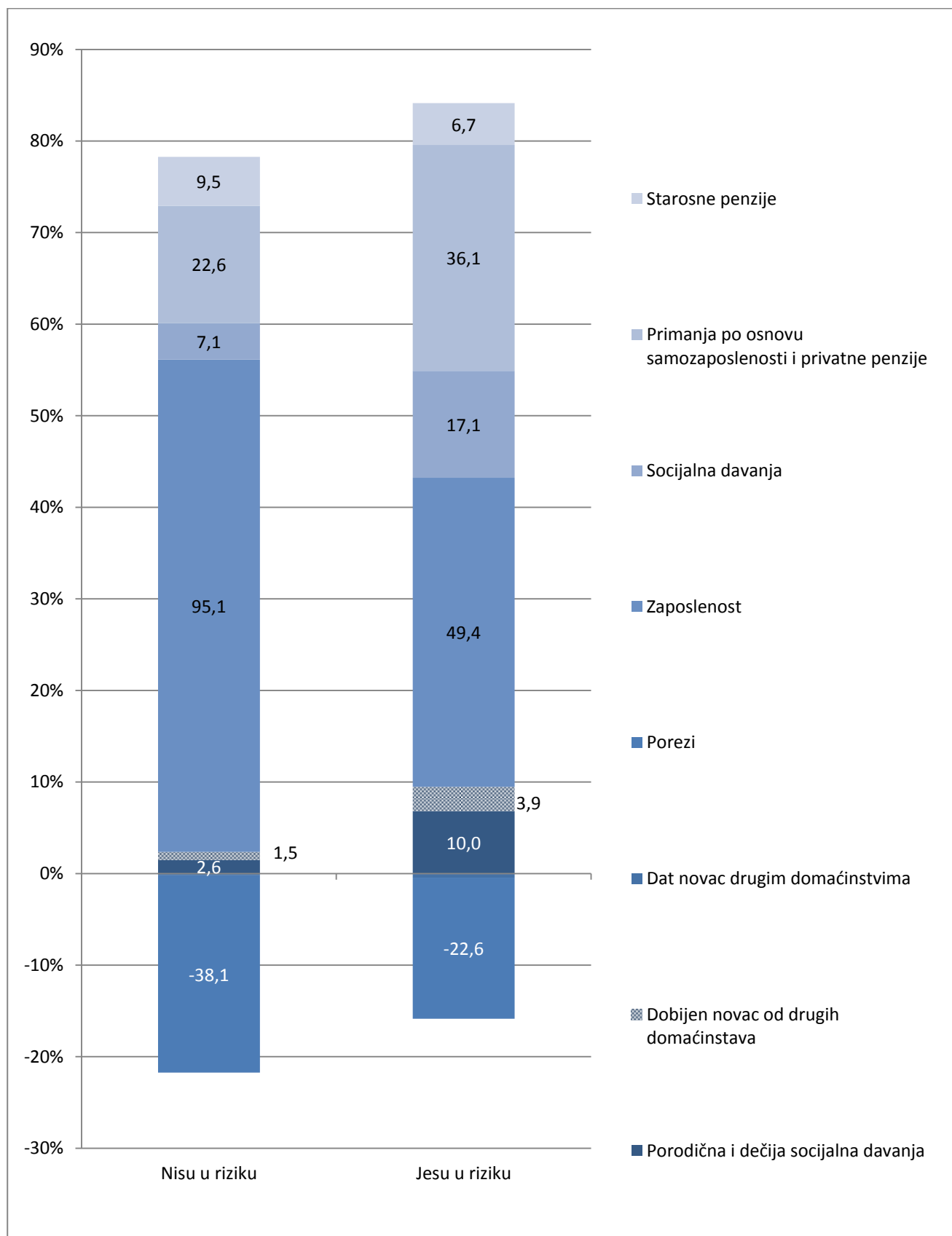
GRAFIKON A7. Struktura prihoda prema izvorima i starosnim grupama za decu koja su u riziku od siromaštva, %

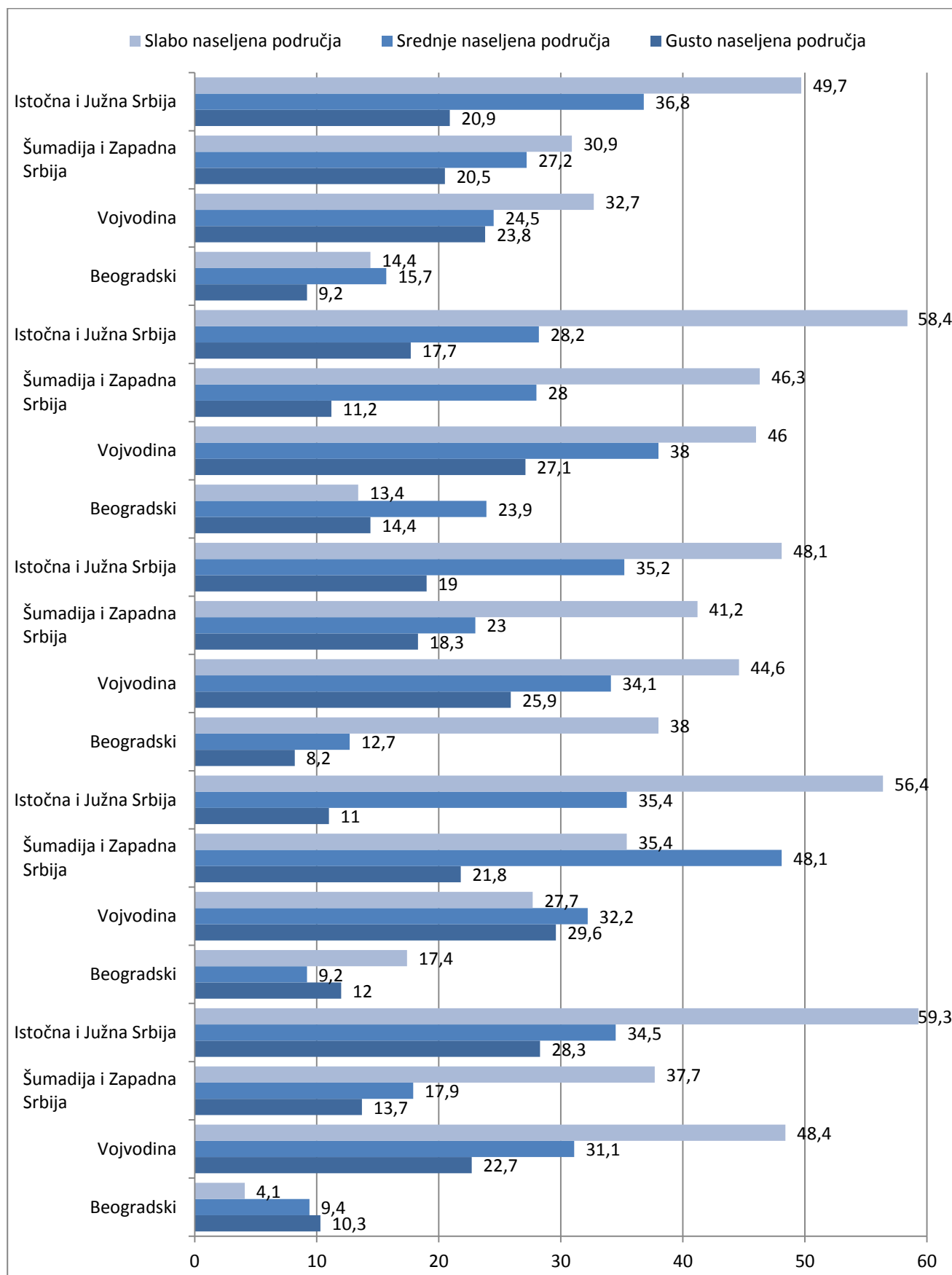
GRAFIKON A8. Struktura prihoda prema izvorima i starosnim grupama za decu koja nisu u riziku od siromaštva, %

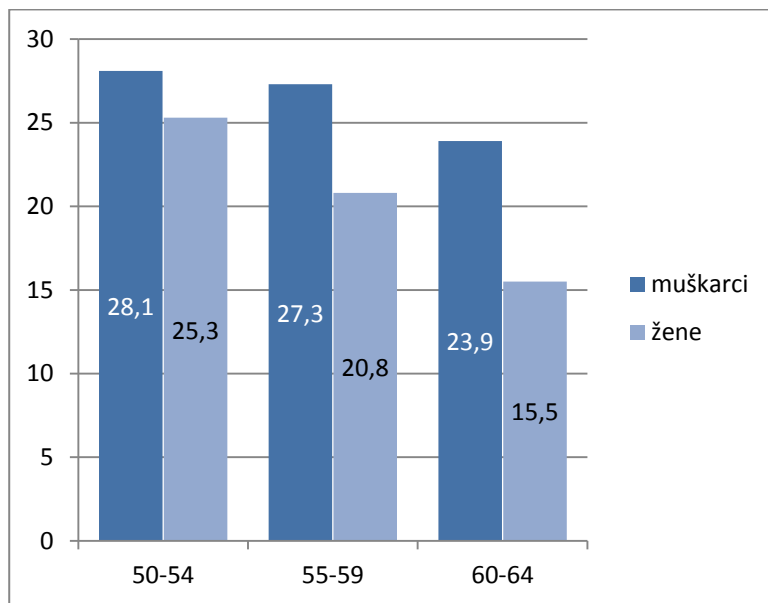
GRAFIKON A9. Struktura prihoda prema izvorima za osobe starosti 0-27 koja su u riziku od siromaštva, %

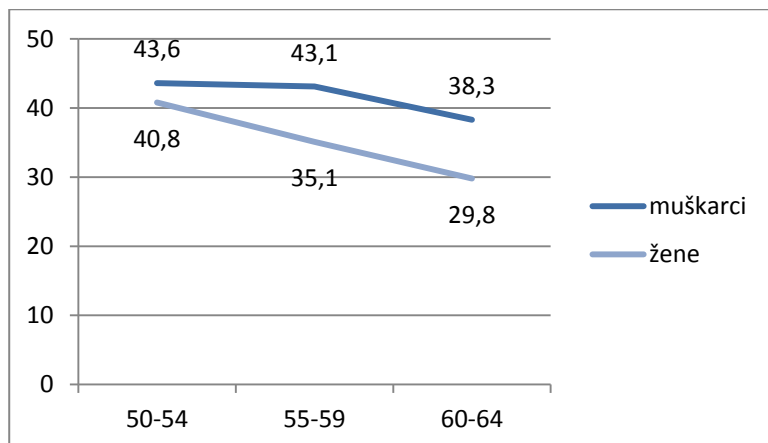
GRAFIKON A10. Stopa rizika od siromaštva prema starosnim grupama, regionima i prema stepenu urbanizacije (gusto, srednje i slabo naseljena područja), %

GRAFIKON A11. Stope rizika od siromaštva prema polu kod starosnih grupa 50-54, 55-59 i 60-64, %

GRAFIKON A12. Prvi i drugi kvintil prema polu kod starosnih grupa 50-54, 55-59 i 60-64, %

Grafikon A13. AROPE indikator prema polu kod starosnih grupa 50-54 i 55-59, %

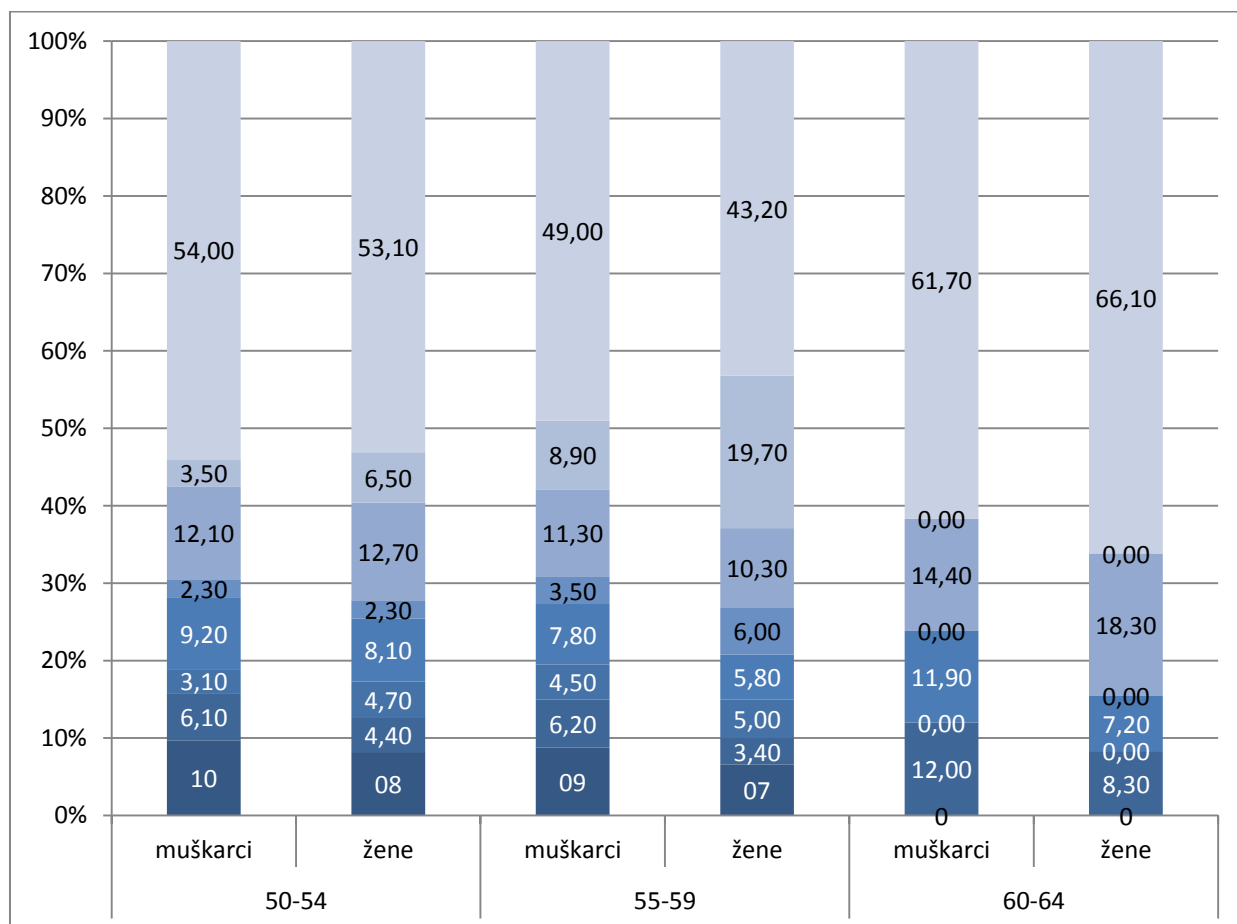

TABELA A1. Broj članova domaćinstva u kojem žive prema riziku od siromaštva i prema starosnim grupama 50-54, 55-59 i 60-64, %

	50-54				55-59				60-64			
	muškarci		žene		muškarci		žene		muškarci		žene	
broj članova	nisu u riziku	u riziku	nisu u riziku	u riziku	nisu u riziku	u riziku	nisu u riziku	u riziku	nisu u riziku	u riziku	nisu u riziku	u riziku
1	5,0	12,7	6,0	5,6	5,2	16,5	10,0	7,5	7,3	15,1	15,3	19,5
2	14,1	17,0	24,8	30,2	25,2	27,7	32,6	42,4	35,3	37,9	37,7	37,0
3	25,1	19,9	23,7	19,8	27,0	19,4	26,9	21,4	24,7	22,4	18,8	17,1
4	32,4	25,6	24,0	23,7	21,2	15,3	13,6	10,8	12,1	14,0	8,4	7,3
5	12,0	14,4	10,1	11,2	10,9	8,5	9,0	8,0	7,9	3,0	6,9	8,2
6	8,6	6,5	7,7	3,5	6,6	5,9	4,5	6,0	8,6	5,1	10,3	7,0
7+	2,9	3,9	3,6	5,9	4,0	6,7	3,3	3,8	4,2	2,5	2,6	4,0

TABELA A2. Broj članova domaćinstva u kojem žive prema starosnim grupama 50-54, 55-59 i 60-64, %

starosna grupa	50-54		55-59		60-64	
broj članova	muškarci	žene	muškarci	žene	muškarci	žene
1	7,2	5,9	8,3	9,5	9,1	15,9
2	14,9	26,2	25,8	34,7	35,9	37,6
3	23,6	22,7	24,9	25,7	24,1	18,6
4	30,4	23,9	19,6	13,1	12,5	8,2
5	12,7	10,4	10,2	8,8	6,7	7,1
6	8,0	6,7	6,4	4,8	7,8	9,7
7+	3,2	4,2	4,7	3,5	3,8	2,9

TABELA A3. Broj članova domaćinstva u kojem žive prema riziku od siromaštva i prema starosnim grupama 50-54, 55-59 i 60-64, %

starosna grupa	50-54				55-59				60-64			
pol	muškarci		žene		muškarci		žene		muškarci		žene	
broj članova	nisu u riziku	u riziku	nisu u riziku	u riziku	nisu u riziku	u riziku	nisu u riziku	u riziku	nisu u riziku	u riziku	nisu u riziku	u riziku
1	5,0	12,7	6,0	5,6	5,2	16,5	10,0	7,5	7,3	15,1	15,3	19,5
2	14,1	17,0	24,8	30,2	25,2	27,7	32,6	42,4	35,3	37,9	37,7	37,0
3	25,1	19,9	23,7	19,8	27,0	19,4	26,9	21,4	24,7	22,4	18,8	17,1
4	32,4	25,6	24,0	23,7	21,2	15,3	13,6	10,8	12,1	14,0	8,4	7,3
5	12,0	14,4	10,1	11,2	10,9	8,5	9,0	8,0	7,9	3,0	6,9	8,2
6	8,6	6,5	7,7	3,5	6,6	5,9	4,5	6,0	8,6	5,1	10,3	7,0
7+	2,9	3,9	3,6	5,9	4,0	6,7	3,3	3,8	4,2	2,5	2,6	4,0

TABELA A4. Broj izdržavane dece i rizik od siromaštva

starosna grupa	50-54				55-59				60-64			
pol	muškarci		žene		muškarci		žene		muškarci		žene	
rizik od siromaštva	nisu u riziku	u riziku	nisu u riziku	u riziku	nisu u riziku	u riziku	nisu u riziku	u riziku	nisu u riziku	u riziku	nisu u riziku	u riziku
bez izdržavane dece	53,4	50,6	61,2	61,4	68,7	66,1	77,9	73,3	75,9	79,6	76,5	75,2
jedno izdržavno dete	28,0	26,8	25,6	23,8	18,5	17,1	13,3	14,4	10,6	11,8	8,4	10,0
dvoje izdržavane dece	16,1	18,2	11,3	11,9	10,7	12,6	7,2	8,8	11,2	5,1	13,0	10,8
troje i više izdržavane dece	2,5	4,4	1,9	2,9	2,1	4,2	1,7	3,5	2,3	3,5	2,1	3,9

TABELA A5. Broj izdržavane dece i materijalna deprivacija

starosna grupa	50-54				55-59				60-64			
pol	muškarci		žene		muškarci		žene		muškarci		žene	
rizik od siromaštva	nisu u riziku	u riziku	nisu u riziku	u riziku	nisu u riziku	u riziku	nisu u riziku	u riziku	nisu u riziku	u riziku	nisu u riziku	u riziku
bez izdržavane dece	49,6	59,7	59,1	66,8	66,1	72,3	76,6	77,7	76,5	77,7	76,0	77,0
jedno izdržavno dete	29,7	23,0	25,9	23,1	19,0	16,2	13,6	13,1	10,0	13,4	7,9	10,6
dvoje izdržavane dece	18,5	12,4	12,9	7,6	12,8	7,5	8,7	4,1	11,4	5,4	13,5	10,5
troje i više izdržavane dece	2,2	4,9	2,1	2,5	2,1	4,0	1,0	5,1	2,2	3,5	2,5	1,9

TABELA A6. Lice ne živi sa partnerom u domaćinstvu

starosna grupa	50-54				55-59				60-64			
pol	muškarci		žene		muškarci		žene		muškarci		žene	
	nisu u riziku	u riziku	nisu u riziku	u riziku	nisu u riziku	u riziku	nisu u riziku	u riziku	nisu u riziku	u riziku	nisu u riziku	u riziku
bez partnera	18,5	24,4	30,8	23,6	17,3	24,6	31,6	30,3	17,1	24,3	35,1	49,9

TABELA A7. Stopa rizika od siromaštva i bračno stanje

starosna grupa	50-54				55-59				60-64			
pol	muškarci		žene		muškarci		žene		muškarci		žene	
rizik od siromaštva	nisu	u riziku	nisu	u riziku	nisu	u riziku	nisu	u riziku	nisu	u riziku	nisu	u riziku
neoženjen/neudata	13,8	16,2	8,1	5,7	8,2	13,9	5,0	9,1	3,6	8,6	3,9	1,1
u braku	75,8	68,8	66,6	71,7	80,0	71,4	65,5	67,9	80,3	74,8	63,0	49,4
rastavljen	1,2	1,5	2,0	2,9	0,9	1,7	1,3	1,0	1,1	0,3	1,2	1,6
udovac/udovica	2,6	3,4	12,1	12,0	5,1	4,9	17,3	16,6	8,3	9,3	24,9	43,5
razvedeni	6,5	10,2	11,2	7,7	5,7	8,1	10,9	5,4	6,7	6,9	7,0	4,3

TABELA A8. Materijalna deprivacija i bračno stanje

starosna grupa	50-54				55-59				60-64			
pol	muškarci		žene		muškarci		žene		muškarci		žene	
materijalno ugroženi	nisu	jesu	nisu	jesu	nisu	jesu	nisu	jesu	nisu	jesu	nisu	jesu
neoženjen/neudata	9,3	20,2	8,1	6,8	6,1	13,7	4,9	7,1	3,5	6,4	3,4	3,6
u braku	79,9	67,2	73,0	61,6	84,1	70,6	67,1	64,7	81,3	76,0	68,5	51,4
rastavljen	1,7	0,9	0,5	4,4	0,6	1,8	1,6	0,8	1,2	0,5	0,5	2,1
udovac/udovica	2,4	3,3	10,2	14,3	4,2	6,1	15,8	18,9	8,1	9,2	22,3	34,6
razvedeni	6,7	8,5	8,1	13,0	5,1	7,9	10,7	8,5	5,9	7,8	5,2	8,4

TABELA A9. Stopa rizika od siromaštva i regioni

starost	50-54				55-59				60-64			
pol	muškarci		žene		muškarci		žene		muškarci		žene	
rizik od siromaštva	nisu	u riziku	nisu	u riziku	nisu	u riziku	nisu	u riziku	nisu	u riziku	nisu	u riziku
Beogradski region	25,0	12,0	28,6	12,9	25,2	9,2	27,1	14,5	23,1	14,7	24,7	11,7
Region Vojvodine	25,8	24,5	28,1	30,4	27,5	28,0	28,1	22,1	27,9	27,0	26,6	27,2
Region Šumadije i Zapadne Srbije	29,2	37,4	25,0	31,4	25,9	33,6	24,9	30,8	26,4	34,0	25,8	29,0
Region Južne i Istočne Srbije	20,0	26,1	18,3	25,4	21,4	29,1	19,9	32,6	22,6	24,4	22,9	32,1

TABELA A10. Obrazovanje i stopa rizika od siromaštva, %

starost	50-54				55-59				60-64			
pol	muškarci		žene		muškarci		žene		muškarci		žene	
rizik od siromaštva	nisu	u riziku	nisu	u riziku	nisu	u riziku	nisu	u riziku	nisu	u riziku	nisu	u riziku
osnovna škola i manje (uključujući i bez obrazovanja)	17,09	33,68	19,12	44,59	17,35	46,74	30,87	60,80	19,76	44,83	40,03	77,52
srednja škola i specijalizacija nakon srednje škole	60,10	62,16	55,01	50,55	58,64	46,24	50,53	36,47	55,77	49,96	45,23	21,14
više i visoko obrazovanje (uključujući i doktorske studije)	22,81	4,16	25,87	4,86	24,02	7,01	18,59	2,73	24,47	5,21	14,74	1,34

TABELA A11. Materijalna ugroženost i starosne grupe, %

starost	50-54		55-59		60-64	
pol	muškarci	žene	muškarci	žene	muškarci	žene
grejanje	20,3	19,3	17,8	19,4	19,3	19
kupatilo	5,3	3,7	5,6	3,4	4,4	4,9
nužnik	5,7	3,5	6,1	3,9	4,7	5,2
neočekivani troškovi	53	50,5	51,3	49	49,3	51,4
kašnjenje sa plaćanjem (1 ili više puta)	43,3	37,1	39,2	33	31,5	28,1

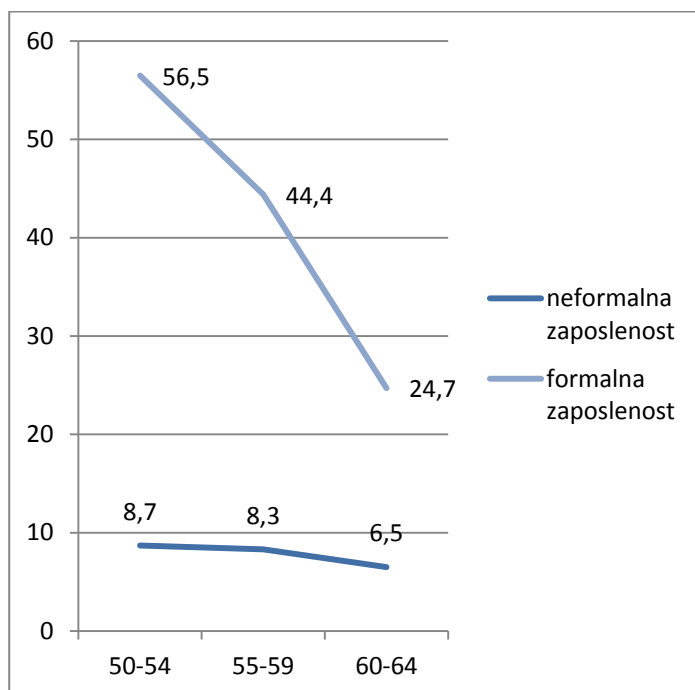
TABELA A12. Mogućnost adekvatnog zagrevanja stana prema stepenu urbanizacije

starost	50-54		55-59		60-64	
pol	muškarci	žene	muškarci	žene	muškarci	žene
gusto naseljena područja	16,0	17,7	18,0	18,9	14,1	16,0
srednje naseljena područja	21,0	20,0	19,8	22,4	24,0	19,5
slabo naseljena područja	23,3	20,7	16,5	17,9	20,1	21,6

TABELA A13. Formalna i neformalna zaposlenost prema polu i starosnim grupama, %

starost	50-54		55-59		60-64	
pol	muškarci	žene	muškarci	žene	muškarci	žene
neformalna zaposlenost	8,7	7,4	8,3	8,3	6,5	6,5
formalna zaposlenost	56,5	41,9	44,4	23,1	24,7	4,5

GRAFIKON A14. Formalna i neformalna zaposlenost kod muškaraca prema starosnim grupama, %

GRAFIKON A15. Formalna i neformalna zaposlenost kod žena prema starosnim grupama, %

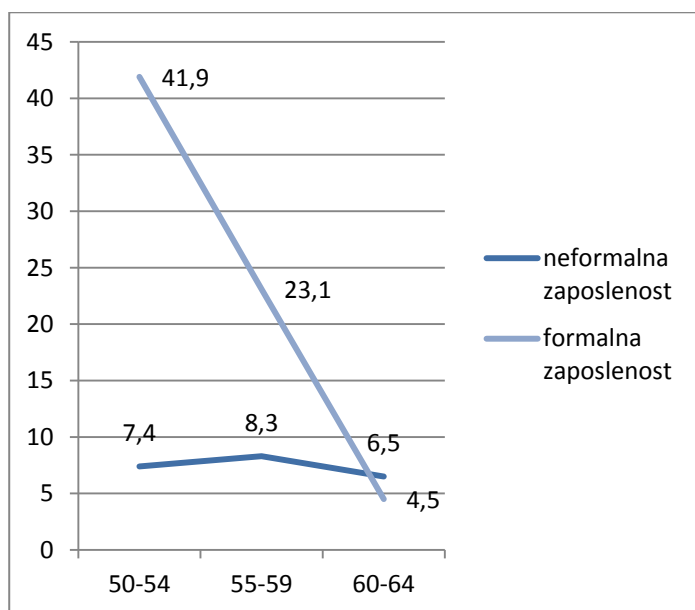

TABELA A16. Udeo lica koja trenutno rade, prema polu i starosnim grupama, %

	muškarci	žene
50-54	65,2	49,2
55-59	52,7	31,4
60-64	31,2	11,1

TABELA A17. Da li na poslu koji trenutno obavljaju ne ostvaruju pravo na: %

starosne grupe	50-54		55-59		60-64	
pol	muškarci	žene	muškarci	žene	muškarci	žene
penzijsko osiguranje	20,4	17,1		29,2	34,0	64,9
zdravstveno osiguranje	19,1	15,0	22,8	26,8	32,2	60,4
plaćeno bolovanje	26,1	21,5	32,2	34,0	47,9	71,7
plaćen godišnji odmor	26,8	21,3	33,2	34,3	48,4	72,3

TABELA A18. Oblik svojine, %

starosne grupe	50-54		55-59		60-64	
oblik svojine	muškarci	žene	muškarci	žene	muškarci	žene
privatna –registrovana	54,3	45,6	53,6	38,5	48,8	36,2
privatna –neregistrovana	11,1	9,2	14,7	14,5	18,7	35,7
državna	31,1	43,1	29,5	45,3	29,2	24,7
ostalo	3,6	2,1	2,3	1,7	3,3	3,4

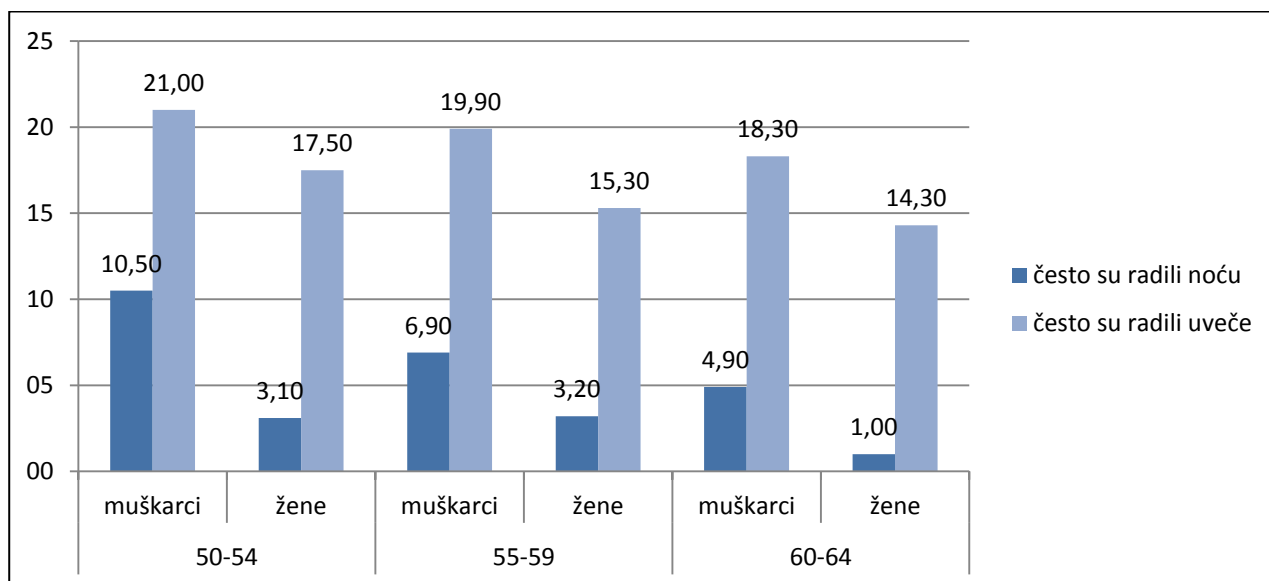
TABELA A19. Prekovremeni rad, %

starosne grupe	50-54		55-59		60-64	
pol	muškarci	žene	muškarci	žene	muškarci	žene
da prekovremeno	7,6	8,0	9,9	6,6	11,1	7,8
nisu imali neplaćenih prekovremenih sati	37,2	32,4	39,6	44,8	22,7	28,4
više od 10 neplaćenih sati	16,8	8,1	14,3	14,0	19,3	19,6

TABELA A20. Rad noću, uveče i nedeljom, %

starosne grupe	50-54		55-59		60-64	
rad	muškarci	žene	muškarci	žene	muškarci	žene
često su radili noću	10,5	3,1	6,9	3,2	4,9	1,0
često su radili uveče	21,0	17,5	19,9	15,3	18,3	14,3
često su radili nedeljom	24,1	17,1	23,9	19,3	28,5	43,9

GRAFIKON A16. Rad noću i uveče, %

GRAFIKON A17. Rad nedeljom, %

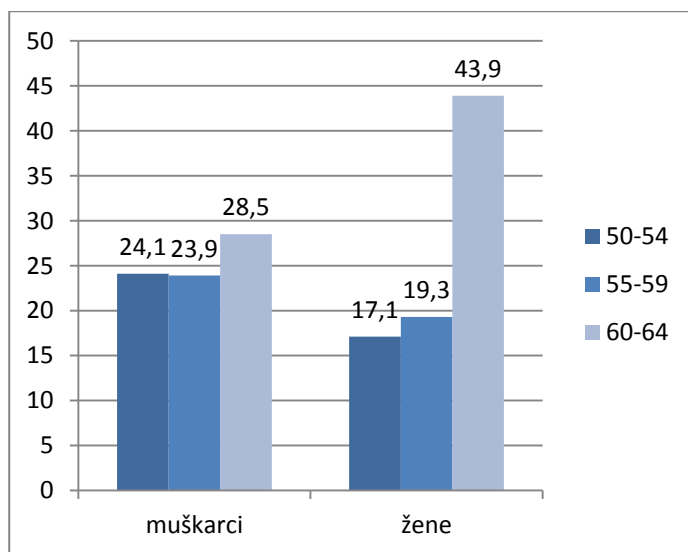

TABELA A21. Dodatni posao prema polu i starosnim grupama, %

starosna grupa	50-54		55-59		60-64	
pol	muškarci	žene	muškarci	žene	muškarci	žene
dodatni posao –da	4,6	1,1	3,4	1,4	3,9	1,7

TABELA A22. Radni status i rizik od siromaštva prema polu i starosnim grupama, %

	50-54				55-59				60-64			
	muškarci		žene		muškarci		žene		muškarci		žene	
	nisu	u riziku	nisu	u riziku	nisu	u riziku	nisu	u riziku	nisu	u riziku	nisu	u riziku
zaposleno lice	4,0	4,0	3,5	1,2	5,6	3,4	0,6	2,4	3,4	3,7	1,3	0,0
nezaposleno lice	18,7	42,1	7,8	17,2	19,9	41,4	10,2	21,8	21,1	41,2	7,2	22,6
penzioner/ka	76,2	52,6	83,6	62,4	73,7	52,3	81,9	52,6	74,8	52,8	83,0	49,0
ostala neaktivna	1,1	1,3	5,1	19,2	0,9	2,9	7,3	23,2	0,8	2,4	8,5	28,3

TABELA A 23. Radno iskustvo i rizik od siromaštva prema polu i starosnim grupama, %

	50-54				55-59				60-64			
pol	muškarci		žene		muškarci		žene		muškarci		žene	
starosna grupa	nisu	u riziku	nisu	u riziku	nisu	u riziku	nisu	u riziku	nisu	u riziku	nisu	u riziku
0	3,8	12,9	8,7	27,5	5,0	11,7	11,0	26,4	3,2	9,5	16,0	37,2
1-5	1,6	2,3	2,4	4,5	0,2	0,5	0,9	5,2	0,2	0,3	1,0	3,1

TABELA A24. Dužina traženja posla*** prema polu i starosnim grupama, %

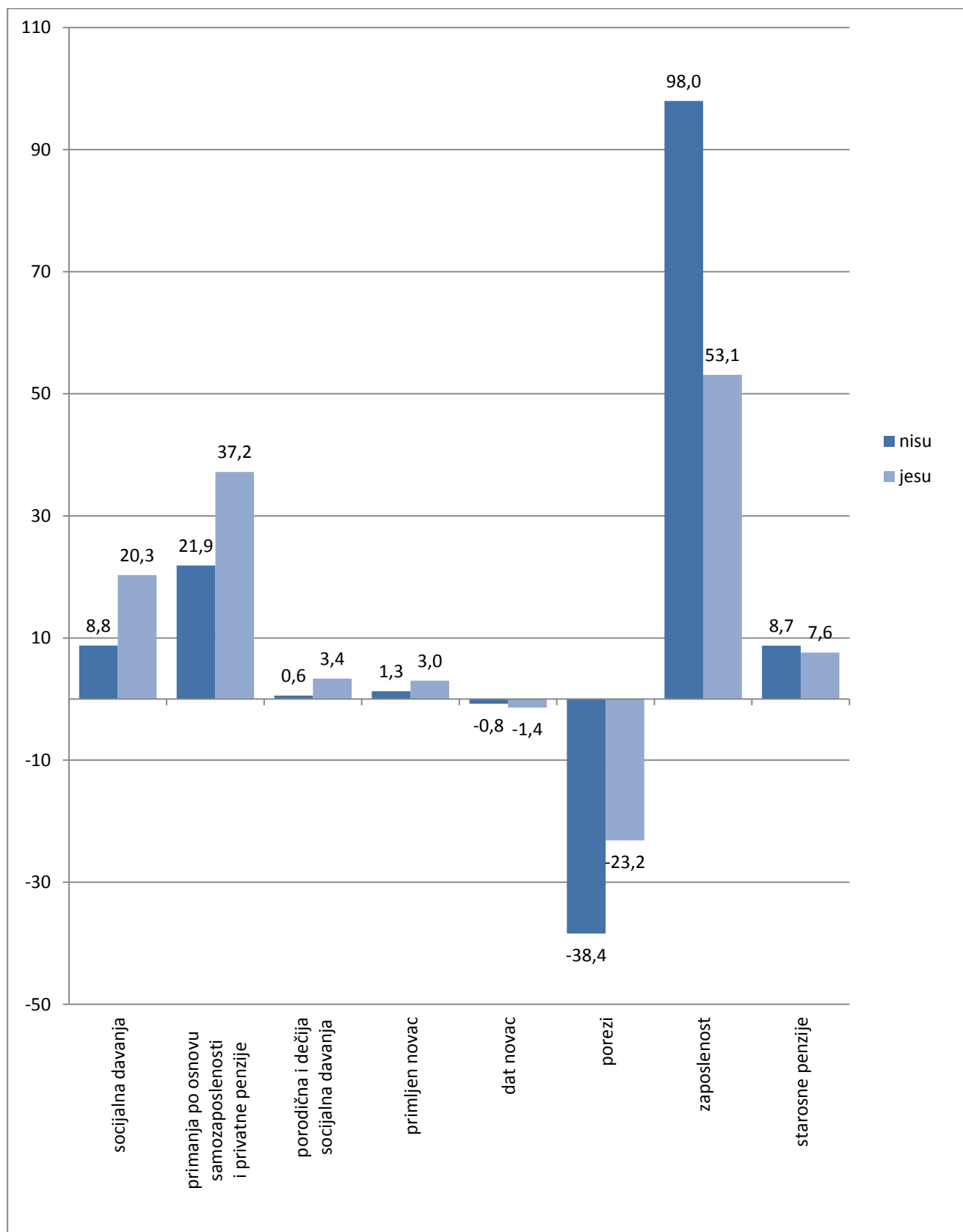
dužina traženja posla	50-54		55-59		60-64	
	muškarci	žene	muškarci	žene	muškarci	žene
Krace od mesec dana	1,2	1,7	2,6	3,0	1,7	2,5
1-2 meseca	1,8	2,7	2,6	3,3	3,8	0,0
3-5 meseci	4,8	3,1	2,6	5,4	1,5	0,0
6-11 meseci	10,5	4,4	6,9	6,7	5,4	5,8
12-17 meseci	8,4	4,1	4,5	2,6	6,5	3,7
18-23 meseci	6,2	5,9	4,7	0,6	6,1	0,0
24-47 meseca	19,9	14,0	15,0	10,1	6,2	8,4
4-6 godina	18,2	18,6	21,6	15,9	24,3	17,6
7-10 godina	12,5	16,8	14,8	28,5	24,3	3,9
10 godina i duze	16,6	28,6	24,7	24,0	20,2	58,2

*** samo oni koji su se izjasnili da trenutno traže posao (bez onih koji su još nisu krenuli da ga traže)

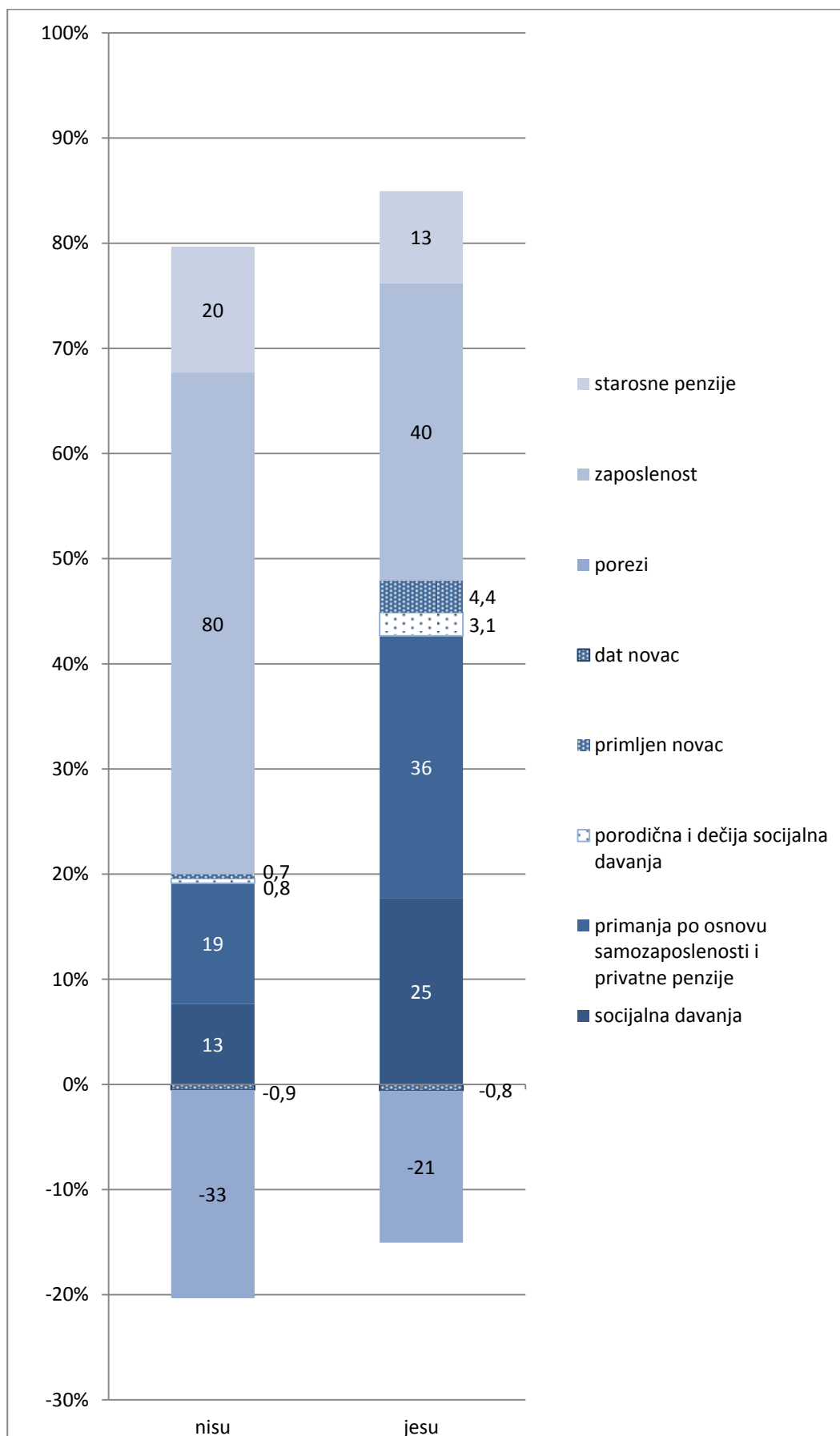
TABELA A25. Struktura prihoda prema riziku od siromaštva i starosnim grupama, %

starosne grupe	rizik od siromaštva	Socijalna davanja	Primanja po osnovu samozaposlenosti i privatne penzije	Porodična i dečija socijalna davanja	primljen novac	dat novac	porezi	zaposlenost	starosne penzije
50-54	nisu	8,8	21,9	0,6	1,3	-0,8	-38,4	98,0	8,7
	jesu	20,3	37,2	3,4	3,0	-1,4	-23,2	53,1	7,6
55-59	nisu	12,9	19,3	0,8	0,7	-0,9	-33,4	80,4	20,2
	jesu	25,4	35,7	3,1	4,4	-0,8	-20,7	40,5	12,5
60-64	nisu	13,4	16,0	0,5	0,9	-1,8	-25,2	55,2	41,0
	jesu	34,1	26,4	2,7	2,3	-2,0	-12,6	18,9	30,2

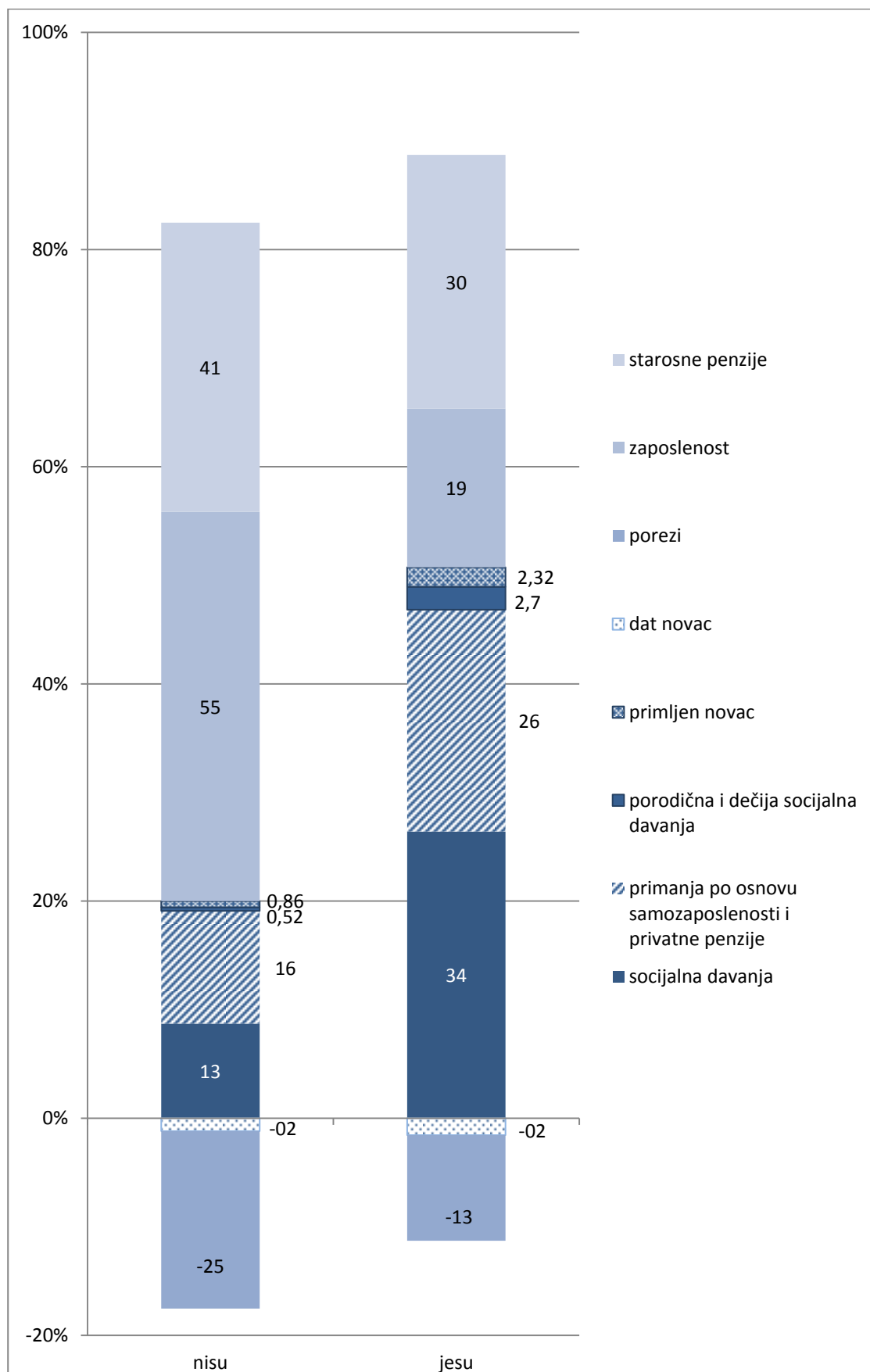
GRAFIKON A18. Struktura prihoda prema riziku od siromaštva za starosnu grupu 50-54, %

GRAFIKON A 19. Struktura prihoda prema riziku od siromaštva za starosnu grupu 55-59, %

GRAFIKON A20. Struktura prihoda prema riziku od siromaštva za starosnu grupu 60-64, %55-59, %

LITERATURA

Arandarenko, M., Žarković-Rakić, J., Vladislavljević, M. (2013): *Od neaktivnosti do nezaposlenosti*, Beograd, SIPRU.

Arandarenko, M., (2011): *Pomoćne strategije za oporavak od krize u jugoistočnoj Evropi: Studija procene: Srbija*, Međunarodna organizacija rada, Tim za tehničku podršku dostojanstvenom radu i Kancelarija za centralnu i istočnu Evropu. – Budapest, ILO.

Brannen, J, Lewis, S., Nilsen, A. and Smithson, J. (eds) (2002): *Young Europeans, Work and Family: futures in transition*. London: Routledge.

Brannen, J., Nilsen, A. (2005): „Individualisation, Choice, and Structure: A Discussion on Current Trends in Sociological Analysis”, *The Sociological Review*, 53, 3, 412–428.

Brenner, N., Peck, J., Theodore, N. (2010), “Variegated neoliberalization: geographies, modalities, pathways”, *Global Networks*, 10: 182–222;

Brenner, N., Peck, J., Theodore, N. (2010): “After Neoliberalization?” *Globalizations*, Vol. 7, Iss. 3.

CEDEFOP (2012) *From education to working life, The labour market outcomes of vocational education and training*, Luxembourg, Publications Office of the European Union.

Goodwin, J., O'Connor, H. (2009): „Youth and generation: in the midst of an adult world“, in: Furlong, A. (ed.) *Handbook of Youth and Young Adulthood. New Perspectives and Agendas*, London, New York, Routledge: 22 –30.

Keep, E., (2012): *Youth Transitions, the Labour Market and Entry into Employment: Some Reflections and Questions*, SKOPE Research Paper No. 108.

Krstić, G., et al (2010): *Položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije*, Beograd, FREN.

Longhi, S., Nandi, A. (2014): *A Practical Guide to Using Panel Data*, London, SAGE Publications Ltd.

Matković et al (2013): *Prihodi i uslovi života*, Srbija, Republički zavod za statistiku.

Mojić, D. (2012): “Obrazovani i nezaposleni: oblikovanje radnih biografija mladih”, u: *Mladi naša sadašnjost* (ur) Smiljka Tomanović, Beograd, ISIFP, 111-125.

LITERATURA

O'Reilly, J., Eichorst, W., Gábos, A., Hadjivassiliou, K., Lain, D., Leschke, J., ... Villa, P. (2015). „Five Characteristics of Youth Unemployment in Europe: Flexibility, Education, Migration, Family Legacies, and EU Policy“. *Sage Open*, 5(1), 1-19. <http://sgo.sagepub.com/content/5/1/2158244015574962>

Stanojević, D., Živadinović, I., Čekić-Marković, J. (2015): „Studying and Working: aspirations and needs of students in Bosnia and Herzegovina, Montenegro and Serbia“ in Žarkić Joksimović N. & Benković S. (eds) *Finding the right path –Higher education financing and social dimension in Western Balkan countries*, Belgrade, University of Belgrade.

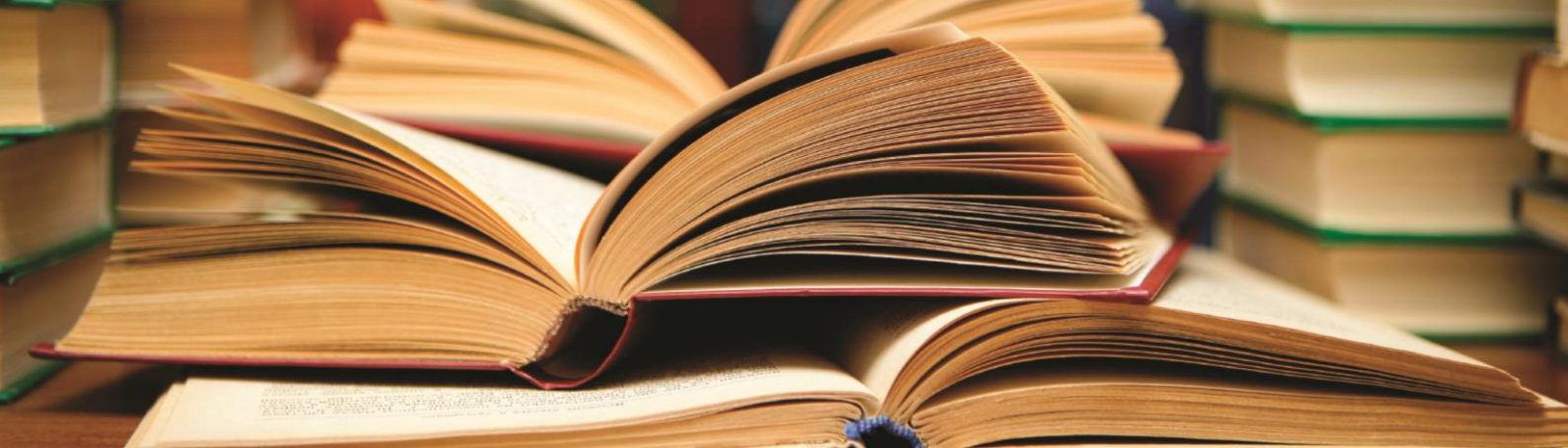
Tomanović, S. et al. (2012): *Mladi – naša sadašnjost*, Beograd, ISIFF.

Wallace, C. and Kovatcheva S., (1998): *Youth in Society: The Construction and Deconstruction of Youth in East and West Europe*, London, MacMillan.

Walther, A. (2006): “Regimes of Youth Transitions. Choice, flexibility and security in young people’s experiences across different European contexts”, *Young*, 14, 1, 119–141.

Walther, A., Stauber, B., Pohl, A. (2009): *Youth: Actor of Social Change. Final Report*. Tübingen, IRIS.

Zubović, J., (2011): *Aktivne mere na tržištu rada i pitanja zaposlenosti*, Beograd, Institut ekonomskih nauka.

ANALIZA MOGUĆNOSTI I OPRAVDANOSTI UVOĐENJA SUBJEKTIVNE DIMENZIJE (KATEGORIJE POTREBA) U KONCEPT ISTRAŽIVANJA, MERENJA I SMANJENJA SIROMAŠTVA

Kako meriti stvari do kojih je ljudima stalo?

Miloš Mojsilović

Miloš Mojsilović, viši savetnik u Agenciji za borbu protiv korupcije, zadužen za istraživanja i razvoj i student multidisciplinarnih master akademskih studija *Računarstvo u društvenim naukama*.

mojsilovic.milos@gmail.com

Analiza mogućnosti i opravdanosti uvođenja subjektivne dimenzije (kategorije potreba) u koncept istraživanja, merenja i smanjenja siromaštva

Kako meriti stvari do kojih je ljudima stalo?

Miloš Mojsilović

Analiza *Analiza mogućnosti i opravdanosti uvođenja subjektivne dimenzije u koncept istraživanja, merenja i smanjenja siromaštva* jedna je od 11 sekundarnih analiza koje su kreirane u okviru **Programa podrške razvoju istraživačkih kadrova iz oblasti društvenih nauka - sekundarne analize podataka dobijenih kroz istraživanje Anketa o prihodima i uslovima života – SILC**.

Sprovođenje Programa inicirao je i podržao Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije (SIPRU), uz podršku Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP), a u saradnji sa Republičkim zavodom za statistiku (RZS). Republika Srbija sprovodi istraživanje *SILC* od 2013. godine, čime se pridružuje članicama Evropske unije (EU) u praćenju životnog standarda, socijalne uključenosti i nejednakosti. Analizom mikropodataka iz *SILC*-a kao primarnom analitičkom izvoru, kroz 11 sekundarnih analiza daje se doprinos unapređenju procesa donošenja relevantnih politika socijalnog uključivanja, zasnovanih na podacima. Više informacija o samom Programu i kreiranim analizama možete pronaći na internet stranici Tima za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije www.socijalnoukljucivanje.rs.

Cilj ove analize je da utvrdi mogućnosti za unapređenje metoda istraživanja i razumevanja siromaštva kroz analizu *subjektivne dimenzije siromaštva*, iskazane kroz projekciju potrebnih (dovoljnih) primanja domaćinstva, kao i kroz deskriptivno izraženu (ne)mogućnost domaćinstva da na mesečnom nivou servisira svoje obaveze (da "sastavi kraj sa krajem"). Okosnicu rada predstavlja analiza odnosa između 1) subjektivno doživljenog siromaštva, indikovanog visinom potrebnih primanja i teškoćama u zadovoljavanju potreba i 2) objektivnih odlika, među kojima su struktura i veličina domaćinstva, regionalni i rezidencijalni status i društveni status domaćinstva, kao i određeni objektivni pokazatelji siromaštva koji treba da ukažu na veze objektivnog i subjektivnog siromaštva.

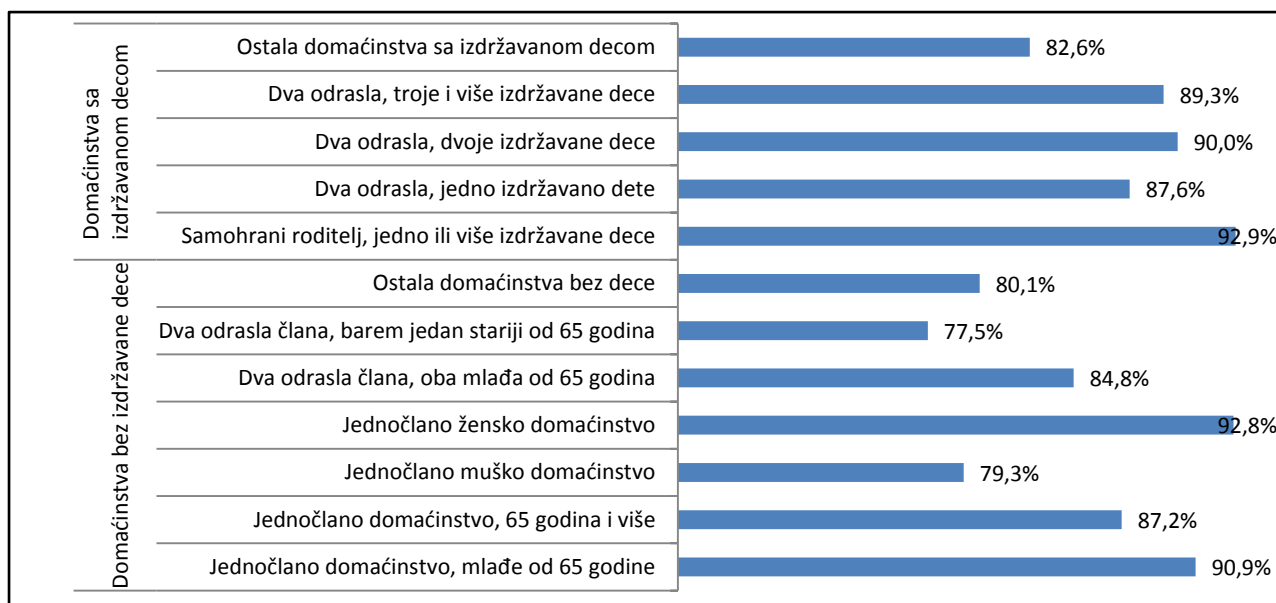
ma domaćinstva, pre svega onaj deo koji se odnosi na *obrazovanje nosioca domaćinstva i njegov/njen status na tržištu rada*, jer su ove dve promenljive pokazale značajnu analitičku upotrebljivost u diferenciranju statusa celog domaćinstva. Operativno-istraživačku okosnicu ove studije predstavlja 1) analiza potrebnih mesečnih prihoda domaćinstva kako bi se platili svi neophodni troškovi, odnosno analiza potrebe za određenim nivoom prihoda i 2) analiza opisa (ne)mogućnosti da se servisiraju sve dospele obaveze, odnosno nemogućnosti da se "sastavi kraj sa krajem" u toku jednog meseca. U toku rada je kreiran i veći broj sekundarnih promenljivih, kao i različite naknadne operacije koje su imale za cilj da detaljnije sekvenciraju temu istraživanja i omoguće jasnije zaključivanje.

OBRAZLOŽENJE METODOLOGIJE

Metodologija se zasniva na podacima *SILC* ankete iz 2014. godine. Za potrebe analize korišćen je deo baze koji se odnosi na domaćinstva, jer se ova tema u najvećoj meri bazira na odgovorima za celo domaćinstvo kao jedinicu posmatranja. Za pojedine delove analize uzet je u obzir i deo baze podataka o pojedincima – članovi-

REZULTATI ANALIZE

Inicijalna analiza pitanja "koliki minimalni neto prihodi su potrebni vašem domaćinstvu da biste platili sve troškove" ukazuje na to da su prosečna *potrebna* primanja znatno veća od objektivno prihodovanih, odnosno od *raspoloživih* primanja. Naime, prema podacima iz *SILC* ankete, na ukupnom uzorku, domaćinstvu u

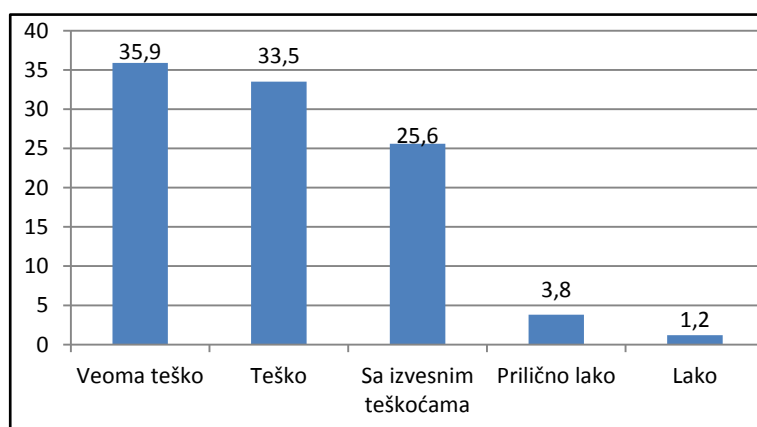
Udeo domaćinstava kojima su raspoloživi prihodi manji od potrebnih prema tipu domaćinstva

Srbiji je u 2014. godini bilo, u proseku, potrebno 81.149 dinara mesečno da bi zadovoljilo svoje potrebe (šta god da se sve sadrži u shvatanju tih potreba, a na šta jedan odgovora treba da pruži i ovaj rad). Raspoloživi mesečni prihodi u 2014. godini su bili znatno manji od potrebnih i iznose 50.891 dinara, odnosno oko 62,7% od potrebnih.

Ukoliko se pogleda razlika između raspoloživih i potrebnih prihoda, dobija se podatak po kom je, na ukupnom uzorku, udeo onih domaćinstava kojima su mesečni raspoloživi prihodi manji od potrebnih čak 84,2%. Drugim rečima, samo 15,8% domaćinstava ima na raspolaganju prihode jednake ili veće od oni koji su im potrebni. Omogućavanje subjektivnog iskazivanja potreba kao jednog od potencijalnih indikatora siromaštva daje vrlo visoke vrednosti linija (pragova) siro-

maštva koja ne može biti korišćen kao isključivi i samostalni indikator, jer bi se politike smanjenja siromaštva u tom slučaju urušile pred različitim aspiracijama, očekivanjima i potrebama pojedinaca i domaćinstava. Osim toga, ovi rezultati ukazuju na važnost i detaljniju analizu i traženje odgovora na pitanja čime se može objasniti ovako velika razlika između raspoloživih i potrebnih prihoda, odnosno šta bi, eventualno, mogle biti potrebe domaćinstava koje su "ugrađene" u ovo pitanje koji indikuju subjektivno blagostanje ili siromaštvo.

Postoje značajne razlike u pogledu potrebnih mesečnih prihoda između domaćinstava, što dodatno nameće potrebu za analizom i odgovorom na pitanje u čemu se ogledaju uzroci ovih razlika i koje to dodatne parametre je potrebno imati u vidu kada se govori o zadovoljavanju potreba domaćinstava. Naredni istraživački pod-

Kada razmišljate o ukupnom prihodu, smatrate li da je vaše domaćinstvo u mogućnosti da "sastavi kraj sa krajem", tačnije da plati sve neophodne troškove?

sticaj daje i podatak da čak 35,9% domaćinstava u Srbiji tvrdi da veoma teško "sastavlja kraj sa krajem", a još 33,5% njih "teško". To znači da je, prema ovom parametru subjektivne dimenzije siromaštva, skoro 69,4% domaćinstava ugroženo u pogledu životnog standarda. Zanimljivo je primetiti da nema značajnije statističke pravilnosti u pogledu promene (pada ili rasta) ovog udela koji nastaje sa povećanjem broja članova domaćinstva, kao što bi se to moglo očekivati (Cramer's V koeficijent je manji od 0,1).

Kakvo može biti tumačenje ovakvog nalaza? Sa povećanjem broja članova povećava se i mogućnost doprinosa svakog od njih ukupnim

Tip domaćinstva		Potrební prihodi (RSD)
Domaćinstva bez izdržavane dece	Jednočlano domaćinstvo, mlađe od 65 godina	44.975
	Jednočlano domaćinstvo, 65 godina i više	47.951
	Jednočlano muško domaćinstvo	38.542
	Jednočlano žensko domaćinstvo	34.538
	Dva odrasla člana, oba mlađa od 65 godina	69.185
	Dva odrasla člana, barem jedan stariji od 65 godina	56.904
	Ostala domaćinstva bez dece	91.730
Domaćinstva sa izdržavanom decom	Samohrani roditelj, jedno ili više izdržavane dece	70.663
	Dva odrasla, jedno izdržavano dete	92.647
	Dva odrasla, dvoje izdržavane dece	100.225
	Dva odrasla, troje i više izdržavane dece	103.314
	Ostala domaćinstva sa izdržavanom decom	115.052

Prosečni potrebni mesečni prihodi prema tipu domaćinstva

prihodima domaćinstva, ali u isto vreme se povećavaju i potrebe domaćinstva. Osim toga, pretpostavka je i da se povećanjem ukupnog broja povećava i broj izdržavanih lica, što dodatno povećava rashodnu stranu domaćinstva. Najveći udeo onih kod kojih su raspoloživi prihodi manji od potrebnih imaju *domaćinstva samohranih roditelja sa jednim ili više izdržavane dece*¹ (92,9%) i *samačka ženska domaćinstva* (92,8%). Dakle, sudeći prema ovim rezultatima, najugroženija su domaćinstva koja čini samo jedan roditelj sa izdržavanom detetom (decom) i domaćinstva u kojima živi samo jedna osoba ženskog pola. Ovaj podatak postaje jasniji ukoliko se pogleda starost nosilaca ova dva tipa domaćinstva (prosek je čak 75 godina) i mesto življenja (uglavnom retko naseljena, odnosno seoska područja) – reč je, dakle, uglavnom o ruralnim i staračkim domaćinstvima, u kojima su žene ugroženije iz više razloga (nedostatak prihoda, teškoće da radom u tim godinama ostvare prihode i tako dalje).

Domaćinstva čiji nosioci ostvaruju prihode od zarade ili penzije međusobno su vrlo slična po procentu udela

¹ Domaćinstvo čiji je nosilac samohrani roditelj ima, u proseku, 2,3 člana, a prosečan broj dece u ovom domaćinstvu je 1,3. Najveći broj samohranih roditeljskih domaćinstava ima jedno izdržavano dete (64,6%), potom dvoje (34,5%) dok troje i više dece ima svega 0,9% ovih domaćinstava.

onih koji nemaju dovoljne prihode u odnosu na raspoložive i kreću se oko 82%. Sa druge strane, u slučaju neaktivnih nosilaca domaćinstava taj udeo je 90%, dok kod nezaposlenih taj udeo dostiže čak 95%. Postoji relativno jaka statistička veza između visine potrebnih prihoda domaćinstva i broja članova domaćinstva – *sa porastom broja članova domaćinstva, logično rastu i potrebni iznosi prihoda za zadovoljnje potreba*.

Prosečni potrebni mesečni prihodi prema tipu domaćinstva

Objektivne regionalne razlike su uočljive i u pogledu subjektivno iskazanih potrebnih mesečnih prihoda – te razlike nisu tolike između svakog od četiri statistička regiona međusobno, koliko su uočljive između Beograda, sa jedne strane, i svih ostalih regiona, sa druge strane. Najniži potrebni prihodi su iskazani u regionu južne i istočne Srbije – 68.699 dinara; u regionima koji obuhvataju Šumadiju i zapadnu Srbiju i Vojvodinu potrebni su približno slični mesečni prihodi, dok je u slučaju Beograda odstupanje značajno, čak za 43,6% više od Vojvodine kao "prve susedne grupe".

Iako je u retko naseljenim područjima potrebno manje mesečnih prihoda, ona ipak teže sastavljaju kraj sa

krajem, odnosno imaju više teškoća da plate sve svoje troškove i dospele obaveze – tako, čak 76,7% domaćinstava u retko naseljenim područjima i naseljima teško ili veoma teško sastavlja kraj sa krajem, dok je taj procenat u slučaju gusto naseljenih područja, odnosno u gradovima, "svega" 61,9%.

Velike razlike u pogledu potrebnih mesečnih prihoda se mogu uočiti u slučaju društvenog statusa domaćinstva koji je indikovao obrazovanjem njihovih nosilaca – nivo obrazovanja nosioca domaćinstva se, naime, može uzeti kao jedan od pokazatelja položaja domaćinstva na statusnoj društvenoj lestvici. Domaćinstvu u kom je nosilac lice bez završene osnovne škole, odnosno domaćinstvu koje se u pogledu ovog indikatora nalazi na samom dnu društvene hijerarhije, potrebno je 44.927 dinara mesečnih prihoda – sa druge strane, domaćinstvu kom je nosilac osoba sa doktoratom, potreban je čak 146.151 dinar mesečnih primanja, što je čak 287% u odnosu na domaćinstvo na drugoj skali lestvice.

Najveće teškoće da mesečno sastave kraj sa krajem imaju ona domaćinstva na čijem čelu se nalaze neaktivne i nezaposlene osobe, što je očekivan nalaz, jer su to lica koja uglavnom ne ostvaruju nikakve prihode. Zanimljivo je i to da su po analiziranim parametrima neaktivne osobe u težem položaju od nezaposlenih, odnosno da je položaj domaćinstava na čijem čelu su neaktivna lica lošiji nego onih na čijem čelu su nezaposlena lica.

I objektivni i subjektivni indikatori siromaštva pokazuju sličnu situaciju, samo na različite načine – najugroženija domaćinstva su ona u kojima žive samohrani roditelji sa jednim ili više izdržavane dece, domaćinstva sa troje i više izdržavane dece, kao i samačka, naročito ženska domaćinstva. Dodatni parametri koji otežavaju poziciju domaćinstva su oni koji pokazuju da su nosioci tih domaćinstava osobe sa niskim nivoom obrazovanja, nezaposlena ili neaktivna lica. Posebne rizike od subjektivnog i objektivnog siromaštva nosi život u ruralnim, retko naseljenim područjima, kao i život u regionu istočne i južne Srbije.

Postojeće ekvivalentne skale za računanje davanja mogu biti korigovane za domaćinstva različite strukture i veličine korišćenjem koeficijenata koji uzimaju u obzir iskazane potrebe za primanjima određenih tipova domaćinstva. Koeficijenti koji uzimaju u obzir *subjektivno iskazane potrebe* u korelaciji sa strukturom i veličinom domaćinstva mogu biti korišćeni kao dodatni "objašnjavajući" faktor za potencijalne intervencije javnih politika.

Na kraju, ova analiza pokazuje značajnu analitičku moć pitanja koja indikuju subjektivnu komponentu siroma-

štva, odnosno ukazuje na to da je veoma opravdano razmatrati ova pitanja, pre svega zbog konteksta u kom se vrši detaljnije "seciranje" fenomena siromaštva. Ta vrsta analize dodatno pojačava i podržava rezultate objektivnih indikatora siromaštva ukazujući na to da je siromaštvo složen fenomen koji onda kada postoji, postoji i u svojoj subjektivnoj i u objektivnoj dimenziji.

RELEVANTNOST ANALIZE: VEZA SA POLITIKAMA EU, UN I STRATEŠKIM OKVIROM SRBIJE

Subjektivno siromaštvo podrazumeva individualnu procenu sopstvenog materijalnog položaja/siromaštva. Podaci na osnovu percepcije mogu da obezbede relevantne informacije o blagostanju koje se ne mogu dobiti na standardan način i imaju više namena. Tako dobijeni podaci se koriste za testiranje objektivnih linija siromaštva, za kalibriranje kompozitnih indeksa društvenog blagostanja, ali i za izvlačenje linije siromaštva koja se određuje na nivou dohotka na kome se očekuje da će se dostići kritičan nivo subjektivnog blagostanja (Ravallion, 2011, 7-8). U osnovi se smatra da podaci o subjektivnom siromaštvu predstavljaju komplementarnu meru blagostanja, koja je važna za identifikaciju društvenih problema, za evaluaciju praktičnih politika, kao i za analizu troškova i koristi (OECD, 2013, 36-44).

Koncept subjektivnih procena intenzivno se koristi od šezdesetih godina u pokušajima merenja sreće i zadovoljstva životom. Van Prag, koji je među prvim primenio subjektivni koncept u ekonomiji i koji je definisao još krajem šezdesetih godina pravarijantu čuvenog pitanja o proceni minimalnih sredstava potrebnih za preživljavanje (Lajdenski pristup), smatra da je „siromaštvo subjektivno osećanje pojedinca” i da je izuzetno važno da se merenje siromaštva za potrebe praktične politike oslanja na subjektivne podatke (Van Praag & Carbonell, 2005, 27). Problemi sa konceptom subjektivnog siromaštva su veliki, ali njihovo sagledavanje i pokušaji prevazilaženja sve više zaokupljaju pažnju istraživača.

Rezultati ove analize odnose se na sledeće ciljeve održivog razvoja UN-a:

*Cilj 1 : okončati siromaštvo svuda
i u svim oblicima,*

*Cilj 3. Obezbediti zdrav život i promovisati
blagostanje za ljude svih generacija i*

Cilj 8: promovisati inkluzivan i održiv

SADRŽAJ

1. Sažetak	270
2. Metodologija	272
3. Analiza podataka iz Ankete o prihodima i uslovima života - SILC 2014	273
3.1. Deskriptivna analiza promjenljivih koje indikuju subjektivnu dimenziju siromaštva	273
3.2. Karakteristike domaćinstava u kojima su raspoloživi prihodi manji od potrebnih.....	275
3.3. Iznosi potrebnih primanja i teškoće u zadovoljavanju potreba u odnosu na veličinu i tip domaćinstva.....	279
3.4. Iznosi potrebnih primanja i teškoće u zadovoljavanju potreba u odnosu na regionalne i rezidencijalne razlike između domaćinstava.....	283
3.5. Iznosi potrebnih primanja i teškoće u zadovoljavanju potreba u odnosu na nivo obrazovanja i status nosioca domaćinstva na tržištu rada.....	286
3.6. Moguće skale ekvivalencije u odnosu na subjektivno iskazana potrebna mesečna primanja domaćinstva.....	288
4. Zaključci.....	292
Literatura.....	294

SPISAK TABELA I GRAFIKONA

Grafikon 1. Osnovna statistika pitanja o minimalnim mesečnim prihodima dovoljnim za plaćanje neophodnih troškova.....	274
Grafikon 2. Kada razmišljate o ukupnom prihodu, smatrate li da je vaše domaćinstvo u mogućnosti da "sastavi kraj sa krajem", tačnije da plati sve neophodne troškove?.....	274
Grafikon 3. Udeo domaćinstava kojima su raspoloživi prihodi manji od potrebnih prema broju članova domaćinstva	275
Grafikon 4. Udeo domaćinstava kojima su raspoloživi prihodi manji od potrebnih prema tipu domaćinstva.....	276
Grafikon 5. Udeo domaćinstava kojima su raspoloživi prihodi manji od potrebnih prema obrazovanju nosioca domaćinstva.....	277
Grafikon 6. Udeo domaćinstava u kojima su raspoloživi prihodi manji od potrebnih prema ekonomskom statusu nosioca domaćinstva	277
Grafikon 7. Udeo domaćinstava u kojima su raspoloživi prihodi manji od potrebnih prema broju izdržavane dece	278
Grafikon 8. Udeo domaćinstava kojima su raspoloživi prihodi manji od potrebnih prema odgovoru na pitanje o teškoći da se "sastavi kraj a krajem"	278
Grafikon 9. Odnos broja članova domaćinstva i prosečnih mesečnih potrebnih prihoda	279
Grafikon 10. Procenat povećanja potrebnih prihoda prema broju članova domaćinstva (od 1 do 10 i više članova).....	280
Tabela 1. Prosečni potrebni mesečni prihodi prema tipu domaćinstva.....	281
Tabela 2. Prosečni potrebni mesečni prihodi prema broju odraslih članova u domaćinstvu	282
Tabela 3. Prosečni potrebni mesečni prihodi prema broju izdržavane dece u domaćinstvu.....	283
Grafikon 11. Zbir odgovora „veoma teško” i „teško sastavljamo kraj sa krajem” u odnosu na strukturu domaćinstva.	283
Tabela 4. Prosečni potrebni mesečni prihodi prema regionima	284
Tabela 5. Prosečni potrebni mesečni prihodi prema stepenu urbaniteta	285

SPISAK TABELA I GRAFIKONA

Grafikon 12. Teškoće zadovoljavanja potreba prema regionu (zbir odgovora "teško" i "veoma teško sastavljamo kraj sa krajem")	284
Grafikon 13. Teškoće zadovoljavanja potreba prema tipu naselja (zbir odgovora "teško" i "veoma teško sastavljamo kraj sa krajem")	285
Tabela 6. Prosečni potrebni mesečni prihodi prema obrazovanju nosioca domaćinstva	286
Tabela 7. Prosečni potrebni mesečni prihodi prema statusu nosioca domaćinstva na tržištu rada.....	287
Grafikon 14. Teškoće zadovoljavanja potreba prema obrazovanju nosioca domaćinstva (zbir odgovora "teško" i "veoma teško sastavljamo kraj sa krajem")	287
Grafikon 15. Teškoće zadovoljavanja potreba prema radnom statusu nosioca domaćinstva (zbir odgovora "teško" i "veoma teško sastavljamo kraj sa krajem")	288
Grafikon 16. Stopa rizika siromaštva prema broju izdržavane dece u domaćinstvu	289
Tabela 8. Koeficijenti potrebnih prihoda prema regionu i stepenu urbaniteta	290
Tabela 9. Koeficijenti potrebnih prihoda prema obrazovanju i radnom statusu nosioca domaćinstva.....	290

1. SAŽETAK

Cilj rada je da se sekundarnom analizom podataka iz *Ankete o prihodima i uslovima života (SILC)* iz 2014. godine utvrde mogućnosti za unapređenje metoda istraživanja i razumevanja siromaštva kroz analizu *subjektivne dimenzije siromaštva*, iskazane kroz projekciju potrebnih (dovoljnih) primanja domaćinstva, kao i kroz deskriptivno izraženu (ne)mogućnost domaćinstva da na mesečnom nivou servisira svoje obaveze (da "sastavi kraj sa krajem"). Okosnicu rada predstavlja analiza odnosa između 1) subjektivno doživljenog siromaštva, indikovanog visinom potrebnih primanja i teškoćama u zadovoljavanju potreba i 2) objektivnih odlika, među kojima su struktura i veličina domaćinstva, regionalni i rezidencijalni status i društveni status domaćinstva, kao i određeni objektivni pokazatelji siromaštva koji treba da ukažu na veze objektivnog i subjektivnog siromaštva.

Istraživanje je pokazalo da je prosečno domaćinstvo u Srbiji u 2014. godini ostvarilo 62,7% neto prihoda od onog prihoda koji mu je bio potreban da bi platio svoje troškove, odnosno da čak 84,2% domaćinstava ima raspoložive prihode manje od onih za koje su kroz istraživanje izjavili da su im potrebni; drugim rečima, tek nešto više od 15% domaćinstava je uspeo da pokrije sve mesečne troškove i da zadovolji potrebe svojih članova primanjima koja su im bila na raspolaganju. Istraživanjem je utvrđeno da postoje razlike u potrebnim primanjima u odnosu na strukturu i veličinu domaćinstva i to na način da potrebni prihodi ne rastu linalno sa povećanjem broja članova ili sa promenom njegove strukture, već da je dinamika porasta potrebnih prihoda "korigovana" povećanjem broja članova određenih karakteristika koje homogenizuju potrebe međusobno sociodemografski sličnih članova. Ovo potvrđuje tezu da politike smanjenja siromaštva mogu računati sa tzv. ekonomijom obima, odnosno sa deljenjem "nekonkurentskih" dobara među članovima domaćinstva sličnih potreba. Postojeće ekvivalentne skale za računanje davanja mogu biti korigovane za domaćinstva različite strukture i veličine korišćenjem koeficijenata koji uzimaju u obzir iskazane potrebe za primanjima određenih tipova domaćinstva; koeficijenti koji uzimaju u obzir *subjektivno iskazane potrebe* u korelaciji sa strukturom i veličinom domaćinstva mogu biti korišćeni kao dotatni "objašnjavajući"

faktor za potencijalne intervencije javnih politika, odnosno njihove moguće promene². Rad će pružiti uvid u rezultate istraživanja u tom pogledu i analizirati ograničenja i mogućnosti uvođenja "subjektivnih" korektiva skala ekvivalencije.

Istraživanje je, dalje, pokazalo da se potrebna mesečna primanja domaćinstva razlikuju u odnosu na regionalnu ili rezidencijalnu pripadnost domaćinstva, kao i na njihov društveni status, opisan određenim karakteristikama nosioca domaćinstva. Iako je moguće napraviti koeficijente korekcije linija siromaštva i za ove parametre, nije moguće precizno utvrditi da li razlike nastaju usled objektivnih razlika u troškovima života domaćinstava određenih regiona, mesta življenja ili društvenog položaja ili usled rasta aspiracija i očekivanja pojedinih domaćinstava, odnosno usled stvaranja potreba "višeg ranga" čije neispunjavanje ne može biti smatrano siromaštvom u užem smislu reči. Rad će pokazati u na koji način su ovi parametri korisni u pogledu boljeg razumevanja subjektivnog siromaštva, kao i u kakvoj je vezi subjektivno siromaštvo sa objektivnim pokazateljima relativnog siromaštva, naročito sa stopom rizika od siromaštva.

Subjektivno siromaštvo, iskazano kroz udeo onih koji teško i veoma teško sastavljaju kraj sa krajem, prati određene objektivne nalaze o siromaštvu, odnosno u vezi su sa objektivnim uzrocima siromaštva. Ovo je veoma značajno za analizu stanja u domaćinstvima koja se međusobno značajno razlikuju prema društvenom statusu, odnosno prema obrazovanju i statusu nosilaca domaćinstva na tržištu rada, kao i prema regionalnim ili rezidencijalnim razlikama, ukazujući na potrebu da se posebna pažnja mora obratiti na domaćinstva određene strukture, koja se nalaze na nižim lestvicama društvenog položaja, koja žive u pojedinim regionima ili u pojedinim tipovima naselja. Samohrano roditeljstvo, život u samačkim domaćinstvima i domaćinstvima sa velikim brojem članova (a naročito sa izdržavanom decom), potom nizak nivo obrazovanja, neintegrisanost u tržište

² Zakonom o socijalnoj zaštiti ("Sl. glasnik RS", br. 24/2011, čl. 88) predviđene su skale ekvivalencije koje uzimaju u obzir broj članova domaćinstva i decu do 18 godina i to tako što predviđa koeficijent 1 za nosioca domaćinstva, 0,5 za svakog narednog odraslog člana i 0,3 za svako dete do 18 godina.

rada, život u ruralnim područjima i van regiona Beograda, odlike su koje značajno utiču na teškoće u dostizanju određenog životnog standarda, odnosno na postojanje siromaštva; istovremeno, promene okolnosti koje su opisane ovim odlikama ili određena vrsta intervencije kroz javne politike u slučaju onih odlika koje ne mogu biti promenjene individualnim strategijama, mogu uticati i na smanjenje i subjektivnog i na objektivnog siromaštva.

Ključne reči: potrebni i raspoloživi prihodi, teškoće zadovoljenja potreba i ispunjavanja obaveza, struktura i veličina domaćinstva, regionalni i rezidencijalni status domaćinstva, društveni položaj i status domaćinstva, koeficijenti i skale ekvivalencije.

2. METODOLOGIJA

Baza podataka koja je korišćena za rad je baza istraživanja "Anketa o prihodima i uslovima života - SILC" koja je sprovedena u 2014. godini, na uzorku od 6055 domaćinstava. Za potrebe teme analize korišćen je deo baze koji se odnosi na **domaćinstva**, jer se ova tema u najvećoj meri bazira na odgovorima za celo domaćinstvo kao jedinicu posmatranja. Za pojedine analize uzet je u obzir i deo baze podataka o **pojedincima - članovima domaćinstva**, pre svega onaj deo koji se odnosi na *obrazovanje nosioca domaćinstva i njegov/njen status na tržištu rada*, jer su ove dve promenljive pokazale značajnu analitičku upotrebljivost u diferenciranju statusa celog domaćinstva.

Kao što je pomenuto u prethodnom delu, operativno-istraživačku okosnicu istraživačkog rada predstavlja 1) analiza **potrebnih mesečnih prihoda domaćinstva** kako bi se platili svi neophodni troškovi, odnosno analiza potrebe za određenim nivoom prihoda i 2) analiza opisa (ne)mogućnosti da se servisiraju sve dospele obaveze, odnosno **nemogućnosti da se "sastavi kraj sa krajem"** u toku jednog meseca. Osim originalnih promenljivih koje indikuju ova dva atributa, u toku rada je kreiran i veći broj sekundarnih promenljivih, kao i različite naknadne operacije koje su imale za cilj da detaljnije sekvenciraju temu istraživanja i omoguće jasnije zaključivanje. Te promenljive će biti objašnjene u fusnotama rada prilikom njihovog prvog pominjanja u tekstu.

3. ANALIZA PODATAKA IZ ANKETE O PRIHODIMA I USLOVIMA ŽIVOTA - SILC 2014

3.1. Deskriptivna analiza promenljivih koje indikuju subjektivnu dimenziju siromaštva

Inicijalna analiza pitanja "koliki minimalni neto prihodi su potrebni vašem domaćinstvu da biste platili ili sve troškove" ukazuje na to da su prosečna *potrebna* primanja znatno veća od objektivno prihodovanih, odnosno od *raspoloživih* primanja. Naime, prema podacima iz SILC ankete, na ukupnom uzorku, **domaćinstvu u Srbiji je u 2014. godini bilo, u proseku, potrebno 81.149 dinara mesečno da bi zadovoljilo svoje potrebe** (šta god da se sve sadrži u shvatanju tih potreba, a na šta jedan odgovor treba da pruži i ovaj rad).

Raspoloživi mesečni prihodi u 2014. godini su bili znatno manji od potrebnih i iznose 50.891 dinara, odnosno oko 62,7% od potrebnih³. Dalje, ukoliko se pogleda razlika između raspoloživih i potrebnih prihoda, dobija se podatak po kom je, na ukupnom uzorku, **udeo onih domaćinstava kojima su mesečni raspoloživi prihodi manji od potrebnih čak 84,2%**. Drugim rečima, samo 15,8% domaćinstava ima na raspolaganju prihode jednake ili veće od oni koji su im potrebni. Ukoliko bi se samo ovaj podatak uzeo kao jedan od mogućih indikatora siromaštva, on bi predstavljao jedan od najviših skorova koji su dobijeni u ovom istraživanju. To potvrđuje tezu da omogućavanje subjektivnog iskazivanja potreba kao jednog od potencijalnih indikatora siromaštva daje vrlo visoke vrednosti linija (pragova) siromaštva koja ne može biti korišćen kao isključivi i samostalni indikator, jer bi se politike smanjenja siromaštva u tom slučaju urušile pred različitim aspiracijama, očekivanjima i potrebama pojedinaca i domaćinstava. Osim toga, ovi rezultati ukazuje na važnost i detaljniju analizu i traženje odgovora na pitanja čime se može objasniti

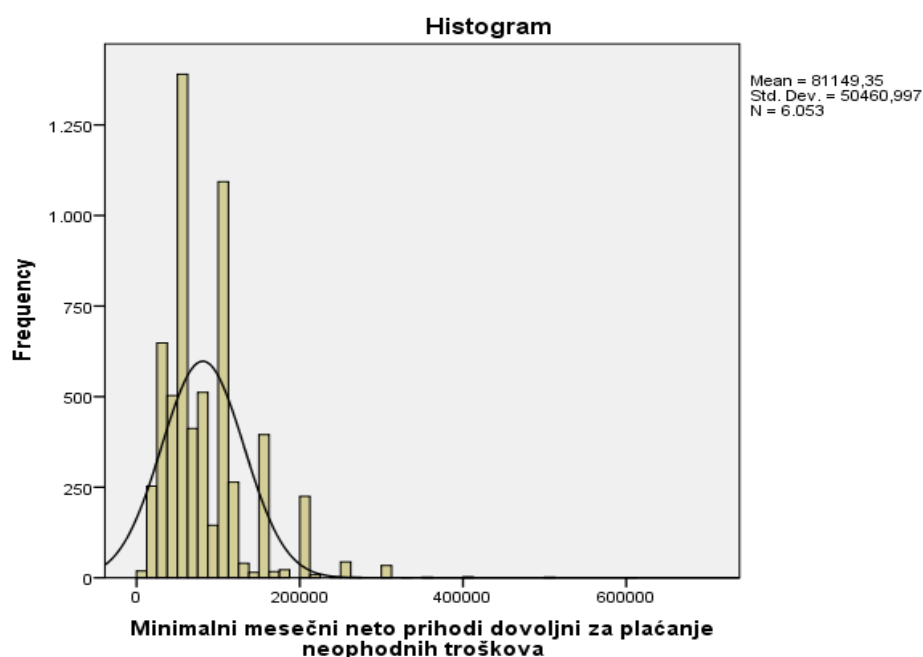
ovako velika razlika između raspoloživih i potrebnih prihoda, odnosno šta bi, eventualno, mogle biti potrebe domaćinstava koje su "ugrađene" u ovo pitanje koji indikuju subjektivno blagostanje ili siromaštvo.

Ovo pitanje u bazičnoj, deskriptivnoj analizi pokazuje određene statističke tendencije prema kojima prosečna vrednost (aritmetička sredina) nije dovoljan pokazatelj karaktera ove promenljive, što zahteva dodatne analize i objašnjenja.

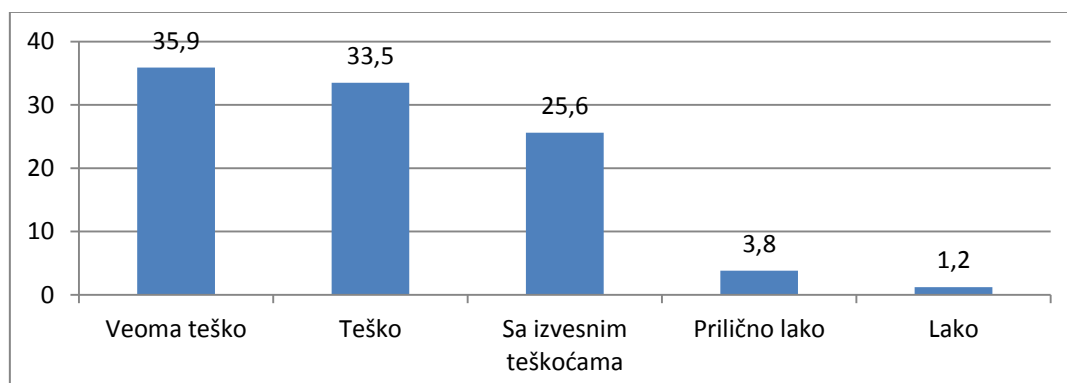
Grafikon 1. pokazuje značajno odstupanje ove promenljive od takozvane "normalne raspodele", odnosno ukazuje na asimetriju u levo, u pravcu nižih vrednosti, ali sa dugačkim prostiranjem linije raspodele "u desno", u pravcu visokih vrednosti. Analiza pokazuje da u ovoj promenljivoj postoje značajne ekstremne vrednosti u pravcu visokih potrebnih prihoda, koje maksimum dostižu u iznosu od čak 600.000 dinara potrebnih mesečnih prihoda. Imajući u vidu relativno visoku standardnu devijaciju (više od 50.000 dinara) i veliki razmak između najniže i najviše vrednosti (čak 595.000 dinara, jer je najniža potrebna vrednost svega 5.000 dinara), može se zaključiti da **postoje značajne razlike u pogledu potrebnih mesečnih prihoda između domaćinstava**, što dodatno nameće potrebu za analizom i odgovorom na pitanje u čemu se ogledaju uzroci ovih razlika i koje to dodatne parametre je potrebno imati u vidu kada se govori o zadovoljavanju potreba domaćinstava.

³ Raspoloživi mesečni prihodi su dobijeni tako što je promenljiva koja sumira raspoložive godišnje prihode domaćinstva za 2014. godinu podeljena sa 12, odnosno sa ukupnim brojem meseci.

GRAFIKON 1. Osnovna statistika pitanja o minimalnim mesečnim prihodima dovoljnim za plaćanje neophodnih troškova

GRAFIKON 2. Kada razmišljate o ukupnom prihodu, smatrate li da je vaše domaćinstvo u mogućnosti da "sastavi kraj sa krajem", tačnije da plati sve neophodne troškove?

Naredni istraživački podsticaj daje i podatak da čak 35.9% domaćinstava u Srbiji tvrdi da veoma teško "sastavlja kraj sa krajem", a još 33,5% njih "teško". To znači da je, prema ovom parametru subjektivne dimenzije siromaštva, **skoro 69,4% domaćinstava ugroženo u pogledu životnog standarda**, što je za 5% više nego u SILC anketi za 2013. godinu, kada je taj broj iznosio 64,6%⁴. I ovo pitanje, stoga, zahteva nešto detaljniju analizu, jer ovako velika brojka, iako možda "precenjena", kako se to najčešće može čuti u kritici ovog pristupa, govori o odnosu objektivnog i subjektivnog siromaštva.

Deskriptivna analiza ovih pitanja na celom uzorku je samo prvi deo analize podataka o istraživanoj temi. Taj nivo analize nesumnjivo pokazuje da je **broj onih koji se osećaju subjektivno siromašnim izuzetno veliki**, kao i da postoje značajne razlike između domaćinstava u pogledu subjektivnog siromaštva. U nastavku rada će biti sprovede dodatne analize na ova dva pitanja, sa ciljem detaljnijeg odgovora na pitanja šta bi sve mogli biti faktori na ovaj način indikovanih dimenzija siromaštva, odnosno koje su to, eventualno, potrebe koje imaju pojedina domaćinstva u odnosu na neka druga. Ova vrsta analize treba i može da posluži i za kreiranje određene socijalne politike, odnosno politike socijal-

⁴ Matković G. i dr., 2015:7

nog uključivanja koje treba da budu senzitivne upravo u odnosu na ove potrebe, odnosno u odnosu na specifikume pojedinih domaćinstava, a koje opšte statistike često zamagljuju.

3.2. Karakteristike domaćinstava u kojima su raspoloživi prihodi manji od potrebnih

U ovom delu rada će biti analizirane karakteristike i struktura onih domaćinstava kojima su raspoloživi prihodi manji od potrebnih, kako bi se utvrdilo koji su to *objektivni uzroci subjektivnog osećaja siromaštva*, indikovanog razlikom između raspoloživih i potrebnih prihoda. Podsetimo, ukupan udeo ove grupe domaćinstava je vrlo visok i iznosi čak **84,2%** od ukupnog uzorka na kom je sprovedena SILC anketa, Ovaj deo analize bazira se na **veličini domaćinstva** (numeričkoj promenljivoj čiji je raspon od 1 do 10 i više članova domaćinstva) i na **tipu domaćinstva** (kategorijskoj, izvedenoj promenljivoj koja klasifikuje domaćinstva na 12 kategorija, prema broju i tipu članova, prema njihovoj starosti i statusu u pogledu toga da li su to izdržavana lica ili ne⁵).

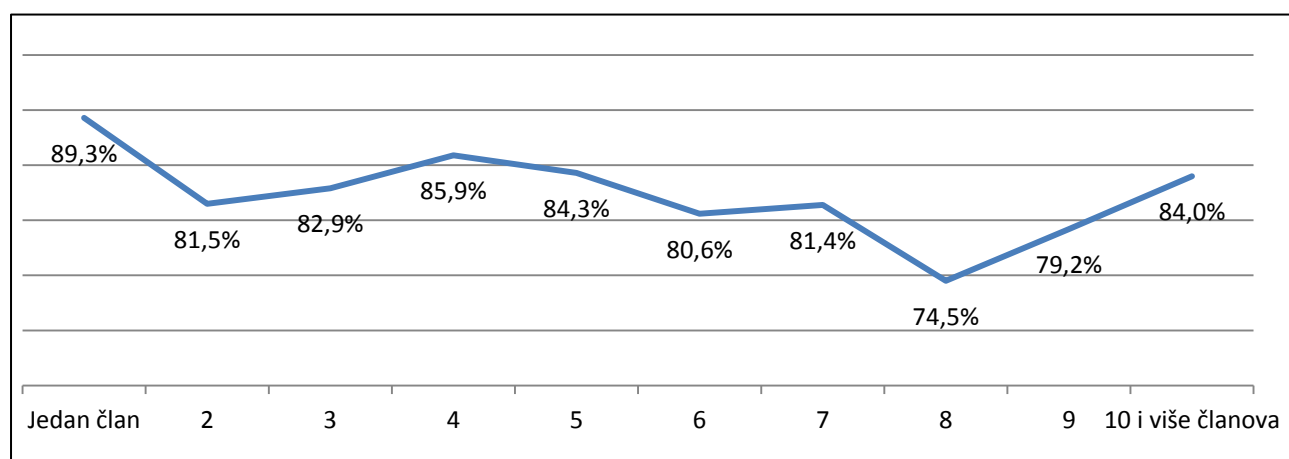
Podaci pokazuju da najveći udeo domaćinstava kod kojih su potrebni prihodi manji od raspoloživih postoji u slučaju *samačkih, jednočlanih domaćinstava* - kod te podgrupe domaćinstava, udeo je 89,3%. Međutim, zanimljivo je primetiti da nema značajnije sta-

tističke pravilnosti u pogledu promene (pada ili rasta) ovog udela koji nastaje sa povećanjem broja članova domaćinstva, kao što bi se to moglo očekivati (Cramer's V koeficijent je manji od 0,1). Kakvo može biti, eventualno, tumačenje ovakvog nalaza? Sa povećanjem broja članova povećava se i mogućnost doprinosa svakog od njih ukupnim prihodima domaćinstva, ali u isto vreme se povećavaju i potrebe domaćinstva. Osim toga, pretpostavka je i da se povećanjem ukupnog broja povećava i broj izdržanih lica, što dodatno povećava rashodnu stranu domaćinstva. Sve to pokazuje da nema značajnije pravilnosti na način da razlika između raspoloživih i potrebnih prihoda ravnomerno opada ili raste sa povećanjem broja članova - najbolja ilustracija za odsustvo te pravilnosti je kretanje linije na grafikonu 3, koja naizmenično raste i opada sa porastom broja članova i to za relativno mali broj procentnih poena. Samo broj članova domaćinstva, dakle, nije dovoljan pokazatelj i uzrok razlika koje postoje u pogledu udela domaćinstava koji imaju prihode manje od raspoloživih.

Situacija je nešto drugačija kada je u pitanju struktura, odnosno tip domaćinstva, jer ta promenljiva uzima u obzir ne samo broj, nego i karakter članova domaćinstva. A ta činjenica delimično pojašnjava u kom pravcu se kreću pravilnosti.

Najveći udeo onih kod kojih su raspoloživi prihodi manji od potrebnih imaju *domaćinstva samohranih roditelja sa jednim ili više izdržavane dece*⁶ (92,9%)

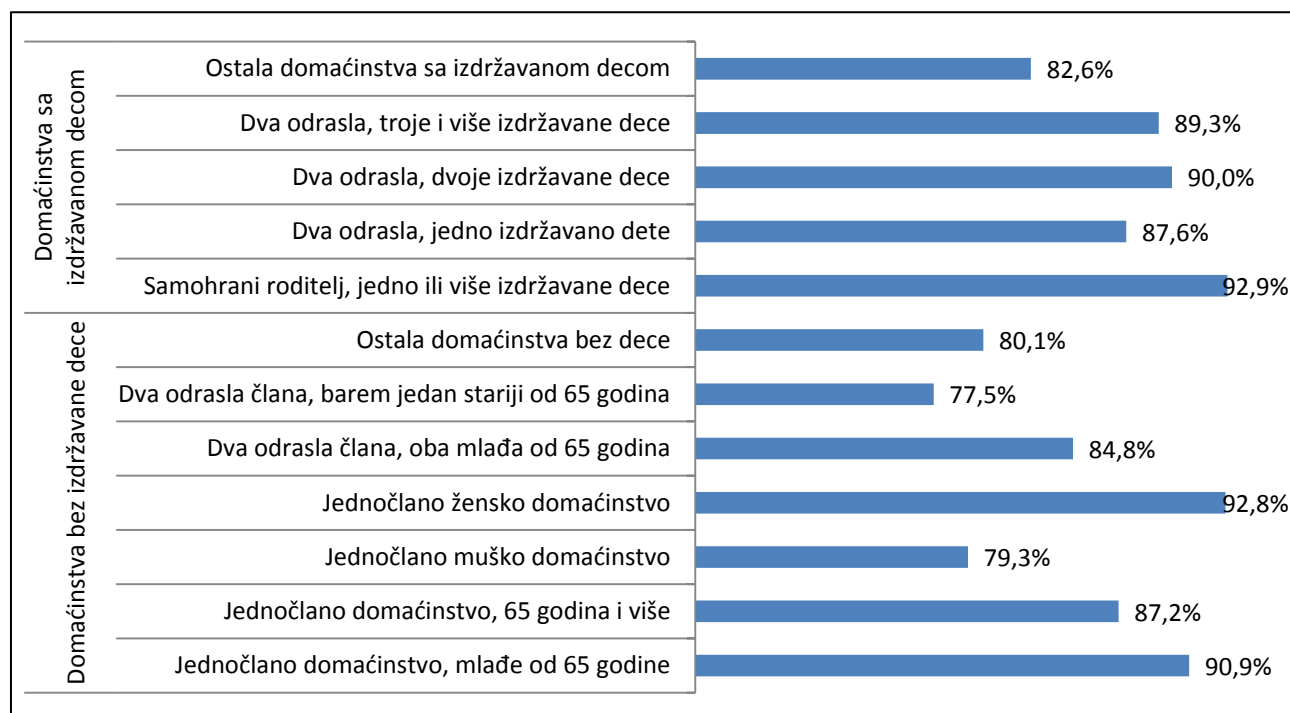
GRAFIKON 3. Udeo domaćinstava kojima su raspoloživi prihodi manji od potrebnih prema broju članova domaćinstva

⁵ Ovu klasifikaciju koristi i Eurostat u svojim analizama, a koje treba da uzmu u obzir što je moguće precizniju strukturu domaćinstva. Videti detaljnije na <http://ec.europa.eu/eurostat/web/income-and-living-conditions/data/database>

⁶ Domaćinstvo čiji je nosilac samohrani roditelj ima, u proseku, 2,3 članova, odnosno prosečan broj dece u ovom domaćinstvu je 1,3; posmatrano u procentima, najveći broj samohranih roditeljskih domaćinstava ima jedno izdržavano dete (64,6%), potom dvoje (34,5%) dok troje i više dece ima svega 0,9% ovih domaćinstava.

GRAFIKON 4. Udeo domaćinstava kojima su raspoloživi prihodi manji od potrebnih prema tipu domaćinstva

i *samačka ženska domaćinstva* (92,8%). Dakle, sudeći prema ovim rezultatima, najugroženija su domaćinstva koja čini samo jedan roditelj sa izdržavanim detetom (decom) i domaćinstva u kojima živi samo jedna osoba ženskog pola. Zanimljivo je primetiti i razliku koja postoji između samačkih muških i ženskih domaćinstava - muškarci koji žive sami nešto lakše od žena, očigledno, uspevaju da obezbede potrebne prihode, jer je udeo onih kod kojih su potrebni prihodi manji od raspoloživih u ovom tipu domaćinstva 79,3%. Ovaj podatak postaje jasniji ukoliko se pogleda starost nosilaca ova dva tipa domaćinstva (prosek je čak 75 godina) i mesto življenja (uglavnom retko naseljena, odnosno seoska područja) - reč je, dakle, uglavnom o ruralnim i staračkim domaćinstvima, u kojima su žene ugroženije iz više razloga (nedostatak prihoda, teškoće da radom u tim godinama ostvare prihode i tako dalje).

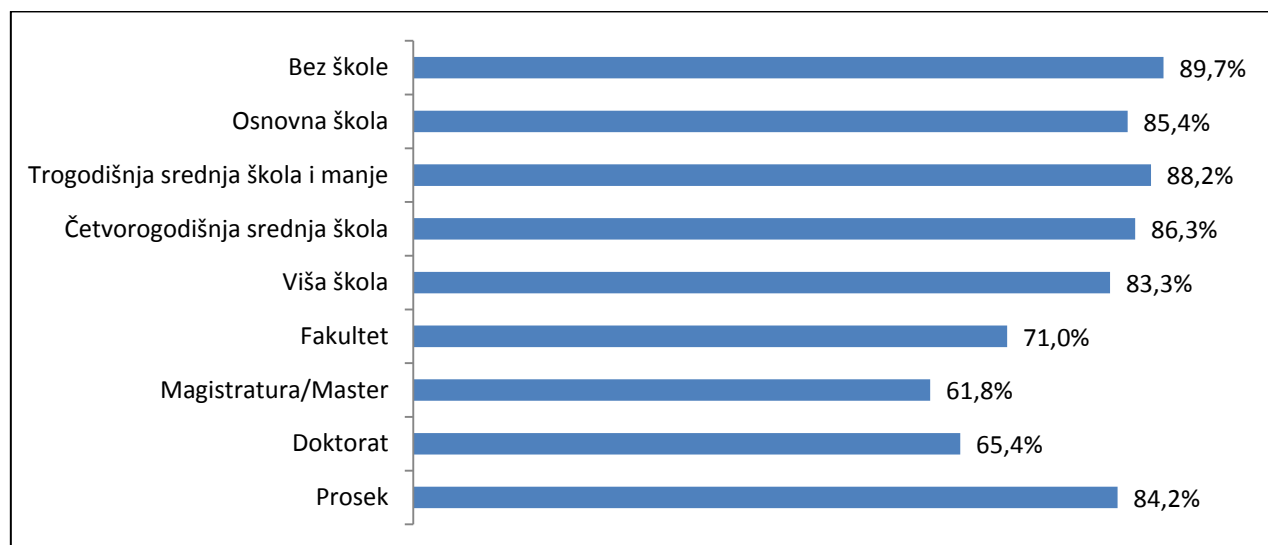
Najmanja razlika u udelu se može uočiti kod dvočlanih domaćinstava koja nemaju izdržavanu decu, a kod kojih je jedan (ili oba) člana stariji od 65 godina (77,5%). U tumačenju ovog nalaza potrebno je, opet, imati u vidu i prihodnu i rashodnu stranu, odnosno potrebe ovakvog domaćinstva i njihove troškove, koji su verovatno niski kako usled potreba koje ovakva domaćinstva imaju, tako i usled činjenice da u njima ne postoje izdržavana deca, koja iziskuju značajne rashode, pre svega u pogledu školovanja.

Uprkos *relativnim* razlikama između domaćinstva različite strukture, potrebno je imati u vidu i to da je i kod one grupe domaćinstava koja ima najmanje teškoća da premosti razlike između raspoloživih i potrebnih prihoda taj broj, apsolutno i pojedinačno posmatrano, vrlo visok (77,5%). Taj podatak je potrebno uvek imati u vidu i analizirane razlike posmatrati u relativnim relacijama, jer nema nijednog tipa domaćinstva u kom udeo onih koji imaju prihode manje od potrebnih iznosi, na primer, manje od 50%.

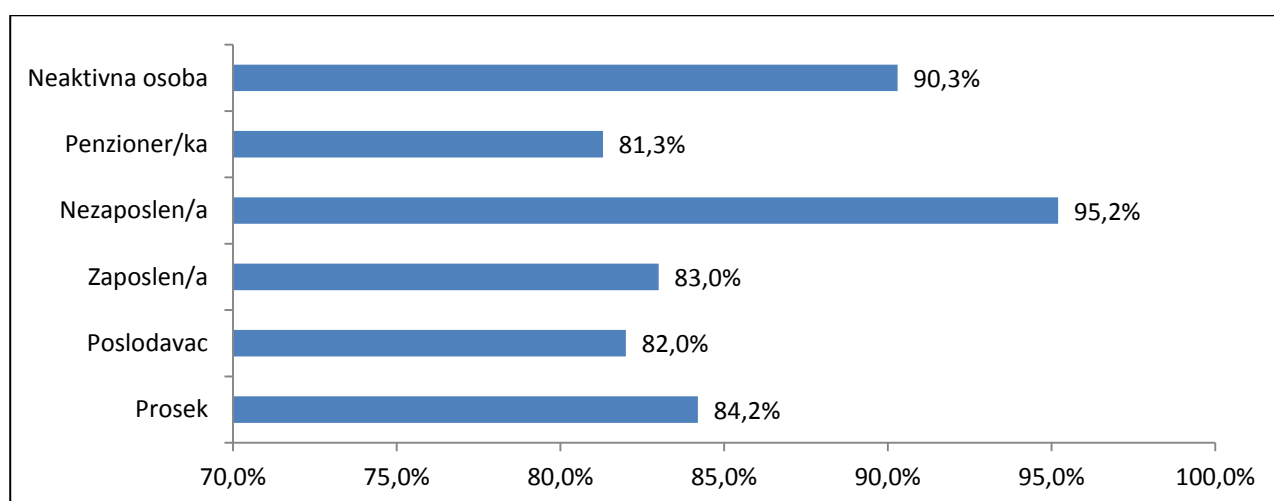
Stepen urbanizacije naselja i regioni nisu statistički značajni za formiranje razlike u udelu domaćinstava u pogledu raspoloživih i potrebnih prihoda. U tri grupe naselja različitog stepena naseljenosti (retko, umereno i gusto naseljena) broj onih koji imaju raspoložive prihode manje od potrebnih je vrlo blizu proseka i kreće se od 83% do 86%; u četiri statistička regiona⁷ situacija je vrlo slična (raspon udela je od 82% do 86%). Međutim, vrlo značajnu razliku, čak i značajniju od tipa domaćinstva, pokazuje *obrazovanje nosioca domaćinstva*, koji indikuje određeni socio-ekonomski status celog domaćinstva, odnosno pripadnost određenoj društvenoj grupi na skali društvene hijerarhije.

⁷ Regioni su u SILC anketi dati na osnovu NUTS2 klasifikacije: Istočna i južna Srbija, Šumadija i zapadna Srbija, Vojvodina, Beograd i Kosovo i Metohija (SILC anketa se ne sprovodi u poslednjem regionu).

GRAFIKON 5. Udeo domaćinstava kojima su raspoloživi prihodi manji od potrebnih prema obrazovanju nosioca domaćinstva

GRAFIKON 6. Udeo domaćinstava u kojima su raspoloživi prihodi manji od potrebnih prema ekonomskom statusu nosioca domaćinstva

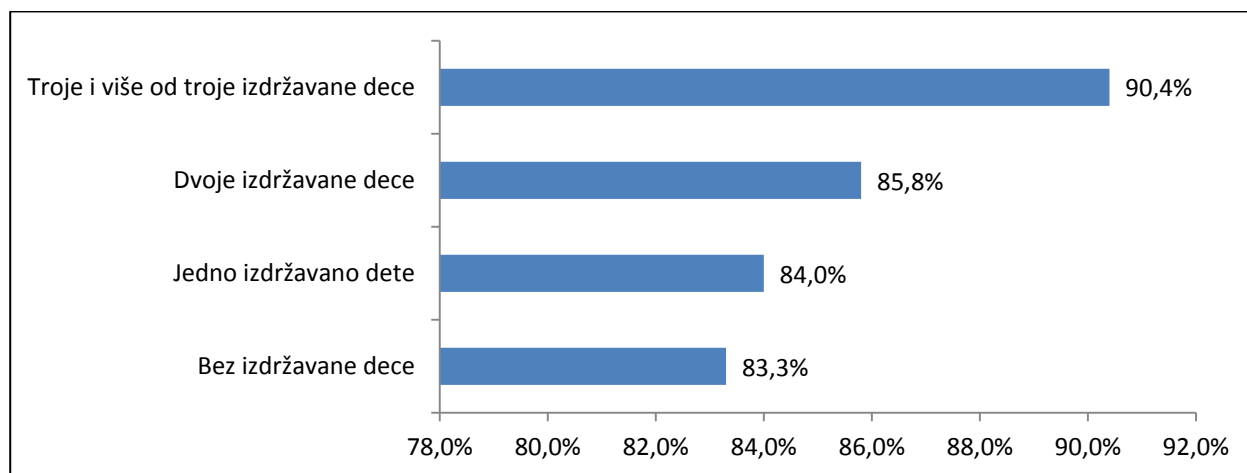
Na grafikonu broj 5 može se pratiti gotovo pravilan linerani pad učešća onih koji imaju prihode manje od potrebnih kako se povećava stepen obrazovanja nosioca domaćinstva. Tako, u onim domaćinstvima u kojima njihov nosilac nema završenu ni osnovnu školu, udeo onih koji imaju prihode manje od onih koji su im potrebni je skoro 90%; sa druge strane, domaćinstva čiji nosilac ima magistraturu i doktorat taj udeo nije veći od 65%. Naravno, potrebno je imati u vidu da domaćinstva čiji nosilac ima magistraturu ili doktorat čine u zbiru svega 1,5% od ukupnog broja domaćinstava u Srbiji; potrebno je, stoga, za "kritičnu liniju potrebnog obrazovanja" uzeti makar ona domaćinstva čiji nosilac ima završen fakultet, kojih je skoro desetina od ukupnog broja (9,5%), a u kojima je udeo onih koji imaju problem da zadovolje potrebe na osnovu ras-

položivih prihoda značajno manji od proseka i iznosi 71%. Ovi podaci predstavljaju jedan od dokaza za važnost ulaganja u obrazovanje kao putu ka smanjenju siromaštva, o čemu će više reči biti u zaključcima i preporukama rada.

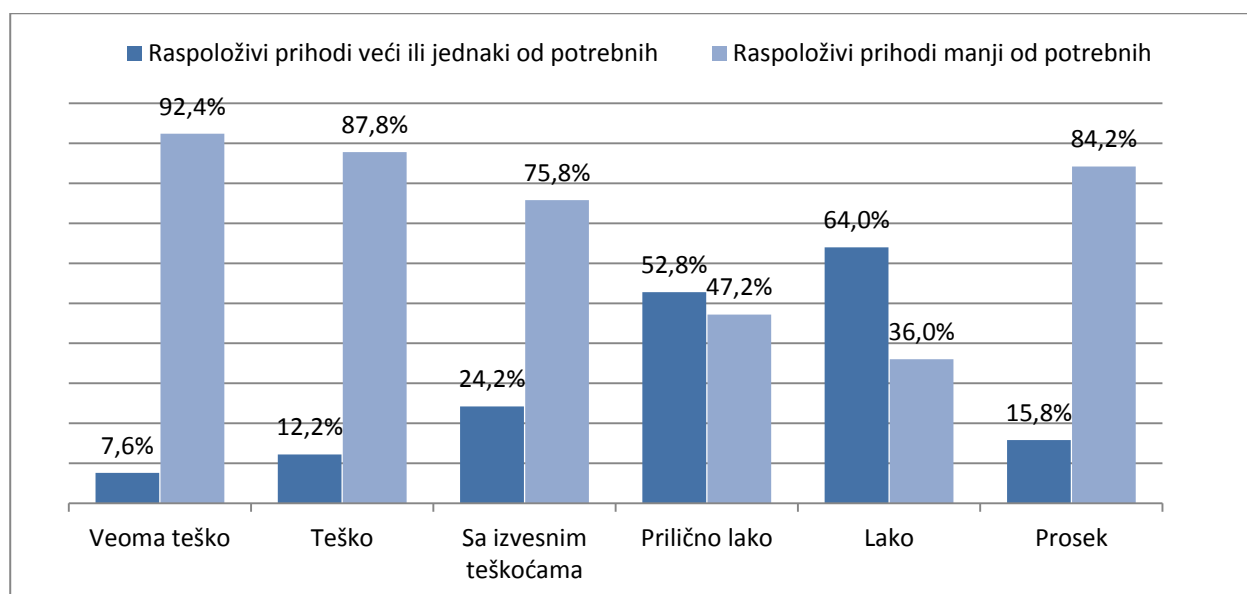
Kada je reč o *statusu nosioca domaćinstva na tržištu rada* (odnosno radnom statusu) mogu se primetiti razlike između dve grupe - samozaposlenih, zaposlenih i penzionera, sa jedne strane i nezaposlenih i neaktivnih lica⁸, sa druge (videti grafikon 6). Domaćinstva čiji nosioci ostvaruju prihode od zarade ili penzije međusobno su vrlo slična po procentu udela onih koji nemaju

⁸ Neaktivno lice na tržištu rada je lice koje je nezaposleno, ne traži posao i nije spremno da počne da radi u naredne dve nedelje.

GRAFIKON 7. Udeo domaćinstava u kojima su raspoloživi prihodi manji od potrebnih prema broju izdržavane dece

GRAFIKON 8. Udeo domaćinstava kojima su raspoloživi prihodi manji od potrebnih prema odgovoru na pitanje o teškoći da se "sastavi kraj a krajem"

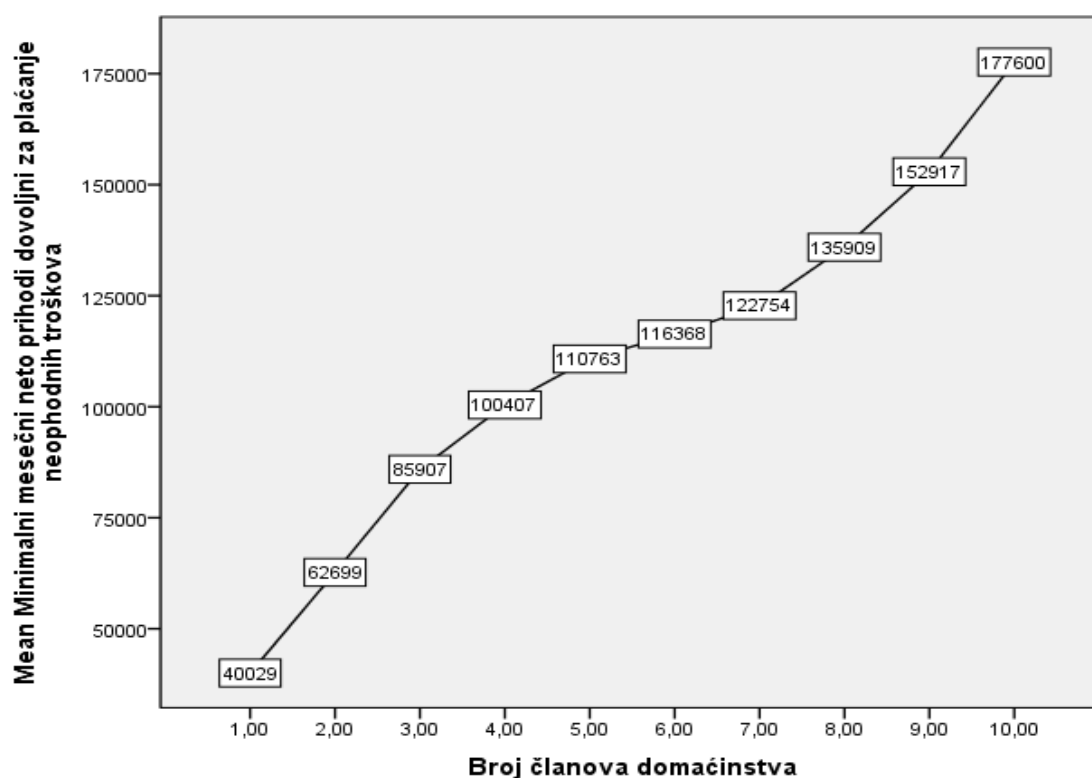
dovoljne prihode u odnosu na raspoložive i kreću se oko 82%; sa druge strane, u slučaju neaktivnih nosilaca domaćinstava taj udeo je 90%, dok kod nezaposlenih taj udeo dostiže čak 95%. Zaključak o potrebi povećanja zaposlenosti kao načinu za smanjenje siromaštva, indikovano razlikom između potrebnih i raspoloživih prihoda, sam po sebi se nameće iz ovakvog nalaza.

Sa porastom broja izdržavane dece u domaćinstvu povećava se udeo domaćinstava koja imaju prihode manje od potrebnih – tako procenat domaćinstva bez izdržavane dece koja imaju ovu vrstu teškoće iznosi 83,3%, dok je taj udeo, u slučaju domaćinstava koja imaju troje ili više od troje dece, veći od 90%.

Očekivano je utvrđena vrlo visoka korelacija između pitanja o nemogućnosti da se sastavi kraj sa krajem i udela domaćinstava sa prihodima nižim od potrebnih – čak 92,4% domaćinstava koja imaju prihode manje od potrebnih veoma teško ispunjavaju sve svoje obaveze i plaćaju dospele troškove; sa druge strane, 64% domaćinstava koja imaju prihode jednake ili veće od potrebnih sa relativnom lakoćom sastavljaju kraj sa krajem.

Ovaj nalaz je ilustrativan kao dokaz o međusobnoj komplemetarnosti i korelaciji ova dva indikatora subjektivnog siromaštva, što govori u prilog tezi da se oba mogu koristiti kada je potrebno utvrditi subjektivno siromaštvo.

GRAFIKON 9. Odnos broja članova domaćinstva i prosečnih mesečnih potrebnih prihoda

3.3. Iznosi potrebnih primanja i teškoće u zadovoljavanju potreba u odnosu na veličinu i tip domaćinstva

Prethodni deo analize je uzimao u obzir samo dihotomnu podelu domaćinstava koja imaju, odnosno nemaju dovoljne raspoložive prihode za zadovoljenje potreba i plaćanje troškova. U ovom delu analize biće detaljnije razmatrani *konkretni iznosi* neophodnih prihoda koje su navodila domaćinstva različite veličine i strukture. Ovo je jedna od ključnih relacija analize, jer se očekuju razlike u potrebnim prihodima upravo u pogledu strukture i veličine domaćinstva.

Veza između **visine potrebnih prihoda domaćinstva i broja članova domaćinstva** merena je koeficijentom linearne korelacije, koji u ovom slučaju iznosi 0,62, sa statističkom značajnošću od $p=0.00$. Šta to, praktično, znači? Postoji pozitivna statistična veza između ove dve pojave - *sa porastom broja članova domaćinstva, rastu i potrebni iznosi prihoda za zadovoljnje potreba*. Kada je reč o jačini te veze, ona je relativno jaka⁹.

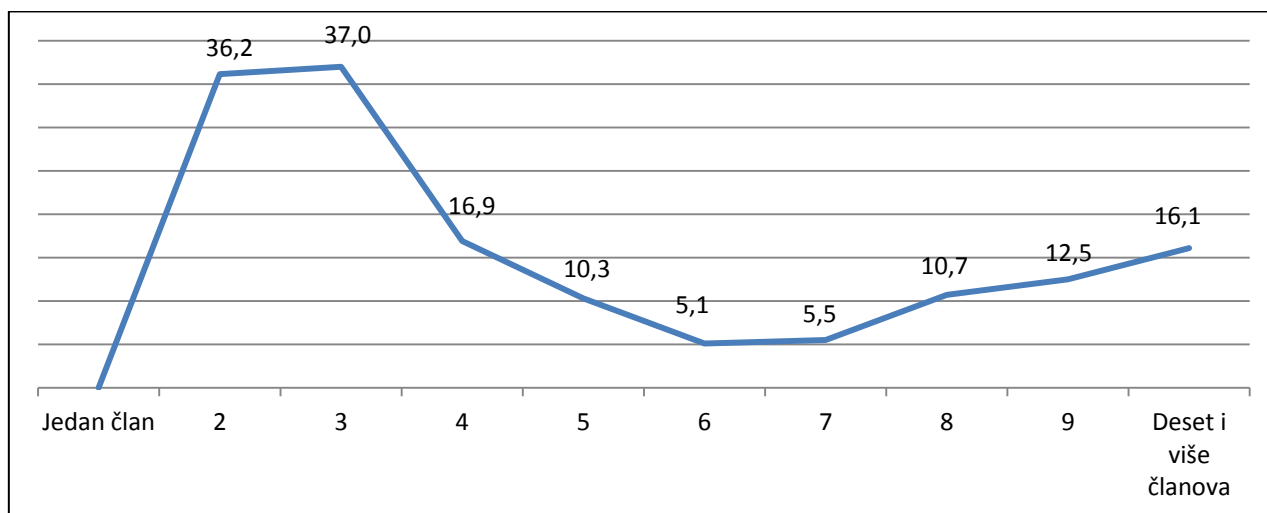
Kakva je moć predviđanja jedne promenljive drugom, odnosno u kom broju slučajeva se može reći da će porast broja članova domaćinstva uzrokovati porast iznosa potrebnih prihoda? O tome nam govori koeficijent determinacije koji je u ovom slučaju 38%¹⁰. Broj članova domaćinstva objašnjava 38% varijabiliteta (promenljivosti) potrebnih prihoda, što je umereni deo zajedničke varijanse, koja podrazumeva da će se sa promenom (porastom) broja članova domaćinstva povećati i iznos potrebnih prihoda. Ipak, ostaje značajan deo varijabiliteta potrebnih prihoda koji je uslovljen (objašnjen) drugim parametrima, pa ćemo u nastavku proveriti da li je jedan od tih parametara struktura, a ne samo veličina domaćinstva.

Pre toga, zanimljivo je primetiti da, iako postoji linearna veza između veličine domaćinstva i visine potrebnih prihoda, ona ne raste linearnom srazmerom. Grafikon 9 prikazuje prosek potrebnih mesečnih prihoda po članu domaćinstva. Kretanje "nagiba" govori u kojim slučajevima je rast brži, a kada porast broja članova ne prati srazmeran porast potrebnih primanja.

⁹ Prema brojnim autorima, svaka vrednost viša od 0.5 može se smatrati jakom vezom (Cohen, 1988, Pallant, 2011:137)

¹⁰ Koeficijent determinacije je kvadrirani koeficijent korelacije (R^2) koji govori o procentu zajedničke varijanse, a koji pojedini autori koriste radi jednostavnije interpretacije koeficijenta korelacije (Soldić-Aleksić J. 2011:180)

Grafikon 10. Procenat povećanja potrebnih prihoda prema broju članova domaćinstva (od 1 do 10 i više članova)*

* Za svaki broj članova procenat računat kao dodata razlika u odnosu na prethodnu veličinu domaćinstva.

Jednočlanom domaćinstvu, u proseku, potrebno je nešto više od 40.000 dinara kako bi zadovoljilo svoje mesečne potrebe, platilo sve račune i dospele obaveze. Jednočlano domaćinstvo je uzeto kao "nulta tačka" u ovoj analizi. Za dvočlano domaćinstvo potrebno je 62.229 dinara, što je dodatnih 36% prihoda koje je potrebno jednočlanom; za tročlano domaćinstvo neophodno je 85.907 dinara prihoda, što je oko 37% u odnosu na potrebne prihode dvočlanog domaćinstva i tako dalje. Nakon toga, porast je sporiji, tako da je razlika između šest, sedam i osam članova svega do oko 5% (videti grafikon broj 10). Potrebni prihodi ponovo rastu od onih domaćinstava koja imaju od osam do deset članova, ali je broj tih domaćinstava u ukupnoj strukturi relativno mali (zbir domaćinstava koja imaju osam, devet i deset i više članova je svega 1,7% ukupnog uzorka), zbog čega ona neće biti predmet posebne analize.

Očigledno je da **određeni troškovi domaćinstva nisu u direktnoj srazmeri sa brojem članova, odnosno da su fiksnog karaktera i da ne opadaju/ne rastu u odnosu na smanjenje/porast broja članova**. Reč je o, na primer, troškovima stanovanja koji su u vezi sa veličinom stana, a ne brojem članova domaćinstva i isti su bez obzira da li u stanu živi jedna ili više osoba, potom o troškovima korišćenja automobila, kupovine novina i slično. Reč je o takozvanim "neekskluzivnim i nerivalskim" dobrima (Bogićević B., i dr., 2003:109), koja istovremeno ili sukcesivno može koristiti više članova domaćinstva bez da upotreba tih dobara zahteva progresivno povećanje troškova. Sa druge strane, kod određenog "kri-

tičnog" broja članova domaćinstva (a prethodni podaci ukazuju da je to slučaj sa više od četiri člana) dolazi do određene "homogenizacije" karakteristika pojedinih članova, a time i do homogenizacije potreba koje se mogu zadovoljiti "ne-ekskluzivnim dobrima" - na primer, više dece sličnog uzrasta u jednom domaćinstvu smanjuje potrebe za kupovinom udžbenika ili garderobe svakom podjednako, usled prakse međusobnog "nasleđivanja"; slična praksa postoji i kod odraslih osoba sličnog uzrasta i istog pola kada je u pitanju na primer, nabavka i razmena garderobe.

Ovu hipotezu proverićemo i u slučaju strukture domaćinstva koja uzima u obzir broj, ali i starost i status članova domaćinstva u smislu njihove izdržavanosti.

Kao što je prikazano u prethodnom delu rada, jednočlano domaćinstvo predstavlja takozvanu "nultu tačku" kom je potrebno 40.029 dinara da bi moglo da plati sve svoje tekuće troškove bez zaduživanja i odlaganja, odnosno bez rizika da upadne u jednu vrstu rizika od siromaštva.

Na osnovu podataka u tabeli broj 1 možemo videti da nisu sva jednočlana domaćinstva u istom položaju, odnosno da među njima ima značajnih razlika u pogledu starosti i pola onoga ko živi sam u domaćinstvu. Tako, najmanje potrebe iskazuju samačka ženska domaćinstva (svega 34.538 dinara), što je kompatibilno nalazu po kom je ovaj tip domaćinstva među najugroženijim u pogledu nemogućnosti da ostvari potrebne prihode. Ova dva nalaza ukazuju na snižavanje aspiracija ovog tipa domaćinstva, jer osim toga što više od 90% njih ima na raspolaganju prihode manje od potrebnih,

TABELA 1. Prosečni potrebni mesečni prihodi prema tipu domaćinstva

Tip domaćinstva		Potrebni prihodi (u RSD)
Domaćinstva bez izdržavane dece	Jednočlano domaćinstvo, mlađe od 65 godina	44.975
	Jednočlano domaćinstvo, 65 godina i više	47.951
	Jednočlano muško domaćinstvo	38.542
	Jednočlano žensko domaćinstvo	34.538
	Dva odrasla člana, oba mlađa od 65 godina	69.185
	Dva odrasla člana, barem jedan stariji od 65 godina	56.904
	Ostala domaćinstva bez dece	91.730
Domaćinstva sa izdržavanom decom	Samohrani roditelj, jedno ili više izdržavane dece	70.663
	Dva odrasla, jedno izdržavano dete	92.647
	Dva odrasla, dvoje izdržavane dece	100.225
	Dva odrasla, troje i više izdržavane dece	103.314
	Ostala domaćinstva sa izdržavanom decom	115.052

njihova projekcija potrebnih prihoda je najniža od svih 12 razmatranih tipova domaćinstva. Sa druge strane, najveće potrebe za prihodima među samačkim domaćinstvima iskazuju ona u kojima pojedinac ima više od 65 godina (47.951), što se eventualno može dovesti u vezu sa zdravstvenim potrebama i izdacima koje pripadaju ovoj starosnoj grupi.

Fenomen sniženih potreba i sniženih aspiracija se može videti i u slučaju samohranih roditeljskih domaćinstava, koja u odnosu na sva domaćinstva u podgrupi onih domaćinstava koja imaju izdražavnu decu iskazuju najmanje potrebne prihode, nešto više od 70.000 dinara. Sa porastom broja odraslih članova i broja izdržavane dece, rastu i potrebni prihodi, koji svoj maksimum dostižu u slučaju "ostalih domaćinstava sa izdržavanom decom" - 115.052 dinara, čiji je prosečan broj članova znatno veći od proseka i iznosi 5.6 članova.

Zanimljiv je i nalaz u pogledu domaćinstava koja nemaju izdržavanu decu, a koja spadaju u kategoriju "ostala", koja su iskazala najveće potrebne prihode u podgrupi onih koji nemaju izdržavanu decu. Ukoliko pogledamo prosečan broj članova u ovom do-

maćinstvu, koji je 3,5, možemo zaključiti da u ovom slučaju potrebni prihodi imaju direktne veze sa brojem članova odraslih osoba.

Pogledajmo sada i razliku između dvočlanih domaćinstava koja se razlikuju u pogledu starosti svojih članova. Ukoliko su oba člana mlađa od 65 godina i nemaju izdržavanu decu u svom domaćinstvu, njihovi mesečni potrebni prihodi će biti 69.185 dinara, odnosno za oko 21% veći u odnosu na ono domaćinstvo u kom su su lica starija od 65 godina (a kojima je potrebno 56.904). Dakle, u ovom slučaju se vidi da su potrebe mlađih nešto veće od potreba starijih osoba, odnosno da postoji određeno smanjenje potreba, a time i troškova, sa porastom broja godina - jedno od mogućih objašnjenja je da se, usled objektivno i biološki uslovljene smanjene mobilnosti starijih, smanjuju troškovi putovanja, izlazaka, troškova putovanja do posla i nazad. Sa druge strane, nesumnjivo je i da starija lica imaju određeno povećanje specifičnih potreba, na primer u oblasti zdravstva i lečenja, ali su njihove generalne životne aspiracije snižene (na primer, rešeno stambeno pitanje, što je kod mlađih ređe slučaj), što uzrokuje smanjenje potrebnih prihoda.

TABELA 2. Prosečni potrebni mesečni prihodi prema broju odraslih članova u domaćinstvu

Broj odraslih osoba u domaćinstvu	Potrebni prihodi	% povećanja potrebnih prihoda u odnosu na prethodnu grupu*	Koeficijent razlike**
Jedna odrasla osoba	40.029	0	0
Dve odrasle osobe	76.787	79,40	1,79
Tri odrasle osobe	92.393	20,32	1,20
Četiri odrasle osobe	101.456	9,81	1,10
Pet odraslih osoba	122.131	20,38	1,20
Šest i više odraslih osoba	141.447	15,82	1,16

* Broj je računat kao procenat razlike između dve susedne grupe odgovora. Susedne grupe su one do kojih dolazi do uvećanja za po jednog člana domaćinstva.

** Koeficijent razlike je izračunat kao proizvod dve susedne grupe; na primer, $56.904 : 40.029 = 1,42$. Što je ovaj broj bliži jedinici, to su dve susedne grupe sličnije i obrnuto.

Tabela 2, u kojoj su prikazani potrebni mesečni prihodi samo u odnosu na broj odraslih osoba (stariji od 18 godina), ukazuje na određene pravilnosti u rastu potrebnih prihoda do kojih dolazi sa povećanjem broja odraslih lica. Kao što je već utvrđeno, jednočlanom domaćinstvu (a koje čini jedan odrasla član) potrebno je 40.029 dinara; domaćinstvu sa dva odrasla člana potrebno je 76.787 dinara, odnosno 79,4% prihoda više nego jednočlanom, tročlanom za 20,3% više nego domaćinstvu sa dva odrasla člana i tako dalje.

Kako bi se mogao tumačiti ovaj rast? Veći broj odraslih osoba u domaćinstvu pretpostavlja i povećanje razlike među njima (pre svega u pogledu godina, a time i po drugim odlikama) - malo je verovatno da tri i više odraslih osoba u jednom domaćinstvu (podsetimo, prosek je 3.5 članova) budu osobe istog pola i sličnih godina, pa hipoteza o homogenizaciji potreba uzrokovanih demografskim sličnostima ne igra toliko ulogu. Verovatnije je da je u ovim slučajevima reč o višegeneracijskim domaćinstvima u kojima svaka generacija ima svoje potrebe (na primer, u pogledu nabavke garderobe, korišćenja slobodnog vremena, zdravstvene zaštite, pa i načina ishrane). Sve to se reflektuje i na porast potrebnih mesečnih prihoda u odnosu na porast broja odraslih osoba u domaćinstvu. Ipak, to povećanje nije matematički progresivno, jer do uvećanja ne dolazi za 100% sa svakim odraslim članom, što je i očekivano zbog

takozvanih fiksnih troškova na rashodnoj strani, koji se ne menjaju sa porastom broja odraslih lica.

Za razliku od prethodne tabele, porast potrebnih prihoda u slučaju porasta broja izdržavane dece je manji nego u slučaju povećanja potrebnih prihoda u zavisnosti od povećanja broja odraslih članova. Kao što se može videti u tabeli broj 3, domaćinstvu sa jednim izdržavanim detetom potrebno je blizu 57% više prihoda nego domaćinstvu bez dece¹¹, dok je taj procenat u slučaju drugog deteta dodatnih 6%, u slučaju trećeg 10%. Troje i više od troje dece u domaćinstvu pretpostavlja i nešto veće starosne razlike među njima, usled čega dolazi do "heterogenizacije" potreba, odnosno do situacije u kojoj je korišćenje istih dobara od strane svakog deteta manje izvesno i nešto teže ostvarivo. To može biti objašnjenje za porast procenta potrebnih prihoda između domaćinstava sa jednim i dvoje i dvoje i troje/više od troje dece. Ipak, taj porast je i dalje manji nego u slučaju porasta kod povećanja broja odraslih članova u domaćinstvu, o čemu govore i niski koeficijenti razlike kod dvoje i troje i više dece (koeficijenti su blizu jedan).

¹¹ Treba imati u vidu i to da su domaćinstva bez izdržavane dece, u proseku, domaćinstva sa većom prosečnom starošću članova (prosek godina u ovom tipu domaćinstva je 63.3 godine), a u tabeli broj 1 je već pokazano da ova domaćinstva imaju niže potrebe, odnosno da iskazuju niže potrebne prihode od drugih tipova domaćinstva.

TABELA 3. Prosečni potrebni mesečni prihodi prema broju izdržavane dece u domaćinstvu

Broj izdržavane dece	Potrebni prihodi	% povećanja potrebnih prihoda u odnosu na prethodnu grupu	Koeficijent razlike
Bez izdržavane dece	64.644	0	0
Jedno izdržavano dete	101.239	56,61	1,57
Dvoje izdržavane dece	107.744	6,43	1,06
Troje i više izdržavane dece	118.392	9,88	1,10

GRAFIKON 11. Zbir odgovora „veoma teško” i „teško sastavljamo kraj sa krajem” u odnosu na strukturu domaćinstva.

Kada je reč o vezi između teškoće "sastavljanja kraja sa krajem" i broja odraslih članova domaćinstva ili broja izdržavane dece, ona statistički postoji, ali je minimalna – signifikantnost p je u oba slučaja 0,00, ali je *Cramer's V* koeficijent u oba slučaja vrlo nizak (manji od 0.1). Očigledno je da je teškoća sastavljanja kraja sa krajem gotovo podjednaka u svim varijantama domaćinstava onda kada se ona stukturiraju po broju odraslih članova ili po broju dece (po principu izreke da je "svakom svoja muka najteža").

Pitanje o teškoći sastavljanja kraja sa krajem pokazuje važne rezultate u odnosu sa pitanjem kojim se indikuje struktura domaćinstva i to zbog toga što se tu još jednom pokazuju ranije utvrđene teškoće sa kojima se suočavaju samohrana domaćinstva sa decom i jednočlana ženska domaćinstva. U slučaju ova dva tipa domaćinstva, procenat onih koji tvrde da teško i veoma teško žive od početka do kraja meseca je čak 80,6%, odnosno 78,9% (podsetimo, prosek je 69,4%).

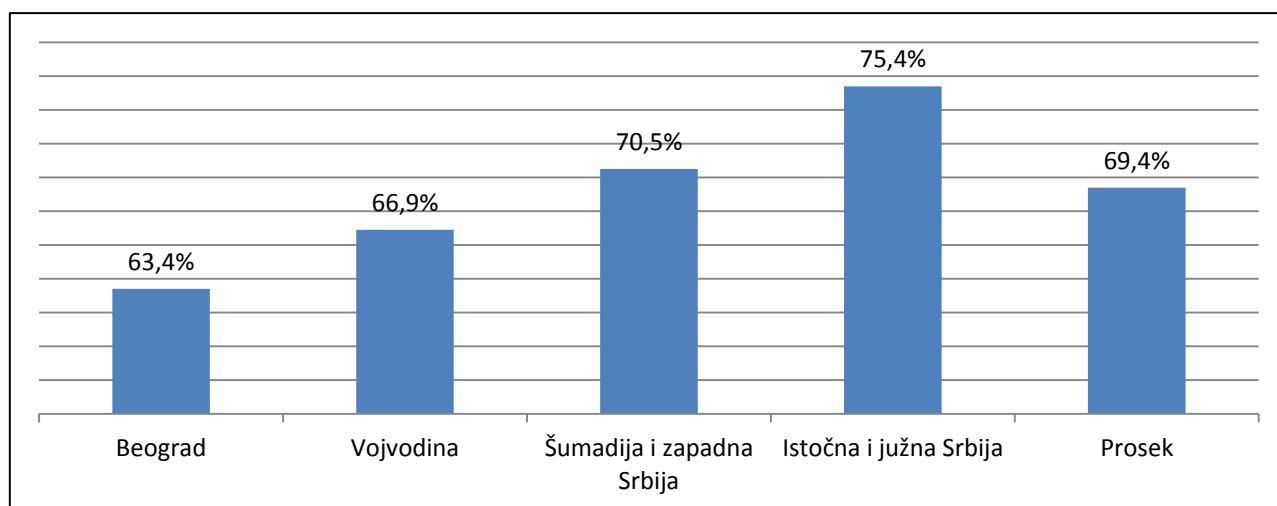
3.4. Iznosi potrebnih primanja i teškoće u zadovoljavanju potreba u odnosu na regionalne i rezidencijalne razlike između domaćinstava

Naredni nivo analize treba da pokaže eventualne razlike u subjektivno doživljenom siromaštvu u odnosu na statističke regione i rezidencijalni status domaćinstva („stepen urbaniteta", odnosno karakter naselja u pogledu gustine naseljenosti). Prema brojnim parametrima, Srbija je zemlja značajnih regionalnih razlika i razlika između gradskog i seoskog stanovništva, pa je potrebno proveriti i da li se ove objektivne razlike reflektuju i u odnosu na potrebe i aspiracije građana i domaćinstava, odnosno na indikaciju subjektivnog siromaštva domaćinstava koja žive u različitim regionima ili u različitim tipovima naselja.

TABELA 4. Prosečni potrebni mesečni prihodi prema regionima

Region	Potrebni prihodi	% povećanja potrebnih prihoda u odnosu na prethodnu grupu	Koeficijent razlike u odnosu na prethodnu grupu	Prosečan broj članova domaćinstva
Istočna i južna Srbija	68.699			3,2
Šumadija i zapadna Srbija	76.223	11,0	1,11	3,0
Vojvodina	78.472	3,0	1,03	3,3
Beograd	112.691	43,6	1,44	3,3

GRAFIKON 12. Teškoće zadovoljavanja potreba prema regionu (zbir odgovora "teško" i "veoma teško" sastavljamo kraj sa krajem")

Objektivne regionalne razlike¹² su uočljive i u pogledu subjektivno iskazanih potrebnih mesečnih prihoda - te razlike nisu tolike između svakog od četiri statistička regiona međusobno, koliko su uočljive između Beograda, sa jedne strane, i svih ostalih regiona, sa druge strane. Najniži potrebni prihodi su iskazani u regionu južne i istočne Srbije - 68.699 dinara; u regionima koji obuhvataju Šumadiju i zapadnu Srbiju i Vojvodinu potrebni su približno slični mesečni prihodi, dok je u slučaju Beograda odstupanje značajno, čak za 43,6% više od Vojvodine kao "prve susedne grupe", odnosno regiona; prosečnom domaćinstvu u regionu glavnog grada potrebno je čak 112.691 dinar mesečnih prihoda da bi zadovoljilo svoje potrebe, što je čak za 64% više od regiona istočne i južne Srbije.

¹² Regionalni bruto domaći proizvod po stanovniku u 2012. godini pokazuje drastične razlike između, na primer, Beograda (171.4) i istočne i južne Srbije (65.4) - videti detaljnije u Matković i dr., 2015:55.

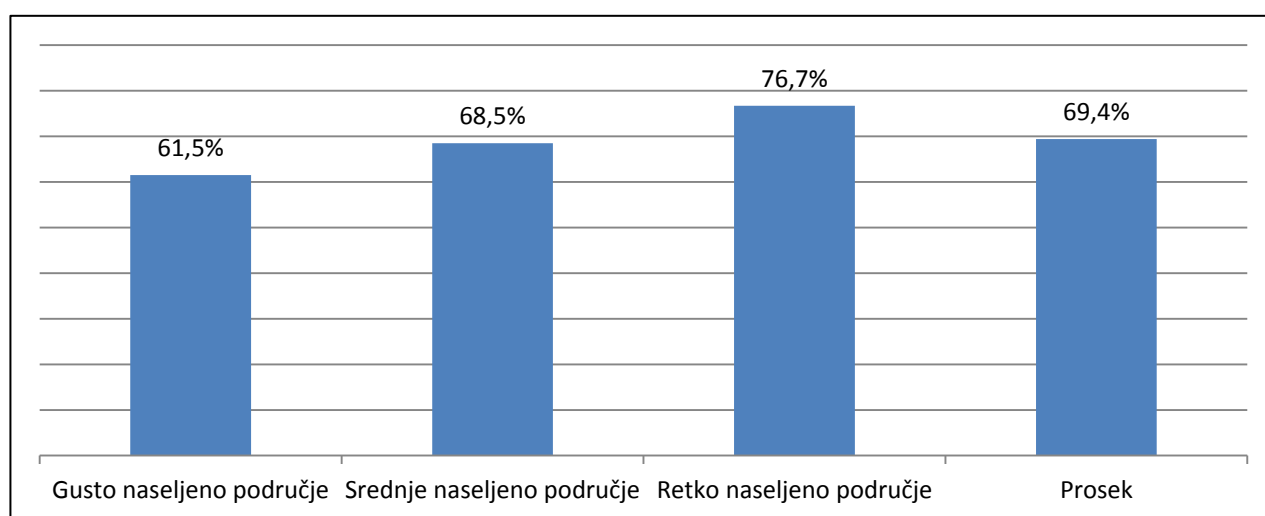
U cilju provere da ovako velike razlike nisu, eventualno, posledica razlike u broju članova domaćinstva prema regionima, u tabeli broj 4 je data i kolona u kojoj je izračunat prosečan broj članova domaćinstva u svakom regionu. Iz tog podatka se može videti da gotovo da uopšte nema razlike u prosečnom broju članova domaćinstva po regionima, što znači da iskazane potrebe u primanjima u beogradskom regionu nemaju veze sa, na primer, veličnom domaćinstva u tom regionu.

Da li odgovori na prethodno pitanje znače da stanovnici Beograda imaju znatno drugačije, odnosno znatno veće potrebe, očekivanja i aspiracije od stanovnika drugih regiona ili su troškovi života u Beogradu veći i zahtevaju znatno veće prihode nego u drugim regionima? Verovatno se konačni odgovor na ovo pitanje sastoji delom iz odgovora na oba podpitanja, ali je veoma teško utvrditi u kojoj srazmeri. U svakom slučaju, razlike postoje i indikator subjektivnog siromaštva nije isti u Beogradu i drugim

TABELA 5. Prosečni potrebni mesečni prihodi prema stepenu urbaniteta

Stepen urbaniteta	Potrebni prihodi	% povećanja potrebnih prihoda u odnosu na prethodnu grupu	Koeficijent razlike u odnosu na prethodnu grupu	Prosečan broj članova domaćinstva
Retko naseljeno područje	71.216			3,3
Srednje naseljeno područje	82.340	24,8	1,16	3,2
Gusto naseljeno područje	91.871	21,2	1,12	3,0

GRAFIKON 13. Teškoće zadovoljavanja potreba prema tipu naselja (zbir odgovora "teško" i "veoma teško sastavljamo kraj sa krajem")

regionima, upravo zbog onog dela odgovora koji govori o troškovima života u tom regionu, a koji su i objektivno veći u odnosu na druge regione (na primer, troškovi stanovanja).

Sa druge strane, iako su u regionu Beograda potrebni znano veći mesečni prihodi u odnosu na druge regione, potrebe se, očigledno, lakše zadovoljavaju, jer se nešto lakše sastavlja "kraj sa krajem". Iako te razlike nisu drastične, odnosno iako je broj onih koji u Beogradu teško i veoma teško sastavljaju kraj sa krajem veći od 60%, taj broj je svakako manji od proseka, a naročito je manji od, na primer, regiona istočne i južne Srbije, gde je taj broj 75,4%.

Slična situacija je i sa razlikama koje postoje u pogledu tipa naselja, odnosno u stepenu naseljenosti. Za retko naseljena područja potrebna primanja po domaćinstvu iznose 71.216 dinara, odnosno manje od proseka; naselja srednjeg stepena gustine naseljenosti su na nivou proseka, dok je u gusto naseljenim područjima domaćinstvu potrebno nešto više od 90.000

dinara - dakle razlike između ova tri tipa naselja su međusobno od 21% do 25%. Šta to može podrazumevati? Najmanje dve stvari - retko naseljena područja su uglavnom seoska područja u kojima a) postoji sopstvena proizvodnja hrane i uglavnom regulisano vlasništvo nad stanom, time i smanjenje troškova po tim osnovama i u kojima b) postoji i manje slobodnog vremena i manje mogućnosti za ostvarivanje određene vrste potreba, kakve su, na primer, kulturne ili sportske potrebe, potrebe za upotpunjavanjem slobodnog vremena i razonode i slično. Sa druge strane, gusto naseljena područja su uglavnom urbana, gradska područja u kojima postoje veći troškovi stanovanja, veći komunalni troškovi, troškovi nabavke hrane, kao i veći "izazovi" nastali usled veće količine slobodnog vremena i mogućnosti da se ostvare različite vrste "post-materijalističkih" troškova.

Ni u ovom slučaju, prosečan broj članova domaćinstava nije intervenišući faktor, jer je prosečan broj vrlo sličan u sva tri tipa urbanizovanosti naselja.

Iako je u retko naseljenim područjima potrebno manje mesečnih prihoda, ona ipak teže sastavljaju kraj sa krajem, odnosno imaju više teškoća da plate sve svoje troškove i dospele obaveze - tako, čak 76,7% domaćinstava u retko naseljenim područjima i naseljima teško ili veoma teško sastavlja kraj sa krajem, dok je taj procenat u slučaju gusto naseljenih područja, odnosno u gradovima, "svega" 61,9%.

3.5. Iznosi potrebnih primanja i teškoće u zadovoljavanju potreba u odnosu na nivo obrazovanja i status nosioca domaćinstva na tržištu rada

Velike razlike u pogledu potrebnih mesečnih prihoda se mogu uočiti u slučaju društvenog statusa domaćinstva koji je indikovao obrazovanjem njihovih nosilaca - nivo obrazovanja nosioca domaćinstva se, naime, može uzeti kao jedan od pokazatelja položaja domaćinstva na statusnoj društvenoj lestvici. Očigledno je da ova vrsta odlike domaćinstva značajno utiče na nivo očekivanih i projektovanih potreba, odnosno da sa porastom društvenog statusa rastu i aspiracije domaćinstva, a time i njihovi troškovi. Ova vrsta analize, pak, više ukazuje na društvene razlike i nejednakosti i samo posredno indikuje siromaštvo pojedinih slojeva stanovništva, odnosno pojedinih domaćinstava.

Domaćinstvu u kom je nosilac lice bez završene osnovne škole, odnosno domaćinstvu koje se u pogledu ovog indikatora nalazi na samom dnu društvene hijerarhije, potrebno je 44.927 dinara mesečnih prihoda - sa druge strane, domaćinstvu kom je nosilac osoba sa doktoratom, potreban je čak 146.151 dinar mesečnih primanja, što je čak 287% u odnosu na domaćinstvo na drugoj skali lestvice! Postavlja se pitanje da li su potrebe domaćinstva visokog društvenog statusa čak tri puta veće od potreba domaćinstva koje odlikuje nizak stepen socijalnog statusa, ali je ovo više pitanje sociološkog i političkog karaktera, a manje pitanje dokumenta koji treba da omogućiti bolje sagledavanje problema siromaštva.

Ni u ovom slučaju prosečan broj članova domaćinstva u analiziranim tipovima domaćinstava nema nikakvog uticaja na povećanje potrebnih prihoda - naime, dok potrebni prihodi "ravnomerno pravolinijski" rastu sa povećanjem obrazovanja nosioca od najmanjeg do najvišeg, prosečan broj članova domaćinstva ima izgled krive koja najpre raste (od 2,3), maksimum dostiže kod domaćinstva u kom nosioci imaju višu školu (3,6), a onda počinje ponovo da opada (do 2,7).

Ono što za ovu vrstu rada može biti značajnije u odnosu na prethodnu tabelu jeste odnos između društvenog statusa domaćinstva, merenog obrazovanjem nosioca, i teškoće da se sa raspoloživim mesečnim primanjima plate svi potrebni troškovi.

Tabela 6. Prosečni potrebni mesečni prihodi prema obrazovanju nosioca domaćinstva

Obrazovanje nosioca domaćinstva	Potrebni prihodi	% povećanja potrebnih prihoda u odnosu na prethodnu grupu	Koeficijent razlike	Prosečan broj članova domaćinstva
Bez osnovne škole	44.927			2,3
Osnovna škola	56.438	25,6	1,26	2,7
Trogodišnja srednja škola i manje	70.941	25,7	1,26	3,3
Četvorogodišnja srednja škola	86.010	21,2	1,21	3,4
Viša škola	92.051	7,0	1,07	3,6
Fakultet	106.572	15,8	1,16	2,9
Magistratura/Master	113.582	6,6	1,07	2,7
Doktorat	146.151	28,7	1,29	2,7

GRAFIKON 14. Teškoće zadovoljavanja potreba prema obrazovanju nosioca domaćinstva (zbir odgovora "teško" i "veoma teško sastavljamo kraj sa krajem")

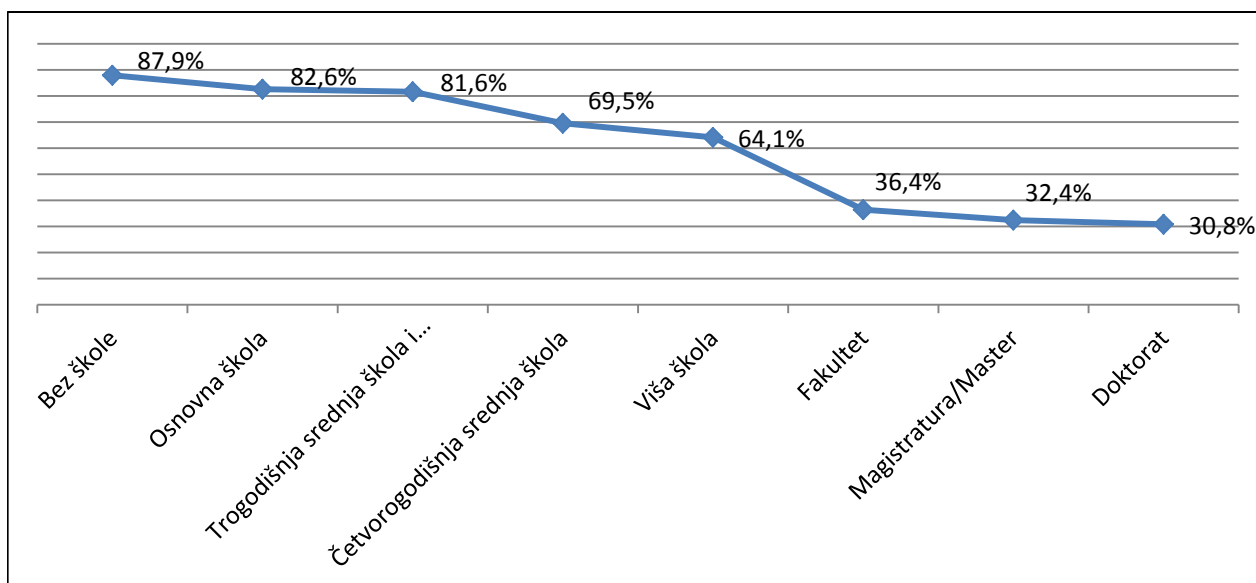

TABELA 7. Prosečni potrebni mesečni prihodi prema statusu nosioca domaćinstva na tržištu rada

Radni status nosioca domaćinstva	Potrebni prihodi	% povećanja potrebnih prihoda u odnosu na prethodnu grupu	Koeficijent razlike	Prosečan broj članova domaćinstva
Neaktivna osoba	65.500			3,0
Penzioner/ka	71.468	13,3	1,09	2,8
Nezaposlen/a	73.402	4,3	1,03	3,4
Zaposlen/a	87.421	31,2	1,19	3,5
Samozaposlen/a	103.033	34,7	1,18	3,8

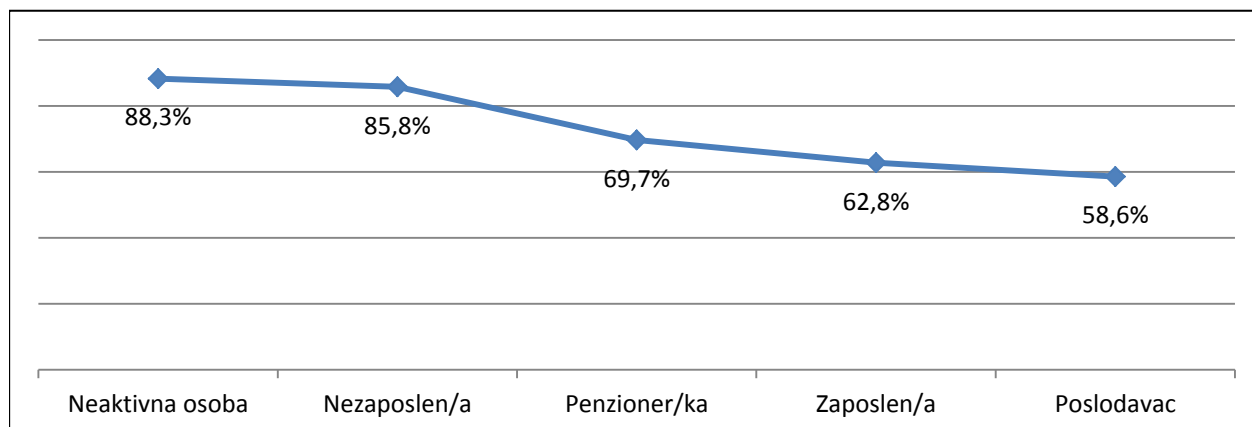
Grafikon broj 14 pokazuje da čak 87,9% procenata domaćinstava na čijem čelu se nalazi lice bez osnovne škole teško i veoma teško sastavlja kraj sa krajem u toku meseca. Taj procenat umereno opada sa porastom nivoa obrazovanja sve do nivoa više škole, da bi veći pad usledio sa promenom koju donosi fakultetsko obrazovanje nosioca domaćinstva - u tom slučaju, tek nešto više od jedne trećine domaćinstava (36,4%) ima teškoću da ispuni sve obaveze i plati troškove; taj broj je još manji u slučajevima u kojim nosioci domaćinstva imaju magistraturu ili doktorat.

Ovaj podatak pokazuje da se naročita pažnja mora posvetiti onim domaćinstvima na čijem čelu se nalaze

lica bez škole, sa završenom samo osnovnom školom ili srednjom školom do tri godine. To su domaćinstva koja očigledno imaju znatno manju sposobnost da prevaziđu različite rizike od siromaštva, jer su njihove mogućnosti i strategije usled nedostatka formalnog obrazovanja veoma male i ograničene.

Slično kao u prethodnom slučaju, oni koji inače imaju problem da ostvare prihode, imaju i manja očekivanja i aspiracije, što se reflektuje na potrebne prihode. Tako, neaktivnim osobama potrebno je 65.500 dinara mesečnih prihoda, dok je taj iznos za samozaposlene više od 100.000 dinara. Ipak, ove razlike nisu tako drastične kao u slučaju obrazovanja nosilaca domaćinstva.

GRAFIKON 15. Teškoće zadovoljavanja potreba prema radnom statusu nosioca domaćinstva (zbir odgovora "teško" i "veoma teško sastavljamo kraj sa krajem")

Potrebni prihodi u slučaju kategorije samozaposlenih nosilaca domaćinstva mogu biti samo delimično objašnjeni prosečnim brojem članova domaćinstva, koji je skoro 4 člana. Ipak, statističke pravilnosti nema u slučaju ostalih tipova domaćinstava, jer neka domaćinstva sa manjim prosečnim brojem članova (na primer, ona na čijem su čelu penzioneri - 2.8) imaju veće potrebne prihode u odnosu na ona domaćinstva na čijem čelu su, na primer, neaktivne osobe (prosek je 3).

Na kraju, bez ozbira na to kolika su mesečna projektovana primanja, najveće teškoće da mesečno sastave kraj sa krajem imaju ona domaćinstva na čijem čelu se nalaze neaktivne i nezaposlene osobe, što je očekivan nalaz, jer su to lica koja uglavnom ne ostvaruju nikakve prihode. Zanimljivo je i primetiti i da su po analiziranim parametrima neaktivne osobe u težem položaju od nezaposlenih, odnosno da je položaj domaćinstava na čijem čelu su neaktivna lica lošiji nego onih na čijem čelu su nezaposlena lica.

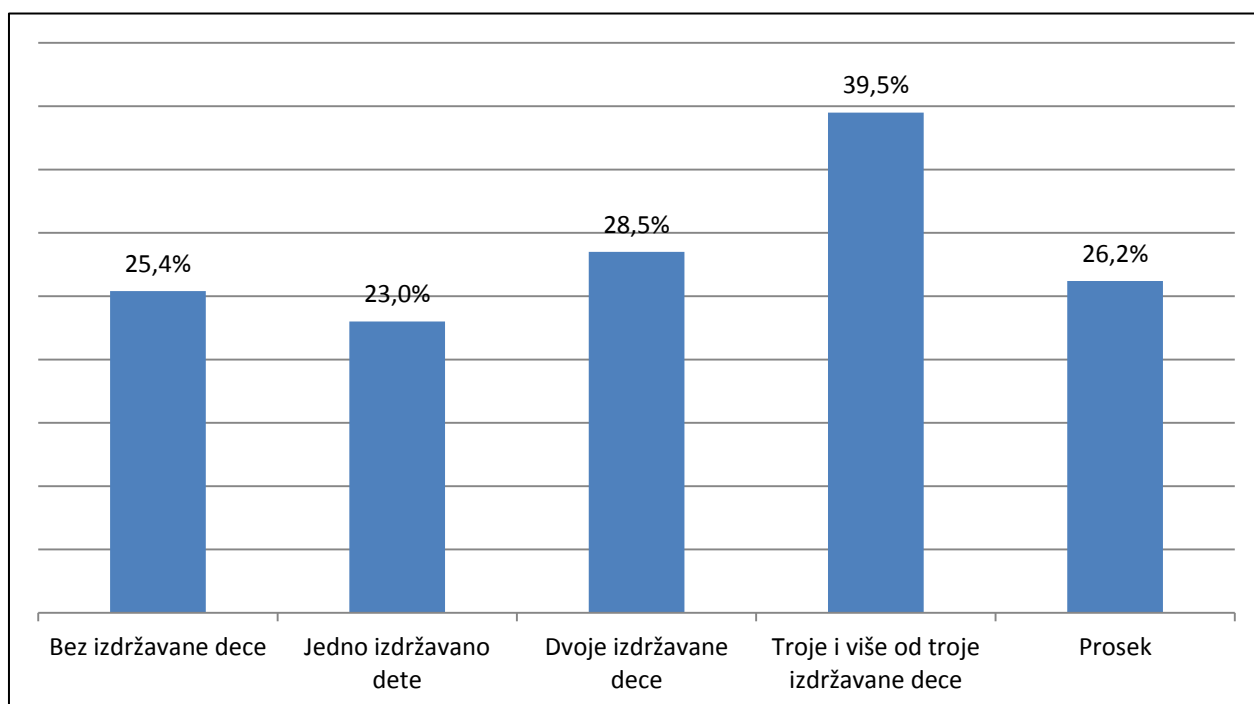
3.6. Moguće skale ekvivalencije u odnosu na subjektivno iskazana potrebna mesečna primanja domaćinstva

Kao što je navedeno na početku rada, u sistemu socijalne zaštite u Srbiji postoje skale ekvivalencije koje prilikom utvrđivanja visine socijalne pomoći uzimaju u obzir veličinu i strukturu domaćinstva u pogledu broja odraslih osoba i broja dece do 18 godina i to tako što se nosiocu domaćinstva koje ima pravo na ovu pomoć određuje koeficijent (ponder) 1, svakom narednom odraslom članu 0.5, a svakom

detetu do 18 godina 0.3¹³. U ovom delu rada analiziraćemo da li je takva skala ekvivalencije i u kojoj meri usaglašena sa jednim od mogućih aspekata posmatranja potreba domaćinstva, a to su iskazani potrebni minimalni prihodi kako bi se platili svi troškovi i zadovoljile potrebe članova domaćinstva. Važno je naglasiti da ovaj deo rada samo analizira međusobnu korelaciju i usklađenost objektivno, zakonodavno utvrđenih skala ekvivalencije sa određenim subjektivno iskazanim potrebama različitih domaćinstava, kao jednom od dimenzija posmatranja, bez pretenzije i plediranja da ova dimenzija posmatranja (subjektivno iskazane potrebe, koja ima svoja ograničenja) zameni postojeće skale. Ipak, način na koji su utvrđeni koeficijenti u pogledu subjektivno iskazanih potrebnih primanja u odnosu na broj članova domaćinstva i broj izdržavane dece mogu biti određena vrsta korektiva i deo šire slike posmatranja stvarnosti prilikom utvrđivanja bilo koje javne politike u pravcu što "pravednije" raspodele ograničenih resursa. Osim toga u ovom delu rad će biti prikazani i mogući koeficijenti koji su dobijeni ne samo u analizi veličine i strukture domaćinstva, već i prema drugim analiziranim parametrima, koji takođe mogu biti korisni za sagledavanje profila siromaštva i pravaca mogućih intervencija koje mogu da uzmu u obzir te parametre.

¹³ Zakon o socijalnoj zaštiti ("Sl. glasnik RS", br. 24/2011) čl. 88.

GRAFIKON 16. Stopa rizika siromaštva prema broju izdržavane dece u domaćinstvu

Ukoliko jednočlano domaćinstvo uzmemo kao "nultu tačku" (a za koje se uzima koeficijent 1), potrebni prihodi za narednog odraslog člana se, prema iskazanim potrebnim prihodima, uvećavaju za koeficijent 0,8 (videti detaljnije kolonu "koeficijent razlike" u tabeli broj 2); treća odrasla osoba "nosi" koeficijent 0,2, četvrta 0,1, peta ponovo 0,2. Podsetimo, ovi koeficijenti su izračunati kao razlika između iskazanih potrebnih prihoda između dve susedne grupe u pogledu broja članova domaćinstva. Dakle, ono što se može videti iz ovih nalaza je donekle drugačije od postojećih skala ekvivalencije, koje za svakom odraslom članu dodeljuju ponder 0.5. U ovom slučaju, ukoliko bi se samo uzeo u obzir podatak o tome koliki su potrebni prihodi domaćinstva, druga odrasla osoba bi "nosila" ponder 0.8, jer su, iz određenih subjektivno iskazanih potreba, domaćinstvu sa dva odrasla člana potrebni prihodi za skoro 80% veći od domaćinstva sa jednim članom, a ne za 50% kako to utvrđuje postojeća skala ekvivalencije. Međutim, sa trećom, četvrtom i petom osobom, taj ponder bi se smanjivao sa postojećih 0,5, jer se u apsolutnim iznosima procentualno smanjuju i potrebni prihodi, u skladu sa "ekonomijom obima". Ono što je zajedničko i postojećoj politici i istraživanju je to što se broj odraslih osoba na kom se zaustavlja računanje šest osoba. Ovako korigovane skale prave razliku između domaćinstva sa dva odrasla člana i domaćinstava sa tri i više

odraslih članova i to tako što bi favorizovala dvočlana u odnosu na sva ostala. Tako makar pokazuju podaci o potrebnim mesečnim prihodima u skladu sa brojem odraslih članova.

Kada je reč o izdržavanoj deci, analiza je već pokazala da su njihove potrebe manje od potreba odraslih osoba, jer su potrebni prihodi domaćinstva sporije uvećavaju sa porastom broja izdržavane dece. Tako, za prvo izdržavano dete matematički izračunati koeficijent je 0,57 dodatnih prihoda na jednu odraslu osobu (videti tabelu broj 3); za drugo dete taj koeficijent je svega 0,06, a za treće 0,10. Radi ublažavanja matematičke preciznosti, koeficijenti se mogu korigovati tako što bi se za prvo izdržavano dete dodelio koeficijent 0,5, a za svako naredno koeficijent od 0,1.

I u ovom slučaju, kao i u slučaju povećanja broja odraslih osoba, dolazi do određene "disperzije" koeficijenata, koji je u zvaničnoj politici fiksiran na 0,3 za svako dete do 18 godina. Ukoliko bismo, na primer, za skale ekvivalencije uzeli samo subjektivno iskazane potrebne mesečne prihode u odnosu na broj dece, domaćinstvo koje ispunjava uslove za određena socijalna davanja, a ima jedno dete, dobilo bi povećanje od 0,5, a ne od 0,3 u odnosu na osnovicu. Drugo dete bi dobilo povećanje od 0,1, što suštinski pomatrano, ne pravi nikakvu razliku sa stanovišta celog domaćinstva (dva puta po 0.3 ili 0.5

TABELA 8. Koeficijenti potrebnih prihoda prema regionu i stepenu urbaniteta

Region	Korigovani koeficijent ¹	Stepen urbaniteta	Korigovani koeficijent
Istočna i južna Srbija	1	Retko naseljeno područje	1
Šumadija i zapadna Srbija	1,10	Srednje naseljeno područje	1,15
Vojvodina	1,05	Gusto naseljeno područje	1,10
Beograd	1,40		

TABELA 9. Koeficijenti potrebnih prihoda prema obrazovanju i radnom statusu nosioca domaćinstva

Obrazovanje nosioca domaćinstva	Korigovani koeficijent	Radni status nosioca domaćinstva	Korigovani koeficijent
Bez škole	1	Neaktivna osoba	1
Osnovna škola	1,25	Penzioner/ka	1,10
Trogodišnja srednja škola i manje	1,25	Nezaposlen/a	1,05
Četvorogodišnja srednja škola	1,20	Zaposlen/a	1,20
Viša škola	1,10	Samozaposlen	1,20
Fakultet	1,10		
Magistratura/master	1,10		
Doktorat	1,30		

plus 0,1 daje isto povećanje za dvoje dece). Međutim, u ovom smislu reči bi domaćinstva sa troje dece bila uskraćenija, jer bi njihovo ukupno povećanje bilo 0,7 u odnosu na 0,9 u postojećoj, linearnoj skali. Uzimajući u obzir samo ove subjektivne potrebe, najbolje bi prošla domaćinstva sa jednim maloletnim detetom, a najlošije ona sa troje i više dece, što može biti veoma problematično sa stanovišta populacione politike. Osim toga, prilikom određivanja koeficijenata za izdržavanu decu, potrebno je uzeti u obzir i druge pokazatelje uzgoženosti i rizika od siromaštva domaćinstava sa više izdržavane dece. Na primer, nalaz iz ovog rada (tabela broj 7) pokazuje da udeo domaćinstava u kojima su potrebni prihodi manji od raspoloživih linearno raste sa po-

većanjem broja izdržavane dece. Ukoliko pogledamo podatke o **stopi rizika od siromaštva**¹⁴ kao jednoj od standardnih mera relativnog siromaštva, možemo videti da je stopa rizika od siromaštva kod domaćinstava koja imaju troje ili više izdržavane dece čak 39.5%, što je znatno veći procenat nego u slučaju domaćinstva sa jednim detetom, koji iznosi 23% (videti tabelu broj 15). Zbog svega toga, prilikom određivanja eventualnih korekcija skala ekviva-

¹⁴ Stopa rizika siromaštva predstavlja udeo lica čiji je dohodak po potrošačkoj jedinici niži od 60% medijane nacionalnog dohotka. Dati procenat medijane predstavlja prag, odnosno liniju siromaštva (Matković, 2014: 12). Taj prag na ukupnom uzorku, prema Anketi o prihodima i uslovima života iz 2014. godine, iznosi 26.2%.

lencije u slučaju maloletne, izdržavane dece, potrebno je biti veoma oprezan i ne oslanjati se samo na jedan parametar kao što su potrebna primanja, već uzeti u obzir i druge indikatore, koji ukazuju na položaj domaćinstava sa decom.

Kako bi za temu istraživanja siromaštva, odnosno za utvrđivanje potreba domaćinstava kao "naličja siromaštva" bile iskorišćene i druge analizirane promenljive, moguće je po istom principu upotrebiti računanje koeficijenata koji mogu omogućiti da se utvrde potrebna primanja. Na primer, svaki region, tip naselja, stepen obrazovanja nosioca domaćinstva ili njegov status na tržištu rada može dobiti određeni istraživački i teorijski utvrđeni koeficijent koji će omogućiti računanje potrebnih prihoda onda kada se na određeni način samo utvrdi početna, "nulta tačka" neophodnih mesečnih prihoda.

U svakom od ova četiri parametra, "nultu tačku" predstavljaju domaćinstva koja imaju iskazana najmanja potrebna primanja, a ti su domaćinstva koja se nalaze u regionu istočne i južne Srbije, u retko naseljenom području, čiji je nosilac lice bez škole i neaktivna osoba na tržištu rada. I ne samo da su domaćinstva ovih karakteristika imala iskazana najmanje potrebna primanja, već je za ovu vrstu analize moguće iskoristiti drugo pitanje, koje gotovo u potpunosti komplementarno odgovara minimalnim potrebnim primanjima, a to je pitanje koje indikuje "teškoću sastavljanja kraja sa krajem", o čemu će više reči biti u zaključku rada. Domaćinstva koja ispunjavaju ova četiri uslova, sa ukupnim koeficijentom 4, spadaju u domaćinstva koja najteže ostvaruju svoje potrebe, odnosno koja teže plaćaju svoje troškove i račune. Što je taj zbir koeficijenata veći, povećavaju se mesečna potrebna primanja, odnosno aspiracije domaćinstava, ali se smanjuju teškoće u pogledu "sastavljanja kraja sa krajem". Ovi podaci ukazuju na to da domaćinstva sa niskim koeficijentima, usled lošeg životnog standarda, upadaju u zamku snižavanja sopstvenih aspiracija i ostanka u toj zoni, o čemu upravo govori i to da su ona iskazivala najmanje potrebne mesečne prihode.

Ovi podaci imaju ilustrativni karakter koji pomaže utvrđivanju profila siromaštva koji uzima u obzir subjektivno iskazane potrebe za primanjima i određene objektivne parametre date u tabelama 10 i 11. Izračunati koeficijenti i njihova kombinacija ne mogu biti korišćeni kao dopuna koeficijenata za eventualno korigovanje ekvivalentnih skala, kao što je to slučaj sa brojem članova domaćinstva, jer bi

takvi koeficijenti značili povećanje razlika koje su već očigledne - na primer, koeficijent od 0,4 u slučaju regiona Beograda bi značio povećanje davanja za domaćinstva u tom regionu, iako je u tom regionu najmanje onih koji teško sastavljaju kraj sa krajem. Zbog toga su koeficijenti koji su računati u ovim slučajevima više matematički i deskriptivni za analizu postojećeg stanja, nego što mogu biti predmet određene konkretne javne politike.

4. ZAKLJUČCI

Zaključci ove analize se mogu podeliti u nekoliko celina.

1. Prva celina se odnosi na zaključke koji se mogu dobiti na osnovu analize odnosa potrebnih i raspoloživih prihoda u domaćinstvu. Kakve je analitička moć ovih podataka za sagledavanje problema siromaštva? Najpre, podatak prema kom čak 84.2% domaćinstava ima raspoložive prihode manje od onih koje smatraju potrebnim (na koji god način da se shvataju potrebe) govori o osujećenosti i nezadovoljstvu postojećim životnim standardom velikog broja stanovnika, odnosno domaćinstava u Srbiji. To, naravno, ne znači da je to i broj onih koji se mogu smatrati siromašnim, upravo zbog različitog tumačenja potreba, ali govori o značajnim subjektivnim pretpostavkama za razumevanje kulturoloških i psiholoških uslovljenosti (ne)zadovoljstva uslovima života. I ne samo to - ovaj nalaz je u direktnoj vezi sa nekim od indikatora siromaštva, kao što je, na primer, stopa rizika od siromaštva - čak 99.5% onih koji se nalaze u riziku od siromaštva istovremeno pripada grupi onih koji imaju prihode manje od potrebnih. Dakle, nisu sva domaćinstva koja imaju raspoložive prihode manje od potrebnih u riziku od siromaštva, ali svako koje je u riziku od siromaštva u isto vreme ima prihode manje od potrebnih. Ova situacija se može nazvati nužnim, ali ne i dovoljnim uslovom siromaštva, odnosno određenim prediktorom potencijalnog siromaštva. Što je više onih koji smatraju da su im prihodi manji od onih koji su im potrebni da zadovolje svoje potrebe, očekivano je i da će biti više onih koji su objektivno siromašni.

U pogledu razlike između pojedinih kategorija domaćinstava prema potrebnim primanjima, najugroženija su domaćinstva sa samohranim roditelja i samačka domaćinstva, naročito ženska samačka domaćinstva. U ovim domaćinstvima je najveći udeo onih imaju prihode manje od potrebnih, više od 92%. Da su ova domaćinstva zaista u lošijem položaju od drugih tipova govori i podatak da je i u jednom i u drugom stopa rizika od objektivnog siromaštva veća od proseka i iznosi više od 30%. Osim toga, razlike se mogu uočiti i u pogledu domaćinstava na čijem čelu su lica sa nižim nivoom obrazovanja, kao i lica koja su nezaposlena ili neak-

tivna na tržištu rada. Među svim ovim grupama, udeo onih kojima su raspoloživi prihodi manji od potrebnih prelazi 90%, a u slučaju nezaposlenih lica čak i 95% udela. Kada se pogledaju ovi parametri u pogledu rizika od siromaštva, korelacije su vrlo visoke - tako, stopa rizika od siromaštva u domaćinstvima na čijem čelu je lice koje ima samo osnovnu školu iznosi 51%; u domaćinstvima u kojima je nosilac neaktivno lice stopa je 54,5%, a nezaposleno lice ta stopa je čak 60,6%! Ovo govori u prilog da su subjektivni i objektivni parametri siromaštva međusobno korelisani i da u tom slučaju i jedan i drugi parametar govore o lošem stanju pojedinih kategorija stanovništva, odnosno pojedinih tipova domaćinstava.

U prethodnom delu rada smo već analizirali probleme sa zadovoljavanjem potreba domaćinstava sa troje i više izdržavane dece, koja su potvrđena i podacima o stopi rizika od siromaštva ovog tipa domaćinstva.

2. Dokaz o međusobnoj korelaciji objektivnih i subjektivnih karakteristika siromaštva naročito je vidljiv kada se analizira pitanje o problemima i teškoćama sa kojima se "sastavlja kraj sa krajem" odnosno da se na mesečnom nivou ispune sve obaveze i plate računi. Podsetimo, na celom uzorku SILC ankete broj onih koji u zbiru "teško" i "veoma teško" sastavljaju kraj sa krajem iznosi 69,4%. Međutim, određene razlike su naročito vidljive u pogledu regiona i to na način da je ovaj procenat najveći u regionu istočne i južne Srbije (75,4%), a najmanji u regionu Beograda (63,4%). Ukoliko pogledamo da li ima podudaranja sa nekim od objektivnih parametara siromaštva (a i dalje ćemo koristiti stopu rizika od siromaštva) vidimo da je region istočne i južne Srbije zaista najugroženiji, jer je u njemu stopa rizika od siromaštva 34,2%. Vrlo slična situacija je i sa tipom naselja. Analiza pokazuje da je proceant onih koji imaju subjektivne teškoće u pogledu životnog standarda u retko naseljenim područjima 76,7% - istovremeno, i stopa rizika od siromaštva u ovim naseljima je veća od proseka i iznosi 38,8%.

Dakle, ukoliko sumiramo ove zaključke, možemo videti da i objektivni i subjektivni indikatori siromaštva pokazuju sličnu situaciju, samo na različite na-

čine, a to je da su najugroženija domaćinstva u kojima žive samohrani roditelji sa jednim ili više izdržavane dece, domaćinstva sa troje i više izdržavane dece, kao i samačka, naročito ženska domaćinstva; dodatni parametri koji otežavaju poziciju domaćinstva su oni koji pokazuju da su nosioci tih domaćinstava osobe sa niskim nivoom obrazovanja, nezaposlena ili neaktivna lica; na kraju, posebne rizike od subjektivnog i objektivnog siromaštva nosi život u ruralnim, retko naseljenim područjima, kao i život u regionu istočne i južne Srbije.

3. Analiza pokazuje značajno snižavanje aspiracija domaćinstava koja su inače najugroženija prema subjektivnim parametrima siromaštva. Najniža potrebna primanja u apsolutnim iznosima iskazuju ona domaćinstva koja najteže "sastavljaju kraj sa krajem", odnosno koja su najugroženija u pogledu stope rizika od siromaštva. To su uglavnom ona domaćinstva pobrojana u prethodnom delu zaključka - samačka domaćinstva, domaćinstva na čijem su čelu lica sa niskim stepenom obrazovanja i ona koja nisu u radnom odnosu, domaćinstva u siromašnijim regionima i naseljima. Ovaj nalaz pokazuje potencijalu opasnost od ostanka ovakvih domaćinstava u "začaranoj spirali" niskih očekivanja, odnosno gubljenja motivacije da se poboljša sopstveni položaj, jer pad standarda vodi stalnom snižavanju aspiracija i obrnuto. A sve to znajano utiče na kvalitet života ove grupe.

Sa druge strane, povećanja potreba za određenom visinom primanja u direktnoj je vezi sa povećanim očekivanjima, odnosno sa relativno dobrim položajem domaćinstava. Visokoobrazovani nosioci domaćinstva, zaposleni i samozaposleni, oni koji žive u regionu Beograda, u visoko urbanizovanim naseljima i nemaju izdržavanu decu imaju najveće potrebe za primanjima, ali ujedno i najmanje teškoća da na mesečnom nivou servisiraju sve svoje obaveze.

Vrlo je zanimljivo primetiti da, kada se u razmatranje odnosa između potrebnih prihoda i obrazovanja, radnog statusa, regiona ili mesta življenja uvede prosečan broj članova domaćinstva, može se primetiti da broj članova ne utiče na potrebna primanja, jer je on približan proseku u svim razmatranim podgrupama. Broj članova domaćinstva je parametar koji treba razmatrati "po sebi" koji se u odnosu na potrebna primanja menja po određenim i sopstvenim pravilnostima koje potiču od takozvane ekonomija obima, odnosno od korišćenje ekskluzi-

vnih ili ne-ekskluzivnih dobara u jednom domaćinstvu, o čemu govori sledeće celine zaključka.

4. Analiza je pokazala da određeni troškovi domaćinstva nisu u direktnoj srazmeri sa brojem članova, odnosno da ne opadaju/ne rastu srazmerno u odnosu na smanjenje/porast broja članova. Određena dobra istovremeno ili sukcesivno može koristiti više članova domaćinstva bez da upotreba tih dobara zahteva progresivno povećanje troškova. Sa druge strane, kod određenog broja članova domaćinstva dolazi do određene "homogenizacije" karakteristika pojedinih članova, a time i do homogenizacije potreba koje se mogu zadovoljiti "ne-ekskluzivnim dobrima". Ovo potvrđuje tezu da politike smanjenja siromaštva mogu računati sa tzv. ekonomijom obima, odnosno sa deljenjem "nekonkurentskih" dobara među članovima domaćinstva sličnih potreba.

5. U skladu sa prethodnim nalazom, moguće je u analizu postojećih skala ekvivalencije koje postoje u javnim politikama, a prema kojima se socijalna davanja usklađuju sa brojem i karakteristikama članova domaćinstva, posmatrati i u skladu sa subjektivno iskazanim potrebama članova domaćinstva. Subjektivno iskazane potrebe ukazuju na veću diverzifikaciju mogućih koeficijenata i to tako što bi se veći koeficijenti mogli odrediti za drugog odraslog člana i za prvo izdržavano dete, a manji za trećeg i više od trećeg odraslog člana i za drugo i više od drugog izdržavanog deteta. Međutim, potrebno je biti vrlo oprezan sa ovim koeficijentima, naročito u slučaju izdržavane dece, jer podaci o potrebnim prihodima, sami za sebe, mogu dodatno da ugrože porodice sa više dece, koje su prema nekim drugim parametrima (na primer, stopi rizika od siromaštva) naročito ugrožene.

6. Na kraju, ova analiza pokazuje značajnu analitičku moć pitanja koja indikuju subjektivnu komponentu siromaštva, odnosno ukazuje na to da je veoma opravdano razmatrati ova pitanja, pre svega zbog konteksta u kom se vrši detaljnije "seciranje" fenomena siromaštva. Ta vrsta analize dodatno pojačava i podržava rezultate objektivnih indikatora siromaštva ukazujući na to da je siromaštvo složen fenomen koji onda kada postoji, postoji i u svojoj subjektivnoj i u objektivnoj dimenziji.

LITERATURA

- Bertrand, M., & Mullainathan, S. (2001). Do people mean what they say? Implications for subjective survey data. *American Economic Review*, 67-72.
- Boarini, R., & d'Ercole, M. M. (2006). Measures of material deprivation in OECD countries, OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 37, OECD Publishing.
- Bogićević B., i dr. (2003). Predlog reformi finansijske pomoći siromašnima. Ministarstvo za socijalna pitanja i Centar za liberalno demokratske studije, Beograd.
- European Commision – Eurostat (2014) Living conditions in Europe, Luxembourg: Publications Office of the European Union
- European Commision – Eurostat (2013) Statistical matching of EU-SILC and the Household Budget Survey to compare poverty estimates using income, expenditures and material deprivation. Luxembourg: Publications Office of the European Union
- Fisher, G. M. (1992). The Development and History of the Poverty Thresholds. *Social Security Bulletin*, 55 (4), 3-14.
- Hagenaars, A. J., & Praag, B. (1985). A synthesis of poverty line definitions. *Review of Income and Wealth*, 31(2), 139-154.
- Layard R. (2010), Measuring Subjective Well-Being, *Science*, 327(5965), 534-535.
- Matković, G. (2006). Overview of poverty and social exclusion in the Western Balkans. *Stanovništvo*, 44(1), 7-46.
- Matković G., Krstić G., Mijatović B., (2015), Srbija – Prihodi i uslovi života 2013, Republika Srbija - Republički zavod za statistiku, Beograd
- Matković, G. (2014). Merenje siromaštva - teorijski koncepti, stanje i preporuke za Republiku Srbiju, Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije, Beograd
- Mijatović, B. (2014). Siromaštvo u Srbiji 2011, 2012. i 2013. godine, Centar za liberalno demokratske studije i Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva, Beograd
- Pallant, Julie (2011). *SPSS - Priručnik za preživljanje - Prevod četvrtog izdanja*, Mikro knjiga, Beograd, 2011.
- Ravallion, M. (2012). Poor, or just feeling poor? On using subjective data in measuring poverty. On Using Subjective Data in Measuring Poverty (February 1, 2012). World Bank Policy Research Working Paper, (5968).
- Sen, A. K. (2000). Social exclusion: Concept, application, and scrutiny (No. 1). Manila: Office
- Stiglitz, J. E., Sen, A., & Fitoussi, J. P. (2009). Report by the commission on the measurement of economic performance and social progress. Paris: Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress of Environment and Social Development, Asian Development Bank.

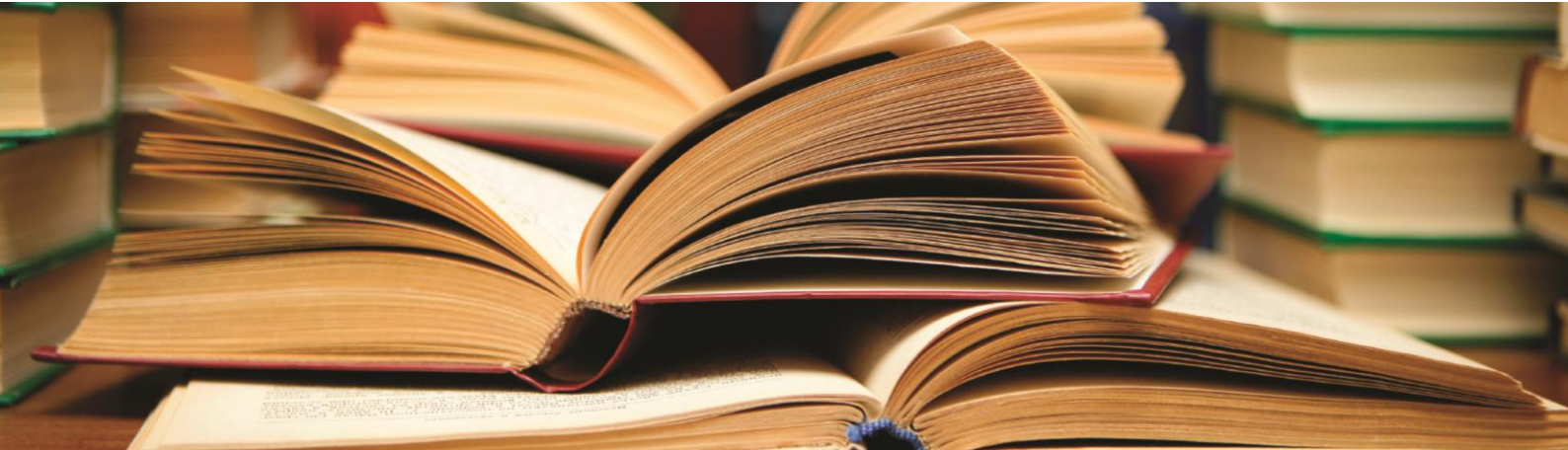
LITERATURA

Soldić-Aleksić, Jasna (2011). Primenjena analiza podataka - Rad u programima za statističku analizu i tabelarna izračunavanja, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd

Šućur, Z. (2006). Objektivno i subjektivno siromaštvo u Hrvatskoj. Revija za socijalnu politiku, 13(3-4), 237-255.

Townsend, P. (1979). Poverty in the United Kingdom. London: Allen Lane and Penguin Books

Vlada Republike Srbije - Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva (2012). Praćenje socijalne uključenosti u Srbiji - pregled i trenutno stanje socijalne uključenosti u Srbiji na osnovu praćenja evropskih i nacionalnih pokazatelja 2006-2012, Drugo dopunjeno izdanje, Beograd

SILC I TIPOLOGIJA NASELJA: STATISTIČKA ANALIZA OPRAVDANOSTI TRIHOTOMNE PODELE NASELJA

**Trihotomna podela naselja kao šansa
za unapređenje razvojnih politika**

Marijana Pantić

Dr Marijana Pantić, samostalni istraživač, trenutno angažovana kao asistent projekta i demografski analitičar na izradi Strategije razvoja grada Beograda 2016-2021. u PALGO Centru. marija-nap33@yahoo.com, marijana.pantic@palgo.org

ANALIZA: SILC i tipologija naselja: statistička analiza opravdanosti trihotomne podele naselja

Marijana Pantić

*Analiza SILC i tipologija naselja: statistička analiza opravdanosti trihotomne podele naselja jedna je od 11 sekundarnih analiza koje su kreirane u okviru **Programa podrške razvoju istraživačkih kadrova iz oblasti društvenih nauka - sekundarne analize podataka dobijenih kroz istraživanje Anketa o prihodima i uslovima života – SILC.***

Sprovođenje Programa inicirao je i podržao Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije (SIPRU), uz podršku Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP), a u saradnji sa Republičkim zavodom za statistiku (RZS). Republika Srbija sprovodi istraživanje *SILC* od 2013. godine, čime se pridružuje članicama Evropske unije (EU) u praćenju životnog standarda, socijalne uključenosti i nejednakosti. Analizom mikropodataka iz *SILC*-a kao primarnom analitičkom izvoru, kroz 11 sekundarnih analiza daje se doprinos unapređenju procesa donošenja relevantnih politika socijalnog uključivanja, zasnovanih na podacima. Više informacija o samom Programu i kreiranim analizama možete pronaći na internet stranici Tima za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije www.socijalnoukljucivanje.rs.

Ova analiza se bavi ispitivanjem opravdanosti trihotomne podele naselja/područja, naspram dihotomne (urbano-ruralno). Uvođenje trihotomne podele predviđeno je programom implementacije *Prostornog plana Republike Srbije* i potrebama formulisanja razvojnih politika i procesu evropske integracije Srbije. Statističko izveštavanje u Srbiji koristi podelu naselja na *gradska* i *ostala*. Ovo rešenje ima određena ograničenja. Primera radi, ako *gradska* naselja smatramo urbanim, da li to znači da su *ostala* naselja implicitno *ruralna*? Takođe, da li su *ostala* naselja samo *ruralna* ili obuhvataju i naselja koja imaju karakter i *gradskih* i *seoskih*? Evropske tendencije u određivanju tipova područja usmerene su ka formulisanju trihotomne podele gde će pored standardno utvrđenih urbanih i ruralnih biti izdvojena i *prelazna* područja. Među tim podelama su *OECD-ova regionalna tipologija* i *Degree of Urbanization [DEGURBA]* koje su veoma slične, a gde se na osnovu parametara gustine naseljenosti i broja stanovnika u okviru kontinuiranih teritorijalnih jedinica izdvajaju *urbani*, *ruralni* i *prelazni* klasteri. Ciljevi ovog istraživanja su da ustanovi da li odabir kriterijuma za definisanje tipova naselja ima direktne veze sa formulisanjem razvojnih politika, da utvrdi koji su najkritičniji aspekti u vezi sa svakim tipom naselja kako bi se razvojne politike fokusirale na njihovo unapređenje, i da prepozna u kojim oblastima prelazna naselja treba tretirati kao gradska, a u kojim kao seoska.

OBRAZLOŽENJE METODOLOGIJE

Istraživanje se temelji na *SILC* bazi podataka (*SILC*, 2013) u kojoj se intervjuisani domaćinstva i pojedinci razlikuju prema pripadnosti jednom od tri *DEGURBA* područja: urbanom, prelaznom i ruralnom. Ista domaćinstva i pojedinci uzeti su kao predstavnici ekvivalentnog tipa naselja: gradskog, mešovitog i seoskog. Do rezultata se došlo kvantitativnim istraživanjem u tri različita postupka, a pri tome u svakom postupku korišćen je isti set varijabli.

Zbog specifičnosti podataka koji su se koristili, kao i specifičnosti kombinovanja *SILC* baze sa aspektom prostornog planiranja, metodologija ovog istraživanja nije mogla da bude deo prethodnih istraživanja, već predstavlja pokušaj utemeljenja novog pristupa.

U sveobuhvatnom setu varijabli sadržanih u *SILC*-bazi odabrane su one koje direktno ukazuju na stil života u određenom tipu naselju. Odabrano je 32 varijable, a od njih formirano osam kategorija sa od jednog do deset indikatora po svakoj kategoriji: stanovanje, potrebe savremenog društva, karakter životnog okruženja, karakter ekonomskih aktivnosti, utrošak slobodnog vremena, emocionalno poimanje zadovoljstva, fizička pristupačnost, i nivo obrazovanja. Prvi postupak u analizi je deskriptivni statistički metod, a drugi i treći klaster analiza.

REZULTATI ANALIZE

Deskriptivna i klaster analiza koje su urađene pojedinačno na 32 indikatora, a zatim i na nivou 8 kategorija formiranih grupiranjem pomenutih indikatora, pokazala je da naselja u prelaznim područjima u nekim aspektima nose karakteristike urbanih naselja, dok prema drugim aspektima nose karakteristike ruralnih, zbog čega je njihovo izdvajanje u zaseban tip opravdano.

Bez obzira da li su tipovi naselja definisani na osnovu gustine naseljenosti, kao kod DEGURBA metodologije, ili se za njihovo definisanje koriste socio-ekonomski indikatori, tranzicija od gradskih do seoskih naselja ne predstavlja oštru granicu, već čitavu *zonu* u kojoj se prepliću i kombinuju karakteristike jednih i drugih. U nekom broju slučajeva posedovanje tih karakteristika predstavlja prednost (npr. sličnost prelaznih naselja sa ruralnim u kvalitetu životnog okruženja), dok u drugim nose nedostatke (npr. njihova sličnost sa gradovima po pitanju finansijskog opterećenja troškovima stanovanja). Dakle, jedan od nalaza ovog istraživanja je da *postoji osnova za trihotomnu klasifikaciju* (sa aspekta indikatora koji su posmatrani) i da bi ona bila optimalna u statističkom izveštavanju i kod donošenja prilagođenih razvojnih politika.

Sudeći prema malom broju varijabli i kategorija u kojima su prelazna područja/naselja slična jednom od druga dva tipa u sva tri postupka analize, zaključuje se da je *zona* tranzicije između gradskih i seoskih naselja složeni mozaik različitih podtipova naselja koji nose specifične kombinacije karakteristika gradova i/ili sela. Zbog toga pojednostavljeni set kriterijuma za definisanje tipova područja prema DEGURBA metodologiji (samo *gustina naseljenosti* i, sekundarno, *populaciona veličina fizički povezanih prostornih jedinica*) omogućava postavljanje jasnije granice između tri tipa područja koja definiše.

Nasuprot tome, uzimanje u obzir niza relevantnih kriterijuma (npr. *tip stanovanja, komunalna opremljenost, prisustvo javnih službi, zanimanje koje obavlja stanovništvo*, itd.) usložnjava mozaik i otežava definisanje oštre granice između tri tipa naselja. Ovo bi potencijalno otežalo postupak tranzicije trihotomne podele u dihotomnu (urbano-ruralno), o čemu bi svakako trebalo voditi računa kada se bude radilo na novoj tipologiji.

Izdvajanje prelaznih tipova naselja nije samo osnovano već i potrebno, a odabir kriterijuma za definisanje tipova naselja ima direktne veze sa formuliranjem razvojnih politika. Geografski specifična područja zahtevaju mere prilagođene njihovim osobenostima, a

kako prelazna područja/naselja nekada imaju više sličnosti sa gradskim, a u drugim slučajevima sa ruralnim sredinama, otvara se prostor za mere politika ujednačenog razvoja.

Analiza je pokazala da sličnost prelaznih naselja/područja može naginjati i ka urbanim i ka ruralnim, a u zavisnosti od toga na osnovu kojih kriterijuma je definisana tipologija.

DEGURBA područja su definisana tako da se može očekivati veća sličnost *prelaznih* naselja/područja sa *urbanim*, nego sa *ruralnim*. U sedam od osam kategorija, prelazna područja naginju urbanim područjima i jedino se u kategoriji *stanovanje* – razlike sa urbanim i ruralnim izjednačavaju. U formulisanju mera bi ovo značilo da se problemi karakteristični za gradove treba da se tretiraju podjednako i u prelaznim područjima.

Na osnovu poređenja tri različita pristupa analize mogu se prepoznati kategorije koje se univerzalno javljaju kao zajednička karakteristika urbanih, ruralnih i prelaznih područja/naselja.

- Oblasti u kojima su prelazna područja srodnija urbanim po sva tri postupka analize, u formulisanju mera razvoja treba tretirati kao urbano područje (indikator *fizičke pristupačnosti*).
- I obratno, ako su prelazna područja sličnija ruralnim, što se u ovoj analizi nije pokazalo kao slučaj, ali sa tendencijom da su to tip stanovanja, visina mesečne rente, kapacitet da se priušti godišnji odmor, iznos kojim se može sastaviti kraj sa krajem, rizik od kriminala, nasilja ili vandalizma, prosečna vrednost robe proizvedene za sopstvene potrebe i materijalna mogućnost za okupljanje sa porodicom i prijateljima, njih u definisanju mera razvoja treba tretirati kao ruralna područja.
- Ukoliko prelazna područja nisu nužno prigradska, već definisana grupom socioekonomskih kriterijuma, srodnija su seoskim nego gradskim naseljima. To je slučaj u kategoriji *karakter životnog okruženja*, što u ovom slučaju znači da ih treba tretirati istim/sličnim merama kao seoska naselja.

Ovo istraživanje ističe činjenicu da geografsko-prostorne specifičnosti povlače sa sobom potrebu za pažljivo skrojenim merama, nasuprot univerzalnim rešenjima. Zbog toga je neophodno definisati novu tipologiju naselja u kojoj će biti reflektovani višeznačni aspekti naseljenih mesta i integrisani u sistem statističkog izveštavanja.

RELEVANTNOST ANALIZE: VEZA SA POLITIKAMA EU, UN I STRATEŠKIM OKVIROM SRBIJE

Urbano-ruralna podela je učestala forma izveštavanja, istraživanja i definisanja razvojnih politika. Tako, na primer, EU vodi računa o ruralnim područjima kroz *Zajedničku poljoprivrednu politiku* od 1962. godine, strategiju *Evropa 2020* i druga planska dokumenta koja definišu specifične politike kada su u pitanju ruralni i urbani razvoj.

Sličan pristup imaju i istraživanja koja se sprovode u Srbiji: istraživanja u oblasti demografije (Stojanović, 1990), geografije (Milošević, Milivojević i Čalić, 2011), prostornog planiranja (Pantić, 2014), pa i samo istraživanje prihoda i uslova života (Matković, Krstić i Mijatović, 2015) prepoznaju razlike između geografsko-prostornih celina kao što su ruralno-urbane razlike. Pored toga, strateška i zakonska akta, poput *Strategije poljoprivrednog i ruralnog razvoja Srbije* (2014) i *Zakona o poljoprivredi i ruralnom razvoju* (2009), definišu politike specifično za jedan od pomenuta dva tipa područja ili iznose njihove razlike. Nacrt *Programa reformi politika zapošljavanja i socijalne politike (ESRP)* takođe naglašava da tri elementa odlučujuće određuju životni standard u Srbiji: radni status, nizak nivo obrazovanja i prebivalište izvan urbanih centara. Pro

gram implementacije *Prostornog plana Republike Srbije* predviđa redefinisane pojma *naselje* i utvrđivanje kriterijuma za tipologiju do kraja 2015. godine i ovaj rad predstavlja doprinos sprovođenju ovog plana.

Rezultati ove analize odnose se na sledeće ciljeve održivog razvoja UN-a:

Cilj 1 : okončati siromaštvo svuda i u svim oblicima;

Cilj 6. Obezbediti sanitarne uslove i pristup pijaćoj vodi za sve;

Cilj 10. Smanjiti nejednakost između i unutar država;

Cilj 11. Učiniti gradove i ljudska naselja inkluzivnim, bezbednim, prilagodljivim i održivim i Cilj

16. Promovisati miroljubiva i inkluzivna društva za održivi razvoj, obezbediti pristup pravdi za sve i izgraditi efikasne, pouzdane i inkluzivne institucije na svim nivoima.

SADRŽAJ

1. Rezime.....	302
2. Uvod	304
2.1. Opis problema	304
2.2. Ciljevi istraživanja	305
3. Metodologija	306
3.1. Metode	307
3.2. Ograničenja.....	307
4. Rezultati	308
4.1. Prvi postupak.....	308
4.2. Drugi postupak	314
4.3. Treći postupak	318
5. Diskusija	319
6. Zaključna razmatranja.....	322
6.1. Opravdanost trihotomne podele tipova naselja.....	322
6.2. Značaj za formulisanje mera javnih politika.....	322
Literatura.....	324

SPISAK TABELA I GRAFIKONA

Tabela 1: Komparacija prelaznih sa drugim područjima – deskriptivna analiza pojedinačnih varijabli.....	308
Tabela 2: Rezultati klaster analize – analiza pojedinačnih varijabli	315
Tabela 3: Rezultati klaster analize – analiza po kategorijama (grupama varijabli)	318
Tabela 4: Komparacija rezultata različitih postupaka	319

1. REZIME

Shodno akcijama predviđenim programom implementacije Prostornog plana Republike Srbije (2011), potrebama formulisanja razvojnih politika i procesu integracije Srbije u Evropsku uniju (tj. adaptaciji na evropske standarde), ovaj rad se bavi ispitivanjem opravdanosti trihotomne podele naselja/područja, naspram dihotomne (urbano-ruralne). Razlozi izdvajanja urbanog od ruralnog su njihove specifičnosti i nejednakosti koje igraju značajnu ulogu pri kreiranju mera, nizu strateških, zakonskih i planskih dokumenata, gde se u evropsku praksu uvode i prelazne forme poput mešovityh ili prelaznih naselja/područja (npr. DEGURBA i OECD tipologije). S obzirom da se donošenje mera baziranih na činjenicama oslanjaju na statističko izveštavanje, a kod nas nije precizirana definicija naselja/područja (postojeća podela je na gradska i ostala), razmatranje buduće podele po pitanju broja kategorija i odabiru kriterijuma aktuelna je tema.

Ovo istraživanje ima četiri osnovna cilja: (1) doprijeti naučnoj opravdanosti utemeljenja trihotomne podele naselja, (2) ustanoviti da li odabir kriterijuma za definisanje tipova naselja ima direktne veze sa formulisanjem razvojnih politika, (3) utvrditi koji su najkritičniji aspekti vezani za svaki tip naselja kako bi se razvojne politike fokusirale na njihovo unapređenje, i (4) prepoznati u kojim oblastima prelazna naselja treba tretirati kao gradska, a u kojim kao seoska. Na putu za njihovo ostvarenje korišćene su kvantitativne metode analize, u tri različita postupka. Istraživanje se temelji na SILC bazi podataka u kojoj se domaćinstva i pojedinci intervjuisani u Anketi o prihodima i kvalitetu života za 2013. godinu razlikuju prema pripadnosti jednom od tri DEGURBA područja: urbanom, prelaznom i ruralnom. Ista domaćinstva i pojedinci uzeti su kao predstavnici ekvivalentnog tipa naselja: gradskog, mešovityh i seoskog. Odabrano je 32 varijable, a od njih formirano osam kategorija sa od jednog do devet indikatora po svakoj kategoriji: **stanovanje, potrebe savremenog društva, karakter životnog okruženja, karakter ekonomskih aktivnosti, utrošak slobodnog vremena, emocionalno poimanje zadovoljstva, fizička pristupačnost, i nivo obrazovanja**. Prvi postupak u analizi je **deskriptivni statistički metod**, a drugi i treći **klaster analiza**.

Deskriptivna i klaster analize pokazale su da naselja u prelaznim područjima u nekim aspektima nose karakteristike urbanih naselja, dok prema drugim aspektima nose karakteristike ruralnih, zbog čega je njihovo izdvajanje u zaseban tip opravdano. Dakle, postoji osnova za trihotomnu klasifikaciju i da bi ona bila optimalna u statističkom izveštavanju i kod donošenja prilagođenih razvojnih politika. S obzirom da su tipovi naselja u direktnoj vezi sa prostornom raspodelom i strukturom stanovništva, aktivnošću kojom se ono bavi i sadržajima koje neko naselje poseduje (komunalni, kulturni, proizvodni, itd), razumevanje razlika u problemima, prednostima i potrebama različitih tipova naselja u vezi je sa ostvarivanjem niza razvojnih tema: demografske, ekonomske, poljoprivredne (ruralne), urbane, regionalne politike, kao i politike opšteg prostornog razvoja. Geografsko-prostorne specifičnosti povlače sa sobom potrebu za pažljivo skrojenim merama, nasuprot univerzalnim rešenjima, ali sa neizostavnim uvažavanjem različitosti u problemima i potrebama ne samo urbanih i ruralnih, već i prelaznih područja. Zbog toga je bitno shvatiti neophodnost u definisanju nove tipologije naselja u kojoj će biti reflektovani višeznačni aspekti naseljenih mesta i integrisani u sistem statističkog izveštavanja.

Geografski specifična područja zahtevaju mere prilagođene njihovim osobenostima, a kako prelazna područja/naselja nekada imaju više sličnosti sa gradskim, a u drugim slučajevima sa ruralnim sredinama, otvara se prostor za mere politika ujednačenog razvoja.

Izdvajanje prelaznih tipova naselja nije samo osnovano već i potrebno, a odabir kriterijuma za definisanje tipova naselja ima direktne veze sa formulisanjem razvojnih politika, tj. odabrani kriterijumi daju različito značenje dobijenim klasterima, a od njihovog značenja i karakteristika bi trebalo da zavise mere kojom će se ta naselja/područja tretirati. Analiza je pokazala da sličnost prelaznih naselja/područja može naginjati i ka urbanim i ka ruralnim naseljima/područjima, a zavisno od toga na osnovu kojih kriterijuma je definisana tipologija.

DEGURBA područja su definisana tako da se može očekivati veća sličnost prelaznih naselja/područja sa

ubranim, nego sa ruralnim. Despriktivna analiza je tako i pokazala. U sedam od osam kategorija, prelazna područja naginju urbanim područjima i jedino se u kategoriji Stanovanje razlike sa urbanim i ruralnim izjednačavaju. U formulisanju mera bi ovo značilo da se problemi karakteristični za gradove trebaju tretirati podjednako i u prelaznim područjima.

Bez obzira da li su tipovi naselja definisani na osnovu gustine naseljenosti kao kod DEGURBA metodologije, ili se za njihovo definisanje koriste socio-ekonomski indikatori prikazani u ovom radu, tranzicija od gradskih do seoskih naselja ne predstavlja oštru granicu, već čitavu „zonu“ u kojoj se prepliću i kombinuju karakteristike jednih i drugih. Sudeći prema malom broju varijabli i kategorija u kojima su prelazna naselja/područja slična jednom od druga dva tipa u sva tri postupka analize, zaključuje se da je „zona“ tranzicije između gradskih i seoskih naselja složeni mozaik različitih podtipova naselja koji nose specifične kombinacije karakteristika gradova i/ili sela. Zbog toga pojednostavljeni set kriterijuma za definisanje tipova područja prema DEGURBA metodologiji (samo gustina naseljenosti i, sekundarno, populaciona veličina fizički povezanih prostornih jedinica) omogućava postavljanje jasnije granice između tri tipa područja koja definiše. Nasuprot tome, uzimanje niza relevantnih kriterijuma (tip stanovanja, komunalna opremljenost, prisustvo javnih službi, zanimanje koje obavlja stanovništvo, itd) usložnjava mozaik i otežava definisanje oštre granice između tri tipa naselja. Ovo bi potencijalno otežalo postupak tranzicije trihotomne podele u dihotomnu (urbano-ruralno), o čemu bi svakako trebalo voditi računa kada se bude radilo na novoj tipologiji.

Na osnovu poređenja tri različita pristupa analize mogu se prepoznati kategorije koje se univerzalno javljaju kao zajednička karakteristika prelaznih, urbanih i ruralnih područja/naselja. Oblasti u kojima su prelazna područja srodnija urbanim po sva tri postupka analize, u formulisanju mera razvoja treba tretirati kao urbano područje (fizička pristupačnost). I obratno, ako su prelazna područja sličnija ruralnim, što se u ovoj analizi nije pokazalo kao slučaj, ali sa tendencijom da su to tip stanovanja, visina mesečne rente, kapacitet da se priušti godišnji odmor, iznos kojim se može sastaviti kraj sa krajem, rizik od kriminala, nasilja ili vandalizma, prosečna vrednost robe proizvedene za sopstvene potrebe i materijalna mogućnost za okupljanje sa porodicom i prijateljima, njih u definisanju mera

razvoja treba tretirati kao ruralna područja. Ukoliko prelazna područja nisu nužno prigradska, već definisana grupom socio-ekonomskih kriterijuma, srodnija su seoskim nego gradskim naseljima. To je slučaj u kategoriji Karakter životnog okruženja, što u ovom slučaju znači da ih treba tretirati istim/sličnim merama kao seoska naselja.

2. UVOD

Urbano-ruralna podela je učestala forma izveštavanja, istraživanja i definisanja razvojnih politika. Tako, na primer, Evropska unija vodi računa o ruralnim područjima kroz Zajedničku poljoprivrednu politiku (Common Agricultural Policy) od 1962. godine (European Commission, 2012), strategija *Europe 2020* (European Commission, 2010), *Guiding Principles for Sustainable Spatial Development of the European Continent* (European Conference of Ministers Responsible for Regional Planning, 2000), *Territorial Agenda 2020* (Evropska unija, 2011) razdvajaju fokusne teme kada su u pitanju ruralni i urbani razvoj, a *European Spatial Planning Observation Network* [ESPON] između ostalih kategorija teritorijalnih podataka plasira baze podataka za urbana područja (ESPON, 2015). Slično je i u Srbiji: istraživanja u oblasti demografije (Stojanović, 1990), geografije (Milošević, Milivojević i Čalić, 2011), prostornog planiranja (Pantić, 2014), pa i samo istraživanje prihoda i uslova života (Matković, Krstić i Mijatović, 2015) prepoznaju razlike između geografsko-prostornih celina kao što su ruralno-urbane razlike, a neka strateška i zakonska akta, poput Strategije poljoprivrednog i ruralnog razvoja Srbije (2014), Strategija za smanjenje siromaštva u Srbiji (2003), Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju (2009), Prostorni plan Republike Srbije 2010-2020 (2010), itd. definisane su ili specifično za jedan od pomenuta dva tipa područja ili iznose njihove razlike.

2.1. Opis problema

Korišćenje ove dihotomne forme se više i ne dovodi u pitanje i gotovo svako ima jasnu predstavu da urbana područja podrazumevaju veliki broj ljudi, gustu mrežu komunalne infrastrukture, kulturna dešavanja i sl, a ruralna područja poljoprivredne površine i proizvodnju, pašnjake, šume i malu koncentraciju stanovništva. Bogdanov, Meredith i Efstratoglou (2008) ističu da se podela često temelji na prvobitnom definisanju urbanih područja, a onda se uzima da su ruralna ne-urbana tj. područja koja nemaju karakter urbanog. Ista grupa autora navodi da su najčešći kriterijumi za definisanje ruralnih područja gustina naseljenosti i broj stanovnika.

Statističko izveštavanje u Srbiji koristi podelu naselja na „gradska“ i „ostala“. Dakle, postavlja se pitanje

ako se „gradska“ naselja uzmu za urbana, da li su „ostala“ naselja implicitno ruralna? I da li su „ostala“ naselja samo ruralna ili obuhvataju i naselja koja imaju karakter oba – gradskih i seoskih? Pored pomenutih dihotomnih klasifikacija, evropske tendencije u određivanju tipova područja usmerene su ka formulisanju trihotomne podele gde će pored standardno utvrđenih urbanih i ruralnih biti izdvojena i prelazna područja. Među tim podelama su OECD-ova regionalna tipologija (2011) i *Degree of Urbanization* [DEGURBA] (2011) koje su praktično „stopljene“ u jednu, a gde se na osnovu parametara gustine naseljenosti i broja stanovnika u okviru kontinuiranih teritorijalnih jedinica izdvajaju urbani, ruralnim i prelazni klasteri.

Prema Programu implementacije Prostornog plana Republike Srbije od 2010. do 2020. godine za period od 2011. do 2015. godine (2011), redefinicija pojma naselje i utvrđivanje kriterijuma za tipologiju postavljeni su kao strateški prioriteti u oblasti stanovništva, naselja i socijalnog razvoja, koje treba realizovati do kraja tekuće godine. Shodno ovom strateškom prioritetu, a polazeći od mogućnosti da nova tipologija i izveštavanje u Srbiji budu formirani prema savremenim trendovima inter-evropskih metodologija, ovaj rad će razmatrati:

Istraživačko pitanje 1: *da li je izdvajanje prelaznih tipova naselja potrebno?*

Hipoteza 1: naselja u prelaznim područjima u nekim aspektima nose karakteristike urbanih naselja, dok prema drugim aspektima nose karakteristike ruralnih naselja, zbog čega je njihovo izdvajanje u zaseban tip opravdano i može imati direktne implikacije u formulisanju razvojnih politika.

Pri tome, kada se u pitanju i hipotezi kaže „naselje“, konkretno se misli na domaćinstva i članove domaćinstava jer se oni i njihove karakteristike uzimaju kao predstavnici naselja.

Istraživačko pitanje 2: *da li prelazna naselja definisana prema gustini naseljenosti imaju iste karakteristike kao prelazna naselja izdvojena na osnovu niza socio-ekonomskih kriterijuma?*

Hipoteza 2: gustina naseljenosti nekog prostora nije jedini relevantan kriterijum za klasifikaciju nase-

ja/područja, usled čega se karakteristike prelaznih (mešovitih) naselja izdvojenih na ovaj način razlikuju od karakteristika prelaznih naselja izdvojenih na osnovu više različiti indikatora koji govore o tipu naselja.

Istraživačko pitanje 3: u kojim oblastima je potrebno tretirati mešovita naselja kao gradska, a u kojima kao seoska?

Hipoteza 3: oblasti koje su obuhvaćene SILC istraživanjem, a koje istovremeno govore o tipu naselja su stanovanje, potrebe savremenog društva, karakter ekonomskih aktivnosti, utrošak slobodnog vremena, emocionalno poimanje zadovoljstva, fizička pristupačnost i nivo obrazovanja.

2.2. Ciljevi istraživanja

Formulisano na osnovu izloženog problema i postavljenih pitanja, ovo istraživanje ima četiri osnovna cilja: (1) doprineti naučnoj opravdanosti utemeljenja trihotomne podele naselja, (2) ustanoviti da li odabir kriterijuma za definisanje tipova naselja ima direktne veze sa formulisanjem razvojnih politika, (3) utvrditi koji su najkritičniji aspekti vezani za svaki tip naselja kako bi se razvojne politike fokusirale na njihovo unapređenje, i (4) prepoznati u kojim oblastima prelazna naselja treba tretirati kao gradska, a u kojim kao seoska.

3. METODOLOGIJA

Istraživanje se temelji na SILC bazi podataka u kojoj se domaćinstva i pojedinci intervjuisani u Anketi o prihodima i kvalitetu života za 2013. godinu [Anketa] razlikuju prema pripadnosti jednom od tri DEGURBA područja: urbanom, prelaznom i ruralnom. Ista domaćinstva i pojedinci uzeti su kao predstavnici ekvivalentnog tipa naselja: gradskog, mešovitog i seoskog. Do rezultata se došlo kvantitativnim istraživanjem u tri različita postupka, a pri tome u svakom postupku korišćen je isti set varijabli. Zbog specifičnosti podataka koji su se koristili, kao i specifičnosti kombinovanja SILC baze sa aspektom prostornog planiranja, metodologija ovog istraživanja nije mogla da bude deo prethodnih istraživanja, već predstavlja pokušaj utemeljenja novog pristupa.

U sveobuhvatnom setu varijabli sadržanih u SILC-bazi odabrane su one koje direktno ukazuju na stil života u određenom tipu naselju. Tako su kolektivno stanovanje, veći troškovi života, kompletnija sanitarna opremljenost domaćinstva, veća aktivnosti u slobodno vreme, veća pristupačnost zdravstvenim sadržajima i veći rizik od kriminala, buke i zagađenja uzeti kao tipičke karaktersitike gradskih naselja, dok bi suprotno bile karakteristike seoskih naselja. Pri odabiru varijabli se vodilo računa da obuhvat bude što veći, a da pri tome ne dođe do preklapanja značenja varijabli i da varijable sa potencijalnim dvojnim tumačenjem ne budu deo istraživanja (npr. posjedovanje automobile može biti karakteristika gradskog stila života, ali istovremeno i proizvod potrebe stanovnika seoskih naselja da sebi olakšaju pristup udaljenim sadržajima do kojih nemaju redovan javni prevoz).

Na osnovu karakteristika koje indikator ili grupa indikatora pokazuje, oni su kategorizovani u osam kategorija, a zatim tako i analizirani. Od odabranih varijabli formirano je osam kategorija sa od jednog do devet indikatora po svakoj kategoriji:

Kategorija 1 – stanovanje

1. Vrsta zgrade u kojoj domaćinstvo živi,
2. Mera finansijskog opterećenja domaćinstva troškovima stanovanja,
3. Mogućnost da domaćinstvo priušti zagrevanje stana,
4. Postojanje kade ili tuša u stanu,

5. Postojanje nužnika sa vodonotlićem u stanu,
6. Visina mesečne rente;

Kategorija 2 – potrebe savremenog društva:

1. Posedovanje telefona – uključujući i mobilni,
2. Posedovanje kompjutera,
3. Kapacitet da se priušti godišnji odmor van kuće u trajanju od nedelju dana,
4. Najmanji mesečni iznos da bi se sastavio kraj s krajem,
5. Priuštiti pristup internetu kod kuće,
6. Odlazak lekaru,
7. Previsoka cena kao glavni razlog neodlaska kod lekara,
8. Odlazak zubaru,
9. Previsoka cena kao glavni razlog neodlaska kod zubara;

Kategorija 3 – karakter životnog okruženja

1. Buka koja dolazi od komšija ili ulice,
2. Zagađena okolina,
3. Rizik od kriminala, nasilja ili vandalizma;

Kategorija 4 – karakter ekonomskih aktivnosti

1. Postojanje proizvodnje poljoprivrednih proizvoda u domaćinstvu,
2. Broj meseci provedenih kao nezaposleno lice,
3. Godine starosti u vreme prvog zaposlenja;

Kategorija 5 – utrošak slobodnog vremena

1. Materijalna mogućnost okupljanja sa prijateljima, porodicom, rođacima radi pića, obroka najmanje jednom mesečno,
2. Materijalna mogućnost redovnog upražnjavanja neobaveznih aktivnosti;

Kategorija 6 – emocionalno poimanje zadovoljstva

1. Zadovoljstvo rekreacionim i zelenim zonama,
2. Zadovoljstvo životnom sredinom,
3. Zadovoljstvo ličnim vezama,
4. Zadovoljstvo finansijskom situacijom;

Kategorija 7 – fizička pristupačnost

1. Prevelika udaljenost ili nepostojanje adekvatnog prevoza kao glavni razlozi za neodlazak kod lekara,
2. Prevelika udaljenost ili nepostojanje adekvatnog prevoza kao glavni razlozi za neodlazak kod zubara,
3. Redovna upotreba javnog prevoza (nekorišćenje javnog prevoza zbog prevelike udaljenosti stanice ili opšte nedostupnosti),
4. Zadovoljstvo vremena provedenog u prevozu;

Kategorija 8 – nivo obrazovanja

1. Najviši ostvareni stepen obrazovanja.

3.1. Metode

Prvi postupak u analizi podrazumeva primenu **deskriptivnog statističkog metoda**. Svaka varijabla, odnosno postavljeno pitanje iz Ankete, raščlanjena je na odgovore koji su dati na to pitanje; a zatim je izračunat procenat domaćinstava ili pojedinaca koji su u okviru svake DEGURBA kategorije dali određeni odgovor; na kraju je upoređeno procentualno učešće svakog odgovora u prelaznim područjima sa procentualnim učešćem odgovora na isto pitanje u urbanim područjima na jednoj strani, i ruralnim područjima na drugoj. Ovim je napravljen pregled u kojem se vidi u kojim aspektima i kategorijama su prelazna područja – definisana prema DERGURBA metodologiji – sličnija urbanim, a u kojim ruralnim područjima.

Drugi postupak u analizi obavljen je putem upotrebe STATA programa, odnosno kroz postupak **klaster analize**. S obzirom da je većina odabranih varijabli kategorička, dobijanje klastera je u većini slučajeva obavljeno kroz **K-meadian** postupak, dok je kod ostalih (kontinualnih) varijabli primenjen **K-means** postupak grupisanja. Grupisanje je unapred određeno da formira dva klastera, od kojih bi jedan predstavljao urbano, a drugi ruralno područje. Dakle, zadatak je bio da se od domaćinstava/pojedinaca, a nezavisno od tipa područja kojem pripadaju prema DEGURBA-i, formiraju dva nova klastera (urbani i ruralni), i to za svaku varijablu pojedinačno. Nakon toga, utvrđen je procenat DEGURBA prelaznih domaćinstava/pojedinaca u novoformiranim klasterima, gde veći udeo DEGURBA prelaznih domaćinstava/pojedinaca u jednom klasteru znači da

prelazna područja imaju više karakteristika tog klastera nego onog drugog. Drugim rečima, ukoliko je novoformiranom urbanom klasteru pripao veći udeo DEGURBA prelaznih domaćinstava, onda su u tom aspektu prelazna domaćinstva sličnija gradskim nego seoskim naseljima.

Određivanje tipa kod novoformiranih klastera (urbani ili ruralni) urađeno je uz pomoć rezultata prvog postupka analize. Ukoliko se u prvom koraku analize pokazalo da indikator nosi urbane karakteristike (viši procenat domaćinstava/pojedinaca pripada urbanim područjima nego ruralnim), onda je onaj novoformirani klaster koji ima najveći udeo domaćinstava/pojedinaca sa urbanim karakteristikama okarakterisan kao urbani. I obratno, ukoliko indikator nosi ruralne karakteristike, dobijeni klaster je svrstan u ruralne ukoliko ima veći procenat domaćinstava ili pojedinaca od drugog klastera.

Treći postupak je takođe obavljen kroz postupak **klaster analize** po unapred određenom broju grupa (dve). Ovoga puta je grupisanje zasnovano na setu varijabli, po kategorijama koje su definisane metodologijom ovog rada. Za dobijene klastera je ponovo bilo potrebno utvrditi koji od njih je predstavnik urbanih, a koji ruralnih područja. To je ovoga puta utvrđeno uz pomoć varijabli koje najindikativnije oslikavaju razlike između urbanih i ruralnih DEGURBA područja – prihod od proizvodnje za sopstvene potrebe i neto zarada zaposlenih. Ona grupa koja ima viši prosečni prihod od proizvodnje za sopstvene potrebe je uzeta kao ruralna, a ona koja ima viši prosečnu neto zaradu zaposlenih je uzeta kao urbana. Na kraju je, kao i prethodnom postupku, utvrđeno da li je procentualno učešće prelaznih DEGURBA domaćinstava/pojedinaca veći u urbanoj ili ruralnoj grupi.

3.2. Ograničenja

Cilj je bio obuhvatiti što veći broj pokazatelja koji se mogu dovesti u vezu sa tipom naselja u kojem su domaćinstva i pojedinci locirani. Pošto su sve varijable, koje na neposredan način govore o tome, izdvojene i grupisane u kategorije, dobijene su kategorije u kojima broj varijabli nije ujednačen. Ovo ograničenje je svedeno na minimum primenom tri različita postupka u obradi podataka, gde prva dva postupka posmatraju svaku varijablu zasebno, a ne na nivou kategorije. Time se svakom pokazatelju daje na značaju, bez obzira kojoj kategoriji pripada.

4. REZULTATI

4.1. Prvi postupak

U prvom postupku analize upoređena su prelazna područja, onako kako ih je definisala DEGURBA, sa druga dva tipa područja – urbanism i ruralnim, s cilj da se proveri sličnost prelaznih područja sa drugim područjima gledano sa stanovništva svake varijable pojedinačno, zbirno na nivou svake kategorija, ali i na nivou svih kategorija zajedno (Tabela 1).

Procenti prikazani u tabeli za svaku varijablu pojedinačno, ne daju zbirno 100% ispitanika zato što nisu svi ispitanici dali odgovor na svako pitanje, a u slučaju varijabli sa više ponuđenih odgovora (npr. tip stanovanja) u obzir su uzeti samo odgovori relevantni za ovu temu (tako nije uzeta u obzir kategorija „Druga vrsta smeštaja”).

TABELA 1: Komparacija prelaznih sa drugim područjima – deskriptivna analiza pojedinačnih varijabli¹

Kategorija/pokazatelj	% / visina odgovora po DEGURBA kategorijama područja			Sličnost
	Urbano	Prelazno	Ruralno	
STANOVANJE				=
1. Tip stanovanja				R
Samostalni objekat	31,6%	59,7%	89,4%	U
Stan u zgradi sa više stanova	57,0%	27,4%	2,1%	R
2. Mera finansijskog opterećenja domaćinstva troškovima stanovanja				U
Veliko opterećenje	66,3%	65,2%	62,5%	U
Neznatno ili nikakvo opterećenje	33,3%	34,3%	36,5%	U
3. Mogućnost da domaćinstvo priušti zagrevanje stana				R
Da	83,7%	80,1%	79,5%	R

¹ Vrednosti koje su date za celokupne kategorije (označene crvenim poljima) zbirne su vrednosti svakog pokazatelja iz te kategorije ponaosob. Isto je i za zbirnom vrednošću za sve kategorije (na dnu tabele).

Kategorija/pokazatelj	% / visina odgovora po DEGURBA kategorijama područja			Sličnost
	Urbano	Prelazno	Ruralno	
4. Postojanje kade ili tuša u stanu				U
Da	98,8%	96,4%	88,0%	U
5. Postojanje nužnika sa vodikotlićem u stanu				U
Da	99,1%	95,8%	86,3%	U
6. Visina mesečne rente				R
Iznos	14.153,7	8.987,1	5.126,0	R
POTREBE SAVREMENOG DRUŠTVA				U
1. Posedovanje telefona – uključujući i mobilni				U
Da	98,8%	98,1%	95,2%	U
Ne, ne može priuštiti	0,7%	0,7%	2,2%	U
Ne, iz drugih razloga	0,5%	1,2%	2,6%	U ²
2. Posedovanje kompjutera				U
Da	69,2%	58,2%	41,9%	U
Ne, ne može priuštiti	13,0%	17,4%	25,1%	U
Ne, iz drugih razloga	17,8%	24,4%	33,0%	U
3. Kapacitet da se priušti godišnji odmor van kuće u trajanju od nedelju dana				R
Da	44,3%	31,1%	18,3%	R

² Mada se u ovom slučaju može zaključiti i da su prelazna područja sličnija ruralnim nego urbanim jer u njima, kao i u ruralnim, veći procenat domaćinstava nema telefon iz drugih razloga, a ne zbog toga što ga ne mogu priuštiti. U gradovima je finansijska situacija značajniji razlog za neposjedovanje telefona od nekih drugih razloga.

Kategorija/pokazatelj	% / visina odgovora po DEGURBA kategorijama područja			Sličnost
	Urbano	Prelazno	Ruralno	
4. Najmanji mesečni iznos da bi se sastavio kraj s krajem				R
Iznos	93.753,7	80.629,6	69.353,8	R
5. Priuštiti pristup internetu kod kuće				U
Da	39,1%	33,8%	20,2%	U
Ne, ne može priuštiti	8,0%	9,1%	11,3%	U
Ne, iz drugih razloga	23,8%	30,0%	41,0%	U
6. Odlazak lekaru				U
Nezadovoljena potreba	16,2%	15,1%	19,0%	U
7. Previsoka cena kao glavni razlog neodlaska kod lekara				U
Preskupo	3,9%	3,9%	6,3%	U
8. Odlazak zubaru				U
Nezadovoljena potreba	17,7%	17,1%	20,7%	U
9. Previsoka cena kao glavni razlog neodlaska kod zubara				U
Preskupo	9,2%	8,5%	10,6%	U
KARAKTER ŽIVOTNOG OKRUŽENJA				U
1. Buka koja dolazi od komšija ili ulice				U
Da	18,5%	14,4%	6,1%	U
2. Zagađena okolina				U
Da	22,8%	18,7%	11,8%	U
3. Rizik od kriminala, nasilja ili vandalizma				R
Da	27,8%	17,4%	12,8%	R

Kategorija/pokazatelj	% / visina odgovora po DEGURBA kategorijama područja			Sličnost
	Urbano	Prelazno	Ruralno	
KARAKTER EKONOMSKIH AKTIVNOSTI				U
1. Postojanje proizvodnje poljoprivrednih proizvoda u domaćinstvu				U
Prosečna vrednost robe proizvedene za sopstvene potrebe	35.363,8	53.534,9	78.008,3	U
2. Broj meseci provedenih kao nezaposleno lice				U
Prosek	2,0	2,2	1,9	U
3. Godine starosti u vreme prvog zaposlenja (lica iznad 15)				U
Prosek	22,2	21,6	20,2	U
UTROŠAK SLOBODNOG VREMENA				U
1. Materijalna mogućnost okupljanja sa prijateljima, porodicom, rođacima radi pića, obroka najmanje jednom mesečno				U
Da	47,2%	48,4%	43,7%	U
Ne, ne može priuštiti	18,8%	19,0%	20,6%	U
Ne, iz drugih razloga	4,8%	5,4%	8,1%	U
2. Materijalna mogućnost redovnog upražnjavanja neobaveznih aktivnosti				U
Da	28,5%	23,4%	13,6%	U
Ne, ne može priuštiti	20,7%	20,0%	20,1%	R
Ne, iz drugih razloga	21,7%	29,5%	38,7%	U

Kategorija/pokazatelj	% / visina odgovora po DEGURBA kategorijama područja			Sličnost
	Urbano	Prelazno	Ruralno	
EMOCIONALNO POIMANJE ZADOVOLJSTVA³				U
1. Zadovoljstvo rekreacionim i zelenim zonama				U
Prosečna ocena	5,8	5,4	4,9	U
2. Zadovoljstvo životnom sredinom				U
Prosečna ocena	5,8	5,1	3,9	U
3. Zadovoljstvo ličnim vezama				=
Prosečna ocena	8,2	8,1	8,2	=
4. Zadovoljstvo finansijskom situacijom				=
Prosečna ocena	4,4	4,0	3,6	=
FIZIČKA PRISTUPAČNOST				U
1. Prevelika udaljenost ili nepostojanje adekvatnog prevoza kao glavni razlozi za neodlazak kod lekara				U
Predaleko, nema odgovarajućeg prevoza	0,2%	0,3%	1,4%	U
2. Prevelika udaljenost ili nepostojanje adekvatnog prevoza kao glavni razlozi za neodlazak kod zubara				U
Predaleko, nema odgovarajućeg prevoza	0,1%	0,1%	0,4%	U
3. Redovna upotreba javnog prevoza				U
Ne, stanica je preudaljena ili nedostupna	0,3%	0,2%	1,0%	U

³ Odgovori „ne znam“ nisu uzeti u obzir.

Kategorija/pokazatelj	% / visina odgovora po DEGURBA kategorijama područja			Sličnost
	Urbano	Prelazno	Ruralno	
4. Zadovoljstvo vremenom provedenim u prevozu (Odgovori „ne znam” nisu uzeti u obzir)				R
Prosečna ocena	6,1	5,5	5,7	R
NIVO OBRAZOVANJA				U
1. Najviši ostvareni stepen obrazovanja*				U
Osnovno obrazovanje	17,2%	27,1%	43,5%	U
Srednje obrazovanje	54,2%	54,9%	44,6%	U
Visoko obrazovanje	28,1%	15,2%	6,2%	U
UKUPNA SLIČNOST (preovlađujući broj kategorija)				U

* Osnovno obrazovanje podrazumeva sve koji su završili četiri razreda ili kompletnu osnovnu školu; srednje obrazovanje obuhvata sve koji su završili trogodišnju ili četvorogodišnju srednju školu; i visoko obrazovanje obuhvata sve koji su završili višu ili visoku školu.

Gledano kroz kategorije, prelazna područja su u gotovo svakoj kategoriji sličnija urbanim nego ruralnim područjima, a samo u kategoriji stanovanja uravnoteženo deli karakteristike oba područja. U ovaj rezultat treba integrisati i činjenicu da su DEGURBA područja definisana samo na osnovu gustine naseljenosti i, sekundarno, ukupnog broja stanovnika koji naseljava određenu kontinualni prostor. Dakle, sa stanovišta kategorizacije područja, odnosno naselja prema gustini naseljenosti, prelazna domaćinstva i pojedinci koji žive u domaćinstvima prelaznih područja nose više osobenosti stanovništva koje naseljava prostore visoke gustine naseljenosti, nego prostore male gustine naseljenosti.

Ipak, prelazna područja ne nose apsolutne karakteristike urbanih područjima po pitanju svih analiziranih kategorija. Tako ona pokazuju karakter ruralnih područja kada su u pitanju stanovanje i fizička pristupačnost, tj. tip stanovanja i naseljenost u stambenim zgradama sa više stanova, mogućnost da domaćinstvo priušti zagrevanje stana, visina

mesečne rente i zadovoljstvo vremenom provedenog u prevozu.

Elementi sličnosti sa ruralnim područjima su se takođe pokazala i u kategorijama u kojima su prelazna područja zbirno bliža urbanim. Tu se ubrajaju kapacitet da se priušti godišnji odmor van kuće u trajanju od nedelju dana i najmanji mesečni iznos potreban da bi se sastavio kraj s krajem – koji odražava kategoriju Životnog standarda; zatim rizik od kriminala, nasilja ili vandalizma – koji je u kategoriji Karakter životnog okruženja; i materijalna nemogućnost redovnog upražnjavanja neobaveznih aktivnosti – u kategoriji Utrošak slobodnog vremena.

Pored pomenutih, postoje i pokazatelji gde su prelazna područja izjednačena sa druga dva tipa, a to je slučaj sa kategorijama kao što su poimanje zadovoljstva ličnim vezama i zadovoljstva finansijskom situacijom. Takođe postoje pokazatelji gde razlike postoje, ali su jako male (ispod 5%): kod mere finansijskog opterećenja domaćinstva troškovima stano-

vanja, mogućnosti da domaćinstvo priušti zagrevanje stana (Stanovanje), posjedovanja telefona – uključujući i mobilni, posjedovanja pristupa internetu, nezadovoljene potrebe odlaska kod lekara i zubara zbog previsoke cene usluge (Potrebe savremenog društva) ili nepristupačnosti (Fizička pristupačnost), materijalne mogućnosti okupljanja sa prijateljima, porodicom, rođacima u slobodno vreme i redovnog upražnjavanja neobaveznih aktivnosti (Utrošak slobodnog vremena) i neupotrebe javnog prevoza (Fizička (ne)pristupačnost).

Nasuprot kategorijama i pokazateljima u kojima se zapažaju manje razlike, i koji su u većini, javlja se i nekoliko pokazatelja kod kojih su razlike između sva tri područja jako velike. U njih se ubrajaju visina mesečne rente (oko 30% razlika) i vrednost robe proizvedene za sopstvene potrebe (oko 50% razlika), obe kontinualne varijable.

Kod većine pokazatelja javlja se konsekventan porast ili pad vrednosti od urbanih ka ruralnim područjima. Međutim, u šest slučajeva se dešava da je vrednost za prelazna područja manja od vrednosti za urbana, ali i od vrednosti za ruralna, dok je u dva slučaja vrednost za prelazna područja veća od vrednosti za oba ostala područja. Manje zadovoljstvo stanovništva prelaznih područja vremenom provedenim u prevozu (upoređeno sa ruralnim stanovništvom), a na osnovu prirode metodologije DEGURBA-e (prelazna područja su zapravo prigradska područja), može se pretpostaviti da prigradsko stanovništvo više zavis od prevoza nego seosko jer seosko obavlja zanimanje u mestu stanovanja, dok prigradsko putuje u grad. Slično, viši procenat lica sa najvišim ostvarenim srednjim obrazovanjem u

prelaznim nego u gradskim područjima može se objasniti višim udelom visoko obrazovanih lica u gradu (a na račun srednje obrazovanih). Zapravo, u sva tri tipa područja je srednja stručna sprema najdominantnija, ali dok je u selima jako dominantno osnovno obrazovanje, a gradovi se najbolje plasiraju u oblasti visokog obrazovanja, srednje obrazovanje ostaje najdominantnija karakteristika u prelaznim naseljima kao prelaznoj kategoriji. I veći prosečan broj meseci provedenih kao nezaposleno lice u prelaznim nego ruralnim područjima može imati pozadinu u činjenici da ruralno stanovništvo lakše ostvaruje samozaposlenje u poljoprivredi. Međutim, ostaje otvoreno pitanje da li zanemarljive razlike i njihova neočekivana distribucija između područja po pitanju nezadovoljavanja potrebe odlaska doktoru i zubaru, nezadovoljstva ličnim vezama i okupljanja prijatelja, porodice i rođaka imaju značaj, što svakako neće biti predmet istraživanja u ovom radu.

4.2. Drugi postupak

Drugi deo istraživanja podrazumevao je kreiranje dva klastera za svaku varijablu pojedinačno. Pošto je postupak dobijanja klastera izvršen, usledilo je definisanje svakog od njih tako da jedan bude urbani, a drugi ruralni. Nakon toga je za svaki klaster utvrđeno procentualno učešće domaćinstava ili pojedinaca koji pripadaju prelaznim područjima, onako kako su ona definisana DEGURBA metodologijom. Na osnovu tog podatka bilo je moguće utvrditi da li prelazna područja (odnosno domaćinstva i pojedinci u njima) više dele prednosti i problem sa urbanim ili ruralnim područjima: veće procentualno učešće uzeto je kao viši stepen sličnosti (Tabela 2).

TABELA 2: Rezultati klaster analize – analiza pojedinačnih varijabli

Kategorija/pokazatelj	Odgovori po klasteru		Sličnost
	Prelazni u urbanim (%)	Prelazni u ruralnim (%)	
STANOVANJE			U
1. Tip stanovanja	27,4	72,6	R
2. Mera finansijskog opterećenja domaćinstva troškovima stanovanja	65,5	34,5	U
3. Mogućnost da domaćinstvo priušti zagrevanje stana	80,1	19,9	U
4. Postojanje kade ili tuša u stanu	96,7	3,3	U
5. Postojanje nužnika sa vodokotlićem u stanu	96,4	3,6	U
6. Visina mesečne rente	14,3	85,7	R
POTREBE SAVREMENOG DRUŠTVA			U
1. Posedovanje telefona – uključujući i mobilni	98,9	1,1	U
2. Posedovanje kompjutera	75,6	24,4	U
3. Kapacitet da se priušti godišnji odmor van kuće u trajanju od nedelju dana	31,1	68,9	R
4. Najmanji mesečni iznos da bi se sastavio kraj s krajem	16,2	83,8	R
5. Priuštiti pristup internetu kod kuće	45,1	54,9	R
6. Odlazak lekaru ⁴	85,2	14,8	U
7. Previsoka cena kao glavni razlog neodlaska kod lekara	53,2	46,8	U
8. Odlazak zubaru	83,6	16,4	U
9. Previsoka cena kao glavni razlog neodlaska kod zubara	41,6	58,4	R

⁴ U Tabeli 2 i Tabeli 4 indikatori „Odlazak lekaru“ i „Odlazak zubaru“ predstavljaju procenat ispitanika koji nisu zadovoljili potrebu odlaska lekaru/zubaru.

REZULTATI

Kategorija/pokazatelj	Odgovori po klasteru		Sličnost
	Prelazni u urbanim (%)	Prelazni u ruralnim (%)	
KARAKTER ŽIVOTNOG OKRUŽENJA			R
1. Buka koja dolazi od komšija ili ulice	14,4	85,6	R
2. Zagađena okolina	18,8	81,2	R
3. Rizik od kriminala, nasilja ili vandalizma	17,4	82,6	R
KARAKTER EKONOMSKIH AKTIVNOSTI			R
1. Prosečna vrednost robe proizvedene za sopstvene potrebe	93,2	6,8	U
2. Broj meseci provedenih kao nezaposleno lice	17,3	82,6	R
3. Godine starosti u vreme prvog zaposlenja (lica iznad 15)	27,3	72,7	R
UTROŠAK SLOBODNOG VREMENA			=
1. Materijalna mogućnost okupljanja sa prijateljima, porodicom, rođacima radi pića, obroka najmanje jednom mesečno	65,6	34,4	U
2. Materijalna mogućnost redovnog upražnjavanja neobaveznih aktivnosti	31,9	68,1	R
EMOCIONALNO POIMANJE ZADOVOLJSTVA			U
1. Zadovoljstvo rekreacionim i zelenim zonama	37,8	62,2	R
2. Zadovoljstvo životnom sredinom	69,8	30,2	U
3. Zadovoljstvo ličnim vezama	54,0	45,9	U
4. Zadovoljstvo finansijskom situacijom	69,6	30,4	U

Kategorija/pokazatelj	Odgovori po klasteru		Sličnost
	Prelazni u urbanim (%)	Prelazni u ruralnim (%)	
FIZIČKA PRISTUPAČNOST			U
1. Prevelika udaljenost ili nepostojanje adekvatnog prevoza kao glavni razlozi za neodlazak kod lekara	53,2	46,8	U
2. Prevelika udaljenost ili nepostojanje adekvatnog prevoza kao glavni razlozi za neodlazak kod zubara	58,4	41,6	U
3. Redovna upotreba javnog prevoza	40,1	59,9	R
4. Zadovoljstvo vremenom provedenim u prevozu	59,8	40,2	U
NIVO OBRAZOVANJA			R
1. Najviši ostvareni stepen obrazovanja	17,4	82,6	R
UKUPNA SLIČNOST (preovlađujući broj kategorija)			U

Od 32 dobijena klastera, ispostavilo se da su domaćinstva ili pojedinci iz prelaznih područja brojniji u urbanom klasteru kod 17 varijabli, a ruralnom klasteru kod 15. Dakle, njihova mera je relativno ujednačena, mada u korist urbanih područja. Kada se analiziraju na nivou čitave grupe klastera, takođe sličnost sa urbanim područjima neznatno preovlađuje: u četiri kategorije su pretežno urbana, u tri pretežno ruralna, a u jednoj nepodeljena.

Sa stanovišta kreiranja politika bitno je poznavati polja na kojima su prelazna područja sličnija urbanim, a na kojima ruralnim područjima. Tako se kategorije Stanovanje, Potrebe savremenog društva, Emocionalno poimanje zadovoljstva, i Fizička pristupačnost ubrajaju u polja gde prelazna područja, odnosno mešovita naselja, nose pretežno urbani karakter. A nasuprot njima, kategorije Karakter životnog okruženja, Karakter ekonomskih aktivnosti i Nivo obrazovanja predstavljaju polja na kojima su prelazna područja sličnija ruralnim. Utrošak slobodnog vremena je kategorija gde jednak broj pokazatelja ukazuje na sličnost sa urbanim kao i sa ruralnim područjima.

Posmatrano na nivou celokupne kategorije, ne postoje čisto urbane kategorije u kojima svi pokazatelji govore o pretežno urbanom karakteru prelaznih područja. Nasuprot ovome, postoje dve čisto ruralne kategorije, u kojima prelazna područja prema svim pokazateljima imaju pretežno ruralni karakter – Karakter životnog okruženja i Nivo obrazovanja. U kategoriji Karakter životnog okruženja sva tri pokazatelja – percepcija o buci, zagađenju i riziku od kriminala – približavaju prelazna područja ruralnim. U slučaju kategorije Nivo obrazovanja, klaster analizi je izložen samo jedan indikator – najviši ostvareni stepen obrazovanja, koji je pokazao da su prelazna područja bliža ruralnim nego urbanim.

U kategorijama koje su pretežno ruralnog karaktera javljaju se dva pokazatelja prema kojima su prelazna područja pretežno urbana: prosečna vrednost robe proizvedene za sopstvene potrebe i materijalna mogućnost okupljanja sa prijateljima, porodicom i rođacima. Nasuprot ovome, u urbanim kategorijama ima mnogo više pokazatelja ruralnog karaktera: tip stanovanja, visina rente, kapacitet da se priušti godiš-

nji odmor, najmanji mesečni iznos da bi se sastavio kraj s krajem, pristup internetu, previsoka cena kao glavni razlog neodlaska kod zubara, zadovoljstvo rekreacionim i zelenim zonama, i redovna upotreba javnog prevoza.

Kod većine pokazatelja je izražena jasna razlika između urbanog i ruralnog klastera kada je pitanje učešće prelaznih domaćinstava i pojedinaca u njima, međutim po nekim pitanjima te razlike su jako izražene (preko 90% naspram par procenata). Tako su najveće razlike između urbanih i ruralnih domaćinstava po pitanju sanitarne i tehničke opreme koju domaćinstvo poseduje (kada ili tuš, nužnik sa vodokotlićem, telefon) i proizvodnja poljoprivredna aktivnost (vrednost robe proizvedene za sopstvene potrebe). Nasuprot vome, postoje polja u kojima se pokazalo da su razlike između urbanih i ruralnih područja neznatne (do 10%): pristup internetu, neodlazak kod doktora i zubara zbog previsoke cene ili fizičke nedostupnosti, i nivo zadovoljstva ličnim vezama.

4.3. Treći postupak

Poslednji deo analize je urađen takođe u formi klaster analize, ali ovoga puta je napravljeno osam klastera, tako da svaki odgovara jednoj kategoriji definisanoj metodologijom ovog istraživanja (Stanova-

nje, Potrebe savremenog društva, itd.). Za formiranje klastera u svakoj kategoriji korišćene su sve varijable u okviru date kategorije – takođe onako kako su definisane metodologijom na početku rada. Rezultat klaster analize za svaku kategoriju su unapred određeni broj od dve grupe gde jedna predstavlja urbana, a druga ruralna područja. Pošto su klasteri dobijeni, na osnovu prosečne neto zarade zaposlenih ili prosečnog prihoda od proizvodnje za sopstvene potrebe u svakoj od dobijenih grupa utvrđeno je koja od dobijenih grupa se smatra urbanom, a koja ruralnom: urbana je grupa u kojoj je prosečna neto zarada veća ili prosečni prihod od proizvodnje za sopstvene potrebe manji. I obratno kada je u pitanju utvrđivanje ruralne grupe.

Od osam kategorija i osam klaster analiza dobijene su četiri u kojima su prelazna domaćinstva i pojedinci bliži urbanim, a četiri bliži ruralnim područjima (Tabela 3). Stanovanje, Potrebe savremenog društva i Karakter životnog okruženja su polja u kojima je pokazana veća sličnost ruralnim, a Karakter ekonomskih aktivnosti, Utrošak slobodnog vremena, Fizička pristupačnost i Nivo obrazovanja su polja u kojima prelazna domaćinstva pokazuju više urbani karakter. Jedino kada su u pitanju fizička pristupačnost i poimanje zadovoljstva, domaćinstva i pojedinci iz prelaznih područja imaju sličnu zastupljenost i u urbanim i u ruralnim područjima.

TABELA 3: Rezultati klaster analize – analiza po kategorijama (grupama varijabli)

Kategorija	Odgovori po klasteru		Sličnost
	Prelazni u urbanim (%)	Prelazni u ruralnim (%)	
STANOVANJE	16,6	83,4	R
POTREBE SAVREMENOG DRUŠTVA	18,5	81,5	R
KARAKTER ŽIVOTNOG OKRUŽENJA	19,4	80,6	R
KARAKTER EKONOMSKIH AKTIVNOSTI	74,9	25,1	U
UTROŠAK SLOBODNOG VREMENA	65,6	34,4	U
POIMANJE ZADOVOLJSTVA	45,9	54,1	R
FIZIČKA PRISTUPAČNOST	55,2	44,8	U
NIVO OBRAZOVANJA	71,9	28,1	U
UKUPNA SLIČNOST (preovlađujući broj kategorija)			=

5. DISKUSIJA

Poredeći rezultate analize tri različita pristupa ispostavlja se da ne postoji kategorija u kojoj su domaćinstva i pojedinci prelaznih područja dijagnostifikovani kao bliži jednom od druga dva tipa područja - urbanom ili ruralnom, a da je to slučaj u sva tri pristupa. Štaviše, nema slaganja u rezultatima ni kod zbirne kategorije (Tabela 4).

Prema rezultatima prvog i drugog pristupa prelazna područja su sličnija urbanim, a kod trećeg pristupa ruralnim područjima. Ipak, poredeći pojedinačne kategorije, rezultati prva dva pristupa se u većini sluča-

jeva ne poklapaju, dok veći broj poklapanja rezultata prvog pristupa postoji u poklapanju sa rezultatima prve analize. Međutim, kao što je naglašeno na početku analiza, prvi pristup je bio posvećen područjima onako kako su ona definisana prema DEGURBA metodologiji, te njeni rezultati ponajviše imaju pomoćnu ulogu u sprovođenju drugih postupaka analize, u razumevanju problema i razlika između DEGURBA područja i eventualnom formulisanju razvojnih politika ukoliko će se one oslanjati isključivo na područja DEGURBA definicije.

TABELA 4: Komparacija rezultata različitih postupaka

Kategorija/pokazatelj	Rezultat analize		
	Postupak I	Postupak II	Postupak III
STANOVANJE	=	U	R
1. Tip stanovanja	R	R	-
2. Mera finansijskog opterećenja domać. troškovima stanovanja	U	U	-
3. Mogućnost da domaćinstvo priušti zagrevanje stana	R	U	-
4. Postojanje kade ili tuša u stanu	U	U	-
5. Postojanje nužnika sa vodokotlićem u stanu	U	U	-
6. Visina mesečne rente	R	R	-
POTREBE SAVREMENOG DRUŠTVA	U	U	R
1. Posedovanje telefona – uključujući i mobilni	U	U	-
2. Posedovanje kompjutera	U	U	-
3. Kapacitet da se priušti godišnji odmor	R	R	-
4. Najmanji mesečni iznos da bi se sastavio kraj s krajem	R	R	-
5. Priuštiti pristup internetu kod kuće	U	R	-
6. Odlazak lekaru	U	U	-

Kategorija/pokazatelj	Rezultat analize		
	Postupak I	Postupak II	Postupak III
7. Previsoka cena kao glavni razlog neodlaska kod lekara	U	U	-
8. Odlazak zubaru	U	U	-
9. Previsoka cena kao glavni razlog neodlaska kod zubara	U	R	-
KARAKTER ŽIVOTNOG OKRUŽENJA	U	R	R
1. Buka koja dolazi od komšija ili ulice	U	R	-
2. Zagađena okolina	U	R	-
3. Rizik od kriminala, nasilja ili vandalizma	R	R	-
KARAKTER EKONOMSKIH AKTIVNOSTI	U	R	U
1. Prosečna vrednost robe proizvedene za sopstvene potrebe	U	U	-
2. Broj meseci provedenih kao nezaposleno lice	U	R	-
3. Godine starosti u vreme prvog zaposlenja (lica iznad 15)	U	R	-
UTROŠAK SLOBODNOG VREMENA	U	=	U
1. Mat.mogućnost okupljanja sa prijateljima, porodicom ...	U	U	-
2. Mat. mogućnost upražnjavanja neobaveznih aktivnosti	U	R	-
EMOCIONALNO POIMANJE ZADOVOLJSTVA	U	U	R
1. Zadovoljstvo rekreacionim i zelenim zonama	U	R	-
2. Zadovoljstvo životnom sredinom	U	U	-
3. Zadovoljstvo ličnim vezama	=	U	-
4. Zadovoljstvo finansijskom situacijom	=	U	-
FIZIČKA PRISTUPAČNOST	U	U	U
1. Udaljenost ili nepostojanje prevoza-razlozi neodlaska lekaru	U	U	-
2. Udaljenost ili nepostojanje prevoza-razlozi neodlaska zubaru	U	U	-
3. Redovna upotreba javnog prevoza	U	R	-
4. Zadovoljstvo vremenom provedenog u prevozu	R	U	-

Kategorija/pokazatelj	Rezultat analize		
	Postupak I	Postupak II	Postupak III
NIVO OBRAZOVANJA	U	R	U
1. Najviši ostvareni stepen obrazovanja	U	R	-
UKUPNO (preovlađujući broj kategorija)	U	U	=

Komparacija ukazuje da sličnost tj. različitost prelaznih područja/naselja sa urbanim i ruralnim zavisi od načina definisanja prelaznih područja/naselja. Kada su prelazna naselja definisana kao prigradska, na osnovu gustine naseljenosti i ukupnog broja stanovnika, ona su urbanim naseljima bliža po svim analiziranim kategorijama osim po pitanju tipa stanovanja gde nose ujednačeno i karakteristike ruralnih naselja (Tabela 4).

U druga dva pristupa analize poređenje prelaznih područja/naselja sa druga dva tipa izvršeno je na osnovu pojedinačnih i grupa socio-ekonomskih indikatora, odnosno bez obzira na njihovu pripadnost DEGURBA područjima, a sa ciljem da se proveri da li definisanje tipa naselja zavisi od odabira kriterijuma na osnovu kojih ih definišemo. Rezultati ukazuju da zavisnost postoji tj. da će prelazna naselja defi-

nisana različitim kriterijumima biti u jednom slučaju srodnija urbanim, a drugom slučaju ruralnim naseljima iako je srodnost merena istim indikatorom. Karakter životnog okruženja i Fizička pristupačnost su se pokazale u slučaju analiza odabranih indikatora kao jedine oblasti u kojima se sličnost prelaznih područja podudara u drugom i trećem pristupu. To ukazuje da se samo za ova dve oblasti može generalno zaključiti s kojim tipom područja/naselja dele karakter – sa ruralnim kada je u pitanju kvalitet životnog okruženja, a sa urbanim kada se radi o fizičkoj pristupačnosti. S obzirom da je kvalitet životne sredine bolji u ruralnim područjima, a fizička pristupačnost u urbanim, to znači da ovde prelazna domaćinstva uzimaju karakter grupe u povlašćenom položaju i da bi u merama politike trebalo raditi na očuvanju ili unapređenju ovakvih uslova.

6. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Shodno potrebama plana implementacije Prostornog plana Republike Srbije, formulisanja razvojnih politika i integraciji Srbije u Evropsku uniju, ovaj rad se bavio ispitivanjem opravdanosti trihotomne podele područja/naselja. Razlog odvajanja urbanog od ruralnog su njihove specifičnosti i nejednakosti koje igraju značajnu ulogu pri kreiranju strategija i mera razvoja, nizu strateških, zakonskih i planskih dokumenata, a u statističkom izveštavanju nije precizirana njihova definicija, kao ni reflektovane trihotomne tipologije namenjene praktičnoj primeni kao što su DEGURBA i OECD.

6.1. Opravdanost trihotomne podele tipova naselja

Deskriptivna i klaster analize koje su urađene pojedinačno na 32 indikatora, a zatim i na nivou 8 kategorija formiranih grupisanjem pomenutih indikatora, pokazala je da naselja u prelaznim područjima u nekim aspektima nose karakteristike urbanih naselja, dok prema drugim aspektima nose karakteristike ruralnih, zbog čega je njihovo izdvajanje u zaseban tip opravdano. Bez obzira da li su tipovi naselja definisani na osnovu gustine naseljenosti kao kod DEGURBA metodologije, ili se za njihovo definisanje koriste socio-ekonomski indikatori prikazani u ovom radu, tranzicija od gradskih do seoskih naselja ne predstavlja oštru granicu, već čitavu „zonu“ u kojoj se prepliću i kombinuju karakteristike jednih i drugih. U nekom broju slučajeva posredovanje tih karakteristika predstavlja prednost (npr. sličnost prelaznih naselja sa ruralnim u kvalitetu životnog okruženja), dok u drugim nose nedostatke (npr. njihova sličnost sa gradovima po pitanju finansijskog opterećenja troškovima stanovanja). Dakle, jedan od nalaza ovog istraživanja je da postoji osnova za trihotomnu klasifikaciju (sa aspekta indikatora koji su posmatrani) i da bi ona bila optimalna u statističkom izveštavanju i kod donošenja prilagođenih razvojnih politika.

Sudeći prema malom broju varijabli i kategorija u kojima su prelazna područja/naselja slična jednom od druga dva tipa u sva tri postupka analize, zaključuje se da je „zona“ tranzicije između gradskih i seoskih naselja složeni mozaik različitih podtipova na-

selja koji nose specifične kombinacije karakteristika gradova i/ili sela. Zbog toga pojednostavljeni set kriterijuma za definisanje tipova područja prema DEGURBA metodologiji (samo gustina naseljenosti i, sekundarno, populaciona veličina fizički povezanih prostornih jedinica) omogućava postavljanje jasnije granice između tri tipa područja koja definiše. Nasuprot tome, uzimanje niza relevantnih kriterijuma (tip stanovanja, komunalna opremljenost, prisustvo javnih službi, zanimanje koje obavlja stanovništvo, itd.) usložnjava mozaik i otežava definisanje oštre granice između tri tipa naselja. Ovo bi potencijalno otežalo postupak tranzicije trihotomne podele u dihotomnu (urbano-ruralno), o čemu bi svakako trebalo voditi računa kada se bude radilo na novoj tipologiji.

Dakle, izdvajanje prelaznih tipova naselja nije samo osnovano već i potrebno, a odabir kriterijuma za definisanje tipova naselja ima direktne veze sa formulisanjem razvojnih politika, tj. odabrani kriterijumi daju različito značenje dobijenim klasterima, a od njihovog značenja i karakteristika bi trebalo da zavise mere kojim će se ta područja/naselja tretirati.

6.2. Značaj za formulisanje mera javnih politika

S obzirom da su tipovi naselja u direktnoj vezi sa raspodelom i strukturom stanovništva, aktivnošću kojom se ono bavi i sadržajima koje neko naselje poseduje (komunalni, kulturni, proizvodni, itd), razumevanje razlika u problemima, prednostima i potrebama različitih tipova naselja u vezi je sa ostvarivanjem niza razvojnih tema: demografske, ekonomske, poljoprivredne (ruralne), urbane, regionalne politike, kao i politike opšteg prostornog razvoja. Geografski specifična područja zahtevaju mere prilagođene njihovim osobenostima, a kako prelazna područja/naselja nekada imaju više sličnosti sa gradskim, a u drugim slučajevima sa ruralnim sredinama, otvara se prostor za mere politika ujednačenog razvoja. Ističući važnost specifičnosti područja, merama bi trebalo bi se prevazići problem rešavanja specifičnih konstelacija univerzalnim rešenjima.

Analiza je pokazala da sličnost prelaznih područja/naselja može naginjati i ka urbanim i ka ruralnim

područjima/naseljima, a zavisno od toga na osnovu kojih kriterijuma je definisana tipologija. Tako je prelazni tip naselja prema DEGURBA definiciji bliži urbanim područjima po pitanju zadovoljstva zelenim i rekreacionim zonama, a ako su definisana u klaster analizi samo tog indikatora iz SILC ankete, onda su srodnija ruralnim (Tabela 4). Zbog toga je ovde moguće dati konkretnije preporuke za formiranje mera razvojnih politika posmatrano kroz DEGURBA kategorije jer su već prihvaćene u evropskom kontekstu, dok je na osnovu neformalnih klastera formiranih za potrebe ovog istraživanja svrsishodnije dati preporuke u vidu opštih postulata.

DEGURBA područja su definisana tako da se može očekivati veća sličnost prelaznih područja/naselja sa ubranim, nego sa ruralnim. Despriktivna analiza je tako i pokazala. U sedam od osam kategorija, prelazna područja naginju urbanim područjima i jedino se u kategoriji Stanovanje razlike sa urbanim i ruralnim izjednačavaju. U formulisanju mera bi ovo značilo da se problemi karakteristični za gradove trebaju tretirati podjednako i u prelaznim područjima. Tu bi posebno trebalo obratiti pažnju na probleme u vezi sa kvalitetom života u kolektivnom stanovanju (obogaćenje rekreativnih površina, energetska efikasnost zgrada, itd.) ili rasterećenjem troškova života (troškovi stanovanja i drugih fiksnih dažbina). Iako bi rasterećenje troškova života dovelo do poboljšanja socijalne pozicije gradskog i prigradskog stanovništva, odluka o njihovom uvođenju trebalo bi da bude u vezi i sa politikom demografskog i prostornog razvoja. Da bi se stimulisala uravnotežena distribucija stanovništva, bilo bi potrebno podići troškove života u gradu, a smanjiti u selima. Svakako, prateći individualne varijable prikazane u deskriptivnoj analizi ovog istraživanja (Tabela 1), mogu se jasno prepoznati aspekti u kojima je svako od područja u prednosti, a što može po

služiti formulisanju širokog spektra mera, ali van fokusa ovog istraživanja.

Na osnovu poređenja tri različita pristupa analize mogu se prepoznati kategorije koje se univerzalno javljaju kao zajednička karakteristika prelaznih, urbanih i ruralnih područja/naselja. Oblasti u kojima su prelazna područja srodnija urbanim po sva tri postupka analize, u formulisanju mera razvoja treba tretirati kao urbano područje (fizička pristupačnost). I obratno, prelazna područja treba tretirati kao ruralna ukoliko su pokazala veću sličnost ruralnim područjima, što se u ovoj analizi nije pokazalo kao apsolutna sličnost prema svim indikatorima neke od grupa, ali sa tendencijom da su to tip stanovanja, visina mesečne rente, kapacitet da se priušti godišnji odmor, iznos kojim se može sastaviti kraj sa krajem, rizik od kriminala, nasilja ili vandalizma, prosečna vrednost robe proizvedene za sopstvene potrebe i materijalna mogućnost za okupljanje sa porodicom i prijateljima).

Ukoliko prelazna područja nisu nužno prigradska, već definisana grupom socio-ekonomskih kriterijuma, srodnija su seoskim nego gradskim naseljima. To je slučaj u kategoriji Karakter životnog okruženja, što u ovom slučaju znači da ih treba tretirati istim/sličnim merama kao seoska naselja.

Naposletku, ovo istraživanje ističe činjenicu da geografsko-prostorne specifičnosti povlače sa sobom potrebu za pažljivo skrojenim merama, nasuprot univerzalnim rešenjima i to na osjetljivim tačkama, ali sa neizostavnim uvažavanjem različitosti u problemima i potrebama ne samo urbanih i ruralnih, već i prelaznih područja. Zbog toga je bitno shvatiti neophodnost u definisanju nove tipologije naselja u kojoj će biti reflektovani višeznačni aspekti naseljenih mesta i integrisani u sistem statističkog izveštavanja.

LITERATURA

Bogdanov, N., Meredith, D. and Efstratoglou, S. (2008): *A Typology of Rural Areas in Serbia*. Belgrade: Economic Annals, Vol. 53.2008, p. 7-29.

European Commission (2010): *EUROPE 2020 – a European Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth*, Brussels.

European Commission (2012): *The Common Agricultural Policy – a Partnership between Europe and Farmers*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.

European Conference of Ministers Responsible for Regional Planning (2000): *Guiding Principles of Sustainable Spatial Development of the European Continent*, Hanover.

European Spatial Planning Observation Network [ESPON] (2015): *ESPON Database Portal*, <http://database.espon.eu/db2/resource?idCat=43>.

European Union [EU] (2011): *Territorial Agenda 2020*, agreed at the DG meeting, Warsaw.

Matković, G., Krstić, G. i Mijatović, B. (2015): *Prihodi i kvalitet života 2013*, Beograd: Republički zavod za statistiku.

Milošević, M.V., Milivojević, M., Čalić, J. (2011): *Spontaneously Abandoned Settlements in Serbia - Part 2*. Beograd: Zbornik radova Geografskog instituta „Jovan Cvijić“ SANU, br. 61(2), str. 26-35.

OECD (2011): *OECD Regional Typology*, Directorate for Public Governance and Territorial Development.

Pantić, M. (2014): *Sustainable Development Perspectives for Mountain Areas of Serbia: Lessons from the European Context* (Doctoral thesis). Retrieved from QUCOSA - Quality Content of Saxony. (urn:nbn:de:bsz:14-qucosa-144339).

Program implementacije Prostornog plana Republike Srbije od 2010. do 2020. godine za period od 2011. do 2015. godine, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 102/2011, 2011, Beograd.

Prostorni plan Republike Srbije 2010-2020, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 88/2010, 2010, Beograd.

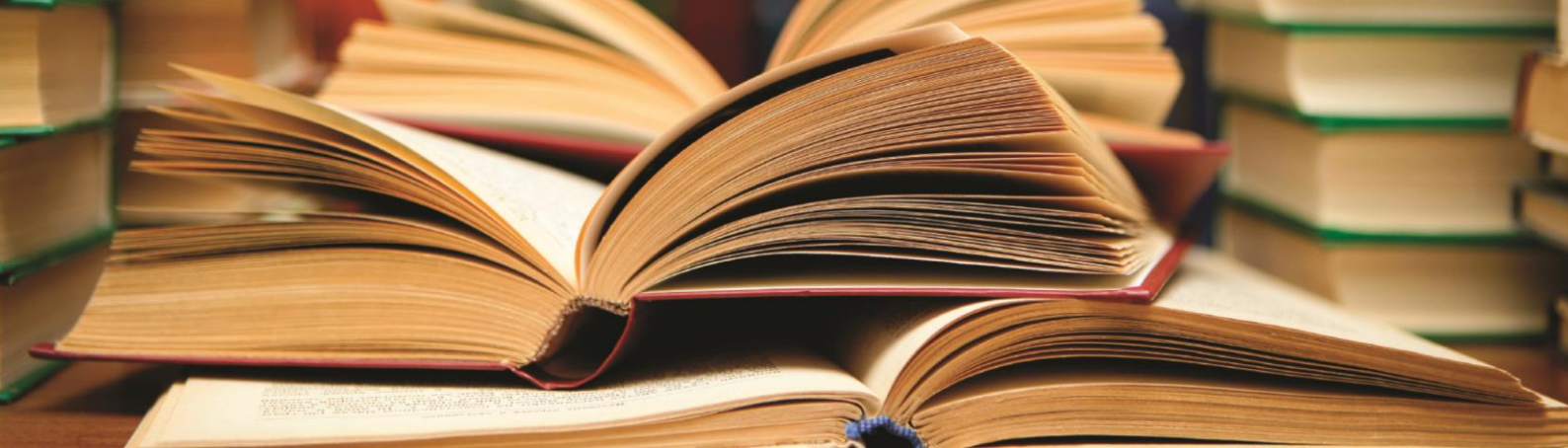
Stojanović, B. (1990): *Prostorno-demografske karakteristike – promene u razmeštaju stanovništva*, u Problemi demografskog razvoja Srbije. Beograd: Centar za demografska istraživanja – Institut društvenih nauka Univerziteta u Beogradu, str. 165-173.

Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Srbije za period od 2014-2024. godine, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 85/2014, 2014, Beograd.

Strategija za smanjenje siromaštva u Srbiji, usvojila Vlada Republike Srbije (2003), preuzeto sa http://www.seio.gov.rs/upload/documents/nacionalna_dokumenta/strategija_siromastvo.pdf.

The New Degree of Urbanization (2011), preuzeto sa www.destatis.de/DE/ZahlenFakten/LaenderRegionen/Regionales/Gemeindeverzeichnis/Administrativ/Aktuell/Definition_STL_ab_31122011.pdf?__blob=publicationFile

Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 41/2009 i 10/2013, 2009, dopunjen 2013, Beograd.

STRUKTURA PRIHODA I RIZIK OD SIROMAŠTVA U RURALNIM PODRUČJIMA

Ruralni predeli – od najvećeg
razvojnog izazova do potencijala za rast

Lenka Petrović i Tatjana Milić

Lenka Petrović, master studije Agroekonomije, Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Beogradu.
lenka.petrovic87@gmail.com

Tatjana Milić, doktorant, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu - Odeljenje za međunarodne studije. tatjana.milic@gmail.com

Struktura prihoda i rizik siromaštva u ruralnim područjima

Ruralni predeli – od najvećeg razvojnog
izazova do potencijala za rast

Autori: *Lenka Petrović i Tatjana Milić*

Analiza *Struktura prihoda i rizik siromaštva u ruralnim područjima* jedna je od 11 sekundarnih analiza koje su kreirane u okviru **Programa podrške razvoju istraživačkih kadrova iz oblasti društvenih nauka – sekundarne analize podataka dobijenih kroz istraživanje Anketa o prihodima i uslovima života – SILC**.

Sprovođenje Programa inicirao je i podržao Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije (SIPRU), uz podršku Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP), a u saradnji sa Republičkim zavodom za statistiku (RZS). Republika Srbija sprovodi istraživanje *SILC* od 2013. godine, čime se pridružuje članicama Evropske unije (EU) u praćenju životnog standarda, socijalne uključenosti i nejednakosti. Analizom mikropodataka iz *SILC*-a kao primarnom analitičkom izvoru, kroz 11 sekundarnih analiza daje se doprinos unapređenju procesa donošenja relevantnih politika socijalnog uključivanja, zasnovanih na podacima. Više informacija o samom Programu i kreiranim analizama možete pronaći na internet stranici Tima za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije www.socijalnoukljucivanje.rs.

Cilj ovog istraživanja je da ukaže na neke od mogućih razloga češće izloženosti riziku siromaštva stanovništva ruralnih područja. Da bi ispunila cilj analiza prati odnos strukture prihoda i rizika siromaštva članova domaćinstva, sagledava demografske i socio-ekonomske karakteristike, kao i nivoe materijalne uskraćenosti članova domaćinstva, sa namerom da se utvrdi profil lica koja su u ruralnim područjima izložena riziku siromaštva. Na osnovu nalaza istraživanja date su preporuke koje imaju za cilj smanjenje rizika siromaštva lica u ruralnim područjima.

OBRAZLOŽENJE METODOLOGIJE

Osnovni izvor podataka koje su korišćeni u analizi je *SILC* anketa, koja je u skladu sa definicijom ruralnih područja koja se koristi u ovom istraživanju. Takođe, u analizi je korišćena i *Anketa o potrošnji domaćinstava (APD)*. Osnovna jedinica istraživanja su lica, odnosno članovi domaćinstva.

Osnovno ograničenje u istraživanjima i statističkim analizama koje se odnose na ruralna područja i nase-

lja je definisanje kriterijuma za njihovu identifikaciju, pošto univerzalna i opšte prihvaćena definicija ruralnosti ne postoji. Eurostat u *SILC* anketi razlikuje područja na osnovu stepena urbanizacije. Od 2011. godine klasifikacija područja prema stepenu urbanizacije zasniva se na mrežnim poljima, i shodno tome postoje tri vrste područja – gusto, srednje i retko naseljena. U ovom istraživanju se termin *ruralna područja* odnosi na retko naseljena područja.

Kako bi se uradila analiza strukture prihoda najpre su utvrđeni osnovni izvori prihoda u područjima sa različitim stepenom urbanizacije. Da bi utvrdili odnos strukture ukupnog raspoloživog prihoda domaćinstva i statusa članova domaćinstva po rizik siromaštva primenjena je statistička metoda binarne logističke regresije. Deskriptivna statistička metoda je korišćena da bi se utvrdilo da li se karakteristike članova domaćinstva razlikuju u odnosu na rizik siromaštva i stepen urbanizacije područja. Na osnovu toga utvrđen je profil članova ruralnih domaćinstava koji su u riziku siromaštva. Na taj način analizirane su demografske i socio-ekonomske karakteristike ovih lica.

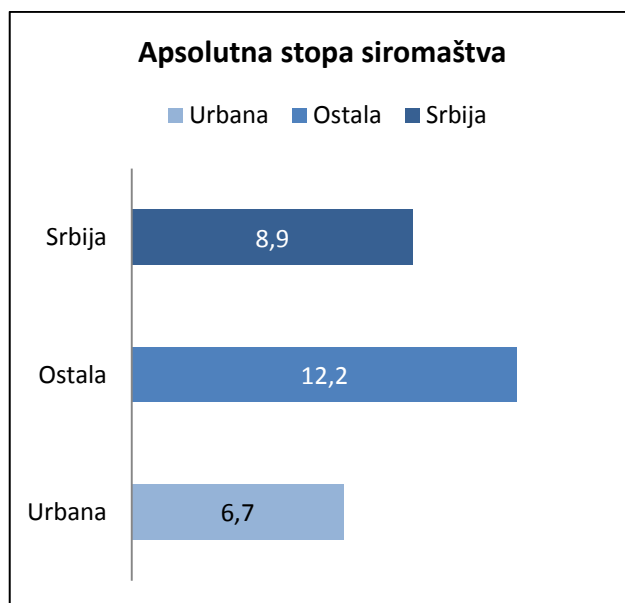
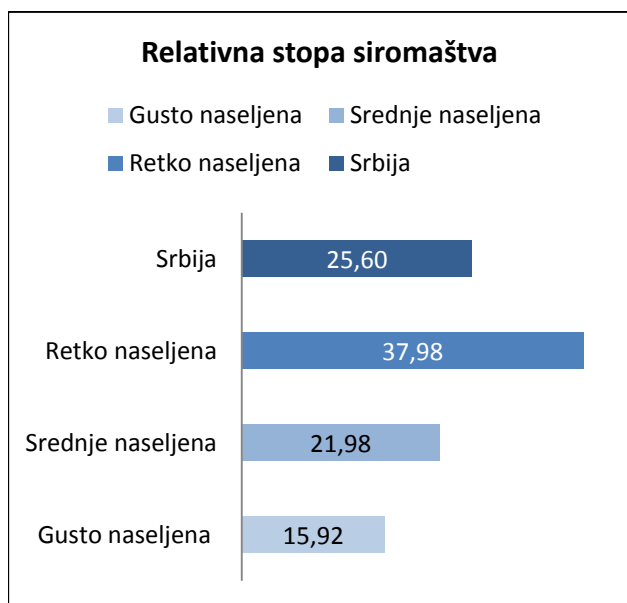
REZULTATI ANALIZE

Održivost ruralnih područja i njihovo uključivanje u privredni razvoj je od velikog značaja za razvoj Republike Srbije. Prema podacima RZS, najveći deo teritorije Republike Srbije čine ruralna naselja. Od ukupno 6.158 naselja, njih 5.965 (što čini 96,7%) spada u kategoriju ostala (ruralna).¹ Rezultati dobijeni analizom podataka ukazuju na nepovoljan položaj ruralne populacije u Srbiji. Stopa rizika od siromaštva pokazuje da je u Srbiji 25,6% lica u riziku od siromaštva (SILC, 2014). Prag rizika siromaštva, izražen kao 60% medijane ekvivalentnog ukupnog raspoloživog prihoda nakon socijalnih transfera, u Srbiji je iznosio 13.408 dinara za jednočlano domaćinstvo. Među zemljama članicama EU, približno ista stopa rizika siromaštva zabeležena je u Rumuniji (25,4%), a nešto niža u Španiji (22,2%), Grčkoj (22,1%), Bugarskoj (21,8%) i Letoniji (21,2%).

Lica koja žive u ruralnim područjima se češće nalaze u riziku siromaštva. Stopa rizika siromaštva je dva puta viša u ruralnim (retko naseljenim) nego u gusto naseljenim područjima Srbije (37,98% naspram 15,92%). Poređenja radi, na nivou EU-28, oko 20,3% stanovništva u ruralnim područjima se nalazi u riziku

siromaštva, a u gusto naseljenim oko 16,3%. Rezultati istraživanja koja se zasnivaju na podacima iz APD, koja koristi podelu na urbana i ostala (ruralna) naselja, ukazuju da je u Srbiji 12% stanovništva ruralnih naselja bilo apsolutno siromašno u odnosu na 6,3% stanovništva urbanih naselja (APD, 2013).

Struktura prihoda se razlikuje u ruralnim i ostalim područjima. Najveći procenat lica koja jesu i koja nisu u riziku siromaštva živi u domaćinstvima kojima su zarade osnovni izvor prihoda, među kojima je i najmanji rizik siromaštva (71% nije u riziku siromaštva). U ruralnim područjima manji je udeo prihoda od zarada (približno za 10 procentnih poena), a veći udeo prihoda od samozapošljavanja (približno za 10 procentnih poena). Za ruralna područja karakterističan je nešto veći udeo penzija kao osnovnog izvora prihoda lica koja su u riziku siromaštva. Jedan od mogućih razloga ovakve strukture je činjenica da je u ovim područjima veće procentualno učešće lica starijih od 65 godina. U posebno nepovoljnom položaju je ruralno stanovništvo koje živi od socijalne pomoći. Iako je njihov udeo u celokupnom uzorku manji u odnosu na lica koja žive od zarada i penzija, njihov udeo

Izvor: Prikaz autora na osnovu SILC 2014, RZS i podataka iznetih u Mijatović B., Siromaštvo u Srbiji u 2014. godini, SIPRU 2015

¹ Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Republike Srbije 2014-2024, Službeni glasnik RS, br 85/2014, str. 36.

u strukturi lica koja su u riziku od siromaštva je čak

tri puta veći u odnosu na lica koja nisu u riziku od siromaštva (18.15% naspram 6.10%).

Demografske i socio-ekonomske karakteristike članova domaćinstva. U ruralnim, kao i u ostalim područjima, riziku siromaštva su podjednako izložena lica oba pola, ali su posebno izložena lica starosti između 45 i 65 godina, kao i lica starija od 65 godina. Obrazovna struktura stanovništva u riziku siromaštva je nepovoljnija u ruralnim u odnosu na ostala područja. Takođe, u ruralnim područjima su u riziku siromaštva češće izložena lica koja žive u domaćinstvima koja imaju šest do deset članova. Članovi jednočlanih domaćinstava (pogotovo jednočlanih ženskih domaćinstava) češće su u riziku siromaštva u retko naseljenim područjima. Broj zaposlenih u strukturi lica u riziku od siromaštva je značajno manji u ruralnim područjima. S druge strane, u ovim područjima procenat samozaposlenih lica je veći u odnosu na srednje i gusto naseljena područja. U svim područjima u riziku siromaštva su najčešće nezaposlena lica, ali je njihov udeo u ruralnim područjima za 7-12 procentnih poena manji nego u srednje i gusto naseljenim područjima, što je posledica rada u poljoprivredi. Shodno tome, u ruralnim područjima je manji je procenat lica koja su u riziku siromaštva i žive u domaćinstvima sa veoma niskim intenzitetom rada. Ipak, iako je struktura ekonomski aktivnih lica nešto povoljnija u ruralnim područjima, procenat lica u riziku siromaštva je veći u odnosu srednje i gusto naseljena područja. Dodatno, lica u riziku siromaštva su ređe ekstremno materijalno deprivirana u ruralnim u odnosu na ostala područja.

Preporuke. Na osnovu analiza i zaključaka iznetih u radu, autori ukazuju na niz smernica kojima bi trebalo da se rukovode kreatori politika u cilju smanjenja rizika od siromaštva u ruralnim područjima.

- Neophodno je utvrditi opšteprihvaćenu statističku definiciju ruralnih područja, kako bi se obezbedila međunarodna i vremenska uporedivost podataka, kao i uporedivost podataka između različitih anketa (SILC, APD).
- Pri definisanju mera za smanjenje siromaštva u Republici Srbiji, treba imati u vidu činjenicu da su lica u ruralnim područjima češće izložena riziku siromaštva. Stoga je ove mere neophodno uskladiti sa karakteristikama lica i domaćinstava u ruralnim područjima.
- S obzirom da je udeo prihoda od samozaposlenosti značajan u strukturi ukupnog raspoloživog prihoda domaćinstava u ruralnim područjima, neophodno je pojačati podršku samozaposlenim licima. Potrebno je ukazati na spektar mogućnosti samozapošljavanja u ruralnim područjima.
- Kako su u ruralnim područjima u riziku siromaštva najčešće nezaposlena lica, neophodno je poboljšati poslovni ambijent i unaprediti mogućnosti zapošljavanja radne snage u ruralnim područjima. Potrebno je obezbediti i/ili učiniti dostupnim programe prekvalifikacije, radnih obuka, kurseva i sl.
- Promovisati mere zapošljavanja i samozapošljavanja (uključujući sticanje dodatnih znanja) stanovništva od 45 do 65 godina starosti, jer su oni najbrojnija kategorija u strukturi lica koja su u riziku od siromaštva u ruralnim područjima.
- Unaprediti nivo obrazovanja stanovništva u ruralnim područjima povećanjem obrazovnih mogućnosti i programa.
- Kroz programe u oblasti socijalne zaštite treba poboljšati položaj višečlanih domaćinstava sa izdržavanom decom.
- Unaprediti kvalitet života u ruralnim područjima, s obzirom da je većina stanovništva u riziku siromaštva ujedno i materijalno deprivirana. Obezbediti olakšice za plaćanje komunalnih usluga, kao i povoljnije uslove kreditiranja.

RELEVANTNOST ANALIZE: VEZA SA POLITIKAMA EU, UN I STRATEŠKIM OKVIROM SRBIJE

Ova analiza daje pregled strukture prihoda i rizika siromaštva u ruralnim područjima i ukazuje na smernice za izmene politika koje utiču na smanjenje rizika siromaštva. Siromaštvo u Srbiji ostaje na visokom nivou, kako izraženo u apsolutnom smislu, tako i *relativno* izraženo i bez obzira na primenjen metodološki koncept, nema značajnih razlika u profilu siromašnih prema konceptu apsolutnog i relativnog siromaštva.

Na osnovu ovog nalaza, u nacrtu *Programa reformi politika zapošljavanja i socijalne politike (ESRP)* stoji da tri elementa odlučujuće određuju životni standard u Srbiji: radni status, nizak nivo obrazovanja i prebivalište izvan urbanih centara. Ova analiza direktno odgovara na prioritete koje definiše ESRP.

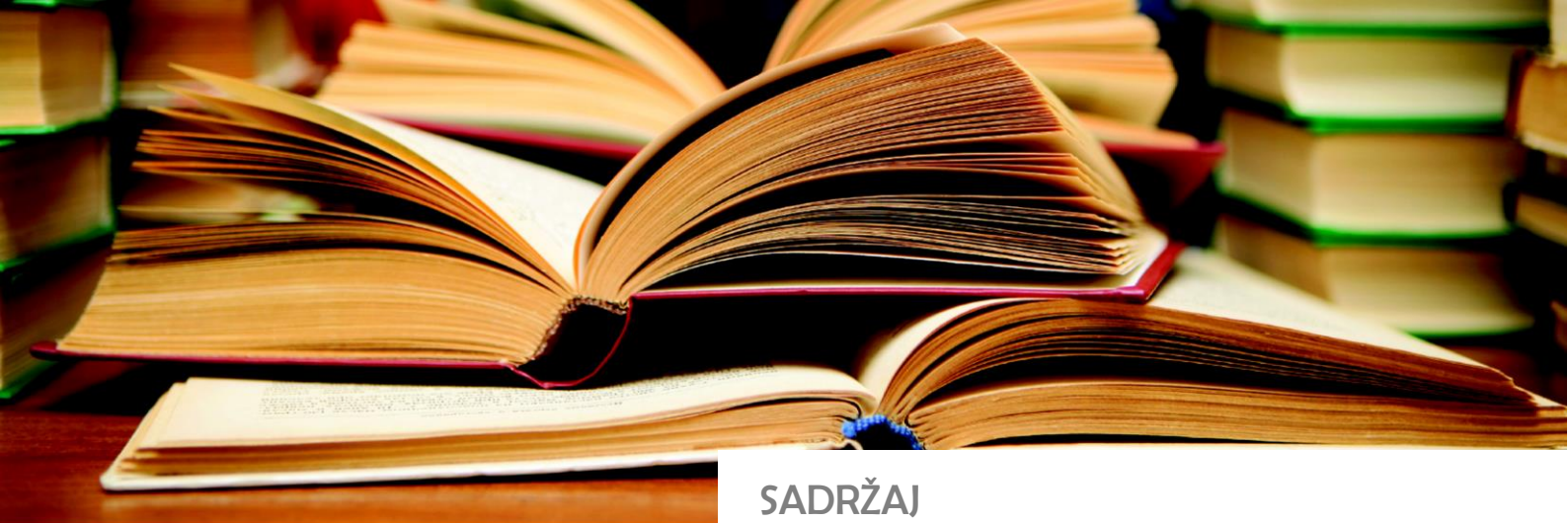
Rezultati ove analize odnose se na sledeće ciljeve održivog razvoja UN-a:

*Cilj 1 : okončati siromaštvo svuda
i u svim oblicima,*

*Cilj 2. Okončati glad, postići bezbednost hrane
i poboljšanu ishranu i promovisati
održivu poljoprivredu;*

*Cilj 8: promovisati inkluzivan i održiv
ekonomski rast, zaposlenost
i dostojanstven rad i*

*Cilj 10: smanjiti nejednakost između
i unutar država.*

SADRŽAJ

1. Pregled	333
1.1. O istraživanju	333
1.2. Osnovni nalazi	333
2. Siromaštvo i ruralna područja u Srbiji	335
2.1. Ruralna područja u Srbiji	335
2.2. Siromaštvo u ruralnim područjima	335
3. Ciljevi istraživanja	337
4. Metodologija	338
4.1. Izvori podataka i instrument istraživanja	338
4.2. Uzorak i jedinica istraživanja	338
4.3. Metod	339
5. Rezultati	341
5.1. Stopa rizika od siromaštva u ruralnim područjima	341
5.2. Struktura prihoda i rizik od siromaštva u ruralnim područjima	342
5.2.1. Osnovni izvor prihoda	342
5.2.2. Struktura ukupnog raspoloživog prihoda domaćinstva	343
5.2.3. Odnos strukture ukupnog raspoloživog prihoda domaćinstva i rizika od siromaštva	345
5.3. Karakteristike članova domaćinstva prema stepenu urbanizacije područja i riziku od siromaštva	345
5.3.1. Demografske karakteristike	345
5.3.2. Socio-ekonomske karakteristike	346
5.3.3. Materijalna uskraćenost (deprivacija)	349
5.3.4. Profil lica u riziku od siromaštva u ruralnim područjima	350
6. Zaključak	351
7. Preporuke	353
Anex	354
Literatura	364

SPISAK TABELA I GRAFIKONA

Grafikon 1: Relativna i apsolutna stopa siromaštva u Srbiji 2014.....	341
Grafikon 2: Osnovni izvori prihoda domaćinstva po stepenu urbanizacije područja i riziku od siromaštva	342
Grafikon 3: Osnovni izvori prihoda u ruralnim područjima (po riziku od siromaštva)	343
Grafikon 4: Procena strukture ukupnog raspoloživog prihoda domaćinstva prema stepenu urbanizacije područja (2014) – komponente sa procenjenim učešćem većim od 1%.....	344
Grafikon 5: Starosna struktura po stepenu urbanizacije područja i riziku od siromaštva (%).....	346
Grafikon 6: Obrazovna struktura po stepenu urbanizacije područja i riziku od siromaštva	347
Grafikon 7: Ekonomska aktivnost po stepenu urbanizacije područja i riziku od siromaštva (%)	348
Grafikon 8: Nivoi deprivacije po stepenu urbanizacije u kategoriji lica koja su u riziku od siromaštva.....	349
Tabela A: Profil lica u riziku od siromaštva u ruralnim područjima.....	350

ANEX

Tabela 1: Struktura lica po osnovnim izvorima prihoda domaćinstva, riziku od siromaštva i stepenu urbanizacije područja (%)	354
Tabela 2: Procena strukture ukupnog raspoloživog prihoda domaćinstva po stepenu urbanizacije područja (%)	355
Tabela 3: Raspoloživa sredstva domaćinstva – mesečni proseki (na osnovu Ankete o potrošnji domaćinstava 2014.)	356
Tabela 4: Vrednosti prediktorskih varijabli u modelu binarne logističke regresije	356
Tabela 5: Starosna struktura lica po riziku od siromaštva i stepenu urbanizacije područja (%)	357
Tabela 6: Rodna struktura lica po riziku od siromaštva i stepenu urbanizacije područja (%)	357
Tabela 7: Obrazovna struktura lica po riziku od siromaštva i stepenu urbanizacije područja (%)	358
Tabela 8: Struktura lica po tipu domaćinstva, riziku od siromaštva i stepenu urbanizacije područja (%)	359

SPISAK TABELA I GRAFIKONA

Tabela 9: Struktura lica po veličini domaćinstva, riziku od siromaštva i stepenu urbanizacije područja (%)	360
Tabela 10: Ekonomska aktivnost lica po riziku od siromaštva i stepenu urbanizacije područja (%)	361
Tabela 11: Struktura lica po intenzitetu rada domaćinstva, riziku od siromaštva i stepenu urbanizacije područja (%)	362
Tabela 12: Struktura lica po materijalnoj uskraćenosti, riziku od siromaštva i stepenu urbanizacije područja (%)	362
Tabela 13: Struktura lica po izrazitoj uskraćenosti, riziku od siromaštva i stepenu urbanizacije područja (%)	363
Tabela 14: Struktura lica po ekstremnoj uskraćenosti, riziku od siromaštva i stepenu urbanizacije područja (%)	363

1. PREGLED

1.1. O istraživanju

Ovo istraživanje je motivisano činjenicom da je siromaštvom više pogođeno stanovništvo u ruralnim nego u urbanim područjima.

Cilj istraživanja je da ukaže na neke od mogućih razloga češće izloženosti riziku od siromaštva stanovništva ruralnih područja. U tom pogledu, analizirali smo odnos strukture prihoda i rizika od siromaštva članova domaćinstva. Takođe, razmotrili smo demografske i socio-ekonomske karakteristike, kao i nivoe materijalne uskraćenosti članova domaćinstva, sa namerom da utvrdimo profil lica koja su u ruralnim područjima izložena riziku od siromaštva.

Analiza se zasniva na podacima iz Ankete o prihodima i uslovima života (Survey on Income and Living Conditions – SILC), a okvir istraživanja čine koncept relativnog siromaštva i definicija ruralnosti koju koristi EUROSTAT (Statistical Office of the European Union).

Na osnovu nalaza istraživanja izložene su preporuke u cilju smanjenja rizika od siromaštva lica u ruralnim područjima.

1.2. Osnovni nalazi

Lica koja žive u ruralnim (retko naseljenim) područjima se češće nalaze u riziku od siromaštva u odnosu na lica koja žive u gusto naseljenim područjima.

- Stopa rizika od siromaštva je dva puta viša u ruralnim (retko naseljenim) nego u gusto naseljenim područjima Srbije (37,98% naspram 15,92%).

U ruralnim (retko naseljenim) područjima struktura stanovništva prema osnovnom izvoru prihoda se statistički značajno ne razlikuje u odnosu na srednje i gusto naseljena područja. Razlike postoje po riziku od siromaštva.

- U ruralnim, kao i u srednje i gusto naseljena područjima, najveći procenat lica živi koja jesu i koja nisu u riziku od siromaštva živi u domaćinstvima kojima su zarade osnovni izvor prihoda.
- Za ruralna (retko naseljena) područja karakterističan je nešto veći udeo penzija kao

osnovnog izvora prihoda kod lica koja su u riziku od siromaštva (za 10 procentnih poena više nego kod lica koja nisu u riziku).

- Iako je udeo lica koja žive u domaćinstvima kojima je socijalna pomoć osnovni izvor prihoda manji u ruralnim u odnosu na ostala područja, struktura ovih lica po riziku siromaštva je izrazito nepovoljna. Procenat lica koja su u riziku od siromaštva i žive u domaćinstvima kojima je socijalna pomoć glavni izvor prihoda je tri puta veći od lica koja nisu u riziku od siromaštva (18,15% naspram 6,10%).

U strukturi ukupnog raspoloživog prihoda domaćinstava u ruralnim (retko naseljenim), kao i u gusto i srednje naseljenim područjima, najveće učešće imaju novčani prihodi od zarada, i prihodi od starosnih penzija i ostalih naknada za stare.

- U odnosu na srednje i gusto naseljena područja, strukturu ukupnog raspoloživog prihoda domaćinstva u ruralnim područjima karakteriše manji udeo prihoda od zarada, a veći udeo prihoda od samozapošljavanja.

U ruralnim (retko naseljenim), kao i u gusto i srednje naseljenim područjima, komponente ukupnog raspoloživog prihoda domaćinstva imaju uticaja na položaj lica u odnosu na prag rizik od siromaštva.

- Novčani prihodi od zarada, prihodi od samozapošljavanja, starosne penzije i ostale naknade za stara lica, porodične penzije, invalidske naknade, i redovni gotovinski transferi između domaćinstava utiču na rizik od siromaštva. Analiza je pokazala da postoji verovatnoća da bi povećanje ovih prihoda uticalo na smanjenje rizika od siromaštva članova domaćinstva.

Demografske i socio-ekonomske karakteristike članova domaćinstva pružaju sliku o profilu lica koja su u riziku od siromaštva u ruralnim (retko naseljenim) područjima.

- Rizikom od siromaštva jednako su pogođene osobe muškog i ženskog pola, koje

su najčešće starosti od 45 do 65 godina i imaju završenu srednju školu.

- To su takođe najčešće lica koja žive u višečlanim domaćinstvima sa izdržavanom decom.
- Kada se radi o ekonomskim karakteristikama, u riziku od siromaštva u ruralnim područjima su najčešće nezaposlena lica koja žive u domaćinstvima sa veoma niskim intenzitetom rada i zaradama kao glavnim izvorom prihoda.

U ruralnim, kao i u srednje i gusto naseljenim područjima, lica koja su u riziku od siromaštva istovremeno su i materijalno uskraćena.

- U svim područjima, bez obzira na stepen urbanizacije, procenat materijalno i izrazito materijalno uskraćenih lica je značajno veći u kategoriji lica koja su u riziku od siromaštva.
- Međutim, lica pod rizikom od siromaštva u ruralnim (retko naseljenim) područjima su ređe ekstremno uskraćena u odnosu na istu kategoriju lica u srednje i gusto naseljenim područjima.

2. SIROMAŠTVO I RURALNA PODRUČJA U SRBIJI

2.1. Ruralna područja u Srbiji

Održivost ruralnih područja i njihovo uključivanje u privredni razvoj je od velikog značaja za razvoj Republike Srbije.² Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku najveći deo teritorije Republike Srbije čine ruralna naselja.³ Od ukupno 6.158 naselja 5.965 (96,7%) spada u kategoriju ostala (ruralna).⁴

Osnovno ograničenje u istraživanjima i statističkim analizama koje se odnose na ruralna područja i naselja je definisanje kriterijuma za njihovu identifikaciju. U stručnoj literaturi definisanjem ruralnih područja i naselja bavili su se geografi, ekonomisti, sociolozi, etnolozi i mnogi drugi. Dosadašnja istraživanja pokazuju da univerzalna i opšte prihvaćena definicija ruralnosti ne postoji.⁵ Broj stanovnika, gustina naseljenosti i nivo dnevnih migracija su varijable koje se najčešće koriste u definisanju ruralnog područja.⁶ Da bi se obezbedila međunarodna uporedivost podataka, Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (Organisation for Economic Co-operation and Development – OECD) preporučuje definisanje ruralnosti na najnižem teritorijalnom nivou na osnovu gustine naseljenosti, tako da se naselja sa gustinom naseljenosti ispod 150 stanovnika/km² smatraju ruralnim.⁷

Međutim, u Srbiji se za statističke potrebe primenjuje dihotoma podela zasnovana na administrativno-pravnom kriterijumu, pri čemu se razlikuju urbana i „ostala” naselja. Naselja koja imaju generalni urbanistički plan svrstavaju se u urbana, dok su ostala po automatizmu svrstana u ruralna.⁸

EUROSTAT u Statistici o prihodima i uslovima života razlikuje područja na osnovu stepena urbanizacije. Od 2011. godine klasifikacija područja prema stepenu urbanizacije zasniva se na mrežnim poljima, i shodno tome postoje tri vrste područja – gusto, srednje i retko naseljena. *Gusto naseljena područja* su područja velike gustine klastera sa poljima od 1 km² sa gustinom od najmanje 1500 stanovnika na km² i minimalnom populacijom naselja od 50000 stanovnika. *Srednje naseljena područja* ili urbani klasteri su polja od 1 km² sa gustinom od najmanje 300 stanovnika na km² i minimalnom populacijom naselja od 5000 stanovnika. *Retko naseljena područja* su polja koja ne spadaju u urbane klasterne.⁹ Prema ovoj tipologiji, gusto naseljena područja odgovaraju centrima gradova; srednje gusta odgovaraju gradovima i predgrađima; a retko naseljena odgovaraju ruralnim područjima.

2.2. Siromaštvo u ruralnim područjima

Kada govorimo o siromaštvu u ruralnom kontekstu neophodno je razlikovati siromaštvo ruralnih područja (*poverty of rural areas*) od siromaštva u ruralnim područjima (*poverty in rural areas*). Siromaštvo ruralnih područja ukazuje na nepovoljan položaj ruralnih područja u odnosu na urbana (udaljenost ruralnih područja, loša infrastruktura, manje mogućnosti na tržištu rada),¹⁰ dok siromaštvo u ruralnim područjima ukazuje na položaj lica koja žive u ovim područjima.¹¹ Predmet našeg istraživanja je siromaštvo u ruralnim područjima, a kao osnovni izvor podataka poslužiće nam Anketa o prihodima i uslovima života.

Republički zavod za statistiku od januara 2013. godine u Srbiji sprovodi Anketu o prihodima i uslo-

² U ovom radu u kontekstu ruralnosti će se upotrebljavati termin područja (*areas*) koji se upotrebljava u SILC metodologiji.

³ Statistička definicija ruralnosti (Republički zavod za statistiku, Srbija) odnosi se na naselja.

⁴ Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Republike Srbije 2014-2024, Službeni glasnik RS, br 85/2014, Beograd, str 36.

⁵ Bogdanov N., Stojanović, Ž. (2006): *Metodologija utvrđivanja ruralnosti i identifikacija ruralne Srbije*, Beograd, DAES i Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Beogradu, str. 40-70.

⁶ Bogdanov N. (2015): *Ruralni razvoj i ruralna politika*, Beograd, Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Beogradu, str. 101-109.

⁷ Ibidem, str. 101-109.

⁸ Bogdanov, N., Stojanović, Ž., (2006): *Metodologija utvrđivanja ruralnosti i identifikacija ruralne Srbije*, Beograd, DAES i Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Beogradu, str. 40-70.

⁹ Methodological guidelines and description of EU-SILC target variables, 2014 Operation, DocSILCo65, EUROSTAT, Version September 2013, p. 108.

¹⁰ Poverty and social exclusion in rural areas, Final Report, European Commission, 2008, p. 7, preuzeto sa www.ec.europa.eu; Bogdanov, N., Cvejić, S. (2011): *Poverty and social exclusion in rural Serbia – position of family farms*, Ekonomika poljoprivrede (58) SB – 2, str. 5.

¹¹ Bogdanov N., Cvejić S., (2011): *Poverty and social exclusion in rural Serbia – position of family farms*, Ekonomika poljoprivrede (58) SB – 2, str. 6.

vima života. Rezultati ankete pokazuju da je u retko naseljenim područjima 36,1% ukupne populacije u riziku od siromaštva, u srednje naseljenim 23,5%, a u gusto naseljenim 13,8%.¹² Takođe, prema procenama EUROSTAT-a na nivou Evropske unije (28 država članica) oko 20,3% stanovništva u ruralnim područjima se nalazi u riziku od siromaštva, a u gusto naseljenim oko 16,3%.¹³

Rezultati istraživanja koja se zasnivaju na podacima iz Ankete o potrošnji domaćinstva (APD), koja koristi podelu na urbana i ostala (ruralna) naselja, ukazuju da je u Srbiji u 2013. godini 12% stanovništva ruralnih naselja bilo apsolutno siromašno u odnosu na 6,3% stanovništva urbanih naselja.¹⁴

Ovi podaci potvrđuju da je siromaštvo ruralni fenomen i stoga ne iznenađuje što je smanjenje siromaštva i nejednakosti između ruralnih i urbanih područja među prioritetima Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja Republike Srbije za period 2014-2024.¹⁵ Određeni autori čak smatraju da ruralno siromaštvo „uslovljava neophodnost politike ruralnog razvoja”.¹⁶

Potreba za ovim radom nastala je, upravo, zbog činjenice da je siromaštvom više pogođeno stanovništvo u ruralnim nego u urbanim područjima. U našem istraživanju je korišćena definicija ruralnosti koja se koristi u SILC metodologiji i zasnovana je na stepenu urbanizacije područja. Utvrđivanje ruralnog siromaštva i predlog odgovarajućih mera za njegovo smanjenje zavisiće i od prihvaćenog koncepta i načina merenja siromaštva.

Naše istraživanje je zasnovano na konceptu relativnog siromaštva koji je prihvaćen i u okvirima Evropske unije i EUROSTAT-a. Ovaj koncept se odnosi na određeno društvo i smatra se da je siromašan onaj pojedinac koji je „u jasno nepovoljnoj situaciji, bilo finansijski bilo socijalno, u odnosu na druge ljude

u njegovoj sredini”.¹⁷ Prema metodologiji SILC relativno siromaštvo se meri stopom rizika od siromaštva (AROP) koja označava udeo ljudi čiji je ekvivalentni raspoloživi prihod ispod praga rizika od siromaštva.¹⁸ Prag rizika od siromaštva postavljen je na 60% medijane ekvivalentnog raspoloživog prihoda posle socijalnih transfera.¹⁹ Za lica čiji je ekvivalentni raspoloživi prihod ispod praga rizika ili relativne linije siromaštva kaže se da su u riziku od siromaštva.

U radu ćemo ukazati i na podatke koji govore o apsolutnom siromaštvu u ruralnim područjima, jer je stav stručnjaka i institucija da je merenje apsolutnog siromaštva „i dalje relevantno u Republici Srbiji, s obzirom na stepen razvijenosti zemlje, regionalne razlike i potrebu da se rezultati koriste za formulisane javne politike”.²⁰ Apsolutno su siromašna ona lica koja ne mogu zadovoljiti osnovne životne potrebe,²¹ a kao indikator apsolutnog siromaštva se koristi linija koja se izračunava na osnovu potrošnje.²²

¹² Matković, G., Krstić, G., Mijatović, B. (2015): *Srbija: Prihodi i uslovi života 2013*, Republički zavod za statistiku, Beograd, str. xix, preuzeto sa www.silk.stat.rs.

¹³ Tabela „At risk of poverty rate by degree of urbanization”, ažurirana 30.10.2015. dostupna na <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>.

¹⁴ Drugi nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji za period 2011-2014. godine, 2014, Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva – Vlada Republike Srbije, str. 15-19.

¹⁵ Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Republike Srbije 2014-2024, Službeni glasnik RS 85/2014, Beograd, str. 61.

¹⁶ Bogdanov, N. (2007): *Mala ruralna domaćinstva u Srbiji i ruralna nepoljoprivredna ekonomija*, Beograd, UNDP, str. 37.

¹⁷ Poverty and its measures: The presentation of the range of methods to obtain measures of poverty, Instituto Nacional de Estadística, Madrid, 2007, p. 2., preuzeto sa www.ine.es.

¹⁸ Definicija stope rizika od siromaštva (AROP – At risk of poverty rate) prema EUROSTAT Glossary, dostupno na http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:At-risk-of-poverty_rate.

¹⁹ Matković, G. (2014): *Merenje siromaštva – teorijski koncepti, stanje i preporuke za Republiku Srbiju*, Beograd, Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva – Vlada Republike Srbije, str. 12.

²⁰ Preporuka sa sastanka koji je aprila 2015. organizovao Tim za smanjenje siromaštva i socijalno uključivanje Vlade Republike Srbije, navedeno prema Mijatović, B. (2015): *Siromaštvo u Srbiji u 2014. godini*, Tim za smanjenje siromaštva i socijalno uključivanje Vlade Republike Srbije, Beograd, str. 4.

²¹ Poverty and its measurement: The presentation of the range of methods to obtain measures of poverty, Instituto Nacional de Estadística, Madrid, 2007, p. 2.

²² Mijatović, B. (2015): *Siromaštvo u Srbiji u 2014. godini*, Tim za smanjenje siromaštva i socijalno uključivanje Vlade Republike Srbije, Beograd, str. 5.

3. CILJEVI ISTRAŽIVANJA

Cilj istraživanja je da ukaze na neke od mogućih razloga veće izloženosti riziku od siromaštva kod stanovništva ruralnih (retko naseljenim) područja.

Zboga toga su posebni ciljevi analize:

- 1) utvrditi kolika je stopa rizika od siromaštva u ruralnim (retko naseljenim) područjima i ukazati na razliku u odnosu na njene vrednosti u gusto i srednje naseljenim područjima;
- 2) utvrditi strukturu prihoda članova domaćinstva prema stepenu urbanizacije područja, uz poseban osvrt na lica koja žive u ruralnim (retko naseljenim) područjima;
- 3) utvrditi za svaki stepen urbanizacije područja da li struktura prihoda utiče na status članova domaćinstva;
- 4) utvrditi da li se demografske i socio-ekonomske karakteristike članova domaćinstva razlikuju u odnosu na rizik od siromaštva i stepen urbanizacije područja i
- 5) utvrditi profil članova ruralnih domaćinstava koji su u riziku od siromaštva.

Rezultati istraživanja pružiće više informacija o licima koja su izložena riziku od siromaštva u ruralnim područjima Srbije. Nalazi će biti iskorišćeni da se izlože preporuke o merama koje mogu uticati na smanjenje rizika od siromaštva u ovim područjima.

4. METODOLOGIJA

4.1. Izvori podataka i instrument istraživanja

Osnovni izvor podataka koje smo koristili u ovom istraživanju jeste Anketa o prihodima i uslovima života. Anketa je u saglasnosti sa definicijom ruralnih područja koju koristimo u istraživanju i u njoj su sadržani podaci koji ukazuju na strukturu prihoda, rizik od siromaštva članova domaćinstva i karakteristike ovih lica.

Takođe, koristili smo i podatke koji su dobijeni na osnovu Ankete o potrošnji domaćinstava. Obe ankete je organizovao i sproveo Republički zavod za statistiku i one su obuhvatile teritoriju Republike Srbije²³. Anketa o potrošnji domaćinstava koristi drugačiju definiciju ruralnosti i pruža mogućnost da se analiza siromaštva dopuni sa podacima o apsolutnoj stopi siromaštva, kao i nešto drugačijim podacima o strukturi prihoda.²⁴

Podaci u Anketi o prihodima i uslovima života su prikupljeni putem intervjua sa članovima domaćinstva koji su odgovarali na pitanja iz upitnika za domaćinstvo (odgovara član koji najbolje poznaje stanje u domaćinstvu) i upitnika za lica (odgovaraju članovi domaćinstva stariji od 16 godina).²⁵ Statistički podaci sadrže podatke iz registara domaćinstava i lica, kao i podatke iz upitnika za domaćinstva i lica.

Istraživanje prvenstveno analizira podatke iz Ankete o prihodima i uslovima života sprovedene 2014. godine čiji rezultati se odnose na prihode za prethodnu kalendarsku godinu (2013). Obradeni su i podaci iz Ankete sprovedene 2013. godine sa namerom da se utvrdi da li postoje razlike u strukturi prihoda za dva anketna perioda.

²³ Republički zavod za statistiku od 1999. godine ne raspolaže podacima za Kosovo i Metohiju.

²⁴ Anketa o potrošnji domaćinstava (APD) sadrži podatke o prihodima, rashodima i potrošnji domaćinstava, kao i podatke o osnovnim demografskim socio-ekonomskim odlikama domaćinstava i određenim bitnim pokazateljima životnog standarda. Podaci u ovoj anketi su prikupljeni metodom intervjua putem upitnika o članovima domaćinstva, upitnika za domaćinstva, upitnika za domaćinstvo i prihode članova domaćinstva, kao i vođenjem dnevnika za domaćinstvo kojim se prikupljaju podaci o ličnoj potrošnji domaćinstva. Metodološki materijali dostupni na <http://webbrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageIndex.aspx?pkKey=31>.

²⁵ Anketa o prihodima i uslovima života – Metodološko i organizaciono uputstvo, Republički zavod za statistiku 2014, str. 4 (dalje *Anketa o prihodima i uslovima života – uputstvo, 2014*), preuzeto sa www.stat.gov.rs.

4.2. Uzorak i jedinica istraživanja

Osnovni skup istraživanja koje je sprovedeno Anketom o prihodima i uslovima života obuhvata privatna domaćinstva²⁶ i lica koja žive u domaćinstvima.²⁷

Uzorak u Anketi je dvoetačni stratifikovani uzorak. Jedinice prve etape su popisni krugovi, a jedinice druge etape su domaćinstva. Planirana veličina uzorka za Anketu 2014. godine je iznosila 8008 domaćinstava.²⁸ Od toga je 6987 domaćinstava izabrano za terensko istraživanje,²⁹ a 6055 domaćinstva je učestvovalo u anketi.³⁰

Osnovna jedinica našeg istraživanja su **lica** odnosno članovi domaćinstva. Ovakav izbor **jedinice istraživanja** je rezultat činjenice da su pojedinci oni koji su ustvari pogođeni siromaštvom, a da je domaćinstvo više teorijski koncept.³¹ Potvrdu naše odluke nalazimo i u tome da se u EU-SILC metodologiji kao osnovni pokazatelj siromaštva koristi stopa rizika od siromaštva odnosno procenat lica čiji je ekvivalentan raspoloživi prihod ispod relativne linije siromaštva.

Anketa o prihodima i uslovima života (SILC 2014) je obuhvatila podatke za sva lica koja žive u domaćinstvima (19345 lica),³² kao i podatke za 16220 lica za koja su anketirana (članovi domaćinstva stariji od 16 godina).³³

²⁶ Prema SILC metodologiji domaćinstva su definisana kao porodica ili druga zajednica lica koja žive zajedno i dele osnovne životne troškove; koja se sastoji od jedne ili više porodica (roditelji i njihova deca) ili članova koji su rođaci (brat, sestra itd.) ili članova koji nisu rođaci, ali dele osnovne troškove života (zakup stana, hrana, itd.) ili tzv. jednočlana domaćinstva koja imaju samo jednog člana koji čak i ako živi u zajedničkom prostoru ne deli svoju zaradu sa drugima. SILC ne obuhvata kolektivna domaćinstva kao što su studentski i učenički domovi, starački domovi, stambeni prostori centara za socijalni rad, itd. Anketa o prihodima i uslovima života – uputstvo, 2014, str. 6.

²⁷ Anketa o prihodima i uslovima života – uputstvo, 2014, str. 5.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ovi podaci sadržani su u registru domaćinstva tj. databazi sa oznakom D (eng. *D-file*).

³⁰ Ovi podaci su sadržani u databazi sa oznakom H (eng. *H-file*).

³¹ Poverty and its measurement: The presentation of the range of methods to obtain measures of poverty, Instituto Nacional de Estadística, Madrid, 2007, p. 8.

³² U registru lica tj. databazi sa oznakom R (eng. *R-file*) sadržani su podaci o svim licima koja žive u domaćinstvu ili su privremeno odsutna.

³³ Ovi podaci su sadržani u databazi sa oznakom P (eng. *P-file*).

4.3. Metod

Podaci iz Ankete o prihodima i uslovima života analizirani su korišćenjem statističke i komparativne metode.

- 1) Za utvrđivanje stope rizika od siromaštva u ruralnim (retko naseljenim) područjima koristili smo metodologiju EUROSTAT-a na osnovu koje je izračunata stopa rizika od siromaštva za svaki stepen urbanizacije područja.³⁴ Na taj način smo za svaku analiziranu grupu (retko, srednje i gusto naseljena područja) dobili podatak koliki se procenat lica nalazi u riziku od siromaštva. Poređenjem rezultata utvrdili smo kolika je razlika u visini stope rizika od siromaštva po stepenu urbanizacije područja.
- 2) Položaj lica smo posmatrali u odnosu na prag rizika od siromaštva koji postavljen na 60% medijane ekvivalentnog raspoloživog prihoda nakon socijalnih transfera.³⁵ S obzirom da se relativna stopa siromaštva i ekvivalentni raspoloživi prihod računaju na osnovu ukupnog raspoloživog prihoda domaćinstva odlučili smo da analiziramo njegovu strukturu.³⁶

- a) Prvo smo utvrdili koji su osnovni izvori prihoda u područjima sa različitim stepenom urbanizacije. Ova analiza je izvršena na osnovu kompozitnog indikatora, koji se dobija tako što se saberu različiti tipovi prihoda za sve članove domaćinstva i prihodi na nivou domaćinstva i potom se izračuna koji tip prihoda ima najveće učešće u ukupnom prihodu domaćinstva. Na osnovu databaze koja sadrži

³⁴ Videti: Working paper with the description of the "Income and living conditions dataset", EUROSTAT – Agilis, October 2012, p. 139.

³⁵ Ekvivalentan raspoloživi prihod domaćinstva (*EQ_INC – Equivalised disposable income*) predstavlja „korigovani ukupni prihod domaćinstva“. Naime, da bi se odrazile razlike u veličini i strukturi domaćinstva ukupni raspoloživi prihod domaćinstva se deli sa korektivnim brojem koji se dobija prema modifikovanoj OECD skali ekvivalencije i na osnovu kog se modifikuje stvaran broj članova domaćinstva. Ekvivalentan raspoloživi dohodak se pripisuje svakom članu domaćinstva podjednako. Mijatović B., Rizik od siromaštva u Srbiji, u „Srbija: Prihodi i uslovi života 2013“, Republički zavod za statistiku 2015, str. 18. Prema modifikovanoj OECD skali prvi odrasli član domaćinstva dobija koeficijent 1, svaki sledeći odrasli tj. lice koja imaju 14 godina ili više dobija koeficijent 0.5, a deca mlađa od 14 godina dobijaju koeficijent 0.3. Objašnjenje skale ekvivalencije dostupno na stranici EUROSTAT Glossary

http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Equivalised_disposable_income.

³⁶ Ukupan raspoloživi prihod domaćinstva (*HY020 – Total disposable household income*).

podatke sa kompozitnim indikatorima na nivou članova domaćinstva³⁷ i njenim uparivanjem sa databazom koja sadrži podatke o stepenu urbanizacije područja³⁸ bili smo u mogućnosti da deskriptivnom metodom utvrdimo presek osnovnih izvora prihoda prema stepenu urbanizacije područja.

- b) Potom smo analizirali prosečnu strukturu ukupnog raspoloživog prihoda domaćinstva da bismo utvrdili koje komponente imaju značajno učešće u strukturi. Prema formuli EUROSTAT-a ukupni raspoloživi prihod domaćinstva je zbir komponenti bruto prihoda na nivou članova domaćinstva i komponenti bruto prihoda na nivou domaćinstva, od kojih se oduzimaju određeni porezi.³⁹

Kako su u Anketi o prihodima i uslovima života podaci o prihodima dati u neto vrednostima totalni raspoloživi prihod smo posmatrali samo kao zbir neto vrednosti relevantnih komponenti prihoda na nivou pojednica i na nivou domaćinstava. Isto smo uradili i sa SILC 2013, kako bismo podatke obradili na istovetan način i uporedili da li ima odstupanja u rezultatima.

Procenu učešća komponenti u strukturi ukupnog raspoloživog prihoda uradili smo za Srbiju i za svaki stepen urbanizacije područja.

- 3) Da bismo utvrdili odnos strukture ukupnog raspoloživog prihoda domaćinstva i statusa članova domaćinstva po riziku od siromaštva izabrali smo statističku metodu binarne logističke regresije.⁴⁰

Na izbor je uticala i činjenica da se u SILC metodologiji status lica u odnosu na rizik od siromaštva određuje na osnovu kategorijalne varijable koja ima dve

³⁷ Republički zavod za statistiku je napravio databazu sa kompozitnim indikatorima.

³⁸ Podaci o stepenu urbanizacije područja sadržani su u registru domaćinstva. Svako domaćinstvo u SILC databazi ima svoju šifru, dok se šifra članova domaćinstva izračunava na osnovu šifre domaćinstva.

³⁹ Methodological guidelines and description of EU-SILC target variables, 2014 Operation, DocSILCo65, EUROSTAT, Version September 2013, p. 208.

⁴⁰ Logistička regresija je urađena po modelu $\logit(p)=\ln(p/(1-p))=\beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \beta_4 X_4 + \beta_5 X_5 + \beta_6 X_6 + \beta_7 X_7$, gde su $X_1, X_2 \dots X_7$ prediktorske varijable, a p označava verovatnoću da je lice u riziku od siromaštva.

vrednosti.⁴¹ To je zavisna varijabla u našem modelu. Komponente prihoda, za koje smo utvrdili da imaju značajnog udela u strukturi ukupnog raspoloživog prihoda, odabrali smo kao prediktorske varijable.

Analiza odnosa komponenti prihoda i rizika od siromaštva urađena je na nivou Srbije i na nivou područja sa različitim stepenom urbanizacije, kako bi utvrdili da li prema stepenu urbanizacije područja postoje razlike u uticaju komponenti prihoda na status lica po riziku od siromaštva.

- 4) Da bismo utvrdili da li se karakteristike članova domaćinstva razlikuju u odnosu na rizik od siromaštva i stepen urbanizacije područja, i na osnovu toga utvrdili profil članova ruralnih domaćinstava koji su u riziku od siromaštva koristili smo deskriptivnu statističku metodu. Na taj način analizirali smo demografske i socio-ekonomske karakteristike ovih lica, kao i nivoe njihove materijalne uskraćenosti.

⁴¹ Vrednost varijable ARPT6oi (*poverty status*) su 1 i 0 – odnosno lica koja su u riziku od siromaštva ($EQ\_INC < ARPT6o$) i lica koja nisu u riziku od siromaštva ($EQ\_INC \geq ARPT6o$). Working paper with the description of the "Income and living conditions dataset", EUROSTAT – Agilis, October 2012, p. 52.

5. REZULTATI

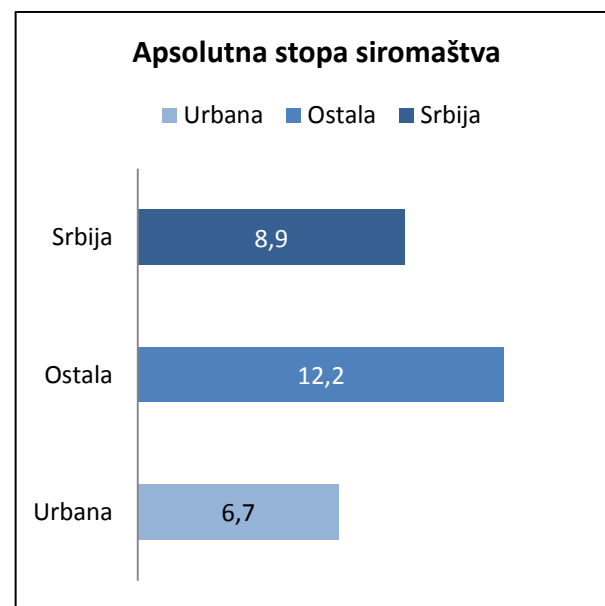
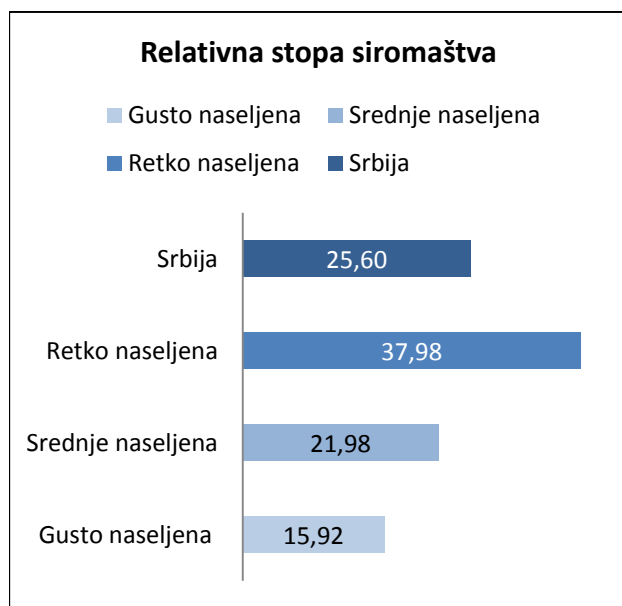
5.1. Stopa rizika od siromaštva u ruralnim područjima

Stopa rizika od siromaštva, izračunata na osnovu podataka iz Ankete o uslovima i prihodima života 2014. pokazuje da je u Srbiji 25,6% lica u riziku od siromaštva.⁴² Prag rizika od siromaštva, izražen kao 60% medijane ekvivalentnog ukupnog raspoloživog prihoda nakon socijalnih transfera, u Srbiji je iznosio 13.408 dinara za jednočlano domaćinstvo.⁴³ Među zemljama članicama Evropske Unije, približno ista stopa rizika od siromaštva zabeležena je u Rumuniji (25,4%), a nešto niža u Španiji (22,2%), Grčkoj (22,1%), Bugarskoj (21,8%) i Letoniji (21,2%).⁴⁴ Međutim, treba imati u vidu da se ovi podaci zasnivaju na konceptu relativnog siromaštva, koji stopu rizika meri u odnosu na životni standard konkretnog društva.

Da bismo upotpunili presek stanja siromaštva u Srbiji pogledaćemo i podatke o siromaštvu na osnovu koncepta apsolutnog siromaštva koje se meri na osnovu Ankete o potrošnji domaćinstava. U 2014. godini linija apsolutnog siromaštva, računata na osnovu potrošačkih cena, određena je na 11 340 dinara po ekvivalentnom odraslom,⁴⁵ a stopa apsolutnog siromaštva je iznosila 8,9% (628 000 stanovnika).⁴⁶

U skladu sa ciljem istraživanja analizirali smo i stopu rizika od siromaštva prema stepenu urbanizacije područja.⁴⁷ Rezultati Ankete o prihodima i uslovima života (2014) pokazuju da je udeo lica u riziku od siromaštva duplo veći u ruralnim (retko

GRAFIKON 1: Relativna i apsolutna stopa siromaštva u Srbiji 2014.

Izvor: Prikaz autora na osnovu Ankete o prihodima i uslovima života 2014. (RZS) i podataka iznetih u Mijatović, B. (2015): Siromaštvo u Srbiji u 2014. godini, Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva, Beograd

⁴² U odnosu na 2013. to je povećanje od 1,1%. U 2013. stopa rizika od siromaštva iznosila je 24,5%. Siromaštvo i socijalna nejednakost u Republici Srbiji u 2014. godini, Saopštenje RZS br. 038, 31.03.2015. str. 2.

⁴³ Ibidem, str.1.

⁴⁴ Tabela „People at risk of poverty after social transfers (% of total population)“, dostupno na http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=t2020_52&language=en.

naseljenim) nego u gusto naseljenim područjima Srbije. Od ukupnog broja lica koja žive u retko naselje-

⁴⁵ Mijatović, B. (2015): Siromaštvo u Srbiji u 2014. godini, Tim za smanjenje siromaštva i socijalno uključivanje Vlade Republike Srbije, Beograd, str. 5.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Working paper with the description of the “Income and living conditions dataset”, EUROSTAT – Agilis, October 2012, p. 139.

nim područjima 37,98% se nalazi u riziku od siromaštva, a u gusto naseljenim područjima 15,92% lica je u riziku od siromaštva. Ovi rezultati ne odstupaju od onih iz 2013. godine.

Na nepovoljniji položaj stanovništva u ruralnim naseljima ukazuju i rezultati Ankete o potrošnji domaćinstva (2014), gde je zabeležena skoro dva puta veća stopa apsolutnog siromaštva u odnosu na urbana (12,2% prema 6,7%).⁴⁸

5.2. Struktura prihoda i rizik od siromaštva u ruralnim područjima

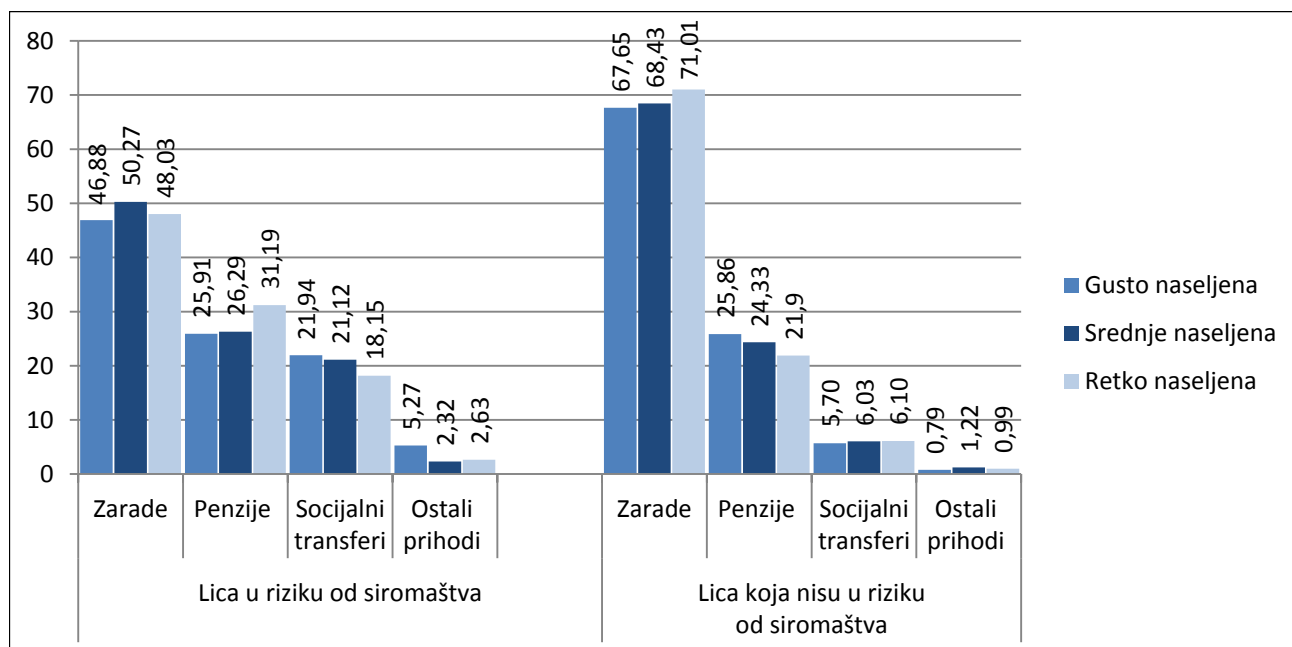
5.2.1. Osnovni izvor prihoda

Različit udeo relativno siromašnih u zavisnosti od stepena urbanizacije područja, uputio nas je da istražimo šta utiče na to da je ruralno stanovništvo više izloženo riziku od siromaštva. Kako se merenje relativnog siromaštva vezuje za prihode, odlučili smo da sagledamo kakva je struktura prihoda na nivou Srbije i pojedinačno za svaki stepen urbanizacije područja.

Kada se sagledaju podaci o osnovnom izvoru prihoda domaćinstva dolazi se do zaključka da je po ovom kriterijumu struktura lica u u gusto, srednje i retko naseljenim područjima relativno ujednačena (Anex: Tabela 1). U svim područjima u obe kategorije lica prema riziku od siromaštva najveći broj lica živi u domaćinstvima čiji glavni izvor prihoda je iz radnog odnosa (zarade).⁴⁹ Kada se uporede podaci iz obe kategorije lica prema riziku od siromaštva, vidi se da je u svim područjima više lica koja nisu u riziku od siromaštva i koja žive u domaćinstvima kojima su glavni izvor prihoda zarade (za 18-20 procentnih poena više nego lica koja su u riziku od siromaštva).

U svim područjima u proseku oko 25% svih lica živi u domaćinstvima koja se prvenstveno oslanjaju na penzije kao izvor prihoda. Zanimljivo je takođe da u retko naseljenim (ruralnim) područjima, za razliku od gusto i srednje naseljenih područja, postoji značajna statistička razlika između dve kategorije lica prema riziku od siromaštva. Naime, za oko 10 procentnih poena je više onih koji su u riziku od siromaštva i žive u domaćinstvima kojima su penzije osnovni izvor prihoda.

GRAFIKON 2: Osnovni izvori prihoda domaćinstva po stepenu urbanizacije područja i riziku od siromaštva

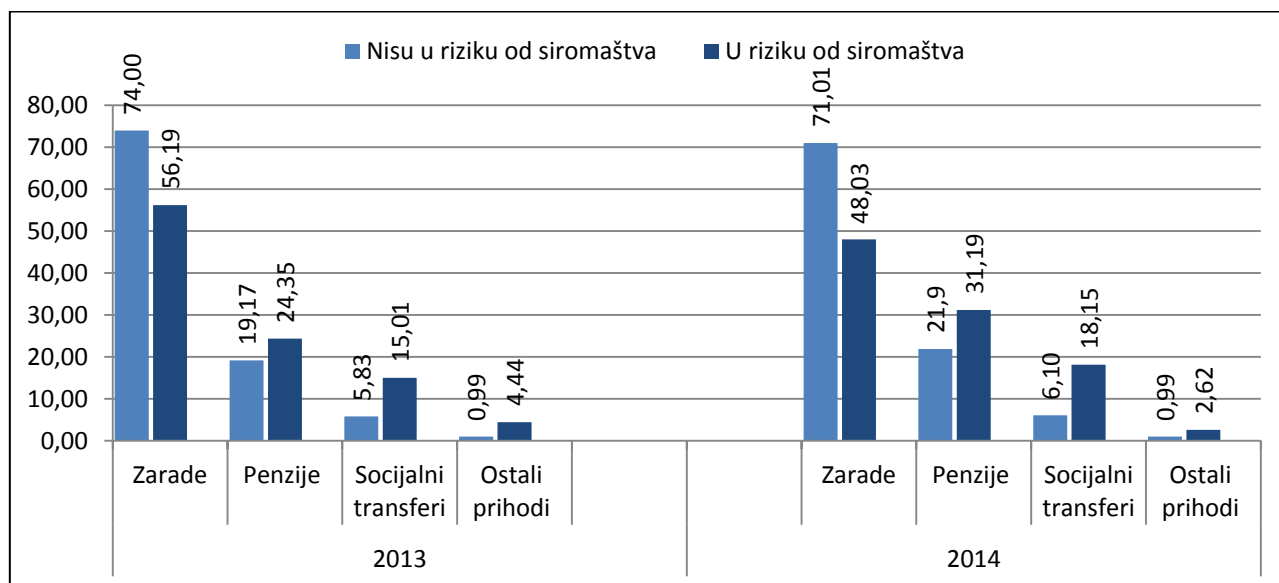

Izvor: Prikaz autora na osnovu Ankete o prihodima i uslovima života 2014. (RZS)

⁴⁸ Mijatović, B. (2015): *Siromaštvo u Srbiji u 2014. godini*, Tim za smanjenje siromaštva i socijalno uključivanje Vlade Republike Srbije, Beograd, str. 8.

⁴⁹ Lica koja jesu u riziku od siromaštva i koja nisu u riziku od siromaštva.

GRAFIKON 3: Osnovni izvori prihoda u ruralnim područjima (po riziku od siromaštva)

Izvor: Prikaz autora na osnovu Ankete o prihodima i uslovima života 2013. i 2014. (RZS)

Kada je reč o socijalnim transferima podaci iz Ankete o prihodima i uslovima života su pokazali da oni u svim područjima, u odnosu na zarade i penzije, imaju znatno manje udela kao osnovni izvor prihoda domaćinstva. Kada se pogleda status lica prema riziku od siromaštva vidi se da je 3-4 puta više lica koja su u riziku od siromaštva i žive u domaćinstvima koja se oslanjaju na socijalne transfere kao glavni izvor prihoda.

Podaci o glavnom izvoru prihoda ukazuju da je u najmanjem riziku od siromaštva ruralno stanovništvo iz domaćinstava čiji glavni prihod čine zarade iz radnog odnosa (71,01% nije u riziku od siromaštva). S druge strane, u većem riziku od siromaštva su lica koja žive u ruralnim domaćinstvima koja žive od penzija, a u posebno nepovoljnom položaju je ruralno stanovništvo koje živi od socijalne pomoći. Iako je njihov udeo u celokupnom uzorku manji u odnosu na lica koja žive od zarada i penzija, njihov udeo u strukturi lica koja su u riziku od siromaštva je čak tri puta veći u odnosu na lica koja nisu u riziku od siromaštva (18,15% naspram 6,10%).

Rezultati iz 2013. godine potvrđuju da je ruralno stanovništvo koje živi u domaćinstvima sa penzijama i socijalnim transferima kao glavnim izvorom prihoda češće izloženo riziku od siromaštva. Procentualno gledano njihov udeo u strukturi siromašnih se povećao u 2014. godini. Ovde treba imati u vidu da je broj lica i domaćinstava u dva anketna

uzorka (SILC 2013 i SILC 2014) približno jednak, ali ne i identičan.

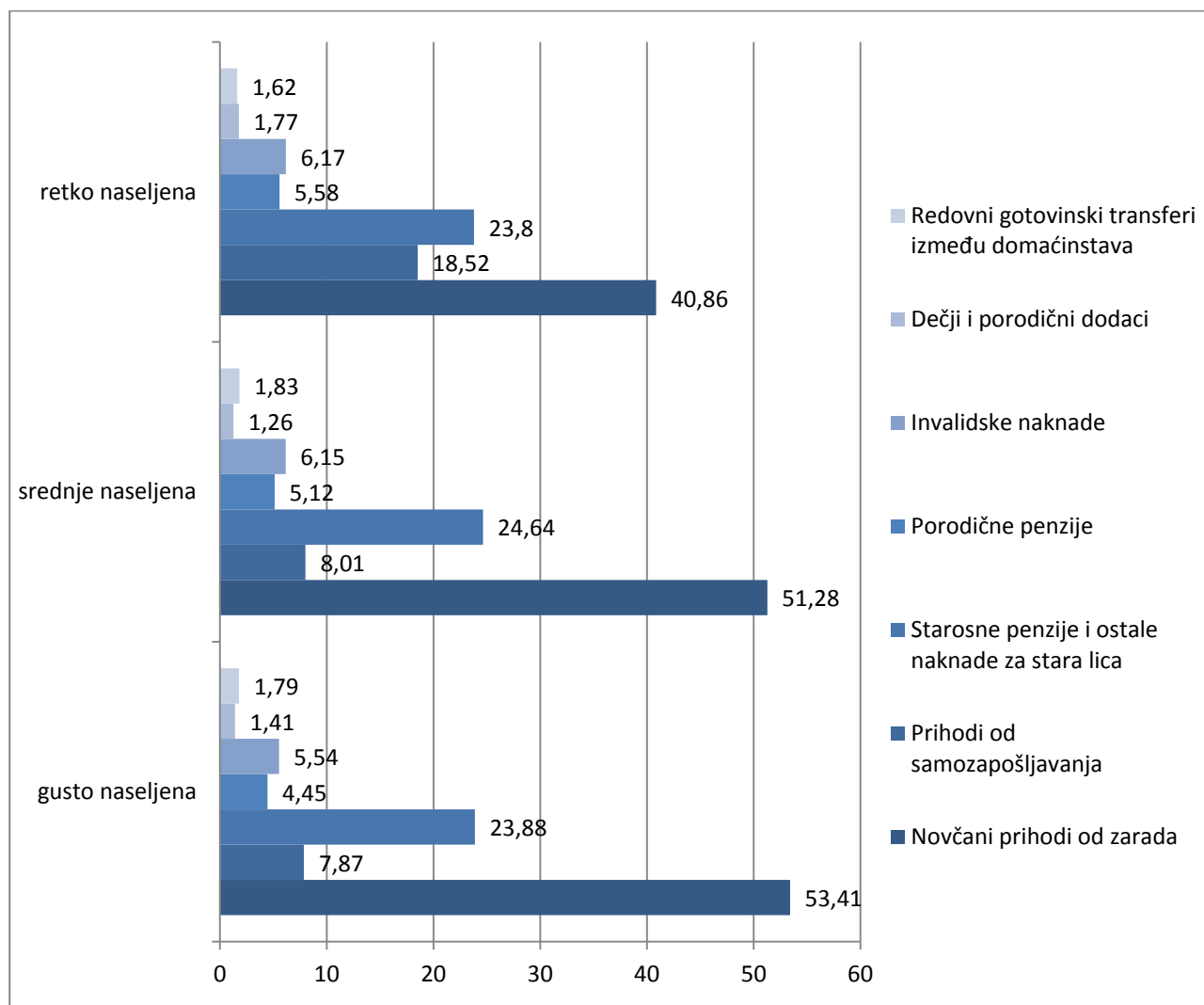
5.2.2. Struktura ukupnog raspoloživog prihoda domaćinstva

Kako se rizik od siromaštva u SILC metodologiji računa u odnosu na ukupni raspoloživi prihod domaćinstva, odlučili smo da analiziramo njegovu strukturu prema stepenu urbanizacije područja. Rezultati su pokazali da ne postoje razlike u strukturi ukupnog raspoloživog prihoda domaćinstva prema stepenu urbanizacije područja.

Podaci iz Ankete o uslovima i prihodima života (2014) ukazuju da u strukturi ukupnog raspoloživog prihoda domaćinstva sa udelom preko 1% učestvuju sledeće komponente: novčani prihodi od zarada, prihodi od samozapošljavanja, starosne penzije i ostale naknade za stara lica, porodične penzije, invalidske naknade, kao i dečji i porodični dodaci i redovni gotovinski transferi između domaćinstava (Anex: Tabela 2). U svim područjima najveće je učešće novčanih prihoda od zarada i starosnih penzija i ostalih naknada za stara lica.

Kada je reč o ruralnim (retko naseljenim) područjima podaci su pokazali da novčani prihodi od zarada imaju nešto manji udeo u strukturi ukupnog raspoloživog prihoda domaćinstva u odnosu na gusto i srednje naseljena područja. Sa druge strane, prihodi od samozapošljavanja imaju veće učešće u retko na-

GRAFIKON 4: Procena strukture ukupnog raspoloživog prihoda domaćinstva prema stepenu urbanizacije područja (2014) – komponente sa procenjenim učešćem većim od 1%

Izvor: Prikaz autora na osnovu Ankete o prihodima i uslovima života 2014. (RZS)

seljenim u odnosu na gusto i srednje naseljena područja. U poređenju sa rezultatima iz 2013. godine nisu zabeležena veća odstupanja u strukturi ukupnog raspoloživog prihoda domaćinstva.

Komponente prihoda koje se po metodologiji Ankete o prihodima i uslovima života ubrajaju u ukupan raspoloživi prihod domaćinstva ne daju detaljnije podatke o prihodima koji su značajni za ruralna područja – prihodi od poljoprivrede. U Anketi se prikupljaju podaci o prihodima od proizvodnje za sopstvene potrebe koja uključuje i poljoprivedne aktivnosti, ali ova komponenta ne ulazi u sastav ukupnog raspoloživog prihoda domaćinstva. Stoga je korisno ukazati na podatke dobijene na osnovu Ankete o potrošnji domaćinstva, uz napomenu da se u Anketi koristi drugačija definicija ruralnosti od one koja se koristi u

SILC metodologiji i ovom radu (Anex: Tabela 3). Prema ovim podacima u 2014. godini mesečna raspoloživa sredstva domaćinstva u proseku najviše su poticala od novčanih prihoda (95.7%), dok su prihodi u naturi mnogo manje zastupljeni (4.3%).⁵⁰ Od novčanih prihoda domaćinstava najznačajniji su prihodi iz redovnog radnog odnosa i penzije, a potom prihodi

⁵⁰ Videti Statistički godišnjak Republike Srbije 2015, deo o Potrošnji stanovništva, RZS, 2015, str. 122 i podatke o strukturi raspoloživih sredstava koji su dostupni na stranici Republičkog zavoda za statistiku <http://webzrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/ReportResultView.aspx?rptKey=indld%3do10101IND01%262%3d%23Last%231%266%3d2%2649%3do%2co1%2co101%2co102%2co103%2co104%2co105%2co106%2co107%2co108%2co109%2co110%2co2%2co201%2co202%26102%3dRS%2cRS11%2cRS12%2cRS21%2cRS22%2636%3do%2cG%2cO%26sAreal%3do10101%26dType%3dName%26lType%3dSerbianCyrillic>.

od poljoprivrede, lova i ribolova. Podaci ukazuju da ukupni prihodi u novcu za oko 10 procentnih poena imaju veće učešće u prihodima domaćinstava u urbanim naseljima nego u ruralnim (ostalim). U skladu sa tim, prihodi iz redovnog radnog odnosa, kao najznačajniji novčani prihodi, imaju veće učešće u urbanim domaćinstvima u odnosu na domaćinstva iz ruralnih (ostalih) naselja. Sa druge strane, za ruralna domaćinstva su značajniji prihodi od poljoprivrede, lova i ribolova, jer je njihov udeo u strukturi ukupnih novčanih prihoda domaćinstva čak 23 puta veći nego u urbanim naseljima. Iako su generalno manje zastupljeni u odnosu na novčane prihode, prihodi u naturi su više prisutni u ruralnim (ostalim) nego u urbanim naseljima.

5.2.3. Odnos strukture ukupnog raspoloživog prihoda domaćinstva i rizika od siromaštva

Da bi na osnovu Ankete o prihodima i uslovima života utvrdili kakav je odnos strukture ukupnog raspoloživog prihoda domaćinstva i rizika od siromaštva primenili smo model binarne logističke regresije. Zavisna varijabla u modelu je bila varijabla koja ukazuje na položaj lica u odnosu na prag rizika od siromaštva (lica jesu ili nisu u riziku od siromaštva).⁵¹ U grupu nezavisnih varijabli uključene su bile numeričke varijable komponenti koje učestvuju sa preko 1% u strukturi ukupnog raspoloživog prihoda domaćinstva. Da podsetimo, to su: novčani prihodi od zarada, prihodi od samozapošljavanja, starosne penzije i ostale naknade za stara lica, porodične penzije, invalidske naknade, kao i dečiji i porodični dodaci, i redovni gotovinski transferi između domaćinstava.

Modelom binarne logističke regresije analiziran je odnos komponenti prihoda i rizika od siromaštva.⁵² Na nivou Srbije, rezultati su pokazali da su sve komponente prihoda, osim dečijih i porodičnih dodataka, od značaja za status lica u odnosu na rizik od siromaštva (Anex: Tabela 4). Ovo važi i za gusto i retko naseljena (ruralna) područja, dok kod srednje naseljenih područja sve odabrane prediktorske varijable imaju značaja za položaj lica u odnosu na prag rizik od siromaštva. Model je po-

kazao da npr. novčani prihod od zarada negativno utiče na zavisnu varijablu i menja njenu vrednost. Stoga se na osnovu rezultata binarne logističke regresije može zaključiti da postoji verovatnoća da će povećanje prihoda od zarada imati značaja za smanjenje rizika od siromaštva. Isto važi i za ostale komponente prihoda koje je model izdvojio kao značajne.

5.3. Karakteristike članova domaćinstva prema stepenu urbanizacije područja i riziku od siromaštva

Merenje siromaštva na osnovu prihoda je najšire rasprostranjen način praćenja siromaštva, ali je samostalno nedovoljan da pruži potpunu sliku o drugim značajnim dimenzijama siromaštva. Stoga smo odlučili da analiziramo demografske i socio-ekonomske karakteristike lica kako bi utvrdili da li se iste razlikuju u odnosu na rizik od siromaštva i stepen urbanizacije područja, i kako bi utvrdili profil ruralnog stanovništva u riziku od siromaštva.

5.3.1. Demografske karakteristike

Prvo smo posmatrali demografske karakteristike i utvrdili starosnu i rodnu strukturu lica.

Starosna struktura članova domaćinstva starijih od 16 godina analizirana je tako što smo na osnovu postojeće numeričke varijable u databazi napravili novu varijablu koja je imala četiri kategorije starosnih grupa: od 15-24, od 25-44, od 45-64 i stariji od 65 godina (Anex: Tabela 5).⁵³

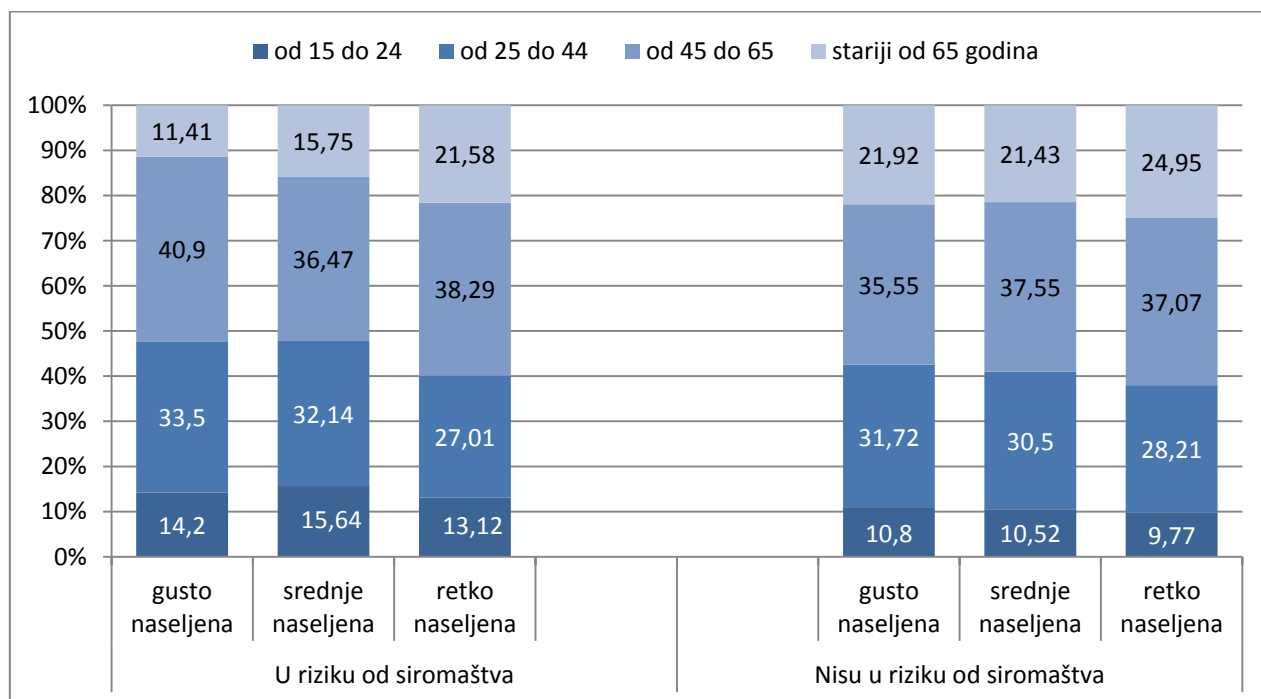
Rezultati su pokazali da je generalno starosna struktura stanovništva prema stepenu urbanizacije područja relativno ujednačena. U svim područjima (retko, srednje i gusto naseljenim) su najbrojnija lica starosti od 45 do 65 godina. Stanovništvo ove starosne kategorije ima najveće učešće kako u strukturi lica koja nisu u riziku, tako i onih koji jesu u riziku od siromaštva, što je očekivano s obzirom da ih ima najviše u apsolutnom broju. Razlike prema stepenu urbanizacije područja postoje u kategoriji mladih i lica starijih od 65 godina.

⁵¹ Varijabla ARPT6oi (*poverty status*) omogućava razlikovanje lica koja jesu i lica koja nisu u riziku od siromaštva. Vrednost 1 označava rizik od siromaštva, a vrednost 0 da lice nije u riziku od siromaštva.

⁵² Vrednost Prob > chiz (0,000) je bila manja od 0,05 što indikuje da je model značajan.

⁵³ Ova kategorizacija starosnih grupa se oslanja na sličnu kategorizaciju u istraživanju Cvejić S. i dr., *Socijalna isključenost u ruralnim oblastima Srbije*, 2010, str. 26.

GRAFIKON 5: Starosna struktura po stepenu urbanizacije područja i riziku od siromaštva (%)

Izvor: Prikaz autora na osnovu Ankete o prihodima i uslovima života 2014. (RZS)

Zapravo, u gusto naseljenim područjima stanovništvo uzrasta od 15 do 24 godina češće je izloženo riziku od siromaštva nego stariji od 65 godina. Nasuprot tome, u ruralnim (retko naseljenim) područjima veći je procenat stanovništva starosti preko 65 godina koji je u riziku od siromaštva nego mladih od 15 do 24 godina.

Kada je u pitanju **rodna struktura** lica, rezultati iz Ankete o prihodima i uslovima života pokazuju da su po stepenu urbanizacije područja muškarci i žene podjednako u riziku od siromaštva (Anex: Tabela 6). U kategoriji lica koja nisu u riziku od siromaštva nešto je veći udeo žena nego muškaraca u svim stepenima urbanizacije područja, ali je ta razlika između broja muškaraca i žena u retko naseljenim područjima ipak za 2-3 procentna poena manja nego u srednje i gusto naseljenim područjima.

5.3.2. Socio-ekonomske karakteristike

Od socio-ekonomskih karakteristika posmatrali smo: obrazovnu strukturu, tip i veličinu domaćinstva, ekonomsku aktivnost i radni intenzitet domaćinstva.

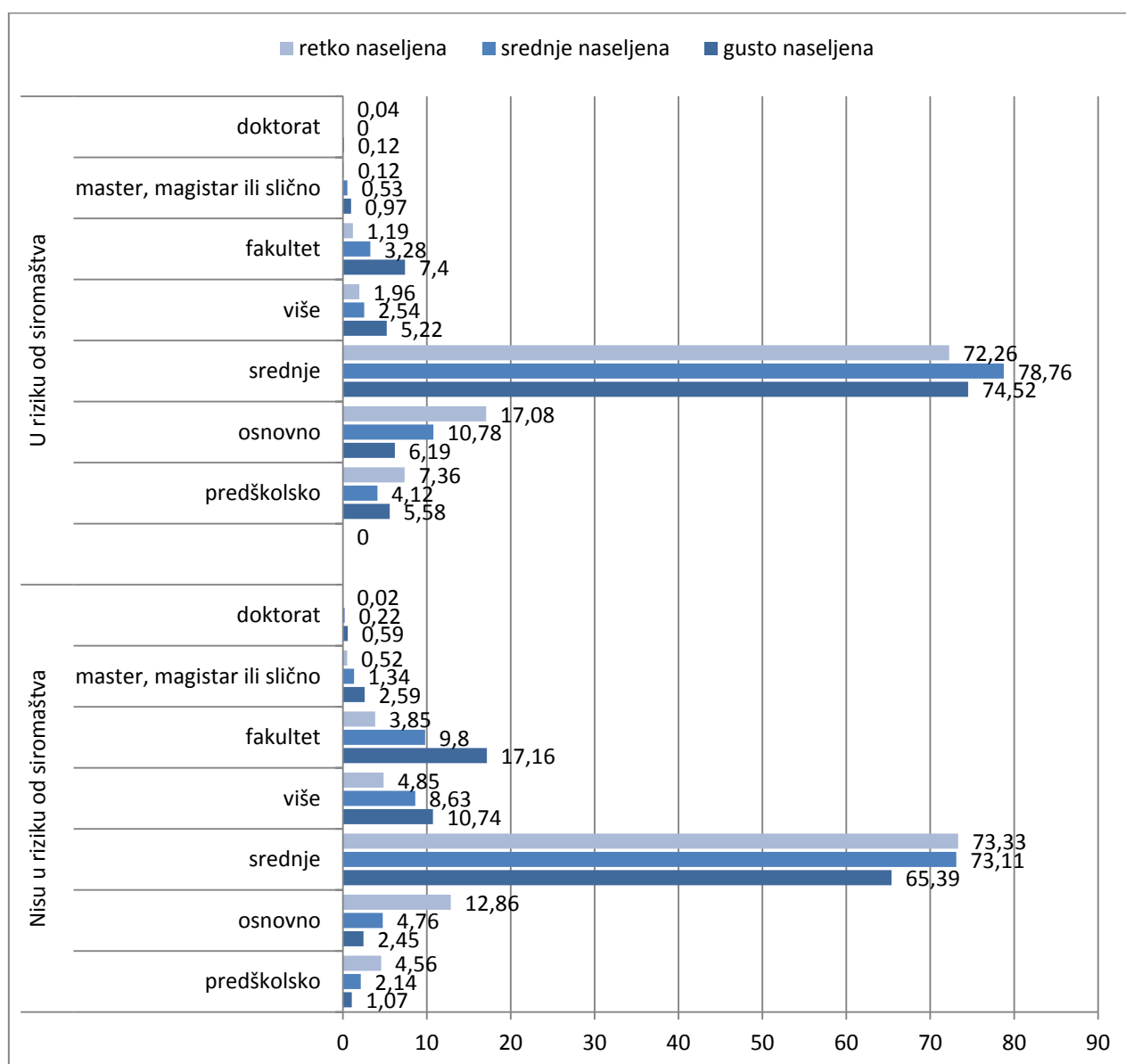
Kada se posmatra **najviši postignuti nivo obrazovanja**, nalazi ukazuju da su po stepenu urbanizacije područja i riziku od siromaštva najzastupljenija lica sa završenom srednjom školom (Anex: Tabela

7). U ruralnim (retko naseljenim) područjima, u odnosu na gusto i srednje naseljena, u obe kategorije lica po riziku od siromaštva veći je udeo lica koja imaju završenu samo osnovnu školu. Učešće lica sa fakultetskim obrazovanjem najveći je u gusto naseljenim područjima.

Kada je reč o **tipu domaćinstva** najveći procenat lica, u svim područjima u obe kategorije lica po riziku od siromaštva, živi u domaćinstvima koja su u metodologiji SILC-a klasifikovana kao ostala domaćinstva sa izdržavanom decom i ostala domaćinstva bez izdržavane dece (Anex: Tabela 8). Kada se posmatraju nešto određeniji tipovi domaćinstva, nalazi ukazuju da značajan deo lica, gledano po riziku od siromaštva i stepenu urbanizacije područja, živi u dvočlanim domaćinstvima bez i sa izdržavanom decom. Kada se posmatraju samo lica koja su u riziku od siromaštva, nalazi ukazuju da po stepenu urbanizacije područja postoji statistički značajna razlika.

Naime, ženska lica koja žive u jednočlanim domaćinstvima u retko naseljenim (ruralnim) područjima češće su izložena riziku od siromaštva nego ženska lica koja žive u istom tipu domaćinstva u gusto i srednje naseljenim područjima (4,33% naspram 1,8% u srednje i 1,7% u gusto naseljenim područjima).

GRAFIKON 6: Obrazovna struktura po stepenu urbanizacije područja i riziku od siromaštva

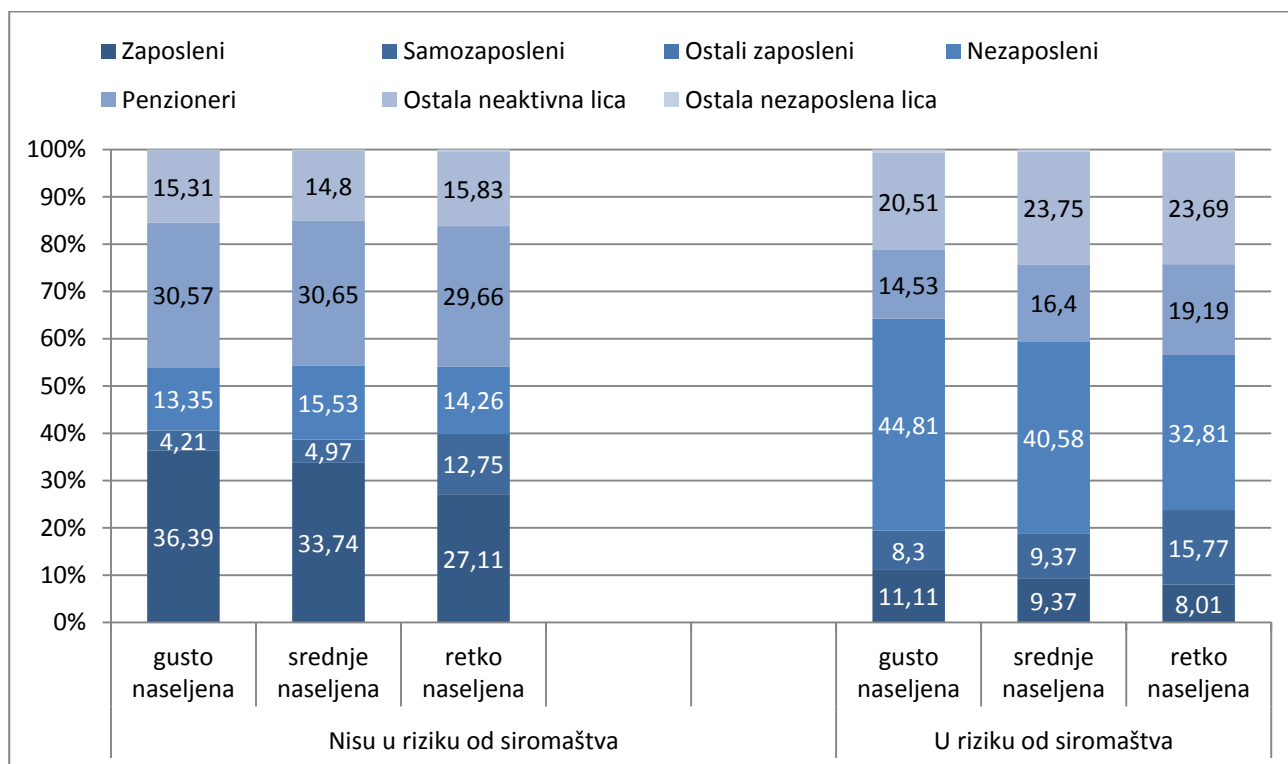

Izvor: Prikaz autora na osnovu Ankete o prihodima i uslovima života 2014. (RZS)

Na osnovu postojeće numeričke varijable za **veličinu domaćinstva** napravili smo novu varijablu u kojoj su domaćinstva po veličini razvrstana na domaćinstva sa jednim, sa dva, sa tri, sa četiri, sa pet članova, domaćinstva od 6 do 10 članova, domaćinstva od 11 do 20 članova i domaćinstva sa preko 20 članova. Rezultati su pokazali da postoje razlike po stepenu urbanizacije područja i po riziku od siromaštva. U ruralnim (retko naseljenim) područjima najveći broj stanovnika živi u domaćinstvima koja imaju 6 do 10 članova (oko 25%). Ovakva struktura karakteristična je kako za lica koja su u riziku, tako i za lica koja nisu u

riziku od siromaštva (Anex: Tabela 9). Sa druge strane, u gusto naseljenim područjima lica koja su i lica koja nisu u riziku od siromaštva prevashodno žive u četvoročlanim domaćinstvima (oko 24%). Ako posmatramo samo stanovništvo koje je u riziku od siromaštva, primetno je da su lica iz domaćinstava sa većim brojem članova (5,6 i više članova) češće pod rizikom u retko nego u gusto i srednje naseljenim područjima. Takođe, udeo stanovništva jednočlanih domaćinstava je veći u strukturi lica koja su u riziku od siromaštva u retko naseljenim područjima, što su pokazali i podaci o tipu domaćinstava.

GRAFIKON 7: Ekonomska aktivnost po stepenu urbanizacije područja i riziku od siromaštva (%)

Izvor: Prikaz autora na osnovu Ankete o prihodima i uslovima života 2014. (RZS)

Kada posmatramo strukturu stanovništva prema **ekonomskoj aktivnosti**, nalazi ukazuju da su u svim područjima u riziku od siromaštva najčešće nezaposlena lica (Anex: Tabela 10), no njihov udeo u retko naseljenim područjima je za 7-12 procentnih poenamanji nego u srednje i gusto naseljenim područjima.⁵⁴ Posle nezaposlenih lica, riziku od siromaštva su u svim područjima statistički značajno izložena i ostala nezaposlena lica (20-23%) i penzioneri (14-19%), s tim da su penzioneri u ruralnim područjima češće izloženi riziku od siromaštva. Takođe, u u ruralnim područjima je veći udeo samozaposlenih lica koja su u riziku od siromaštva (15,77%). Kada sagledamo nalaze koji se odnose na kategoriju lica koja nisu u riziku od siromaštva, u svim područjima, bez obzira na stepen urbanizacije, u najpovoljnijom položaju je zaposleno stanovništvo. Rezultati o **intenzitetu rada** članova domaćinstva su pokazali da, ako se izuzmu domaćinstva koja nisu dala podatke o

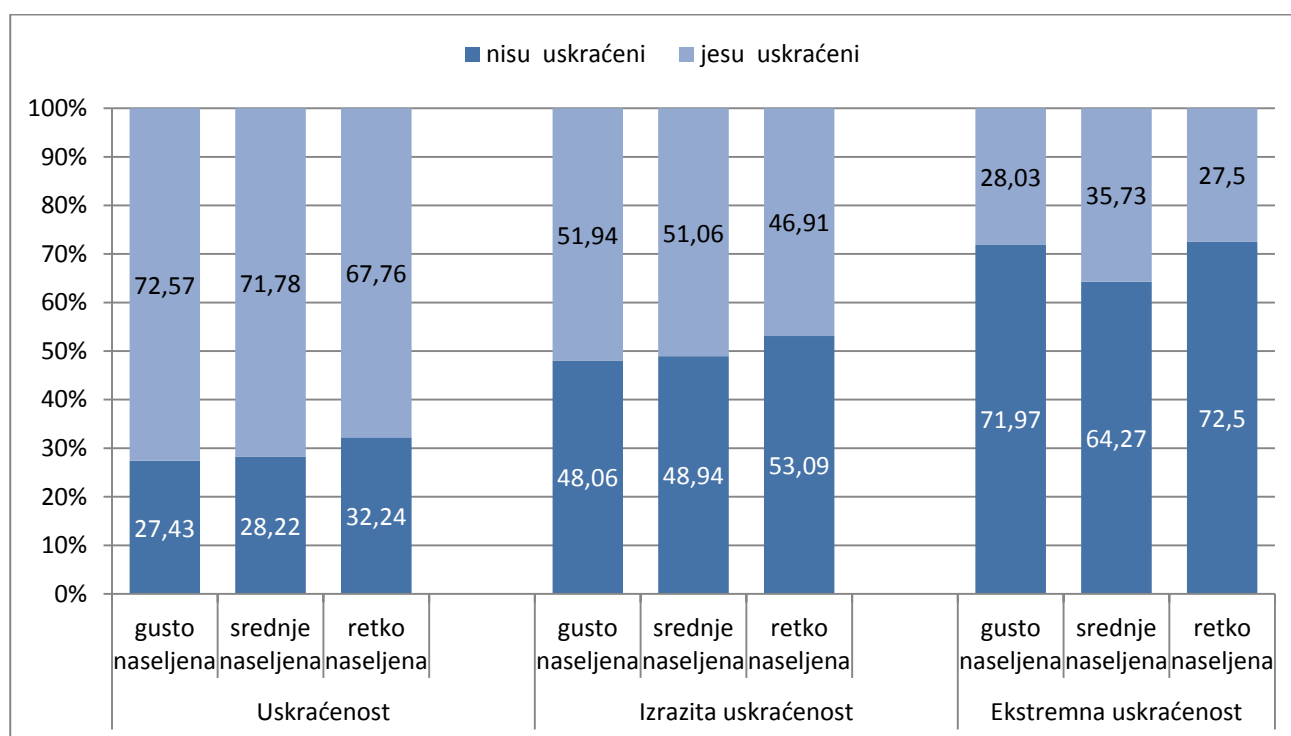
ovom indikatoru, u svim područjima lica koja jesu i koja nisu u riziku od siromaštva žive u domaćinstvima sa veoma niskim intenzitetom rada (Anex: Tabela 11).⁵⁵ Lica žive u domaćinstvu sa veoma niskim intenzitetom rada ako su članovi domaćinstva radnog uzrasta radili manje od 20% (0,20) njihovog ukupnog potencijala.⁵⁶ Rezultati dodatno pokazuju da u retko naseljenim, u odnosu na gusto i srednje naseljena područja, procentualno manje lica koja žive u domaćinstvima sa veoma niskim intenzitetom rada. Udeo lica koja žive u domaćinstvima čiji je radni intenzitet između 20-50% ukupnog potencijala veći je u ruralnim (retko naseljenim) nego u ostalim područjima. Istovremeno je njihovo učešće veće u kategoriji lica koja su u riziku od siromaštva i žive u ruralnim područjima.

⁵⁴ Varijabla ACTSTA (Activity status) je kompozitni indikator izračunat na osnovu varijabli koje su prikupljaju upitnicima i registrima lica i domaćinstava. Računa se kao broj meseci koliko su u referentnom periodu u određenom statusu aktivnosti bili članovi domaćinstva stariji od 16 godina. Working paper with the description of the "Income and living conditions dataset", EUROSTAT – Agilis, October 2012, p. 33.

⁵⁵ Intenzitet rada je indikator koji posmatra članove domaćinstva koji su radnog uzrasta tj. lica starosti 18-59 godina, i ne uključuje decu, studente mlađe od 25 godina i lica starija od 60 godina. Ovaj pokazatelj meri odnos broja meseci stvarnog rada (koliko su lica radila tokom posmatrane godine) i ukupnog broja meseci koliko su teoretski ova lica mogla raditi. Objašnjenje pokazatelja dostupno na stranicama EUROSTAT-a: <http://ec.europa.eu/eurostat/status-tics-explained/index.php/>.

⁵⁶ Matković, G., Krstić, G., Mijatović, B. (2015): *Srbija: Prihodi i uslovi života 2013*, Republički zavod za statistiku, Beograd, str. 74.

Grafikon 8: Nivoi deprivacije po stepenu urbanizacije u kategoriji lica koja su u riziku od siromaštva

Izvor: Prikaz autora na osnovu Ankete o prihodima i uslovima života 2014. (RZS)

5.3.3. Materijalna uskraćenost (deprivacija)

Podaci o materijalnoj uskraćenosti (deprivaciji) takođe su veoma značajni za analizu siromaštva jer su „pokazatelj materijalnih uslova koji utiču na kvalitet života”.⁵⁷ Komitet za socijalnu zaštitu EU je sastavio listu sa stavkama materijalne uskraćenosti (nemogućnost domaćinstva da redovno plaća stanarinu, ratu za kredit za stan ili račune za komunalne usluge; da obezbedi adekvatno zagrevanje doma; da podmiri neočekivane troškove; da redovno ima obrok sa mesom ili ribom; da obezbedi odlazak na jednogodišnji odmor; televizor; mašinu za veš; automobil i telefon).⁵⁸ Prema EU SILC metodologiji mere se tri nivoa deprivacije.⁵⁹ Najniži nivo ugroženosti je materijalna uskraćenost (deprivacija) koja podrazumeva da lice živi u domaćinstvu koje ne može da priušti tri stavke sa liste. Ukoliko ne

može da priušti najmanje četiri stavke sa liste, domaćinstvo je izrazito materijalno uskraćeno, a ukoliko ne može da priušti pet ili više stavki onda se radi o ekstremnoj materijalnoj uskraćenosti.

Rezultati o **materijalnoj uskraćenosti** (deprivaciji) su pokazali da gledano po riziku od siromaštva postoji statistički značajna razlika u pogledu deprivacije lica (Anex: Tabela 12). Na nacionalnom nivou oko 69% lica koja su u riziku od siromaštva je materijalno uskraćeno. To je skoro dva puta više u odnosu na procenat lica koja nisu u riziku od siromaštva. S druge strane, struktura stanovništva koje je materijalno uskraćeno relativno je ujednačena u svim stepenim urbanizacije područja u obe kategorije lica (koja jesu i koja nisu u riziku od siromaštva).

Rezultati o **izrazitoj materijalnoj uskraćenosti** pokazuju da postoji statistički značajna razlika između lica koja jesu i onih koja nisu u riziku od siromaštva (Anex: Tabela 13). Među licima koja su u riziku od siromaštva je 2,5 puta više lica koja su izrazito materijalno uskraćena nego među licima koja nisu u riziku od siromaštva. Rezultati takođe ukazuju da je kategoriji lica koja su u riziku od siromaštva u retko naseljenim u odnosu na srednje i gusto

⁵⁷ Siromaštvo i socijalna nejednakost u Republici Srbiji u 2014. godini, RZS, Saopštenje broj 083, 31.03. 2015, str. 4.

⁵⁸ Objašnjenje indikatora dostupno na zvaničnoj stranici EUROSTAT-a http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Severe_material_deprivation_rate; Matković, G., Krstić, G., Mijatović, B. (2015): *Srbija: Prihodi i uslovi života 2013*, Republički zavod za statistiku, Beograd, str. 37.

⁵⁹ Ibidem.

naseljena područja nešto manji procenat lica koja su izrazito materijalno uskraćena. S druge strane u kategoriji lica koja nisu u riziku od siromaštva taj procenat je malo veći u odnosu na gusto naseljena područja (20,41% naspram 17,40%).

Kada je reč o **ekstremnoj materijalnoj uskraćenosti** rezultati su pokazali da je ovakvih lica za oko 20 procentnih poena više u kategoriji lica koja su u riziku od siromaštva (Anex: Tabela 14). Prema stepenu urbanizacije područja postoji relativna ujednačenost između retko i gusto naseljenih područja u kojima je oko 28% ekstremno depriviranih lica, što je nešto manje u odnosu na srednje naseljena područja (oko 35%).

5.3.4. Profil lica u riziku od siromaštva u ruralnim područjima

Rezultati Ankete o prihodima i uslovima života (2014) su pokazali da su u retko naseljenim (ruralnim) područjima rizikom od siromaštva jednako pogođene osobe muškog i ženskog pola koje su najčešće starosti od 45 do 65 godina i koji imaju završenu srednju školu. To su takođe najčešće lica koja žive u višečlanim domaćinstvima sa izdržavanom decom. Kada se radi o ekonomskim karakteristikama, u ruralnim područjima u riziku od siromaštva su najčešće nezaposlena lica koja žive u domaćinstvima sa veoma niskim intenzitetom rada i zaradama kao glavnim izvorom prihoda.

TABELA A: Profil lica u riziku od siromaštva u ruralnim područjima

Pol	muški/ženski
Starost	45-65
Najviši nivo obrazovanja	srednja škola
Ekonomska aktivnost	nezaposleni
Osnovni izvor prihoda domaćinstva	zarade iz radnog odnosa
Veličina domaćinstva	6–10 članova
Tip domaćinstva	domaćinstva sa izdržavanom decom
Intenzitet rada domaćinstva	veoma niski intenzitet rada

Izvor: Prikaz autora na osnovu Ankete o prihodima i uslovima života 2014. (RZS)

6. ZAKLJUČAK

Rezultati dobijeni analizom podataka iz Ankete o prihodima i uslovima života (2014) ukazuju na nepovoljan položaj ruralne populacije u Srbiji.

Lica koja žive u ruralnim područjima se češće nalaze u riziku od siromaštva u odnosu na lica koja žive u gusto naseljenim područjima.

- Stopa rizika od siromaštva je dva puta viša u ruralnim (retko naseljenim) nego u gusto naseljenim područjima Srbije (37,98% naspram 15,92%).

U ruralnim (retko naseljenim) područjima struktura stanovništva prema osnovnom izvoru prihoda se statistički značajno ne razlikuje u odnosu na srednje i gusto naseljena područja. Razlike postoje po riziku od siromaštva.

- U ruralnim, kao i u srednje i gusto naseljena područjima, najveći procenat lica koja jesu i koja nisu u riziku od siromaštva živi u domaćinstvima kojima su zarade osnovni izvor prihoda.
- Za ruralna (retko naseljena) područja karakterističan je nešto veći udeo penzija kao osnovnog izvora prihoda lica koja su u riziku od siromaštva. Jedan od mogućih razloga ovakve strukture je činjenica da je u ovim područjima, za razliku od gusto i srednje naseljenih, veće procentualno učešće lica starijih od 65 godina.
- Iako je udeo lica koja žive u domaćinstvima kojima je socijalna pomoć osnovni izvor prihoda manji u ruralnim u odnosu na ostala područja, struktura ovih lica po riziku siromaštva je izrazito nepovoljna. Procenat lica koja su u riziku od siromaštva i žive u domaćinstvima kojima je socijalna pomoć glavni izvor prihoda je tri puta veći nego lica koja nisu u riziku od siromaštva (18,15% naspram 6,10%).

U strukturi ukupnog raspoloživog prihoda domaćinstava u ruralnim (retko naseljenim), kao i u srednje i gusto naseljenim područjima, područjima najveće učešće imaju novčani prihodi od zarada, i prihodi od starosnih penzija i ostalih naknada za stare.

- U odnosu na srednje i gusto naseljena područja, strukturu ukupnog raspoloživog prihoda domaćinstva u ruralnim područjima karakteriše manji udeo prihoda od zarada (približno za 10 procentnih poena), a veći udeo prihoda od samozapošljavanja (približno za 10 procentnih poena). Po Anketi o prihodima i uslovima života lica koja se bave poljoprivredom ubrajaju se u samozaposlene.⁶⁰

U ruralnim (retko naseljenim), kao i u srednje i gusto naseljenim područjima, komponente ukupnog raspoloživog prihoda domaćinstva imaju uticaja na položaj lica u odnosu na prag rizik od siromaštva.

- Novčani prihodi od zarada, prihodi od samozapošljavanja, starosne penzije i ostale naknade za stara lica, porodične penzije, invalidske naknade, i redovni gotovinski transferi između domaćinstava utiču na rizik od siromaštva. Analiza je pokazala da postoji verovatnoća da bi povećanje ovih prihoda uticalo na smanjenje rizika od siromaštva članova domaćinstva.

Demografske i socio-ekonomske karakteristike članova domaćinstva pružaju detaljniju sliku o riziku od siromaštva u ruralnim (retko naseljenim) područjima.

- U ruralnim, kao i u ostalim područjima, riziku od siromaštva su podjednako izložena lica muškog i ženskog pola.
- U ruralnim područjima riziku od siromaštva su posebno izložena lica starosti između 45 i 65 godina, kao i lica starija od 65 godina. Ovo može biti posledica veće zastupljenosti ovih starosnih grupa u ruralnim područjima u odnosu na nacionalni prosek.
- U ruralnim, kao i u ostalim područjima, u obrazovnoj strukturi najveće je učešće lica koja su završila srednju školu, što i nije iznenađujuće s obzirom da je njihov udeo najveći u apsolutnom broju anketiranih.

⁶⁰ Siromaštvo i socijalna nejednakost u Republici Srbiji u 2014. godini, RZS, Saopštenje broj 083, 31.03. 2015, str. 3.

- U ruralnim (retko naseljenim) područjima je nepovoljnija obrazovna struktura stanovništva u riziku od siromaštva, jer je ideo lica koja imaju završenu samo osnovnu školu veći u odnosu na srednje i gusto naseljena područja.
- U ruralnim područjima riziku od siromaštva češće su izložena lica koja žive u domaćinstvima koja imaju šest do deset članova. Takođe, članovi jednočlanih domaćinstava (pogotovo jednočlanih ženskih domaćinstava) su češće u riziku od siromaštva u retko naseljenim područjima.
- U svim područjima u riziku od siromaštva su najčešće nezaposlena lica, ali je u ruralnim (retko naseljenim) područjima procenat ovih lica manji nego u gusto i srednje naseljenim.
- Broj zaposlenih u strukturi lica koja su u riziku od siromaštva je značajno manji u ruralnim područjima. S druge strane, u ovim područjima procenat samozaposlenih lica je veći u odnosu na srednje i gusto naseljena područja.
- Iako je struktura ekonomski aktivnih lica nešto povoljnija u ruralnim područjima, procenat lica u riziku od siromaštva je veći u odnosu na srednje i gusto naseljena područja. To može biti posledica nezaposlenosti i nepovoljne obrazovne strukture članova domaćinstva.
- U pogledu intenziteta rada članova domaćinstva postoji razlika po stepenu urbanizacije područja. Ako se izuzmu domaćinstva koja nisu dala podatke o ovom indikatoru, rezultati su pokazali da u ruralnim područjima, za razliku od srednje i gusto naseljenih područja, manji procenat lica koja su u riziku od siromaštva živi u domaćinstvima sa veoma niskim intenzitetom rada.
- U svim područjima je procenat izrazito uskraćenih lica dva i po puta veći u kategoriji lica koja su u riziku od siromaštva.
- Lica pod rizikom od siromaštva u ruralnim (retko naseljenim) područjima su ređe ekstremno uskraćena u odnosu na istu kategoriju lica u srednje i gusto naseljenim područjima.

U ruralnim, kao i u srednje i gusto naseljenim područjima, lica koja su u riziku od siromaštva istovremeno su i materijalno uskraćena.

- U svim područjima je procenat materijalno uskraćenih lica koja su u riziku od siromaštva duplo veći u odnosu na kategoriju lica koja nisu u riziku od siromaštva.

7. PREPORUKE

Smanjenje siromaštva, povećanje i ravnomerna raspodela prihoda važni su aspekti održivog razvoja seoskih područja u Srbiji. Na osnovu analiza i zaključaka iznetih u radu, možemo ukazati na niz smernica kojima bi trebalo da se rukovode kreatori politika u cilju smanjenja rizika od siromaštva u ruralnim područjima.

- Neophodno je utvrditi opšteprihvaćenu statističku definiciju ruralnih područja, kako bi se obezbedila međunarodna i vremenska uporedivost podataka, kao i uporedivost podataka između različitih anketa (Anketa o prihodima i uslovima života, Anketa o potrošnji domaćinstava i druge). Takođe, radi dobijanja detaljnijih podataka o položaju članova domaćinstva neophodno je prilagoditi buduća anketna istraživanja (upitnik, databaze, varijable i njihove vrednosti) osobenostima ruralnih područja.
- Pri definisanju mera za smanjenje siromaštva u Republici Srbiji, treba imati u vidu činjenicu da su lica u ruralnim područjima češće izložena riziku od siromaštva. Stoga je ove mere neophodno uskladiti sa karakteristikama lica i domaćinstava u ruralnim područjima.
- S obzirom da je udeo prihoda od samozaposlenosti značajan u strukturi ukupnog raspoloživog prihoda domaćinstava u ruralnim područjima, neophodno je pojačati podršku samozaposlenim licima. Potrebno je ukazati na spektar mogućnosti samozapošljavanja u ruralnim područjima (npr. ruralni turizam, stari zanati i domaća radinost).
- Kako su u ruralnim područjima u riziku od siromaštva najčešće nezaposlena lica, neophodno je poboljšati i unaprediti mogućnosti zapošljavanja ruralne radne snage i obezbediti odgovarajući poslovni ambijent u ruralnim područjima. Potrebno je obezbediti i/ili učiniti dostupnim programe prekvalifikacije, radnih obuka, kurseva i sl.
- Promovisati mere zapošljavanja i samozapošljavanja stanovništva od 45 do 65 godina starosti jer su oni najbrojnija kategorija u strukturi lica koja su u riziku od siromaštva u ruralnim područjima. Takođe, potrebno je omogućiti sticanje dodatnih znanja i veština u cilju povećanja njihove konkurentnosti na tržištu rada.
- Unaprediti nivo obrazovanja ruralnog stanovništva u ruralnim područjima povećanjem mogućnosti (stipendije, sufinansiranje) i motivacije za uključivanje u obrazovne programe.
- Kroz socijalne programe poboljšati položaj višechlanih domaćinstava sa izdržavanom decom jer je njihovo učešće u strukturi lica u riziku od siromaštva najveće.
- Unaprediti kvalitet života u ruralnim područjima, s obzirom na to da je većina stanovništva u riziku od siromaštva ujedno i materijalno deprivirana. U tom pogledu moguće je obezbediti olakšice za plaćanje komunalnih usluga, kao i povoljnije uslove kreditiranja.
- Za uspešno smanjenje rizika od siromaštva lica u ruralnim područjima neophodno je istovremeno preduzimanje mera za smanjenje siromaštva samih ruralnih područja.

8. ANEX

TABELA 1: Struktura lica po osnovnim izvorima prihoda domaćinstva, riziku od siromaštva i stepenu urbanizacije područja (%)

2014	gusto naseljena			srednje naseljena			retko naseljena		
	nisu u riziku	u riziku	Ukupno	nisu u riziku	u riziku	Ukupno	nisu u riziku	u riziku	Ukupno
Zarade	67,65	46,88	64,35	68,43	50,27	64,65	71,01	48,03	62,66
Penzije	25,86	25,91	25,87	24,33	26,29	24,74	21,9	31,19	25,28
Ostali socijalni transferi	5,7	21,94	8,28	6,03	21,12	9,16	6,1	18,15	10,48
Ostali izvori	0,79	5,27	1,51	1,22	2,32	1,44	0,99	2,62	1,59
Ukupno	100	100	100	100	100	100	100	100	100
2013	gusto naseljena			srednje naseljena			retko naseljena		
	nisu u riziku	u riziku	Ukupno	nisu u riziku	u riziku	Ukupno	nisu u riziku	u riziku	Ukupno
Zarade	74,52	53,98	71,63	74,36	51,93	69,62	74	56,19	67,96
Penzije	19,51	16,47	19,08	19,44	22,78	20,14	19,17	24,35	20,93
Ostali socijalni transferi	4,65	23,77	7,34	5,63	19,85	8,63	5,83	15,01	8,95
Ostali izvori	1,32	5,78	1,95	0,58	5,44	1,61	0,99	4,44	2,16
Ukupno	100	100	100	100	100	100	100	100	100

TABELA 2: Procena strukture ukupnog raspoloživog prihoda domaćinstva po stepenu urbanizacije područja (%)

Komponente sa više od 1% učešća u strukturi ukupnog raspoloživog prihoda domaćinstva – HY020

2014	gusto naseljena	srednje naseljena	retko naseljena
Novčani prihodi od zarada	53,41	51,28	40,86
Prihodi od samozapošljavanja	7,87	8,01	18,52
Starosne penzije i ostale naknade za stara lica	23,88	24,64	23,8
Porodične penzije	4,45	5,12	5,58
Invalidske naknade	5,54	6,15	6,17
Dečji i porodični dodaci	1,41	1,26	1,77
Redovni gotovinski transferi između domaćinstava	1,79	1,83	1,62
2013	gusto naseljena	srednje naseljena	retko naseljena
Novčani prihodi od zarada	56,59	51,24	42
Prihodi od samozapošljavanja	8,59	9,27	18,62
Starosne penzije i ostale naknade za stara lica	21,48	24,11	22,73
Porodične penzije	3,85	4,46	5,54
Invalidske naknade	5,15	6,55	6,19
Dečji i porodični dodaci	1,14	1,27	1,33
Redovni gotovinski transferi između domaćinstava	1,78	1,79	1,55

TABELA 3: Raspoloživa sredstva domaćinstva – mesečni prosek (na osnovu Ankete o potrošnji domaćinstava 2014.)

2014	Ukupno	Gradska naselja	Ostala naselja
Prihodi domaćinstava u novcu	95,7	99,3	89,2
Prihodi iz redovnog radnog odnosa	45,8	54,1	31,1
Prihodi van redovnog radnog odnosa	2,7	2,6	2,9
Penzije (starosne, porodične, invalidske i ostale)	31,8	33	29,4
Ostala primanja od socijalnog osiguranja	3,7	3,7	3,7
Prihodi od poljoprivrede, lova i ribolova	5,4	0,6	14,1
Prihodi iz inostranstva	1,3	1,1	1,6
Prihodi od imovine	0,6	0,6	0,7
Pokloni i dobici	0,9	1	0,6
Potrošački i investicioni krediti	-	-	-
Ostala primanja	3,5	2,6	5,1
Prihodi domaćinstava u naturi	4,3	0,7	10,8
Prihodi u naturi na ime zarada	0	0,1	0
Naturalna potrošnja	4,3	0,6	10,8

TABELA 4: Vrednosti prediktorskih varijabli u modelu binarne logističke regresije

2014	p vrednost			
OPIS VARIJABLE	Srbija	gusto naseljena	srednje naseljena	retko naseljena
Novčani prihodi od zarada	0	0	0	0
Prihodi od samozapošljavanja	0	0	0	0
Starosne penzije i ostale naknade za stara lica	0	0	0	0
Porodične penzije	0	0	0	0
Invalidske naknade	0	0	0	0
Dečji i porodični dodaci	0,541	0,391	0,015	0,064
Redovni gotovinski transferi između domaćinstava	0	0,01	0	0

Napomena: ukoliko je vrednost $p > 0.05$ varijabla nije značajna

TABELA 5: Starosna struktura lica po riziku od siromaštva i stepenu urbanizacije područja (%)

NISU U RIZIKU OD SIROMAŠTVA	gusto naseljena	srednje naseljena	retko naseljena	Ukupno
od 15 do 24	10,8	10,52	9,77	10,36
od 25 do 44	31,72	30,5	28,21	30,13
od 45 do 65	35,55	37,55	37,07	36,68
preko 65	21,92	21,43	24,95	22,84
Ukupno	100	100	100	100
U RIZIKU OD SIROMAŠTVA	gusto naseljena	srednje naseljena	retko naseljena	Ukupno
od 15 do 24	14,2	15,64	13,12	13,9
od 25 do 44	33,5	32,14	27,01	29,43
od 45 do 65	40,9	36,47	38,29	38,39
preko 65	11,41	15,75	21,58	18,28
Ukupno	100	100	100	100

TABELA 6: Rodna struktura lica po riziku od siromaštva i stepenu urbanizacije područja (%)

NISU U RIZIKU OD SIROMAŠTVA	gusto naseljena	srednje naseljena	retko naseljena	Ukupno
muški pol	46,74	47,68	49,05	47,83
ženski pol	53,26	52,32	50,95	52,17
Ukupno	100	100	100	100
U RIZIKU OD SIROMAŠTVA	gusto naseljena	srednje naseljena	retko naseljena	Ukupno
muški pol	48,54	49,26	49,37	49,18
ženski pol	51,46	50,74	50,63	50,82
Ukupno	100	100	100	100

TABELA 7: Obrazovna struktura lica po riziku od siromaštva i stepenu urbanizacije područja (%)

NISU U RIZIKU OD SIROMAŠTVA	gusto naseljena	srednje naseljena	retko naseljena	Ukupno
predškolsko	1,07	2,14	4,56	2,62
osnovno	2,45	4,76	12,86	6,79
srednje	65,39	73,11	73,33	70,49
više	10,74	8,63	4,85	8,04
fakultet	17,16	9,8	3,85	10,29
master, magistar ili slično	2,59	1,34	0,52	1,49
doktorat	0,59	0,22	0,02	0,28
Ukupno	100	100	100	100
U RIZIKU OD SIROMAŠTVA	gusto naseljena	srednje naseljena	retko naseljena	Ukupno
predškolsko	5,58	4,12	7,36	6,28
osnovno	6,19	10,78	17,08	13,54
srednje	74,52	78,76	72,26	74,16
više	5,22	2,54	1,96	2,73
fakultet	7,4	3,28	1,19	2,87
master, magistar ili slično	0,97	0,53	0,12	0,38
doktorat	0,12	0	0,04	0,05
Ukupno	100	100	100	100

TABELA 8: Struktura lica po tipu domaćinstva, riziku od siromaštva i stepenu urbanizacije područja (%)

NISU U RIZIKU OD SIROMAŠTVA	gusto naseljena	srednje naseljena	retko naseljena	Ukupno
Jednočlano, starost lica ispod 64 godine	1,48	0,92	0,97	1,13
Jednočlano, starost lica 65 godina i više	2,02	1,42	0,74	1,39
Jednočlano, muški	1,31	0,72	1,02	1,03
Jednočlano, ženski	3,4	3,2	2,54	3,04
Dvoje odraslih ispod 65 godina, bez dece,	8,5	8,02	6,46	7,64
Dvoje odraslih, bez dece, barem jedno lice iznad 65 godina i više	9,59	9,05	10,67	9,81
Ostala domaćinstva bez izdržavane dece	25,92	23,21	26,45	25,29
Samohrani roditelj s jednim ili više izdržavane dece	1,71	1,22	0,14	1,02
Dvoje odraslih, jedno izdržavano dete	7,9	5,29	3,64	5,62
Dvoje odraslih, dvoje izdržavane dece	9,57	8,82	3,64	7,26
Dvoje odraslih, troje ili više izdržavane dece	2,36	1,92	1,38	1,88
Ostala domaćinstva sa izdržavanom decom	26,25	36,21	42,35	34,87
Ukupno	100	100	100	100
U RIZIKU OD SIROMAŠTVA	gusto naseljena	srednje naseljena	retko naseljena	Ukupno
Jednočlano, starost lica ispod 64 godine	3,52	2,43	2,25	2,54
Jednočlano, starost lica 65 godina i više	2,55	1,48	1,02	1,42
Jednočlano, muški	0,24	0,32	1,43	0,95
Jednočlano, ženski	1,7	1,8	4,33	3,25
Dvoje odraslih ispod 65 godina, bez dece,	9,83	6,98	6,78	7,42
Dvoje odraslih, bez dece, barem jedno lice iznad 65 godina i više	5,1	9,41	6,54	6,9
Ostala domaćinstva bez izdržavane dece	24,51	20,82	21,82	22,12
Samohrani roditelj s jednim ili više izdržavane dece	2,55	1,9	0,74	1,35
Dvoje odraslih, jedno izdržavano dete	5,95	5,5	2,94	4,1
Dvoje odraslih, dvoje izdržavane dece	9,22	7,82	7,03	7,64
Dvoje odraslih, troje ili više izdržavane dece	3,28	2,22	2,9	2,82
Ostala domaćinstva sa izdržavanom decom	31,55	39,32	42,21	39,48
Ukupno	100	100	100	100

TABELA 9: Struktura lica po veličini domaćinstva, riziku od siromaštva i stepenu urbanizacije područja (%)

NISU U RIZIKU OD SIROMAŠTVA	gusto naseljena	srednje naseljena	retko naseljena	Ukupno
1	8,21	6,26	5,28	6,6
2	19,23	17,87	17,23	18,12
3	22,8	18,56	15,95	19,13
4	24,13	22,93	16,63	21,14
5	13,07	16,09	17,82	15,64
od 6 do 10	12,57	17,65	26,71	19,05
od 11 do 20	0	0,64	0,38	0,32
više od 20	0	0	0	0
Ukupno	100	100	100	100
U RIZIKU OD SIROMAŠTVA	gusto naseljena	srednje naseljena	retko naseljena	Ukupno
1	8,01	6,03	9,03	8,16
2	15,9	17,34	13,65	14,92
3	17,11	16,91	14,3	15,44
4	24,51	21,88	19,78	21,18
5	12,26	15,54	17,98	16,31
od 6 do 10	20,75	19,87	24,81	22,91
od 11 do 20	0,49	2,43	0,45	0,9
više od 20	0,97	0	0	0,19
Ukupno	100	100	100	100

TABELA 10: Ekonomska aktivnost lica po riziku od siromaštva i stepenu urbanizacije područja (%)

NISU U RIZIKU OD SIROMAŠTVA	gusto naseljena	srednje naseljena	retko naseljena	Ukupno
Zaposleni	36,39	33,74	27,11	32,34
Samozaposleni	4,21	4,97	12,75	7,44
Ostali zaposleni	0,02	0,03	0,02	0,03
Nezaposleni	13,35	15,53	14,26	14,32
Penzioneri	30,57	30,65	29,66	30,28
Ostala neaktivna lica	15,31	14,8	15,83	15,34
Ostala nezaposlena lica	0,14	0,28	0,36	0,26
Ukupno	100	100	100	100
U RIZIKU OD SIROMAŠTVA	gusto naseljena	srednje naseljena	retko naseljena	Ukupno
Zaposleni	11,11	9,37	8,01	8,92
Samozaposleni	8,3	9,37	15,77	12,87
Ostali zaposleni				
Nezaposleni	44,81	40,58	32,81	36,91
Penzioneri	14,53	16,4	19,19	17,65
Ostala neaktivna lica	20,51	23,75	23,69	23,08
Ostala nezaposlena lica	0,73	0,53	0,54	0,57
Ukupno	100	100	100	100

TABELA 11: Struktura lica po intenzitetu rada domaćinstva, riziku od siromaštva i stepenu urbanizacije područja (%)

NISU U RIZIKU OD SIROMAŠTVA	gusto naseljena	srednje naseljena	retko naseljena	Ukupno
1 ($\geq 0 < 0.2$)	32,03	27,02	22,36	27,14
2 ($\geq 0.2 < 0.5$)	8,4	13	10	10,34
3 (0.5)	14,16	13,36	11,83	13,11
4 ($>0.5 < 0.7$)	7,78	8,43	11,76	9,37
5 ($\geq 0.7 \leq 1$)	6	6,6	9,41	7,37
99 (nedostaju)	31,63	31,59	34,62	32,67
Ukupno	100	100	100	100
U RIZIKU OD SIROMAŠTVA	gusto naseljena	srednje naseljena	retko naseljena	Ukupno
1 ($\geq 0 < 0.2$)	52,79	40,91	34,82	39,7
2 ($\geq 0.2 < 0.5$)	13,35	19,45	17	16,84
3 (0.5)	10,19	8,25	10,05	9,68
4 ($>0.5 < 0.7$)	2,31	6,13	4,86	4,65
5 ($\geq 0.7 \leq 1$)	2,31	2,11	3,51	2,96
99 (nedostaju)	19,05	23,15	29,75	26,18
Ukupno	100	100	100	100

TABELA 12: Struktura lica po materijalnoj uskraćenosti, riziku od siromaštva i stepenu urbanizacije područja (%)

NISU U RIZIKU OD SIROMAŠTVA	gusto naseljena	srednje naseljena	retko naseljena	Ukupno
nisu uskraćeni	66,47	60,67	60,5	62,64
jesu uskraćeni	33,53	39,33	39,5	37,36
Ukupno	100	100	100	100
U RIZIKU OD SIROMAŠTVA	gusto naseljena	srednje naseljena	retko naseljena	Ukupno
nisu uskraćeni	27,43	28,22	32,24	30,4
jesu uskraćeni	72,57	71,78	67,76	69,6
Ukupno	100	100	100	100

TABELA 13: Struktura lica po izrazitoj uskraćenosti, riziku od siromaštva i stepenu urbanizacije područja (%)

NISU U RIZIKU OD SIROMAŠTVA	gusto naseljena	srednje naseljena	retko naseljena	Ukupno
nisu izrazito uskraćeni	82,6	80,04	79,59	80,78
jesu izrazito uskraćeni	17,4	19,96	20,41	19,22
Ukupno	100	100	100	100
U RIZIKU OD SIROMAŠTVA	gusto naseljena	srednje naseljena	retko naseljena	Ukupno
nisu izrazito uskraćeni	48,06	48,94	53,09	51,17
jesu izrazito uskraćeni	51,94	51,06	46,91	48,83
Ukupno	100	100	100	100

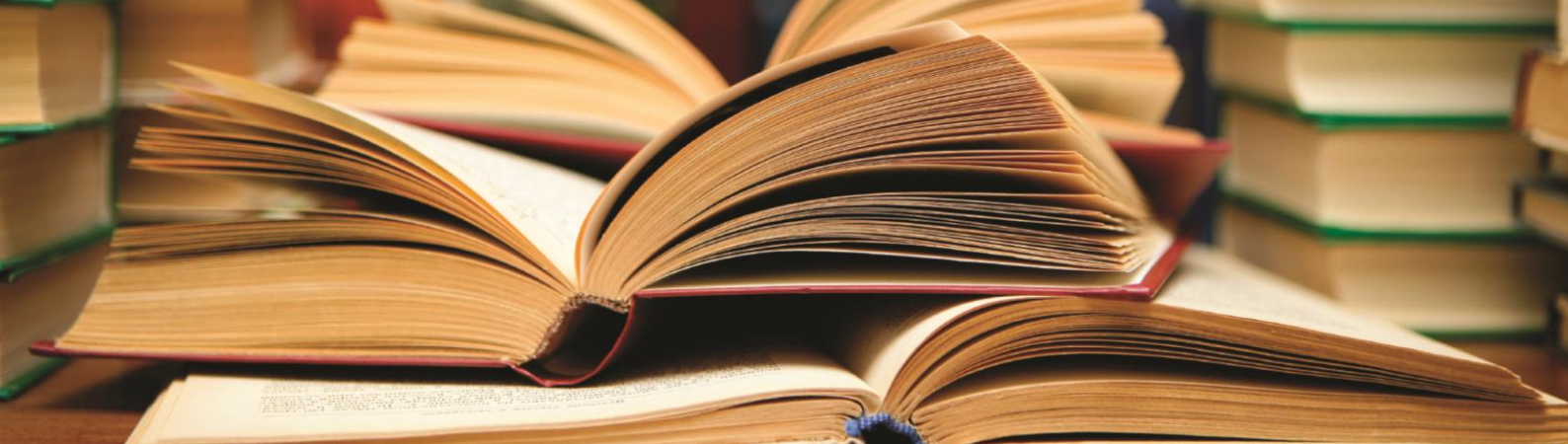
TABELA 14: Struktura lica po ekstremnoj uskraćenosti, riziku od siromaštva i stepenu urbanizacije područja (%)

NISU U RIZIKU OD SIROMAŠTVA	gusto naseljena	srednje naseljena	retko naseljena	Ukupno
nisu ekstremno uskraćeni	93,76	91,73	91,49	92,36
jesu ekstremno uskraćeni	6,24	8,27	8,51	7,64
Ukupno	100	100	100	100
U RIZIKU OD SIROMAŠTVA	gusto naseljena	srednje naseljena	retko naseljena	Ukupno
nisu ekstremno uskraćeni	71,97	64,27	72,5	70,55
jesu ekstremno uskraćeni	28,03	35,73	27,5	29,45
Ukupno	100	100	100	100

LITERATURA

- Anketa o prihodima i uslovima života – Metodološko i organizaciono uputstvo, Republički zavod za statistiku, 2014., preuzeto sa www.stat.gov.rs.
- Bogdanov N., Cvejić S. (2011): *Poverty and social exclusion in rural Serbia – position of family farms*, Ekonomika poljoprivrede (58) SB – 2., str. 3-15.
- Bogdanov N. (2007): *Mala ruralna domaćinstva u Srbiji i ruralna nepoljoprivredna ekonomija*, Beograd, UNDP.
- Bogdanov, N. (2015): *Ruralni razvoj i ruralna politika*, Beograd, Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Bogdanov N., Stojadinović Ž. (2006): *Metodologija utvrđivanja ruralnosti i identifikacija ruralne Srbije*, Beograd, DAES i Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Cvejić, S., Babović M., Petrović, M., Bogdanov, N., Vuković, O. (2010): *Socijalna isključenost u ruralnim oblastima Srbije*, Beograd, UNDP, Centar za inkluzivni razvoj.
- Drugi nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji za period 2011-2014. godine, 2014, Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva – Vlada Republike Srbije.
- EUROSTAT – Statistics Explained, www.ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/.
- Matković, G., Krstić, G., Mijatović, B. (2015): *Srbija: Prihodi i uslovi života 2013*, Republički zavod za statistiku, Beograd, preuzeto sa www.silk.stat.rs
- Matković, G. (2014): *Merenje siromaštva – teorijski koncepti, stanje i preporuke za Republiku Srbiju*, Beograd, Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva – Vlada Republike Srbije
- Methodological guidelines and description of EU-SILC target variables, 2014 Operation, DocSILC065, EUROSTAT, Version September 2013.
- Mijatović, B. (2015): *Siromaštvo u Srbiji u 2014. godini*, Beograd, Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva – Vlada Republike Srbije
- Poverty and its measurement: The presentation of the range of methods to obtain measures of poverty, Instituto Nacional de Estadística, Madrid, 2007. preuzeto sa www.ine.es.
- Poverty and social exclusion in rural areas, Final Report, European Commission, 2008. preuzeto sa www.ec.europa.eu.
- Republički zavod za statistiku – Potrošnja, prihodi i uslovi života, preuzeto sa www.stat.gov.rs
- Siromaštvo i socijalna nejednakost u Republici Srbiji u 2014. godini, RZS, Saopštenje broj 083, 31.03. 2015.
- Statistički godišnjak Republike Srbije 2015, Republički zavod za statistiku, preuzeto sa www.stat.gov.rs.
- Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Republike Srbije 2014-2024, Službeni glasnik RS 85/2014, Beograd.
- Working paper with the description of the “Income and living conditions dataset”, EUROSTAT – Agilis, October 2012.

ŽIVOTNA SREDINA I PRIHODI I USLOVI ŽIVOTA U REPUBLICI SRBIJI

**Loše stanje životne sredine negativno utiče
na uslove života ranjivih grupa stanovništva**

Ivana Savić, Ivana Stjelja i Marko Milenković

Ivana Stelja, doktorantkinja Pravnog fakulteta Univerziteta Union u Beogradu. ivana.stjelja@gmail.com

Ivana Savić, doktorska kandidatkinja na Pravnom fakultetu Lajden univerziteta i izvršna direktorka Centra za ljudska prava i studije razvoja. ivana.savich@gmail.com, ivana@chrds.org, i.savic@umail.leidenuniv.nl

Marko Milenković, naučni saradnik Institut društvenih nauka - Centar za pravna istraživanja.
markomilenkovic@cantab.net

Životna sredina i prihodi i uslovi života u Republici Srbiji

Loše stanje životne sredine negativno utiče
na uslove života ranjivih grupa stanovništva

Ivana Savić, Ivana Stjelja i Marko Milenković

Analiza *Životna sredina i prihodi i uslovi života u Republici Srbiji* jedna je od 11 sekundarnih analiza koje su kreirane u okviru **Programa podrške razvoju istraživačkih kadrova iz oblasti društvenih nauka – sekundarne analize podataka dobijenih kroz istraživanje Anketa o prihodima i uslovima života – SILC**.

Sprovođenje Programa inicirao je i podržao Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije (SIPRU), uz podršku Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP), a u saradnji sa Republičkim zavodom za statistiku (RZS). Republika Srbija sprovodi istraživanje *SILC* od 2013. godine, čime se pridružuje članicama Evropske unije (EU) u praćenju životnog standarda, socijalne uključenosti i nejednakosti. Analizom mikropodataka iz *SILC*-a kao primarnom analitičkom izvoru, kroz 11 sekundarnih analiza daje se doprinos unapređenju procesa donošenja relevantnih politika socijalnog uključivanja, zasnovanih na podacima. Više informacija o samom Programu i kreiranim analizama možete pronaći na internet stranici Tima za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije www.socijalnoukljucivanje.rs.

Ova analiza istražuje veze između siromaštva i degradacije životne sredine. Rezultat su zaključci o međuzavisnosti ove dve pojave i formulacija preporuka za donosiocje odluka. Ova studija je jedna od retkih analiza podataka o socijalnom statusu stanovništva u kontekstu prava i politika zaštite životne sredine i održivog razvoja kod nas.

I pored unapređenja pravnog okvira i politika, u Srbiji se uočava trend pogoršanja stanja životne sredine, kako usled ljudskih aktivnosti, tako i usled prirodnih katastrofa kao što su bile poplave u 2014. godini. Trend drastičnog pogoršanja životne sredine u Srbiji traje poslednjih par decenija. Degradacija životne sredine izazvane ljudskim aktivnostima (zagađenje vazduha, buka, hemikalije, loš kvalitet vode, smanjenje i gubitak zelenih površina i urbanizacija) dovodi građane u zdravstvene i bezbednosne rizike i doprinosi povećanom riziku siromaštva i nejednakosti. Nedavno usvojeni *Ciljevi održivog razvoja* UN-a predstavljaju okvir za delovanje donosilaca političkih odluka, ali i angažovanje celokupnog društva.

OBRAZLOŽENJE METODOLOGIJE

U studiji su primenjeni komparativni i pravni metod, metodi koji se koriste za analitička (meta-analiza) i primenjena istraživanja – obrada primarnih rezultata, analiza propisa i strateških dokumenata. Imajući u vidu predmet i ciljeve studije, kao i prirodu primarnih rezultata primenjen je interdisciplinarni pristup istraživanju i sekundarnoj obradi rezultata. Iako primarni cilj *SILC* ankete nije da prati stanje životne sredine, ova anketa prati pokazatelje koji se odnose na životnu sredinu. Ova analiza koristi te mogućnosti *SILC* ankete i ukršta socijalno-demografske podatke sa podacima koji se tiču životne sredine.

REZULTATI ANALIZE

Odnos životne sredine i siromaštva je veoma kompleksan. Dominantno je stanovište da je siromaštvo jedan od glavnih uzroka degradacije životne sredine¹. Životna sredina u Srbiji predstavlja jedno od najviših ustavom zaštićenih dobara. Ustavom je proklamovano pravo na zdravu životnu sredinu, kao jedno od osnov-

¹ Izveštaj Svetske komisije za životnu sredinu i razvoj: Naša zajednička budućnost, Oxford: Oxford University Press, 1987 i UNEP. Global Environmental Look Geos: Environment for the Future We Want. Nairobi: UNEP, 2012.

nih i izvršivih ljudskih prava,² koje predstavlja osnov prava životne sredine i osnivanje institucija u oblasti. Pravo na zdravu životnu sredinu spada u prava koja se ne mogu derogirati i prava koja ne trpe ograničenja, za razliku od, na primer, prava na privatnu svojinu, čije se korišćenje i raspolaganje može ograničiti radi zaštite životne sredine i prirodnih bogatstava.³

Zagađenje životne sredine predstavlja direktnu pretnju životima, zdravlju i dobrobiti ljudi i neretko je uzrok ozbiljnih kršenja ljudskih prava. Usled prirodnih katastrofa, ljudski i ekonomski gubici se povećavaju, a time se povećava i izloženost rizicima. Ono što je zajedničko za čitavu teritoriju Srbije jeste da loše stanje životne sredine, odnosno loši fizički i prostorni uslovi, naročito utiču na kvalitet i uslove života ranjivih grupa stanovništva, što vodi njihovoj daljoj društvenoj i ekonomskoj isključenosti. Ova isključenost se ogleda kroz egzistenciju ovih građana u *začaranom krugu siromaštva*, a neretko i diskriminacije posebno izražene u slučaju romske zajednice. Ekonomska deprivacija i nemogućnost pristupa uslugama, infrastrukturi ili izloženost negativnim faktorima ukazuju da su u Srbiji ozbiljno ugrožena mnoga prava, a pre svega pravo na adekvatni životni standard, pravo na adekvatno stanovanje, pravo na (zdravu) životnu sredinu, pravo na zdravlje kao i niz drugih ljudskih prava.

U poslednjih par godina u Srbiji je, prema ocenama Evropske komisije (EK), ostvaren skroman napredak u oblastima životne sredine i klimatskih promena⁴. EK konstatuje da Srbija ima relativno zadovoljavajući pravni okvir, ali se mogu uočiti značajni izazovi u primeni propisa. Sistem upravljanja zaštitom životne sredine u Srbiji je veoma složen, uz učešće velikog broja institucionalnih aktera, postojanje značajnog broja propisa, kao i preplitanje i međuzavisnost sa drugim društvenim pitanjima i podsistemima, posebno u kontekstu ostvarivanja održivog razvoja. Uzroci neprimenjivanja propisa su mnogobrojni, od nepostojanja administrativnih kapaciteta, nemogućnosti da se izdvoje finansijska sredstva za primenu, pa sve do paradigme razvoja u praksi koja je isključiva, umesto inkluzivna.⁵

Više od polovine ukupnog broja domaćinstava živelo je u prenaseljenim stanovima (SILC, 2013), a oko jedne petine domaćinstava u suočavalo se sa višestrukom

deprivacijom u stanovanju, odnosno živelo je u stanu koji je prenaseljen i ima još neki od nedostataka zbog čega se ne može smatrati adekvatnim (vlažan, mračan, nema kupatilo ili toalet i sl.). Još veći problem predstavlja stanovanje u neformalnim naseljima, u kojima su uslovi za život su uglavnom neadekvatni, a veliki problem naročito tokom zime predstavlja grejanje prostorija u kojima se živi. U Srbiji Zakonom o vodama⁶ se priznaje pravo na korišćenje voda. Uprkos postojanju prava na korišćenje voda, i za vodu za piće plaća se naknada osim ako se voda ne koristi iz prirodnih vodotoka i prijemnika.⁷

U Srbiji 27,1% domaćinstava imalo probleme sa prokišnjavanjem i vlagom od kojih većinu čine domaćinstava koja žive ispod granice siromaštva (SILC, 2014). S obzirom na poplave u 2014. godini i značajnu štetu koja je tom prilikom nastupila, ne primećuje se značajan porast domaćinstava koje je imalo probleme sa vlagom i prokišnjavanjem u odnosu na prethodnu godinu. Najveći procenat domaćinstava koja žive ispod granice siromaštva i ima probleme sa prokišnjavanjem i vlagom nalaze se u ruralnim sredinama (36,62%), dok najmanji procenat živi u mešovitim naseljima (23,04%). U ovim domaćinstvima najviše je živelo dece (38,56%) i starih (38,52%), dok je u domaćinstvima iznad granice siromaštva najviše živelo dece (22,48%) i odraslih (23,08%).

Iako podaci ukazuju na loše stanje životne sredine, za samo 13,7% domaćinstava zagađenje životne sredine predstavlja problem. Najmanjem zagađenju su bila izložena domaćinstva u seoskim sredinama, a najvećem domaćinstva koja žive iznad granice siromaštva u urbanim sredinama, odnosno domaćinstva koja žive ispod granice siromaštva u mešovitim naseljima.

Prema *Smernicama Svetske zdravstvene organizacije za unutrašnji kvalitet vazduha* članovi domaćinstava koji žive u stanu koji prokišnja ili ima buđ su u povećanom riziku za respiratorne bolesti, infekcije, alergije i astmu i da mere usmerene na saniranje prokišnjavanje i vlagu u stanu imaju pozitivne efekte na zdravlje ljudi. Prema raspoloživim podacima skoro 1/3 domaćinstava u Srbiji ima probleme sa vlagom, što opet ukazuje da 1/3 ispitanih domaćinstava se suočava sa neadekvatnim stanovanjem i energetske siromaštvom. Izloženost neadekvatnom stanovanju i energetske siromaštvo rastu sa izloženosti siromaštvu. Trenutno ne postoje obavezujuće politike koje se

² Ustav, član 74, stav 1; član 22 i član 36; član 183.

³ Ustav, član 20; član 83, stav 2. i član 88 stav 2.

⁴ Evropska komisija, Izveštaj o napretku Republike Srbije za 2015. godinu, str. 103.

⁵ Poglavlje 27 je najkompleksnije i najskuplje poglavlje u kom se traže najduži prelazni rokovi.

⁶ Službeni glasnik RS, br. 30/10.

⁷ Član 156, stav 1, tačka 1. i član 159, stav 1, tačka 1.

odnose na standarde stanovanja, kao ni intersektorske politike koje se odnose na stanovanje.

Na osnovu gore analiziranih podataka mogu se uočiti tri dominantna problema u vezi sa životnom sredinom, prihodima i uslovima života: energetska siromaštvo, degradacija životne sredine i veoma nizak nivo svesti i obrazovanja o životnoj sredini. U tom smislu, analiza daje preporuke za delovanje u narednom periodu:

Što se pravnog i političkog okvira tiče, u narednom periodu je neophodno razviti sveobuhvatne mehanizme za nadzor sprovođenja razvojnih politika i merenje uticaja mera na poboljšanje uslova života građana, neophodno je da se javne institucije pripreme kako bi na najbolji način mogle da iskoriste potencijale kohezionih, strukturnih i fondova za ruralni razvoj EU; neophodno je dalje unapređenje pravnog okvira i ko-

rišćenje SILC ankete za unapređenje odgovora države u cilju ostvarivanja Ciljeva održivog razvoja.

Što se tiče smanjenja siromaštva u kontekstu životne sredine, neophodno je voditi računa da se budžet građana što manje optereti u procesu primene EU zakonodavstva u oblasti životne sredine; treba pristupiti razvijanju nacionalnih standarda u domenu adekvatnog stanovanja; neophodno je razviti i započeti implementaciju plana smanjenja vlažnosti i buđi u stanovima i pružiti podršku za unapređenje uslova života u ruralnim područjima; neophodno je dalje razvijanje intersektorskih politika za unapređenje kvaliteta stanovanja, naročito stanovništva koje živi ispod granice siromaštva ili u riziku siromaštva; takođe, neophodno je u postojećem zakonodavstvu definisati energetska siromaštvo u Srbiji kao i mere za njegovo smanjenje.

Udeo domaćinstava koja su bila izložena različitim faktorima životne sredine u 2013. i 2014. godini

Različiti faktori životne sredine	2013	2014
Problemi sa prokišnjavanjem i vlagom	22,3	27,1
Mračan ili nedovoljno osvetljen stan	8,6	9
Nepostojanje finansijske mogućnosti da se adekvatno zagreje stan	18,8	18
Nepostojanja kupatila u stanu	5,6	5,6
Nepostojanje nužnika sa vodokotlićem u stanu	6,1	6,1
Izloženost buci	12,07	12,1
Izloženost zagađenju životne sredine	17,6	13,7
Lošeg i veoma lošeg zdravlja	20,9	19,6
Lečenje od hronične bolesti	29,7	30
Teško i veoma teško plaća neophodne troškove	64,7	69,4
Ne može finansijski da priušti ribu ili meso ili vegeterijansku zamenu svaki drugi dan	33,2	29,5
Korišćenje javnog prevoza	48,2	50,2
Nepostojanje finansijske mogućnosti da se adekvatno zagreje stan	18,8	18
Problemi sa prokišnjavanjem i vlagom	22,3	27,1
Dugovanja za komunalne usluge	33	39,9

Izvor: SILC 2013 i SILC 2014.

Koncept održivog razvoja u Srbiji u praksi još uvek nije zaživeo. Stoga je neophodno donekle korigovati postojeću paradigmu razvoja, drugačije usmeriti ekonomski razvoj, razvoj sistema zaštite životne sredine i investirati u zelenu ekonomiju i u zelenu i plavu infrastrukturu koja predstavlja preduslov za unapređenje uslova života i smanjenje siromaštva. Ovo će biti od izuzetnog značaja naročito u kontekstu pridruživanja EU, ali i sve većih posledica koje klimatske promene imaju u našem regionu.

Siromaštvo u Srbiji ostaje na visokom nivou, kako izraženo u apsolutnom smislu, tako i *relativno* izraženo i bez obzira na primenjen metodološki koncept, nema značajnih razlika u profilu siromašnih prema konceptu apsolutnog i relativnog siromaštva. Na osnovu ovog nalaza, u nacrtu *Programa reformi politika zapošljavanja i socijalne politike (ESRP)* stoji da tri elementa odlučujuće određuju životni standard u Srbiji: radni status, nizak nivo obrazovanja i prebivalište izvan urbanih centara.

RELEVANTNOST ANALIZE: VEZA SA POLITIKAMA EU, UN I STRATEŠKIM OKVIROM SRBIJE

Agenda 2030 UN-a se sastoji iz 17 ciljeva i 169 podciljeva čije ostvarenje treba da doprinese okončanju siromaštva, nejednakosti i borbe protiv klimatskih promena. Iako su u pitanju globalni ciljevi, predviđena je kontekstualizacija ovih ciljeva nacionalnim i lokalnim realnostima. Ostvarivanje ciljeva, kao i praćenje njihove primene biće ogroman zadatak, te je važno sagledati i uzeti u obzir postojeće mehanizme, posredne i neposredne, za praćenje razvoja. Za Srbiju će primena *Ciljeva održivog razvoja* biti od izuzetne važnosti u procesu evropskih integracija. SILC anketa će u tom smislu imati značajnu ulogu u praćenju primene ciljeva održivog razvoja,⁸ u potpunosti kada je u pitanju cilj koji se odnosi na iskorenjivanje siromaštva, odnosno delimično kada su u pitanju ostalih 16 ciljeva.

Rezultati ove analize odnose se na sledeće ciljeve održivog razvoja UN-a:

- Cilj 1 : okončati siromaštvo svuda i u svim oblicima,*
- Cilj 3. Obezbediti zdrav život i promovisati blagostanje za ljude svih generacija;*
- Cilj 6. Obezbediti sanitarne uslove i pristup pijaćoj vodi za sve;*
- Cilj 7. Osigurati pristup dostupnoj, pouzdanoj, održivoj i modernoj energiji za sve;*
- Cilj 11. Učiniti gradove i ljudska naselja inkluzivnim, bezbednim, prilagodljivim i održivim i*
- Cilj 13. Preduzeti hitnu akciju u borbi protiv klimatskih promena i njenih posledica.*

⁸ Eurostat's role in the development and implementation of a comprehensive monitoring framework for SDGs, UN, 2015, str. 4

SADRŽAJ

1. Uvod	372
2. Zaštita životne sredine u Srbiji i izazovi siromaštva	375
3. Zaštita ljudskih prava, garancije adekvatnih životnih uslova, zaštita zdravlja i zaštita životne sredine.....	378
4. Analiza podataka SILC istraživanja rađenog u Srbiji – siromaštvo i životna sredina u brojkama....	381
4.1. Energetsko siromaštvo	384
4.2. Potencijali korišćenja SILC-a za praćenje ostvarivanja Ciljeva održivog razvoja.....	386
5. Zaključak i preporuke	388
6. Aneksi.....	391
Anex I.....	391
Aneks II.....	392
Literatura.....	397

SPIŠAK TABELA

Tabela 1: Udeo domaćinstava koja su bila izložena različitim faktorima životne sredine u 2013. i 2014. godini	381
Tabela 2: Nemogućnost domaćinstva da priušti adekvatno zagrevanje stana u 2014. godini po urastu (deca 0-17, mladi 18-29, odrasli 30-64, stari 65 plus), polu i tipu naselja (%)	382
Tabela 3: Domaćinstva koja su u 2014. godini imala problema sa prokišnjavanjem i vlagom po uzrastu, polu i tipu naselja (%)	383
Tabela 4: Domaćinstva koja su u 2014. godini imala probleme sa bukom po urastu, polu i tipu naselja (%)	383
Tabela 5: Domaćinstva za koje je zagađenje životne sredine predstavljalo problem u 2014. godini po uzrastu, polu i tipu naselja (%)	384
Tabela 6: SILC indikatori koji se koriste za merenje pojedinih aspekata energetske siromaštva (%).....	385
Aneks I	
Tabela 1: Ciljevi održivog razvoja	391
Aneks II	
Tabela 1: Sekundarna analiza SILC-a „Životna sredina i prihodi i uslovi života u Republici Srbiji“ – pitanja iz SILC upitnika, ostvarivanje prava i indikatori za ostvarivanje ciljeva održivog razvoja	392

1. UVOD

U poslednjih par decenija, stanje životne sredine u Srbiji drastično se pogoršalo i to, uglavnom zahvaljujući ljudskom faktoru. Zagađenje prirode, neodrživi obrasci proizvodnje i potrošnje, klimatske promene, konflikti, industrijalizacija, urbanizacija, ekonomska kriza samo su neke od posledica koje dovode građane i građanke Srbije, između ostalog, u zdravstvene, bezbednosne, socijalne i ekonomske rizike. Posebno otežavajuću okolnost predstavlja i činjenica da Srbija pripada regionu sa najvećim porastom nejednakosti u svetu⁹ i da se u velikoj meri identifikuje potreba, a i obaveza, za sprovođenjem ciljeva iz razvojne Agende 2030 Ujedinjenih nacija¹⁰ i u našoj sredini.

Nedavno usvojeni Ciljevi održivog razvoja¹¹ na UN Samitu održivog razvoja 2015¹² predstavljaju dodatni okvir za delovanje donosilaca političkih odluka, ali i angažovanje celokupnog društva za unapređenje kvaliteta i uslova života građana Srbije. Primena ciljeva biće započeta u januaru 2016. godine. To je grupa ciljeva univerzalnog karaktera koji treba da doprinesu naporima za postizanje održivog razvoja u svim delovima sveta. Ciljevi su rezultat Rio+20 konferencije i potrebe da se usvoji univerzalni okvir koji će se nadovezati na Milenijumske ciljeve razvoja koji ističu 2015. godine¹³, kao i da uobliče agendu razvoja na nacionalnom, regionalnom i međunarodnom nivou do 2030. godine.

Uočeno je i da degradacija životne sredine, naročito prirodne katastrofe, kao što su bile poplave u Srbiji 2014. godine, negativno utiče na prihode i učešće građana u društvenim procesima, što dovodi do daljeg porasta nejednakosti i siromaštva u Srbiji. Stoga je potrebno analizirati vezu između lošeg stanja životne sredine, uključujući i nastupanje prirodnih katastrofa, i siromaštvo, nejednakosti i ugrožavanja prava u Srbiji.

Osnovni cilj istraživanja je sekundarna analiza SILC-a sa aspekta životne sredine sa posebnim aspektom na klimatske promene i izvođenje zaključaka o međuzavisnosti ove dve pojave (siromaštva i degradacije životne sredine) i formulacija preporuka za donosiocje odluka. Imajući u vidu prirodu podataka dostupnih kroz SILC i njihova ograničenja u kontekstu analize dve pojave, studija teži da: (1) istraži i analizira odnos između stanja životne sredine i prihoda, siromaštva, socijalne isključenosti i uslova života u Srbiji; (2) da na osnovu rezultata pruži preporuke za unapređenje formulisanja javnih politika koje su u skladu sa principima održivog razvoja i Ciljeva održivog razvoja, odnosno UN Agende 2030. U tom smislu, ova studija pruža jednu od prvih analiza podataka o socijalnom statusu stanovništva u kontekstu prava i politike zaštite životne sredine i održivog razvoja kod nas.

U skladu sa postavljenim ciljevima istraživanja, polazna hipoteza sekundarnog istraživanja jeste da životna sredina ima izuzetan uticaj na prihode i uslove života u Republici Srbiji i da nepriznavanje tog uticaja dovodi do porasta nejednakosti i siromaštva, kao i da siromaštvo generiše uslove za dalju degradaciju životne sredine. Druga hipoteza koja se ispituje u istraživanju jeste da integrisanje tri dimenzije održivog razvoja može pozitivno uticati na iskorenjivanje siromaštva. Treća hipoteza je da sadašnji strateški i zakonodavni okvir u Srbiji ne omogućava rešavanje dva povezana problema koji su predmet istraživanja i da je u srednjoročnom periodu potrebno usvojiti, izmeniti i dopuniti propise u Republici Srbiji koji bi stvorili podsticajno okruženje i okvir za ostvarivanje održivog razvoja (pre svega Ciljeva održivog razvoja) koje bi za posledicu imalo poboljšanje uslova života i prihoda, kao i smanjenje socijalne isključenosti u Republici Srbiji.

U studiji su primenjeni komparativni i pravni metod, metodi koji se koriste za analitička (meta-analiza) i primenjena istraživanja, obrada primarnih rezultata, analiza propisa i strateških dokumenata. Imajući u vidu predmet i ciljeve studije, kao i prirodu primarnih rezultata primenjen je interdisciplinarni pristup istraživanju i sekundarnoj obradi rezultata.

Studija je podeljena u tri dela. Prvi deo je usmeren na analizu stanja životne sredine posebno uzimajući

⁹ U 2013. godini, ECIS region je imao najvišu vrednost nejednakosti, za više informacija videti:

<http://hdr.undp.org/en/content/table-3-inequality-adjusted-human-development-index>

¹⁰ <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>

¹¹ <https://sustainabledevelopment.un.org/?menu=1300>

¹² <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/summit>

¹³ Posebno osam tarjeta usmerenih na iskorenjivanje siromaštva iz Milenijumske deklaracije.

u obzir vezu između stanja životne sredine, uslova života i prihoda i iskorenjivanje siromaštva. Drugi deo je posvećen ljudskim pravima i siromaštvu, odnosno istraživanju na koji način životna sredina utiče na ostvarivanje, unapređenje, promociju i zaštitu ljudskih prava i iskorenjivanje siromaštva. Treći deo je posvećen analizi podataka SILC istraživanja sa aspekta životne sredine, odnosno imajući u vidu prirodu i limitiranost SILC podataka u ovoj oblasti, vezi između siromaštva i uslova života/sredine u kojoj ispitanici žive. U tom smislu su analizirane dostupne varijable i podaci ukršteni prema uzrastima ispitanika, polu i tipu naselja u kome žive. U ovom delu se posebno analizira i diskutuje nalaz da se prema SILC-u većem stepenu ugroženosti, odnosno degradacije životne sredine nalaze oni ispitanici koji nisu prema relevantnim parametrima označeni kao siromašni. To rezultira daljim izvođenjem zaključaka o percepciji siromaštva u ovom delu studije.

Iako ograničeni, podaci SILC-a mogu nam dati preliminarnu sliku o međuzavisnosti siromaštva i degradacije životne sredine u Republici Srbiji, ali se prepoznaje i potreba za sprovođenjem dodatnih ciljnih istraživanja kako bi se detaljnije utvrdilo na koji način loše stanje životne sredine utiče na ostvarivanje prava građana, odnosno njihovo uskraćivanje.¹⁴

EU statistika o prihodima i uslovima života je izvor podataka za komparativno sagledavanje distribucije prihoda i socijalne inkluzije u EU.¹⁵ SILC je zasnovan na ideju zajedničkog okvira i koristi za monitoring politika. SILC na godišnjem nivou obezbeđuje dve vrste podataka i to podatke preseka stanja koji daju informacije o prihodima, siromaštvu socijalnoj isključenosti i drugim uslovima života i podaci praćenja stanja koje čine podaci o promenama na individualnom nivou u periodu od četiri godine. SILC je višenamenski instrument koje se uglavnom fokusira na prihode. Detaljni podaci se sakupljaju o komponentama prihoda, uglavnom ličnih prihoda, iako je obuhvaćeno nekoliko komponenti prihoda do-

maćinstava. U okviru SILC-a obuhvaćena su domaćinstva i članice i članovi domaćinstava, dok su osobe koje žive u kolektivnim domaćinstvima, kao i osobe u ustanovama socijalne zaštite isključene iz istraživanja, kao i najsiromašniji slojevi. SILC prikuplja podatke objektivne, subjektivne, monetarne i nemonetarne prirode.

SILC predstavlja osnovni instrument za dobijanje statističkih podataka o prihodima, socijalnoj inkluziji i uslovima života i prikuplja komparativne multidimenzionalne mikro-podatke o prihodima, siromaštvu, socijalnoj inkluziji, stanovanju, radu, obrazovanju i zdravlju. SILC se koristi i za monitoring EU2020¹⁶ naročito u delu koji se odnosi na smanjenje siromaštva.¹⁷ Kako socijalna inkluzija predstavlja jedan od osnova evropske strategije, tako i ovi indikatori reflektuju napore integrisanja tri dimenzije održivog razvoja, jer su socijalna inkluzija i kohezija *sine qua non* održivog razvoja u Evropskoj uniji.

Važno je u kontekstu ovog istraživanja istaći da je značajan napredak učinjen u ljudskom razvoju,¹⁸ ali da su, uprkos tome, apsolutno siromaštvo i visoka stopa nezaposlenosti prevalentni, naročito u južnom, i jugozapadnom regionu Srbije.¹⁹

SILC upitnik sadrži limitirani broj pitanja koja omogućavaju sagledavanje odnosa siromaštva i životne sredine, ali su oni vredni pošto daju okvirnu sliku uticaja koji siromaštvo vrši na zdravlje i životnu sredinu stanovnika Srbije.²⁰ Analiza SILC podataka ukazuje na korelaciju prihoda domaćinstava na ocenu uslova života, izloženost buci, korišćenju javnog prevoza, izloženost zagađenju životne sredine, kao i plesni. Putem SILC-a, doduše ograničeno, moguće je izvršiti analizu koliko su domaćinstva, različite ekonomske moći, uslovljena aspektima životne sredine.

¹⁴ Za analizu metoda korišćenih za dolaženje do podataka o siromaštvu na Zapadnom Balkanu pre početka korišćenja SILC metodologije videti: Calogero Carletto, Caterina Ruggeri Laderchi, and Sara Savastano. "Measuring Poverty in the Western Balkans: Recent Trends and New Challenges" in Caterina Ruggeri Laderchi, Sara Savastano (Eds.), *Poverty and Exclusion in the Western Balkans - New Directions in Measurement and Policy*, Springer, 2013., 29-38

¹⁵ EU SILC je rezultat džentlmenskog sporazuma Eurostata i šest država EU i Norveške 2003 i počeo je sa primenom 2004. Godine 2005 godine je SILC pokrивao sve članice EU zajedno sa Norveškom i Islandom. U Srbiji je uveden 2013 godine.

¹⁶ Strategija Evrope 2020 je EU strategija za pametan, održiv i inkluzivan rast i dostupna je na http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm

¹⁷ Za više informacija videti [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU_statistics_on_income_and_living_conditions_\(EU-SILC\)_methodology_-_introduction&oldid=222694](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU_statistics_on_income_and_living_conditions_(EU-SILC)_methodology_-_introduction&oldid=222694)

¹⁸ U 2014. godini human development index (HDI) Srbije je bio 0.745. Za više informacija videti:

<http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>

¹⁹ 2014 Annual Report Human Rights and Rule Of Law in Europe and the Commonwealth Of Independent States (CIS), str. 56.

²⁰ Neračunajući stanovnike neformalnih naselja koji nisu bili deo uzorka za istraživanje, čime su rezultati u određenom procentu neadekvatni, tj bolji u odnosu na one koji bi se dobili uključivanjem stanovnika neformalnih naselja kao najdeprivilegovanih.

Iako primarni cilj SILC-a nije da prati stanje životne sredine, SILC ima indikatore koji se odnose na životnu sredinu. Takođe, putem SILC-a mogu se ukrstiti socijalno-demografski podaci sa podacima koji se tiču životne sredine, pa tako SILC pruža mogućnost da kada je na primer pitanje energetske siromaštvo, ukaže koja populacija je izložena energetske siromaštvo po pitanju, pola, godina, obrazovanja, radno-pravnog statusa i geografske distribucije. Takođe, putem SILC-a mogu se ukrstiti socijalno-demografski podaci sa podacima koji se tiču životne sredine, pa tako SILC pruža mogućnost da se, kada je na primer pitanje energetske siromaštvo, ukaže koja populacija je izložena energetske siromaštvo po pitanju, pola, godina, obrazovanja, radno-pravnog statusa i geografske distribucije.

2. ZAŠTITA ŽIVOTNE SREDINE U SRBIJI I IZAZOVI SIROMAŠTVA

Životna sredina u Republici Srbiji predstavlja jedno od najviših ustavom zaštićenih dobara, pa tako Ustav Republike Srbije proklamuje pravo na zdravu životnu sredinu.²¹ Ustavom je proklamovano pravo na zdravu životnu sredinu, kao jedno od osnovnih²² i izvršivih ljudskih prava,²³ koje predstavlja osnov prava životne sredine i osnivanje institucija u oblasti.²⁴ Pravo na (zdravu) životnu sredinu spada u prava koja se ne mogu derogirati i prava koja ne trpe ograničenje,²⁵ za razliku od, na primer, prava na privatnu svojinu, čije se korišćenje i raspolaganje može ograničiti radi zaštite životne sredine i prirodnih bogatstava.²⁶ U tom smislu, životna sredina je prepoznata kao jedno od najviših dobara, a pravo na zdravu životnu sredinu izdignuto na nivo ustavnih prava. Prema Ustavu Republike Srbije, svako je dužan da čuva i poboljšava životnu sredinu. Ova obaveza, iako opšta, predstavlja značajan izazov za najsiromašnije građane s obzirom da deprivilegovan položaj i odsustvo pristupa osnovnoj infrastrukturi i servisima često dovodi najsiromašnije građane u situaciju da vrše negativne uticaje na životnu sredinu.²⁷

Zakon o zaštiti životne sredine definiše životnu sredinu kao skup prirodnih i stvorenih vrednosti čiji kompleksni međusobni odnosi čine okruženje, odnosno prostor i uslove za život.²⁸ Iz ovoga sledi da pravo na zdravu životnu sredinu jeste pravo o kvalitetu stanja životne sredine,²⁹ a kvalitet se negativno definiše kao

odsustvo zagađenja životne sredine i rizika od zagađenja koje prevazilazi sposobnost životne sredine da prihvati određenu količinu zagađujućih materija po jedinici vremena i prostora tako da ne nastupi nepovratna šteta u životnoj sredini. Drugim rečima, degradacija životne sredine se definiše kao proces narušavanja kvaliteta životne sredine koji nastaje prirodnim ili ljudskom aktivnošću ili je posledica nepreduzimanja mera radi otklanjanja uzroka narušavanja kvaliteta ili štete po životnu sredinu, prirodne ili radom stvorene vrednosti.³⁰ Odnos životne sredine i siromaštva je veoma kompleksan i dominantno je stanovište da je siromaštvo jedan od glavnih uzroka degradacije životne sredine.³¹

U poslednjih par godina u Republici Srbiji je, prema ocenama Evropske Komisije, ostvaren skroman napredak u oblastima životne sredine i klimatskih promena,³² premda su određeni pomaci vidljivi kako na zakonodavnom tako i na nivou implementacije. Sistem upravljanja zaštitom životne sredine u Srbiji veoma je složen, uz učešće velikog broja institucionalnih aktera,³³ postojanje značajnog broja propisa kao i preplitanje i međuzavisnost sa drugim društvenim pitanjima i podsistemima posebno u kontekstu ostvarivanja održivog razvoja.³⁴ Održivi

the Environment: Where Next? The European Journal of International Law Vol. 23 no. 3

³⁰ Zakon o zaštiti životne sredine ("Sl. glasnik RS", br. 135/2004, 36/2009, 36/2009 - dr. zakon, 72/2009 - dr. zakon i 43/2011 - odluka US) član 3. stav 17.

³¹ Za više informacija pogledati Izveštaj Svetske komisije za životnu sredinu i razvoj: Naša zajednička budućnost, Oxford: Oxford University Press, 1987 i UNEP. Global Environmental Look Geos: Environment for the Future We Want. Nairobi: UNEP, 2012.

³² Radni dokument Komisije, Republika Srbija, 2014 izveštaj o napretku koji prati Saopštenje Komisije upućeno Evropskom Parlamentu, Savetu, Evropskom ekonomskom i socijalnom komitetu i Komitetu regiona, Strategija proširenja i ključni izazovi za period 2014-2015, str. 103.

³³ U skladu sa članom 4. Zakona o zaštiti životne sredine, sistem zaštite životne sredine, u okviru svojih ovlašćenja, obezbeđuju: 1) Republika Srbija; 2) autonomna pokrajina; 3) opština, odnosno grad; 4) preduzeća, druga domaća i strana pravna lica i preduzetnici koji u obavljanju privredne i druge delatnosti koriste prirodne vrednosti, ugrožavaju ili zagađuju životnu sredinu; 5) naučne i stručne organizacije i druge javne službe; 6) građanin, grupe građana, njihova udruženja, profesionalne ili druge organizacije. U skladu sa Zakonom, svi subjekti sistema zaštite životne sredine dužni su da čuvaju i unapređuju životnu sredinu.

³⁴ Nacionalna Strategija održivog razvoja ("Sl. glasnik RS", br. 57/2008)

²¹ Ustav Republike Srbije, član 74.

²² Ustav Republike Srbije, član 74, stav 1.

²³ Ustav Republike Srbije, član 22 i član 36, član 183.

²⁴ Economic Commission for Europe, Committee on Environmental Policy. Environmental Performance Reviews: Serbia, Second Review. Environmental Performance Reviews Series No. 26. New York: United Nations, 2007, str. 40.

²⁵ Ustav Republike Srbije, član 20.

²⁶ Ustav Republike Srbije, član 83, stav 2. i član 88 stav 2.

²⁷ Najuočljiviji je primer energetskog siromaštva. Za više informacija pogledati Energija na drugi način.

²⁸ Zakon o zaštiti životne sredine ("Sl. glasnik RS", br. 135/2004, 36/2009, 36/2009 - dr. zakon, 72/2009 - dr. zakon, 43/2011 - odluka US i 14/2016) stav 1, tačka 1.

²⁹ Odnosno pravo na zdravu životnu sredinu čiji sadržaj i dalje predstavlja predmet velike rasprave u okviru teorije. O odnosu životne sredine i ljudskih prava videti više: Alan Boyle, *Human Rights and*

razvoj je jedan od fundamentalnih ciljeva Evropske unije, koji podrazumeva integrisanje životne sredine u sve politike Evropske unije što će za Srbiju tek predstavljati izazov u procesu evropskih integracija.

Istraživanje pravnog okvira i politika u oblasti životne sredine ukazuje da Srbija ima relativno zadovoljavajući pravni okvir,³⁵⁻³⁶ ali se mogu uočiti značajni izazovi u primeni propisa.³⁷ Uzroci nepri- menjivanja propisa su mnogobrojni, od neposto- janja administrativnih kapaciteta, nemogućnosti da se izdvoje finansijska sredstva za primenu, pa sve do paradigme razvoja u praksi koja je isključiva, umesto inkluzivna.³⁸ Konkretno, u praksi jeste da usled povećanih potreba da se izdvoje sredstva za zaštitu životne sredine sa jedne strane, a da se un- apređe uslovi života građana sa druge strane, dolazi do kompeticije između ova dva cilja, gde prevagu ima kratkoročni i srednjoročni ekonomski rast, te Srbija suočava sa tipičnom dilemom većine zemalja u razvoju u prethodnih nekoliko decenija. Dobro upravljanje životnom sredinom, ali i prirodnim resursima bi trebalo da obezbedi i odgovarajuće distributivne efekte, odnosno da doprinosi sman- jenju siromaštva, regionalnih dispariteta i smanjen- ju zagađenja životne sredine.³⁹ Prethodno izneti zaključak ukazuje i na činjenicu da se ipak životna sredine ne integriše u sve politike Srbije, kao ni da koncept održivog razvoja u Srbiji u praksi još uvek nije zaživeo. Stoga je neophodno donekle korigovati

postojeću paradigmu razvoja, drugačije usmeriti ekonomski razvoj, razvoj sistema zaštite životne sredine i investirati u zelenu ekonomiju i u zelenu i plavu infrastrukturu koja predstavlja preduslov za unapređenje uslova života i smanjenje siromaštva i „snažnu“ održivost, jer će ovo biti od izuzetnog značaja naročito u kontekstu pridruživanja EU, ali i sve većih posledica koje će klimatske promene imati u našem regionu. Klimatske promene, degradacija životne sredine i povećano korišćenje energenata koji zagađuju životnu sredinu značajno utiču na zdravlje populacija širom sveta. Mnoge od posledica globalnih ekoloških promena na zdravlje tek treba da budu otkrivene, ali postoji dovoljno dokaza koji ukazuju na potrebu preduzimanja mera za sprečavanje nastajanja štete.⁴⁰

No uprkos gorespomenutom postignutom napretku, Srbija se suočava sa nizom problema u oblasti životne sredine. Tako na primer, prema dostupnim podacima, sedam od osam gradskih aglomeracija Srbije spada u III kategoriju kvaliteta vazduha, pre- mašujući granice tolerancije za više zagađujućih materija.⁴¹ U periodu od 1998. do 2011. godine emi- sije teških metala bile su konstantne.⁴² Infrastruk- tura i sistem za sprečavanje poplava i upravljanje vodama zahteva prioritizaciju i značajnije investi- ranje u plavu infrastrukturu, što je posebno vidljivo u svetlu poplava koje su se dogodile 2014. godine.⁴³ Kada je u pitanju kvalitet vode, prema poslednje do- stupnim podacima iz 2012. godine na 70% mernih stanica je određen zadovoljavajući status (odličan i dobar) dok 30% mernih stanica ne zadovoljava (umeren i slab),⁴⁴ ali i dalje najveći izvor zaga- đivanja čine netretirane komunalne i industrijske vode.⁴⁵ Što se tiče stanja prirode u Srbiji, trenutno nisu dostupni podaci, jer se po prvi put izrađuje Iz- veštaj o stanju prirode u Srbiji.⁴⁶

³⁵ Relevantni zakoni u oblasti su: Zakon o upravljanju otpadom, Za- kon o zaštiti vazduha, Zakon o proceni uticaja na životnu sredinu, Zakon o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu, Zakon o vo- dama, Zakon o zaštiti od nejonizujućih zračenja, Zakon o zaštiti od jonizujućih zračenja i o nuklearnoj sigurnosti, Zakon o zaštiti pri- rode, Zakon o zaštiti od buke u životnoj sredini i mnogi drugi.

³⁶ Međutim, iako je ostvaren izvestan napredak u usklađivanju poli- tika i zakonodavstva sa komunitarnim pravom u oblasti životne sredine i klimatskih promena, napredak u pogledu horizontalnog zakonodavstva je izostao. Radni dokument Komisije, Republika Srbija, 2015 Izveštaj o napretku koji prati saopštenje Komisije upućeno Evropskom parlamentu, Savetu, Evropskom ekonomskom i socijalnom komitetu i Komitetu regiona, Strategija proširenja EU, Brisel od 10.11.2015., str. 78 dostupno na http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/izvestaj_o_napretku_nov_2015.pdf

³⁷ Radni dokument Komisije, Republika Srbija, 2015 Izveštaj o napretku koji prati saopštenje Komisije upućeno Evropskom parlamentu, Savetu, Evropskom ekonomskom i socijalnom komitetu i Komitetu regiona, Strategija proširenja EU, Brisel od 10.11.2015., str. 78 dostupno na http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/izvestaj_o_napretku_nov_2015.pdf

³⁸ Poglavlje 27 je najkompleksnije i najskuplje poglavlje u kom se traže najduži prelazni rokovi.

³⁹ Nacionalna strategija održivog korišćenja prirodnih resursa i do- bara, str. 4-5.

⁴⁰ Uporediti: Samuel S. Myers, "Introduction to Human Health, Eco- systems, and Poverty Reduction", in: Jane Carter Ingram, Fabrice DeClerck, Cristina Rumbaitis del Rio (Eds) Integrating Ecology and Poverty Reduction - Ecological Dimensions, Springer, 2012., 163 - 164

⁴¹ Izveštaj o napretku 2014, str 99-100.

⁴² Stanje životne sredine 2012, str. 18.

⁴³ Izveštaj o napretku 2014, str 100-102.

⁴⁴ Stanje životne sredine 2012 str. 40

⁴⁵ Stanje životne 2012 str. 63

⁴⁶ Za više informacija posetiti

<http://www.zzps.rs/novo/index.php?jezik= la&strana=vest&n=261>

³⁷ Za više informacija pogledati Izveštaj Svetske komisije za životnu sredinu i razvoj: Naša zajednička budućnost, Oxford: Oxford Uni- versity Press, 1987 i UNEP. Global Environmental Look Geos: Envi- ronment for the Future We Want. Nairobi: UNEP, 2012.

Prema Ustavu Republike Srbije, svako je dužan da čuva i poboljšava životnu sredinu. Ova obaveza, iako opšta, predstavlja značajan izazov za najsiromašnije građane s obzirom da deprivilegovan položaj i odsustvo pristupa osnovnoj infrastrukturi i servisima često dovodi najsiromašnije građane u situaciju da vrše negativne uticaje na životnu sredinu.⁴⁷ Sa druge strane, kako je jedna od osnovnih karakteristika siromaštva deprivacija pristupa uslugama, resursima i distributivnoj mreži, može se zaključiti da proizvodna i distributivna mreža, naročito ekoservisa, kojoj ekstremno siromašno, siromašno i stanovništvo u riziku od siromaštva nema ili ima veoma ograničen pristup uopšteno ne može značajno doprineti povećanju stepena degradacije životne sredine, već tome mogu doprineti samo oni koji imaju u punom ili skoro punom obimu pristup servisima, uslugama i distributivnim mrežama. Međutim, siromašno stanovništvo će u najvećoj meri biti izloženo negativnim posledicama neodržive potrošnje i proizvodnje, kao što su zdravstveni i bezbednosni rizici, usled nemogućnosti pristupa distributivnoj mreži, osnovnim uslugama i servisima i zaštiti svojih prava.

⁴⁷ Najuočljiviji je primer energetskog siromaštva i korišćenje energenata koji izrazito zagađuju životnu sredinu. Više o energetskom siromaštvu videti u narednim delovima analize.

3. ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA, GARANCIJE ADEKVATNIH ŽIVOTNIH USLOVA, ZAŠTITA ZDRAVLJA I ZAŠTITA ŽIVOTNE SREDINE

Zagađenje životne sredine predstavlja direktnu pretnju životima, zdravlju i dobrobiti ljudi i neretko je uzrok ozbiljnih kršenja ljudskih prava. Drugim rečima, usled prirodnih katastrofa, ljudski i ekonomski gubici se povećavaju, a time se povećava i izloženost rizicima. Stepenn rizika varira i uslovljen je stanjem prirode, društva, ekonomije, tehnologije, zalihama hrane, socijalnom isključenošću, jer često postoji tesna veza između povećane izloženosti rizicima i nemogućnosti za uživanje osnovnih ljudskih prava.⁴⁸ „Veza između čoveka i njegove sredine prolazi kroz dalekosežne promene usled rasta naučnog i tehnčkog razvoja,”⁴⁹ kao i da „kontinuirano i ubrzano pogoršavanja kvaliteta ljudske sredine [...] ima posledične efekte na stanje ljudi, njihovog fizičkog, psihičkog i društvenog blagostanja, dostojanstva i uživanja osnovnih ljudskih prava.”⁵⁰ Iz ovoga se nedvosmisleno može zaključiti da su kršenja ljudskih prava u direktnoj vezi sa stepenom siromaštva i nejednakosti u društvu. Ova veza je naročito vidljiva kada se radi o osnovnim socijalnim i ekonomskim pravima.⁵¹

Postoje mnogobrojne definicije siromaštva.⁵² Ono što je zajedničko za skoro sve definicije jeste da se siromaštvo definiše kao višedimenzionalna pojava, koju čine materijalni standard, zdravlje, obrazova-

nje, zaposlenost, socijalni kontakti, kultura, ekonomska i fizička nesigurnost, ali i zdrava i adekvatna životna sredina, prirodna i ljudski stvorena. Uzimajući u obzir višedimenzionalnost siromaštva, rešavanje problema siromaštva zahteva multidisciplinarni, integrisani i holistički pristup.⁵³ Stoga, nije dovoljno samo siromaštvo definisati, već je potrebno i meriti ga kako bi se sagledale razmere i uzroci ugroženosti i formulisale mere socijalne i ekonomske politike i politike životne sredine. U tom smislu, relevantna je definicija apsolutnog i relativnog siromaštva. Apsolutno siromaštvo podrazumeva nemogućnost da se zadovolje osnovne, bazične, minimalne potrebe, koje postoje ukoliko postoji nemogućnost da se zadovolji minimalan životni standard, dok se ekstremno siromaštvo definiše kao siromaštvo u kome ne mogu da se zadovolje ni osnovne potrebe za hranom, kao i kada je u pitanju dugotrajno siromaštvo. Relativno siromaštvo podrazumeva nemogućnost da se ostvari životni standard koji je odgovarajući za društvo u kome pojedinac živi.⁵⁴ Materijalna deprivacija podrazumeva oskudicu u onome što se u jednom društvu smatra neophodnim za dostojanstven život. Životni standard se ne povezuje samo sa prihodima već se u obzir uzimaju i nemonetarni faktori. Materijalna deprivacija je zapravo jedno šire shvatanje siromaštva i često se meri različitim indeksima. Materijalna deprivacija se prati u EU preko četiri grupe indikatora: ekonomskih, indikatora opremljenosti domaćinstva, kvaliteta stanovanja i deprivacije u okruženju,⁵⁵ pa se tako indikator deprivacije u okruženju odnosi se na buku

⁴⁸ Barrow. C.J. Environmental Change and Human Development: Controlling Nature? London: Arnold, 2003, str. 101.

⁴⁹ Rezolucija Generalne skupštine Ujedinjenih nacija UN dokument 2398 (XXII), 1968, st. 1.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Dok je u slučaju građanskih i političkih prava, veza je više indirektna. Videti: Pogge, Thomas. "Poverty and Human Rights" (PDF). ohchr.org

http://www2.ohchr.org/english/issues/poverty/expert/docs/Thomas_Pogge_Summary.pdf

⁵² Za potrebe ovog istraživanja relevantna je definicija Evropske unije usvojene 1975. godine na Evropskom savetu <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/5723553/KS-EP-09-001-EN.PDF/beb36abc-ff29-48ao-8518-32b64ad73ca5> strana 6 kao i definicija siromaštva Deklaracije Ujedinjenih nacija iz Kopenhagena o društvenom razvoju iz 1995. godine Report of the World Summit for Social Development (Copenhagen, 6-12 March 1995) <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N95/116/51/PDF/N9511651.pdf?OpenElement>

⁵³ Prvi koraci ka integrativnom sagledavanju i političkom rešavanju problema degradacije životne sredine i siromaštva učinjeni su na Konferenciji o životnoj sredini i održivom razvoju u Riju 1992. Za tadašnje sagledavanje međuzavisnosti ovih problema videti: Udo E. Simonis, „Poverty, Environment and Development”, Intereconomics, March/April 1992, 75-86

⁵⁴ <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2014/09/POJAM-I-MERENJE-SIROMASTVA.pdf>

⁵⁵ [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/EU_statistics_on_income_and_living_conditions_\(EU-SILC\)_methodology_-_material_deprivation_by_dimension](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/EU_statistics_on_income_and_living_conditions_(EU-SILC)_methodology_-_material_deprivation_by_dimension)

u lokalnom okruženju, zagađenje i druge ekološke probleme i kriminal i nasilje u okruženju. Za potrebe ovog istraživanja korišćen je i SILC indikator siromaštva, na osnovu koga se ljudi koji se nalaze ispod 60% medijane ekvivalentnih prihoda smatraju siromašnima. Subjektivno siromaštvo podrazumeva procenu sopstvenog materijalnog stanja a siromaštvo po administrativnim ili zakonskim kriterijumima podrazumeva da siromašni oni koji mogu da ostvare pravo na socijalnu pomoć i druga socijalna davanja prema pozitivnim propisima u datom pravnom sistemu i koja se dodeljuju uz proveru materijalnog stanja. Upravo u analizi koja sledi videćemo da se u Srbiji dolazi do donekle paradoksalnih rezultata u pogledu uslova života/životne sredine u kojoj ispitanici žive i njihovoj pripadnosti kategoriji siromašnog stanovništva.

Pravo na adekvatni životni standard je priznato normama međunarodnog i nacionalnog prava. Na osnovu člana 11. Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima može se zaključiti da Pakt ne samo da priznaje pravo na životni standard koji je dovoljan za tu osobu i njenu porodicu, već predviđa i stalno unapređenje i poboljšanje životnih uslova. Indikatori koje Svetska zdravstvena organizacija koristi za merenje zdravstvene nejednakosti u kontekstu životne sredine su: neadekvatan pristup vodi, nepostojanje toaleta sa vodonosnikom, nepostojanje kade ili tuša, prenaseljenost, vlaga u kući, nemogućnost da se dom adekvatno zagreje, izloženost buci u kući, nepostojanje pristupa zelenim ili rekreativnim površinama, pasivno pušenje kod kuće.⁵⁶

U vezi sa pravom na adekvatni životni standard su i pravo na vodu i adekvatnu i hranu, pravo na stanovanje. Pravo na adekvatno stanovanje, kao komponenta prava na adekvatan životni standard, je od velikog značaja za uživanje ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava i ono se ne može posmatrati izolovano od drugih garantovanih ljudskih prava, uključujući prava na (zdravu) životnu sredinu. U Srbiji je više od polovine ukupnog broja domaćinstava 2013. godine živelo u prenaseljenim stanovima, a oko jedne petine domaćinstava u suočavalo se sa višestrukom deprivacijom u stanovanju, odnosno živelo je u stanu koji je prenaseljen i ima još neki od

nedostataka (vlažan, mračan, nema kupatilo ili toalet i sl.)⁵⁷ odnosno ne konstituise ono što bi se smatralo adekvatnim stanom. Još veći problem predstavlja stanovanje u neformalnim naseljima, koje nije obuhvaćeno SILC anketom koja se detaljnije obrađuje u narednom poglavlju. U neformalnim naseljima uslovi za život su uglavnom neadekvatni, a veliki problem naročito tokom zime predstavlja grejanje prostorija u kojima se živi.

U vezi sa pravom na (zdravu) životnu sredinu je i pravo na zdravlje - fizičko i mentalno.⁵⁸ U Srbiji zdravlje predstavlja i osnov za organizovanje aktivnosti i preduzimanja mera u oblasti životne sredine.⁵⁹ Efikasnost unapređenja zdravlja može se jedino postići kroz integrativni pristup, odnosno unapređenje zdravlja mora biti u tesnoj vezi sa iskorenjivanjem siromaštva, neadekvatne ishrane, poboljšanom pristupu obrazovanju, unapređivanju rodne ravnopravnosti, čiste pijaće vode i adekvatnih sanitarija i čiste i sigurne životne sredine. Drugi nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva navodi da su velike pretnje po zdravlje iz životne sredine, posebno loš kvalitet vode za piće i zagađenost vazduha.⁶⁰

U Republici Srbiji Zakonom o vodama⁶¹ se priznaje pravo na korišćenje voda.⁶² Uprkos postojanju pra-

⁵⁷ <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2014/11/Drugi-nacionalni-izvestaj-o-socijalnom-ukljucivanju-i-smanjenju-siromastva-final.pdf> str 19

⁵⁸ Ustav Republike Srbije, član 68.

⁵⁹ Pogledati Zakon o upravljanju otpadom (Sl. glasnik RS, br. 36/2009 i 88/2010), Zakon o zaštiti od jonizujućih zračenja i nuklearnoj sigurnosti ("Sl. glasnik RS", br. 36/2009 i 93/2012), Zakon o zaštiti vazduha („Službeni glasnik RS”, broj 36/09) i druge.

⁶⁰ Loš kvalitet vode za piće u Srbiji je jedan od najvažnijih problema koji zahteva urgentno rešavanje. Samo polovina stanovništva se snabdeva pijaćom vodom iz kontrolisanih izvora. Kontrola vode pokazuje da su u centralnoj Srbiji uzorci kontaminirani bakterijama i algama, dok je u AP Vojvodini osnovni uzrok hemijsko zagađenje vode. Nema dovoljno domaćih studija koje istražuju uzroke i efekte zagađenja vode i vazduha, niti odgovarajućih multisektorskih programa za rešavanje ovih problema. Istraživanje Svetske zdravstvene organizacije o izloženosti rizicima životne sredine i efektima po zdravlje procenjuju da 27% stanovnika Srbije ima oboljenja povezana sa ovim rizicima. Romi i interno raseljena lica su posebno ugroženi zbog neadekvatnih uslova stanovanja i nedostataka pijaće vode. Videti:

<http://www.udruzenjesz.rs/images/PDF/Drugi-nacionalni-izvestaj-o-socijalnom-ukljucivanju-i-smanjenju-siromastva-final.pdf> str 224

⁶¹ Zakono o vodama, „Sl. glasnik RS” br. 30/10.

⁶² Zakon o vodama u članu 3, stav 1, tačka 5 definiše vodu za piće kao vodu koja se koristi za piće, preradu i proizvodnju hrane i predmeta opšte upotrebe, kao i ostale potrebe ljudi. voda za sanitarno-higijenske uslove definiše kao voda koja se koristi za održavanje lične i opšte higijene. Korišćenje voda za snabdevanje stanovništva vodom za piće, sanitarno higijenske potrebe, napajanje stoke i odbranu zemlje ima prioriteta nad korišćenjem vode za ostale namene. Član 71.

⁵⁶ Ostali rizici koji nisu relevantni za ovu analizu uključuju pasivno pušenje na poslu, povrede na radu, fatalne povrede na drumovima fatalna trovanja, fatalni padovi. Videti detaljnije: WHO, Environmental health inequalities in Europe - Assessment report, World Health Organization 2012, str xv

va na korišćenje voda, i za vodu za piće plaća se naknada⁶³ osim ako se voda ne koristi iz prirodnih vodotoka i prijemnika.⁶⁴ Imajući u vidu prethodno navedene podatke o stanju vodotokova i sistema iz kojih se potrošači snabdevaju vodom za piće, kao i procene da će implementacija direktiva EU u oblasti tretmana i zaštite voda biti najveći finansijski izazov u procesu integracija,⁶⁵ može se osnovano pretpostaviti da će građani u narednom periodu plaćati značajno uvećan iznos za utrošenu vodu kao i za različite vrste naknada iz kojih će se primena novog zakonodavstva finansirati. U tom smislu nameće se potreba da se i kroz izmene zakonodavstva poboljšaju garancije za pristup (zdravoj) vodi za socijalno ugrožene grupe.

⁶³ Zakon o vodama (Sl. glasnik RS br. 30/10, 93/12), član 155, stav 1, tačka 1

⁶⁴ Zakon o vodama (Sl. glasnik RS br. 30/10, 93/12), član 156, stav 1, tačka 1. i član 159, stav 1, tačka 1.

⁶⁵ Nacionalna strategija za aproksimaciju u oblasti životne sredine, Vlada Republike Srbije, Beograd, 2011.

4. ANALIZA PODATAKA SILC ISTRAŽIVANJA RAĐENOG U SRBIJI – SIROMAŠTVO I ŽIVOTNA SREDINA U BROJKAMA

Imajući u vidu gorenavedena ljudska prava i postojeći zakonodavni i strateški okvir u ovom poglavlju urađena je sekundarna analiza SILC-a sa aspekta životne sredine. Pored toga, SILC je korišćen i za analizu stepena održivosti, odnosno identifikovanja stepena integrisanja tri dimenzije održivog razvoja.

TABELA 1: Udeo domaćinstava koja su bila izložena različitim faktorima životne sredine u 2013. i 2014. godini

	2013	2014
Problemi sa prokišnjavanjem i vlagom	22,3	27,1
Mračan ili nedovoljno osvetljen stan	8,6	9
Nepostojanje finansijske mogućnosti da se adekvatno zagreje stan	18,8	18
Nepostojanja kupatila u stanu	5,6	5,6
Nepostojanje nužnika sa vodokotlićem u stanu	6,1	6,1
Izloženost buci	12,07	12,1
Izloženost zagađenju životne sredine	17,6	13,7
Lošeg i veoma lošeg zdravlja	20,9	19,6
Lečenje od hronične bolesti	29,7	30
Teško i veoma teško plaća neophodne troškove	64,7	69,4
Ne može finansijski da priušti ribu ili meso ili vegeterijansku zamenu svaki drugi dan	33,2	29,5
Korišćenje javnog prevoza	48,2	50,2

Izvor: SILC 2013 i SILC 2014.

U Republici Srbiji je u 2014. godini 27,05% domaćinstava imalo problema sa prokišnjavanjem i vlagom, što ukazuje na podatak da u Srbiji čak skoro 1/3 domaćinstava nema dovoljno finansijskih sredstava da priušti usluge, materijale i pristup infrastrukturi koja bi doprinela ostvarivanju prava na adekvatno stanovanje. Na ovaj podatak se nadovezuju i podatak da 9,03% domaćinstava živi u stanu koji je mračan i nema dovoljno svetlosti, kao i podatak da 18% domaćinstava nema finansijsku mogućnost da obezbedi adekvatno zagrevanje stana tokom zime. Manje je zabrinjavajuće to što u 2014. godine ispod 1%, odn. 0,79% domaćinstava nije imalo kupatilo u stanu, 5,57% je koristilo zajedničko kupatilo, dok 6,14% domaćinstava u stanu nije imalo nužnik sa vodokotlićem, odnosno 1,28% domaćinstava je koristilo zajednički nužnik sa vodokotlićem.⁶⁶ Što se tiče spoljašnjih uticaja koji utiču na kvalitet života domaćinstava i koji su u tesnoj vezi sa pravom na adekvatno stanovanje, u Srbiji se 12,07% domaćinstava suočavalo sa bukom iz komšiluka ili sa ulice, kao što su kapljanje vode, buka iz cevi, buka sa stepenica, buka koja je u vezi sa saobraćajem, fabrikama, poljoprivrednim aktivnostima, noćnim provodom i slično. S obzirom na stepen industrijalizacije zemlje, nivo privrednih i ekonomskih aktivnosti, ali i generalno nizak stepen svesti o zaštiti životne sredine u Srbiji, zabrinjavajući je podatak da je čak 13,67% ispitanih domaćinstava smatralo je da zagađenost životne sredine predstavlja problem za domaćinstvo.⁶⁷ U vezi sa tim ne bi ni trebalo da čudi podatak da je 16,46% ispitanika smatralo da je lošeg zdravlja, 3,1% veoma lošeg zdravlja, dok se skoro 1/3 ukupnih ispitanika SILC-a, odnosno 29,95%, u 2014. godini lečilo od hronične bolesti.⁶⁸

⁶⁶ Deo najugroženijeg stanovništva nije obuhvaćen anketom, tj. građani koji žive u neformalnim naseljima što značajno „zakrivljuje“ dobijene rezultate i čini ih manje negativnim te ih u tom smislu treba tumačiti sa ovom rezervom.

⁶⁷ Imajući u vidu stepen degradacije životne sredine, uz višu svest o oblicima zagađenja (npr. buka) može se pretpostaviti da bi ovaj procenat bio i veći.

⁶⁸ Ovo je subjektivna procena i ona se nužno ne poklapa sa statističkim podacima iz zdravstvenih izveštaja

TABELA 2: Nemogućnost domaćinstva da priušti adekvatno zagrevanje stana u 2014. godini po uzrastu (deca 0-17, mladi 18-29, odrasli 30-64, stari 65 plus), polu i tipu naselja (%)

	Deca	Mladi	Odrasli	Stari	Žensko	Muško	Urbano	Mešovito	Ruralno
Iznad 60% medijane ekvival. prihoda	14,43	15,21	14,05	14,34	14,55	14,07	11,42	15,81	15,95
Ispod 60% medijane ekvival. prihoda	23,53	27,19	27,62	23,99	26,27	27,19	30,22	34,36	22,60

Izvor: SILC 2014.

Kada se zajednički uzmu u obzir prihodi i uslovi života, veoma je zabrinjavajuća činjenica da je u 2014. godini u Srbiji svega 3,78% domaćinstava relativno lako plaćalo neophodne troškove, dok se 25,57% domaćinstava ponekad suočavalo sa poteškoćama, a da je 33,55% domaćinstava sa teškoćama, i čak 35,86% domaćinstava sa velikim poteškoćama plaćalo svoje neophodne troškove. S obzirom na iznete podatke pozitivno je iznenađujuće da je samo 30,08% domaćinstava dva ili više puta kasnilo sa plaćanjem komunalnih usluga za stan u kojem živi, dok je 8,14% kasnilo jednom u prethodnih 12 meseci. Ipak, imajući u vidu ocenu ispitanika o tome da plaćanje računa (za javne usluge koje koristi domaćinstvo) predstavlja značajan izazov zapaža se da bi veće finansiranje zaštite životne sredine kroz povećane cene komunalnih usluga za iznos ovih troškova značajno opteretilo kućne budžete građana. Međutim, sa podacima da najveći broj domaćinstava veoma teško ili teško plaćalo neophodne troškove, komplementaran je podatak da čak 29,48% domaćinstava nije imalo finansijsku mogućnost da sebi priušti meso ili ribu u obroku, ili vegetarijansku zamenu, svaki drugi dan.

Za ispitivanje veze siromaštva i životne sredine veoma je značajno to što prema SILC podacima za 2014. godinu, 18% domaćinstava nije imalo finansijsku mogućnost da obezbedi adekvatno zagrevanje stana tokom zime, odnosno da u stanu bude dovoljno toplo. U odnosu na 2013. godinu može se uočiti blaga stopa pada domaćinstava koja nisu mogla da finansijski priušte da u stanu bude dovoljno toplo u visini od 0,8%. Ovaj podatak nije iznenađujući jer je zimska sezona 2013/2014 u Srbiji bila toplija u odnosu zimsku se-

zonu 2012/2013.⁶⁹ Može se uočiti da su u 2014. godini domaćinstva koja žive ispod granice siromaštva u većoj meri bila u nemogućnosti da finansijski priušte zagrevanje stana u odnosu na domaćinstva koja žive iznad granice siromaštva. Kada je u pitanju demografska struktura domaćinstava po uzrastu koja žive iznad granice siromaštva i koja nisu bila u mogućnosti da adekvatno zagreju stan, najveći procenat članova tih domaćinstava su činila deca (14,43%) i mladi (15,21%), dok kada su u pitanju domaćinstva koja žive ispod granice siromaštva, deca su činila najmanji procenat članova tih domaćinstava, dok su najveći procenat čini odrasli (27,62%) i mladi (27,19%). Što se tiče polne strukture članova domaćinstava koja nisu bila u mogućnosti da adekvatno zagreju stan ne postoji značajna razlika u procentima između žena i muškaraca, kako u domaćinstvima koja žive iznad, tako ni u domaćinstvima koja žive ispod granice siromaštva. Što se tiče tipa naselja, najveći procenat domaćinstava koja nisu mogla da priušte adekvatno grejanje nalaze se u mešovitim naseljima, potom u gradskim, dok se najmanji procenat nalazi u seoskim naseljima.

⁶⁹ Tako je na primer srednja temperatura vazduha u toku zimske sezone 2012/2013 u Beogradu iznosila je 3,3°C, dok je u zimskoj sezoni 2013/2014 ona iznosila 5,4°C. Za više informacija posetiti <http://www.hidmet.gov.rs/>

TABELA 3: Domaćinstva koja su u 2014. godini imala problema sa prokišnjavanjem i vlagom po urastu, polu i tipu naselja (%)

	Deca	Mladi	Odrasli	Stari	Žensko	Muško	Urbano	Mešovito	Ruralno
Iznad 60% medijane ekvival. prihoda	22,48	21,41	23,08	22,26	23,17	22,16	22,06	23,04	23
Ispod 60% medijane ekvival. prihoda	38,56	31,33	35,43	38,52	34,72	35,97	33,74	33,40	36,62

Izvor: SILC 2014.

TABELA 4: Domaćinstva koja su u 2014. godini imala probleme sa bukom po urastu, polu i tipu naselja (%)

	Deca	Mladi	Odrasli	Stari	Žensko	Muško	Urbano	Mešovito	Ruralno
Iznad 60% medijane ekvival. prihoda	14,77	13,08	12,70	12,55	13,09	12,44	18,85	13,41	6,18
Ispod 60% medijane ekvival. prihoda	8,5	9,27	8,98	7,65	9,19	8,34	16,38	12,26	4,86

Izvor: SILC 2014.

U Srbiji je u 2014. godini 27,1% domaćinstava imalo probleme sa prokišnjavanjem i vlagom od kojih većinu čine domaćinstava koja žive ispod granice siromaštva. S obzirom na poplave u 2014. godini i značajnu štetu koja je tom prilikom nastupila, ne primećuje se značajan porast domaćinstava koje je imalo probleme sa vlagom i prokišnjavanjem. U 2014. godini, najveći procenat domaćinstava koja žive ispod granice siromaštva i ima probleme sa prokišnjavanjem i vlagom nalaze se u ruralnim sredinama (36,62%), dok najmanji procenat živi u mešovitim naseljima (23,04%). Kada su u pitanju domaćinstava koja žive iznad granice siromaštva, najveći procenat se nalazi u mešovitim naseljima (23,04%), a najmanji u gradskim (22,06%). U domaćinstvima koja su imala probleme sa prokišnjavanjem i vlagom, a koja žive ispod granice siromaštva najviše je živelo dece (38,56%) i starih (38,52%), dok je u domaćinstvima iznad granice siromaštva najviše živelo dece (22,48%) i odraslih (23,08%).

U 2014. godine prema SILC podacima u odnosu na 2013. godinu smanjen je procenat domaćinstava koje je imalo probleme sa bukom i u 2014. godini taj procenat je iznosio 12,1%. Očekivan je rezultat da sa bukom najviše imaju problema domaćinstva koja žive u gradskim sredinama, dok najmanje problema imaju domaćinstva u seoskim naseljima, kao i da se domaćinstva koja žive iznad granice siromaštva u većoj meri suočavaju sa problemom buke nego domaćinstva koja žive ispod granice siromaštva. U domaćinstvima koja žive iznad granice siromaštva, deca se procentualno najviše susreću sa problemom buke, dok u domaćinstvima koja žive ispod granice siromaštva, mladi su najviše suočeni sa ovim problemom. Dodatno, prema nalazima SILC 28,59% domaćinstava nije moglo da priušti kola, dok je samo polovina ukupnih ispitanika, odnosno 50,2% koristilo javni prevoz, dok je 29,9% koristilo privatni prevoz.⁷⁰

⁷⁰ Javni prevoz nije koristilo 1.6% ispitanika jer je karta bila preskupa, njih 0.4% nije ga koristilo jer je stanica predaleko, a 0.3% ispitaniku pristup javnom prevozu bio onemogućen.

TABELA 5: Domaćinstva za koje je zagađenje životne sredine predstavljalo problem u 2014. godini po uzrastu, polu i tipu naselja (%)

	Deca	Mladi	Odrasli	Stari	Žensko	Muško	Urbano	Inter	Ruralno
Iznad 60% medijane ekvival. prihoda	16,44	13,73	14,53	13,79	14,48	14,04	17,54	15,73	9,77
Ispod 60% medijane ekvival. prihoda	15,03	12,78	13,23	8,95	12,18	12,68	15,05	19,45	8,83

Izvor: SILC 2014.

U odnosu na loše stanje životne sredine, a naročito poplave u 2014. godini, iznenađujući je podatak da je u odnosu na 2013. godinu zabeležena manji procenat domaćinstava za koje je zagađenje životne sredine predstavljalo problem i to za 3,9 %. Tako je za samo 13,7% domaćinstava zagađenje životne sredine predstavljalo problem, od čega najveći procenat članova domaćinstava koja su imali problema sa zagađenjem životne sredine čine deca. Najmanjem zagađenju su bila izložena domaćinstva u seoskim sredinama, a najvećem domaćinstva koja žive iznad granice siromaštva u urbanim sredinama, odnosno domaćinstva koja žive ispod granice siromaštva u mešovitim naseljima.

Na osnovu gore analiziranih podataka mogu se uočiti tri dominantna problema u vezi sa životnom sredinom, prihodima i uslovima života i to energetska siromaštvo, degradacija životne sredine i veoma nizak nivo svesti i obrazovanja o životnoj sredini. Imajući u vidu kontekst ekonomske krize i intersektorski karakter problema u ovom delu studije se posebna pažnja posvećuje energetskom siromaštvu.

4.1. Energetsko siromaštvo

U Republici Srbiji ne postoji definicija energetskog siromaštva, kao ni indikatori merenja energetskog siromaštva. Međunarodna agencija za energiju definiše pristup energiji kao pristup domaćinstava struji i čistoj opremi za kuvanje, kao na primer goriva i štednjaci koje ne proizvode zagađenje vazduha.⁷¹

Postoje mnogobrojni uzroci energetskog siromaštva, a neki od njih su porast cena energije, recesija, energetska neefikasna domaćinstava, niski prihodi, odnosno siromaštvo, neadekvatni uslovi stanovanja, kondenzacija, vlaga i plesan, neodrživa potrošnja i proizvodnja, naročito potrošnja neobnovljivih izvora energije. Energetsko siromaštvo je jedan vid siromaštva, te stoga predstavlja kršenje ljudskih prava⁷² i dovodi članove domaćinstva u različite rizike, kao što je rizik od degradacije životne sredine, rizik od bolesti, naročito respiratornih, kardio-vaskularnih i moždanih,⁷³ ograničava mogućnost za rad i obrazovanje zbog pogoršanja zdravstvenog stanja, može dovesti do smanjenog unosa nutritivne hrane, pristupa vodi i vodi ka socijalnom isključivanju. Mnogobrojnost uzroka otežava razumevanje i bavljenje pitanjem energetskog siromaštva. Međutim, ono što je izvesno jeste, da rešavanje problema energetskog siromaštva može doprineti unapređenju zdravlja, smanjenju siromaštva i nejednakosti, zaštiti životne sredine i mitigaciji i adaptaciji na klimatske promene. U kontekstu ciljeva održivog razvoja, bavljenje pitanjem energetskog siromaštva je od izuzetnog značaja za ostvarivanje ciljeva prevashodno usmerenih na iskorenjivanje siromaštva, obezbeđivanja održive energije, borbe protiv klimatskih promena,

⁷² Posebno prava na život, adekvatan životni standard, prava na adekvatno stanovanje, prava na zdravlje i prava na zdravu životnu sredinu.

⁷³ Za uticaj vezu energetskog siromaštva i lošeg uticaja na zdravlje u kontekstu kvaliteta vazduha u zatvorenom prostoru videti: D. Kolokotsa, M. Santamouris, Review of the indoor environmental quality and energy consumption studies for low income households in Europe, Science of the Total Environment 536 (2015) 316–330

⁷¹ Za više informacija posetiti <http://www.iea.org/topics/energypoverty/>

ali i iskorenjivanje nejednakosti, obezbeđivanja zdravlja i blagostanja i stabilan ekonomski rast.⁷⁴

Jedan od aspekata energetske siromaštva čini nemogućnost zagrevanja doma do društveno i materijalno prihvatljivog nivoa,⁷⁵ odnosno čini je objektivni kriterijum da temperatura u stanu bude u skladu sa preporukama Svetske zdravstvene organizacije⁷⁶ i subjektivni kriterijum ispod koga se članovi i članice domaćinstva ne osećaju da mogu da vrše svoje svakodnevne aktivnosti. S obzirom na promene klime, naročito visoke temperature tokom letnjeg period treba uzeti u obzir i nemogućnost domaćinstva da adekvatno rashladi stan. Drugi aspekt energetske siromaštva jeste kondenzacija i plesan u stanu, dok treći aspekt energetske siromaštva čini nemogućnost plaćanja ili kašnjenja plaćanja komunalnih usluga.

TABELA 6: SILC indikatori koji se koriste za merenje pojedinih aspekata energetske siromaštva (%)

SILC indikator	2013	2014
Nepostojanje finansijske mogućnosti da se adekvatno zagreje stan	18,8	18
Problemi sa prokišnjavanjem i vlagom	22,3	27,1
Dugovanja za komunalne usluge	33	39,9

Izvor: SILC 2013 i SILC 2014.

Ako se kao indirektni indikatori za merenje energetske siromaštva u Srbiji uzmu SILC indikatori, uprkos malom smanjenju procenta domaćinstava koja nisu mogla da priušte adekvatno zagrevanje stana, u Srbiji se u 2014. godini u odnosu na 2013. godinu može uočiti značajan rast energetske siromaštva. Ovi podaci iz SILC-a su značajni jer ukazuju na samo postojanje problema energetske siromaštva,

ali nisu dovoljni da informišu donosiocima odluka koje je mere i aktivnosti potrebno preuzeti u cilju smanjenja energetske siromaštva. Konkretno, SILC varijable ne mogu da pruže informacije o troškovima za energiju, metodama plaćanja, merama energetske efikasnosti i sistemima grejanja, kao ni sistemima hlađenja tokom letnjeg perioda. Slično tome, na osnovu postojećih varijabli ne postoji mogućnost razgraničenja pitanja pristupačnosti i tehničkih karakteristika zgrada i sistema grejanja i hlađenja. Međutim, uprkos tome SILC ima izuzetnu ulogu u identifikovanju problema energetske siromaštva u Srbiji.

Prokišnjavanje i vlaga ne predstavljaju samo pitanje životne sredine, već i zdravstveno pitanje i čini jedan aspekt energetske siromaštva. Prokišnjavanje u vlaga su uslovljeni različitim faktorima, kao što su klima, društveni i ekonomski status, uslovi života, naročito karakteristike stana, kao i postojanje i primena propisa koja se odnose na energetske efikasnost, ventilaciju i slično. Prema postojećim istraživanjima može se uočiti veza između vlažnih prostora i respiratornih bolesti, alergija i astme. Prema raspoloživim podacima skoro 1/3 domaćinstava u Srbiji ima probleme sa vlagom, što opet ukazuje da se 1/3 ispitanih domaćinstava suočava sa neadekvatnim stanovanjem i energetskim siromaštvom. Vlaga u stanu između ostalog može biti uslovljena brojem članova u domaćinstvu, njihovim svakodnevnim aktivnostima kao što su priprema hrane, održavanje higijene, izolacija stana, unutrašnja temperatura, ventilacija, ali prokišnjavanje i curenje vode posebno utiču na vlagu. Porast buđi i plesni u stanu dalje doprinosi kondenzaciji i porastu vlažnosti kojoj opet u značajnoj meri doprinosi neadekvatna ventilacija i stanje zgrade, pa tako dolazi do značajnog zagađenja vazduha u stanu. Pri tome, treba imati na umu da vlažnost vazduha u stanu dovodi do hemijske i/ili biološke degradacije, što dalje doprinosi zagađenju vazduha unutar stana. Prema smernicama Svetske zdravstvene organizacije za unutrašnji kvalitet vazduha⁷⁷ članovi domaćinstava koji žive u stanu koji prokišnja ili ima buđ su u povećanom riziku za respiratorne bolesti, infekcije, alergije i astmu i da mere usmerene na saniranje prokišnjavanje i vlagu u stanu imaju pozitivne efekte na zdravlje ljudi. Slično tome Smernice ukazuju i na podatak da porast prevalence astme je u kore-

⁷⁴ Za razvoj politike radi rešavanja problema energetske siromaštva na nivou EU videti: Stefan Bouzarovski and S. Petrova, The EU Energy Poverty and Vulnerability Agenda: An Emergent Domain of Transnational Action in: Jale Tosun, Sophie Biesenbender, Kai Schulze (Eds) Energy Policy Making in the EU - Building the Agenda, Springer, 2015., 129-144

⁷⁵ Stefan Buzar. Energy Poverty in Eastern Europe- Hidden Geographies of Deprivation. Hampshire: Ashgate Publishing Limited, 2007, str. 9.

⁷⁶ 21°C za dnevnu sobu i 18°C za ostale prostorije.

⁷⁷ http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0017/43325/E92645.pdf?ua=1

spondenciji sa članovima domaćinstava koji žive u stanu koji je izložen vlazi i plesni. Izveštaj Svetske zdravstvene organizacije iz 2011. godine⁷⁸ posebno ističe da bi nekoliko zdravstvenih problema bilo sprečeno omogućavanjem adekvatnog stanovanja. Tako na primer vlažnost u stanu i buđ doprinose povećanju obolelih od astme naročito kod dece, infektivne i druge prenosive bolesti se uvećane prenaseljenošću stanova, bolesti kao što su kardiovaskularna i reumatska oboljenja, i mentalni poremećaji mogu biti pripisani življenju u neadekvatno zagrejanim stanovima i energetsom siromaštvu, srčane bolesti se dovode i u vezu sa bukom. Prema podacima iz istog istraživanja u Evropi se beleži 100 smrti usled astme koja je prouzrokovana vlažnošću stana, dok za Srbiju ne postoji takva vrsta podataka.

Prema postojećem zakonodavnom okviru Srbije odgovornost za prevenciju i smanjenje kondenzacije, buđi, energetske efikasnost u stanovima je ostavljena pojedincima i domaćinstvima. SILC iz 2014. godine ukazuje da domaćinstva sa lošijim ili lošim socio-ekonomskim statusom žive ili su u riziku za življenje u stanovima lošeg kvaliteta, odnosno stanovima koji prokišnavaju, imaju kondenzaciju, buđ ili koji se ne mogu adekvatno zagrejati li nemaju adekvatnu sanitaciju. Takođe SILC 2014 ukazuje da izloženost raste sa izloženošću siromaštvu. Takođe, može se uočiti da izloženost kondenzaciji i buđi disproporcionalno utiče na populaciju koja živi u siromaštvu ili u riziku od siromaštva od populacije koja nije u toj situaciji. Ne postoje obavezujuće politike koje se odnose na standarde stanovanja, kao ni intersektorske politike koje se odnose na stanovanje. Nedostatak ovog SILC indikatora je to što je u pitanju subjektivna procena, te validnost sa naučnog aspekta je ograničena. Sa druge strane ovaj indikator pruža mogućnost praćenja stanja na godišnjem nivou i pruža delimičnu osnovu za oblikovanje politika u narednom periodu.

4.2. Potencijali korišćenja SILC-a za praćenje ostvarivanja Ciljeva održivog razvoja

Agenda 2030⁷⁹ se sastoji iz 17 ciljeva i 169 podciljeva,⁸⁰ čije ostvarenje treba da doprinese okončanju siromaštva, nejednakosti i borbe protiv klimatskih promena.⁸¹ Iako su u pitanju globalni ciljevi, predviđena je kontekstualizacija ovih ciljeva nacionalnim i lokalnim realnostima. Uprkos tome što je planirana primena ciljeva od januara 2016. godine, indikatori za praćenje njihove primene biće usvojeni tek u martu 2016. godine. Ostvarivanje ciljeva, kao i praćenje njihove primene biće ogroman zadatak, te je važno sagledati i uzeti u obzir postojeće mehanizme, posredne i neposredne, za praćenje razvoja. Za Srbiju će primena Ciljeva održivog razvoja biti od izuzetne važnosti u procesu evropskih integracije. Kako je iskorenjivanje siromaštva u Agendi 2030 izdignuto na nivo principa, tako će SILC istraživanje imati značajnu ulogu u praćenju primene ciljeva održivog razvoja,⁸² u potpunosti kada je u pitanju cilj koji se odnosi na iskorenjivanje siromaštva, odnosno delimično kada su u pitanju ostalih 16 ciljeva.⁸³ Na osnovu dobijenih podataka iz ankete, biće moguće na godišnjem nivou izvući posredno i neposredno zaključke o tome kakva je intervencija države potrebna za ostvarivanje Ciljeva održivog razvoja, naročito sa aspekta iskorenjivanja siromaštva, nejednakosti i borbe protiv klimatskih promena. Stoga se može zaključiti da SILC ima potencijal da se koristi, doduše u ograničenoj meri, za praćenje ostvarivanja ciljeva održivog razvoja.⁸⁴

Agenda 2030 neosporno ističe da siromaštvo predstavlja kršenje ljudskih prava, a naročito prava na zdravu životnu sredinu, pravo na rad, adekvatan životni standard, adekvatan stan, pravo na zdravlje i mnoga druga prava i u skladu sa tim uočava se potreba za dvema vrstama intervencije. Prva vrsta intervencije treba da bude usmerena na integrisanje

⁷⁹ http://www.un.org/pga/wp-content/uploads/sites/3/2015/08/120815_outcome-document-of-Summit-for-adoption-of-the-post-2015-development-agenda.pdf

⁸⁰ Eng. targets

⁸¹ Za više informacija o siromaštvu, nejednakosti i klimatskim promenama u kontekstu ciljeva održivog razvoja posetiti www.chrds.org

⁸² Eurostat's role in the development and implementation of a comprehensive monitoring framework for Sustainable Development Goals, UN dok: ECE/CES/2015/33, 2015, str. 4

⁸³ U Aneksu II ovog istraživanja izabrane SILC varijable su označene kao indikatori ostvarivanja pojedinih ciljeva održivog razvoja.

⁸⁴ U Aneksu II je dat pregled indikatora.

⁷⁸ http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0017/145511/e95004sum.pdf?ua=1

aspekta siromaštva i životne sredine u programe, mere, aktivnosti budžete usmerene na omogućavanje uživanja osnovnih ljudskih prava, dok se druga vrsta intervencija odnosi na primenu ljudskopravaškog pristupa razvoju, ekonomskim, socijalnim politikama i politikama u oblasti životne sredine. Iz toga sledi da će se iskorenjivanje siromaštva, nejednakosti i zaštite životne sredine, u kontekstu ciljeva održivog razvoja, u velikoj meri oslanjati na seriju preduslova koji se odnose na ravnopravnost, zaštitu prava i osnaživanje građana. Iako se inkluzija, ravnopravnost i jednakost često koriste naizmenično, postoje značajne razlike između ovih koncepta koje se ne smeju zanemariti. Ovo je naročito bitno za razvijanje državnih intervencija za primenu ciljeva, kao i indikatora primene. Pre svega ravnopravnost treba da bude u centru planiranja iskorenjivanja siromaštva i zaštite životne sredine, i uopšteno u srži planiranja razvoja. Ovo podrazumeva obezbeđivanje ravnopravnosti u pristupu mogućnostima, obezbeđivanje ravnopravnosti u distribuciji resursa i usluga, naročito ekoservisa, i obezbeđivanje ravnopravnosti za dostizanje istih ili sličnih rezultata intervencija, mera i aktivnosti. Tako je, na primer, pristup modernim energetske servisima i uslugama ključan za dobrobit stanovništva, ekonomski razvoj zemlje, kako na nacionalnom, tako i na lokalnom nivou, ali i za ostvarivanje ljudskih prava. Pristup energiji je od izuzetne važnosti za obezbeđivanje pijaće vode, sanitacije, hrane i pripreme hrane, zdravstvene i socijalne zaštite, grejanja, prevoza, osvetljenja, telekomunikacijskih usluga ali i za pametan, održiv i inkluzivan ekonomski rast.⁸⁵ Od pristupa modernim i održivim energijama, delimično ili u potpunosti zavisi i ostvarivanje ljudskih prava, kao što su pravo na adekvatan životni standard, pravo na stanovanje, pravo na vodu i hranu, životnu sredinu, slobodu kretanja i mnoga druga prava. Prema podacima Evropske komisije skoro 11% stanovništva EU nalazi u stanju energetske siromaštva odnosno stanovništvo nije u mogućnosti da adekvatno zagreje stan po pristupačnoj ceni. Prema podacima iz studije, povećanje energetske siromaštva je rezultat porasti cene energije, smanjenje prihoda, kao i loše energetske efikasnosti domova.⁸⁶

Održiv sistem životne sredine je od ključne važnosti za smanjenje (energetskog) siromaštva i nejednakosti u društvu, jer pored obezbeđivanja resursa za blagostanje, ono je jedan od osnovnih preduslova za pametan, održiv i inkluzivan ekonomski rast. Stoga je degradacija životne sredine jedna od najznačajnijih, ako ne i najznačajnija prepreka za smanjenje siromaštva, te i prepreka za primenu novousvojenih Ciljeva održivog razvoja. Siromašno stanovništvo u Srbiji se oslanja na javni prevoz, pešačenje ili biciklizam, što smanjuje stopu korišćenja nafte po glavi stanovnika. Slično je i sa potrošnjom električne energije, pa je tako siromašno stanovništvo odgovorno za nižu stopu korišćenja fosilnog goriva. Kada su u pitanju obnovljivi izvori, siromašno stanovništvo karakteriše niska stopa potrošnje i proizvodnje, nego što karakteriše stanovništvo sa srednjim i visokim primanjima i siromašni imaju mnogo pozitivniji uticaj na stanje i održivost životne sredine jer dominantno koriste sekundarne i korišćene sirovine. Stoga se može zaključiti da su industrija i domaćinstva sa višim i visokim prihodima ta koja generišu otpad koji ima ozbiljne posledice na zdravlje ljudi i degradaciju životne sredine.

⁸⁵ I u skladu sa EU2020.

⁸⁶ https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/INSIGHT_E_Energy%20Poverty%20-%20Main%20Report_FINAL.pdf

5. ZAKLJUČAK I PREPORUKE

Ukoliko postoji želja za dugoročnim iskorenjivanjem siromaštva u Srbiji, potrebno je detaljnije ispitati vezu iskorenjivanja siromaštva i životne sredine. Degradacija životne sredine, koja rezultira u nedostatak pijaće vode, zagađenju zemljišta i klimatskim promenama, može voditi ka gladi, bolestima, produbljivanju siromaštva, ograničenim uslovima za prihode i lošim uslovima života. Siromašni su manje otporni na prirodne katastrofe i katastrofe izazvane ljudskim faktorom, uključujući i klimatske promene.

Životna sredina je važna za fizičko, mentalno, društveno i ekonomsko stanje građana i građanki i kao takva utiče na ljudsko zdravlje i dobrobit na direktan i indirektan način.⁸⁷ Nažalost u Republici Srbiji se, i pored unapređenja pravnog okvira i politika, uočava trend pogoršanja stanja životne sredine, kako usled ljudskih aktivnosti, tako i usled prirodnih katastrofa, kao što su bile poplave u 2014. godini. Degradacija životne sredine izazvane ljudskim aktivnostima, kao što je zagađenje vazduha, bukom, hemikalijama, lošim kvalitetom vode, smanjenjem i gubitkom zelenih površina i urbanizacijom, dovodi građane i građanke u zdravstvene i bezbednosne rizike i doprinosi povećanom riziku od siromaštva i nejednakosti. Iako se kvalitet životne sredine u Srbije razlikuje u zavisnosti od stepena urbanizacije, industrijalizacije, zagađenja, korišćenja prirodnih resursa i ekonomskih aktivnosti u lokalnoj sredini, ono što je zajedničko za čitavu teritoriju Srbije jeste da loše stanje životne sredine, odnosno loši fizički i prostorni uslovi, naročito utiču na kvalitet i uslove života ranjivih grupa stanovništva, kao što su građani i građanke koji žive u ekstremnom siromaštvu, što vodi njihovoj daljoj društvenoj i ekonomskoj isključenosti. Ova isključenost ogleda se kroz egzistenciju ovih grupa građana u „začaranom krugu siromaštva“, a neretko i diskriminacije posebno izražene u slučaju romske zajednice. Ekonomska deprivacija i nemogućnost pristupa uslugama, infrastrukturi ili izloženost negativnim faktorima (kao što pokazuju gore obrađeni podaci iz SILC istraživanja za Srbiju) ukazuju

da su u Srbiji ozbiljno ugrožena mnoga prava a pre svega pravo na adekvatni životni standard, pravo na adekvatno stanovanje, pravo na (zdravu) životnu sredinu, pravo na zdravlje kao i niz drugih ljudskih prava. Iako podaci pribavljeni SILC metodologijom dovoljno potvrđuju ovaj zaključak, kada se uzme u obzir da anketa nije obuhvatila stanovnike neformalnih naselja koji se suočavaju sa najvećim teškoćama u ostvarivanju ovih prava zaključuje se da je neophodno intenziviranje sprovođenja ciljeva već postojećih politika u Republici Srbiji u domenu smanjenja siromaštva, održivog razvoja, zaštite životne sredine ali i domena antidiskriminacije.

Veza između faktora životne sredine, zdravlja ljudi, siromaštva, prihoda i uslova života je kompleksna i treba se posmatrati u okviru šireg prostornog, socio-ekonomskog i kulturološkog konteksta Srbije. Iako se SILC primarno koristi za praćenje raspodele prihoda i socijalnoj inkluziji, anketa ima potencijal da se koristi i u svrhu praćenja sprovođenja ciljeva održivog razvoja, pre svega cilja koji se odnosi na iskorenjivanje siromaštva, ali i drugih ciljeva, kao što su zdravlje i blagostanje, iskorenjivanje nejednakosti, borba protiv klimatskih promena, dostojanstven rad i ekonomski rast i drugi ciljevi.

Dobijeni rezultati u okviru ovog istraživanja su interpretirani uz ograničenja koje sa sobom nosi limitiranost podataka relevantnih za temu studije, i u kontekstu indikativnog uticaja životne sredine na prihode i uslove života, kao i u kontekstu planiranja primene Ciljeva održivog razvoja. Uzimajući, međutim, u obzir ciljeve i predmet ovog istraživanja, nije bila moguća detaljnija analiza razlike u distribuciji kvaliteta životne sredine među različitim kategorijama stanovništva, kao što deca, mladi, žene, sobe sa invaliditetom, siromašno stanovništvo, u različitim regionima Srbije te oni treba da budu predmet budućih analiza.

Kada je u pitanju integrisanje tri dimenzije održivog razvoja, na osnovu analize pravnog i političkog okvira, može se zaključiti da Republika Srbija ima značajne poteškoće sa integrisanjem tri dimenzije održivog razvoja u praksi i da je neophodno razviti mehanizme i procese koji će omogućiti integraciju i tranziciju sa slabe na snažnu održivost.

⁸⁷ Primer direktnog uticaja je zagađenje vazduha i zagađenje bukom, dok bi primer za indirektan uticaj bio prirodne katastrofe i industrijske nezgode.

Na osnovu gore iznete analize, formulisana su tri seta preporuka:

Pravni i politički okvir:

- U narednom periodu je neophodno razviti sveobuhvatne mehanizme za nadzor sprovođenja razvojnih politika i merenje uticaja mera na poboljšanje uslova života građana u kontekstu zaštite životne sredine. Ovi mehanizmi treba da budu usmereni na podizanje odgovornosti organa javne uprave i javnih službi kao i unapređenje transparentnosti njihovog rada. Neophodno je unaprediti nacionalni sistem monitoringa i izveštavanja o primeni održivog razvoja, kao i monitoring na lokalnom nivou kao i učešće šire javnosti u primeni i monitoringu razvoja, ali i razvijanje saradnje između privatnog sektora, drugih nedržavnih i državnih aktera u cilju sprovođenja ovog monitoringa.
- Imajući u vidu troškove koje će pristupanje Evropskoj uniji i implementacija propisa u oblasti zaštite životne sredine doneti, neophodno je da se javne institucije u najvećoj meri, kroz edukaciju službenika i unapređenje procedura, pripreme kako bi na najbolji način mogle da iskoriste potencijale kohezionih, strukturnih i fondova za ruralni razvoj EU.⁸⁸
- Neophodno je dalje unapređenje pravnog okvira kako bi se proklamovano usmerenje Srbije ka zaštiti ljudskih prava i zaštite životne sredine ostvarivalo u narednom periodu. Pored kreiranja institucionalnog okvira koji bi odgovorio na ovaj razvojni izazov, potrebno je i podizanje kapaciteta javne uprave i pravosudnih organa i dalja izgradnja pravne sigurnosti.
- Na osnovu dobijenih podataka iz SILC ankete, biće moguće u narednom periodu, na godišnjem nivou izvući posredno i neposredno zaključke o tome kakva je intervencija države potrebna za ostvarivanje Ciljeva održivog razvoja, naročito sa aspekta iskorenjivanja siromaštva, nejednakosti i borbe protiv klimatskih promena.

⁸⁸ Videti detaljno: Vlada Republike Srbije, Nacionalna strategija aproksimacije u oblasti životne sredine, 2011. Na taj način će se omogućiti da značajan deo troškova bude pokriven od strane EU i da se oskudna javna sredstva Srbije koriste za finansiranje unapređenja uslova života najdeprimiranijih društvenih grupa i pojedinaca istovremeno sa unapređenjem životnih uslova za ovaj deo populacije kroz unapređenu zaštitu životne sredine. Ovo je posebno značajno za ruralnu populaciju koja je povišeno izložena siromaštvu i generalno ima slabiji pristup komunalnim i drugim javnim uslugama.

Izazovi siromaštva u kontekstu životne sredine:

- Imajući u vidu ocenu ispitanika o tome da plaćanje računa (za javne usluge koje koristi domaćinstvo) predstavlja značajan izazov zapaža se da bi veće finansiranje zaštite životne sredine kroz povećane cene komunalnih usluga za iznos ovih troškova značajno opteretilo kućne budžete građana pa u srednjem roku donosioci političkih odluka moraju da nađu druge alternative za finansiranje ovih izdataka, pogotovo na lokalnom nivou.
- Na osnovu podataka o energetsom siromaštvu dobijenih SILC istraživanjem zaključuje se da je neophodno pristupiti razvijanju nacionalnih standarda u domenu adekvatnog stanovanja koji bi se onda primenjivali u cilju obezbeđivanja minimalnih uslova koji bi u srednjem i dužem periodu bili garantovani svi građanima Srbije i koji bi doprineli zaštiti životne sredine i mitigaciji i adaptaciji na klimatske promene.
- Na osnovu nalaza SILC zaključuje se da je u periodu do 2020. neophodno razviti i započeti implementaciju plana smanjenja vlažnosti i buđi u stanovima, kao i usvajanje finansijskih i nefinansijskih mera i aktivnosti usmerenih na primenu efikasnih intervencija za smanjenje vlage i buđi.
- Unapređenje uslova života u ruralnim područjima će imati značajan uticaj kako na zaštitu životne sredine, tako i na privredni rast imajući u vidu značajan udeo poljoprivrede (i prerađivačke industrije) u društvenom proizvodu Srbije.
- U cilju unapređenja unutrašnjeg kvaliteta vazduha, a time i prevenciju kondenzacije i buđi, potrebno je dalje unapređenje i implementacija propisa u oblasti energetske efikasnosti koji dalje treba da se harmonizuju sa propisima EU, a pri čemu posebnu pažnju treba obratiti na balansiranjem fokusu kako uštede energije tako i ventilacije prostorija.
- Neophodno je dalje razvijanje inter-sektorskih politika za unapređenje kvaliteta stanovanja, naročito stanovništva koje živi ispod granice siromaštva ili je u riziku od siromaštva koje će insistirati na integralnom rešavanju problema obezbeđivanja adekvatnog stanovanja a kako bi se istovremeno garantovalo i ostvarivanje prava na zaštitu zdravlja i prava na (zdravu) životnu sredinu.

- Neophodni je u postojećem zakonodavstvu definisati energetska siromaštva u Srbiji kao i mere za njegovo smanjenje, kao i razviti dodatne indikatore za kontinuirano i sistematsko praćenje energetskog siromaštva u Srbiji u skladu sa relevantnim EU propisima.
- Potrebno je razviti set indikatora u cilju jasnijeg razumevanja problema koji potom može služiti za razvijanje mera i aktivnosti usmerenih na smanjenje energetskog siromaštva, naročito u kontekstu ostvarivanja ciljeva održivog razvoja.

Dalja istraživanja:

- Potrebno je dalje istražiti da li se i na koji način se u Srbiji integrišu tri dimenzije održivog razvoja, sa posebnim fokusom na iskorenjivanje nejednakosti u društvu (npr. pristup servisima i uslugama); kako bi se na osnovu rezultata pružile preporuke za unapređenje formulisanja javnih politika koje su u skladu sa principima održivog razvoja i Ciljeva održivog razvoja, odnosno Agende 2030.
- Potrebno je podsticanje istraživanja u oblasti uticaja socio-ekonomskih faktora na kreiranje, primenu i monitoring politika u oblasti životne sredine sa jedne strane, i uticaja politika zaštite životne sredine na prihode i uslove života sa druge strane.
- U okviru strategije razvoja nauke posle 2020. godine neophodno je prioritarno podsticanje i promocija inovacija, nauke i tehnologija u cilju rešavanja razvojnih izazova, smanjenje siromaštva i nejednakosti u Srbiji, a naročito u kontekstu izazova klimatskih promena i negativnih uticaja na životnu sredinu.

Anex I

TABELA 1: Ciljevi održivog razvoja⁸⁹

Cilj 1	Okončati siromaštvo
Cilj 2	Okončati glad
Cilj 3	Zdravlje i blagostanje
Cilj 4	Kvalitetno obrazovanje
Cilj 5	Rodna ravnopravnost
Cilj 6	Pijaća voda i sanitacija
Cilj 7	Održiva energija
Cilj 8	Dostojanstven rad i ekonomski rast
Cilj 9	Inovacije i infrastruktura
Cilj 10	Smanjiti nejednakosti
Cilj 11	Održiva naselja/gradovi
Cilj 12	Održiva potrošnja i proizvodnja
Cilj 13	Borba protiv klimatskih promena
Cilj 14	Sačuvati mora, okeane i morski svet
Cilj 15	Sačuvati šume i biodiverzitet
Cilj 16	Mir i pravda
Cilj 17	Izgradnja partnerstava

⁸⁹ Usvojeni na redovnom zasjedanju Generalne skupštini Ujedinjenih nacija, septembar 2015.

Aneks II

TABELA 1: Sekundarna analiza SILC-a „Životna sredina i prihodi i uslovi života u Republici Srbiji“ – pitanja iz SILC upitnika, ostvarivanje prava i indikatori za ostvarivanje ciljeva održivog razvoja

SILC pitanje	Indikator za ostvarivanje prava	Indikator za ostvarivanje Ciljeva održivog razvoja
Da li vaše domaćinstvo može da priušti adekvatno zagrevanje stana?	Pravo na adekvatni životi standard Pravo na adekvatno stanovanje Pravo na životnu sredinu Pravo na zdravlje	Cilj 1 Okončati siromaštvo Cilj 3 Zdravlje i blagostanje Cilj 7 Održiva energija Cilj 9 Inovacije i infrastruktura Cilj 10 Smanjiti nejednakosti Cilj 11 Održiva naselja/gradovi Cilj 12 Održiva potrošnja i proizvodnja Cilj 13 Borba protiv klimatskih promena Cilj 15 Sačuvati šume i biodiverzitet
Da li u stanu postoji kupatilo?	Pravo na adekvatni životi standard Pravo na adekvatno stanovanje Pravo na zdravu životnu sredinu Pravo na vodu	Cilj 1 Okončati siromaštvo Cilj 3 Zdravlje i blagostanje Cilj 6 Pijaća voda i sanitacija Cilj 8 Dostojanstven rad i ekonomski rast Cilj 9 Inovacije i infrastruktura Cilj 10 Smanjiti nejednakosti Cilj 11 Održiva naselja/gradovi Cilj 12 Održiva potrošnja i proizvodnja Cilj 13 Borba protiv klimatskih promena
Da li u stanu postoji nužnik sa vodokotlićem?	Pravo na adekvatni životi standard Pravo na adekvatno stanovanje Pravo na zdravu životnu sredinu Pravo na vodu	Cilj 1 Okončati siromaštvo Cilj 3 Zdravlje i blagostanje Cilj 6 Pijaća voda i sanitacija Cilj 8 Dostojanstven rad i ekonomski rast Cilj 9 Inovacije i infrastruktura Cilj 10 Smanjiti nejednakosti Cilj 11 Održiva naselja/gradovi Cilj 12 Održiva potrošnja i proizvodnja Cilj 13 Borba protiv klimatskih promena

SILC pitanje	Indikator za ostvarivanje prava	Indikator za ostvarivanje Ciljeva održivog razvoja
Stan prokišnjava, vlaga na zidovima/podu/temeljima, buđ oko prozora ili na podu?	Pravo na adekvatni životi standard Pravo na adekvatno stanovanje Pravo na zdravlje Pravo na zdravu životnu sredinu	Cilj 1 Okončati siromaštvo Cilj 3 Zdravlje i blagostanje Cilj 7 Održiva energija Cilj 9 Inovacije i infrastruktura Cilj 10 Smanjiti nejednakosti Cilj 11 Održiva naselja/gradovi Cilj 13 Borba protiv klimatskih promena
Stan je mračan, odnosno nema dovoljno dnevne svetlosti?	Pravo na adekvatni životi standard Pravo na adekvatno stanovanje Pravo na zdravlje Pravo na zdravu životnu sredinu	Cilj 1 Okončati siromaštvo Cilj 3 Zdravlje i blagostanje Cilj 9 Inovacije i infrastruktura Cilj 10 Smanjiti nejednakosti Cilj 11 Održiva naselja/gradovi Cilj 12 Održiva potrošnja i proizvodnja
Buka iz komšiluka ili sa ulice?	Pravo na adekvatni životi standard Pravo na adekvatno stanovanje Pravo na zdravlje Pravo na zdravu životnu sredinu	Cilj 1 Okončati siromaštvo Cilj 3 Zdravlje i blagostanje Cilj 9 Inovacije i infrastruktura Cilj 10 Smanjiti nejednakosti Cilj 11 Održiva naselja/gradovi Cilj 12 Održiva potrošnja i proizvodnja Cilj 13 Borba protiv klimatskih promena Cilj 16 Mir i pravda
Da li se u kraju u kome živite susrećete sa sledećim problemima zagađene okoline?	Pravo na adekvatni životi standard Pravo na adekvatno stanovanje Pravo na zdravlje Pravo na zdravu životnu sredinu	Cilj 1 Okončati siromaštvo Cilj 3 Zdravlje i blagostanje Cilj 9 Inovacije i infrastruktura Cilj 10 Smanjiti nejednakosti Cilj 11 Održiva naselja/gradovi Cilj 12 Održiva potrošnja i proizvodnja Cilj 13 Borba protiv klimatskih promena Cilj 15 Sačuvati šume i biodiverzitet Cilj 16 Mir i pravda

SILC pitanje	Indikator za ostvarivanje prava	Indikator za ostvarivanje Ciljeva održivog razvoja
Da li se u kraju u kome živite susrećete sa sledećim problemima: rizik od kriminala, nasilja ili vandalizma?	Pravo na mirno uživanje porodičnog života Pravo na bezbednost	Cilj 1 Okončati siromaštvo Cilj 3 Zdravlje i blagostanje Cilj 7 Održiva energija Cilj 8 Dostojanstven rad i ekonomski rast Cilj 10 smanjiti nejednakosti Cilj 16 Mir i pravda
Da li ste u prethodnih 12 meseci bili u situaciji da kasnite sa plaćanjem komunalnih usluga za stan u kojem živite (grejanje, struja, gas, voda i sl.)?	Pravo na adekvatni životi standard Pravo na rad	Cilj 1 Okončati siromaštvo Cilj 3 Zdravlje i blagostanje Cilj 6 Pijaća voda i sanitacija Cilj 8 Dostojanstven rad i ekonomski rast Cilj 9 Inovacije i infrastruktura Cilj 10 Smanjiti nejednakosti Cilj 11 Održiva naselja/gradovi Cilj 12 Održiva potrošnja i proizvodnja Cilj 13 Borba protiv klimatskih promena
Može li vaše domaćinstvo da priušti meso ili ribu u obroku svakog drugog dana (ili njihovu vegetarijansku zamenu)?	Pravo na zdravlje Pravo na zdravu životnu sredinu Pravo na hranu	Cilj 1 Okončati siromaštvo Cilj 2 Okončati glad Cilj 3 Zdravlje i blagostanje Cilj 6 Pijaća voda i sanitacija Cilj 8 Dostojanstven rad i ekonomski rast Cilj 9 Inovacije i infrastruktura Cilj 10 Smanjiti nejednakosti Cilj 11 Održiva naselja/gradovi Cilj 12 Održiva potrošnja i proizvodnja Cilj 13 Borba protiv klimatskih promena
Kada razmišljate o ukupnom prihodu vašeg domaćinstva, smatrate li da je vaše domaćinstvo u mogućnosti da „sastavi kraj sa krajem“, tačnije da plati svoje neophodne troškove?	Pravo na adekvatan životni standard Pravo na rad Pravo na adekvatno stanovanje Pravo na zdravu životnu sredinu	Cilj 1 Okončati siromaštvo Cilj 2 Okončati glad Cilj 3 Zdravlje i blagostanje Cilj 4 Kvalitetno obrazovanje Cilj 5 Rodna ravnopravnost Cilj 6 Pijaća voda i sanitacija

SILC pitanje	Indikator za ostvarivanje prava	Indikator za ostvarivanje Ciljeva održivog razvoja
	Pravo na vodu Pravo na hranu Pravo na zdravlje Pravo na obrazovanje Pravo na učešće Sloboda kretanja	Cilj 7 Održiva energija Cilj 8 Dostojanstven rad i ekonomski rast Cilj 9 Inovacije i infrastruktura Cilj 10 Smanjiti nejednakosti Cilj 11 Održiva naselja/gradovi Cilj 12 Održiva potrošnja i proizvodnja Cilj 13 Borba protiv klimatskih promena
Kakvo je vaše zdravstveno stanje?	Pravo na zdravlje Pravo na zdravu životnu sredinu	Cilj 1 Okončati siromaštvo Cilj 2 Okončati glad Cilj 3 Zdravlje i blagostanje Cilj 5 Rodna ravnopravnost Cilj 6 Pijaća voda i sanitacija Cilj 10 Smanjiti nejednakosti Cilj 12 Održiva potrošnja i proizvodnja Cilj 13 Borba protiv klimatskih promena
Da li bolujete od hroničnih bolesti?	Pravo na zdravlje Pravo na zdravu životnu sredinu	Cilj 1 Okončati siromaštvo Cilj 2 Okončati glad Cilj 3 Zdravlje i blagostanje Cilj 5 Rodna ravnopravnost Cilj 6 Pijaća voda i sanitacija Cilj 10 Smanjiti nejednakosti Cilj 12 Održiva potrošnja i proizvodnja Cilj 13 Borba protiv klimatskih promena

SILC pitanje	Indikator za ostvarivanje prava	Indikator za ostvarivanje Ciljeva održivog razvoja
Da li koristite javni prevoz?	Pravo na zdravlje Pravo na zdravu životnu sredinu Sloboda kretanja Pravo na nediskriminaciju	Cilj 1 Okončati siromaštvo Cilj 3 Zdravlje i blagostanje Cilj 5 Rodna ravnopravnost Cilj 7 Održiva energija Cilj 8 Dostojanstven rad i ekonomski rast Cilj 9 Inovacije i infrastruktura Cilj 10 Smanjiti nejednakosti Cilj 11 Održiva naselja/gradovi Cilj 12 Održiva potrošnja i proizvodnja Cilj 13 Borba protiv klimatskih promena

LITERATURA

Alan Boyle, Human Rights and the Environment: Where Next? The European Journal of International Law Vol. 23 no. 3

Annual Report Human Rights and Rule Of Law in Europe and the Commonwealth Of Independent States (CIS), 2014

Barrow. C.J. Environmental Change and Human Development: Controlling Nature? London: Arnold, 2003, str. 101.

Calogero Carletto, Caterina Ruggeri Laderchi, and Sara Savastano. "Measuring Poverty in the Western Balkans: Recent Trends and New Challenges" in Caterina Ruggeri Laderchi, Sara Savastano (Eds.), Poverty and Exclusion in the Western Balkans - New Directions in Measurement and Policy, Springer, 2013., 29-38

D. Kolokotsa, M. Santamouris, Review of the indoor environmental quality and energy consumption studies for low income households in Europe, Science of the Total Environment 536 (2015) 316–330

Economic Commission for Europe, Committee on Environmental Policy. Environmental Performance Reviews: Serbia, Second Review. Environmental Performance Reviews Series No. 26. New York: United Nations, 2007, str. 40.

Eurostat's role in the development and implementation of a comprehensive monitoring framework for Sustainable Development Goals, UN dok: ECE/CES/2015/33, 2015, str. 4

Izveštaj Evropske komisije o napretku Srbije za 2014, str 99–100.

Izveštaj Svetske komisije za životnu sredinu i razvoj Naša zajednička budućnost, Oxford: Oxford University Press, 1987

Izveštaj Svetske komisije za životnu sredinu i razvoj: Naša zajednička budućnost, Oxford: Oxford University Press, 1987 i UNEP. Global Environmental Look Geo5: Environment for the Future We Want. Nairobi: UNEP, 2012.

Nacionalna strategija održivog korišćenja prirodnih resursa i dobara ("Sl. glasnik RS", br. 33/2012), str. 4–5

Nacionalna Strategija održivog razvoja, ("Sl. glasnik RS", br. 57/2008)

Pogge, Thomas. "Poverty and Human Rights", OHCHR, 2002

Rezolucija Generalne skupštine Ujedinjenih nacija UN dokument 2398 (XXII), 1968, st. 1.

Samuel S. Myers, "Introduction to Human Health, Ecosystems, and Poverty Reduction", in: Jane Carter Ingram, Fabrice DeClerck, Cristina Rumbaitis del Rio (Eds) Integrating Ecology and Poverty Reduction - Ecological Dimensions, Springer, 2012., 163 – 164

LITERATURA

Izveštaj o stanju životne sredine u Republici Srbiji za 2012, Ministarstvo energetike, razvoja i zaštite životne sredine Vlade Republike Srbije, Agencija za zaštitu životne sredine, Beograd, 2013. godine

Stefan Bouzarovski and S. Petrova, The EU Energy Poverty and Vulnerability Agenda: An Emergent Domain of Transnational Action in: Jale Tosun, Sophie Biesenbender, Kai Schulze (Eds) Energy Policy Making in the EU - Building the Agenda, Springer, 2015., 129-144

Stefan Buzar. Energy Poverty in Eastern Europe- Hidden Geographies of Deprivation. Hampshire: Ashgate Publishing Limited, 2007, str. 9.

Strategija proširenja EU, Brisel od 10.11.2015., str. 78

Strategija proširenja i ključni izazovi za period 2014-2015, str. 103.

Udo E. Simonis, „Poverty, Environment and Development“, Intereconomics, March/April 1992, 75-86

UNEP. Global Environmental Look Geo5: Environment for the Future We Want. Nairobi: UNEP, 2012.

Ustav Republike Srbije („Službeni glasnik RS“ 98/2006)

Vlada Republike Srbije, Nacionalna strategija za aproksimaciju u oblasti životne sredine, 2011.

WHO, Environmental health inequalities in Europe - Assessment report, World Health Organization 2012, str. 15

Zakon o proceni uticaja na životnu sredinu (Sl. glasnik RS, br. 135/2004 i 36/2009)

Zakon o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu (Sl. glasnik RS, br. 135/2004 i 88/2010)

Zakon o upravljanju otpadom (Sl. glasnik RS, br. 36/2009 i 88/2010)

Zakon o vodama (Sl. glasnik RS br. 30/10)

Zakon o zaštiti od buke u životnoj sredini (Sl. glasnik RS, br. 36/2009 i 88/2010)

Zakon o zaštiti od jonizujućih zračenja i o nuklearnoj sigurnosti ("Sl. glasnik RS", br. 36/2009 i 93/2012)

Zakon o zaštiti od nejonizujućih zračenja (Sl. glasnik RS, br. 36/2009)

Zakon o zaštiti prirode (Sl. glasnik RS, br. 36/2009, 88/2010 i 91/2010 - ispr.)

Zakon o zaštiti vazduha („Službeni glasnik RS“, broj 36/09)

Zakon o zaštiti životne sredine ("Sl. glasnik RS", br. 135/2004, 36/2009, 36/2009 - dr. zakon, 72/2009 - dr. zakon i 43/2011 - odluka US)

LITERATURA

Internet prezentacije

www.chrds.org

http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.html

[http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/EU_statistics_on_income_and_living_conditions_\(EU-SILC\)_methodology_-_material_deprivation_by_dimension](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/EU_statistics_on_income_and_living_conditions_(EU-SILC)_methodology_-_material_deprivation_by_dimension)

<http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>

<http://hdr.undp.org/en/content/table-3-inequality-adjusted-human-development-index>

<http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2014/09/POJAM-I-MERENJE-SIROMASTVA.pdf>

<http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2014/11/Drugi-nacionalni-izvestaj-o-socijalnom-ukljucivanju-i-smanjenju-siromastva-final.pdf>

http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0017/145511/e95004sum.pdf?ua=1

http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0017/43325/E92645.pdf?ua=1

<http://www.fao.org/docrep/013/al936e/al936e00.pdf>

<http://www.hidmet.gov.rs/>

<http://www.iea.org/topics/energypoverty/>

<http://www.udruzenjesz.rs/images/PDF/Drugi-nacionalni-izvestaj-o-socijalnom-ukljucivanju-i-smanjenju-siromastva-final.pdf>

http://www.un.org/pga/wp-content/uploads/sites/3/2015/08/120815_outcome-document-of-Summit-for-adoption-of-the-post-2015-development-agenda.pdf

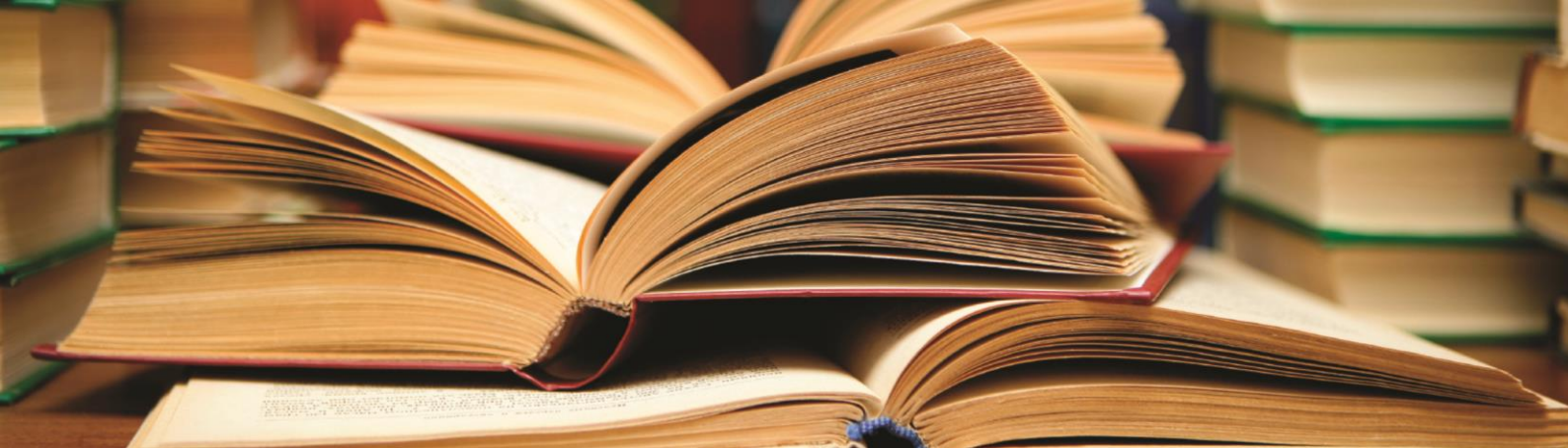
<http://www.zzps.rs/novo/index.php?jezik= la&strana=vest&n=261>

https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/INSIGHT_E_Energy%20Poverty%20-%20Main%20Report_FINAL.pdf

<https://sustainabledevelopment.un.org/?menu=1300>

<https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/summit> [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU_statistics_on_income_and_living_conditions_\(EU-SILC\)_methodology_-_introduction&oldid=222694](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU_statistics_on_income_and_living_conditions_(EU-SILC)_methodology_-_introduction&oldid=222694)

<https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>

FORMIRANJE PREDIKTIVNOG MODELA ZA RIZIK OD SIROMAŠTVA I SOCIJALNE ISKLUČENOSTI U SRBIJI: DOPRINOS POJEDINAČNIH INDIKATORA MERENIH SILC METODOLOGIJOM

Indikatori koji ukazuju na različite aspekte
siromaštva i isključenosti

Marko Tomašević i Kaja Damnjanović

Marko Tomašević, direktor organizacije Klikaktiv - Centar za razvoj socijalnih politika; konsultant, koordinator i supervizor na programima uključivanja osoba koje žive u siromaštvu i osoba koje se nalaze u riziku od siromaštva i socijalne isključenosti kroz prevenciju i podršku u oblasti mentalnog zdravlja.
tomasevic.marko@gmail.com

Dr Kaja Damnjanović, istraživač u Laboratoriji za eksperimentalnu psihologiju Filozofskog fakulteta i bavi se izučavanjem viših kognitivnih procesa. kdamnjan@f.bg.ac.rs

Formiranje prediktivnog modela za rizik od siromaštva i socijalne isključenosti u Srbiji: doprinos pojedinačnih indikatora merenih SILC metodologijom Indikatori koji ukazuju na različite aspekte siromaštva i isključenosti

Marko Tomašević i Kaja Damjanović

Analiza *Formiranje prediktivnog modela za rizik od siromaštva i socijalne isključenosti u Srbiji* jedna je od 11 sekundarnih analiza koje su kreirane u okviru **Programa podrške razvoju istraživačkih kadrova iz oblasti društvenih nauka – sekundarne analize podataka dobijenih kroz istraživanje Anketa o prihodima i uslovima života – SILC**.

Sprovođenje Programa inicirao je i podržao Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije (SIPRU), uz podršku Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP), a u saradnji sa Republičkim zavodom za statistiku (RZS). Republika Srbija sprovodi istraživanje *SILC* od 2013. godine, čime se pridružuje članicama Evropske unije (EU) u praćenju životnog standarda, socijalne isključenosti i nejednakosti. Analizom mikropodataka iz *SILC*-a kao primarnom analitičkom izvoru, kroz 11 sekundarnih analiza daje se doprinos unapređenju procesa donošenja relevantnih politika socijalnog uključivanja, zasnovanih na podacima. Više informacija o samom Programu i kreiranim analizama možete pronaći na internet stranici Tima za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije www.socijalnoukljucivanje.rs.

Merenje siromaštva i socijalne isključenosti *SILC* anketom ima više metodoloških osobenosti koje omogućavaju da se ispituje složena dinamika i međusobni uticaj pojedinačnih indikatora koji čine rizik siromaštva i socijalne isključenosti (RSSI). Cilj ove analize je da mapira pojedinačne indikatore koji utiču na rizik siromaštva, niski intenzitet rada i materijalnu deprivaciju, kao činioce RSSI, kako bi se pokazalo koliko i na koji način svaki od ispitivanih indikatora utiče i objašnjava od čega se sastoji siromaštvo u Srbiji.

OBRAZLOŽENJE METODOLOGIJE

Klasični pokazatelji siromaštva i isključenosti korišćeni u predstavljaju komponente mere rizika siromaštva i socijalne isključenosti i u ovoj analizi se dovode u vezu sa pojedinačnim indikatorima u okviru *SILC* ankete. Za potrebe analize primenjena je višestruka binarna logistička regresiona analiza, koja u svojoj suštini predstavlja modelovanje klasifikacije, tj. koristi se za predviđanje pripadnosti jednoj od dve moguće kategorije na osnovu jedne ili više prediktorskih varijabli. U ovoj analizi ispitivan je doprinos pojedinačnih mera indikatorima koji čine kompozit *RSSI*. Merama koje su bile predmet ispitivanja dodeljen je status pre-

diktora u cilju modeliranja rizika siromaštva, niskog intenziteta rada i materijalne deprivacije. Prediktori u svih osam modela sadržinski su grupisani u one koji se odnose na zaposlenje i obrazovanje, zdravlje (samoprocena i dostupnost i korišćenje sistema zdravstvene zaštite na godišnjem nivou), lični mesečni dohodak i mesečni dohodak domaćinstva i struktura domaćinstva.

REZULTATI ANALIZE

Otvoreni metod koordinacije u EU u oblasti socijalnog uključivanja i socijalne zaštite (tzv. *socijalni OMK*) obuhvata tri komponente: siromaštvo i socijalnu isključenost, penzije i zdravstvenu zaštitu i dugotrajnu negu. Glavni izvor podataka za merenje siromaštva i socijalne isključenosti predstavlja EU *SILC* anketa koja se sprovodi svake godine u državama članicama, a *rizik od siromaštva i socijalne isključenosti* (*RSSI*) sastoji se od tri indikatora: rizik od siromaštva, materijalna deprivacija i nizak intenzitet rada.

U Srbiji je 3 miliona ljudi u riziku siromaštva i socijalne isključenosti, a stopa *RSSI* iznosi 42,1%. Ovom broju najviše doprinosi ugroženost po osnovu izrazite materijalne deprivacije (1,9 miliona) i rizika siromašt-

va (1,7 miliona). U apsolutnom izrazu u ovom skupu je manje prisustvo ugroženih po osnovu veoma niskog intenziteta rada (975.000). Visok doprinos izrazi te materijalne deprivacije jasno ukazuje na zemlju u kojoj veliki broj stanovnika živi u oskudici, u apsolutnom smislu.

U poređenju sa članicama EU, Srbiju odlikuje nekoliko specifičnosti: stopa rizika siromaštva među zaposlenima je relativno visoka, dok je stopa rizika siromaštva za nezaposlene niža od većine članica EU. Pored toga, stopa rizika siromaštva penzionera je među osam najnižih, što ukazuje da penzioni sistem u Srbiji predstavlja relativno dobru zaštitu od siromaštva.

Zaposlenje. Nalazi ovog istraživanja pokazuju da podatak o zaposlenju u najvećoj meri predviđa rizik siromaštva, a u najmanjoj (i vrlo niskoj) meri nizak intenzitet rada. To u suštini znači da ako za neku osobu znamo da nije zaposlena (ili samozaposlena) sa većom sigurnošću možemo da pretpostavimo da je u riziku od siromaštva nego što bismo mogli da pretpostavimo da ima nizak intenzitet rada. Ovaj naizgled kontraintuitivan nalaz može biti osvetljen razumevanjem veze statusa zaposlenja i rizika siromaštva, kao i niskog intenziteta rada. Naime, ako je kriterijum za rizik siromaštva *nizak* (70% medijane) veza između nezaposlenosti i rizika je najniža (opada od medijane 40% do medijane 70%). Ako se uz ovo povuče paralela sa brojem ispitanika koji nemaju zaposlenje (i koji je veći od broja ispitanika koji imaju), dobija se ilustracija velike nezaposlenosti u uzorku, odnosno niže diskriminativnosti ove mere kada je u pitanju predviđanje intenziteta rada. U poređenju sa članicama EU, Srbiju odlikuje nekoliko specifičnosti: stopa rizika siromaštva među zaposlenima je relativno visoka, dok je stopa rizika siromaštva za nezaposlene niža od većine država EU, a stopa siromaštva neaktivnih pojedinaca u Srbiji je veća u odnosu na sve članice EU.

Obrazovanje. Podatak o stepenu obrazovanja neke osobe ukazuje na to da li osoba živi u materijalnoj deprivaciji, te da li je u sličnoj meri i u riziku siromaštva. Ovi podaci nemaju veliku prediktivnu vrednost (a u jednom slučaju nije čak ni statistički značajan prediktor), ali u slučajevima kada možemo da znamo o stepenu obrazovanja možemo za istu osobu da pretpostavimo da će imati nižu šansu da bude u riziku siromaštva i da živi u materijalnoj deprivaciji. Ovo se tumači u svetlu malog broja ispitanika u uzorku, kao i u Srbiji, koji imaju visoko ili više obrazovanje. S obzirom na intenzitet veze između stepena obrazovanja i rizika siromaštva, odnosno materijalne deprivacije, ovo nam

govori da obrazovanje ne predstavlja jaku zaštitu od ovih komponenti RSSI. Za razliku od članica EU, u slučaju Srbije bolji prediktor nižeg rizika siromaštva je više obrazovanje. Opšti nivo formalnog obrazovanja u Srbiji nije veliki, imajući u vidu čak i srednje obrazovanje, npr. prema podacima iz Ankete o radnoj snazi iz 2008. godine, čak 39% mladića i 26% devojaka je napustilo školu pre stečenih srednjih kvalifikacija. Zbog još težeg zapošljavanja i nepovoljnih formi zaposlenosti osobe niskih kvalifikacija izložene su i višim rizicima siromaštva.

Zdravlje. Ispitivane mere zdravstvenog stanja su najinformativnije u smislu predviđanja pripadnosti rizičnoj grupi (siromaštva), odnosno pripadnosti grupi onih koji žive u materijalnoj deprivaciji, a i izuzetnoj i u ekstremnoj materijalnoj deprivaciji. Naročito je snažna veza između *nemogućnosti da se priušti medicinski tretman* sa niskim intenzitetom rada i materijalnom deprivacijom. Takvi podaci jasno pokazuju da osnovna zdravstvena zaštita, ne samo da ne dospeva do onih kojima je potrebna, nego da nedostatak iste dovodi do veće indikovanoosti za povišen rizik siromaštva i socijalne isključenosti. Prepreke u ostvarivanju zdravstvene zaštite imaju direktni propratni efekat na siromaštvo i socijalnu isključenost, pogoršanjem finansijske situacije (disproporcionalna participacija u troškovima) ili ugrožavanjem sposobnosti da se aktivno učestvuje u društvu.

Struktura domaćinstva i ruralne sredine. Analiza ukazuje na povezanost strukture domaćinstva i pokazatelja siromaštva. Ako osoba živi u prenaseljenom domaćinstvu, opravdano je pretpostaviti da se nalazi u riziku siromaštva, da to domaćinstvo ima nizak intenzitet rada, te da, kao ishod prethodnog, živi u materijalnoj deprivaciji. Drugi Nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva pokazuje da je u Srbiji siromaštvo dva puta učestalije u domaćinstvima sa više od pet članova. I jednočlana domaćinstva su u većem riziku siromaštva. Sa druge strane, broj izdržavane dece nije bio značajan prediktor. Preciznije, domaćinstva u kojima nema izdržavane dece su bila domaćinstva sa većom šansom da imaju nizak intenzitet rada, a domaćinstva koja imaju strukturu dvoje izdržavane dece plus dvoje odraslih su domaćinstva koja imaju *manju* šansu da žive u materijalnoj deprivaciji. Što se tiče ruralnosti područja, rizik siromaštva za EU-12 je izraženiji za ruralna područja, u kojima je čak 24% populacije u riziku siromaštva (medijana 60%). Međutim, kada su u pitanju EU-15, koje čine generalno siromašnije zemlje, ovaj procenat je na nižem nivou. U Srbiji su ruralno naseljene oblasti

značajan pokazatelj rizika siromaštva. U Srbiji je dva puta više siromašnih u ruralnim područjima nego u urbanim sredinama.

Novac. Mere dohotka u ispitivanim modelima su imale najveće doprinose klasifikaciji u sve tri grupe modela. Kada se razmatra siromaštvo, pravi se razlika između uzroka i ishoda ili posledica siromaštva i socijalne isključenosti. Jasno je da je ovaj rezultat očekivan, a posebno u slučaju kriterijuma rizika siromaštva, budući da nizak prihod nužno upućuje na rizik siromaštva, zbog toga što se kao pokazatelj finansijskog siromaštva uzima dohodak niži od 60% nacionalne medijane po potrošačkoj jedinici, a stopa rizika siromaštva predstavlja udeo osoba sa ovakvim prihodom u ukupnom stanovništvu. Ipak, zanimljivost u ovome predstavljaju druga dva indikatora. Ovi nalazi pokazuju da ako osoba ima niska primanja, tj. ako je finansijski siromašna, da će živeti u materijalnoj deprivaciji i da će imati nizak intenzitet rada. Relativne prediktorske moći finansijskih pokazatelja su superiorne u odnosu na sve ostale prediktore u modelima. U tom smislu možemo da zaključimo da je početak siromaštva u Srbiji novac, uprkos multidimenzionalnom i relativnom pristupu merenju siromaštva.

Na osnovu ovih analiza znamo da finansijski indikatori predstavljaju najpouzdanije pokazatelje i rizika siromaštva i niskog intenziteta rada i materijalne depriviranosti. Podatak o obrazovanju je na sličan način informativan u sva tri modela, ali značajno manje. Primera radi, informacija o niskom stepenu stečenog obrazovanja ne bi mnogo pomogla da sa sigurnošću utvrdimo da li je osoba u riziku od siromaštva ili u materijalnoj deprivaciji, budući da je broj takvih ljudi u uzorku i u populaciji toliko veliki da nije informativan u dovoljnoj meri.

Zdravstveno stanje ispitanika se pokazalo kao informativnije nego npr. informacija o zaposlenosti, te u tom smislu upućuje na promišljanje o tome da su ishodi siromaštva u Srbiji u nekim aspektima mnogo više izraženi nego što bi se pretpostavilo na osnovu merenja parametara indikatora RSSI, bez analiziranja pojedinačnih doprinosa.

Predloženu tehniku logističkog modeliranja treba smatrati dopunom i tehnikom koja osvetljava neke druge aspekte siromaštva, kao što su međusobni odnosi mera i uvidi u različite doprinose u, primera radi, različitim regionima Srbije ili u različitim tipovima naselja, te je predlog ove analize da treba nastaviti dalju primenu logističkog modelovanja siromaštva.

RELEVANTNOST ANALIZE: VEZA SA POLITIKAMA EU, UN I STRATEŠKIM OKVIROM SRBIJE

Životni standard u Srbiji je na niskom nivou, a siromaštvo je rasprostranjeno. Stopa apsolutnog siromaštva prema potrošnji pokazuje da poslednjih godina između 6% i 9% ukupne populacije ne može da zadovolji ni osnovne potrebe. Stopa rizika siromaštva 2012. godine od 24,6% i stopa izrazite materijalne deprivacije od 27% pokazuju da je ugroženost i značajno veća sudeći prema niskom dohotku i velikom broju stavki koje pojedinci u Srbiji ne mogu da priušte. Prema ovim indikatorima, a posebno prema riziku siromaštva, ugroženost u Srbiji je veća nego u zemljama EU.

I u Srbiji, kao i u mnogim drugim zemljama stope siromaštva dece su značajno više, a istraživanja, posebno ona iz ranijih godina, upozoravaju na izrazitu ugroženost pojedinih grupa kao što su Romi, pogotovo u neformalnim naseljima, interno raseljena lica, osobe sa visokim stepenom invaliditeta, stara lica bez penzije, lica bez obrazovanja ili sa niskim nivoom obrazovanja, stanovništvo izvan gradskih sredina.

Radionica „Merenje siromaštva – pojmovi, izazovi i preporuke“ održana je u aprilu 2015. godine u Beogradu u organizaciji Svetske banke, Tima Vlade Republike Srbije za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva i Republičkog zavoda za statistiku. Radionici su prisustvovali međunarodni stručnjaci i domaći praktičari, predstavnici institucija Republike Srbije, kao i predstavnici akademske zajednice. Na radionici su razmotreni izazovi u merenju siromaštva i životnog standarda u zemlji i zaključeno je da treba otvoriti prostor za diskusiju o merenju siromaštva u Republici Srbiji, što može da predstavlja dobar način za dalje povećavanje preciznosti javne politike i raspoloživosti podataka. Iskustva drugih država su pokazala da taj prostor za dijalog može da dà pozitivan doprinos. Ova analiza predstavlja doprinos u tom pravcu.

Rezultati ove analize odnose se na sledeće ciljeve održivog razvoja UN-a:

*Cilj 1 : okončati siromaštvo svuda
i u svim oblicima,*

*Cilj 3. Obezbediti zdrav život i promovisati
blagostanje za ljude svih generacija i*

*Cilj 8: promovisati inkluzivan i održiv
ekonomski rast, zaposlenost
i dostojanstven rad*

SPISAK TABELA

1. Rezime.....	406
2. Uvod	407
Merenje siromaštva i socijalne isključenosti u EU	407
EU-SILC u Srbiji i problem doprinosa pojedinačnih indikatora.....	408
Ciljevi istraživanja.....	408
3. Opšti metod.....	409
Kriterijumi	409
Prediktori	409
Procedura	410
4. Logistički modeli.....	411
A. Rizik od siromaštva	411
Logistički modeli rizika od siromaštva (LMRS).....	411
Pojedinačni indikatori	412
B. Nizak intenzitet rada.....	413
Logistički model niskog intenziteta rada – LMNID	413
Pojedinačni indikatori LMNID.....	413
C. Materijalna deprivacija	415
Logistički modeli materijalne deprivacije, izrazite i ekstremne materijalne deprivacije (LMMD, LMIMD, LMEMD)	415
Pojedinačni indikatori LMMD.....	416
4. Završna razmatranja	419
5. Prilozi	422
Prilog A – modeli	422
Prilog B – fitovanje modela	424
Prilog C – klasifikacione tabele; ispisi.....	426
LITERATURA.....	442
Skraćenice korišćene u tekstu.....	443

SPISAK TABELA

Tabela 1. Uporedni prikaz doprinosa ispitivanih indikatora u četiri LMRS	422
Tabela 2. Uporedni prikaz doprinosa ispitivanih indikatora u LMNID.....	423
Tabela 3. Uporedni prikaz doprinosa ispitivanih indikatora u tri LMMD	423
Tabela 4. Model subjektivne materijalne deprivacije	424
C.1. Rizik od siromaštva.....	426
C.2. Intenzitet rada.....	434
C.2.1 Materijalna deprivacija	436
C.2.2 Izrazita materijalna deprivacija	438
C.2.3 Ekstremna materijalna deprivacija.....	440

1. REZIME

Merenje siromaštva i socijalne isključenosti SILC okvirom ima više metodoloških osobnosti koje omogućavaju da se ispituje složena dinamika i međusobni uticaj pojedinačnih indikatora koji čine rizik od siromaštva i socijalne isključenosti (RSSI). Cilj ovih analiza je bio da se mapiraju pojedinačni indikatori koji doprinose riziku od siromaštva, niskom intenzitetu rada i materijalnoj deprivaciji kao činiocima RSSI. Za sva tri ispitivana koncepta izrađeni su logistički modeli, pri čemu je za materijalnu deprivaciju urađeno i za izrazitu i za ekstremnu materijalnu deprivaciju. Slično tome, modeli za rizik od siromaštva su urađeni za četiri nivoa kriterijuma (od 40% do 70% medijane raspoloživog dohotka). Završna diskusija ovog istraživanja usmerena je na dublji opis značenja i uloge ispitivanih indikatora u slici siromaštva i socijalne isključenosti, a na osnovu uporednih analiza istih indikatora u svim konstruisanim logističkim modelima za sve tri ispitivane komponente RSSI. Ovakav pristup je omogućio posredno osvetljavanje uticaja različitih kriterijuma za rizik od siromaštva, niskog intenziteta rada i materijalne deprivacije na konačne modele siromaštva.

Ključne reči: *materijalna deprivacija, nizak intenzitet rada, rizik od siromaštva, logistička regresija, indikatori RSSI*

2. UVOD

Siromaštvo predstavlja multidimenzionalni koncept koji se sastoji od dimenzija kao što su materijali standard, zdravlje, obrazovanje i aktivnost pojedinca, politički uticaji, socijalni kontakti i veze, životna sredina i nesigurnost¹.

Merenje siromaštva i socijalne isključenosti u EU

Otvoreni metod koordinacije u Evropskoj uniji u oblasti socijalnog uključivanja i socijalne zaštite (tzv. „socijalni OMK“) obuhvata tri komponente: siromaštvo i socijalnu isključenost, penzije i zdravstvenu zaštitu i dugotrajnu negu. Siromaštvo i socijalna isključenost prate se u Evropskoj uniji na osnovu usklađene metodologije, dakle upotrebljavaju se zajednički indikatori i (manje-više) jedinstven proces prikupljanja podataka. Glavni izvor podataka predstavlja EU SILC anketa koja se sprovodi svake godine u državama članicama, a **rizik od siromaštva i socijalne isključenosti** (RSSI) sastoji se od tri indikatora: rizik od siromaštva, materijalna deprivacija i nizak intenzitet rada.

U skladu sa ovakvom strategijom, u Evropskoj uniji se primenjuje merenje relativnog (spram države članice) siromaštva za svaku državu, odnosno merenje **rizika od siromaštva**. Najčešće korišćen indikator relativnog (dohodovnog) siromaštva je stopa rizika siromaštva, koja predstavlja udeo lica čiji je dohodak po potrošačkoj jedinici nakon socijalnih primanja niži od 60% medijane nacionalnog dohotka po potrošačkoj jedinici. Dati procenat medijane dohotka predstavlja prag/liniju rizika siromaštva. Vrednost medijane koja se uzima kao granična je dogovorna, i ta granica se može postaviti i na druge nivoe, od one koja podrazumeva donjih 40% populacije do one koja podrazumeva čak 70% populacije kao one koji su pod rizikom od siromaštva.

Pored rizika od siromaštva, druga merena dimenzija **rizika od siromaštva i socijalne isključenosti** je **materijalna deprivacija**, odnosno uskraćenost u zadovoljenju životnih potreba ukazuje na šire materijalne aspekte kvaliteta života. Materijalna deprivacija

predstavlja nemonetarni pokazatelj siromaštva koji je usmeren na ishode, odnosno „životni standard je pitanje života koji neko vodi a ne sredstava koja su mu na raspolaganju“². Kao i merenje rizika od siromaštva, i ovaj pojam u osnovi nosi ideju relativnosti i meri efektivno, a ne potencijalno zadovoljenje potreba i usmeren je i na trajne, pored trenutnih finansijskih prilika. Materijalna deprivacija se prati u Evropskoj uniji preko četiri grupe indikatora: ekonomskih, indikatora opremljenosti domaćinstva, kvaliteta stanovanja i deprivacije u okruženju. Ekonomski indikatori obuhvataju različite pokazatelje koji ukazuju na kvalitet ishrane, opterećenost troškovima života, mogućnosti da se pokriju iznenađni troškovi i mogućnost da se priušti godišnji odmor. Indikatori opremljenosti domaćinstva ukazuju na posedovanje osnovnih uređaja koji predstavljaju minimalne potrebe, široko rasprostranjene u datom društvu (poput kolor televizora, telefona i automobila). Indikatori kvaliteta stanovanja ukazuju na neadekvatne stambene uslove (poput krova koji prokišnjava, nedostatak WC-a, grejanja i sl.), ali predstavljaju i važne indikatore za praćenje stanja u pogledu beskućništva.

Treća merena dimenzija **rizika od siromaštva i socijalne isključenosti** je **nizak intenzitet rada**. **Naime**, rizike od siromaštva povećavaju i dugotrajna nezaposlenost, nestabilnost zaposlenja (učestalo ostajanje bez posla), ili prekidi u karijeri koje žene vrše u životnim fazama rađanja i podizanja dece. Pored toga, ovi oblici neadekvatne isključenosti na tržište rada povećavaju i rizike od siromaštva kasnije, u starosti, zbog toga što ne obezbeđuju adekvatnu osnovu za penzije. Penzija se, međutim, pokazuje kao relativno dobra zaštita od rizika siromaštva, jer penzioneri imaju značajno manju stopu rizika od ukupne neaktivne populacije. Međutim, ni zaposlenost nije nužno zaštitni faktor od rizika od siromaštva. Relativno visok rizik od siromaštva za zaposlene povezan je sa niskim kvalifikacijama, nedovoljno plaćenim i nesigurnim poslovima, često i poslovima na određeno vreme i sa nepunim radnim vremenom, odnosno sa poslovima koji se obavljaju „neprijavljeno“, bez poreza i doprinosa od strane poslodavca. U poređenju

¹ Matković, G. (2014): *Merenje siromaštva – teorijski koncepti, stanje i preporuke za Republiku Srbiju*, Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva, Vlada Republike Srbije

² Sen, Amartya K. (1985): *Commodities and Capabilities*, Oxford: Elsevier Science Publishers.

sa članicama Evropske unije, **Srbiju odlikuje nekoliko specifičnosti**: stopa rizika od siromaštva među zaposlenima je relativno visoka, dok je stopa rizika od siromaštva za nezaposlene niža od većine država Evropske unije. Pored toga, stopa rizika od siromaštva penzionera je među osam najnižih, što znači da naš penzioni sistem predstavlja relativno dobru zaštitu od siromaštva.

U Srbiji je 3 miliona ljudi u riziku od siromaštva i socijalne isključenosti, a stopa *rizika od siromaštva i socijalne isključenosti* iznosi 42,1%³. Ovom broju najviše doprinosi ugroženost po osnovu izrazite materijalne deprivacije (1,9 miliona) i rizika od siromaštva (1,7 miliona). U apsolutnom izrazu u ovom skupu je manje prisustvo ugroženih po osnovu veoma niskog intenziteta rada (975 hiljada). Visok doprinos izrazite materijalne deprivacije jasno ukazuje na zemlju u kojoj veliki broj stanovnika živi u oskudici u apsolutnom smislu.

EU-SILC u Srbiji i problem doprinosa pojedinačnih indikatora

Merenje tri navedena teorijska indikatora *rizika od siromaštva i socijalne isključenosti* otvara pitanje doprinosa pojedinačnih indikatora, tj. mapiranja faktora rizika za pripadnost jednoj od dve kategorije stanovništva (rizičnoj i nerizičnoj) među ispitivanim varijablama. Pripadnost jednoj od dve kategorije posledica je specifičnog odnosa pojedinačnih pokazatelja siromaštva, a ne nepromenljivosti parametara pojedinih indikatora. Ovo se odnosi kako na rizik od siromaštva, tako i na materijalnu deprivaciju i na stepen zaposlenosti, odnosno intenzitet rada. Na primer, finansije kojima osoba raspolaže svakako utiču na krajnju meru *rizika od siromaštva i socijalne isključenosti*, ali u okviru svakog od tri indikatora mogu imati različite doprinose, i u različitoj meri utiču na rizik od siromaštva, na materijalnu deprivaciju i na nizak intenzitet rada. Isto važi i za drugi primer: stepen obrazovanja, koje jeste u vezi sa *rizikom od siromaštva i socijalne isključenosti*, ali je opravdana pretpostavka da je stepen obrazovanja u različitoj meri povezan sa rizikom od siromaštva, materijalnom deprivacijom i intenzitetom rada. Razmatranje ovih pojedinačnih indikatora i njihove veze sa teo-

rijskim indikatorima *rizika od siromaštva i socijalne isključenosti* doprinosi osvetljavanju i boljem razumevanju strukture siromaštva u Srbiji. Imajući u vidu konceptualne okvire EU-SILC, metodologiju i rezultate u Srbiji, možemo reći da je od velike važnosti da se rezultati tumače u odnosu na specifičnost teorijskog i realnog konteksta u kom se indikatori mere.

Ciljevi istraživanja

Cilj ovog istraživanja je a) da se ispita doprinos pojedinačnih indikatora u okviru *rizika od siromaštva*; b) da se ispita doprinos pojedinačnih indikatora u okviru *intenziteta rada*; c) da se ispita doprinos pojedinačnih indikatora u okviru *materijalne deprivacije*; d) da se formiraju modeli od indikatora koji predviđaju pripadnost grupama koje su pod rizikom od siromaštva, imaju nizak intenzitet rada, materijalno su deprivirani; e) da se nalazi diskutuju, uz posebni fokus na poređenje sadržinski srodnih indikatora u različitim modelima.

³ Drugi nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji (2014): Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva, Vlada Republike Srbije

3. OPŠTI METOD

Navedeno je da klasični pokazatelji kategorijalnog tipa korišćenih u Evropskoj uniji (materijalna deprivacija, nizak intenzitet rada i rizik od siromaštva) predstavljaju komponente mere rizika od siromaštva i socijalne isključenosti.

Primenjena je višestruka binarna logistička regresiona analiza, koja u svojoj suštini predstavlja modelovanje klasifikacije, tj. koristi se za predviđanje pripadnosti jednoj od dve moguće kategorije na osnovu jedne ili više prediktorskih varijabli. Napomenimo, klasifikacija se odnosi na predviđanje tačnog svrstavanja pojedinca u rizičnu ili nerizičnu grupu, ili grupu materijalno depriviranih ili nedepriviranih, ili onih sa niskim, odnosno neniskim intenzitetom rada⁴. Cilj nam je da uporedimo svrstavanje pojedinaca u jednu od dve moguće grupe u situaciji kada nam parametri testiranih indikatora (prediktora) za tu osobu nisu poznati i svrstavanje u dve grupe na osnovu parametara indikatora (prediktora). Najjednostavnije rečeno, pitanje je da li merenje pojedinih indikatora (iz SILC ankete) pospešuje preciznost i uspešnost svrstavanja pojedinca u odgovarajuću kategoriju, ili je dovoljno raspolagati raspodelom kriterijuma za uspešnu klasifikaciju. Budući da su u ovom istraživanju ispitivani indikatori deo kompozitne krajnje mere rizika od siromaštva i socijalne isključenosti, gornje pitanje se suštinski svodi, ne na da li, već na koliko i na koji način indikatori pospešuju klasifikaciju. Odnosno, na teorijskom nivou, koliko i na koji način svaki od ispitivanih indikatora utiče i objašnjava od čega se sastoji siromaštvo u Srbiji.

Kriterijumi

Binarna logistička regresija, u slučaju podataka iz SILC-a, je primenjena tako što su na kriterijumske varijable, a to su rizik od siromaštva, materijalna deprivacija i nizak intenzitet rada, regresirani parametri mapiranih prediktora, a zatim su formirani modeli koji procenjuju verovatnoću za svaki od tri kriterijuma. Izražavanjem doprinosa svakog indikatora u terminima šansi konstruisano je i testirano više alternativnih modela za predviđanje pripadnosti kategoriji dve moguće grupe. Kao jedan od poka-

⁴ Chatterjee, S. & Simonoff, J. S. (2012): *Logistic Regression, in Handbook of Regression Analysis*, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, NJ, USA

zatelja kvaliteta modela, upoređivan je procenat uspešnosti klasifikacije pre i posle uvođenja indikatora. Međutim, budući da se materijalna deprivacija, rizik od siromaštva i nizak intenzitet rada kao kriterijumi ne distribuiraju balansirano, odnosno da se ne distribuiraju u uzorku tako da je približno 50% uzorka materijalno deprivirano, u riziku od siromaštva ili živi u domaćinstvu niskog intenziteta rada, a isto tako približno 50% nije, navedena vrsta pokazatelja predstavlja grublju meru kvaliteta modela. Iz tog razloga fitovanje modela podacima je ispitivano tehnikom poduzorkovanja 2% uzorka od ukupnog broja ispitanika i upoređivanjem vrednosti Hosmer-Lemeshow (HL) statistika⁵. Kao dodatna dijagnostička mera adekvatnosti modela korišćena je provera *outliera* analizom standardizovanih reziduala, odnosno zadržavanjem onih modela kod kojih ne više od 5% standardizovanih reziduala ima apsolutnu vrednost veću od 1,98 i ne više od 1% prelazi apsolutnu vrednost od 2,58⁶⁷. Pored toga, posmatrane su vrednosti Cookove distance (Cook's distance) koja predstavlja meru efekta pojedinačnog uzorka na model i utvrđeno je da su ove vrednosti za sve uzorke manje od 1, što predstavlja dodatnu potvrdu adekvatnosti modela⁸. Svi modeli odgovaraju ovim zahtevima, a vrednosti HL statistika su prikazane u odeljku Prilozi, pododeljak Fitovanje modela.

U celosti, ovakav pristup kriterijumima je poseban doprinos imao u ispitivanju kontekstualne validnosti ispitivanih pokazatelja, zadržavajući metodološki i sistemski okvir koji se primenjuje u SILCu.

Prediktori

Selekcija varijabli iz SILC baza koje su korišćene kao prediktori u modeliranju je izvršena u skladu sa postavljenim ciljevima istraživanja. Preliminarni prediktori čiji je doprinos kategorizaciji pojedinca u jed-

⁵ Archer, K., & Lemeshow, S. (2006): *Goodness-of-fit test for a logistic regression model fitted using survey sample data*, *Stata Journal*, 6(1), 97-105

⁶ Jennings, D. (1986): *Outliers and Residual Distributions in Logistic Regression*, *Journal of the American Statistical Association*, Vol. 81, No. 396, pp. 987-990

⁷ Field, A. (2013): *Discovering Statistics using IBM SPSS Statistics*, London: SAGE Publications Ltd

⁸ Cook, R. & Weisberg, S. (1982): *Residuals and influence in regression*, New York: Chapman & Hall

nu od dve kategorije zavisne varijable testiran su izabrani iz SILC i sadržinski su grupisani u sledeće teme: zaposlenje i obrazovanje, dostupnost i korišćenje sistema zdravstvene zaštite na godišnjem nivou, lični mesečni dohodak i mesečni dohodak domaćinstva i struktura domaćinstva. Nakon izvršenih analiza i modeliranja, u konačnoj analizi i za izradu modela zadržani su prediktori koji u međusobnoj inerakciji formiraju modele čija uspešnost klasifikacije zadovoljavajuća. Svi korišćeni prediktori su rekodovani konstruisanjem pomoćnih varijabli (tzv. *dummy variables*), čime je omogućeno direktno merenje njihovog relativnog, dakle, u okviru modela, doprinosa klasifikaciji u grupu koja je u riziku od siromaštva (materijalno deprivirana ili sa niskim intenzitetom rada), odnosno u grupu koja nije u riziku od siromaštva (nije materijalno deprivirana ili nije sa niskim intenzitetom rada). To znači, u kontekstu interpretacije rezultata, da se njihov doprinos tumači kao prisustvo, odnosno, odsustvo navedenog indikatora. Uzimimo za primer indikator „završena viša strukovna škola”. Vrednost ovog indikatora može biti samo 0 – nema završenu višu strukovnu školu, i 1 – završio višu strukovnu školu.

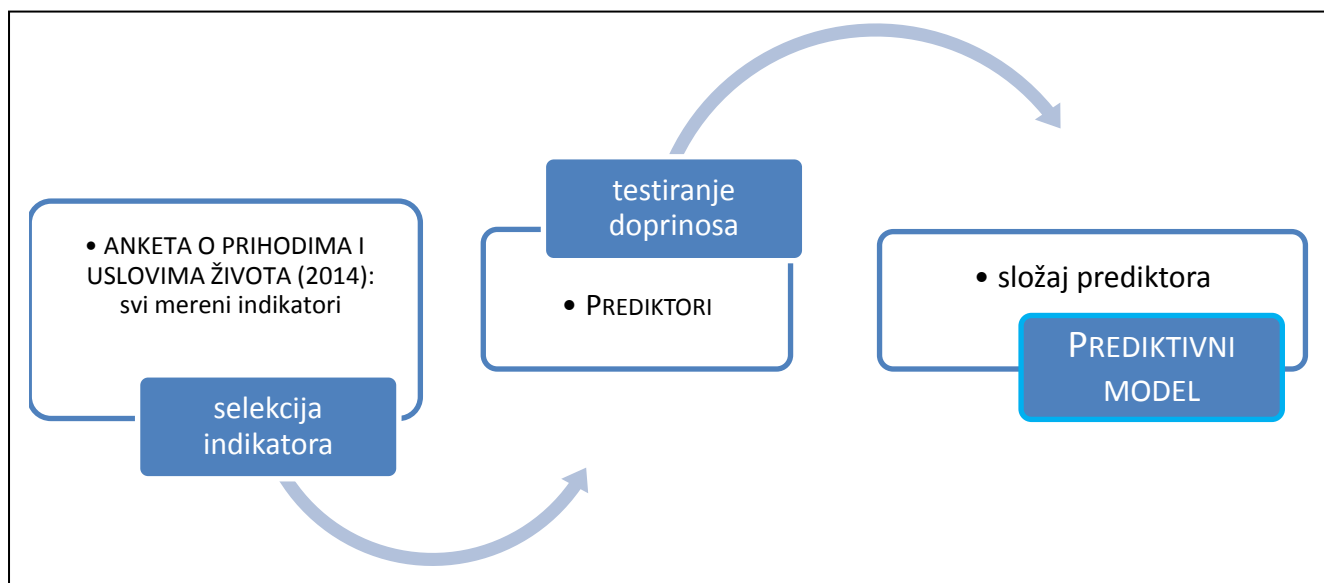
Jedini prediktor koji nije rekodovan, a koji je ujedno i jedini kontinuirani prediktor, jeste mera prihoda, i ovo je važno za sva tri kriterijuma. Važno je napomenuti da su se u modelima za tri kriterijuma koristile različite mere za prihode. Za procenu verovatnoće da se **pojedinaac** nalazi u riziku od siromaštva kao jedan

od prediktora koristili smo raspoloživi ekvivalentni dohodak – neto dohodak pojedinca korigovan za broj članova domaćinstva (eng. *disposable income excluding total household costs*). Prilikom procene verovatnoće da pojedinac živi u **domaćinstvu** niskog intenziteta rada, kao prediktor koristili smo ukupni bruto prihod domaćinstva isključujući socijalna primanja (eng. *total disposable household income before social transfers including old-age*). U ovom slučaju, takođe, opravdano je očekivati da pojedinci koji imaju socijalna primanja (u većini slučajeva) imaju nizak intenzitet rada. Pri proceni verovatnoće da pojedinac živi u domaćinstvu u uslovima materijalne deprivacije kao prediktor varijablu koristili smo ukupni bruto prihod domaćinstva (eng. *total household gross income*). Razlog korišćenja ove varijable kao prediktora jeste činjenica da želimo da ispitamo **da li pojedinac živi u domaćinstvu** koje je deprivirano (odnosno da li živi u uslovima deprivacije).

Procedura

Ukupno je prikazano i diskutovano osam logističkih modela:

- Rizik od siromaštva (za četiri nivoa *cut-off* vrednosti medijane: 40%, 50%, 60% i 70%)
- Nizak intenzitet rada
- Materijalna deprivacija, izrazita materijalna deprivacija i ekstremna materijalna deprivacija

Slika 1. Shema istraživanja

4. LOGISTIČKI MODELI

A. RIZIK OD SIROMAŠTVA

Indikatori kojima je u logističkom modeliranju *rizika od siromaštva* dodeljen status prediktora su:

- Raspoloživi ekvivalentni dohodak – neto dohodak pojedinca korigovan za broj članova domaćinstva (eng. *disposable income excluding total household costs*)
- Nezaposlenost – prijavljeni socijeekonomski status (eng. *unemployed self defined socio economic status*)
- Pokazatelj prenaseljenosti domaćinstva (eng. *overcrowded indicator*)
- Viša strukovna škola (VI stepen; eng. *short cycle tertiary education*)
- Završen fakultet (VIIa stepen; eng. *bachelor or equivalent education*)
- Završen master nivo (VIIb stepen; eng. *master or equivalent education*)
- Ruralna sredina – stepen urbanizacije (eng. *rural degree of urbanization*)

Kao kriterijum rizika od siromaštva za modeliranje na osnovu navedenih indikatora uzeta su sva četiri nivoa kategorizacije: 40%, 50%, 60% i 70% medijane nacionalnog ekvivalentnog prihoda izraženog u dinarima. To je za cilj imalo, pored merenja doprinosa pojedinačnog indikatora pripadnosti rizičnoj grupi, da se ispita promena doprinosa pojedinačnih indikatora u zavisnosti od postavljenog kriterijuma rizika od siromaštva. Najjednostavnije rečeno, doprinosi različitih indikatora su upoređivani u okviru istog modela, a zatim su isti indikatori upoređivani u različitim modelima u kojima je granica rizika od siromaštva definisana različitim nivoom medijane nacionalnog ekvivalentnog prihoda izraženog u dinarima.

Logistički modeli rizika od siromaštva (LMRS)

Na prvom mestu, analiziraćemo uspešnost klasifikacija pojedinaca na osnovu četiri konstruisana modela u rizičnu (samim tim i u nerizičnu grupu) grupu poređenjem vrednosti procenata uspešno klasifikovanih slučajeva u rizičnu grupu *pre* i *posle* uvođenja indikatora u model. Podsetimo, klasifikacija se odnosi na predviđanje tačnog svrstavanja pojedinca u rizičnu ili nerizičnu grupu, a cilj nam je da uporedimo svrstavanje pojedinaca u jednu od dve moguće grupe u situaciji kada nam parametri testiranih indikatora (prediktora) za tu osobu nisu poznati i svrstavanje u dve grupe na osnovu parametara indikatora (prediktora). Početne klasifikacije u rizičnu/nerizičnu grupu, koje su dobijene na podacima u kojima nisu uzeti u obzir indikatori (prediktori), tj. modeli klasifikacije (koji sadrže samo konstantu) samo na osnovu znanja o kriterijumu su sledeći (procent uspešno klasifikovanih slučajeva), za različite vrednosti medijane kriterijuma: za Mdn_{40} 86,2%, za Mdn_{50} 80,5%, za Mdn_{60} 74% i Mdn_{70} 67,2%. Kada se naprave modeli na osnovu navedenih indikatora, uspešnost klasifikacije je: za Mdn_{40} 95,8%, za Mdn_{50} 94,9%, za Mdn_{60} 94% i Mdn_{70} 93,6%. Za sva četiri modela, uspešnost klasifikacije na osnovu indikatora, u odnosu na uspešnost klasifikacije bez indikatora raste na 95%, pri čemu je najviši procenat uspešnosti klasifikacije zabeležen na najstrožem kriterijumu rizika od siromaštva (medijana 40%). Međutim, za analizu uspešnosti modela, važno je pogledati *promenu* između početne i klasifikacije na osnovu indikatora, što je razlika između drugih i prvih dobijenih procenata (Tabela 1 u odeljku Prilozi). Ova promena je najveća u slučaju medijane od 70%, gde model indikatora povećava uspešnost klasifikacije za čak 26,4 %. Ukratko, ovo upućuje na zaključak da je ovakvo modeliranje rizika siromaštva najuspešnije kada kao rizičnu grupu posmatramo kao 70% ispitanih koji imaju najniže vrednosti na kriterijumu.

Ove vrednosti ukazuju na to da uspešnost klasifikacije u ovim modelima raste sa promenom kriteri-

juma, odnosno vrednosti medijane koja je definisana kao kriterijum. Što je kriterijum za pripadnost kategoriji rizika od siromaštva niži (npr. za vrednost medijane od 70%), model rizika od siromaštva napravljen od ovih prediktora se pokazuje prediktivnijim. Međutim, treba napomenuti da je uzrok ovome i teorijske prirode, naime ovakvim definisanjem praga za rizik od siromaštva, u uzorku se povećava broj slučajeva koji jesu u riziku od siromaštva (ishod kodiran kao 1). Dakle, navedeni indikatori uspešnije klasifikuju ispitanike u rizičnu ili nerizičnu grupu na osnovu informacija o dohotku, nezaposlenosti, obrazovanju, prenaseljenosti i ruralnosti sredine kada se u kriterijum uključi pretpostavka o opštem visokom riziku od siromaštva. Kako je već navedeno, nebalansiranost kriterijuma nalaže i dodatne analize fitovanja modela. Iterativna analiza vrednosti Hosmer-Lemeshow-statistika pokazuje da modeli odgovaraju podacima (Pododeljak Fitovanje modela u odeljku Prilozi), na šta ukazuju i vrednosti standardizovanih reziduala – nijedan model nema više od 5% apsolutnih vrednosti iznad 1,98 i nema više od 1% iznad 2,58, kao i vrednosti Kukove distance koje su manje od 1.

Ova analiza nagoveštava da su indikatori ispitivani u ovim modelima i sami modeli ekološki validni, tj. da imaju valjane prediktivne moći i da je smisleno koristiti ih u kontekstu Srbije, ali nagoveštavaju i to da je njihova uspešnost povezana sa kriterijumom, tj. sa načinom kako definišemo rizik od siromaštva. Rizik od siromaštva u Srbiji, meren ovim indikatorima, je pretpostavljeni razlog za ovakvo sadejstvo definicije kriterijuma i prediktivne moći formiranih logističkih modela rizika od siromaštva.

Pojedinačni indikatori

Usmerimo se sada na doprinose pojedinačnih indikatora u okviru pojedinačnih modela, i uporedno.

Dohodak – U LMRS40, od svih ispitivanih prediktora, kao jedini značajan se izdvaja indikator dohotka, čija je prediktivna moć maksimalna, što je i očekivano, budući da ovaj indikator ulazi u kompozitno definisanje rizika od siromaštva. Ono što je u slučaju ovog indikatora zanimljivo, posebno imajući u vidu neznačajnost ostalih indikatora u LMRS40, jeste to što nam nalaz govori to da, bez obzira na moguće promene vrednosti na ostalim indikatorima, ukoliko se dohodak ne promeni, ispitanik će uvek pripadati grupi u riziku od siromaštva. Očekivano, dohodak i u ostalim modelima (LMRS50, 60 i 70) ima visoku prediktivnu moć. Ako bismo baš strogo definisali rizik od siromaštva, tj.

ako bi se granica rizika pomerila na niže, čime bi se obuhvatio manji deo populacije, jedino bi dohodak mogao da se koristi kao prediktor. Sa povećanjem granice, i obuhvatom većeg dela populacije koji se može smatrati da je u riziku od siromaštva, povećava se i broj značajnih prediktora koji mogu da predvide šansu da osoba bude u riziku u odnosu na šansu da ne bude u riziku. Dakle, sa povećanjem strogosti kriterijima procene rizika od siromaštva na najstroži nivo dohodak (i to i za najniže nivoe dohotka) kao varijabla koja predviđa rizik od siromaštva dobija na značaju, a ostale varijable koje predviđaju rizik od siromaštva gube svoj značaj. Ovakav rezultat je i posledica činjenice da je karakteristika nelinearnih binarnih modela nelinearnost pri računanju marginalnih doprinosa objašnjavajućih promenljivih (u ovom slučaju dohotka) na predviđanje realizacije 1. Usled toga, za vrlo niske nivoe dohotka gotovo je izvesno je da će se ispitanik naći u grupi 1 (bez obzira kakve su vrednosti ostalih objašnjavajućih promenljivih).

Što se tiče doprinosa ostalih indikatora, situacija se značajno menja u preostalim modelima. Naime, u LMRS50, LMRS60 i LMRS70 doprinos svih ispitivanih indikatora je značajan, što je još jedna potvrda gornje analize značaja definicije kriterijuma rizika od siromaštva.

Prenaseljenost i ruralnost – Indikatori koji imaju sledeće najveće prediktivne moći su oni koji se odnose na pojedine aspekte uslova života: prenaseljenost i ruralnost sredine. U sva tri preostala modela, njihov doprinos uspešnosti klasifikacije je takav da sa prelaskom iz kategorije “nije ruralno” u kategoriju “ruralno” šansa za pripadnost rizičnoj grupi (prema šansama za pripadnost nerizičnoj grupi) raste prosečno 3,4 puta. Za indikator prenaseljenosti, uticaj je u istom smeru, nešto slabijeg intenziteta: sa prelaskom iz kategorije “nema prenaseljenosti” u kategoriju “prenaseljenost” šanse za rizik od siromaštva rastu u proseku 2,36 puta. Dakle, život u prenaseljenim i ruralnim sredinama može u značajnoj meri da predvidi šansu da osoba bude u riziku od siromaštva, što je u skladu sa nalazima EU-SILC u zemljama Evropske unije.

Zaposlenost – Indikator zaposlenosti je sledeći po prediktivnoj moći u ovim modelima: sa promenom izveštavanog statusa o zaposlenju, tj. ako osoba ostane bez posla, šanse za rizik od siromaštva rastu u proseku (za sva tri modela) 1,5 puta. Iako je intuitivno očekivano da ovaj prediktor ima veći uticaj na predviđanje rizika od siromaštva, ovakav rezultat

nije dobijen. Ipak, nezaposlenost predstavlja značajan faktor koji predviđa, zajedno sa drugim faktorima u okviru modela, da li će osoba biti u riziku od siromaštva ili ne. Nalaz potvrđuje ranije nalaze o povezanosti nezaposlenosti i siromaštva⁹¹⁰

Stepen obrazovanja – Konačno, najmanje, premda značajne, doprinose kalsifikaciji rizika od siromaštva ostvaruju indikatori stepena obrazovanja. Očekivano, njihov uticaj je suprotno usmeren: sa prelaskom iz kategorije, npr. “nema fakultet” u kategoriju “ima fakultet”, šanse za rizik od siromaštva se *smanjuju* (između 0,2 i 0,4 puta u sva tri modela u kojima su ovi indikatori značajni). Iz ovoga možemo da zaključimo da stepen obrazovanja ipak, mada u manjoj mери, doprinosi smanjenju rizika od siromaštva. Ovo se može smatrati još jednom ilustracijom opšte slike siromaštva u Srbiji, gde je, po trenutim podacima, veći izazov još uvek, vezan za materijalne i finansijske uslove života (kao što su, u našim modelima indikatori dohotka, ruralnosti, prenaseljenosti). Iako je na osnovu podataka na nivou Evropske unije očekivano da niži nivoi obrazovanja imaju značajniji doprinos povećanju pripadnosti pojedinaca kategoriji koja se nalazi u riziku od siromaštva, logistička regresija je ukazala na značajno veći doprinos viših nivoa obrazovanja na smanjenje rizika od siromaštva u Srbiji, niži nivoi obrazovanja nisu dali statistički značajan doprinos predviđanju rizika.

B. NIZAK INTENZITET RADA

Indikatori kojima je u logističkom modeliranju *niskog intenziteta rada* dodeljen status prediktora su:

- Ukupni bruto prihodi domaćinstva isključujući socijalna primanja (eng. *total disposable household income before social transfers including old-age and...?*)
- Zaposlenje sa punim radnim vremenom (eng. *employee working full-time self defined current economic status*)
- Samozaposlenje sa punim radnim vremenom (eng. *self-employed working full-time – including family worker self defined socio economic status*)

⁹ Gallie, D., Paugam, S. & Jacobs, S. (2003): *Unemployment, poverty and social isolation: Is there a vicious circle of social exclusion?*, European Societies, Vol. 5, Iss.

¹⁰ Atkinson, Anthony B. (2009): *The EU and social inclusion: facing the challenges*, 2nd ed. Policy Press, Britol, UK

- Vrlo loše zdravstveno stanje (eng. *very bad general health*)
- Glavni prihodi iz drugih socijalnih primanja (eng. *main source of income from other social transfers*)
- Zaposlenje “nosioca” domaćinstva (eng. *status of employment family worker*)
- Jenočlano domaćinstvo, osoba mlađa od 64 godine (eng. *one person household, under 64 years – household type*)
- Dvoje odraslih mladih od 65 godina, bez izdržavane dece (eng. *2 adults, no dependent children, both adults under 65 years*)
- Ostali tipovi domaćinstva bez izdržavane dece (eng. *other households without dependent children*)

Kao i kod prethodnog modela, ovi prediktori su takođe rekodovani konstruisanjem pomoćnih varijabli (tzv. *dummy variables*), čime je omogućeno direktno merenje njihovog relativnog doprinosa klasifikaciji u grupu sa niskim intenzitetom rada.

Logistički model niskog intenziteta rada – LMNID

Početna klasifikacija, dobijena na podacima u kojima nisu uzeti u obzir indikatori (prediktori), tj. model klasifikacije samo na osnovu znanja o raspodeli intenziteta rada (koji sadrži samo konstantu) uspešno klasifikuje 78,7% slučajeva. Kada se izvrši logističko modeliranje niskog intenziteta rada, tj. kada se ispita doprinos uspešnosti klasifikacije izdvojenih indikatora, uspešnost klasifikacije dostiže 90%. To znači da se, ako se uzmu u obzir vrednosti ovih indikatora, 90% ispitanika može uspešno svrstati u kategoriju onih čiji je intenzitet rada nizak, odnosno visok. I za ovaj model važi da klasifikaciju treba razmatrati sa određenim stepenom rezerve, imajući u vidu nebalansiranost kriterijuma. Ipak, pokazatelji HL statistika i Kukove distance ukazuju na to da modeli odgovaraju podacima. Nejdželkerkeov pseudo R² je 0,60. Ovaj model ima nešto veću prediktivnu moć nego što je slučaj sa logističkim modelima rizika od siromaštva (Tabela 2 u odeljku Prilozi).

Pojedinačni indikatori LMNID

Indikatori na osnovu kojih se najbolje predviđa šansa da osoba ima nizak intenzitet rada su, na prvom mestu, prihodi domaćinstva, a zatim i očekivano indi-

katori koji se odnose na zaposlenje. Najniže prediktivne moći pokazuju indikatori koji se odnose na tip domaćinstva u kom osoba živi.

Prihodi domaćinstva – Podsetimo, navedeno je da je u modeliranje intenziteta rada uključen indikator “ukupni prihod domaćinstva isključujući socijalna primanja i starije od 65 godina”, budući da je cilj bio da se proceni da li pojedinac živi u domaćinstvu niskog intenziteta rada. Pored toga, relativno je očekivano da oni koji imaju socijalna primanja bilo koje vrste, kao i ona socijalna primanja vezana za staro doba, jesu ljudi koji ne rade (budući da socijalna primanja uglavnom, premda ne nužno, sledeju onima koji ne rade), te samim tim imaju nizak intenzitet rada. U poređenju sa ostalim indikatorima u modelima, ovaj finansijski indikator koji je parametar domaćinstva u najvećoj meri predviđa da li osoba živi u domaćinstvu sa niskim intenzitetom rada ili ne, u odnosu na ostale indikatore u modelu.

Zaposlenje i samozaposlenje sa punim radnim vremenom – Značajne, ali niske doprinose u logističkom modelu niskog intenziteta rada ostvaruju indikatori koji se odnose na zaposlenje, i to na taj način da ako osoba pređe iz kategorije nezaposlenih u kategoriju zaposlenih, šansa da živi u domaćinstvu sa niskim intenzitetom rada opada 0,07 puta. U slučaju samozaposlenja, taj doprinos je još manji: promenom kategorije iz “nije samozaposlen” u “jeste samozaposlen” smanjuje šansu da domaćinstvo ima nizak intenzitet rada svega 0,2 puta. Ovo oslikava situaciju u kojoj jedna zaposlena osoba ne može da promeni u značajnoj meri pripadnost kategoriji domaćinstva sa niskim intenzitetom rada.

Zaposlenje nosioca domaćinstva – Sličan doprinos po intenzitetu kao prethodna dva indikatora, ostvaruje status zaposlenosti nosioca domaćinstva. Ako nosilac domaćinstva jeste zaposlen, šanse da domaćinstvo ima nizak intenzitet rada se smanjuju 0,3 puta.

Jednočlano domaćinstvo (osoba mlađa od 64 godine) – Osobe koje žive same i imaju manje od 64 godine imaju čak 3 puta veću šansu da imaju nizak intenzitet rada od onih koji ne žive u ovakvim domaćinstvima. Na ovaj rezultat ukazuju i istraživanja EU-SILC metodologijom na nivou Evropske unije¹¹. Možemo

da pretpostavimo da samostalno održavanje domaćinstva, u najvećem broju slučajeva, znači da osoba ne može da se osloni na pomoć drugog člana domaćinstva i raspodelu poslova održavanja domaćinstva. Razlog doprinosa ovog indikatora, odnosno ove strukture domaćinstva može imati veze i sa prosečnim godinama ispitanika koji žive u ovakvom domaćinstvu (prosečno imaju 47 godina, i muškarci su), dok ispitanici koji ne žive u takvom domaćinstvu imaju prosečno 39 godina. Isto tako, osoba koja živi sama, može se pretpostaviti, ima manju socijalnu mrežu koja bi joj pomogla da nađe zaposlenje.

Vrlo loše zdravstveno stanje – Osobe koje imaju veoma loše zdravstveno stanje (u pitanju je samoprocena, o čemu će više reći biti u odeljku o materijalnoj depriaciji), u odnosu na one koji svoje zdravstveno stanje ne procenjuju kao vrlo loše, imaju oko 2,4 puta veću šansu da imaju nizak intenzitet rada u odnosu na šansu da nemaju nizak intenzitet rada. Ovaj doprinos je viši u odnosu na doprinose indikatora zaposlenja, a ujedno je i očekivan i posredno ukazuje na vezu između zdravstvenog stanja jednog od članova domaćinstva i nekih odlika domaćinstva, u ovom slučaju niskog intenziteta rada. Može se pretpostaviti da je ovaj doprinos, u određenim slučajevima, posledica toga što je osobama teškog zdravstvenog stanja potrebna nega koju im pružaju članovi domaćinstva, koji, usled toga (ali ne kao jedini razlog) ne mogu da imaju zaposlenje sa punim radnim vremenom. Ovo ujedno ilustruje i formu socijalne isključenosti sa tržišta rada osoba sa vrlo lošim zdravstvenim stanjem.

Socijalna primanja – U indirektnoj sadržinskoj vezi sa indikatorom zdravstvenog stanja je indikator koji se odnosi na socijalna primanja. Njihovi doprinosi su i slični i isto usmereni: ako osoba ima socijalna primanja, šanse da ima nizak intenzitet rada (u odnosu na šanse da nema) rastu oko 2,3 puta. Rezultat je očekivan, s obzirom na to da socijalna primanja često dobijaju osobe koje nemaju stalno zaposlenje, ili stalno zaposlenje sa punom radnom nedeljom. Takođe, osnove po kojima osoba može dobijati socijalna primanja uglavnom jesu u vezi sa niskim intenzitetom rada.

Struktura domaćinstva: dvoje odraslih bez dece i ostala domaćinstva bez izdržavane dece – U logističkim modelima niskog intenziteta rada najniže doprinose ostvaruju indikatori koji se odnose na domaćinstva koja nemaju izdržavane dece, bilo da su dvočlana (i ispod 65 godina) ili neke drugačije strukture. Ukoliko osoba živi u ovakvom domaćin-

¹¹ Europe 2020 indicators – poverty and social exclusion, preuzeto sa: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Europe_2020_indicators_-_poverty_and_social_exclusion#Material_deprivation_is_the_second_most_common_form_of_poverty

stvu, šansa da to isto domaćinstvo ima nizak intenzitet rada raste prosečno 2,5 puta. Moguće je da je u podlozi ovog nalaza delom i samoprocena niskog opšteg životnog standarda, što može biti razlog za nemanje dece. Uz podatak o prosečnim godinama članova domaćinstava u kojima nema izdržavane dece, a to je 34, ovo relativno jasno naznačava međuzavisnost strukture domaćinstva i jedne od komponenata rizika od siromaštva i socijalne isključenosti.

C. MATERIJALNA DEPRIVACIJA

Indikatori kojima je u logističkom modeliranju *materijalne deprivacije* dodeljen status prediktora su:

- Ukupni bruto prihodi domaćinstva (eng. *total household gross income*)
- Pokazatelj prenaseljenosti domaćinstva (eng. *overcrowded indicator*)
- Nemogućnost da se priušti medicinski tretman (eng. *could not afford to – too expensive medical treatment*)
- Viša strukovna škola (VI stepen; eng. *short cycle tertiary education*)
- Završen fakultet (VIIa stepen; eng. *bachelor or equivalent education*)
- Završen master nivo (VIIb stepen; eng. *master or equivalent education*)
- Loše zdravstveno stanje (eng. *bad general health*)
- Vrlo loše zdravstveno stanje (eng. *very bad general health*)
- Dvoje odraslih i dva izdržavana deteta (eng. *2 adults, two dependent children*)

Kao i u slučajevima modeliranja rizika od siromaštva i niskog intenziteta rada, i ovi prediktori su rekodovani konstruisanjem pomoćnih varijabli (tzv. *dummy variables*), osim prihoda. Pored materijalne deprivacije, modeli su izrađeni i za *izrazitu materijalnu deprivaciju* i za *ekstremnu materijalnu deprivaciju* kao kriterijumima. Cilj je bio da se, pored merenja doprinosa pojedinačnog indikatora pripadnosti grupi depriviranih (kao i izrazito i ekstremno depriviranih), ispita i promena doprinosa pojedinačnih indikatora u zavisnosti od postavljenog kriterijuma za materijalnu deprivaciju. Doprinosi različitih indikatora su upoređivani u okviru istog modela, a zatim su isti indikatori upoređivani u različitim modelima.

Logistički modeli materijalne deprivacije, izrazite i ekstremne materijalne deprivacije (LMMD, LMIMD, LMEMD)

Na prvom mestu, analizirana je uspešnost klasifikacija ovih modela u grupu depriviranih i u grupu nedepriviranih tri konstruisana modela, što ćemo uraditi poređenjem vrednosti procenta uspešno klasifikovanih slučajeva u rizičnu grupu *pre* i *posle* uvođenja indikatora u model. Početne klasifikacije dobijene na podacima u kojima nisu uzeti u obzir indikatori (prediktori), tj. modeli klasifikacije samo na osnovu znanja o kriterijumu su sledeći (procent uspešno klasifikovanih slučajeva), za različite definicije materijalne deprivacije: za MD 54,3%, za IMD 73,1%, a za EMD 86,7%. Kada se naprave modeli na osnovu navedenih indikatora, uspešnost klasifikacije je: za MD 69,1%, za IMD 76,1%, a za EMD 87,5%.

Uspešnost klasifikacije logističkih modela se povećala u sva tri modela, premda za izrazitu materijalnu deprivaciju gotovo neznatno, dok je u slučaju materijalne deprivacije model na osnovu indikatora uspešniji u odnosu na odgovarajući model koji sadrži samo konstantu (gotovo 15% više ispravno klasifikovanih slučajeva). Ipak, kao što je u prethodnim situacijama napomenuto, ovaj rezultat treba uzeti sa rezervom s obzirom da uzorak nije balansiran prema pripadnosti grupi materijalno depriviranih. Stoga smo pomsatrali vrednosti 25 iteracija HL statistika na 2% poduzorka koje ukazuju da modeli odgovaraju podacima, a na isti zaključak navodi analiza vrednosti standardizovanih reziduala i Kukove distance.

Ovi rezultati upućuju na dva stanovišta: prvo, da je ispitivanim indikatorima najuspešnije modeliranje materijalne deprivacije; i drugo, da prilikom ispitivanja doprinosa ispitivanih indikatora i modeliranja materijalne deprivacije na osnovu njih, način na koji je definišemo (materijalnu deprivaciju kao kriterijum) ima veći značaj nego u slučajevima rizika od siromaštva i niskog intenziteta rada. Mogući razlog za ovakav jači uticaj definicije kriterijuma možda treba tražiti u samom konceptu materijalne deprivacije, koja ukazuje na šire materijalne aspekte kvaliteta života.

Materijalna deprivacija predstavlja nemonetarni pokazatelj siromaštva koji je usmeren na ishode, odnosno „životni standard je pitanje života koji neko

vodi, a ne sredstava koja su mu na raspolaganju^{12,13}. To bi moglo da znači da ovi modeli, premda imaju valjane prediktivne moći, ne mogu u potpunosti da pokriju razloge, odnosno pokazatelje materijalne depriviranosti. U tom svetlu možemo tumačiti i vrednosti Nejdželkerkeovog pseudo R² za LMMD, LMIMD i LMEMD, koji redom iznose: 0,249, 0,245 i 0,252. Njihove vrednosti su gotovo istovetne, što ukazuje na to da nema značajnih razlika između modela zasnovanih na tri načina definisanja materijalne deprivacije, pri čemu je uspešnost klasifikovanja dobra.

Ukratko, indikatori ispitivani u ovim modelima i sami modeli imaju valjane prediktivne moći i utemeljeno je njihovo korišćenje prilikom objašnjavanja strukture materijalne deprivacije u Srbiji. Nalazi takođe usmeravaju na to da je u slučaju materijalne deprivacije, u odnosu na rizik od siromaštva i nizak intenzitet rada, gornja granica prediktivne moći ovih modela jače postavljena, tj. da, iako je prediktivna moć visoka, ujedno je i maksimalna, što znači da je opravdano podrobnije istražiti doprinose nekih drugih indikatora kriterijumu materijalne depriviranosti.

Pojedinačni indikatori LMMD

Ispitivani prediktori se, na osnovu sadržaja, a i doprinosa klasifikaciji, mogu svrstati u četiri kategorije: a) finansijski (bruto dohodak domaćinstva), b) nefinansijski aspekti ili odlike domaćinstva (prenaseljenost domaćinstva i struktura od dvoje odraslih i dvoje izdržavane dece), c) samoprocena zdravstvenog stanja i d) stepen obrazovanja (Tabela 3 u odeljku Prilozi).

Ukupni bruto dohodak domaćinstva – U sva tri modela, od svih ispitivanih prediktora, bruto dohodak domaćinstva se izdvaja kao prediktor sa maksimalnim doprinosom klasifikaciji. Drugim rečima, u poređenju sa ostalim indikatorima u modelima, ovaj finansijski indikator u najvećoj meri predviđa da li će osoba biti materijalno deprivirana ili ne, iako se materijalna deprivacija odnosi na ishode siromaštva.

Odlike domaćinstva: prenaseljenost i struktura 2 odrasla + 2 deteta – Prediktor koji u sva tri modela ima visoku prediktivnu moć je prenaseljenost domaćinstva. Njegov doprinos uspešnom prepoznavanju da

li je osoba materijalno deprivirana ili ne je takav da sa promenom kategorije na ovom indikatoru, dakle prelaskom iz kategorije domaćinstva koje nije prenaseljeno u kategoriju domaćinstva koje jeste prenaseljeno, šansa da osoba bude materijalno deprivirana, izrazito materijalno deprivirana i ekstremno materijalno deprivirana raste dva puta (prosek za sva tri modela). Dakle, možemo da zaključimo da je prenaseljenost domaćinstva u kome ispitanik živi jedan od dobrih pokazatelja materijalne depriviranosti (i izrazite i ekstremne). Iza ovog nalaza stoje i neki sociopsihološki aspekti koje možemo da podvučemo, a to su, pre svega da veliki broj ljudi u domaćinstvu u većini slučajeva nije izborni, nego prinudni način života i da su materijalni i nematerijalni resursi za zadovoljenje nefinansijskih (a i finansijskih) potreba u ovakvim domaćinstvima u manjoj meri dostupni svakom pojedincu. U tom smislu, zanimljivo je uporediti doprinose ovog indikatora sa drugim ispitivanim indikatorom koji se odnosi na domaćinstvo.

Doprinos indikatora ove specifične sutrukture domaćinstva ("dvoje odraslih i dvoje izdržavane dece") je suprotno usmeren od indikatora prenaseljenosti domaćinstva, a ujedno je i njegov doprinos značajno niži u sva tri modela. Ovaj rezultat je u skladu sa konceptom materijalne deprivacije i sa doprinosima indikatora prenaseljenosti – može se reći da su ova dva indikatora u komplementarnom odnosu. Ako domaćinstvo ima strukturu dvoje odraslih i dvoje izdržavane dece, šansa da budu materijalno deprivirani *opada* (u odnosu na šansu da ne budu materijalno deprivirani) 0,6 puta. U slučaju ovog indikatora, to što doprinos nije visok nije toliko bitno, budući da je i statistički značajan, a i da je broj domaćinstava ovakve strukture relativno mali, tj. da je ovakva struktura samo jedna od brojnih mogućih. Sa druge strane, ovakva domaćinstva ne spadaju u kategoriju prenaseljenih domaćinstava, te otud ne iznenađuje da pojedinac koji živi u 2+2 domaćinstvu ima manje šanse da bude materijalno depriviran od nekog ko (možda po svim ostalim indikatorima istog) živi u prenaseljenom domaćinstvu.

Samoprocena zdravstvenog stanja – U ovu kategoriju indikatora smo svrstali sledeće: loše zdravstveno stanje, vrlo loše zdravstveno stanje i nemogućnost da se dobije medicinski tretman. Na prvom mestu, treba istaći da ovi indikatori, pored toga što su sadržinski povezani, imaju srodne, visoke doprinose klasifikaciji. Treba zapravo podvući da mera koja govori o

¹² Sen, Amartya K. (1985): *Commodities and Capabilities*, Oxford: Elsevier Science Publishers.

¹³ Matković, G. (2014): *Merenje siromaštva – teorijski koncepti, stanje i preporuke za Republiku Srbiju*, Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva, Vlada Republike Srbije

mogućnosti da se priušti potreban medicinski tretman ima najveći doprinos u ovim modelima: čak četiri puta se povećava šansa da osoba živi u materijalnoj deprivaciji ako nije u mogućnosti da priušti medicinsku pomoć (tj. da je dobije, pošto je zdravstveno osiguranje obavezno od strane države). U sva tri modela, za druga dva indikatora (samoprocena zdravlja u užem smislu), prediktivna moć je takva da ukoliko ispitanik izvesti bilo da je lošeg ili vrlo lošeg zdravstvenog stanja, šansa da spada u kategoriju materijalno depriviranih (i izrazito i ekstremno) raste dva puta. Ipak, ovaj doprinos je nešto viši za ispitanike vrlo lošeg zdravstvenog stanja. Ovaj nalaz nam govori da osobe veoma lošeg zdravstvenog stanja u većoj meri žive u uslovima materijalne deprivacije, što, imajući u vidu koncept materijalne deprivacije, ne iznenađuje, ali zabrinjava, s obzirom na to da se radi o osnovnoj potrebi pojedinca. Potvrda povezanosti subjektivne procene zdravlja i materijalne deprivacije može se naći i u drugim istraživanjima¹⁴. Takođe, treba naglasiti da je u pitanju samo- ili subjektivna procena, pri čemu se ne misli da to da je procena sopstvenog zdravstvenog stanja pogrešna, već da je teško opaziva ili merljiva spolja. Ilustrujemo to uporednim primerima indikatora "vrlo loše zdravstveno stanje" i indikatora "prenaseljenost" domaćinstva. Podatak o vrlo lošem zdravstvenom stanju osobe ne možemo da znamo (ukoliko osoba nije bila npr. ispitanik u SILC anketi), ali su podaci o prenaseljenim domaćinstvima dostupni iz drugih izvora, pa mogu biti korišćeni kao početna osnova za selekciju ljudi kojima treba pomoć. Ovo implicira, još jednom da je materijalna deprivacija u većoj meri "subjektivni" (u sociopsihološkom smislu) koncept od rizika od siromaštva i niskog intenziteta rada. I pored toga, ova mera, od svih prediktora u svim modelima ima najveću prediktivnu moć.

Stepen obrazovanja – I u slučaju modela materijalne deprivacije, najmanje doprinose kalsifikaciji materijalno depriviranih i materijalno nedepriviranih ostvaruju indikator stepena obrazovanja. Očekivano, njihov uticaj je suprotno usmeren: sa prelaskom iz kategorije, npr. "nema višu školu" u kategoriju "ima višu školu", šanse za materijalnu depriviranost se smanjuju (oko 0,5 puta u sva tri modela). Ovi doprinosi su ipak nešto viši u slučaju materijalne de-

privacije nego u slučaju istih indikatora u modelima rizika od siromaštva. Iz ovoga možemo da zaključimo da stepen obrazovanja doprinosi smanjenju materijalne depriviranost, premda ne u visokom stepenu kao npr. prenaseljenost domaćinstva. Napomenimo na kraju da je u logističkom modelu ekstremne materijalne deprivacije, indikator koji se odnosi na završen master nivo obrazovanja pokazao kao neznatčan, tj. nema status prediktora. Razlog verovatno leži u tome što u ispitivanom uzorku broj ljudi sa master-diplomom nije veliki.

Ideja za primenu logisitčkog modeliranja: model subjektivne materijalne deprivacije

Podaci iz *Drugog nacionalnog izveštaja o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji*, gotovo dve trećine domaćinstava je izjavilo da „teško sastavlja kraj sa krajem“, dakle, koja su, prema definiciji Evrostata „subjektivno siromašna“. U tom smislu, u ovom malom osvrtu na to pitanje, cilj je bio da se analiziraju prediktivne moći indikatora iz SILC ankete koji se u većoj meri zasnivaju na subjektivnoj proceni ispitanika. Subjektivnost se odnosi kako na procenu, a tako i na dostupnost podataka. Nakon preliminarnih analiza, zadržana su dva (subjektivna) indikatora koji su potom korišćeni za logističko modeliranje materijalne deprivacije. Ovo je u skladu sa konceptom subjektivnog siromaštva, koji podrazumeva individualnu procenu sopstvenog materijalnog položaja. Oni mogu da obezbede relevantne informacije o blagostanju koje se ne mogu dobiti na uobičajen način, što je diskutovano u prethodnom delu. Za ispitivanje subjektivne materijalne deprivacije zadržani su indikator: sposobnost da "spoji kraj sa krajem" i opšte zdravlje. Kada ispitivano lice izjavi da njihovo domaćinstvo nije u mogućnosti da "sastavi kraj sa krajem", šanse za pripadnost kategoriji materijalno depriviranih raste. U obrnutom smeru doprinose procene opšteg zdravstvenog stanja (Tabela 4 u odeljku Prilozi).

Sadržinska veza ova dva subjektivna pokazatelja, kako međusobna, a tako i sa kriterijumom materijalne deprivacije je očigledna, pošto oni zaista predstavljaju posledice siromaštva, tj. *materijalne deprivacije*. Ono što je u ovim modelima (pošto su izrađeni modeli kako za materijalnu deprivaciju, tako i za izrazitu MD i ekstremnu MD) zanimljivo je to da oni u nešto većoj meri poboljšavaju uspešnost klasifikacije na osnovu uvrštenih pokazatelja nego ostali konstruisani modeli za materijalnu deprivaciju iako se sastoje od

¹⁴ Pförtner T.K. & Elgar, F.J. (2015): *Widening inequalities in self-rated health by material deprivation? A trend analysis between 2001 and 2011 in Germany*, J Epidemiol Community Health. 2016 Jan; 70 (1): 82 – 9

svega dve prediktorske varijable. Logistički model materijalne deprivacije, na primer, tačno klasifikuje 69,1% ispitanih, dok „subjektivni“ model klasifikuje 72,8% ispitanih, ali je to poboljšanje klasifikacije od čak 25%. Model fituje podacima. Nalaz upućuje na potvrdu razmatranja uključivanja nemonetarnih pokazatelja siromaštva u analizu siromaštva i dobijanje relevantnih informacija za interventne programe. Naravno, ovaj aspekt je prepoznat i ranije u stručnoj literaturi, te naše nalaze o modelima subjektivne MD, koji su u skladu sa ranijim istraživanjima, treba tumačiti kao potvrdu tehnike logističkog modeliranja prilikom istraživanja siromaštva.

4. ZAVRŠNA RAZMATRANJA

U prikazanim analizama bavili smo se ispitivanjem doprinosa pojedinačnih mera trima kriterijumima koji čine kompozit *rizika od siromaštva i socijalne isključenosti*. Merama koje su bile predmet ispitivanja je dodeljen status prediktora u cilju modeliranja rizika od siromaštva, niskog intenziteta rada i materijalne deprivacije. U nastavku ćemo se usmeriti na analizu i interpretaciju dobijenih rezultata, kao i na kritički osvrt na korišćenu metodologiju.

Prediktore u svih osam modela sadržinski možemo grupisati u one koji se odnose na zaposlenje i obrazovanje, zdravlje (samoprocena i dostupnost i korišćenje sistema zdravstvene zaštite na godišnjem nivou), lični mesečni dohodak i mesečni dohodak domaćinstva i struktura domaćinstva.

Zaposlenje – Nalazi našeg istraživanja pokazuju da podatak o zaposlenju u najvećoj meri predviđa rizik od siromaštva, a u najmanjoj (i vrlo niskoj) nizak intenzitet rada. To u suštini znači da ako za neku osobu znamo da nije zaposlena (ili samozaposlena) sa većom sigurnošću možemo da pretpostavimo da je u riziku od siromaštva nego što bismo mogli da pretpostavimo da ima nizak intenzitet rada. Ovaj naizgled kontraintuitivan nalaz može biti osvetljen razumevanjem veze statusa zaposlenja i rizika od siromaštva, kao i niskog intenziteta rada. Naime, ako je kriterijum za rizik od siromaštva "nizak" (70% medijane) veza između nezaposlenosti i rizika je najniža (opada od medijane 40% do medijane 70%). Ako se uz ovo povuče paralela sa brojem ispitanika koji nemaju zaposlenje (i koji je veći od broja ispitanika koji imaju), dobija se ilustracija velike nezaposlenosti u uzorku, odnosno niže diskriminativnosti ove mere kada je u pitanju predviđanje intenziteta rada. Ukratko, osoba koja je nezaposlena vrlo verovatno jeste u riziku od siromaštva, ali nam informacija o zaposlenju neće mnogo pomoći da pretpostavimo nešto o intenzitetu rada te iste osobe. Nizak intenzitet rada gotovo da je očekivan u Srbiji. U poređenju sa članicama Evropske unije, Srbiju odlikuje nekoliko specifičnosti: stopa rizika od siromaštva među zaposlenima je relativno visoka, dok je stopa rizika od siromaštva za nezaposlene niža od većine država Evropske unije, a stopa siromaštva neaktivnih pojedinaca u Srbiji je veća u odnosu na sve druge zemlje Evropske unije.

Obrazovanje – Podatak o stepenu obrazovanja neke osobe ukazuje na to da li osoba živi u materijalnoj deprivaciji, te da li je u riziku od siromaštva u sličnoj meri. Ovi podaci nemaju veliku prediktivnu vrednost (a u jednom slučaju nije čak ni statistički značajan prediktor), ali u slučajevima kada možemo da znamo o stepenu obrazovanja možemo za istu osobu da pretpostavimo da će imati nižu šansu da bude u riziku od siromaštva i da živi u materijalnoj deprivaciji. Ovo se tumači u svetlu, na prvom mestu, malog broja ispitanika u uzorku, kao i u Srbiji, koji imaju visoko ili više obrazovanje. Na drugom, a s obzirom na intenzitet veze između stepena obrazovanja i rizika od siromaštva, odnosno materijalne deprivacije, ovo nam govori da obrazovanje ne predstavlja tako jaku zaštitu od ovih komponenti RSSI. (Napomenimo da su testirani svi nivoi obrazovanja). Za razliku od drugih zemalja, u slučaju Srbije bolji prediktor nižeg rizika od siromaštva je više obrazovanje. Opšti nivo formalnog obrazovanja u Srbiji nije veliki, imajući u vidu čak i srednje obrazovanje, npr. prema podacima iz Ankete o radnoj snazi iz 2008. godine, čak 39% mladića i 26% devojaka je napustilo školu pre stečenih srednjih kvalifikacija¹⁵. Zbog još težeg zapošljavanja i nepovoljnih formi zaposlenosti osobe niskih kvalifikacija su izložene i višim rizicima od siromaštva.

Zdravlje – Ispitivane mere zdravstvenog stanja su, jednostavno sročeno, najinformativnije u smislu predviđanja pripadnosti rizičnoj grupi (od siromaštva), odnosno pripadnosti grupi onih koji žive u materijalnoj deprivaciji, a i izuzetnoj i u ekstremnoj materijalnoj deprivaciji. Ovaj podatak, osim što je vrlo zabrinjavajući, ima par specifičnosti. Nagovestili smo u prethodnim delovima mogućnost spoljnog, odnosno objektivnog, praćenja parametara nekih od ispitivanih mera, odnosno da kada je u pitanju samoprocena zdravlja ta mogućnost nije velika. Drugim rečima, iako bi nam informacija o tome da li je osoba (vrlo) lošeg zdravstvenog stanja pomogla da kapacitete interventnih programa usmerimo ka takvim gru-

¹⁵ Online kurs o socijalnoj uključenosti Tima za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije, Modul 4: Kakvo je stanje u pogledu siromaštva i isključenosti u EU i Srbiji?, Isključenost iz obrazovnog sistema, preuzeto sa <http://www.inkluzijakurs.info/modul.php?headerbar=3&m=4&p=25&t=b&kp=0>

pama ljudi, u suštini nam je takva informacija nedostupna. Ovo posebno podvlači snažna veza koju ima mera "nemogućnosti da se priušti medicinski tretman" sa niskim intenzitetom rada i materijalnom deprivacijom. Takvi podaci jasno pokazuju da osnovna zdravstvena zaštita, nažalost, ne samo da ne dospeva do onih kojima je potrebna, nego da nedostatak nje dovodi do veće indikovanosti za povišen rizik od siromaštva i socijalne isključenosti. Veza sa materijalnom deprivacijom manje iznenađuje, budući da je *materijalna deprivacija* usmerena na osvetljavanje ishoda siromaštva. Prepreke u ostvarivanju zdravstvene zaštite imaju direktan propratni efekat na siromaštvo i socijalnu isključenost, pogoršanjem finansijske situacije (disproporcionalna participacija u troškovima) ili ugrožavanjem sposobnosti da se aktivno učestvuje u društvu. Nizak nivo obaveštenosti o zdravstvenom sistemu i načinu njegovog funkcionisanja posebno pogađa osobe niskog obrazovanja, imigrante i osobe sa teškoćama u razvoju.

Struktura domaćinstva i ruralne sredine – U konstruisanim modelima za sva tri indikatora *rizika od siromaštva i socijalne isključenosti*, mere koje upućuju na povezanost strukture domaćinstva i pokazatelja siromaštva su značajni prediktori. Ako osoba živi u prenaslijenom domaćinstvu, opravdano je pretpostaviti da spada u grupu pod rizikom od siromaštva, da to domaćinstvo ima nizak intenzitet rada, te da, kao ishod prethodnog, živi u materijalnoj deprivaciji. U Srbiji je, po poslednjem nacionalnom izveštaju, siromaštvo je dva puta učestalije u domaćinstvima sa više od pet članova. Na drugom kraju, i jednočlana domaćinstva su u većem riziku od siromaštva. Sa druge strane, treba podvući dobijeni nalaz koji ukazuje da u konstruisanim modelima, primera radi, broj izdržavane dece nije bio značajan prediktor. Preciznije, u okviru modela, domaćinstva u kojima nema izdržavane dece su bila domaćinstva sa većom šansom da imaju nizak intenzitet rada, a domaćinstva koja imaju strukturu dvoje izdržavane dece + dvoje odraslih su domaćinstva koja imaju *manju* šansu da žive u materijalnoj deprivaciji. Ovaj nalaz može biti posledica toga da se nemanje dece tretira kao posledica siromaštva i samoprocene niskog životnog standarda. Što se tiče ruralnosti područja, rizik od siromaštva za EU-12 zemalja je izraženiji za ruralna područja, u kojima je čak 24% populacije u riziku od siromaštva (medijana 60%)¹⁶.

Međutim, kada su u pitanju EU-15, koje čine generalno siromašnije zemlje, pa se ovaj procenat na globalnom nivou umanjuje. I našim modelima, ruralno naseljene oblasti su značajan pokazatelj rizika od siromaštva, što je u skladu sa ranijim istraživanjima EU-SILC metodologijom. U Srbiji je dva puta više siromašnih u ruralnim područjima nego u urbanim sredinama.

Novac – Mere dohotka u ispitivanim modelima su bile one informacije koje su male najveće doprinose klasifikaciji u sve tri grupe modela (za rizik od siromaštva, nizak intenzitet rada i materijalnu deprivaciju). Kada se razmatra siromaštvo, pravi se razlika između uzroka i ishoda ili posledica siromaštva i socijalne isključenosti. Jasno je da je ovaj rezultat očekivan, a posebno u slučaju kriterijuma rizika od siromaštva, budući da nizak prihod nužno upućuje na rizik od siromaštva, zbog toga što se kao pokazatelj finansijskog siromaštva uzima dohodak niži od 60% nacionalne medijane po potrošačkoj jedinici, a stopa rizika od siromaštva predstavlja udeo osoba sa ovakvim prihodom u ukupnom stanovništvu. Ipak, zanimljivost u ovome predstavljaju druga dva indikatora: materijalna deprivacija i nizak intenzitet rada. Ovi nalazi pokazuju da ako osoba ima niska primanja, drugim rečima, ako je finansijski siromašna, da će živeti u materijalnoj deprivaciji i da će imati nizak intenzitet rada. Relativne prediktorske moći finansijskih pokazatelja su superiorne u odnosu na sve ostale prediktore u modelima. U tom smislu, na samom kraju, možemo da zaključimo da je početak siromaštva u Srbiji ipak novac, uprkos multidimenzionalnom i relativnom pristupu merenju siromaštva.

Prokomentarišimo na kraju i izabranu tehniku modeliranja, tj. logističku regresiju koja predstavlja testiranje uspešnosti u klasifikaciji određenih prediktora. Dobre strane ovog pristupa se ogledaju u tome što omogućava poređenje relativnog doprinosa istih mera u različitim modelima, tj. različitim indikatorima. Tako, na osnovu ovih analiza, znamo da finansijski indikatori predstavljaju najpouzdanije pokazatelje i rizika od siromaštva i niskog intenziteta rada i materijalne depriviranosti. Dalje, da je podatak o obrazovanju na sličan način informativan u sva tri modela, ali značajno manje, te da se to odnosi samo na više stepene obrazovanja. Iz toga, npr. možemo dalje da zaključimo da nam informacija o niskom stepenu stečenog obrazovanja ne bi mnogo pomogla da sa sigurnošću utvrdimo da li je osoba u riziku od siromaštva ili u materijalnoj deprivaciji,

¹⁶ EU Agricultural Economics brief, Brief no 1, (2015), European Commission Agriculture and Rural Development,

budući da je broj takvih ljudi u uzorku i u populaciji toliko veliki da nije informativan u dovoljnoj meri. Zdravstveno stanje ispitanika se pokazalo kao informativnije nego npr. informacija o zaposlenosti, te u tom smilu upućuje na promišljanje o tome da su ishodi siromaštva u Srbiji u nekim aspektima mnogo više izraženi nego što bi se pretpostavilo na osnovu merenja parametara indikatora RSSI, bez analiziranja pojedinačnih doprinosa. Što se tiče ograničenja ovog pristupa, ona se odnose na to da samo testiranje uspešnosti u klasifikaciji ne odgovara na pitanje o stepenu izraženosti pojedinačnih pokazatelja u populaciji – dakle, ne govori nam da li ima više obrazovanih od neobrazovanih ili zaposlenih od nezaposlenih i slično. Premda se ovakvi podaci mogu pronaći u prvim fazama logističkog modeliranja, predloženu tehniku treba smatrati dopunom i tehnikom koja osvetljava neke druge aspekte siromaštva, kao što su međusobni odnosi mera i uvidi u različite doprinose u, primera radi, različitim regionima Srbije ili u različitim tipovima naselja, što su ujedno i predlozi za dalju primenu logističkog modelovanja siromaštva.

5. PRILOZI

Prilog A – modeli

TABELA 1. Uporedni prikaz doprinosa ispitivanih indikatora u četiri LMRS

	LMRS40			LMRS50			LMRS60			LMRS70		
PREDIKTORI	B	exp (B)	p	B	exp (B)	p	B	exp (B)	p	B	exp (B)	p
DOHODAK	0,000	1,000	0,000	0,000	1,000	0,000	0,000	1,000	0,000	0,000	1,000	0,000
NEZAPOSLEN.	0,699	2,011	0,484	0,484	1,622	0,000	0,471	1,602	0,000	0,364	1,438	0,000
PRENASELJEN.	0,969	2,635	0,934	0,934	2,545	0,000	0,751	2,118	0,000	0,889	2,434	0,000
VIŠA ŠK.	-1,303	0,272	-1,106	-1,106	0,331	0,000	-1,402	0,246	0,000	-0,772	0,462	0,001
FAKULTET	-1,069	0,343	-1,297	-1,297	0,273	0,000	-1,115	0,328	0,000	-0,844	0,430	0,000
MASTER	-0,801	0,449	-1,650	-1,650	0,192	0,020	-2,236	0,107	0,002	-1,614	0,199	0,025
RURALNO	0,821	2,272	1,303	1,303	3,682	0,000	1,190	3,287	0,000	1,194	3,300	0,000
INTERCEPT	0,961	2,614	2,403	2,403	11,054	0,000	4,090	59,729	0,000	5,712	302,522	0,000

Napomena. B – količnik šansi, exp(B) – eksponenti količnika šansi; p – nivo značajnosti, Za sve testove značajnosti prediktora, df=1. Vrednosti Wald-ovog statistika, standardne greške merenja i intervali poverenja su izostavljeni iz tabele, u cilju preglednosti.

TABELA 2. Uporedni prikaz doprinosa ispitivanih indikatora u LMNID

PREDIKTORI	B	exp(B)	p
UKUPNI PRIHOD	0,000	1,000	0,000
ZAPOSLENJE	-2,575	0,076	0,000
SAMOZAPOS.	-3,803	0,022	0,000
VRLO LOŠE ZS.	0,777	2,174	0,002
OSTALI PRIHODI	0,867	2,381	0,000
NOSILAC DOM.	-1,190	0,304	0,000
JEDNOČLANO	1,152	3,164	0,000
DVOJE ODR.	0,656	1,927	0,000
OSTALA DOM.	0,586	1,796	0,010
INTERCEPT	0,824	2,279	0,000

Napomena. B – količnik šansi, exp(B) – eksponenti količnika šansi;

p – nivo značajnosti, za sve testove značajnosti prediktora, df=1. Vrednosti Wald-ovog statistika, standardne greške merenja i intervali poverenja su izostavljeni iz tabele, u cilju preglednosti.

TABELA 3. Uporedni prikaz doprinosa ispitivanih indikatora u tri LMMD

	LMMD			LMIMD			LMEMD		
PREDIKTORI	B	exp(B)	p	B	exp(B)	P	B	exp(B)	p
BRUTO DOM.	0,000	1,000	0,000	0,000	1,000	0,000	0,000	1,000	0,000
PRENASELJEN.	0,648	1,912	0,000	0,634	1,885	0,000	0,729	2,072	0,000
MED.TRETMAN	1,479	4,389	0,000	1,312	3,714	0,000	1,361	3,901	0,000
VIŠA ŠK.	-0,476	0,621	0,000	-0,624	0,536	0,000	-0,797	0,451	0,000
FAKULTET	-0,865	0,421	0,000	-0,620	0,538	0,000	-0,691	0,501	0,000
MASTER	-0,792	0,453	0,000	-0,560	0,571	0,032	-0,102	0,903	0,764
LOŠE ZDR.	0,491	1,634	0,000	0,519	1,681	0,000	0,599	1,820	0,000
VRLO LOŠE ZDR	0,961	2,614	0,000	0,863	2,371	0,000	0,835	2,305	0,000
2ODR+2DET	-0,385	0,680	0,000	-0,391	0,676	0,000	-0,756	0,469	0,000
INTERCEPT	0,501	1,650	0,000	-0,278	0,757	0,000	-1,113	0,329	0,000

Napomena. B – količnik šansi, exp(B) – eksponenti količnika šansi; p – nivo značajnosti, Za sve testove značajnosti prediktora, df=1. Vrednosti Wald-ovog statistika, standardne greške merenja i intervali poverenja su izostavljeni iz tabele, u cilju preglednosti.

TABELA 4. Model subjektivne materijalne deprivacije

	B	S.E.	Wald	Exp(B)	p	95% C.I. for EXP(B)	
„KRAJ SA KRAJEM”	-1,407	0,025	3195,797	0,245	0,000	0,233	0,257
OPŠTE ZDRAVLJE	0,254	0,017	233,267	1,290	0,000	1,248	1,333
INTERCEPT	1,888	0,064	882,444	6,607	0,000		

Napomena. B – količnik šansi, SE_B – standardna greška količnika šansi, $\exp(B)$ – eksponenti količnika šansi; Wald – Voldov statistik, p – nivo značajnosti, CI – gornji i donji interval poverenja. Za sve testove značajnosti prediktora, $df=1$.

Prilog B – fitovanje modela

Raspodela kriterijuma: Rizik od siromaštva

Prag	40%		50%		60%		70%	
	Frekvenca	%	Frekvenca	%	Frekvenca	%	Frekvenca	%
Iznad praga	13982	86,2	13057	80,5	12003	74,0	10898	67,2
Ispod praga	2238	13,8	3163	19,5	4217	26,0	5322	32,8
Ukupno	16220	100,0	16220	100,0	16220	100,0	16220	100,0

Raspodela kriterijuma: Nizak intenzitet rada rekodirano

	Frekvenca	%	Valid %
Nema NIR	8808	54,3	78,7
Ima NIR	2387	14,7	21,3
Ukupno	11195	69,0	100,0
Missing	5025	31,0	
Ukupno	16220	100,0	

Raspodela kriterijuma: MD, IMD, EMD

Kriterijum	Materijalna deprivacija		Izrazita materijana deprivaci		Ekstremna materijalna deprivacija	
	Frekvenca	%	Frekvenca	%	Frekvenca	%
Dedepriviran	8801	54,3	11854	73,1	14061	86,7
Depriviran	7419	45,7	4366	26,9	2159	13,3
Ukupno	16220	100,0	16220	100,0	16220	100,0

Procenat neznačajnih Hosmer-Lemeshow statistika na 25 ponavljanja modela na 2% poduzorka

model	%
LMRS60	88
LMRS40	100
LMRS50	96
LMRS70	80
LMMD	96
LMIMD	96
LMEMD	100
LMNID	80
LMSMD	88

Prilog C – klasifikacione tabele; ispisi

C.1. RIZIK OD SIROMAŠTVA

40% MEDIJANE NACIONALNOG EKVIVALENTNOG PRIHODA IZRAŽENOG U DINARIMA

Tabela klasifikacije^{a,b} – početna

OBSERVED			PREDICTED		
			At risk of poverty indicator (threshold set as 60%)		Percentage Correct
			Above threshold	Below threshold	
Step 0	At risk of poverty indicator (threshold set as 60%)	Above threshold	13982	0	100,0
		Below threshold	2238	0	0,0
	Overall Percentage				86,2

^a Constant is included in the mode,^b The cut value is 0,500

Omnibus Tests of Model Coefficients

		Chi-square	df	Sig.
Step 1	Step	9820,714	7	0,000
	Block	9820,714	7	0,000
	Model	9820,714	7	0,000

Model Summary

Step	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	3196,666 ^a	0,454	0,823

^a Estimation terminated at iteration number 9 because
parameter estimates changed by less than 0,001.

Tabela klasifikacije^a – sa prediktorima

OBSERVED			PREDICTED		
			At risk of poverty indicator (threshold set as 60%)		Percentage Correct
			Above threshold	Below threshold	
Step 1	At risk of poverty indicator (threshold set as 60%)	Above threshold	13695	287	97,9
		Below threshold	401	1837	82,1
	Overall Percentage				95,8

^a. The cut value is 0,500

Prediktori u modelu

		B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Step 1 ^a	DOHODAK	0,000	0,000	1416,320	1	0,000	1,000
	NEZAPOSLEN.	0,699	0,096	52,499	1	0,000	2,011
	PRENASELJEN.	0,969	0,097	99,312	1	0,000	2,635
	VIŠA ŠK.	-1,303	0,319	16,648	1	0,000	0,272
	FAKULTET	-1,069	0,312	11,754	1	0,001	0,343
	MASTER	-0,801	0,738	1,179	1	0,278	0,449
	RURALNO	0,821	0,094	75,672	1	0,000	2,272
	INTERCEPT	0,961	0,111	75,091	1	0,000	2,614

^a. Variable(s) entered on step 1: EQ_INC20hc, PL031_dummy5, OVERCROWDED, PE040_dumm500, PE040_dumm600, PE040_dumm700, db100_dummy3.

50% MEDIJANE NACIONALNOG EKVIVALENTNOG PRIHODA IZRAŽENOG U DINARIMA

Tabela klasifikacije^{a,b} – početna

OBSERVED			PREDICTED		
			At risk of poverty indicator (threshold set as 50%)		Percentage Correct
			Above threshold	Below threshold	
Step 0	At risk of poverty indicator (threshold set as 50%)	Above threshold	13057	0	100,0
		Below threshold	3163	0	0,0
	Overall Percentage				80,5

^a. Constant is included in the model^b. The cut value is 0,500

Omnibus Tests of Model Coefficients

		Chi-square	df	Sig.
Step 1	Step	12081,305	7	0,000
	Block	12081,305	7	0,000
	Model	12081,305	7	0,000

Model Summary

Step	-2 Log likeli- hood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	3924,626 ^a	0,525	0,837

^a Estimation terminated at iteration number 9
because parameter estimates changed by less than 0,001

Tabela klasifikacije^a – sa prediktorima

OBSERVED			PREDICTED		
			At risk of poverty indicator (threshold set as 60%)		Percentage Correct
			Above threshold	Below threshold	
Step 1	At risk of poverty indicator (threshold set as 60%)	Above threshold	12674	383	97,1
		Below threshold	443	2720	86,0
	Overall Percentage				94,9

^a The cut value is 0,500

Prediktori u modelu

		B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Step 1 ^a	DOHODAK	0,000	0,000	2003,821	1	0,000	1,000
	NEZAPOSLEN.	0,471	0,086	29,967	1	0,000	1,602
	PRENASELJEN.	0,751	0,079	91,190	1	0,000	2,118
	VIŠA ŠK.	-1,402	0,263	28,444	1	0,000	0,246
	FAKULTET	-1,115	0,240	21,518	1	0,000	0,328
	MASTER	-2,236	0,718	9,701	1	0,002	0,107
	RURALNO	1,190	0,080	222,817	1	0,000	3,287
	INTERCEPT	4,090	0,127	1036,551	1	0,000	59,729

^a Variable(s) entered on step 1: EQ_INC20hc, PL031_dummy5, OVERCROWDED, PE040_dumm500, PE040_dumm600, PE040_dumm700, db100_dummy3

60% MEDIJANE NACIONALNOG EKVIVALENTNOG PRIHODA IZRAŽENOG U DINARIMA

Tabela klasifikacije^{a,b} – početna

OBSERVED			PREDICTED		
			At risk of poverty indicator (threshold set as 60%)		Percentage Correct
			Above threshold	Below threshold	
Step 0	At risk of poverty indicator (threshold set as 60%)	Above threshold	12003	0	100,0
		Below threshold	4217	0	0,0
	Overall Percentage				74,0

^{a.} Constant is included in the model^{b.} The cut value is 0,500

Omnibus Tests of Model Coefficients

		Chi-square	df	Sig.
Step 1	Step	14055,357	7	0,000
	Block	14055,357	7	0,000
	Model	14055,357	7	0,000

Model Summary

Step	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	4534,191 ^a	0,580	0,850

^{a.} Estimation terminated at iteration number 9 because
parameter estimates changed by less than 0,001

Tabela klasifikacije^a – sa prediktorima

OBSERVED			PREDICTED		
			At risk of poverty indicator (threshold set as 60%)		Percentage Correct
			Above threshold	Below threshold	
Step 1	At risk of poverty indicator (threshold set as 60%)	Above threshold	11567	436	96,4
		Below threshold	535	3682	87,3
	Overall Percentage				94,0

a. The cut value is 0,500

Prediktori u modelu

		B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Step 1 ^a	DOHODAK	0,000	0,000	2003,821	1	0,000	1,000
	NEZAPOSLENOST	0,471	0,086	29,967	1	0,000	1,602
	PRENASELJENOST	0,751	0,079	91,190	1	0,000	2,118
	VIŠA ŠKOLA	-1,402	0,263	28,444	1	0,000	0,246
	FAKULTET	-1,115	0,240	21,518	1	0,000	0,328
	MASTER	-2,236	0,718	9,701	1	0,002	0,107
	RURALNO	1,190	0,080	222,817	1	0,000	3,287
	INTERCEPT	4,090	0,127	1036,551	1	0,000	59,729

^a Variable(s) entered on step 1: EQ_INC20hc, PL031_dummy5, OVERCROWDED, PE040_dumm500, PE040_dumm600, PE040_dumm700, db100_dummy3

70% MEDIJANE NACIONALNOG EKVIVALENTNOG PRIHODA IZRAŽENOG U DINARIMA

Tabela klasifikacije^{a,b} – početna

OBSERVED			PREDICTED		
			At risk of poverty indicator (threshold set as 70%)		Percentage Correct
			Above threshold	Below threshold	
Step 0	At risk of poverty indicator (threshold set as 70%)	Above threshold	10898	0	100,0
		Below threshold	5322	0	0,0
	Overall Percentage				67,2

^a. Constant is included in the model^b. The cut value is 0,500

Omnibus Tests of Model Coefficients

		Chi-square	df	Sig.
Step 1	Step	15814,138	7	0,000
	Block	15814,138	7	0,000
	Model	15814,138	7	0,000

Model Summary

Step	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	4715,015 ^a	0,623	0,867

^a. Estimation terminated at iteration number 9 because
parameter estimates changed by less than 0,001

Tabela klasifikacije^a – sa prediktorima

OBSERVED			PREDICTED		
			At risk of poverty indicator (threshold set as 70%)		Percentage Correct
			Above threshold	Below threshold	
Step 1	At risk of poverty indicator (threshold set as 70%)	Above threshold	10400	498	95,4
		Below threshold	532	4790	90,0
	Overall Percentage				93,6

^a The cut value is 0,500

Prediktori u modelu

		B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Step 1 ^a	DOHODAK	0,000	0,000	2049,162	1	0,000	1,000
	NEZAPOSLENOST	0,364	0,087	17,458	1	0,000	1,438
	PRENASELJENOST	0,889	0,078	131,633	1	0,000	2,434
	VIŠA ŠKOLA	-0,772	0,224	11,865	1	0,001	0,462
	FAKULTET	-0,844	0,224	14,143	1	0,000	0,430
	MASTER	-1,614	0,719	5,037	1	0,025	0,199
	RURALNO	1,194	0,078	234,279	1	0,000	3,300
	INTERCEPT	5,712	0,151	1440,473	1	0,000	302,522

^a Variable(s) entered on step 1: EQ_INC20hc, PL031_dummy5, OVERCROWDED, PE040_dumm500, PE040_dumm600, PE040_dumm700, db100_dummy3

C.2. INTENZITET RADA

Tabela klasifikacije^{a,b} – početna

OBSERVED			PREDICTED		
			Low work recode		Percentage Correct
			Not living in a household with LWI	Living in a household with LWI	
Step 0	LW recode	Not living in a household with LWI	8808	0	100,0
		Living in a household with LWI	2387	0	0,0
	Overall Percentage				78,8

^a. Constant is included in the model^b. The cut value is 0,500

Omnibus Tests of Model Coefficients

		Chi-square	df	Sig.
Step 1	Step	5499,009	9	0,000
	Block	5499,009	9	0,000
	Model	5499,009	9	0,000

Model Summary

Step	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	6103,310 ^a	0,388	0,601

^a. Estimation terminated at iteration number 9 because parameter estimates changed by less than 0,001

Tabela klasifikacije^{a,b} – sa prediktorima

OBSERVED			PREDICTED		
			Low work recode		Percentage Correct
			Not living in a household with LWI	Living in a household with LWI	
Step 1	LW recode	Not living in a household with LWI	8302	506	94,3
		Living in a household with LWI	605	1782	74,7
	Overall Percentage				90,1

^a Constant is included in the model^b The cut value is 0,500

Prediktori u modelu

		B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Step 1 ^a	BRUTO DOM.	0,000	0,000	1253,273	1	0,000	1,000
	PRENASELIJENENOST	1,479	0,107	190,607	1	0,000	4,389
	MED.TRETMAN	0,648	0,036	333,254	1	0,000	1,912
	VIŠA ŠKOLA	-0,476	0,082	33,467	1	0,000	0,621
	FAKULTET	-0,865	0,077	125,275	1	0,000	0,421
	MASTER	-0,792	0,201	15,458	1	0,000	0,453
	LOŠE ZDRAVLJE	0,491	0,048	105,804	1	0,000	1,634
	VRLO LOŠE ZDRAVLJE	0,961	0,107	79,899	1	0,000	2,614
	2ODR+2DET	-0,385	0,068	32,313	1	0,000	0,680
	INTERCEPT	0,501	0,039	167,669	1	0,000	1,650

^a Variable(s) entered on step 1: HY023, PL031_dummy1, PL031_dummy3, PH010_dumm5, MAINNC_dumm3, PL040_dummy4, HT1_dum1, HT1_dum6, HT1_dum9

C.2.1 MATERIJALNA DEPRIVACIJA

Tabela klasifikacije^{a,b} – početna

OBSERVED			PREDICTED		
			Indikator deprivacije		Percentage Correct
			Nedepriviran	Depriviran	
Step 0	Indikator deprivacije	Nedepriviran	8801	0	100,0
		Depriviran	7419	0	0,0
	Overall Percentage				54,3

^a Constant is included in the model^b The cut value is 0,500

Omnibus Tests of Model Coefficients

		Chi-square	df	Sig.
Step 1	Step	3348,672	9	0,000
	Block	3348,672	9	0,000
	Model	3348,672	9	0,000

Model Summary

Step	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	19019,129 ^a	0,187	0,249

^a Estimation terminated at iteration number 9 because parameter estimates changed by less than 0,001

Tabela klasifikacije^{a,b} – sa prediktorima

OBSERVED			PREDICTED		
			Indikator deprivacije		Percentage Correct
			Nedepriviran	Depriviran	
Step 1	Indikator deprivacije	Nedepriviran	6335	2466	72,0
		Depriviran	2543	4876	65,7
	Overall Percentage				69,1

^a Constant is included in the model^b The cut value is 0,500

Prediktori u modelu MD

		B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Step 1 ^a	UKUPNI PRIHOD	0,000	0,000	1135,409	1	0,000	1,000
	ZAPOSLENJE	-2,575	0,129	399,436	1	0,000	0,076
	SAMOZAPOSLENOST	-3,803	0,248	234,450	1	0,000	0,022
	VRLO LOŠE ZS.	0,777	0,248	9,767	1	0,002	2,174
	OSTALI PRIHODI	0,867	0,096	80,838	1	0,000	2,381
	NOSILAC DOMAĆINSTVA	-1,190	0,246	23,397	1	0,000	0,304
	JEDNOČLANO	1,152	0,227	25,838	1	0,000	3,164
	DVOJE ODR.	0,656	0,109	36,004	1	0,000	1,927
	OSTALA DOM.	0,586	0,228	6,583	1	0,010	1,796
	INTERCEPT	0,824	0,055	224,488	1	0,000	2,279

^a Variable(s) entered on step 1: HY010N, PH050_dumy1, OVERCROWDED, PE040_dumm500, PE040_dumm600, PE040_dumm700, PH010_dumm4, PH010_dumm5, HT1_dum11

C.2.2 IZRAZITA MATERIJALNA DEPRIVACIJA

Tabela klasifikacije^{a,b} – početna

OBSERVED			PREDICTED		
			Indikator IMD		Percentage Correct
			Nedepriviran IM	Depriviran IM	
Step 0	Indikator izrazite materijalne deprivacije	Nedepriviran IM	11854	0	100,0
		Depriviran IM	4366	0	0,0
	Overall Percentage				73,1

^a Constant is included in the model^b The cut value is 0,500

Omnibus Tests of Model Coefficients

		Chi-square	df	Sig.
Step 1	Step	2991,092	9	0,000
	Block	2991,092	9	0,000
	Model	2991,092	9	0,000

Model Summary

Step	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	15903,113 ^a	0,168	0,245

^a Estimation terminated at iteration number 9 because parameter estimates changed by less than 0,001

Tabela klasifikacije^{a,b} – sa prediktorima

OBSERVED			PREDICTED		
			Indikator IMD		Percentage Correct
			Nedepriviran IM	Depriviran IM	
Step 1	Indikator izrazite materijalne deprivacije	Nedepriviran IM	11195	659	94,4
		Depriviran IM	3210	1156	26,5
	Overall Percentage				76,1

^a Constant is included in the model^b The cut value is 0,500

Prediktori u modelu IMD

		B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Step 1 ^a	UKUPNI PRIHOD	0,000	0,000	1160,360	1	0,000	1,000
	ZAPOSLENJE	1,312	0,085	240,830	1	0,000	3,714
	SAMOZAPOSŁ.	0,634	0,040	251,475	1	0,000	1,885
	VRLO LOŠE ZS.	-0,624	0,110	32,254	1	0,000	0,536
	OSTALI PRIHODI	-0,620	0,099	38,976	1	0,000	0,538
	NOSILAC DOMAĆINSTVA	-0,560	0,261	4,601	1	0,032	0,571
	JEDNOČLANO	0,519	0,049	110,900	1	0,000	1,681
	DVOJE ODR.	0,863	0,101	73,484	1	0,000	2,371
	OSTALA DOM.	-0,391	0,080	23,737	1	0,000	0,676
	INTERCEPT	-0,278	0,043	40,826	1	0,000	0,757

^a Variable(s) entered on step 1: HY010N, PH050_dummy1, OVERCROWDED, PE040_dumm500, PE040_dumm600, PE040_dumm700, PH010_dumm4, PH010_dumm5, HT1_dum11

C.2.3 EKSTREMNA MATERIJALNA DEPRIVACIJA

Tabela klasifikacije^{a,b} – početna

OBSERVED			PREDICTED		
			Indikator EMD		Percentage Correct
			Nedepriviran EM	Depriviran EM	
Step 0	Indikator izrazite materijalne deprivacije	Nedepriviran EM	14061	0	100,0
		Depriviran EM	2159	0	0,0
	Overall Percentage				86,7

^a Constant is included in the model^b The cut value is 0,500

Omnibus Tests of Model Coefficients

		Chi-square	df	Sig.
Step 1	Step	2391,913	9	0,000
	Block	2391,913	9	0,000
	Model	2391,913	9	0,000

Model Summary

Step	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	10332,713 ^a	0,137	0,252

^a Estimation terminated at iteration number 9 because parameter estimates changed by less than 0,001

Tabela klasifikacije^{a,b} – sa prediktorima

OBSERVED			PREDICTED		
			Indikator EMD		Percentage Correct
			Nedepriviran EM	Depriviran EM	
Step 1	Indikator izrazite materijalne deprivacije	Nedepriviran EM	13896	165	98,8
		Depriviran EM	1868	291	13,5
	Overall Percentage				87,5

^a Constant is included in the model^b The cut value is 0,500

Prediktori u modelu EMD

		B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Step 1 ^a	UKUPNI PRIHOD	0,000	0,000	862,677	1	0,000	1,000
	ZAPOSLENJE	1,361	0,084	265,237	1	0,000	3,901
	SAMOZAPOSLEN	0,729	0,053	191,744	1	0,000	2,072
	VRLO LOŠE ZS.	-0,797	0,175	20,684	1	0,000	0,451
	OSTALI PRIHODI	-0,691	0,157	19,396	1	0,000	0,501
	NOSILAC DOMAĆINSTVA	-0,102	0,339	0,090	1	0,764	0,903
	JEDNOČLANO	0,599	0,060	100,371	1	0,000	1,820
	DVOJE ODR.	0,835	0,114	53,551	1	0,000	2,305
	OSTALA DOM.	-0,756	0,123	37,668	1	0,000	0,469
	INTERCEPT	-1,113	0,057	384,031	1	0,000	0,329

^a Variable(s) entered on step 1: HY010N, PH050_dummy1, OVERCROWDED, PE040_dumm500, PE040_dumm600, PE040_dumm700, PH010_dumm4, PH010_dumm5, HT1_dum11

LITERATURA

Archer, K., & Lemeshow, S. (2006). Goodness-of-fit test for a logistic regression model fitted using survey sample data. *Stata Journal*, 6(1), 97-105.

Atkinson, Anthony B. (2009) *The EU and social inclusion: facing the challenges*. 2nd ed. Policy Press, Britol, UK.

Chatterjee, S. & Simonoff, J. S. (2012) Logistic Regression, in *Handbook of Regression Analysis*, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, NJ, USA

Cook, R. & Weisberg, S. (1982). Residuals and influence in regression. New York: Chapman & Hall

Drugi nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji (2014), Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva, Vlada Republike Srbije

EU Agricultural Economics brief, Brief no 1, (2015), European Comission Agriculture and Rural Development

Field, A. (2013). *Discovering Statistics using IBM SPSS Statistics*. London: SAGE Publications Ltd

Gallie, D., Paugam, S. & Jacobs, S. (2003). *Unemployment, poverty and social isolation: Is there a vicious circle of social exclusion?* European Societies, Vol. 5, Iss. 1

Jennings, D. (1986). *Outliers and Residual Distributions in Logistic Regression*. *Journal of the American Statistical Association*, Vol. 81, No. 396, pp. 987-990

Matković, G. (2014). *Merenje siromaštva – teorijski koncepti, stanje i preporuke za Republiku Srbiju*, Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva, Vlada Republike Srbije

Online kurs o socijalnoj uključenosti Tima za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije, Modul 4: Kakvo je stanje u pogledu siromaštva i isključenosti u EU i Srbiji?, Isključenost iz obrazovnog sistema, preuzeto sa <http://www.inkluzijakurs.info/modul.php?headerbar=3&m=4&p=25&t=b&kp=0>

Pförtner T.K., Elgar, F.J. (2015). *Widening inequalities in self-rated health by material deprivation? A trend analysis between 2001 and 2011 in Germany*, *J Epidemiol Community Health*. 2016 Jan;70(1):82-9. doi: 10.1136/jech-2015-205948. Epub 2015 Aug 20.

Podaci iz EUROSTAT preuzimani sa: Europe 2020 indicators – poverty and social exclusion, preuzeto sa: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Europe_2020_indicators_-_poverty_and_social_exclusion#Material_deprivation_is_the_second_most_common_form_of_poverty

SKRAĆENICE

RSSI – Rizik od siromaštva i socijalne isključenosti

EU SILC – The European Union Statistics on Income and Living Conditions

LMRS – logistički modeli rizika od siromaštva

LMNID – logistički modeli niskog inteziteta rada

LMMD – logistički modeli materijalne deprivacije